

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

64345
75

**İZMİR ŞEHİRİNDE MÜLKİ İDARE VE
İDARECİLER (1867-1950)**

DOKTORA TEZİ

Serap TABAK

64345

DANIŞMAN
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İZMİR - 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI-VIII
KISALTMALAR	IX-X

GİRİŞ

“MÜLKİ İDARE” TANIMI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN KURULUŞU’NDAN XVII. YÜZYILA KADAR MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER

1. “Mülkî”, “İdare” ve “Mülkî İdare”	XI-XIII
2. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Mülkî İdaresi	XIII-XXI

BİRİNCİ BÖLÜM

SIĞLA SANCAĞI’NIN KURULUŞUNDAN I. MEŞRUTİYET’E KADAR İZMİR’DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER

A. KLASİK OSMANLI İDARESİ VE SIĞLA SANCAĞI.....	1
1. Sığla Sancağı’nın Kuruluşu	1
a. Öncesi	1
b. Sonrası.....	2-8
2. Aydın Eyaleti’nin Kuruluşu.....	8-9
3. İzmir’in Aydın Vilayeti’nin Merkezi Olması	10-11
B. TANZİMAT FERMANI VE MÜLKİ İDARELER	11
1. Muhassıl ve Muhassıllık.....	11-12
2. Muhassıllık Meclisleri’nin Kurulması	12-17
3. Islahat Fermanı ve 1858 Tarihli Memurin Kanunu	18-19
a. 1858 Tarihli Memurin Kanunu	19
1. Valilerin Vazifeleri	19-21
2. Mutasarrıfların Vazifeleri.....	22
3. Kaymakamların Vazifeleri	22-23
4. Kaza Müdürlerinin Vazifeleri	23-24
4. 1864 ve 1871 Tarihli Vilâyet Nizamnameleri	25
a. 1864 Vilâyet Nizamnamesi	25-26
b. 1871 Vilâyet Nizamnamesi	26-27

C. 1850-1908 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER	27
1. 1850-1864 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler	27-38
2. 1864-1871 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler	38-41
3. 1871-1876 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler	41-45
4. 1876-1890 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler	45-54
5. 1890-1908 Yılları Arasında İzmir Sancağı	55-66
D. KANUN-U ESASİ'DE MÜLKİ İDARELER VE NAHIYE YÖNETİMİ	66
1. Kanun-u Esasi'de Mülkî İdareler İle İlgili Hükümler	66-67
2. Osmanlı Devleti'nde Nahiye ve Nahiye Meclisleri	67-69
3. 1876 Tarihli İdare-yi Nevahi Nizamnamesi ve Nahiye Yönetimine Avrupa'nın Müdahalesi	69-71
4. II. Meşrutiyet'te Mülkî İdare İle İlgili Hükümler	71-73

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI SIRASINDA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER (1912-1922)

A-13 MART 1329 (26 MART 1913) TARİHLİ İDARE-Yİ UMUMİYE-Yİ VİLAYET KANUNU	74-75
1-1909-1913 Yılları Arasında İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler	75-83
2-Balkan Savaşları Sonrasında ve I. Dünya Savaşı Sırasında Mülki idare ve idareciler	83-91
3-1912-1914 Yılları Arasında İzmir Vilayeti	91
a-1908 Seçimleri ve İzmir'deki Uygulaması	91-93
b-1912 Meclis-I Mesbusan Seçimleri ve İzmir	94-97
c-1914 Mebus Seçimleri ve İzmir Sancağı	97-99
B-MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE İZMİR SANCAĞI	99
1-1918-1919 Yılları Arasında Mülki İdare ve İdareciler	99-104
2-Paris Barış Konferansı ve Yunan İstekleri	104-108
3-Osmanlı Devleti'nin İzmir Siyaseti	108-112
C- İŞGAL SIRASINDA İZMİR SANCAĞI	112

1-İzmir'in İşgali	112-119
2-İzmir Yunan Yüksek Komiserliği	120
a- İşgal öncesi Yunanlıların Gizli Girişimleri	120-121
b- İşgal Dönemi Yunan Yüksek Komiserliği ve Türk İdaresi	121-128
c- Sevr Antlaşması Dönemi'nde İzmir'de Yunan İdaresi.....	128-130
3- Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri	131
a) Sevr Barış Antlaşması Öncesi	131-136
b) Sevr Barış Antlaşması Sonrası	136
4- İzmir'in İşgalinden Mudanya Ateşkes Antlaşması'na Kadar Mülki İdare ve İdareciler.	137-140
5- Dönemin Problemleri	140
a-İzmir'e Türk Göçleri.....	140-145
b-İzmir'e Rum Göçleri ve Bunların İskanı	145-149
6- İyonya Devleti'nin Kurulması Çalışmaları	149-152
7- İzmir'in Kurtuluşu ve İzmir Yangını.....	152-160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANI'NDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR İZMİR SANCAĞI (1923-1950)

A-1922-1935 YILLARINDA İZMİR	161
1-20 Ocak 1921 ve 20 Nisan 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunların'daki Mülki İdare ile ilgili Hükümler	161-163
2-İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923).....	163-165
3-1922 -1929 Yılları Arasında İzmir'in Mülki İdaresi ve İdarecileri	165-170
4-18 Nisan 1929 Tarihli Vilayet İdare Kanunu	170-172
5-1926-1935 Yılları Arasında İzmir'de Mülki ve İdareciler	172
a-Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de Suikast Girişimi.....	172-174
b-Kazım Paşa'nın İzmir Valiliği (1926-1935).....	174-178
c-İzmir'in Mülki Taksimatı (1926-1935)	178-183
B-İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER (1935-1939).....	184-187

1-İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Mülki idare ve İdareciler (1939-1945)	188-197
2-Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940).....	197-200
3-Varlık Vergisi ve İzmir'deki Uygulaması (11 Kasım 1942-15 Mart 1944).....	200-203
4-1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	203-206
C-II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER (1945-1950)	206-209
1-10 Haziran 1949 Tarihli Vilayet İdare Kanunu	210-211
2-İzmir'in Mülki Taksimatı (1936-1950)	211-214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MÜLKİ İDARE'NİN ALT KADEMESİ

A-VİLAYETİN YÖNETİM BİRİMLERİ.....	216
1-Vali ve Vali Muavini	216
a) Vali.....	216-222
b) Vali Muavini.....	222
2- Vilayet Meclis-i Umumisi.....	222-223
3- Vilayet Encümeni	223-224
4- Vilayet İdare Meclisi	224-226
5- Adliye	226-227
6- Defter-i Hakani Müdürlüğü	227
7- Posta ve Telgraf Müdürlüğü	228-230
8- Emniyet Müdürlüğü	230
a- Polis Müdürlüğü ve Jandarma Komutanlığı	230-231
9- Muhasebe-yi Hususiye	231
10- Nafia Müdürlüğü	232-235
11- Orman ve Maden Müdürlüğü	235-236
12- Ziraat Müdürlüğü	236-239
13- İstatistik Müdürlüğü	239-240
14- Sağlık Müdürlüğü.....	240-244

15- Maarif Müdürlüğü	244-246
a- Maarif Eminliği	247
b- Maarif Müdürlüğü	248-249
16- Gümrük Müdürlüğü	249
17- Baytarlık (Veteriner Müdürlüğü)	250-251
B- VİLAYET BÜTÇESİ	252
1- 1867-1923 Dönemi	252-255
2- Gelir ve Giderler	255
a- 1880-1923 Dönemi	255-262
b- 1923-1950 Dönemi	262-270
SONUÇ	271-275
BİBLİYOGRAFYA	276-294
EK I:	
1867-1950 YILLARI ARASINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE (İZMİR'DE) GÖREV YAPAN VALİLERİN BİYOGRAFİLERİ	295-364
EK II: OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMLERİNDE GÖREV YAPAN VALİLERİN TAYİNİNİ GÖSTEREN BELGE ÖRNEKLERİ	265-266
EK III AYDIN VİLAYETİ VE İZMİR ŞEHRİNİN MÜLKİ TAKSİMATINI GÖSTEREN HARİTALAR	267-270
EK IV: İZMİR'DE GÖREV YAPAN VALİLERİN RESİMLERİ	271-272
ÖZGEÇMİŞİM	

ÖNSÖZ

Hem Osmanlı Devleti döneminde, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra önemli bir ihracat limanı olan İzmir ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, doğrudan doğruya, İzmir şehrinin mülkî idaresi ve idarecileri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

“İzmir Şehri'nde Mülkî İdare ve İdareciler (1867-1950)” adını taşıyan bu tez konusunu seçmekteki amacımız; Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli bir yer işgal eden İzmir şehrinin; 1867-1950 yılları arasında hem mülkî idaresinde hem de idarecilerinde meydana gelen değişmeyi ortaya çıkarmak idi. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle, gerek İzmir şehrindeki, gerekse bütün Türkiye'deki halkta işgalci güçlere karşı büyük bir tepki doğmuştur. Anadolu'daki Milli Mücadele'nin amacı, düşmanı yurttan atıp İzmir'i kurtarmak idi. İzmir'i işgal eden Yunanlılar şehirde kendilerine özgü bir yönetim kurdular. Şehri, Yunanistan'a katmak için gerekli hazırlıkları da yaptılar. Hatta bir İyonya Devleti kurarak, bundan sonra şehrin Yunanistan'a katılmasını kolaylaştırmaya da çalıştılar. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, Milli Mücadele başarı ile sonuçlanıp, 9 Eylül 1922'de İzmir düşmandan temizlendi. Kurtuluşundan bir süre sonra, şehirde büyük bir yangın çıkmış ve hemen hemen tamamı yanmıştır.

İzmir yangınından sonra şehir, yeniden inşa edildi. Bütün Türkiye'nin olduğu gibi, düşman işgalinden en çok zarar gören yerlerden biri olan İzmir'in de imarına çalışıldı. Şehirde, Türkiye İktisat Kongresi toplanarak yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomisinin temelleri atılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatından, modern Türkiye'nin idarî taksimatına geçişteki değişiklikler de İzmir örneğinde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma sırasında karşılaştığımız en büyük güçlük, 1970 yılında İzmir hükümet konağının yanmasıdır. Hükümet konağıyla birlikte, İzmir vilayet arşivinin de yanmış olması, yakın dönem İzmir tarihinin ortaya çıkarılmasını güçleştirmiştir. Bu açığı, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri ile Askeri Tarih ve Stratejik Etüd

Başkanlığı (ATASE) Arşivi ve İçişleri Bakanlığı Arşivleri'nden elde ettiğimiz belgeler ve birinci elden kaynaklar ile kapamaya çalıştık.

Çalışmamızda, yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti'nden yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki önemli evreleri, hem o dönemde hemde günümüzde önemli bir liman şehri olan İzmir açısından incelemeye çalıştık. Bu çalışmamızı, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek ve büyük devletlerin baskısından kurtarmak amacıyla çıkarılan Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın, ülkede ve İzmir'de uygulamasıyla başlattık. İncelediğimiz zaman dilimi olan 1850-1950 yılları ile ilgili birinci elden kaynakları kullanmaya çalıştık. Osmanlı Dönemi'yle ilgili, Şeriyeye Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yunan İşgali ve Cumhuriyet Dönemi ile ilgili ise; ATASE Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile İçişleri Bakanlığı Arşivi ve kütüphanelerinde çalışma yapılarak belgeler derlenmiştir. Ayrıca, dönemin en önemli basın merkezlerinden biri olan İzmir'de yayınlanan Osmanlıca ve Türkçe gazetelerdeki haberlerle de çalışma desteklendi. Bunun yanında, İstanbul, Ankara ve Balıkesir'de yayımlanmış olan bazı gazetelerin verdiği haberler ile, çeşitli dillerde yazılmış olup da, ulaşabildiğimiz ikinci elden kitap ve istatistiklerden yararlanmayı ihmal etmedik. Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Arşivi ile, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Arşivi'nde çalışma yapmak istedikse de, arşivdeki belgeleri düzenledikleri gerekçesiyle çalışma izni alamadık.

Dört ana bölümden oluşan araştırmamızın ilk bölümünde; Sığla Sancağı'nın kuruluşundan I. Meşrutiyet'e kadar İzmir ve Osmanlı idaresindeki mülkî değişmeyi gözönüne çıkarmaya çalıştık. Bunu yaparken, Osmanlı ülkesindeki mül-kî idareyi düzenlemek için çıkarılan kanunlardan bizi ilgilendiren kısımları verme-yi uygun bulduk. Ayrıca, İzmir'de görev yapan mülkî amirler olan valiler ile bun-ların dönemindeki önemli olaylara sadece birinci bölümde değil, ikinci ve üçüncü bölümlerde de değinilmiştir. İkinci bölümde; Balkan Savaşları ve Mudanya Ateş-kes Antlaşması sırasında İzmir'deki mülkî idare ve idareciler ile ülkede yapılan 1908 ve 1914 seçimlerinden söz edilmiştir. Yunanlıların İzmir'i işgali, İzmir'deki Yunan yönetimi ile yöneticileri de incelenmiştir. Üçüncü bölümde; Mudanya Ateş-kes Antlaşması'ndan sonra, 1950 yılına kadar İzmir şehrinin mülkî idaresi ve idarecileri incelendi. Bunun yanında, Türkiye Cumhuriyeti'nde mülkî idare ile ilgili çıkarılan kanunlar, ülkenin kalkınması için yapılan idari, ekonomik çalışmalar ile demokratik bir yönetime sahip olması için kurulan siyasi partiler de İzmir

çerçeve-sinde incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise; doğrudan doğruya İzmir vilayet idaresi, valiler ile onların biyografilerine, vilayete bağlı müdürlükler ve onların faaliyetlerine değinildi. Ayrıca, İzmir vilayet bütçesi ile yıllara göre gelir ve giderleri belirtildi. Çalışmamıza Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar İzmir'in mülki taksimatında geçirdiği değişikliği belirtmek için haritalar da ekledik.

Bu çalışmamız sırasında gördük ki, gerek Osmanlı Devleti ve gerekse yeni Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde, İzmir şehri ile, şehrin yöneticilerine büyük önem verilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında, şehrin yöneticileri, çoğunlukla sadrazamlıktan azledilen veya İzmir'deki valilik görevlerinden sonra sadrazamlık mevkiine veya diğer önemli bakanlıklara atanan kişilerdir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de, şehire gerek askerî, gerekse idarî yönden deneyimli kişiler vali olarak tayin edilmişlerdir.

Tez konumun tesbitinden neticelenmesine kadar tavsiyeleriyle araştırmama yön veren başta Danışmanım Prof. Dr. Tuncer BAYKARA ile, Tarih Bölüm Başkanım Prof. Dr. İsmail AKA ve Prof. Dr. Necmi ÜLKER'e teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam sırasında, yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ATASE Arşivi, İçişleri Bakanlığı Arşivi ve kütüphaneleriyle, İzmir Milli Kütüphane, Ankara Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına da şükranlarımı sunarım. Çalışmalarına şahsî yardımlarda bulunan ve şu anda hayatta bulunmayan İzmir Milli Kütüphane'nin gönüllü çalışanlarından Zeliha Bilge ile Adnan Menderes Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi arkadaşım Mükerrrem Kürüm, arkadaşım D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi Hakkı Uyar ile bana her zaman destek olan aileme, burada adını zikredemediğim diğer şahıslara ve tezin yazılmasında emeği geçen Ali YAZICI'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Serap TABAK

KISALTMALAR

a. g. e.: Adı geçen eser.

a. g. m.: Adı geçen makale.

A. g. t.: Adı geçen tez.

AIITE.: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ATASE.: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Ay. yer.: Aynı yer.

B. C. A.: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Bkz.: Bakınız.

B. O. A.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

B. t. y.: Basım tarihi yok.

B.t.y.: Basım yeri yok.

C.: Cilt.

C.Ü.:Cumhuriyet Üniversitesi

Çev.: Çeviren.

D.:Devre

D.N.ve Def. No: Defter No

d.t.:Doğum Tarihi

d.y.:Doğum Yeri

Dos. No:Dosya No

DUIİT.: Dosya Usulü İradeler Tasnifi

D. E. Ü.: Dokuz Eylül Üniversitesi.

E. Ü.: Ege Üniversitesi.

Ev.No :Evrak No

Haz.: Hazırlayan.

İç.:İçtima

İç.Bak.Arşv.:İçişleri Bakanlığı Arşivi

İç.BPDA.: İçişleri Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi

İ. Ü.: İstanbul Üniversitesi.

İ. Ü. E. F.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

İ.Ü.E.F.T.B.:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İ.Ü.İ.F.: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

K.N.: Klasör No

M.M.Z.C. :Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

ö.t.: Ölüm Tarihi

S.: Sayı.

SBE.:Sosyal Bilimler Enstitüsü

s.: sayfa.

s.y.: sayfa numarası yok

S.N.: Sıra No

Ş.D.: Şura-yı Devlet

T.B.M.M.Z.C.:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

T.C.Başbk. Umum Müd.:Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Umum Müdürlüğü

T.C.Başbk. İst.Müd.:Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü

Y.:Yıl

Y.A.Hus.Ev.:Yıldız Arşivi Hususi Evrakı.

Yay.: Yayınlayan.

V.N. :Vesika No .

DİĞER KISALTMALAR

- T. Baykara, Anadolu'nun Tarihi...: Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I-, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara, 1988.
- T. Baykara, İzmir Şehri...: Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir, 1974.
- İ. Ortaylı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...: İlber Ortaylı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul, 1985.
- İ. Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra...: İlber Ortaylı: Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Ankara, 1974.

GİRİŞ

“MÜLKİ İDARE” TANIMI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN KURULUŞUNDAN XVII. YÜZYILA KADAR MÜLKİ İDARESİ

1. “Mülkî”, “İdare” ve “Mülkî İdare”:

Osmanlı Devleti’nin mülki idaresinin gelişimini anlayabilmek için, belirli noktaların vurgulanması ve tanımlanması yararlı olacaktır. Bu amaçla ilk önce “mülkî”, “idare” ve “mülkî idare” tanımı yapmaya çalışacağız.

Arapça bir sıfat olan “Mülkî” kelimesinin sözlük anlamı; “asker sınıfından olmayan, sivil, memur, mülke mensup, hükümdarlığa, bir hükümdarın taht-ı idaresinde bulunan ve ülke idaresine ilişkin”dir¹. Arapça isim olan “devr” kökünden gelen “idare” kelimesi ise, sözlük ve ansiklopedik olarak; “döndürme, döndürülme, çevirme, çekip çevirme, kullanma, becerme, tutum, yerinde harcama, yetme, yeter olma, geçirme, bir yeri çekip çevirenlerin hepsi, birinin bir işi çekip çevirdiği yer, yönetme, yönetim, vilayetin idare işleri valiye aittir. Hükümet emri ve denetimi altında yasal biçimde kamu hizmeti gören örgüt, kamuya ilişkin hizmetlerin tümü, bir teşkilâtın amaçlarını gerçekleştirebilmesi için yapılan faaliyetlerin bütünü, ve halkın ortak ve sürekli nitelikteki gündelik gereksinimlerini karşılayan kamusal etkinlikler ve bu etkinlikleri gerçekleştiren devlet makamlarıyla devletin dışında kalan

---

¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, s.1403; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara, 1984, 6. Baskı, s.860; Ali Nazima ve Reşad Bey, *Mükemmel Osmanlı Lûgati*, İstanbul, 1308, s.858; Bahaeddin, *Türkçe Lûgat*, İstanbul, 1330, s.1063; Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1979, 6. Baskı, s.592; *Meydan Larousse*, C. IX, İstanbul, 1972, s.135.

kamu ve tüzel kişileri” anlamına gelir. Arapça bir sıfat olan “idari” kelimesinin sözlük anlamı: “idare işleriyle ilgili, idareyle ilgili, yönetimle ilgili, yönetim bakımından”dır².

“Mülkî” ve “İdâre” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen “Mülkî idâre” veya “Mülkî teşkilât” terimi ise; “idare teşkilâtı, devletin, merkezden yönetim ilkesinin kurallarına uygun olarak çalışan ve merkez ile mülkî taksimattan meydana gelen sivil teşkilât” anlamına gelmektedir.

Mülkî kavramı, 1830’lu yıllarda Osmanlı hukukuna girmiştir. II. Mahmut döneminde Osmanlı hükümetinin kurumlarında önemli değişiklikler yaptı. “Umur-ı Mülkiye Nezareti”(İçişleri Bakanlığı), “Umur-ı Maliye Nezareti”(Maliye Bakanlığı) ünvanları ile iki bakanlık meydana getirildi. 1837 yılında “Hariciye Nezareti”(Dışişleri Bakanlığı) kurulunca, Mülkiye Nezareti’nin adı da Dahiliye Nezareti olarak değiştirildi. Sadaret kethüdalığı görevi de, Dahiliye Nazırlığı’na dönüştürülerek, Dahiliye Nezareti’nin başına atandı. Aynı şekilde, Reisü’l-küttap da Hariciye Nazırı olarak, Hariciye Nezareti’nin yöneticisi olarak tayin edildi. Ayrıca, her iki nezarete müsteşarlar da atandı. Daha önce İçişleri ve Dışişleri görevleri Bab-ı âli’de aynı memurlar tarafından görülürken, bakanlıkların ayrılması sebebiyle memurlar da Dahiliye ve Hariciye memurları diye iki kısma ayrıldı. Mülkiye memurlarının yetiştirilmesi için, 1859 yılında Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye açıldı. Mülkiye Mektebi 1877 yılında yüksekokul haline dönüştürüldü. Ayrıca, Galatasaray Lisesi de (1868) Mülkiye Mektebi ile birlikte hem Osmanlı Devleti’nde, hemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde önde gelen devlet adamlarını yetiştiren okullar oldular³.

“Mülkî idâre veya Mülkî teşkilât” terimi “İdarî teşkilât” teriminden daha dar anlam taşımaktadır. İdarî teşkilât, bütün kamu tüzel kişilerinin içinde yer aldığı bir

² F. Develioğlu, a.g.e., s.488-489; M. N. Özön, a.g.e., s.356; Şakir Altay, *Açıklamalı Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1983, s.200; Ş. Sami, a.g.e., s.83; M. Nihat Özön ve kurul, *Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1967, s.942; *Türk Ansiklopedisi*, C. XX, Ankara, 1972, s.28; *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1986, s.465; *Meydan Larousse*, C. VI, İstanbul, 1972, s. 205 ve 208; *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, C. II, İstanbul, 1971, s.1164- 1165.

³ *Meydan Larousse*, C. IX, s.135; *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, C. III, s.2051; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, (4. Baskı), s.152-153; Metin Heper, “19. yy’da Osmanlı Bürokrasisi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s.248; Musa Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e...*, C. I, s.212.

hukukî bütünü ifade eder. Buna karşılık ise, “mülkî teşkilât” yalnız devletin kamu tüzel kişisinin ülkedeki teşkilâtıdır. Mülkî teşkilât, devlet tüzel kişisinin bütünü de değildir. Bu terim içine askeri kuruluşlar ve bunlara ilişkin sırf askerî hizmetler gören personel girmez. Mülkî teşkilât, sadece bir merkezî idare olarak görünen devletin, merkez ve taşradaki kuruluş ve uzantılarıdır. Türkiye’deki bugünkü teşkilâtın temel esasları Anayasa’da gösterilmiştir. Özellikle Tanzimat’ın ilanından sonraki teşkilât Cumhuriyet dönemine ve bugünkü mülkî teşkilâta öncülük ederek, kaynak vazifesi görmüştür.

2. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Mülkî İdaresi:

Anadolu Selçuklu hükümdarı, Osman Gazi’ye “tabl u âlem” (davul ve sancak) gönderdi. Böylece, hem Osman Gazi’nin başında bulunduğu beylik bağımsız oldu, hem de Osman Gazi’ye Anadolu Selçuklu Devleti’nin idarî bir birimi olan “subaşılık” görevi de verilmiş oldu. Anadolu Selçukluları döneminde, Sultan-Öyüğü’nde bir subaşılık bulunuyordu. Subaşılığa bağlı iki alt birimi, yani “vilâyet”i vardı. Bunlar; Eskişehir ve İnönü idi. Osman Gazi, Karacahisar’ı alıp, yörenin tamamına sahip olunca, Konya’daki Selçuklu Sultanı, kendisine “tabl u alem” gönderdi. Yani, kendisini Karacahisar subaşılığına tayin etti⁴.

1302 yılında, Osman Gazi, yeni fethedip, imar ettiği Yenişehir’i merkez edinip, ilk idarî teşkilâtı meydana getirdi ve tayinler yaptı. İbn Kemal’in eserinde daha belirgin olarak ortaya çıkan idarî teşkilât ve görevlileri şöyledir⁵:

⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş -I- Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s.83.

⁵ İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, I (Yay. Ş. Turan), Ankara, 1971, s.139; T. Baykara, a.g.e., s.83-84.

1. (Beğ Sancağı:) Yenişehir,
2. Karacahisar Sancağı: Orhan Gazi,
3. İnönü nâhiyesi sübaşılığı: Gündüz Alp,
4. İnegöl vilâyeti eyaleti: Turgut Alp,
5. Eskişehir vilâyeti eyâleti: Aygud Alp,
6. Yarhisar (şehir ve diyarı): Hasan Alp.

Aşıkpaşazâde de dahil olmak üzere, bazı Osmanlı kaynaklarında, Karacahisar Sancağı'na İnönü denilmektedir. Prof. Dr. Tuncer Baykara, Anadolu'nun idarî taksimatıyla ilgili eserinde, İnönü'nün XIII. yüzyıldan beri bilinen bir isim olduğunu ve Karacahisar'dan ayrıldığını belirtmektedir. Muhtemelen İnönü'nün Karacahisar sancağının bir "vilayet"i olduğundan dolayı kaynaklarda kargaşalık meydana gelmiştir demektedir. Hem tarihî, hem de coğrafi bilgiler ile şöyle bir düzenleme yapılabilir:

I. Yenişehir: Beğ Sancağı: Osman Gazi

1. İnegöl vilâyeti,
  2. Yarhisar,
- (Yenişehir merkez vilâyeti)

II. Karacahisar Sancağı: Orhan Gazi

1. Eskişehir vilâyeti
2. İnönü vilâyeti⁶

⁶ T. Baykara, a.g.e., s.84; Aşıkpaşa-zâde (Atsız), s.98.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde subaşı, vilâyetin üstündeki birimin yöneticisi iken, Osmanlılarda daha alt birimin yöneticisi oldu. Subaşılar, vilâyetin, yani şehir merkezi dışındaki alanların güvenliğinden sorumlu kişiler oldu.

Osmanlıların, Karacahisar'ı fethinden sonra, buraya yönetici olarak, hem subaşı, hem de kadı tayin edildi. Osmanlı Devleti'nin bu döneminde kadı, Anadolu Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi sancak yöneticisi olarak görev yapıyordu.

Orhan Gazi döneminde, Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtı genişledi. Bursa fethedilerek (1326), Beğ Sancağı'nın merkezi oldu. Yenişehir ise, Beğ Sancağı'nın bir "vilâyeti" olmuş olmalıdır. Ayrıca, merkezi İznik (İznikmid) olan Koca-eli ve batıda da Karesi-eli Sancağı kuruldu. Orhan Gazi'nin son dönemlerinde, "Ankara" da bir sancak olarak, mülkî idareye katıldı.

Orhan Gazi döneminde, Türkler Rumeli'ye geçti. Rumeli, bir uç bölge olduğu için, buradaki sancaklar daha değişik bir biçimde gelişmiştir. Rumeli'de fetihler artınca, sancaklar ve sancak beyleri de arttı. Bu beyleri yönetecek olan bir Beğler-beği'ne ihtiyaç duyuldu⁷.

Murat Gazi döneminde, Osmanlıların Anadolu'daki fetihleri arttı. Ankara'nın dışında, 1381'de Kütahya, Eğridir ve Akşehir'in fethiyle sınırlar genişletildi. 1387 yılında Teke-eli yöresi Osmanlı Devleti'ne katıldı. Bu sırada, I. Murat'ın oğulları, I. Bayezid, Kütahya ve Hamid-eli Sancaklarının, Yakub Çelebi ise Karesi Sancağı'nın başında bulunuyordu. Ayrıca, Rumeli'de de Beğlerbeği bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'nde, I. Murat döneminde "mülkî birim olan sancaklar"ın başında idareci olarak "Paşa", onun bir alt birimi olan "vilâyet"in başında ise "Sübaşı ve Beğler" görev yapmaktaydı.

Murat Gazi, 1389 yılında Kosova'ya savaşa giderken, Neşri'ye göre; "beş muteber bahadır eri beğ" koymuştu. Bunlar⁸:

⁷ T. Baykara, a.g.e., s.85; Aşıkpaşa-zâde, s.104, Neşri Tarihi, C. I, s.111.

⁸ Neşri Tarihi, C. I, s.247; T. Baykara, a.g.e., s.85-86.

1. Uşaklı, Sandıklı, Kütahya : Temürtaş Paşa
2. Ankara Sancağı : Firuz Paşa
3. Sivrihisar ve Sakarya kenarı : Temürtaş Sübaşı
4. Eğridir Sübaşısı : Kutlu Beğ
5. Akşehir Sübaşısı : Hacı Beğ

I. Murat döneminde, devamlı bir mücadele ve çatışma içinde bulunan Rumeli'ye birçok Beğ gönderildi. Osmanlı Sultanı, her zaman orada bulunamıyordu. Bu sebeple askerî bir görev olan Beğlerbeğlik, 1362 yılında Rumeli'de teşekkül ederek Rumeli Beğlerbeğliği kuruldu.

Yıldırım Bayezid, Anadolu'daki beğliklerin topraklarını, Osmanlı Devleti'ne kattı. Bu sırada Saruhan, Aydın, Menteşe, Kastamonu, Canik, Amasya ve Sivas birer sancak olarak varlıklarını korudular. Sayıları artan, Anadolu'daki bu sancakların beğlerinin üzerinde bir Beğlerbeği atandı. İlhanlı Devleti 1336 yılında yıkıldığı için, ona ve onun kurumlarına bağlılık devam etmiyordu. 1393 yılında Anadolu Beğlerbeğliği kuruldu⁹.

XV. yüzyıl ortalarında, Osmanlı ülkesinde beğlerbeğlik vardı. Buna rağmen, devletteki mülki idarenin esası sancak idi. Sancaklar, Osmanlı Devleti'nin idârî ve askerî düzeninin de temeli idi. Her sancağın ayrı kanunnâmesi olabilirdi.

1468 yılında Fatih Karaman'ı Osmanlı topraklarına kattı. Kimi kaynaklar Karaman'ın 1468 senesinde Osmanlı Devleti'nin bir Beğlerbeği olduğunu belirtirken, kimi kaynaklarda ise, kesin olarak 1512'de Karaman Beğlerbeğliği'nin kurulduğu söylenmektedir¹⁰. Fatih'in Karaman'ı fethinden önce, Karadeniz kıyılarındaki fetihleri "Hadis / yeni Rum adıyla, Rum Eyâleti'ne katıldı.

⁹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600)*, London, 1973, s.106.

¹⁰ Tayyib Gökbilgin, "XV ve XVI. asırlarda Rûm Eyâleti", *Vakıflar Dergisi*, C.VI, Yıl: 1965, s.51-61; T. Baykara, a.g.e., s.87.

XVI. yüzyıl başlarında, Yavuz Sultan Selim'in doğu ve güneydeki fetihleriyle, Osmanlı Devleti'nde üç yeni Beğlerbeğlik kuruldu. Hatta, bir süre bağımsız gibi olan Dulkadir ülkesi de bir Beğlerbeğlik oldu. Dulkadir Beğlerbeğliği adıyla anıldı.

4 Kasım 1515 tarihinde ise, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın tayini ile Diyarbekir Beğlerbeğliği kuruldu. Böylece, Safevi Devleti tehlikesine karşı bütün Doğu Anadolu bir arada toplandı. Daha sonra Erzurum Beğlerbeğliği teşkil edilerek kuzeyindeki; bir süre sonra Van Beğlerbeğliği meydana getirilerek, doğusundaki bir kısım yöreler oraya bağlandı. Önemli bir kısmı ise, Musul'a bağlandı¹¹.

Yine Yavuz Sultan Selim, Mısır'daki Memlükleri (Kölemenleri) yendikten sonra, 1520'lerde, Asya'daki topraklarını Haleb Beğlerbeğliği Arab Vilâyeti olarak Osmanlı ülkesine kattı. Bu vilayete bağlı olan, Şam daha sonra, buradan ayrılarak ayrı bir vilayet oldu.

1527'lerde ise, kuzeydeki bir kısım sancaklar ile Divriği, Malatya ve Gerger, "Hadis/Rum Eyâleti"ne bağlandı¹².

Haleb Vilâyeti, XVI. yüzyılın sonlarında Adana'nın yeni bir eyâlet olmasıyla iyice küçüldü. Böylece, Adana, Tarsus ve Sis, Haleb Vilâyeti'nden ayrıldı. 1865 yılında Maraş ve Ayıntab (Gazi Antep) de Haleb'e bağlandı.

Kanunî Sultan Süleyman devrinin başlarında (1520-1566), Osmanlı Devleti'nin Asya'da 7 Beylerbeyi vardı. Bunlar: Anadolu, Karaman, Rum, Alâüddevle, Musul, Şam ve Mısır'dır. 1534'te yazılmış olan B. Ramberti'den nakledilen bilgiler hayli dikkate değerdir. Çünkü, Maraş Beğlerbeğliği'ne; Maraş, Sarmusaklı, Elbistan-ovası, Adana ve Tarsus dahil edilmiş idi. Şam Beğlerbeğliği ise; Malatya'ya kadar uzanmaktaydı. Malatya, Divriği, Ayıntab, Antakya ve Haleb'de Şam Beğlerbeğliği'ne dahildi. Bu durum bize, Osmanlı Devleti'nde, yeni fethedilen yerlerde, bir süre eski teşkilâtın devam ettiğini de göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde; batıda yapılan seferler sonucunda

¹¹ Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin ilk idârî taksimatı", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Sayı: 23, (Mart 1969), ss.23-34; T. Baykara, a.g.e., s.87-88.

¹² Ö. L. Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1529) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, (Ekim 1953-Temmuz 1954), No: 1-4, s.251, 261 ve 329.

ise; Budin, Lahsa ve Cezair-i Bahr-i Sefid gibi yeni eyâletler kuruldu. Halil İnalçık, 1533 yılında Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti (Kaptan Paşa Eyâleti)'nin kurulduğunu belirtmektedir. Aynı Ali Efendi'nin XVII. yüzyıl başlarındaki Osmanlı idâri ve malî yapısıyla ilgili eserinden; 1533'te kurulan, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin 13 livasının (sancağının) bulunduğunu, bunlardan birinin de Sığla ve Sığacık olduğunu öğreniyoruz. İzmir, Sığla Sancağı'nın kurulmasından sonra bu sancağa bağlandı. ve merkezi oldu. 1575 yılında kurulduğunu söyleyebileceğimiz; Sığla Sancağı'na bağlı İzmir, Çeşme, Ayasuluğ ve Akçaşehir kazaları vardı. 1582 yılında ise; Balat ve Çine kazaları da Menteşe Sancağı'ndan ayrılarak Sığla Sancağı'na bağlandı¹³.

Osmanlı Devleti, II. Selim (1566-1574) ve oğlu III. Murad (1574-1595) dönemlerinde en geniş sınırlarına ulaştı. İran ile yapılan savaşlar sırasında, ele geçirilen topraklarda birçok yeni Beğlerbeğlik kuruldu ise de, bir süre sonra bunlardan bazıları elden çıktı.

Osmanlı Devleti'nin idari durumu durmadan değişip, gelişmekteydi. XVI. yüzyılın başında 4 olan Beğlerbeğlik sayısı, yüzyılın sonunda 30'u aşmıştır. XVII. yüzyılda da bu sayı, zaman zaman değişmiş, bazen kırkı geçmiştir.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, gerek Sancak Beğlerinin, gerekse Beğlerbeğlerinin durumu da farklılaşmaya başlamıştır. Önceleri tamamen askerî bir niteliği olan beğlerbeğliğinin, artık askerî yönü azalmıştır.

XVI. yüzyıl sonlarında Beğlerbeğlik tabiri, yerini vilâyet veya Eyâlet'e bırakmaya başlamıştır. İlk dönemde, terim ve anlam bakımından karışıklık vardı. Çünkü, hem "vilâyet" hem de "eyâlet" kelime olarak "hakim olma, sahip olma, idare etmek" anlamlarına gelmektedir. "Eyâlet" teriminde; hükmeden kişi daha ziyâde şahsî tasarrufa sahiptir. Ancak, İbn-i Kemâl'in Osmanlı Tarihi ile ilgili eserinde; Kemal Paşa-zâde "Eskişehir vilâyeti eyâleti" demektedir. Bundan "vilâyet" in bir idâri muntıkayı ifade

¹³ T. Baykara, a.g.e., s. 89; Bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete*, İstanbul, 1976.

ettiğini, buna karşılık “eyâlet”inde hükmetme, sahip olma anlamında kullanıldığını görmekteyiz¹⁴.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda “vâli” nisbeten küçük bir muntıkanın idârecisi, hâkimi iken, aradan birkaç yüzyıl geçince Vilâyet, Beğlerbeğlik yerine de kullanılmıştır. Ancak, XVI. yüzyıl kaynaklarında “vilâyet” ve “eyâlet” ayrımı tam olarak belirlenememektedir. Bu yüzyıl kaynaklarında hangisinin üst, hangisinin alt birim olduğu karışmıştır. Bu durum, kelime anlamından ileri gelmiştir.

XVI. yüzyılda, Osmanlı ülkesinde birçok tahrir yapılmış olmakla birlikte, bunlarda esas sancak olduğu için beğlerbeğlik vilâyet sayısını bilmek güçtür. XVII. yüzyıl başlarından itibaren vilâyet/eyâlet esası hâkim olduğundan, bu yüzyılda birçok listeler yapılmıştır.

1653'te ülkede 34 eyâlet ve 320 sancak bulunuyordu. Aynı yılları kapsayan, Sofyalı Ali Çavuş'un eserinde ise, sancak sayısı 326 olarak verilmektedir. 34 Eyâlet, XIX. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirmiştir¹⁵.

Osmanlı Devleti'ndeki, beğlerbeğlik veya vilâyet/eyâletlerin sancakları, XVII. yüzyılda bir kararlılığa kavuşmuştur. Beğlerbeğliğe bağlı sancakların, kaza ve nahiye olarak ayrımı XVII. yüzyıldan sonra kesinleşmiştir.

Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya göre, “İzmir” adı, sonraları Smira, Smire, Semire, Lesmire, Lesmirr, Le Smirle, Ksimire, Zmirra, Asmira, Esmira, Esmire, İsmira, İsmire şekillerine giren “Smyrna”nın Türkçeleşmiş şekli idi. Şehrin ismi sadece İbn Batuta'da “Yızmir” telaffuzunda görülmekteydi. “İzmir” şekli ise, Türklerin kullandığı umumi bir telaffuz olup, Türkler başlangıçtan beri şehri bu şekilde adlandırmış olmalıydılar.

Heredot, Strabon gibi klasik yazarlar “Smyrna” kelimesinin bir kadın isim olduğunda birleşmişlerdir. Bir rivayete göre Smyrna, İmparator Teseus'un karısının adı

¹⁴ T. Baykara, a.g.e., s.90 ve 179-180; İbn-i Kemal, a.g.e., C. I, s.139; Ayni Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-yı Mezzamin-i Defter-i Divan* (Yay.: Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979, s.15-16, 20-21 ve 49; M. Akif Erdoğan, “Onaltıncı Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, 1922-1992*, Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara, İzmir, 1994, s.223.

¹⁵ T. Baykara, a.g.e., ss.90-98.

idi. Fakat, Smyrna'nın bir amazon olduğunu gösteren rivayet daha doğru olsa gerektir. Amazonlardan, adı Smyrna olan bir kısım halk, Efes yahut Kolofon'dan Naulochon adını taşıyan Bayraklı'daki şehre gelerek buraya amazonların ismini vermişlerdi. Yunanca olmayan Smyrna, eski yerli Anadolu dillerine, muhtemelen Hitit diline ait bir kelime idi. Efesli bir tanrıça olan Diana (Artemis)'in bir adı da "Samornie" idi. Ömrünün son yıllarını Efes'te geçirdiği rivayet edilen Hz. Meryem'e havariyun tarafından Smyrna adını taşıyan bir çiçek verildiği söylenmektedir¹⁶.

İzmir, M.Ö.XI. yüzyılda İonia göçlerinin başlangıcı sırasında efsanelere bürünmüş olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Denizci bir kavim tarafından kurulan Efes şehrinde çıkan istilacılar sahili takip ederek gelip, buranın yerli halkını kovarak, Smyrna'yı kurmuşlardır. Şehir deniz ticareti ile zenginleşmiş, fakat iç memleketlerdeki kavimler tarafından defalarca istila edilmiştir. Kimi zaman istilacı güçlere cizye vergisi vermek şartı ile nisbi bir muhtariyetten faydalanmış ise de, zaman zaman tahrip edilmekten kurtulamamıştır. M.Ö.VII. yüzyılda Lidyalıların taarruzuna uğrayan İzmirliiler, M.Ö.VI. yüzyılda ise, İranlılar'ın istilasına uğramıştır. Bu istila üzerine, şehir tamamıyla harap olup, nüfusu dağılmış ve bir daha eski mevkiine dönememiştir.

Sonraları "eski İzmir" ismi verilen bu şehrin nerede kurulmuş olduğu konusu vaktiyle münakaşa edilmiş ise de, Starbon'un ifadesine göre, doğuda başka bir körfez içinde, yeni İzmir'e 20 stadion mesafede, şimdiki Bornova'nın batısında, Bornova ile Bayraklı arasında, İzmir ovasını kuzeyden çevreleyen dağların (eski Sipylos) ilk yamaçları önünde antik bir şehir izlerine rastlanan yerde kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir¹⁷.

Büyük İskender'in bir rüyasına bağlanan İzmir'in yer değiştirmesi, gerçekte kumandanı Lysimakhos eliyle olmuş ve İzmir şehri, M.Ö.IV. yüzyıl sonlarında Kadifekale (Pagos) yamaçlarına nakledilmiştir. Lysimakhos'un bugünkü yerinde yeniden kurduğu şehir, Kadifekale'yi içkale/akropol kabul ediliyor ve tepenin batı yamaçlarını örtüyordu. Kadifekale'nin kuzey ve batıya bakan iki yerinden başlayıp içliman ağzında bir zincirle kapanan surlar ve bunlara bağlı tahkimat ise, İzmir'in dış kalesini teşkil ediyordu¹⁸.

¹⁶ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974, s.21.

¹⁷ Besim Darkot, "İzmir Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.V/II, s.1243.

¹⁸ T. Baykara, *İzmir Şehri...*, s.26.

İzmir, M.Ö.II. yüzyılın ikinci yarısında Roma hakimiyeti altına girdi ve daha da gelişti. Hristiyanlığın ilk yayılma devrinde yeni dinin kolaylıkla tutunduğu merkezlerden biri oldu. “Asya’nın yedi kilisesinden biri” ünvanını kazandı. Doğu Roma İmparatorluğu ayrıldıktan sonra da İzmir’in ticari önemi azalmadı. VII. asır sonlarından itibaren bütün Batı Anadolu zaman zaman İslam mücahidlerinin akınlarına sahne olmuştur. Bu akınlar, birkaç kere İzmir önlerine kadar geldi ise de, imparatorların sağlam tutmaya gayret ettikleri kalesi her seferinde dayanıklılık gösterdi¹⁹.

İzmir şehrindeki ilk Türk hakimiyeti, 1081 yılında başlamıştır. Daha önceki yıllarda, Batı Anadolu’ya Peçenek ve Kuman Türkleri yerleştirilmiştir. Fakat, bu yöredeki ilk Türk hakimiyeti 1081-1098 yılları arasında 17 yıl sürdü ve İzmir Çaka Bey’in devletine başkentlik yaptı. Aslında İzmir’in asıl Türk devri, Aydınoğlu Mehmet Bey’in 1317’de Kadifekale’yi almasıyla başlamıştır. Ancak, Kadifekale’nin fethi ile İzmir’in tamamı alınmış olmuyordu. Çünkü, deniz kıyısında bir ikinci kale, Liman Kalesi veya Aşağı İzmir vardı. Aydınoğlu Umur Bey, 1329’da Aşağı Kale’yi alarak, İzmir’in tamamına sahip oldu. Fakat, Türkler 1344 yılında Aşağı Kale’den çekilmeye mecbur olarak Kadifekale’de varlıklarını devam ettirdiler. Kadifekale Türklerin, Liman Kalesi gavurların elinde olduğundan Aşağı İzmir daha o sırada “Gavur İzmir” diye anılıyordu. Timur’un 1402’de Liman Kalesi’ni almasıyla İzmir’in tamamı tekrar Türklerin eline geçti. 1402 yılından sonra, İzmir Aydınoğlu Cüneyd Bey’in hükümetinin başkenti oldu. Bu da kısa sürdü ve İzmir 1426’da Aydın Sancağı’na bağlı bir kaza merkezi olarak Osmanlı ülkesine katıldı²⁰.

Osmanlı padişahı Sultan Mahmut zamanındaki Vaka-yı Hayriye’den sonra yeni idarî teşkilât tatbik edildi ve İzmir şehri de “vilayet” olarak bir “vali” idaresine verildi. Bu durum, Umum-i Harbe kadar devam etti. I. Umumi Harbi müteakip, bir süre İtilaf Devletleri’ne dayanan Yunanlıların eline geçen İzmir, 9 Eylül 1922 tarihinde ise, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın milli ordusu tarafından kurtarılmıştır²¹.

¹⁹ B. Darkot, a.g.m., s.1243.

²⁰ T. Baykara, İzmir Şehri..., s.28 ve 53.

²¹ İzmir Panoramasi, İzmir, 1934, s.9-10.

BİRİNCİ BÖLÜM
SIĞLA SANCAĞI'NIN KURULUŞUNDAN I. MEŞRUTİYET'E
KADAR İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER

A. KLASİK OSMANLI İDARESİ VE SIĞLA SANCAĞI

1. Siğla Sancağı'nın Kuruluşu

a. Öncesi:

Sancak = Liva, idari bir mntıka anlamına gelip, kesinlikle bir iskân yeri değildir. Ancak, adını bulunduğu yerdeki en önemli iskân yerinden alan sancaklar da vardır. Örneğin; Aydın, Menteşe, Koca-eli, Canik, Teke vs. gibi sancaklarda, bu adı taşıyan iskân yeri yoktur. Bugün Aydın adını almış olan şehir, uzun yüzyıllar Güzelhisar-ı Aydın diye anılmıştır.

Sancağın askerî bir anlamı da vardır. Askerleri ile aynı bayrak altında savaşa giden mntıka demektir. Osmanlı Devleti'ni bu özelliği sebebiyle, Selçuklu dönemi Subaşılığı'nın bir devamı kabul edebiliriz.

Sancak, Türkiye Selçukluları'nın olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatının da temelini oluşturuyordu. Sancakların bağımsız kanunnâmeleri vardı. Sancak Beğleri büyük yetkiye sahiptiler.

Osmanlı Devleti'nde, XVII. yüzyıldan sonra, teşkilatta askerî özellik kaybolmaya yüz tutmuştur. Sancaklar, teşkilât olarak kalmış, ancak Sancak Beği tâbiri kaybolarak, yerini "mutasarrıf" tâbiri almaya başlamıştır. XIX. yüzyılda hemen hemen bütün sancakların başlarında idareci olarak "mutasarrıf"lar yer alınca, sancak yerine "Mutasarrıflık" denilmeye başlandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bazı mutasarrıflıklar doğrudan İstanbul'a bağlanınca, "Vilâyet" yanında mutasarrıflıklar da idarî teşkilâta dahil oldu. Sancakların büyüklüğü, günümüzdeki vilâyetler kadardı. Zaten, günümüzdeki vilâyetlerin büyük çoğunluğu eski sancaklardı¹.

¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s.32.

b. Sonrası:

Aydınoğlu Beğliği'nin kurucusu olan Mehmet Bey, 1317 yılında Kadife Kale'yi alarak, ortanca oğlu Umur Bey'e İzmir'i verdi. Ancak, İzmir'in diğer kısmı olan; Liman Kale'nin yani Aşağı Kale'nin / Gâvur İzmir'in fethi ise ikibu-çuk yıl sürdü. 1329 yılında İzmir'in bütünü Türklerin eline geçti. Aydınoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra (9 Ocak 1334), Aydınoğulları Beyliği'nin başına Umur Bey geçti. Bu sırada, Beyliğin merkezi de İzmir'e taşındı.

Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Beyazıt döneminde Anadolu'daki beyliklerin toprakları birer birer sancak halinde Osmanlı Devleti'nin sınırları içine katıldı. Yıldırım Beyazıt, 1390 yılında İzmir'e gelerek Aydınoğullarının elinde bulunan Kadifekale'yi topraklarına kattı. Saruhan, Aydın, Menteşe, Kastamonu, Canik, Amasya ve Sivas birer sancak olarak varlıklarını korumuşlardır. 1402 yılındaki Ankara Savaşı, Osmanlı Devleti'ndeki idarî gelişmeleri de etkiledi. Birer Osmanlı Sancağı olan yerler tekrar eski beylerine iade edildi. Timur, İzmir'i de Aydınoğlu Musa Bey'e geri verdi. İzmir'in bir kısmı Aydınoğulları'nın, bir kısmı ise; Aydınoğlu Umur Bey'in kardeşi Fatih İbrahim Bey'in oğlu olup, 1405'lerde bütün Aydıneline sahip bir beylik kuran ve beyliğinin merkezi İzmir olduğu için kendisine İzmiroğlu deneni Cüneyd Bey'in idaresinde idi. Bu durum da uzun sürmedi. II. Murad döneminde, 1426 yılında İzmir, tekrar Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak Osmanlı Ülkesi'ne katıldı. Aydın Sancağı, 1393 yılında kurulan Anadolu Beylerbeğliği'ne bağlı idi².

M. 1513 (Aralık sonu) tarihli Anadolu Eyâleti'ne ait bir kadı defterinde; eyâlete bağlı olan kazalarda görevli olan kadılar ile onların aldıkları maaşlar belirtilmektedir. Anadolu Eyâleti'ne bağlı olan sancaklardan biri de Aydın Sancağı'dır. 1513 tarihli kadı defterinden Aydın Sancağı'na şu 14 kazanın bağlı olduğunu öğreniyoruz:

1-Kazâ-i Tire, 2-Kazâ-i Tire Bölmesi, 3-Kazâ-i İzmir, 4-Kazâ-i Çeşme, 5-Kazâ-i Ayasuluğ, 6-Kazâ-i Güzelhisar, 7-Kazâ-i Sultanhisarı, 8-Kazâ-i Kestel, 9-Kazâ-i

² Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974, s.53, 75-76; T. Baykara, *Anadolu'nun İdarî...*, s.87; Aydınoğlu Gazi Umur Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990.

Yenişehir, 10-Kazâ-i Bozdoğan, 11-Kazâ-i Alaşehir, 12-Kazâ-i Arpaz, 13-Kazâ-i Sart, 14-Kazâ-i Birgi.

Aydın Sancağı'nın kazalarından olan İzmir kazasının kadısı Mevlâna Zeyneddin Çelebi olup, maaşı 80 akçe idi³.

Ömer Lûtfi Barkan, (H. 933-934) M. 1527-1528 tarihli Osmanlı Devleti'ne aid bir bütçe örneği ile ilgili çalışmasında, Anadolu Eyâleti'ne bağlı Aydın Sancağı'nın beyinin Bâli Beğ olup, gelirinin ise 537.000 akçe olduğunu belirtmektedir⁴.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde oldukça genişleyen Osmanlı Devleti'nde Budin, Lahsa, Cezair-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) gibi yeni eyâletler oluşturulmuştur. Halil İnalçık, 1533 yılında Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin kurulduğunu belirtiyor⁵. Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti, donanmanın insan gücü ihtiyacının karşılandığı en önemli bölge olduğu için buraya Kaptan Paşa Eyâleti de denirdi. Yeni şartlar ve ihtiyaçlar sonucu meydana getirilen Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin (Akdeniz Adaları) merkezi Gelibolu Livası idi⁶.

Aydın Sancağı'nın batısının ayrı bir Sığla Sancağı şeklinde oluşması, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Cezair-i Bahri-i Sefid Eyâleti, 1533 yılında kurulduğundan Sığla Sancağı bu tarihten sonra kurulmuş olmalıdır. İlk defa Sığla Sancağı'ndan 1570'lerde haberdar olduğumuzdan bu tarihten önce kurulmuş olmalıdır. Sığla Sancağı (H.983 Receb) M.1575 yılının Ekim ayında; İzmir, Çeşme, Ayasuluğ ve Akçaşehir kazalarından meydana geliyordu. (H. 990 Zilkade) M. 1582 yılında Balat ve Çine kazaları da Menteşe Sancağı'ndan ayrılarak Sığla Sancağı'na katıldı⁷. İzmir, XVII. yüzyıl başlarında milletlerarası ticaretin merkezi olunca, Sığla Sancağı Beyi, Söke veya Sığacak'ta oturmaya başlamıştır.

³ Turan Gökçe, "Aydın Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", E. Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi IX, İzmir, 1994, s.231-252.

⁴ Ömer Lûtfi Barkan, "(H. 933-934) M. 1527-1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, Ekim 1953-Temmuz 1954, s.304-305.

⁵ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600)*, London, 1973, s.106.

⁶ Aynî Alî Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman der Hülasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan*, Çev. Tayyib Gökbilgin, İstanbul, 1979, s.15-16.

⁷ M. Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, 1922-1992*, Haz. Prof .Dr. Tuncer Baykara, İzmir, 1994. s.223.

Ankara'daki Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 78 numaralı Tahrir Defteri'ne göre; XVI. yüzyılda İzmir kazasının nahiyeleri; Urla, Cuma-âbâd, Karaburun, Kızılhisar, Çeşme, Ayasuluğ, Akçaşehir, Mandeca, Ezine ve Sifrihisar idi⁸.

XVII. yüzyıl başlarındaki idarî ve malî yapı konusunda bilgi veren Aynî Alî Efendi risalesinde Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin livalarının sayısının onüçe ulaştığını belirtiyor. Ayrıca bunlardan üçünün salyaneli olduğunu da belirtmektedir. Salyaneli Livalar: Sakız, Nakşa, Mehdiye. Timar sistemi uygulanan Livalar ise; Gelibolu, Ağrıboz, İnebahtı, Karlı-eli, Misistre, Rodos, Midilli, Koca-eli, Biga, Sığla veya Sığacık'tır⁹.

Katip Çelebi'nin, XVII. yüzyılda kaleme aldığı Cihannüma adlı eserinde, İzmir hakkındaki bilgileri, XVI. yüzyıl sıralarına aittir¹⁰. Sığla Sancağı'nın Kapudan Paşa Eyâleti'ne bağlı olduğunu söyleyerek, burasının kendisinin geldiği sırada hâlâ tersane-i amire kethüdasına has olarak ayrıldığını belirtir. Sığla Sancağı'nın kazalarının bir kaç sancaktan ayrılmış olduğunu ve baş şehrinin ise İzmir olduğunu belirtir. Kazaları; Ezine, Ayasuluk, İzmir, Akçaşehir-i Aydın, nam-ı diğer Söke, İne, nam-ı diğer Met, Bağ, Balat, Bayramlı, Çeşme, Urla, Çine, Seferihisar, Şah-me, Subice, Karpuzlu, Talama, Karacakoyunlu, Karaburun, Kızılhisar, Kuşadası, Mandice, Nif ve Menemen'dir¹¹.

Evliya Çelebi, Osmanlı Devleti'nin teşkilatı hakkında verdiği bilgilerinde, Sultan Süleyman Kanunnamesi'ne göre, Kaptan Paşa Eyaleti'nin 11 sancaktan meydana geldiğini, bunlardan üçünün salyaneli olduğunu belirtmektedir. Buna göre eyaletin merkezi Gelibolu idi. Diğer sancaklarının Ağrıboz, Karlı-ili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Koca-eli, Biga, Sığla, İzmid ve İzmir olduğunu belirtmektedir¹². Evliya Çelebi de, 1671 yılında uğradığı Cezair-i Bahr-i Sefid Eyâleti (Akdeniz Adaları) ve İzmir hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Evliya Çelebi, İzmir'in Anadolu Eyaleti'nin toprağında olduğunu fakat deniz kenarında olmasından dolayı derya kaleminde Kapudan Paşa'nın

⁸ T.Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.179-180 .

⁹ Aynî Alî Efendi, a.g.e., s.20-21 ve 49.

¹⁰ T. Baykara, *İzmir Şehri...*, s.30. Tuncer Baykara, İzmir'e 1586 yılında gelen Aşık Çelebi ile Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinde İzmir hakkında verdiği bilgilerin benzer olduğunu söyleyerek, bu sebeple; Cihannüma'da İzmir ile ilgili verilen bilgilerin XVI. yüzyıla ait olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.

¹¹ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul, (H. 1245) M. 1732, s.669.

¹² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C. I, (Tabii: Ahmed Cevad), s.179.

Cezayir Eyaleti hükmünde Sığla Sancağı Paşası'nın 300 adam ile tuttuğunu söyler. 500 akçelik bir kazadır. İzmir'e bağlı 5 nahiyesi vardır. Bunlar; Urla, Ayasefid (Sancakburnu), Karaburun, Cumaâbâd ve Terindeâbâd'dır. Ayrıca, İzmir'in idarecileri olarak şeyhülislamı, müftüsü, nakibü'l-eşrafi, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, çavuşu, hünkâr bahçesinin bostancıbaşısı, 70 adet bostancı, gümrükemini, biri deniz kenarındaki kalede diğeri de Kadifekale'de olmak üzere iki dizdarı, voyvodası, muhtesibi, şehir naibi, 7 Avrupalı kral balyozu ile onların tercümanı ve konsolosları bulunduğunu belirtmektedir¹³.

İzmir'de, XVII. yüzyıldan itibaren şehrin en büyük idari temsilcisi kadı idi. Kadı, bizzat merkezin temsilcisi olduğundan adalet işlerinin yanında mülkî bakımdan da şehrin en büyük amiri idi. Ayrıca belediye hizmetlerini de kontrol ederek ticari işlerin doğrulukla görülmesini sağlıyordu¹⁴. İzmir'de inzibatı sağlayan Subaşı da görev yapmaktaydı¹⁵.

Ayrıca, geceleri asayişini sağlamakla görevli asesler ve Asesbaşı¹⁶ ile gümrük işlerini yürüten Gümrük Emini¹⁷ de bulunmaktadır. Şehir ve çevresinde ayrıca bir miktar da yeniçeri bulunuyordu. Yeniçerilerin sayıları XVIII. yüzyıl başlarında 200 kadardı. Bunlar şehrin ve şehirdeki konsolosların emniyetini sağlamakla görevli idi. Yeniçerilerin başlarında serdar¹⁸ veya yeniçeri ağası bulunuyordu. Pockocke, 1739

¹³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.IX, İstanbul, 1935, s.89-90.

¹⁴ T. Baykara, *İzmir Şehri...*, s.53. Kadı: Kadılar doğrudan "sultan" tarafından tâyin edilmekle birlikte, ayrı ve bağımsız bir özelliğe sahiptir. Kadı, sadece bir mahkeme başkanı değil, aynı zamanda idâre, asayiş ve belediye hizmetlerinde de Padişah adına yetkilidir. XVI. yüzyılda kaza, kadılık selâhiyeti dairesinde bir birim olarak açıkça ortaya çıkmıştır. Kadılar doğrudan İstanbul'daki Kazaskerlere bağlı idi. Kadıların görevleri, Tanzimat'tan sonra iyice daraldı. XIX. yüzyıl sonlarında, kadılar sadece miras taksimi veya şer'îye mahkemelerindeki davalarda görevlidir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1971, s.119-125.

¹⁵ Subaşı: Kelime anlamı asker-başı, ordu komutanı demektir. Terim olarak subaşı, bir mıntıkanın (subaşılığın) askerlerine komuta eden kişi demek olup, aynı zamanda orada Sultan'ın naibi olarak görev yapmaktadır. Osmanlılardan önce "vilâyet" in en yüksek görevlisi olup, zabıtayı sağlamakla görevli idi. Zamanla anlamı daralmıştır. Köy subaşıları, köylerde görev yapıyordu. Dirlik ve düzeni sağlıyordu. Bkz. T.Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.35-36; Nahide Erman, "1791-93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre İzmir", E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992, s.31 ve 126; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Dönemindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1990, s.52-54.

¹⁶ Ases: Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçilerine denirdi. Asesbaşı: Yeniçeri ocağındaki resmî ve askerî vazifesinden başka şehrin asayişine de ilgilenirdi. Polis müdürü demektir. İdam cezalarına nezaret ederek, inzibatın muhafazasını sağlardı. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e., C. I, s. 93-94.

¹⁷ Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I-Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir, 1994, s.11-13; N.Erman, a.g.t., s.42, 143.

¹⁸ Serdar: Harp halinde bulunan ordunun kumandanına verilen ünvanıdır. Bunun yerine "Serasker" de denilirdi. Eskiden padişahlar tarafından görülen bu vazife sonradan kubbe vezirlerine verilmeye başlanmıştır. Yeniçeri ocağının lağvından sonra da askerden yetişen kumandanlara verildi. Kaza gibi küçük yerlerde, Yeniçeri ağası tarafından tayin olunanlara da "Serdar" adı verilirdi. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e., C. I, s.179; N. Ülker, a.g.e., s.71.

yıllarında şehrin ve etrafının gelirinin Valide Sultan'a aid olduğunu söylemektedir: "Kendisine mütesellim¹⁹ ünvanı verilen bir voyvoda²⁰ devlet gelirlerini toplamakla görevlidir; ama bu yörede hiç paşa olmadığından şehri idare eden kadıdır" der. "Voyvoda"lar yüzyılın ikinci yarısından sonra İzmir de büyük nüfuz kazandılar.

Sığla Sancağı, XVIII. yüzyıl sonlarında Menteşe Sancağı ile birleştirilmiş ise de, 1808 yıllarında muhtemelen Kâtipoğullarının uğraşmasıyla bu sancakdan ayrılmıştır²¹. Bu dönemde, kadı adâlet işleriyle uğraşırken, idarî nüfuz ayân²² ve voyvodaların eline geçmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu'da büyük nüfuz kazanan Karaosmanoğulları, İzmir'de de tesirli oldular. 1771 yılında Karaosmanoğlu Hacı Ahmet Ağa İzmir voyvodası ve Sancakburnu muhafızı oldu²³ ise de bir süre sonra nüfuzu İzmir'den uzaklaştırıldı. Karaosmanoğullarından Hacı Mehmet Ağa, Hacı Hüseyin Ağa ve Hacı Ömer Ağalar da Aydın ve Saruhan Sancaklarında yönetimi ellerinde bulundurdular. Karaosmanoğulları nüfuzlarını yaymak için diğer ayânlarla şiddetli mücadeleye girdiler. 1789-1790 yılları arasında Karaosmanoğullarından bir kaç kişi

¹⁹ **Mütesellim:** Bazen kısaltılarak müsellim de denir. Kelime anlamı teslim alan demek olup, idâreyi birisi veya bir başka makam adına teslim alanlara denir. Sancak Beğleri (veya Beğlerbeği), bir sancağa tâyin edildiklerinde, kendileri namına görevi teslim almak üzere hemen bir mütesellim gönderirlerdi. Sancakbeği veya Beğlerbeği gelince mütesellimin görevi de biterdi. Mütesellimler, önceleri bir nevi vekil iken, zamanla valinin emrinde birer sancak-lîva görevlisi gibi olmuşlardır. Bkz. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.36; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.196-198.

²⁰ **Voyvoda:** Önceleri dirlik sahibinin adına onun gelirlerini mahallinde toplayan, haklarını onun adına kullanan kişidir. Voyvodaların idare mıntıkası kaza kabul edilebilmektedir. Bu bir kasaba veya şehir de olabilmektedir. Voyvodalar, genellikle o yöreden, şehir veya kasaba halkından seçilirdi. Ayân yanında, bir de voyvoda olursa, tabiatıyla nüfuzu çok artar, bundan şahsi çıkarı için de yararlanabilirdi. Voyvodalar, mütesellimlerin altında sayılır. Ancak, görevleri gereği, doğrudan merkezle münasebette de bulunabilirler. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e., C. III, s.598; N. Erman, a.g.t., s.1, 17 ve 142.

²¹ T. Baykara, *İzmir Şehri...*, s.53-54.

²² **Ayân:** "Seçkin, önde gelen" anlamındadır. Şehirlerde halkın önde gelenlerine bu ad verilirdi. Erken Osmanlı döneminden beri, ayân şehirlerde önde gelen kişilere verilen bir addir. Ayân, o belde halkından seçilmekte, seçim, sicile de işlenmektedir. Ayânlar büyük şehirlerde, meselâ İzmir'de birden çok, 8-12 kadar olabiliyordu. Bu durumda içlerinden birisi baş-ayân oluyordu. Ayânlık teşkilâtı, XVIII. yüzyılın sonlarında XIX. yüzyıl başlarında bir nevi halk temsilciliğine dönüşmüştür. Hatta belirli mıntikalarda, bir nâhiyede ayân olup, onun mıntıkası "ayânlık" diye anılır olmuştur. "Ayân"lar nahiye ve kaza ölçüsünde de yetkili olabilmektedir. Bkz. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.38-39. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu*, Ankara, 1978. s.667-723; B.O.A., *Cevdet Dahiliye*, No: 10836.

²³ Çığatay Uluçay, "Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1948, s.247; Bkz. Yuzo Nagata, *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir, 1995, s.23-29.

Manisa mütesellimi ile Aydın muhassılı²⁴ olurken bir kısmı ise Bergama'da voyvodalık yaptı. Bu durum bize Karaosmanoğulları'nın aralarında nüfuz kavgası olduğunu gösterir. Hacı Ömer Ağa ve Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümü, uzun yıllar Batı Anadolu'yu ellerinde tutmuş olan Karaosmanoğullarının nüfuzlarının kırılması için hükûmete büyük bir fırsat verdi. II.Mahmud birer birer kendisine karşı olan ayânları ortadan kaldırdı. Hükûmet tekrar buralara hakim oldu ise de Karaosmanoğulları nüfuzunu yer yer devam ettirdi²⁵.

İzmir'deki idarî kavgaların devam ettiği ve voyvodaların sık sık değiştiği bir sırada Kâtipzâde Hacı Mehmed Ağa İzmir voyvodası oldu. İzmir'de çok geniş bir nüfuz kazandı. Şehirde büyük nüfuza sahip olan Kâtipoğlu, şehre 10-15 yıl tam mânâsıyla hükmetmiştir. Şehirdeki Türk ahaliye karşı hayli sert davranmış ve birçok haksızlıklar yapmıştır. Buna karşın İzmir'deki frenk ve gayrimüslimlere rağbet ederek, onların şehirde geniş imkânlar kazanmalarına ses çıkarmamıştır. Onun zamanında İzmir'deki Rum nüfusu artmıştır. Kâtipoğulları, İzmir'de nüfuzlarının en yüksek olduğu sırada, Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa tarafından 1816 yılının Temmuz ayında başka bölgelere sürülmüşlerse de sonraları yine nüfuz kazanmışlardır²⁶.

Katipoğlu'nun ölümünden sonra da İzmir'deki idarî karışıklıklar devam etmiştir. 1824 yılında "İhtisap Nezareti"²⁷ kurulunca, İzmir'in geliri büyük ölçüde bu nezarete bağlandı. Böylece İzmir'de en yüksek mülkî âmir "İhtisap Nâzırı" oldu. Ancak,

²⁴ **Muhassıl:** XVIII. yüzyıldan sonra, idâre esasıyla değil, gelirden yararlanmak üzere yapılan tâyinlerde görülen bir terimdir. Kelime mânâsı tahsil eden, vergi toplayan demektir. Bir görevliye, vazifesi icabı büyük bir gelir tahsis edilmek istendiğinde, görev yeri başka yerde olunca, idare etmek üzere o sancağa "muhassıl" tâyin edilirdi. Veya o sancağın başına "muhassıllık vechiyle" tâyin edilir ki, oraya gitmesine gerek olmayıp, sadece vergi gelirinden yararlanmak üzere bir "muhassıl" gönderirdi. Bkz. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.37.

²⁵ Ç. Uluçay, a.g.m., s.248-249.

²⁶ Yorga, *Osmanlı Tarihi*, Çev: Bekir Sıtkı Baykal, C. V(1774 -1912), Ankara, 1948, s.228-229; Zeki Ökmen, "Kâtipoğlu", *Fikirler Dergisi*, Sayı: 330, İzmir, Şubat 1947, s.13-19.

²⁷ **İhtisap Nezareti:** Belediye zabıtasına kısmen valiye ve emniyet müdürlüğüne ait vazifeleri görmek ve bilhassa esnaf işlerine ve esnafın murakabesine bakmakla mükellef olmak üzere vaktiyle kurulmuş olan nezaretin adı idi. Bu nezaret bundan başka devlet gelirlerini de toplayan müstakil bir idare idi. Başında bulunan memura "İhtisap Nazırı" denilirdi. Bu nezaretin vazifeleri sonraları Zaptiye Müşirliği, Şehremaneti, Maliye Nezareti gibi muhtelif teşkilata verilmiş ve nezaret lağv olunmuştur. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e., C. II, s.43; N. Erman, a.g.t., s.110.

voyvodalıkta ayrıca varlığını devam ettiriyordu. 1830'larda şehrin sekiz âyân ve bir mütesellim tarafından idâre edildiği kaydedilmektedir²⁸.

2. Aydın Eyaleti'nin Kuruluşu:

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesinden sonra, Anadolu Eyâleti, teşkilât olarak ortadan kalktı. Aslında Anadolu Eyâleti, daha önce dörde bölünerek varlığını kaybetmişti. Hatta, Anadolu'ya Mısır ordusu gelmeden çok önce çözülmüş bir halde bulunuyordu. İbrahim Paşa, 1833 başlarında Anadolu'ya hakim olup Kütahya'ya geldiği zaman, hemen bütün devlet mütesellimlerinin yerine yenilerini tâyin etmişti. Lâkin bu durum çok sürmemiş, İbrahim Paşa ordusu çekilirken bu mütesellimler de kaçmışlardı. Böylece Anadolu'da idarî bakımdan bir boşluk meydana gelmiştir. Mısır ordusu, Anadolu'dan çekildikten sonra, 2 Haziran 1833'te Aydın Sancağı muhassıllığına tâyin edilen Karaosmanoğlu Yakup Paşa, aynı zamanda Menteşe, Saruhan ve Sığla Sancaklarının da valisi idi²⁹. Böylece Aydın Eyaleti, artık fiilen teşekkül etmiş oldu.

Yakup Paşa daha çok bir askerî teşkilâtın başında görünüyordu. Ancak sonradan meydana gelen vaziyet, **Yakup Paşa'nın** Aydın Eyâleti valisi olduğunu gösterdi. Aydın Eyâleti'nin kuruluşu sırasında Karaosmanoğullarının nüfuzlarından istifâde edilmişti. Ancak, bu nüfuz Yakup Paşa ile Hacı Eyüb Ağa'nın azledilip İstanbul'da ikamete mecbur edilmeleriyle tesirini kaybetti. Yakup Paşa'nın yerine **Beç Sefiri Fethi Paşa**, "rütbe-yi vâlâ-yı vezâret ve ünvan-ı celil-i müşîrî" ile 22 Ağustos 1837'de Aydın Eyâleti müşîrliğine tayin edildi³⁰. Fethi Paşa Aydın'a gitmeden, eyâleti Namık Paşa eli ile kaymakam şeklinde idâre etmişti. Ancak, Aydın Eyâleti gibi önemli bir eyâletin böyle yönetilmesi uygun görülmediği için, **Çengeloğlu Tahir Paşa**, 19 Ağustos 1838'de valiliğe tâyin edildi. Aydın Eyâleti bu sırada, dört liva veya sancakdan meydana

²⁸ T. Baykara, a.g.e., s.54; Sığla Sancağı ile ilgili bilgiler, Prof. Dr. Mübahat Küçüköğlü'nün çalışmalarından sonra kesinlik kazanacaktır.

²⁹ **Takvim-i Vekayi**, Sayı: 69; **Ceride-yi Havadis**, 15 Rebiü'l-Evvel 1259, No: 134, 18 Muharrem 1259, No: 126.

³⁰ Tuncer Baykara, **XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti**, 1965-1966, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, s.3.

geliyordu: Aydın, Menteşe, Saruhan ve Sığla. Denizli tarafları ise mali bakımdan Menteşe'ye bağlı idi³¹.

Aydın Eyâleti, 1845 yılına kadar Aydın, Menteşe, Saruhan ve Sığla Sancaklarından ibaret iken, bu yıl "Denizli Hassı Kaymakamlığı" adı altında, Kütahya Sancağı'nın Güney kazalarını ihtiva eden Denizli Sancağı Aydın'a ilâve edildi³². Aydın Eyâleti hayli büyük olduğundan, "istihsâl-i hüsn-ü inzibat ve idâresi" için tefriki lazım geldi. Saruhan Sancağı, Aydın Eyaleti'nden ayrılarak, yine aynı şekilde Hüdavendigâr Eyâleti'nden ayrılan Karesi ile birleşip bir eyâlet meydana getirdi³³. Merkezi Manisa olan ve coğrafi şartların pek müsaid olmadığı bu eyâlete, 1846 tarihinde Devlet Salnamesine göre; Sığla Sancağı da katıldı. Ancak, bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmış olacak ki "bunların yine bir müşirlik ile idâresi münâsib görülerek" **Yakup Paşa**'da 3 ncü defa valiliğe tayin edildi³⁴.

Aydın Eyâleti'nin merkezi muhtemelen 1811'den beri Aydın Sancağı'nın da merkezi bulunan Güzelhisar idi ve Menemen civarında bulunan bir başka Güzelhisar'dan ayırdetmek için Güzelhisar-ı Aydın diye anılmaktadır. Bununla beraber bazı valiler, eyâletin merkezini İzmir'e naklediyorlardı. 1841'de Aydın Eyâleti valisi olan **Said Mehmed Paşa**, Aydın yerine İzmir'de oturmak istemişti. Bu yoldaki dileği "eğerçi kendilerinin İzmir'de ikamet eylemelerinde, Aydın Eyâleti'nin hüsn-i idâre-yi umur-u zaptiye ve maliyesine bir günâ sekte gelmiyeceği ve âhar suretli uygunsuzluk melhuz olmadığı taktirde" münâsib görülmüştür³⁵. İzmir'in merkezi bulunduğu Sığla Sancağı'nın idaresi de Kuşadası'na nakledilmişti. **Said Mehmed Paşa**, 1842 Ocağında İzmir'e gelmiş ve artık Aydın Eyâleti'nin merkezi İzmir olmuştur³⁶. Bu durum, **Said Mehmed Paşa**'nın defterdarı olan **Salih Mehmed Efendi**'nin, halef olarak valiliği zamanında da devam etmiştir³⁷.

³¹ Takvim-i Vekayi, Sene: 1255, Sayı:193.

³² Mühimme Defteri, No: 256, s.59.

³³ Takvim-i Vekayi, Sene: 1261, Sayı: 294; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 256, s.59.

³⁴ Takvim-i Vekayi, Sene:1263, Sayı: 336; Ceride-yi Havadis, 28 Receb 1263, No: 341; Osmanlı Devlet Salnamesi 1265, s.78.

³⁵ B.O.A. İrade Dahiliye, No: 2329.

³⁶ Ceride-i Havadis , 2 Cemazie' 1 ahir 1257 , No : 72 .

³⁷ B.O.A. Cevdet Dahiliye, No: 7217; Ceride-yi Havadis, 18 Muharrem 1259, Sayı: 126.

3. İzmir'in Aydın Vilayeti'nin Merkezi Olması:

Yakup Paşa'nın 1843'teki ikinci defaki valiliği sırasında Aydın, tekrar eyâlet merkezi oldu. Aydın, 1843'ten 1850'ye kadar eyâlet merkezi olarak kalmıştır. **Vali Damad Halil Rıfat Paşa**, 1850 Ocağında Aydın'ın hava ve suyunun bünyesine uygun gelmediğini söyleyerek Sultan Abdülmecid'den İzmir'de oturma izni vermesini istedi. Halil R. Paşa, İzmir'in yanında Tire ve Manisa'yı da Eyâlet merkezi olarak teklif etmiştir. Sultan Abdülmecid 23 Ocak 1850 tarihli irâdesiyle buna müsâde verdi. Böylece Vali Halil R. Paşa, 27 Şubat 1850'de Aydın Eyâleti'nin merkezini İzmir'e naklettirdi³⁸. Eyâlet merkezinin İzmir olması; 1850 ile 1867 yılları arasında "İzmir Eyâleti" diye anılmasına sebep oldu. Ancak bunun yanında genel olarak "Aydın Eyâleti" tabiri de kullanıyordu³⁹.

Aydın Eyâleti'nin mülkî taksimat, ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Demiryolları yapılarak Gediz Vadisi Manisa'ya bağlandığı halde aynı vadiye olan ve arada bir dağ sırası bulunan Alaşehir, hâlâ Aydın'a tâbi idi. Buna karşın İzmir'e oldukça yakın olan Bayındır'da kendisine hayli uzak bulunan Aydın'a bağlı idi. Aynı şekilde İzmir'e çok yakın olan Menemen, Manisa'ya tâbi idi. Kısacası, coğrafi imkanları pek gözetmeyen Ortacağların idarî taksimâtı hâlâ uygulanmakta idi. İdarî yapıdaki bu düzensizlik sadece Batı Anadolu ve Aydın Eyâleti için değil hemen hemen bütün Osmanlı toprakları için geçerli idi.

Bu düzensizlik, Osmanlı Devlet adamlarını da düşündürdüğü için, Balkanların en huzursuz bir köşesinde eski eyâletler Tuna Vilâyeti adıyla birleştirildi. Yeni bir idarî sistem denendi. Bu yeni usûl başarılı olunca, diğer yurt toprakları da yapılan bu ıslahattan yararlandı. Bosna, Suriye, Halep ve Edirne vilâyetleri de teşkil edildi. 1867 yılının Haziran ayında çıkarılan vilâyet kanunnamesi ile, Türkiye'nin

³⁸ **Ceride-yi Havadis**, 7, 21 Rebiü'l-ahir 1266, No:472, 474; **B.O.A. İrâde Dahiliye**, No: 12027; **B.O.A. Cevdet Dahiliye**, No:7217.

³⁹ **B.O.A. Ayniyat Defteri**, No: 812, s.20-23. Ayniyat Defteri'nin 20-21. sayfalarındaki yazışmalarda "İzmir Eyâleti" tabiri kullanılırken, aynı defterin 22-23 üncü sayfalarında ise "Aydın Eyâleti" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. **İzmir Şeriyye Sicili**, 1284, Def. No: 21, s.24, 25'de eyaletin adı "İzmir Eyaleti" diye geçiyor.

mülkî taksimatı köklü değişikliğe uğradı. Bu ıslahata rağmen geçmiş yüzyılların etkisi devam etti. Ancak, coğrafi ve idarî zaruretler yüzünden bu ıslahat yapıldı⁴⁰.

Türkiye'nin bugünkü idarî teşkilat ve taksimatının temeli, 1867 ıslahatına dayanmaktadır. 1850 ile 1867 yılları arasında İzmir Eyâleti diye anılan bu eyâlet "Aydın Vilâyeti" adını alırken, Denizli livası da ilga edilmiştir. Menteşe Sancağı'na bağlanan Denizli Sancağı'nın adı da "Menteşe-Denizli Sancağı"na dönüştürüldü ise de, bu durum pek uzun sürmedi. Denizli ertesi yıl, kaza olarak Aydın'a bağlandı. Bazı yerlerde Aydın Sancağı, Aydın-Denizli Sancağı diye anıldı. 1867 yılında yapılan ıslahatla yüzyılların eskittiği bazı şehirler de mevcut olan vaziyetlerini kaybettiler. Birgi, Ödemiş'in bir nahiyesi oldu. Nazilli kazasının eski merkezi Kestel de, Nazilli'ye bağlı köy oldu. Böylece eski kazaların azalmasıyla, Aydın Sancağı'nın eskiden 21 olan kazası, 1285 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'nde 5'e indi. Ertesi yıl Denizli'nin de ilâvesiyle bu sayı 6'ya çıktı. Aynı şekilde İzmir'in 14 kazası da yarıya indi⁴¹. Menteşe ve Saruhan'ın kaza sayılarında da önemli düşüşler oldu.

B. TANZİMAT FERMANI VE MÜLKİ İDARELER:

1. Muhassıl ve Muhassıllık:

Tanzimata kadar mirî mukataaları iltizam eden vezir, vali ve âyân vesaireden kimselere verilen isim idi. Muhassılın Arapça kelime manası tahsil eden, vergi toplayan demektir⁴². Bazı sancaklar XVIII. yüzyılda muhassıllık ile yönetilmiştir. Örneğin; Aydın, Saruhan ve Canik gibi. 1839'dan sonra vergi usûlü değişip, iltizam usûlü kaldırıldıktan sonra, her liva (sancak) ve kazaya devlet gelirini toplamak için tayin edilmiş memurlara "Muhassıl" denildi. Bir görevliye, vazifesi icabı büyük bir gelir tahsis edilmek istenir. Ancak onun görev yeri başka yerde ise, o zaman idare etmek üzere o sancağa

⁴⁰ T. Baykara, a.g.t., s.5-6.

⁴¹ Osmanlı Devlet Salnamesi 1264, s.174; Osmanlı Devlet Salnamesi 1285, s.179-180; Osmanlı Devlet Salnamesi 1286, s.199.

⁴² Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.202; M. Z. Pakalın, a.g.e., C. II, İstanbul, 1971, s.569.

“Muhassıl” tayin edilirdi. Ya da o sancağın başına “muhassıllık vechiyle” tayin edilirdi ki, oraya gitmesine gerek olmayıp, sadece vergi gelirinden yararlanmak üzere bir “muhassıl” gönderirdi⁴³.

Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin vilayetlere vali yetkisinde ve validen bağımsız “Muhassıllar” göndermesi kararının uygulanması, eyâletlerdeki sancak ve kaza merkezlerine “Emval Muhassıl”ı denenen bağımsız memurların gönderilmesiyle başlar⁴⁴. Muhassıllar ellerine verilen talimatı gittikleri yerlerde bütün memleket ileri gelenleri önünde okuyarak, anlamını açıklayacaktır. Bundan sonra, her yerde kurulan meclislerin üyeleri ile birlikte memleketin durumuna göre verginin tesbiti, dağılımı ve peşin tahsilini yapacaktır. Ayrıca, gerekli olan maaş ve ödemeler bu meblağdan çıkarılarak, artanı hazineye gönderilecekti⁴⁵. Muhassıllık meclisinin tesbit ettiği vergilerin yazılıp bulunduğu defterleri muhassıllar alır, merkeze gönderirlerdi. Merkez de, defterleri Maliyeye takdim ederdi. Maliye, defterleri inceledikten sonra Bab-ı Ali'ye arz ederek, iradesini alırdı. Eyâletlerin vergileri önceden merkezce bilinmezken, bu tarihten itibaren anlaşılmaya başlanmıştır. Muhassılların, buldukları mahallerden gönderdikleri bu defterlere “Muhassıllık Defteri” denirdi.

H. 1258 (M. 1842) yılında muhassıllıklar lağvedilerek bunlara ait vazifeler kaza ve livalara askerlerin arasından tayin olunan en büyük memurların eline bırakıldı. Bunun da, bazı sakıncaları görülünce, daha sonra bu vazifeler defterdar, muhasebeci ve mal müdürlerine bırakıldı⁴⁶.

2. Muhassıllık Meclisleri'nin Kurulması:

Tanzimat Ferman'ında can, mal, ırz emniyetinden bahs edilerek müsadere ve angaryanın kalktığı belirtilmektedir. Müsadere usûlünün kaldırılması, bürokrat tabakanın doğmasına ve meydana gelecek olan ticaret burjuvazisinin güvenliğinin sağlanmasına

⁴³ T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi...*, s.37; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986, s.228.

⁴⁴ İber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1985, s.334-34.

⁴⁵ İber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, 1974, s.13.

⁴⁶ M. Z. Pakalın, a.g.e., C. II, s.570.

yönelikti. Vergi konusunda ise, fermanla iltizamın kaldırılacağı belirtiliyordu. Ancak bu usûl daha sonra yine kondu. Vilayetlerde ise; *Muhassıllık Meclisleri* kuruldu. İdarî alanda yapılan ıslahat ve reform, malî merkezîyetçilik sistemini getirmeye yönelikti. Bab-ı Ali taşraya, merkezden geniş yetkilerle (vali derecesinde yetkili) *muhassıllar* tayin etti. Bunda amaç; vergi tahsil işlerinin valilerin ve âyânın kontrolünden kurtarmak ve böylece bu zümrenin yaptığı veya sebep olageldiği kötü uygulamalara son vermek amacını taşıyordu⁴⁷.

Muhassıllık kurumu ve Muhassıl Meclisleri; Tanzimatdan sonra eyâlet yönetiminde müslüman ve hıristiyan mahallî nüfus gruplarının yönetime katılması gibi önemli bir olayın başlangıcı sayılmalıdır. Muhassılın görevini yerine getirmesinde kendine yardımcı olacak olan *Muhassıllık Meclisi* veya *Memleket Meclisi* ülkemiz tarihinde mahalli idare kurallarının sınırlı bir anlamda ilk örneğidir⁴⁸. Özellikle H. 1281 (M. 1864) Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasından sonra kurulan vilayet ve kaza idare meclislerine geçiş muhassıllık meclisleriyle başlamıştır⁴⁹.

Muhassıllık Meclisleri'nin nasıl kurulacağı, tayinle üye olacak memurlar dışında, yerel halktan kimlerin tabii üye olacağı, kimlerin seçileceği gibi konular; *Meclis-i Ahkam-ı Adliyye*'nin hazırladığı hususi bir talimatnameyle düzenlendi. Buna göre; Muhassılların maiyyetlerine bir mal, bir de nüfus ve emlak kâtibi atanacaktı. Bu memurlardan başka o memleketin hakimi, müftüsü, asker zabiti ve ileri gelenlerinden dört kişinin katıldığı bir meclis kurulacak ve bu on kişilik meclise, gayrimüslim ahali bulunan metropolid veya hahambaşı gibi ruhani reisler ile iki nefer kocabaşları da girecektir. Bu meclis haftada iki-üç gün toplanacak ve vergi tahriri ile memleketin diğer özel ve genel sorunlarını, vergi salınmasını ve giderlere ilişkin konuları görüşeceklerdi. Vilâyet merkezi olan livada, vilâyetin *müşiri* kurula başkanlık edecek veya yerine bir başkasını atayacaktı. Eyâletin diğer sancak ve kaza merkezlerinde *ferik* var ise padişahın ataması ile başkan olabilir, yoksa, *muhassıl*, *hakimü'ş-şer'i* ve *zabtiye memuru* arasında kura ile başkan

⁴⁷ İ. Ortaylı, *Ay. yer; Tekalif-i Kavaidi*, C. II, Dersaadet, 1330, s.7-39; *Düstür*, Tertib-i Evvel, C. I, İstanbul, 1289, s.4-7. Bu sayfalar arasında Gülhane de okunan Hatt-ı Hümayun sureti yer almaktadır.

⁴⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyete...*, İstanbul, 1985, s.33-34; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s.208-209.

⁴⁹ İ. Ortaylı, *Tanzimattan Sonra...*, s.15.

saptanacaktı. Merkezi devlet, meclisin kontrol ve yönetimini büyük merkezlerde yerel temsilcilere bırakmak istemiyordu. Muhassıl bulunmayan kazalar veya biraraya gelen bazı köylerde küçük muhassıllık meclisleri kurulabilirdi. Bu meclisin üye sayısı ve meclisin kompozisyonu o yerin şartlarına bağlıydı. Daha sonra düzenlenen bir nizamnameye göre ise; kadı, zabıta memuru, muhassıl vekili ve ileri gelenlerden iki kişi olmak üzere beş kişidirler. Muhassıl vekilini de Muhassıl tayin ederdi. Küçük kaza meclislerinde gayri müslim ruhani reis ve kocabaşı ile üye sayısı yediye çıkabilirdi. Ancak, bu sayının da aşıldığı görülmektedir⁵⁰. Küçük kaza meclisleri bağımsız çalışmayıp; liva merkezindeki Büyük Muhassıllık Meclisi'ne bağlıdır. Bu meclisler her üç ayda bir toplanırdı. Küçük kaza meclislerinin görüş ve kararları ne olursa olsun, asıl Büyük Muhassıl bulunan kazanın meclisinde tekrar görüşülerek kesin karar, öyle verilecektir. Gerekirse, Bab-ı Ali'ye yazılıp hükûmetin görüşü veya müsaadesi alınacaktı.

Büyük muhassıllık meclisi; livanın vergi işleri kadar adlî ve mülkî işlerini de gözden geçirip, karar almaya yetkilidir. Meclislerin özellikle vergi suçları ve suistimaller üzerinde kesin yargı hakları vardır. Ancak hırsızlık, katl gibi cürümler merkezî hükûmet organlarına havale ediliyordu. Meclislerin yargı hakkı Nizamî Mahkemeler kuruluncaya kadar devam etti.

Küçük Muhassıllık Meclislerinin ilginç yönü Muhassıl vekili olarak tayin edilecek kimsenin; eskiden voyvodalık, âyânlık yapmış memleketin ileri gelenleri arasından seçilmesidir. Böylece onlar, aynı fonksiyonu kısıtlı ve kontrol altında olarak ele geçirdiler. Ayrıca, eşraf bu yolu resmî olarak yüklendi. Bu meclislerin üyeleri görevlerini nüfuzlarını arttırmak, tarım topraklarını kontrolleri altında tutmak için kullandılar. Muhassıllık meclisleri gerçekte merkezi yönetimin taşradaki organlarıydı. Yerel önderlerin buraya tayinleri veya sözde seçimle girmeleri yerel yönetimin başlangıcı sayılırdı. Ama muhassıllık meclislerinin olumsuz yanı vardı. Bu da yerel yönetim merkezi yönetimin fonksiyonları ve organlarıyla birlik içindi⁵¹. Bütün bunlar yerel yönetimin eksik doğmasına ve devlet gelirleri ile mirî arazinin yerel eşrafın eline geçmesine sebep oldu. Şayet ayrı ve

⁵⁰ İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyet'e...*, s.34-35; M. Çadırcı, a.g.e., s. 212.

⁵¹ İ. Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.34-35; İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Sonra...*, s.18-20; Talât Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma", *İdare Mecmuası*, Yıl: 13, Sayı: 140, İstanbul, 1939, s.1277.

özerk yerel yönetim organları bulunsaydı her yerin mahalli eşrafı, ancak buralara girer, devletle içiçe olmanın verdiği olanakları bu derece kendi çıkarlarına kullanamazlardı.

Muhassıllık Meclisi'ne aza olarak seçilecek kimseler buldukları memleket ahalisinin en akıllı, namuslu ve seçkinlerinden olmalıydı. Ayrıca, devlet işlerinden anlayıp, memleketin durumunu iyi tanımalıydı. Bu özelliklere sahip olanlar mahkemeye gidip isimlerini yazdırıyorlar ve böylece adaylıklarını koymuş oluyorlardı. Seçim açık oy, açık tasnif ile yapılıyordu. Bu seçim sistemi taşrada toplumsal yapı ile çeşitli sınıf ve grupların durumuna uygun olarak, eskisi gibi memleketin önde gelen ve nüfuzlu kimselerinin meclislere girmesini sağlamıştır.

Meclis üyelerinin; vergi salınması ve toplanması gibi konularda kimseye haksızlık etmeden veya adam kayırmadan, devlet yararına ve iyi yönetim için çalışacaklarına dair, kadı ve müftü önünde yemin etmeleri gerekiyordu. Meclis çalışmaya başlamadan önce, seçimle gelen üyelerden biri *Sandık Emini* olarak atanacaktı. Meclisde müzakere olunan konu memleketin zabıta işlerine aitse, o sancağın müşirine; malî işlere aitse, merkezî hükûmete bırakılırdı. Meclis toplantıları üye olmayanlara kapalıydı ve gizliydi. Böylece memleket ileri gelenleri ile merkezî devletin malî, mülkî, adlî konulardaki müzakere ve kararları gizli bir uyuşma içinde devam ediyordu. Meclis toplantılarının içeriği ve müzakerelerinin cereyan tarzı hakkında umuma bilgi verilemeyeceği gibi, alınacak veya alınan kararlar hakkında da meclis dışında eleştiri ve önerilerde bulunulamazdı. Bu durum tesbit edilirse, araştırılır ve o kimse meclisde muhakeme edilerek azalıktan atılır, memleket işlerine karışamaz ve hiç bir itibarı kalmazdı⁵². Önceleri Muhassıllık Meclisi üyelerine belirli bir maaş da bağlanırdı. Daha sonra maliye bu yükü kaldıramadığı için bundan vazgeçilmiştir.

Tanzimat fermanı gereği olarak, gayri müslim ahalinin ruhanî reis ve kocabaşları da meclislere onlarla aynı yetkilere sahip olarak girdiler. Ancak, birçok yerlerde müslüman üyeler bu yeni ortaklara tahammül edememiş, hakaret ve küçümseme duygularını onlardan saklamamışlardır. Merkezî hükümet bu konuda da çok hassas davranarak bu tutumu önlemeye çalışmıştır. Muhassıllık meclisleri-ne, çeşitli etnik grup

⁵² İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Sonra...*, s.20-22; M. Çadırcı, *a.g.e.*, s.213; T. M. Yaman, *a.g.m.*, s.1278-1279.

ve dinden olan halk şikayet ve dileklerde bulunuyordu. Ayrıca, yabancı tüccarlar ve konsolosluklarla olan ilişkiler sebebiyle, meclislere bazı durumlar için tercüman da tayin ediliyordu. Örneğin; H. 16 Safer 1264 (M. 23 Ocak 1847) tarihli bir belgede “İzmir Muhassılığ Meclisi’ne Avar Bey’in 500 kuruş maaşla tercüman tayin edildiği” belirtilmektedir⁵³.

Meclisler, etkinlik mücadelesi ve rekabet içinde olan yerel eşrafın çekişme alanı da olmuşlardır. Ayrıca, meclis üyelerinin vergi salmak gibi işlerde taraf tutup, ahaliyi kışkırttıkları da görülür. Bu sebeple cezalandırılan ve başka yerlere sürülen meclis üyeleri de vardır. Bir yandan Muhassılık Meclisleri’nin yapısı, çeşitli nüfuz gruplarının mücadelesi veya bazen meclise hakim olmaları, diğer yandan merkezî idare ajanlarının aciz ve yetkisizliği memlekette karışıklık-lara da sebep oldu. Bazen, muhassıllar, vergi yazımı ve vergi toplanmasındaki memnuniyetsizlikler dolayısıyla, eşrafla ve onların kışkırttığı halkla çatışmaya düşmüşlerdir. 1840 yılında Tokat’ta görevli Muhassıl Hilmi Efendi böyle bir durum sonucu bir grup tarafından öldürüldü⁵⁴.

Tanzimat prensiplerinin ancak belirli eyaletlerde uygulanmasına geçilebildiğinden, bu meclislerin teşkili 1839-1840 yılları arasında tamamlanmış değildi. 1841 yılında Bab-ı Ali hâlâ fermanlarla bazı yerlerde memleket meclisleri kurdurmaya devam ediyordu. Muhassıllar bazı yerlerde mahallî temsilcilerin istek veya baskılarına uyarak gereken vergiyi toplayamadılar ve beklenen varidatı temin edemediler. Bazı yerlerde ise merkezin gözüne girmek için, halkı haddinden fazla vergi vermeye zorladılar. Muhassılların başarısız icraatı malî karışıklığı artırdı. Bu yüzden 1839-1840 yılı gelirlerinin mühim bir kısmı toplanamadı. Padişah 31 Mart 1841’de Reşid Paşa’yı azletti. İktidar Rıza Paşa ve grubuna geçti. Muhafazakârlar idareyi ele geçince, eyaletlere bir ferman gönderdiler. Bu fermana göre, Muhassılıklar derhal kaldırıldı ve valilere güvenlik görevlerine ek olarak malî yönetim sorumluluğu da verildi. Bununla beraber eski malî yapı yeniden restore edilemediği için, muhassılık meclisleri bazı değişikliklerle devam etti. Muhassılların başkanlığında kurulan bu meclisler, valilerin

⁵³ İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyet’e...*, s.37-41; B.O.A., Cevdet Dahiliye, Nr: 6520, 16 Safer 1264 tarihli belge; M. Çadırcı, a.g.e., s.215.

⁵⁴ İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Sonra...*, s. 26-29; M. Çadırcı, a.g.e., s.217.

başkanlığında görevlerine devam ettiler ve yazışmalarda “*Memleket Meclisleri*” ünvanını kullandılar. Önemli yapısal değişiklik geçirmediler. Rıza Paşa idaresinin tedbirleri bir fayda sağlayamadı ve sorunlar çözümlenemedi. Ancak, eyalet yönetiminde valilerin yetkilerinin arttırıldığı görüldü. H. Rebiyü'l-evvel 1265 tarihinde (1849 yılı Ocak ayında) çıkan bir nizamname ile, eyalet meclisleri statüsü yeniden düzenlendi. Meclislerde hükümet memurlarının ağırlığı arttı ve her gün toplanmaları ön görüldü. Merkezîyetçilik eğilimi ağır bastı⁵⁵.

Ancak yine de sorunlar çözülemedi. “Her vilayet merkezinden seçilecek olan müslüman ve (gayr-i müslim) mebusların Dersaadete gelerek vilayetleri ahvaline ve icrası lâzım gelen değişikliklere dair beyan-ı rey eylemelerinin” sağlanması istendi. Halkın oyuna başvurulması gibi bir davranış birçoklarını ürküten bir yenilikti. Eyalet temsilcileri başkente davet olunmuşlarsa da, vilayetlerin dertleri ve çözüm bekleyen meseleleri hakkında bir şey öğrenilemeyeceği anlaşıldı.

Bundan sonra; Bab-ı Alî yüksek rütbeli memurların dahil olduğu gezici *teftiş heyetleri* kurarak, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına gönderdi. Bu heyetler gittikleri vilâyetlerin durumunu teftiş ederek, yolsuzluk saptayıp gereken soruşturma ve yargılamadan sonra dönüşte hükûmete rapor vereceklerdi. İçlerinde Fuad Paşa, A. Cevdet Paşa, A. Vefik Paşa gibi ünlü simaların da bulunduğu bu heyetin çalışması; sonraki ıslahat hareketlerinde bürokrasinin düşünce ve projelerini etkilediği gibi, yeni bir “fevkalâde teftiş heyeti” geleneğinin de başlangıcı sayılabilir.

Tanzimat döneminde, önce Muhassılların kısa zaman sonra da mülkî idare amirlerinin başkanlığında çalışan mahalli meclislerin geçirdiği deneyler, erken merkezleşme ve taşra idaresinde demokrasinin pek faydalı olamayacağını gösterdi. Zabita ve malî alanda yapılan ıslahat denemeleri iyi sonuçlar sağlayamadı. Bu sırada girilen Kırım Harbi, batılı devletlerin müdahalesi ve Paris Konferansı sonucunda çıkarılan Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresinde ve mahallî idare kuruluşlarında yeni bir devir açtı⁵⁶.

⁵⁵ İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Sonra...*, s. 29-31.

⁵⁶ İ. Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyet'e...*, s.44-45.

3. Islahat Fermanı ve 1858 Tarihli Memurin Kanunu:

1854-1856 Kırım Harbi'nden sonra büyük devletler Osmanlı Devleti'n-deki ekalliyetlerin haklarını korumak amacıyla Bab-ı Ali'ye büyük baskı yapıyorlardı. Diğer taraftan devlet ricali de ülkede ıslahat yapılmasını istiyordu. Bütün bunların yanında, Kırım Harbi'nden sonra daha Rusya ile barış yapılması için görüşmelere başlamadan önce, Fransa, İngiltere ve Avusturya Devletleri Bab-ı Ali üzerine nüfuz ederek ona yeni ıslahat esaslarını kabul ettirmeyi başardılar. Avrupa Büyük Devletleri'nin ıslahat'tan kastedtikleri şey; Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyan Teb'a'nın hukukî vaziyetinin ıslahı idi. Uzun müzakerelerden sonra, Sultan Abdülmecid, 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nı devletin ileri gelenlerinin huzurunda Bab-ı Ali'de okuttu. Islahat Fermanı, belli başlı 20 madde-den ibaretti. Bunların arasında en mühimi, "umumun can, mal, ırz ve namus mahfuziyeti, herkesin kanun nazarında müsavattı, şahsi tasarruf ve müşterek hukuka riayet, mezhep ve maarif hürriyeti, vergilerde müsavat, iltizam usûlünün ilgası, verginin doğrudan doğruya tahsili, mahkemelerde şahadet müsavattı, müsadere usûlünün ilgası, muhtelif mahkemeler tesisi, gayri müslim cemaatler tarafından vilâyet ve nahiye meclisi idareleriyle, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de âza bulundurulması, resmi evraktan hristiyanlar için hakaret-âmiz tabir ve elfazın kaldırılması, rüşvetin ilgası, irtikap ve ihtilâsın men'i hakkındaki kanunlar ahkâmının şiddetle tatbiki" hususları idi⁵⁷.

Islahat Fermanı'nın neşredilmesi İstanbul ve vilayetlerde olumlu tesir yaptı. Islahat Fermanı, 30 Mart 1856 tarihli Paris Barış antlaşmasının maddeleri arasında yer aldı. Bu tarihten sonra da, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı devleti üzerine tazyikler yapmasına sebep oldu. Sadrazam Âli Paşa, arkadaşı Fuad Paşa ile birlikte, fermanda işaret edilen hususların tamamıyla tatbik edilmesine ve devlet idaresinin ıslahına çalıştılar.

Osmanlı Devleti, idarenin ıslahı için lüzumlu olan kaide ve esas unsurları Fransa'dan aldı. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye de, Islahat Fermanı'na dayanarak, gayri müslim cemaatlerin ileri gelenlerinden seçilen azalar ile yeniden kurularak çalışmaya başladı. Devletin ihtiyacı olan ıslâhatın esâsını kurmak amacıyla 13 Teşrin-i Sani 1854'te bir

⁵⁷ *Düstûr*, Tertüb-i evvel, C. I, Matbaa-yı Amire'de basılmıştır. İstanbul, 1289, s.7-19.

nizamname ile “Meclis-i Âli-yi Tanzimat” adı altında bir meclis teşkil olundu. Böylece Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye iki kısma ayrıldı. Ayrıca, aynı vazifelerle mükellef olan Meclis-i Âli-yi Umumî teşkil edildi (M. 3 Nisan 1855). Meclis-i Âli-yi Tanzimat’ın faaliyet devresi, fazla uzun devam etmeyerek, yabancı tesirleri dolayısıyla kuruluşundan yedi sene sonra lâğv edildi. Daha sonra, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Âli-yi Tanzimat tekrar birleşerek, idare, tanzimat ve adliye namı ile üç kısma ayrılmıştır.

a. 1858 Tarihli Memurin Kanunu:

“Bilûmum memurların yapmakla mükellef buldukları vazifeleri tayin eden ve bir nevi memurin kanunu mahiyetinde olan bir talimat kaleme alınarak memurlara tevzi edildi”. “Vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini şamil talimat” adını taşıyan bu yeni talimat, bir mukaddeme ile, memurların umumî vazifelerini ayrıca vali, mutasarrıf, kaymakam ve kaza müdürlerinin yapmakla mükellef oldukları işleri ihtiva etmektedir. Bu nizamnamenin en önemli yönü memleketin idari bölümlerini tesbit etmesi ve köylerin de ilk defa olarak bu idari taksimatta yer almasıdır. Bu nizamnameye göre, memleket eyalet, liva, kaza ve karyelere taksim edilmekte, eyaletlerin idaresi valilere, livalar kaymakamlara, kazalar da müdürlerin yönetimine bırakıldı. Eyaletler, çeşitli livalar, müteaddit kazalardan; kazalar da müteaddit karyelerden (köylerden) mürekkep bir daire olarak kabul edilmekte ve herhangi bir dairenin büyüyüp küçülmesi, mutlaka padişahın emrû fermanına bağlı bulunmaktadır⁵⁸.

1. Valilerin Vazifeleri:

Vali, eyalette vuku bulacak her türlü işin mercii ve nazıdır. Kendisi, devlet tarafından hususî vekil ve muhatap olduğundan, eyaletin, iyi ve kötü her işinden şahsen mesûldür.

⁵⁸Bu kanunname ile köylerin idari birim olarak mülkî taksimatta yerini alması dikkati çekiyor.

İcra kuvveti, her eyalette valiye tevdi edilmiştir. Bu sebeble, bütün kanun, nizam, emir ve tenbihlerin icrası valilerin vazifesidir.

Mahkeme ve meclislerin hakkaniyet dairesinde iş görmelerine, kaymakam, müdür ve sair icra memurlarının, memuriyet vazifelerini tamamile ifa etmelerine, kimsenin mağdur olmamasına, işkence, eza ve cefa görmemesine, her sınıf teba hakkında müsavi muamele yapılmasına nezaret etmek, valinin esas vazifeleri arasındadır. Bu sebeble eyalet dahilinde vuku bulacak zulüm, gadır ve hasardan evvelâ bizzat o vilâyetin valisi mes'uldür⁵⁹.

Ahali tarafından kendisine verilecek arzuhalleri vali, lâzım gelen yerlere havale edecek ve badelmuhakeme verilecek hükmün icrası da kendisine ait bulunacaktır.

Şahsî ve beledî emniyet, yolların emniyeti cihetlerine nezaret valilere mevdudur. Gerek şahsî hukuk ve mirî emvalin tahsili için ve gerek lüzumuna meb-ni ihtar maksadile gönderilen zaptiye ve mübaşirlerin, ehaliden parasız yem ve yiyecek almamalarına ve mutat olan resimden fazla olarak kimseden bir şey talep etmemelerine valiler dikkat edecekler, ettireceklerdir.

Eyalet dahilinde haydut ve eşkiyaların gezmelerine mani olmak için her türlü tedbiri almak ve lüzum edenleri Zaptiye Nezareti altında bulundurmak valilerin vazifelerindedir.

Devlet varidatının mikdarı, her zaman valiler tarafından araştırılarak bir kıt'a defteri yanlarında bulunacak ve bunların vakit ve zaman ile tahsili ile ciddi surette meşgul olunacaktır. Kaymakamlar ve müdürlerin zimmetlerine para geçirmemeleri, meclis âzalarının vergi, aşar ve rüsumat bedellerinden borcu olup da gizlememeleri veya ahali üzerinde bakaya olarak göstermeleri hususlarına ve maiyet memurlarının maaş ve masraflar hakkında usul ve nizama muhalif hareket etmemelerine valiler azamî gayret göstereceklerdir.

Ahali üzerine mukarrer olan vergiden fazlasının tarh ve tevzi olunmamasına, miri emvali teleften vikayeye, defterdarın vazifesini ifada yardımı, mülte-zimlerin halkı iz'açlarına müsamaha göstermemeğe valiler itina edeceklerdir.

⁵⁹ Takvim-i Vakayi, 17 Receb 1275, Def'a: 568 ve 29 Şevval 1275, Def'a: 569; T. M. Yaman, a.g.m., s.1319-1320.

Her eyalet dairesinde bulunan, defterdar, kaymakam, müdürler ve sair memurlar valinin maiyeti memurlarıdır. Kendisi, hepsinin mercii ve amiridir. Eyâlet dahilinde bulunan bilûmum mülkî ve malî vesair memurların harekâtına vali nezaret eder... Valilerin maiyeti memurları da, icabederse, vali hakkında merkeze şikâyetle bulunabileceklerdir.

Kaza müdürlerinden, ehliyetsizlikleri ve sui halleri görülenlerin yerlerine, iktidar ve haysiyet erbabından olmak ve mes'uliyeti kendi üzerinde kalmak üzere, valiler, mahallince istedikleri kimseyi tayin edebilecekler ve keyfiyeti Bab-ı Ali'ye bildireceklerdir.

Zabtiye askerleri bilhassa valilerin nezaretleri altındadır. Memleketin asa-yiş ve emniyeti de bizzat valinin mes'uliyeti altındadır. Bu yüzden bu askerlerin hüsnühal sahibi olmalarına, kendilerine tevdi edilmiş olan vazifeleri lâyıkile ifa etmelerine valiler her an nezaret vazifesile mükelleftirler. Bunların sergerde, bölükbaşı ve zabitanın işe yaramazlarını azil ve yerlerine ehil ve erbab kimseleri tayin, uygunsuz neferleri değiştirme ve evlendirmeye valiler memurdur⁶⁰. Ayrıca zabtiye neferlerinin, her kimin yanında olursa olsun, uşak gibi kullanılması, asil vazifelerinden ayrılıp şunun bunun hane, bağ ve bahçesinde, sair umur ve hususlarda kullanılması ve zabtiye hizmetinde kullanılmayan kimselerin zabtiye defterlerine yazılarak maaş almaları suret-i kat'iyede memnudur. Valiler, bu cihetlerden de mes'uldürler.

Valiler, mülkî işleri Bab-ı Ali'ye yazacakları gibi, şer'î, askerî, bahrî, haricî, malî işleri, vakıf ve zabtiye işlerini ve diğer işleri mensup oldukları makamlara yazabileceklerdir.

Bütün bu işlerden başka, bir eyalet dahilinde imara açılacak boş arazi bulunduğu takdirde bu gibi yerleri civarda bulunan köyler ahalisine vererek ekip biçirmek, köylerden kasabalara gelecek yolları mümkün mertebe tesviye ettirmek, halkın uzaktan dolaşmasını icab ettiren dere, nehir gibi mania bulunan yerlerde köprüler inşasile mesafeleri kısaltmak ve nehirlerle eşya nakleylemek gibi ziraî ve ticarî hayatın genişlemesini, devlet varidatının çoğalmasını icap ettiren işleri daima teftiş ve taharri etmekde valilerin esaslı vazifeleri arasındadır.

⁶⁰ Takvim-i Vakayi, 4 Zilkade 1275, Def'a: 570;T. M. Yaman, a.g.m., s.1320-1322.

2. Mutasarrıfların Vazifeleri:

Mutasarrıflık ile idare olunan sancaklar, bir eyalete bağılı olmamaları dolayısıyla, idaresine memur olan mutasarrıflar tarafından, tıpkı eyaletler şeklinde idare olunacak ve mutasarrıflar da livaların idarelerinde, valilerin taşıdıkları mes'uliyetleri üzerlerine alacaklardır.

3. Kaymakamların Vazifeleri:

Sancak kaymakamları, idaresine memur oldukları liva = sancak dahilinde, kanunlar, nizamlar, emirler ve tenbihleri icraya memurdurlar. Sancakları dahilinde bulunan memurlar üzerinde de nüfuzları caridir. Yalnız kendileri, valilerin maiyetlerinde olduklarından, onlardan aldıkları emirleri infaz edecekler ve her türlü işlerde onları merci tanıyacaktırlar⁶¹.

Sancak dahilinde bulunan mahkeme ve meclislerin, kaza müdürleri ile diğer memurların vazifelerini hakkaniyet üzere görmelerine nezaret edecekler, davaların sür'atle görülmesini, hak ve iş sahiplerinin şurada burada dolaşmamalarını temin edecekler, her sınıf teb'aya müsavi müdahalede bulunacaklardır. Liva merkezinde görülmesi lüzum eden davaları, derhal merkeze nakledecekler, kanunlara aykırı harekette bulunan memurları valiye bildireceklerdir. Valilerin eyalete nisbetle memuriyet vazifeleri olan zabıta işleri, her kaymakamın, idaresine memur olduğu sancağa nisbetle, memuriyet vazifeleridir.

Kaymakamlar, sancakları dahilinde bulunan bütün memurların hal ve hareketlerini daima teftiş ederek valilere bildirecekler ve nizamden liva merkezinde muhakemesi icabedenlerin muhakemelerini yaptırarak mazbatalarını valiye göndereceklerdir.

Gerek doğrudan doğruya hazineye gönderilecek ve gerek havale suretile tesviye olunacak emvalin vakti zamanıyla tahsiline, mültezimlerin ellerinde bulunan fermanların

⁶¹ Takvim-i Vakayi, 5 Zilhicce 1275, Def'a: 571, 572, 573; T. M. Yaman, a.g.m., s.1322-1323.

tamamile icrasına memur olacaklar, hiç kimse hakkında zulüm ve taadditte bulunmayacaklardır.

Kaymakamlar mülkiye ve zabıta işlerini valiye bildirmeğe mecburdurlar. Yalnız gerek nakden ve gerek havale suretile yapılacak irsalat ve teslimatları, Maliye ve Evkaf Nezaretleri ile muhaberele vukubulduğu zaman, bunları valiye de bildireceklerdir.

Dersaadete, eyalet merkezinden daha yakın olan livalarda, mühim ve müstacel bir iş zuhuru takdirinde, yani devletçe bilinmesi elzem bir işte, kaymakam işi doğrudan doğruya Bab-ı Ali'ye bildirecek ve ayrıca valiyi de bu vaziyetten haberdar edecektir⁶².

Kaymakamlar, sancaklarının imar, asayiş işlerini ve ihtiyaçlarını daima teftiş ederek valiye bildireceklerdir.

4. Kaza Müdürlerinin Vazifeleri:

Kazanın, her türlü mülkiye, maliye, zabtiye işleri müdüre tevdi olunmuştur. Kaza müdürlerinin esas vazifeleri, kazaları dahilinde, zabtu rabtın, emniyet ve asayişin temini, kazada rüyet görülecek dava ve nizaların, usûlü dairesinde mecliste şer'an veya kanunen hal ve faslı, mirî emvalin vaktü zamanında tahsili, hazineye irsali ve her sınıf teb'a hakkında müsavi muamele icrası, haksız yere kimsenin takdir ve tekdîr edilmemesi gibi hususlardır. Merkezi livadan bizzat idare olunan livalar dahilindeki kaza müdürleri, valinin, mülhak livalar dahilindeki kaza müdürleri de, mensup oldukları sancak kaymakamlıklarının nezaretleri altında bulduklarından, mensup oldukları sancak vali veya kaymakamı haklarında daima itaatkâr bulunacaklar ve memur oldukları kazalarda, devletin kanun, nizam, emir ve tenbihlerini icra ve vali veya kaymakamdan alacakları emirleri infaz edeceklerdir.

Usulen kaza merkezinde görülecek davaları hakkaniyet üzere gördürecekler, kimsenin zulüm ve gadra maruz kalmamasına itina edecekler, liva veya eyalet merkezine ait olan cünha ve cinayet davalarında, mücrimleri, mahallî tahkikat ve istintaknamesi ile birlikte, vakit geçirmeden, zabıta refakatinde livaya göndereceklerdir.

⁶² Takvim-i Vakayi, 26 Safer 1276, Def'a: 572; T. M. Yaman, a.g.m., s.1323-1324.

Kaza müdürleri memur oldukları kazanın kasaba, köy, kır ve sair yerlerinde zabtû raptı, halkın bilâ istisna istirahatini ve can ve mal, ırz ve namuslarının mahfuziyetini temine mecburdurlar. Kazaya gelip gidenlerin ahvallerinin tedkiki, müruru ubur nizamının lâyıkı ile temini, zaptiye neferlerinin kimseden parasız yem ve yiyecek almamaları hususu kaza müdürlerine mevdudur.

Maiyetlerinde bulunann zaptiye, zabitan ve neferlerinin işe yarar kimselerden olmasına dikkat edecek ve işe yaramazları usulü vechile tebdil ettireceklerdir. Kaza dahilinde hırsızlık, yol kesicilik vak'alarının zuhuru halinde, kaza müdürleri vakit kaybetmeden vak'a yerlerine zabita memuru gönderecek ve lüzum görürse takibata bizzat iştirâk edeceklerdir.

Mirî emvalin teleften vikayesi, tahsilâtın tehhüre uğramaması, kaza müdürlerinin esaslı vazifeleri arasındadır.

Sandık eminleri mirî emvali zabtû tesellüm ettikçe kaza müdürlerine bildirecekler, onlarda sandıkta biriken paraları vakit ve zaman ile liva merkezine göndereceklerdir⁶³. Kaza müdürleri, ziraat ve ticaretin ilerilemesi, kazanın imar ve terakkisi yolunda mahallince mümkün olan tedbirleri alacaklar ve icabını yapacaklar vali ve kaymakamların yardımına muhtaç oldukları hususları, onlara yazacaklardır.

Müdürler, liva merkezine bildirilmesi icap eden meseleleri, bermutat kaza meclislerinde tetkik ve müzakere ederek mazbata ile inha edecekler ve lüzum gördükleri zamanlarda, bazı işleri de, meclisin tedkikine arzetmeden doğrudan kendi yazılarıyla livaya arzedeceklerdir.

⁶³ Takvim-i Vakayi, 3 Rebiü'l-aher 1276, Def'a: 573, 2 Cemazie'l-evvel 1276, Def'a: 574, 13 Safer 1276, Def'a: 575; T. M. Yaman, a.g.m., s.1324-1325.

4. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri:

a. 1864 Vilâyet Nizamnamesi:

1864 Nizamnamesi; vilâyeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Nahiye statüsü nizamnamede açıklıkla belirtilmemiş ve iyi tarif edilmemiş yalnız idarî bir birim olarak zikredilmiştir⁶⁴.

1856 tarihli Islâhat Fermanı'nın önemli maddelerinden birisi Eyâletlerdeki meclislerin seçim usûlünü değiştirmesiydi. H. 7 Cemaziye'l-ahir 1281 (M. 7 Kasım 1864) tarihli Vilâyet Nizamnamesi, Bağdad ve Yemen'den başka bütün vilâyetlerde uygulandı. Nizamname'nin başlangıç kısmında: "Memalik-i mahrusayı şahanenin kıtaatı müteaddidesi livaların münasebatına göre, devairi müteaddi- deye taksim ile her daire *vilâyet* ismiyle yadolunacağı" yazılıydı⁶⁵.

Beş fasıldan meydana gelen bu nizamnameye göre, vilâyetlerin bütün işlerinden, padişah tarafından atanan vali sorumludur. Valinin malî, siyasî ve güvenlik konularındaki yetkileri Tanzimat sonrasındaki döneme göre daha da artırılmıştı. Valinin maiyetinde defterdar, mektubçu, umur-u nafia memuru, ticaret ve ziraat memuru, müfettiş-i hükkâm ve umur-u hariciyye memuru bulunuyordu. Vilayette valinin geniş yetkileri vardı.

Vilâyet yönetimi için vilâyet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir vilayet idare meclisi, livalarda aynı şekilde bir liva idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisleri vardı. Vilâyet idare meclisinde de tabii üye olarak; hakim, mektubçu, defterdar, hariciye memuru ve ayrıca ahali tarafından seçilen ikisi müslüman, ikisi de gayrimüslim olmak üzere dört üye bulunuyordu. Müftü ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri de tabii üyeler arasındaydı.

Vilâyet İdare Meclisi'nde; mülkî, malî, ticarî ve ziraî konular görüşülür, ancak, hukukî sorunlar konuşulmazdı.

⁶⁴ İ. Örtaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyete...*, s.59-60.

⁶⁵ *Düstûr*, Tertib-i evvel, C. I, s.608.

Bu nizamnamede ayrıca; livada mutasarrıfın, kazada ise kaymakamın görev ve yetkileri de ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Nizamnamenin hukukî işlere ait fasılları, vilâyet, sancak ve kazalarda; hukuk, cinayet ve ticaret mahkemelerini vücuda getirmek suretiyle adlî teşkilâtı da mülkî teşkilâta uydurmuş bulunuyordu.

1867 yılının Şubat ayında beşinci defa sadrazam olan Âlî Paşa zamanında reform bazı vilâyetlerde daha uygulanmaya kondu. Bunun üzerine H.1284 (M. 1867) yılında “Vilâyet-i Umumiye Nizamnamesi” ilân edildi. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, H.1284 (M. 1867)’de ilân edilen nizamname yeni bir metin değildi. H. 7 Cemaziye’l-ahir 1281 (M. 8 Ekim 1864) tarihli Vilâyet Nizamnamesi’nin yeniden bütün imparatorluğu kapsamak üzere yayınlanması idi. 1867 Nizamnamesi’nde önemli bir değişiklik yoktu⁶⁶.

b. 1871 Vilayet Nizamnamesi:

H. 23 Rebiü'l-evvel 1284 (M. 9 Temmuz 1867) “Teşkilât-ı Vilâyet Nizamnamesi’nden kısa süre sonra onun yerini H. 29 Şevval 1287 (M. 22 Ocak 1871) tarihli “İdare-yi Umumiye-yi Vilâyet Nizamnamesi” aldı.

“Vilâyetin Teşkilât-ı Esasiyesi, H. 1281 Senesi Cemaziye’l-ahir’inin 7’si (M. 7 Kasım 1864) tarihiyle muahharan ilân kılınan nizamname ile tâyin kılınmış ve mehakim-i nizamiye için Nizamname-yi mahsus vaz ve tesis kılınmış olduğundan işbu Nizamname, idare-yi mehakimden bahsetmeyip yalnız memurin-i icraiye ve mecalis-i idare ve belediyenin ve nevahi (nahiyeler) idarelerinin vezaifini tâyin eder”.

İdare-yi Umumiye-yi Vilâyat Nizamnamesi’ne göre valiler, vilayet genel işlerini yürütmekle görevli olup vilayet işlerinin sorumlu mercii idi. Ayrıca, valiler kanun ve nizamların yürütülmesini de gözetirlerdi.

Nizamname ile, genel idareye ait işler için "idare meclisleri" belediye işleri için “belediye meclisleri” kuruldu. Valilerin ve genel meclislerin yetkileri artırılıp genişletildi⁶⁷.

⁶⁶ *Düstûr*, Tertib-i evvel, C. I, s. 608-635; Vecihi Tönük, *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1945, s.171.

⁶⁷ *Düstûr*, Tertip-i evvel, C. I, s.635-652.

1864 Vilâyet Nizamnamesi'ndeki merkezîyetçi eğilim, Ocak 1871 tarihli İdare-yi Umumiye-yi Vilâyet Nizamnamesi'nde daha da belirginleşti. 1871 tarihli nizamname bir taraftan vilâyet idaresinde iş bölümünü arttırırken, diğer taraftan da, yürütme alanında merkezî hükûmetin kontrolünü daha da arttırdı. Vergi salınması ve anlaşmazlıkların çözümü gibi konuları ise Vilâyet Umumî ve Vilâyet İdare Meclisleri'ne bırakıyordu. Ayrıca, Vilâyet İdare Meclisi son karar organı idi. 1871 Vilâyet Nizamnamesi ile merkezî liva mutasarrıf ve kaymakamlıkları da kaldırıldı. 1864 ile 1871 Vilâyet Nizamnamelerinin arasındaki diğer bir fark da, 1864'te eyalet seviyesindeki yargı sisteminin Vilâyet Nizamnamesi ile düzenlenmesidir. 1871 yılındaki Nizamname'nin başında ise; "... bu nizamname idare-yi mehakimden bahsetmeyip, yalnız memurin-i icrâiye ve mecalis-i idare ve belediye ve nevahi idarelerini ta'yin eder" deniyordu. Yani yargı örgütüne Vilâyet karışmı-yordu. Nizamî Mahkemeler kurulup adlî teşkilatta değişiklikler yapıldı. "Müfettiş-i Hükkâm-ı Şer'iyye"lik makamı kaldırılıp, Meclis-i İdareler ve Temyiz Divanı'n-da onların yerini Merkez Naibleri aldı. Ayrıca, 1871 nizamnamesi nahiye idarelerini de daha geniş ve etraflı olarak düzenlenmekteydi⁶⁸.

C. 1850-1908 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER:

I. 1850 - 1864 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler:

H. 1266 (M. 1850) yılında Aydın Valisi **Müşir Yakup Paşa**'nın üçüncü defaki valiliği sırasında, Aydın Eyâleti Saruhan, Sığla, Aydın, Menteşe ve Denizli olmak üzere 5 sancaktan meydana geliyordu⁶⁹.

Yakup Paşa'dan sonra, eyâletin valiliğine H. 8 Muharrem 1265'te (M. 4 Aralık 1848) tayin edilen **Müşir Halil Rıfat Paşa**'nın 1850 yılındaki valiliği sırasında, Aydın Eyâleti; Aydın, Saruhan, Denizli ve Menteşe olmak üzere 4 sancaktan oluşuyordu. Bu

⁶⁸ **Düstûr**, Tertip-i evvel, C. I, s.635-652.

⁶⁹ **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1265, s.78.

sırada, eyâletin merkezi “İzmir” idi⁷⁰. Halil Rifat Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine tayin edilince, onun yerine de becayiş (yer değiştirme) suretiyle H. 1267 yılının Ramazan ayında (M. 1851 yılının Temmuz ayında) **Ragıp Paşa**, Aydın Eyâleti valiliğine atandı⁷¹. Ragıp Paşa’dan sonra valilik görevine eski **Konya valisi Vezir Halil Kamil Paşa**, H. 3 Cemaziye’l-evvel 1267 (M. 6 Mart 1851)’de tayin edildi. 1850-1853 yılları arasında, Vezir Halil Paşa’nın Aydın Eyâleti valiliği görevinde bulunduğu sırada eyâletin merkezi tekrar “Aydın” oldu. Bu sırada eyâlete yine 4 sancak bağlı idi⁷².

Halil Kamil Paşa’dan sonra, İzmir Eyâleti valiliğine H. 8 Receb 1269 (M. 17 Nisan 1853) tarihinde **Âli Paşa** tayin edildi. Ancak, Âli Paşa, kısa süre sonra annesinin rahatsızlığı sebebiyle 20 gün kadar bir zaman için İzmir’den ayrılmıştır. Bu sırada Halil Kâmil Paşa, onun yerine vali vekili olarak görev yaptı. Âli Paşa, İzmir’de görev yaptığı sırada, şehir ve havalisindeki hırsızlara karşı bazı önlemler almıştır. Şehirde 1850 yıllarına doğru çevrede dehşet saçan Katırcı Yani adındaki, hayduta karşı Vali Âli Paşa amansız bir takibe girişti. Avusturya konsolosu ile Âli Paşa arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Avusturya konsolosluğu, şehirde bulunan İtalyan mültecilerinin hemen hemen hepsinin tutuklanmasını istemiş, Vali Âli Paşa bunu kabul etmeyince azl edildi. Yerine Meclis-i Valâ azasından **İsmail Paşa** H. 1269 yılının Ramazan ayının 22’sinde (M. 29 Haziran 1853)’de tayin edildi⁷³. Vali Hekim İsmail Paşa, Katırcı Yani adındaki haydutun yakalanması konusunda Vali Âli Paşa’nın amansız takibini sürdürdü. Bunun sonucunda, Katırcı Yani 1853 yılı Ekim ayı başlarında Buca’da yakalanmıştır. Ondan sonra diğer azıllı rum eşkiyaları olan İstelyo, Mihal, Luka vs. de yakalanmıştır.

H. 1270 (M. 1854) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi ile B.O.A’deki 812 numaralı Ayniyat defterinin 20-21. sayfaları arasındaki resmi yazışmalarda eyâletin adı

⁷⁰ B.O.A., Cevdet Dahiliye, No: 13496, 7212; **Ceride-i Havadis**, No: 524, 21 Cemaziye’l-evvel 1267; **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1267, s.72.

⁷¹ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 14278.

⁷² B.O.A., İrade, Dahiliye, No: 11192, 13982, 14613, 16567; **Ceride-yi Havadis**, No: 586, 28 Ramazan 1268; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 258, s.36; **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1268, s.70.

⁷³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 16515, 16631, 16788, 17168, 16765, 16653, 17157; B.O.A., Cevdet Dahiliye, No: 805, 11192; T. Baykara, **İzmir Şehri...**, s.88.

tekrar “İzmir Eyâleti” olarak belirtilmektedir. İzmir Eyâleti’nin merkezi “İzmir” idi. Eyâlete bağlı, İzmir, Aydın, Saruhan ve Mentеше olmak üzere 4 sancak bulunuyordu⁷⁴.

Müşir Hekim İsmail Paşa’nın valiliği sırasında, İzmir Eyâleti’nin idaresinin bozuk olup eyâletde asayişsizlik de görülmekteydi. Bu sebeble valinin değiştirilmesini isteyen Fransa, Avusturya ve İngiltere sefirleri Bab-ı Aliye şikayette bulunmuşlardır. Bu şikayetler sonucunda da, Bab-ı Ali İzmir’e Emin Efendi adına bir görevli göndererek, eyâlette tahkikat yaptırmıştır. Emin Efendi’nin yaptığı incelemeler sonucunda da, İzmir eyaletindeki mahalli idarenin bozuk olduğu ve halkın şikayette bulunduğu anlaşılınca Vali Müşir Hekim İsmail Paşa görevden alındı.

Müşir İsmail Paşa’dan sonra İzmir Eyâleti Valiliği görevine Süleyman Paşa H. 23 Cemaziye’l-evvel 1271 (M. 11Şubat 1855)’de tayin edildi⁷⁵. H. 1272 (M. 1856) yılında İzmir Eyâleti’nin adı tekrar “Aydın Eyâleti”ne dönüştü ise de, eyâletin merkezi yine “İzmir” idi. Aydın Eyâleti; Saruhan, Sığla, Aydın ve Mentеше olmak üzere 4 sancaktan meydana geliyordu⁷⁶.

H. 1273 (M. 1 Eylül 1856-20 Ağustos 1857) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi’ne göre Aydın Eyâleti; Saruhan, Sığla (Sığla), Aydın, Mentеше ve Denizli olmak üzere 5 sancaktan ve 92 nahiyeden meydana geliyordu. Bu sırada, Aydın Eyâleti’nin idari taksimatı şöyle idi⁷⁷:

⁷⁴ B.O.A., Ayniyat Defteri, No: 812, s.20-21; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 17157; **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1270, s.80. H. 1263-1269 (M. 1843-1854) tarihli Osmanlı Devlet Salnamelerinde eyâletin adı “Aydın Eyâleti” diye geçerken, H. 1270-1271(M. 1854- 1855) tarihli salnamelerde ise “İzmir Eyâleti” diye anılmaktadır.

⁷⁵ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 19934, 20497, 21951 ve 21226; **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1271, s.62-63 ve 69.

⁷⁶ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 19865, 19934, 20492; **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1273, s.64-65.

⁷⁷ **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1273, s.93; T Baykara, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafya-sına...**, s.235-238.

EYÂLET-İ AYDIN: Kaza ha aded: 92**LİVA-I SARUHAN: 18**

- 1– Mağnisa mea nevâhi-i Belen ve Emlâk ve Yayaköyü ve Suğan Deresi nâm-ı diğêr Palamud
- 2– Kasaba-ıTurgıdlu
- 3– Nif
- 4– Urganlı nâm-ı diğêr Ilıca-ı Saruhan
- 5– Dağ Marmarası
- 6– Sart mea Salihlü
- 7– Atala
- 8– Kayacık
- 9– Temürci-i Borlu
- 10– Borlu-ı Saruhan
- 11– Gördös
- 12– Mendehura mea nahiye-i Göre
- 13– Gördük
- 14– Akhisar-ı Saruhan
- 15– Nahiye-i Marmaracık nam-ı diğêr Temürci-i Saruhan
- 16– Güzelhisar-ı Menemen
- 17– Menemen
- 18– Foçateyn

LİVÂ-I SIĞLA = (SIĞALA): 10

- 1– İzmir mea nevâhi-i Cuma-âbâd ve Burun-âbâd ve Tiryanda ve Ayasefid nâm-ı diğêr Kilizman ve Urla
- 2– Karaburun
- 3– Nahiye-i Çeşme

- 4– Sifrihisar-ı Çeşme mea nahiye-i Hereke ve Kal'a-i Sığacık
- 5– Kızılhisar nâm-ı diğer Torbalı
- 6– Kuşadası
- 7– Eyne-âbâd nâm-ı diğer Ezine-i Ayasuluğ
- 8– Söke nâm-ı diğer Akça-şehir
- 9– Balat mea nahiye-i Bafi / Bakı
- 10– Mandıca

LİVÂ-I AYDIN: 29

- 1– Güzelhisar-ı Aydın mea nâhiye-i Karapınar
- 2– Ayasuluğ
- 3– Tire
- 4– Bayındır
- 5– Nâhiye-i Kucak
- 6– Birgi mea nâhiye-i Bademiyye
- 7– Nâhiye-i Ödemiş
- 8– Nâhiye-i Gilas
- 9– Balyanbolu
- 10– Alaşehir
- 11– Eyne-Göl-i Aydın
- 12– Ortakçı mea Kuyucık
- 13– Arpaz
- 14– Amasya-ı Aydın
- 15– Yenişehir-i Aydın mea Karaca-su
- 16– Nazillü nâm-ı diğer Kestel
- 17– Sultan-hisarı
- 18– Nâhiye-i Atça
- 19– Köşk
- 20– Nâhiye-i Dalluca

- 21– Köşk-dere meâ Çanlı
- 22– Karpuzlu
- 23– Nâhiye-i Yeni pazar-ı Aydın
- 24– Bozdoğan meâ nahiye-i Kıran
- 25– Çine
- 26– Mazun
- 27– Sobice
- 28– Şahme
- 29– Talama meâ Kara-hayt nâm-ı diğer Keçiler ve Bayramlı

LİVÂ-I MENTEŞE: 25

- 1– Muğla
- 2– Eski-hisar
- 3– Milâs nâm-ı diğer Peçin
- 4– Mandalyat
- 5– Bodrum
- 6– Nâhiye-i Kara-âbâd
- 7– Nahiye-i Germe
- 8– Tatya
- 9– Nâhiye-i Gök-âbâd
- 10– Tırâhiye
- 11– Ula
- 12– Küyceğiz
- 13– Talaman nâm-ı diğer Pırnaz
- 14– Meğri
- 15– Eşen
- 16– Üzümlü
- 17– Döğer
- 18– Nahiye-i Ağrıdos

- 19– Tavas
- 20– Vakıflar
- 21– Boz-öyük
- 22– Musevli
- 23– Sarulus
- 24– Kiranus
- 25– Yerkesiği

LİVÂ-I DENİZLİ: 10

- 1– Denizli nâm-ı diğer Ladıkıyye
- 2– Honaz
- 3– Ezine-i Ladıkıyye nam-ı diğer Saray-küyü
- 4– Çarşamba-i Ladıkıyye nâm-ı diğer Boladan
- 5– Gököyük
- 6– Eşme
- 7– Nâhiye-i İnay
- 8– Nâhiye-i Sirke
- 9– Nahiye-i Silinti
- 10– Güre-i Yenişehir⁷⁸

Müşir Süleyman Paşa'dan sonra Aydın Eyâleti'nin valiliği görevine, **Mahmud (Nedim) Paşa** H. Muharrem 1274 (M. 1856)'da tayin edildi ise de, Mahmud Paşa sağlık sebebiyle görevinden istifa ederek Dersaadet'e döndü. Onun yerine de eski Batum Orduyu Hümayunu **Müşiri Mustafa Paşa** H. 25 Ramazan 1273 (M. 19 Mayıs 1857) tarihinde atandı⁷⁹. Anadolu'da ilk demiryolları, İzmir çevresine yapılmıştır. İzmir ticareti ile yakından ilgisi olan bir İngiliz şirketi ile 24 Eylül 1856'da İzmir-Aydın demiryolu

⁷⁸ **Osmanlı Devlet Salnamesi, 1273**, s.93-95.

⁷⁹ İ. M. K. İnal, a.g.e, C. III, s.1536; T. Baykara, **İzmir Şehri...**, s.88.

hattının sözleşmesi imzalandı. 24 Eylül 1857 tarihinde Vali Mustafa Paşa tarafından temel atıldı.

Vali Müşir Mustafa Paşa'nın İzmir'deki yönetiminden hem şehir halkı, hem de şehirdeki yabancı tüccarlar çok memnun idiler. Hatta bu memnuniyetlerini Dersaadet'e de bir teskere göndererek belirtmişlerdir⁸⁰. Müşir Mustafa Paşa kısa süre sonra Batum'da tutulduğu sıtma hastalığından kurtulamadığından valilik görevinden ayrıldı. Onun yerine de vali olarak eski Haleb valisi **Mustafa Paşa H.** 16 Cemaziye'l-âhir 1274 (M. 1 Şubat 1858) tarihinde tayin edildi⁸¹. Onun valiliği döneminde 23 Mart 1858 tarihinde de Anadolu topraklarında ilk lokomotif işlemiştir. Mustafa Paşa da Aydın eyâleti valiliği görevinde fazla kalmamıştır. Kısa süre sonra bu göreve eski Haleb Valisi **Halil Kâmil Paşa H.** 10 Cemaziye'l-evvel 1275 (M. 16 Aralık 1858) tarihinde Dahiliye Vekâletince tayin edildi⁸². İzmir Valisi Halil Kâmil Paşa'nın ölümünden sonra, Eyâletin valiliği görevine H. 11 Muharrem 1276 (M. 10 Ağustos 1859)'da **Muammer Paşa** atandı. Bu görevde bulunduğu sırada kendisine askeri sıfatla birlikte, birinci rütbeden nişan-ı alî verildi⁸³.

Muammer Paşa'dan sonra Aydın Eyâleti valiliği görevine, H. 1276 yılının Zi'l-hicce ayının evail'inde (M. 20-29 Haziran 1860)'da **Müşir Kayserili Ahmed Paşa** tayin edildi⁸⁴. Kayserili Ahmed Paşa, 1860 yılında İzmir hinterlandındaki kervanlara baskınlar düzenleyen Zeybeklere karşı başıbozuk Arnavutlardan yararlanmak zorunda kalmıştır. Ancak, bu paralı askerler bir süre sonra yerel hükümetin silahlı kuvveti olmak yerine kendi adlarına soygun yapmayı tercih etmişlerdir⁸⁵.

⁸⁰ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 15816, 24896, 23746, 25299, 26295.

⁸¹ B.O.A., A. MKT. UM (Bâb-ı Âli Evrak Odası Sadâret Evrakı Mektûbi Kalem-i Umum-ı Vilâyet - Kısmı), Sıra No: 2699, Dosya No: 306, Gömlek: 31.

⁸² B.O.A., İrade Dahiliye, No: 570, 27819; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 260, s.132.

⁸³ B.O.A., Mühimme Defteri, No: 260, s.212; B.O.A., İrade (Meclis-i Mahsus), No: 639; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 29116.

⁸⁴ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 30726, 32161; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 260, s.299; **Osmanlı Devlet Salnamesi, 1277, s.76.**

⁸⁵ Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993, s.62.

Ahmed Paşa'dan sonra, eyâletin valiliği görevine **Vezir Osman Paşa** H. 22 Safer 1277 (M. 9 Eylül 1860) tarihinde getirildi. Osman Paşa, valiliği sırasında eyâletin iyi idare edilmesi ve düzeninin sağlanması için gayret göstermiştir.

H. 1278 (M. 1861) tarihinde, Aydın Eyâleti; Aydın, Saruhan, Sığla, Menteşe ve Denizli olmak üzere 5 sancaktan meydana geliyordu⁸⁶.

H. 1278 (M. 1861) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'nde Aydın Eyâleti'nin H. 1273-1277 (M. 1856-1861) tarihleri arasında 92 olan kaza sayısının 100'e çıktığını görüyoruz. Bunun sebebi; Denizli Livası'nın Aydın Eyâleti'ne bağlanmasıdır. Böylece, Aydın Eyâleti'ne bağlı olan sancakların sayısı 5'e yükseldi. Aydın Eyâleti'ne bağlı "Sığla Sancağı"nın kaza sayısı Menemen kazası ve Çanlı nahiyesinin eklenmesiyle H. 1278 (M. 1861)'de 10'dan 12'ye çıktı⁸⁷.

Osman Paşa'dan sonra İzmir Vilâyeti valiliği görevine **Serasker Hasan Rıza Paşa** H. 1278 yılının Rebiyü'l-evvel ayının evailinde (M. 6-15 Eylül 1861)'de tayin edildi. Bu sırada, Serasker Hasan Rıza Paşa 80 yaşını geçmiş bulunuyordu. Serasker Hasan Rıza Paşa bir süre sonra rahatsızlanarak İstanbul'a gidip dönmüştür. Onun valiliği sırasında şehirde bir deprem olmuş ise de, şehir halkına ve binalarına fazla bir zarar vermemiştir. 7-8 Ağustos 1861 gecesi İzmir'de büyük bir yangın meydana geldi ve özellikle de İzmir'in fakir Türk semtleri yandı⁸⁸.

Serasker Hasan Rıza Paşa'dan sonra, ikinci defa olarak **Kayserili Ahmed Paşa**, Aydın Vilayeti vâililiğine M. 1863'te tayin edildi⁸⁹. Ahmed Paşa, bu seferki valiliği sırasında İzmir Vilayeti'nin kamu güvenliği, halk sağlığı ve ticari uygulama standartlarını yayınladı. Ahmed Paşa'nın Yanya Valiliği'ne tayin edilmesiy-le **Kabulî Paşa**, İzmir valiliğine tayin edildi⁹⁰. Kabulî Paşa'nın valiliği sırasında, İzmir'de bulunan Efrenc gümrüğü genişletilerek, yeni bölümler eklendi. İzmir gümrüğüne ait demiryolu hattı ve

⁸⁶ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 30726, 30627; B.O.A., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 21323; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1278, s.76 ve 138-139; B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, No: 852, Ceride-yi Havadis, No: 208, 22 Safer 1278.

⁸⁷ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1279, s.78 ve 144-146.

⁸⁸ B.O.A., Mühimme Defteri, No: 261, s.85-86; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 32122, 32153, 32206, 32257 ve 34221; Ceride-yi Havadis, No: 195, 230, 244, 247, 5 Safer, 26 Rebiyü'l-evvel, 16, 19 Rebiyü'l-aher 1278.

⁸⁹ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1277, s.76.

⁹⁰ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1277, s.76-77.

kordon inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir-Kasaba demiryolu hattının nizamnamesi de 4 Temmuz 1863'te imzalandı. İzmir Kışla-yı Hümayunu tamir edildiği gibi; İzmir Eyâleti'nin vergilerinin toplanması için bir heyet-i mahsusa meydana getirildi. Bu sırada şehirde yangın da çıktı⁹¹.

Kabulî Paşa, İzmir'in havasının sağlığına uygun gelmemesi sebebiyle valilik görevinden istifa etti. Onun yerine eski Vidin Mutasarrıfı Mehmed Raşid Paşa, H. 10 Receb 1281 (M. 9 Aralık 1864) tarihinde vezir rütbesiyle tayin edildi⁹². Valiliği sırasında, İzmir Eyâleti'nde meydana gelen kolera salgını sırasında gösterdiği çabadan padişah memnun olarak birinci rütbeden Mecidi nişanı verdi. İzmir ile çevresinde, özellikle de Çeşme'de meydana gelen eşkiya olaylarıyla mücadele etti⁹³.

⁹¹ B.O.A., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 22031, 22270, 22763, 22312, 35388, 36260, 22207, 22550, 22638.

⁹² B.O.A., İrade Dahiliye, No: 36148, 36260, 36777, 36840; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 261, s.97; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1277, s.76; B.O.A., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 22336; B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, No: 1145; B.O.A., Aydın Gelen Defteri, No: 104, 183.

⁹³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 37608; Ceride-yi Havadis, No: 606, 18 Şevval 1279.

1864-1870 Yılları Arasında Sıgla (İzmir) Sancağı:

I. 1280 / 1864 Livâ-ı Sıgla: 12 ⁹⁴	II. 1283 / 1867 İzmir Livâsı: 14 ⁹⁵	III. 1285 / 1868 İzmir Sancağı: 8 ⁹⁶	IV. 1287 / 1870 İzmir Sancağı: 8 ⁹⁷
1-İzmir meanevâhi-i Cuma-âbâd ve Burun-âbâd ve Tiryanda ve Ayasefid nâm-ı diğer Kilizman ve Urla 2- Karaburun 3- Çeşme 4- Sifrihisar-ı Çeşme mea nahiye-i Hereke ve Kal'a-i Sığacık 5-Kızılhisar nâm-ı diğer Torbalı 6- Kuşadası 7- İne-âbâd nâm-ı diğer Ezine-i Ayasuluğ 8- Söke nâm-ı diğer Akçaşehir-i Aydın 9- Balat mea nâhiye-yi Bafı 10- Mandica 11- Menemen 12- Nahiye-yi Çanlı	1- Mea nevâhi-i İzmir 2- Urla 3- Kuşadası 4- Çanlı 5- Karaburun 6- Çeşme 7- Sifrihisar 8- Akça-şehir-i Aydın nâm-ı diğer Söke 9- Mandice 10- Balat 11- Kızılhisar nâm-ı diğer Torbalı 12- İne-âbâd 13- Nahiye-i Alaçatı 14- Menemen	1- İzmir Kazası a. Burun-âbâd Nahiyesi b. Seydiköyü Nahiyesi c. Torbalı Nahiyesi d. Tiryanda Nahiyesi e. Nif Nahiyesi 2- Urla Kazası a. Seferihisar Nahiyesi b. Kilizman Nahiyesi 3- Menemen Kazası a. Yamanlar Nahiyesi b. Karşıyaka Nahiyesi 4- Foçateyn Kazası a. Güzelhisar-ı Menemen Nahiyesi 5- Kuşadası Kazası a. Çanlı Nahiyesi b. Ayasuluğ Nahiyesi 6- Çeşme Kazası a. Alaçatı Nahiyesi b. Karaburun Nahiyesi 7- Tire Kazası a. Bayındır Nahiyesi 8- Ödemiş Kazası a. Birgi Nahiyesi b. Keles Nahiyesi c. Balyanbolu Nahiyesi	1- Nefs-i İzmir Kazası 2- Kuşadası Kazası 3- Çeşme Kazası 4- Tire Kazası 5- Ödemiş Kazası 6- Urla Kazası 7- Foçateyn Kazası 8- Menemen Kazası

H. 7 Cemâziye'l-âhir 1281 (M. 7 Kasım 1864) tarihli vilâyet Nizâmnamesi'nin Aydın Eyâleti'nde uygulanması sonucunda; Denizli Sancağı Aydın Eyâleti'ne bağlandı. Böylece Aydın Eyâleti'nin sancak sayısı 4'den 5'e, kaza sayısı da

⁹⁴ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1280, s.168-169.

⁹⁵ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1283, s.162-164.

⁹⁶ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1285, s.179-180; B.O.A., Aydın Gelen Defteri, No: 104, s.299; İzmir Şeriyeye Sicilli, 1284, Def. No: 22, s.8.

⁹⁷ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1287, s.219.

92'den 96'ya çıktı. H. 1273 (M. 1856)'da Saruhan Sancağı'nın 18 olan kaza sayısı H. 1280 (M. 1864) tarihinde 17'ye düşerken, Sığla Sancağı'nın kaza sayısı 12'den 13'e, Aydın Sancağı'nın kaza sayısı ise 29'dan 31'e yükseldi. Menteşe Sancağı'nın kaza sayısı ise değişmemiş ve 25 olarak kalmıştır⁹⁸.

II. 1864-1871 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler:

H. 1280-1283 (M. 1864-1867) yılları arasında İzmir Vilayeti'nin valiliği görevinde **Mehmed Raşid Paşa** bulunuyordu. H. 1280 yılının Muharrem ayında (M. Haziran-Temmuz 1863)'de İzmir Sancağı'nın Kuşadası, Mandece ve Söke kazalarındaki olaylar yüzünden Meclis-i Kebir başkâtibi Mehmed Ali Efendi buraya gönderilip olaylar araştırılıp, önlem alındı. Mehmed Raşid Paşa'nın valiliği sırasında İzmir gümrüğü yeniden inşaa edilip, üzerine bir iskele yapıldı. 1865 yılında, İzmir hükümet konağı tamir edildi. 4 Temmuz 1863 tarihinde sözleşmesi imzalanan İzmir-Kasaba arasındaki demiryolu hattının inşaa çalışmaları 1865 yılında hızlandı. İzmir-Kasaba demiryolu, 20 Temmuz 1865'te Menemen'e varmış, 25 Ekim'de de Manisa hattı işletmeye açılmıştır. 22 Ocak 1866 tarihinde İzmir-Kasaba hattının tamamı hizmete girdi. Ayrıca, İzmir'den bir kolu Kal'e-i Sultaniye'ye, diğer kolu da Ayvalık'a kadar uzanacak bir telgraf hattının 1865 yılında yapılması çalışmalarına başlandı. Bundan başka İzmir'den Dersaadet'e kadar uzanan bir telgraf hattının kaçta çıkacağı da hesaplandı⁹⁹.

H. 1281 (M. 1865) yılında "Aydın Eyâleti"nin kaza sayısı 100'den 96'ya indi. Saruhan (17), Aydın (31), Menteşe (25) ve Denizli (10) Sancaklarının kaza sayıları aynı kalırken, Sığla Sancağı'nın kaza sayısı 17'den 13'e indi¹⁰⁰.

⁹⁸ **Osmanlı Devlet Salnamesi, 1280**, s.168, 169; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 104 numaralı Aydın Gelen Defteri'nde Eyâletin adı "İzmir Eyâleti" diye geçmektedir. **B.O.A.**, Aydın Gelen Defteri, No:104, s.104, 154 ve 168.

⁹⁹ **B.O.A.**, İrade Meclis-i Vâlâ, No: 22336; **B.O.A.**, Aydın Gelen Defteri, No: 104, s.154, 158, 208, 222 ve 273; **Osmanlı Devlet Salnamesi, 1281**, s.69; **Ceride-yi Havadis**, No: 579, 6 Ramazan 1279; **B.O.A.**, İrade Hariciye, No: 12036, 12376, 12418, 12657.

¹⁰⁰ **B.O.A.**, İrade Meclis-i Vâlâ, No: 23794, 23766, 23282, 24268 ve 24288. H. 29 Zi'l-kade 1281 (M. 25 Nisan 1865) tarihinde İzmir Sancağı'na bağlı Çeşme, Alaçatı ve Karaburun yöresinden oluşan büyük bir kaza meydana getirildi. Bu kazaya "Çeşme Kazası" adı verilerek, bir müdür ile yönetilmesi kararlaştırıldı. **B.O.A.**, İrade Meclis-i Vâlâ, No: 3742, 23022, 23089, 23160, 23765, 23792.

H. 1282 (M. 1866) yılında ise, İzmir'den Aydın'a kadar bir telgraf hattının yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, İzmir Eyâleti'nde inşa edilen demiryollarına bağlı olarak, şose yapılması kararlaştırıldı¹⁰¹.

H. 1282 (M. 1866) yılında, "Aydın Eyâleti"nin kaza sayısında yine azalma oldu ve 96'dan 95'e indi. Bunun sebebi Sığla Sancağı'nın Tire kazasının Saruhan Sancağı'na bağlanmasıyla kaza sayısının 13'den 12'ye inmesidir. Aydın Eyâleti'nin diğer sancakları olan Aydın, Menteşe ve Denizli Sancaklarının kaza sayıları ise değişmiyerek aynı kaldı¹⁰².

H. 1282 yılının Safer ayında (M. 1865 yılının Temmuz ayında) İzmir'de kolera salgını görüldüyse de Vali Mehmed Raşid Paşa, İzmir'de gerekli önlemleri almıştır¹⁰³. H. 1283 yılının Cemeziye'l-evvel ayında (M. 1866 yılının Eylül-Ekim aylarında) İzmir hükümet konağına bazı ilaveler yapıldı.

H. 1283 (M. 1867) yılında "Aydın Eyâleti"nin ismi "İzmir Eyâleti"ne dönüştü. Kaza sayısı da, yeni vilâyet kanununun eyâlete uygulanmasıyla 95'den 98'e çıktı. Bu artışın İzmir Eyâleti'nin sancaklarına göre dağılımı şöyle idi: İzmir Sancağı'nın kaza sayısı Urla ve Çanlı nahiyelerinin kaza olmasıyla artarak 12'den 14'e çıkarken, Saruhan Sancağı'nın kaza sayısı da arttı 17'den 19'a çıktı. Bunun yanında, Menteşe Sancağı'nın kaza sayısı 25'ten 24'e indi. Aydın (31) ve Denizli (10) sancaklarının kaza sayıları ise değişmedi¹⁰⁴.

H. 20 Muharrem 1284 (M. 24 Mayıs 1867) yılında İzmir Eyâleti'nin valiliğine üçüncü derece vezirlik payesiyle eski Vidin kaimmakamı Mehmed Sabri Paşa tayin edildi. Mehmed Sabri Paşa'nın valiliği sırasında, İzmir Eyâleti'nin idari ve mali yönetimi düzeldi. Ayrıca, kötü durumda olan Gureba Hastanesi bu durumdan kurtarılıp, mamur bir hale getirildi.

¹⁰¹ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 38137; B.O.A., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 24643; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1282, s.160-162; İzmir Şeriyeye Sicilli, 1284, Def. No: 22, s.8, Fi 4. R. 1284.

¹⁰² Osmanlı Devlet Salnamesi, 1282, s.160-162.

¹⁰³ B.O.A., Aydın Gelen Defteri, No: 104, s.299; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1283, s.74, 162-164. 1283 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'nde Eyâletin adı "İzmir Eyâleti" diye geçmektedir.

¹⁰⁴ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1283, s.162-164; B.O.A., Aydın Gelen Defteri, No: 104, s.299.

İzmir'de 1869 yılının Mayıs ayında şiddetli bir deprem olmuş ise de ölen olmamıştır¹⁰⁵.

H. 22 Zi'l-kade 1284 (M. 16 Mart 1868)'de **Zabtiye Müşiri Hekim İsmail Paşa** ikinci def'a İzmir valiliğine tayin edildi¹⁰⁶. Hekim İsmail Paşa, vilâyet ahalisine dehşet saçan eşkiyaları yakalayabilmek için, bunların temas ettikleri köy ile şehir ahalisinden bazılarını para ve vaadlerle elde etti. Kendisine muhbirlik yapanları kesinlikle ele vermiyerek eşkiyanın gizlendiği yerleri bulup, pekçoğunu yakalatmıştır. Ayrıca eşkiya ile mücadele için zabtiye alayı oluşturuldu. İsmail Paşa, valiliği sırasında İzmir'deki fakir halktan hasta olanlara özellikle de sıtma olanlara bizzat kendisi doktor olarak bakıp ilaçlarını da temin ederdi. Şehirde bir ıslahhane yapıldı. İzmir-Çeşme arasında bir telgraf hattı inşa edilmesi kararlaştırıldı. Hükümet Konağı'nın inşasına devam edildi. Vali İsmail Paşa zamanında, menafi-yi umumi sandıkları kurulması gerçekleşti¹⁰⁷.

Hekim İsmail Paşa'dan sonra, İzmir Vilayeti valiliğine **Vezir Süreyya Paşa** tayin edildi. Süreyya Paşa, eyâletin şerri ve mali idaresini düzenledi. Aydın Eyâleti'ndeki eşkiyalar ile mücadele ederek asayişî sağladı. Gaz Kumpanyası ile halk arasındaki anlaşmazlığı giderdi. Bundan sonra İzmir sokaklarını aydınlatan gaz fenerleri yanmaya başladı. İzmir'in Foça kazasında deprem olmuş ise de gerekli önlemler alınmıştır¹⁰⁸.

Sürayya Paşa'dan sonra, Vezir İsmail Paşa tekrar vali olarak tayin edildi. Bu seferki valiliği sırasında İzmir rıhtımının inşası çalışmalarına devam edilip, İzmir gümrüğü de genişletildi. Vezir Hekim İsmail Paşa, valilik görevinden H. 1286 yılının

¹⁰⁵ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 45841; **Aydın Vilayeti Salnamesi, 1296**, s.85; Mehmet Süreyya, "Sicill-i Osmanî" adlı eserinde Mehmed Sabri Paşa'nın İzmir Eyâleti'nin valiliğine tayin tarihi olarak H. 3 Safer 1284 (M. 6 Haziran 1867) belirtirken, 1296 tarihli Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde bu tarih H. 20 Muharrem 1284 (M. 24 Mayıs 1867) olarak belirtiliyor. Tarihlerin birbirini tutmadığı görülmektedir. Ceride-yi Havadis'de, Mehmed Sabri Paşa'nın İzmir Merkez olmak üzere H. 3 Safer 1284 (M. 6 Haziran 1867) tarihinde Aydın Vilâyeti valiliğine atandığını yazmaktadır. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. III, s.222; **Ceride-yi Havadis**, No: 668, 3 Safer 1284.

¹⁰⁶ Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. I, s.386; Nezih H. Neyzi, **Kızıltoprak Anıları**, b.y.y., b.t.y., s.27; **Ceride-yi Havadis**, No: 863, 22 Zi'l-kade 1284.

¹⁰⁷ **Ceride-yi Havadis**, No: 849, 937, 959, 964, 1123, 2 Zi'l-kade 1284, 13 Rebiyü'l-evvel, 15, 22 Rebiyü'l-aher, 23 Zi'l-hicce 1285; T. Baykara, **İzmir Şehri...**, s.89.

¹⁰⁸ **Ceride-yi Havadis**, No: 357, 531, 537, 615, 661, 20 Şevval, 5, 13 Receb, 12 Zi'l-kade 1283, 24 Muharrem 1284. Süreyya Paşa'nın adına Aydın Vilâyeti Salnamesinde vilayetin teşekkülünden beri İzmir'de valilik yapan valilerin adının bulunduğu listede rastlayamadık.

Muharrem ayında (M. Nisan-Mayıs 1869'da) azl edildi¹⁰⁹. H. 1285 (M. 1869) yılında "Aydın Eyâleti"nin hem sancak hem de kaza sayısında düşüş görüldü. Eyâletin, 5 olan sancağı, Denizli Sancağı'nın lağv edilip, Menteşe Sancağı'na bağlı bir kaza haline dönüşmesiyle 4'e indi. Aynı şekilde Aydın Eyâleti'ne bağlı olan kaza sayısı da 98'den 93'e indi¹¹⁰.

H. 1286 (M. 1870) yılında Aydın Vilâyeti ile vilayete bağlı olan İzmir, Saruhan, Aydın ve Menteşe Sancakları'nın kaza sayıları değişmedi. Ancak, daha önce Menteşe Sancağı'na bağlı bir kaza olan Denizli, Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza haline geldi¹¹¹.

H. 5 Rebiyü'l-ahir 1286 (M. 15 Temmuz 1869) yılında Aydın Eyâleti'nin valiliğine **Vezir Veliüddin Paşa** tayin edildi. Onun valiliğinden halk memnun idi. Veliüddin Paşa, İzmir ve civarında meydana gelen eşkiyalık olayları ile uğraştı. İzmir gümrüğü genişletildiği gibi, Rüsûmat Nezareti dairesi de inşa edildi. Bodrum ile Menemen kazaları arasındaki demiryolu hattı yenilendi. Ayrıca Aydın demiryolu hattı da Denizli kazasına ulaştı. Vali Veliüddin Paşa'nın yaptığı bazı hareketler, Aydın Mutasarrıfı Mustafa Paşa tarafından hükümete şikayet edilince, H. 1287 yılının Şaban ayında (M. 1870 yılının Ekim-Kasım aylarında) görevinden azl edildi¹¹².

3. 1871-1876 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler:

H. 30 Receb 1287 (M. 26 Ekim 1870)'de Aydın Eyâletine **Vezir Sadık Paşa** vali olarak tayin edildi. Sadık Paşa'nın ikinci defaki valiliği sırasında, Bergama-Kırkağaç arasındaki şose yapıldı. İzmir hükümet konağının inşasına devam edildi. Kale-i Sultani'den İzmir'e kadar telgraf hattı çekme çalışmalarına devam edildi. İzmir'in Bayındır kazasında eşkiyalık olayları görüldü ise de, şakiler yakalanarak gerekli

¹⁰⁹ B.O.A., İrade Şura-yı Devlet, No: 735; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 42729; Ceride-yi Havadis, No: 1148, 1164, 1178, 30 Muharrem, 22 Safer, 13 Rebiyü'l-evvel 1286.

¹¹⁰ Ceride-yi Havadis, No: 699, 959, 18 Rebiyü'l-evvel 1284, 15 Rebiyü'l-aher 1285.

¹¹¹ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1285, s.179-180.

¹¹² B.O.A., Aydın Vilayeti Gelen Delen Defteri, No: 104, s.557; M. Süreyya, a.g.e., C. IV, s.617; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1326, Defa: 25, s.86; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 42848; 42893; B.O.A., İrade Şura-yı Devlet, No: 727.

cezalar verilmiştir. Bütün bu çalışmalarından dolayı, Vali Sadık Paşa'ya birinci rütbeden Osmanî nişanı verildi¹¹³.

H. 10 Receb 1288 (M. 25 Eylül 1871) tarihinde Aydın Eyâletinin valiliğine **Müşir Ahmed Hamdi Paşa** getirildi. 1872 yılının Ocak ayında İzmir'de ko-lera salgını meydana geldi ise de, gerekli önlemler alınarak salgının önü alındı. Müşir Ahmed Hamdi Paşa, Yahudiler ile Rumlar arasında bir çocuğun öldürülmesiyle ilgili hadisenin iyi bir şekilde sonuçlandırılmasını sağladığı için, Osmanlı Devleti tarafından birinci rütbeden Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. Bu sebeble, vali ayrıca Avusturya ile İtalya devletleri tarafından da ödüllendirildi¹¹⁴.

Müşir Ahmed Hamdi Paşa'dan sonra ikinci def'a **Sadık Paşa**, H. 26 Rebiyü'l-evvel 1289 (M. 3 Haziran 1872)'de Aydın Vilâyeti valiliğine tayin edildi. 2 ay 16 gün gibi kısa süren valiliği sırasında Sadık Paşa, vilâyette asayişin sağlanmasıyla uğraşdı¹¹⁵. Onun yerine, **Emin Paşa**, H. 14 Cemaziye'l-ahir 1289 (M. 19 Ağustos 1872) tarihinde tayin edildi. Aydın vilâyetinin bütçesinin gelir ve gider kısmında fazlalıklar bulunup, hesap tutmadığı için, İstanbul'da bir komisyon oluşturuldu. Aydın Vilâyeti'nin bütçesi Vali Emin Paşa'nın başkanlığında hazırlandığı için, komisyon bu konuda bilgi almak için kendisinin İstanbul'a gelmesini istedi. Bu sebeble Emin Paşa, bir ay on iki gün sonra görevden alındı¹¹⁶. Aydın gibi önemli bir vilâyetin valisiz kalmaması için H. 18 Receb 1289 (M. 21 Eylül 1872)'de ikinci def'a olarak **Mehmed Sabri Paşa**, Aydın Vilâyeti valiliğine tayin edildi. 2 ay 16 gün gibi kısa süren valiliği sırasında vilâyetin asayışı ve maliyesiyle ilgilendi.

Mehmed Sabri Paşa'dan sonra valiliğe, **Serasker Hüseyin Avni Paşa**, H. 16 Ramazan 1289 (M. 17 Kasım 1872)'de atandı. Onun zamanında İzmir-Urla ile İzmir-

¹¹³ B.O.A., Divan-i Ahkâm-ı Adliye, No: 253; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1288, Def'a: 26, s.154-155, 164, 245, 246.

¹¹⁴ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 1, s.34; Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326, Def'a: 25, s.86; İlhan Pınar, Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl-I, İzmir, 1994, s.127, 130-131. M. Süreyya, a.g.e., C. II, s.249; İ. M. Kemal İnal, Son Sadrazamlar, C. II, İstanbul, 1982, s.249.

¹¹⁵ B.O.A., Ş. D. Aydın, I, Def. No: 192, Ev. No: 106; İ. M. K. İnal, a.g.e., C. II, s.745-758; Mahmud Celâleddin Paşa, Mirât-ı Hakikat-Tarihi Hakikatların Aynası, Haz. Doç. Dr. İsmet Miroğlu, C. I-II-III, İstanbul, 1983, s.102,439; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1326, Def'a: 25, s.86.

¹¹⁶ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 45721; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1326, s.86.

Çeşme arasındaki yolun yapımına başlandı¹¹⁷. Bir süre sonra Hüseyin Avni Paşa, Bahriye Nazırlığına tayin edilince, yerine ikinci def'a olarak eski Haleb Valisi Süreyya Paşa, H. 28 Zi'l-kade 1289 (M. 27 Ocak 1873)'te tayin edildi¹¹⁸. Süreyya Paşa'nın ikinci def'a ki valiliği sırasında Çeşme kazasında, rüsümat iskelesi inşaa edildi. Ayrıca, İzmir Efrenc Gümrüğü'nün iskelesi de tamir edildi.

H. 1290 (M. 1873) yılında İzmir Sancağı'nın kaza sayısı değişmedi ve 8 olarak kaldı¹¹⁹.

1873-1901 Yılları Arasında İzmir Sancağı:

I. 1290 / 1873 İZMİR SANCAĞI: 8 ¹²⁰	II. 1291 / 1874 İZMİR SANCAĞI: 9 ¹²¹	III. 1294 / 1877 İZMİR SANCAĞI: 7 ¹²²
1- Nefs-i İzmir 2- Kuşadası 3- Çeşme 4- Tire 5- Ödemiş 6- Urla 7- Foçateyn 8- Menemen	1- Nefs-i İzmir 2- Kuşadası 3- Çeşme 4- Tire 5- Ödemiş 6- Urla 7- Foçateyn 8- Menemen 9- Bayındır	1- Nefs-i İzmir 2- Ödemiş 3- Urla 4- Çeşme 5- Menemen 6- Bayındır 7- Kuşadası
IV. 1296 / 1879 İZMİR SANCAĞI: 9 ¹²³	V. 1299 / 1882 İZMİR SANCAĞI: 11 ¹²⁴	VI. 1319 / 1901 İZMİR SANCAĞI: 13 ¹²⁵
1- İzmir 2- Ödemiş 3- Urla 4- Çeşme 5- Menemen 6- Bayındır 7- Kuşadası 8- Tire 9- Foçateyn	1- Nefs-i İzmir 2- Kuşadası 3- Çeşme 4- Tire 5- Ödemiş 6- Bayındır 7- Urla 8- Foçateyn 9- Menemen 10- Bergama 11- Seferihisar (Sifrihisar)	1- Nefs-i İzmir 2- Nif 3- Ödemiş 4- Urla 5- Foçateyn 6- Menemen 7- Bayındır 8- Bergama 9- Tire 10- Çeşme 11- Seferihisar 12- Karaburun 13- Kuşadası

¹¹⁷ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 45721, 45841; B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, No: 1895; M. Celâleddin Paşa, a.g.e., s.46-48; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1326, s.86; B.O.A., Ş. D. Aydın, Def. No: 199, 202, Evrak No: 223, 69.

¹¹⁸ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 46873, 46922.

¹¹⁹ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1290, Def'a: 28, s.145 ve 248-249.

¹²⁰ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1290, s.145 ve 248-249.

¹²¹ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1291, s.149 ve 250.

¹²² Osmanlı Devlet Salnamesi, 1294, s.463.

¹²³ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1296, s.51-99.

¹²⁴ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1299, s.122-123, 125, 131, 165, 292, 294; Vital Cuinet, Turquie D'asie, Paris, 1884, s.339.

¹²⁵ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1319, s.580-583; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1319, s.104-193.

H. 1291 (M. 1874)'de İzmir Sancağı'na bağlı kazaların sayısı tekrar 8'den 9'a çıktı¹²⁶.

Mustafa Süreyya Paşa'dan sonra; ikinci def'a **Ahmed Hamdi Paşa**, İzmir valiliğine, H. 22 Muharrem 1291 (M. 11 Mart 1874)'de tayin edildi¹²⁷. 1874 yılının sonuna doğru, Marsilyalı M. M. Dussaud kardeşler tarafından başlanan rıhtım inşaatı tamamlandı¹²⁸.

Ahmed Hamdi Paşa'dan sonra, H. 16 Zi'l-hicce 1291 (M. 23 Ocak 1875) tarihinde Aydın Vilâyeti Valiliğine **Vezir Ahmed Rasim Paşa** tayin edildi¹²⁹. Kasaba hattı, onun valiliği sırasında 1 Mart 1875'te Alaşehir'e ulaştı. Ahmed Rasim Paşa, bir süre sonra Trabzon valiliğine tayin edilince onun yerine **Hüseyin Avni Paşa**, H. 20 Rebiyü'l-evvel 1292 (M. 26 Nisan 1875)'de ikinci def'a Aydın valiliğine tayin edildi. Ancak, Hüseyin Avni Paşa, İzmir'e geldikten sonra hastalanınca, Fransa kaplıcalarında tedavi olmak için valilikten affını istedi. Sadrazam Esad Paşa tarafından bu isteği kabul edilerek, bir aydan biraz fazla süre sonra İzmir'den ayrıldı¹³⁰. Yerine eski Bahriye Nazırlarından **Kayserili Ahmed Paşa**, H. 29 Rebiyü'l-ahir 1292 (M. 4 Haziran 1875) tarihinde ikinci def'a İzmir valiliğine tayin edildi ise de kısa süre sonra Bursa valiliğine atanmıştır¹³¹.

Kayserili Ahmed Paşa'nın yerine **Ahmed Esad Paşa**, H. 18 Şaban 1292 (M. 19 Eylül 1875) tarihinde Aydın Valiliğine tayin edildi. Ahmed Esad Paşa, İzmir'e gelince, önce Mentеше ve Aydın Sancaklarını teftiş etti. Paris Sefaretine tayin olunan ve görevine gitmek üzere İzmir'e uğrayan Sadık Paşa'nın onuruna bir ziyafet verdi. Bu ziyafet sırasında rahatsızlanan A. Esad Paşa, humma veya sıtma hastalığından dolayı H. 30

¹²⁶ **Osmanlı Devlet Salnamesi, 1291, Def'a: 29, s.149, 250.**

¹²⁷ **B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 1, s.34; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 47982; M. K. İnal, a.g.e., C. II, s.250; M. Süreyya, a.g.e., C. II, s.250. H. 1326 (M. 1908) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'nde ise, Ahmed Hamdi Paşa'nın tayin tarihi olarak, H. 11 Muharrem 1290 (M. 11 Mart 1873) belirtiyor. Biz diğer bütün kaynakların ortak olarak belirttiği H. 22 Muharrem 1291 (M. 11 Mart 1874) tarihini esas aldık. **H. 1326 Aydın Vilâyeti Salnamesi, Def'a: 25, s.86.****

¹²⁸ T. Baykara, **İzmir Şehri...**, s.89.

¹²⁹ **Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1326, s.86; T. Baykara, İzmir Şehri...**, s.88.

¹³⁰ **B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49154; Cevdet Paşa, Tezâkir 13, 20, 40 Tetimme, Yay. Prof. Cavid Baysun, Ankara, 1986, 2. Baskı, s.130-139 ve 152-160; İ. M. K. İnal, a.g.e., C. I, s.492-560, C. II, s.561-599.**

¹³¹ **B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49154; M. Süreyya, a.g.e., C. I, s.304; Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1326, s.86.**

Şevval 1292 (M. 28 Teşrin-i sani 1875) günü vefat etti. Cenazesi, İzmir'de Şeyh Seyyid Mükrimüddin dergâhı haziresine gömüldü¹³².

H. 6 Zi'l-kade 1292 (M. 4 Aralık 1875) tarihinde valiliğe, **Vezir Hurşid Paşa** atandı. Hurşid Paşa, İzmir rüsûmat dairesinin bazı kısımlarını tamir ettirdi¹³³.

1875 yılında, bir sene içerisinde İzmir Vilâyeti gibi önemli bir vilâyete 5 vali tayin edildi. Bunlar da en çok 3, en az da 1 ay vilâyette görev yaptılar. Valilerin sık sık değişmesi, vilayette düzen ve asayişin sağlanmasını önledi. Bu sebeble gerek I. Meşrutiyet'in ilanından (23 Aralık 1876) ve gerekse 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan) sonra vilâyette meydana gelen eşkiya olaylarının önü alınamamıştır.

4. 1876-1890 Yılları Arasında Mülkî İdare ve İdareciler:

Hurşid Paşa'dan sonra üçüncü def'a olarak **Mehmed Sabri Paşa**, H. 14 Receb 1293 (M. 5 Ağustos 1876) tarihinde İzmir Valisi oldu. Şehirde asayişini sağlamak amacıyla Sabri Paşa, zabıta ile ilgili düzenlemeler yaptı. İzmir Vilâyeti ile ona bağlı kazalarda meydana gelen çekirge zararlısına karşı önlemler alındı. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı giriştiği 1877-1878 Savaşı (93 Harbi) İzmir'de de etkili oldu. İzmir halkından bazı kişiler harbde kullanılmak üzere para yardımı yaptılar. Birçok kişi de savaşa katılmak için askere yazılmıştır. Bu yardımlardan dolayı, Vali Sabri Paşa ile İzmir halkına Padişah tarafından takdir ve şükranlarını bildiren bir belge gönderilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'n-dan sonra H. 29 Receb 1294 (M. 9 Ağustos 1877) tarihinde şehre Rumeli'den muhacirler geldi. Bunlara yardım etmek amacıyla şehirde göçmen komisyonları kuruldu. Bu konuda belediye de yardım etmiştir. Ayrıca İzmir rüsûmat dairesinin bazı mahalleleri tamir ettirilerek, İzmir rıhtımının kenarında Karantina barakası inşaa edildi. Bütün bu faaliyetleri sebebiyle, Vali Mehmed Sabri Paşa'ya birinci rütbeden Mecidi nişanı verildi¹³⁴.

¹³² B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49776; Serap Tabak, *Aydın Vilâyeti Salnamesi*, H. 1298, E. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İzmir, 1988, s.91.

¹³³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49790, 50941; S. Tabak, *ay. yer.*

¹³⁴ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 50561, 50874, 50876; B.O.A., İrade Şura-yı Devlet, No: 2256; *İzmir Gazetesi*, 2 Rebiyü'l-evvel 1294, 25 Şaban 1294, 16 Rebiyü'l-ahir, 15, 17 Cemaziye'l-evvel, 8, 9, 22 Cemaziye'l-ahir, 29 Receb 1294.

H. 1294 (M. 1877) yılında Aydın Vilâyeti'nde Kanun-u Esasi uygulandı. Bunun sonunda, hem Aydın Vilâyeti'nin Aydın, Saruhan, Menteşe sancaklarında hemde İzmir Sancağı'nın kaza sayılarında azalma görüldü. Tire ve Foçateyn'in İzmir Sancağı'nın kaza sayısı 9'dan 7'ye indi.

H. 14 Receb 1293 (M. 5 Ağustos 1876) yılında üçüncü def'a olmak üzere Mehmet Sabri Paşa Aydın Vilâyeti valiliğine tayin edildi. İzmir ve ona bağlı nahiyelerde bu sırada eşkiyalık faaliyetleri fazlalaştığından, askerî zabtiye ve zabitan sayısı artırıldı. Şehrin asayışı de bozulmuş ve davalar artmıştır. Bu sebeble, tem-yiz hukuk mahkemesinin ilgilendiği mıntikalara üç tane daha eklendi, kâtib sayısı artırıldı. İzmir sokaklarının aydınlatılmasıyla ilgilendi¹³⁵.

Mehmed Sabri Paşa'dan sonra valiliğe H. 3 Safer 1295 (M. 6 Şubat 1878) tarihinde **Vezir Ahmed Hamdi Paşa** tayin edildi. A.Hamdi Paşa, eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak amacıyla, başta İzmir şehir merkezi ile vilayete bağlı büyük kazalarda sıbyan okulları açtırdı. İzmir-Nif yolu ile Eski Foça-Menemen şosesi ve köprüleri yaptırdı. Ayrıca, Urla kasabasıyla iskelesi arasında bir şose yolu yapıldı. Nehirlerin bölgeye verdikleri zararın önüne geçilmeye çalışıldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından dolayı Balkanlardan özellikle de Batı Trakya ve Rumeli'den Türkiye'ye göçler arttı. Aydın Vilâyeti'ne onun merkezi olan İzmir'e gelen göçmenlerin sayısı 20 Eylül 1880'de 45.000 kişiyi buldu. Daha sonra da, İzmir'e göç devam ederek, göçmen sayısı 66.000 kişiyi buldu. İzmir'de bulunan göçmenlerin büyük çoğunluğu mirî arazilerde köy ve mahalle kurularak yerleştirilmiştir. İzmir'e kapasitesinden fazla göçmen gelince bunlar başka vilâyet-lere sevk edildi. Aydın Vilâyeti'ne gelen Rumeli göçmenleri için 8 Nisan 1878 tarihli bir iskan ve idareleri kapsayan bir talimatname çıkarıldı. Bu talimatname ile valinin sorumluluğunda merkezi bir göçmen komisyonu kurulacaktı. Vali Ahmed Hamdi Paşa, İzmir havalisi ve Saruhan Sancağı'nda gezinen eşkiyaya karşı bazı önlemler de aldı.

29 Temmuz 1880 tarihinde Sakız, Çeşme, Menemen ve Bergama taraflarına büyük zarar veren zelzele, İzmir'de de etkili oldu. Bu sırada, Vali Ahmed

¹³⁵ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 1531, 50561, 50876; B.O.A., Ş. D. Aydın, Ev. No: 134, 153, Dos. No: 264, 269.

Hamdi Paşa ile Suriye Valisi Midhat Paşa yer değiştirdiler (becayış yapıldılar). Midhat Paşa Aydın, Ahmed Hamdi Paşa da Suriye Valiliğine tayin edildiler¹³⁶. Ahmed Hamdi Paşa Suriye Valiliği görevine başlayıncaya kadar, Hüseyin Fevzi Paşa kendisine vekillik edecekti.

H.1296 (M.1879) yılında Aydın Vilâyeti'nin İzmir Sancağı'nın kaza sayısı Tire ve Foçateyn'in ilavesiyle tekrar artarak 7'den 9'a çıktı¹³⁷.

H. 28 Şaban 1297 (M. 4 Ağustos 1880) tarihinde **Midhat Paşa**, Aydın Vilâyeti'ne vali olarak tayin edildi. Midhat Paşa, Hamdi Paşa'yı Beyrut'a götüren gemiye binerek 1880 yılının Ağustos ayı sonlarına doğru İzmir'e geldi. Midhat Paşa, ilerlemiş yaşına ve sarayın güvensizliğine karşın İzmir şehrinin ve Aydın Vilâyeti'nin ıslahına çalıştı. Dokuz buçuk ay süren valiliği zamanında İzmir'in ve çevresinin geleceğini etkileyen önemli atılımlar yaptı. Midhat Paşa, Rumeli'den gelen göçmenlerin ev-yurt tutmamaları ve iş-güç sahibi olamamalarından dolayı meydana gelen olaylarla ilgilendi. Hem İzmir şehrinde hemde Aydın Vilâyeti'nde güvenliğin sağlanmasına çalıştı. Yunanlılar da İzmir'de eşkiyalık yapıp halkı korkutuyorlardı. Şehirde, cinayetlerin sürekli olarak artmasının sebebi vilâyet zaptiyesinin bozuk olmasıdır. Aydın Vilâyeti'nde yeni bir polis ve Jandarma örgütü kurdurarak, hem İzmir'in hem de çevresinin güvenliğini sağladı¹³⁸. Ayrıca Göztepe yolunun açılması, Kasaba demiryolu istasyonundan Kışla-yı Hümayun'a kadar tramvay işletilmesi için İzmir'de Tramvay Osmanlı Kumpanyası kurulmasını sağladı. Bugün kendi adını taşıyan ve Konak'dan Fahreddin Altay Meydanı'na kadar uzanan caddenin önemli bir kısmının açılmasını sağladı. Yine bugün kendi adını taşıyan Midhat Paşa Sanat Enstitüsü'nü kurdu. Şehrin sokaklarının parke Napoli taşlarıyla döşenmesine de Midhat Paşa'nın valiliği sırasında başlandı. Belediye ile havagazı şirketi arasındaki anlaşmazlığın çözümünü de Midhat Paşa sağladı. İzmir Belediyesi'nin, Bornova-altı denilen yerde yeni bir mezbaha yapması ve

¹³⁶ B.O.A., Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek (Y. S. K. P. E.), No: 86-38 / 3746; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 263, s.52; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 62417, 62540; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara, 1962, s.495.

¹³⁷ **Osmanlı Devlet Salnamesi**, 1296, Def'a: 34, s.51, 99.

¹³⁸ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 65437, 65438; Garra Sarmat, "Midhat Paşa ve İzmir", **Fikirler Dergisi**, İzmir, 15 Nisan 1943, s.3-5; 1326 tarihli Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde, Midhat Paşa'nın H. 28 Şaban 1297 (M. 5 Ağustos 1880)'de valiliğe tayin edildiği belirtiliyor. **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.86.

şehir içindeki mezbahanın da oraya taşınması kararlaştırıldı¹³⁹. 3-11 Nisan 1881 tarihleri arasında meydana gelen şiddetli depremlerden, Sakız adası büyük zarar gördü. Bu felâketten zarar görenlere hemen yardım ulaştırılması konusunda gerek hükümet, gerekse Midhat Paşa büyük çaba göstermiştir.

Midhat Paşa, Aydın Vilâyeti'nin meseleleriyle uğraştığı sırada, Abdülaziz olayında parmağı bulunanların ortaya çıkarılacağına dair gazetelerde haber çıktı. Midhat Paşa'nın bu konuyla ilgisi olduğuna dair saraya jurnaller verildi. II. Abdülhamid, Midhat Paşa'nın tutuklanması için İzmir'e hafiyeler gönderip, kumandan Hilmi Paşa'ya emir verdi. Midhat Paşa, bu plandan haberdar oldu. Oturduğu konak, gece yarısı askeri kuvvetler tarafından sarılıp, kurşunlar sıkıldığı sırada, Midhat Paşa, hükümet konağının gizli bir kapısından kaçarak Fransız Konsolosluğu'na sığındı. 17-18 Mayıs 1881 tarihinde, Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın güvence vermesiyle Fransa hükümeti katında yapılan girişimler sonucunda, Midhat Paşa Osmanlı yönetimine teslim edildi. İzmir'e gönderilen İzzettin vapuruna bine-rek İstanbul'a gitti. Cevdet Paşa tarafından sorguya çekilerek, Yıldız'da kurulan mahkemeye gönderildi¹⁴⁰.

Vezir Ali Paşa, Midhat Paşa'dan sonra H. 19 Cemaziye'l-âhir 1298 (M. 19 Mayıs 1881)'de valiliğe tayin edildi¹⁴¹. Vezir Ali Paşa'nın, Aydın Vilayeti'ndeki valiliği sırasında, Aydın Vilâyeti ve çevresindeki eşkiyalık olayları arttı. Büyük kısmı Osmanlı-Rus Savaşı'na katılan ve savaş sonunda terhis olan ya da cepheden kaçan asker kaçakları ile eski zeybeklerin oluşturduğu çeteler, 1883 yılında birleştiler. Çok büyük bir eşkiya grubu halinde, Milas'ın Güllük iskelesini basarak, vapurdan inen kırk kişilik yerli ve yabancı bir grup insanı dağa kaldırdılar. Birleşen bu çeteler Ege'nin en tanınmış çeteleri olan; Yörük Osman, Çakırcaoğlu Ahmed, Deli Mehmet, Büyük Cerit, Küçük Cerit, Çallı Veli, Koca Arap, Parmaksız Arap, Harputlu Ömer, Kürt Mustafa, Bakırlı ve Piç Osman

¹³⁹ B.O.A., Yıldız Esas Evrakı (Y. E. E.), No:79-28 / 40-106; 79-34 / 40-106 ve 79-23 / 40-106; **İzmir Şehri Rehberi**, İzmir, 1942, s.185-186; Zeki Arkan, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, Ankara, 1986, s.127-154; Dr. Vetr. Sıtkı Şükrü Pamirtan "Midhat Paşa", **Fikirler Dergisi**, Sayı: 311-312, İzmir, 1 Mayıs 1946, s.7-8.

¹⁴⁰ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 66613; B.O.A., Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 18-79 / 76-106-40; B.O.A., Y. E. E, Kısım: 17-721 / 59-18; İ. H. Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, Ankara, 1987, 2. Baskı, s.4-100.

¹⁴¹ **Aydın Vilayeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.86.

çeteleriymi¹⁴². Büyük eşkiya çetesi kaçırdıkları kırk kişilik rehine grubuyla birlikte; Güllük civarındaki Kazıklı ormanına saklanarak, bir hafta esirlerle birlikte dolaşmışlar ve on bin lira “fidye-i necat” aldıktan sonra esirleri serbest bırakmışlardır¹⁴³. Bu olayın ortaya çıkması üzerine vilayette panik yaşanmaya başlanmıştır. Şehirde bulunan sefaretlerin yoğun şikayetleri üzerine hükümet telaşlandı ve bazı önlemler aldı. Bu önlemlerden ilki; Vali Ali Paşa’nın görevden alınıp, o tarihlerde Evkâf-ı Hümayun Nazırı olan **Mehmet Kamil Paşa**’nın H. 15 Receb 1300 (M. 22 Mayıs 1883)’de vali vekili olarak Aydın Vilâyeti’ne atanmasıdır¹⁴⁴.

İzmir’de iki ay görev yapan Mehmet Kâmil Paşa, bu süre içerisinde pek çok eşkiyayı yakalatmıştır¹⁴⁵. Mehmet Kâmil Paşa, bu görevi sonrasında bir rapor hazırlayarak, büyük eşkiyalık olaylarından sonra vilâyetin genel durumunu anlatmaya çalışmıştır. Bu rapora göre, vilâyet halkı çok büyük bir panik ve korku içinde olup, evlerinden dışarıya çıkamamaktadır. Vali, vilâyetin asayişinin sağlanması için bir takım önlemler aldı. İlk olarak, son derece yetersiz ve bilgisiz olan jandarma alay beyi ile tabur ağalarının ikisini ve polis müdürünü görevden alarak, yerlerine daha güvenilir kişileri getirmiştir. Ayrıca, eşkiyaların yoğun olarak bulunduğu yörelere takip kolları sevk edilmiş ve bütün vilayette gezici müfrezeler görevlendirilmiştir¹⁴⁶.

Mehmet Kâmil Paşa, iki aylık geçici valiliği sırasında bir takım incelemelerde bulunmuş, 10 Ağustos 1883 tarihli layihasında vilâyetin durumunun çok kötü olduğunu vurgulayarak; ıslahat yapılmasının kaçınılmaz olduğunu dile getirdi¹⁴⁷.

Mehmet Kâmil Paşa, iki ay Aydın vali vekilliği görevinde bulunduğu sırada, eşkiya çeteleriyle büyük bir mücadeleye girişmiş, bir çok eşkiyayı ele geçirmişse de; görev süresinin azlığından dolayı bütün eşkiya çetelerini elde edemeyeceğini anlamıştır. Bunun üzerine devlet “af” çıkardı. Tire’nin en büyük eşrafından Hacı Ali Paşa’nın

¹⁴² B.O.A., Y. S. K. P. E., No: 86-38 / 3746; Sabri Yetkin, “Batı Anadolu’daki Eşkiyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)”, D. E. Ü. Atatürk İnkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.87.

¹⁴³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 70541 ve 70575.

¹⁴⁴ İ. M. K. İnal, a.g.e., C. III, İstanbul, 1982, s.1351; B.O.A., Y. S. K. P. E., No: 86-1 / 76.

¹⁴⁵ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 70705; B.O.A., Yıldız Esas Evrakı (Y. E. E.), No: 1883 / 31-58.

¹⁴⁶ B.O.A., Y. S. K. P. E., No: 86-1 / 76.

¹⁴⁷ B.O.A., Y. S. K. P. E., No: 86-1 / 76.

aracılığıyla çetelerle ilişki kuruldu ve eşkiyalar “af” edildi. Ancak, “af dileyen” eşkiyaların silahlarının toplanması mümkün olmadı. Bu işleri başardıktan sonra Kâmil Paşa'nın görevi sona erdi.

H. 1299 yılında (M. 1882'de) İzmir Sancağı'na bağlı kazaların sayısı, Bergama ile Sifrihisar (Seferihisar)'ın eklenmesiyle artarak 9'dan 11'e yükselmiştir¹⁴⁸.

Aydın Vilâyeti Valiliğine, H. 15 Ramazan 1300 (M. 28 Temmuz 1883) tarihinde **Hacı Naşit Paşa** atandı¹⁴⁹. Hacı Naşit Paşa, İzmir'de kısa süren fakat derin izler bırakan valiliği sırasında, hükümet konağında büyük bir balo verdi¹⁵⁰. Naşit Paşa, göreve başlar başlamaz vilâyette affi kabul etmeyen çetelerle mücadeleye girişti. Paşa, İzmir'i şakilerden temizlemek için bizzat bunların takibine gider ve her defasında beş-on eşkiya kellesini beraberinde getirerek hükûmet konağının önünde teşhir ederdi¹⁵¹. Kâmil Paşa'nın geçici valiliği döneminde silahlarıyla affedilen yerli çeteler “kır serdari” olarak, Rum çetelerini takip işiyle görevlendirilmişti. Hükümet ellerinde silah bulunan bu zeybeklerin, bir gün yeniden eşkiyalığa dönecekleri korkusuyla, vilâyete gizli bir emir göndererek, affedilen çetelerin öldürülmelerini emretti. Vali Hacı Naşit Paşa, çok gizli bir örgütlenme çalışmasıyla çeteleri ortadan kaldırmaya yönelik bir plan yaptı. Bu plana göre çeteler, buldukları bölgelerde, takip müfrezeleriyle Rum çeteleri işini görüşmek üzere toplantı yapacaklardı. Bu toplantı aynı gün ve aynı saatlerde gerçekleşecekti. Bu iş için Yörük Osman ve Harputlu Ömer çeteleri İzmir'e çağrılıp hükümet konağında öldürüldüler. Aynı anlarda Çakırcalı Ahmet Çetesi Ödemiş Ayasuret'te, Küçük Cerit Çetesi Tire'de, Büyük Cerit Çetesi Bayındır'da, Piç Osman Çetesi Akhisar'da, Kürt Mustafa Çetesi Söke'de ve diğer bazı çeteler çeşitli yerlerde ortadan kaldırıldılar¹⁵².

Vali Hacı Naşit Paşa'nın hükümetin bu emrini yerine getirmesi; Ege bölgesinin Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşayacağı süreç için bütün yaşamını etkileyecek bir dönüm noktasını oluştuyordu. Bu çetelerden sağ kalabilenler ya da ölen çetelerin ardında bıraktıkları çocuklarki Çakırcalı Ahmet'in oğlu Çakırcalı Mehmet

¹⁴⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, 1299, s.122-123, 125, 131, 165, 292, 294; Vital Cuinet, *Turquie D'asie*, Paris, 1884, s.339.

¹⁴⁹ *Aydın Vilâyeti Salnamesi H. 1326*, Defa: 25, s.86.

¹⁵⁰ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969, s.176.

¹⁵¹ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)*, İzmir, 1949, s.79.

¹⁵² *B.O.A.*, Y. S. K. P. E., No: 86-38 / 3746 ve Bkz. Şeref Üsküp, *Çakırcalı Efe*, İzmir, 1975, s.9-23.

bölgede Cumhuriyet rejimine kadar sürecek bir asayişsizlik dönemini yaratacaktı. Devletin eşkiyaları öldürerek asayiş sağlama çabası yeterli gelmi-yordu. Eşkiyalığın temeli olan bozuk düzen giderilmediği ve sosyo-ekonomik sorunlar çözülemediği müddetçe devletin eşkiyalık meselesini çözemeyeceği kesindi¹⁵³.

Hacı Naşit Paşa bir süre sonra, ikinci defa olarak Suriye Valiliği'ne tayin edildi. Onun yerine de **Hakkı Paşa**, H. 13 Zi'l-kade 1302 (M. 24 Ağustos 1885) tarihinde İzmir Valiliğine tayin edilmiştir. Ancak, H. 14 Zi'l-hicce 1302 (M. 24 Eylül 1885)'de Ticaret Nazırlığı'na tayin edildi. Bu sebeble İzmir'e hiç gelmemiştir¹⁵⁴.

H. 7 Zi'l-hicce 1302 (M. 17 Eylül 1885) tarihinde Halil Rıfat Paşa, Aydın Vilâyeti valiliğine tayin edildi¹⁵⁵. Paşa, pek çok yol inşaa ettirdi. Bu yolların büyük kısmı çeşitli yerlere yapılan şose yollarıdır. İzmir şehrinin sokak kaldırımlarını tamir ettirdi, bir kısmını ise yeniden yaptırdı. Bugün kendi ismiyle anılan Halil Rıfat Paşa Caddesini yaptırdı. İzmir İdadi Mektebi inşasına başlandı ve inşaatta büyük ilerleme kaydedildi¹⁵⁶. Aydın Vilâyeti'nde eşkiyalık olayları, iyice tırmanmaya başladı. Halil Rıfat Paşa, on beş aylık görev süresinde 497 eşkiyayı ölü ya da sağ olarak ele geçirmişti¹⁵⁷. Valilik, 12 Aralık 1886'da vilâyetteki bütün köylülere eşkiya konusunda ağır sorumluluklar yükleyen bir "tembihname" yayınladı. Bu "tembihname" devletin yapmakla yükümlü olduğu, ama yerine getiremediği sorumlulukları halka ağır yükümlülükler yükledi. Ancak, Halil Rıfat Paşa, bu tembihnameyi uygulayamadı. Bir ay sonra görevden alındı¹⁵⁸.

Halil Rıfat Paşa, 1885 yılında şehre gelen Rumeli göçmenlerinden bir kısmına, İzmir'de Çalı mezarlığı yakınında arazi verdi. Göçmenler verilen araziye 100 ev yaparak buraya yerleşti ve bu yerleşim yerine "Halidiye" ismini verdiler. 1886 yılı içerisinde gelen

¹⁵³ S. Yetkin, *a.g.t.*, s.89-90.

¹⁵⁴ **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.89; Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. Hus.), Dos. No: 182, Sıra No: 97, 187 / 97.

¹⁵⁵ **B.O.A.**, Sicill-i Ahval Defteri, No: 1, s.88-89; İ. M. K. İnal, *a.g.e.*, C. III, s.1537; Aydın Vilâyeti Salnamesi ise, Halil Rıfat Paşa'nın valiliğe tayin tarihi olarak H. 19 Muharrem 1303 (M. 28 Ekim 1885) tarihini bildirmektedir. **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.87.

¹⁵⁶ **Mali 1307 Aydın Vilâyeti Salnamesi**, C. I, s.86-89.

¹⁵⁷ **Hizmet**, 16, 18 Kanun-u evvel 1301 ve 9 Kanun-u sani 1302; S. Yetkin, *a.g.t.*, s.90.

¹⁵⁸ **Hizmet**, 2 Kanun-u evvel 1302.

40 haneden fazla Dobruca göçmenleri, Tire kazasının Kadı mahallesi yakınına yerleştirildi ve buraya “Hamidiye” ismi verildi¹⁵⁹.

H. 29 Rebiyü'l-evvel 1304 (M. 26 Aralık 1886) tarihinde 20 bin guruş maaş ile Aydın Vilâyeti valiliğine **Nazif Paşa** tayin edildi¹⁶⁰. Vali Nazif Paşa da şehrin imarı ile uğraştı. Şehrin sokak kaldırımlarını yaptı. Arasta içinden Mezarlık başına doğru bir cadde yapıldı. Mevcud olan gaz fenerleri yetersiz olduğu için sayısı artırıldı. Paşa Durak ile Arasta arasındaki yol Napoli taşı ile döşendi. İzmir ve çevresinde uzun süreli bir kuraklık oldu. Bu sebeble, 5 Mart 1887 günü, Vali Nafiz Paşa'nın da içinde bulunduğu halk yağmur duasına çıktı¹⁶¹. Gerek İzmir içinde, gerekse kaza ve nahiyeler ile bütün Aydın Vilâyeti'nde çekirge mücadelesi yapıldı.

Nazif Paşa'nın valiliği sırasında şehirde çiçek salgını görüldü ise de, gerekli önlemler alındı ve halk aşılandı. Ayrıca frengi hastalığı da şehirde görüldü ve ilgili önlemler alındı.

İzmir'de bir Askeri İdadi ile Harp okulu ve Ziraat Okulu açılması kararlaştırılarak eğitimin gelişmesi sağlanmaya çalışıldı. Halil Rifat Paşa'nın şehirde eşkiyalığı önlemek için aldığı önlemler, Nazif Paşa'nın valiliği sırasında sonuçlarını verdi. On beş buçuk ay kadar görevde kalan Nazif Paşa, bu süre içerisinde üçbin dokuzyüz bir (3901) nefer eşkiya, yol kesici ve katilin ele geçirilmesini sağladı. Bu rakam bize bu sırada Aydın Vilâyeti'nde eşkiyalığın çok tesirli olduğunu göstermektedir. Rum eşkiyadan olup yaklaşık oniki-onüç sene boyunca aralıksız olarak vilâyette eşkiyalık yapan ve halkı canından bezdiren meşhur eşkiya kaptan Andreyta Jandarma tarafından ele geçirildi. 24 Eylül 1887'de Bornova'da İzmir'in ünlü levanten aileleri Whitall ve Wilkinsonlar'ın dört çocuğu ile iki yardımcısı Kaptan Foti çetesi tarafından dağa kaldırıldı¹⁶².

¹⁵⁹A. Öztürk, a.g.t., s.39.

¹⁶⁰B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 2, s.164; **Hizmet**, 16 Kanun-u evvel 1302; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani'de Nazif Paşa'nın İzmir Valiliği'ne H. 1301 (M. 1884) yılında tayin edildiğini belirtiyor. M. Süreyya, a.g.e, C. V, s.567.

¹⁶¹**Hizmet**, 15, 23 Cemaziye'l-evvel 1304, 11 Cemaziye'l-ahir 1304, 12, 19 Receb 1304, 3 Şaban 1304, 8 Zi'l-hicce 1304 ve 17 Muharrem 1305; B.O.A., Ş. D. Aydın, Dos. No: 99, 918, Ev. No: 372, 869.

¹⁶²**Hizmet**, 30 Cemaziye'l-evvel 1304, 8, 19 Receb 1304, 18 Ramazan 1304, 11, 21 Şevval 1304, 8, 25 Zi'l-hicce 1304, 19 Rebiyü'l-ahir 1304, 17 Şaban 1304; B.O.A., Y. A. Hus., No: 207 / 31.

Vali Nazif Paşa'nın başkanlığında 23 Ağustos 1887 günü vilayetin ileri gelen memurları ve vilâyette bulunan bazı kişilerin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri gereğince, İzmir şehri ile ona bağlı kasabaların mahallelere bölünerek, buralara Muhtar ve ihtiyar heyeti tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bunun sonucunda, şehir 50 mahalleye bölünerek, her mahalleye muhtar tayin edildi. 1887 yılının Eylül ayından itibaren de, vergi ile ilgili defterlerin de muhtarlara teslim edilmesi kararlaştırıldı¹⁶³.

Nazif Paşa, 1888 yılının Mart ayında Suriye Valiliğine atanınca, bir süre İzmir valisiz kaldı. Bu süre için de **Defterdar Kadri Bey** vali vekilliği yaptı. H. 20 Şaban 1305 (M. 2 Mayıs 1888) tarihinde, yeni İzmir valisi olarak, **Hüseyin Rıza Paşa** tayin edildi¹⁶⁴.

Hüseyin Rıza Paşa, şehirde çıkan yangınlarla yakından ilgilenirdi. Yangın meydana geldiğinde bizzat yangın mahalline giderek ateşin söndürülmesine nezaret ederdi. 1888-1889 yılları arasında Nif nahiyesinin, Kızlar yaylası denilen yerinde yerleşmiş olan 81 Rumeli göçmenine 16 ev yapılarak bir köy teşkil edilmiştir. Ayrıca, Manisa'ya bağlı Arpalı köyüne yakın yerde yerleşmiş olan 43 hanede kadın ve erkek 155 kişi nüfus siciline kayıt edildi. Yerleştikleri yere "Latifiye" ismi verildi. Göçmenlerin yerleşmelerini kolaylaştırmak için evlerinin hemen yapılmasına, köy ve mahallelerin muhtar ve imamlarının hemen tayin edilmesine çalıştı¹⁶⁵. 1888 yılından itibaren vilâyette eşkiyalık büyük hız kazandı. Çeteler dağa adam kaldırmak yanında, daha büyük eylemlere giriştiler. Yol kesme, yolcuları soyma yanında, köy, istasyon, paralı köprüleri basarak, İzmir'den Isparta ve Burdur'a giden posta arabalarına bile saldırdılar. Hüseyin Rıza Paşa, valiliği sırasında vilâyet dahilinde türeyen, özellikle de Salihli civarında faaliyet gösteren Çepnileri imha etti¹⁶⁶.

¹⁶³ **Hizmet**, 14 Cemâziye'l-ahir 1304, 18 Zi'l-hicce 1304.

¹⁶⁴ **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.87.

¹⁶⁵ A. Öztürk, a.g.t., s.39.

¹⁶⁶ **Ahenk**, 2 Cemâziye'l-evvel 1315; **B.O.A.**, Y. A. Hus., No: 262-41, 201-22; **B.O.A.**, Şura-yı Devlet, Dos. No: 962, Ev. No: 393.

Hüseyin Rıza Paşa'dan sonra valiliğe ikinci def'a olarak **Halil Rıfat Paşa**, H. 28 Ramazan 1306 (M. 28 Mayıs 1889)'da tayin edildi¹⁶⁷.

Halil Rıfat Paşa'nın bu valiliği sırasında, ilk def'a Aydın Vilâyeti Salnamesi yayınlanmaya başlandı. Ayrıca "Aydın" adını taşıyan ve haftada bir defa yayınlanan bir vilayet gazetesi düzenli şekilde çıkarılmıştır. Konak'tan ikinci Kordon'a uzayan cadde ile diğer bazı yolları yaptırdı. İlk valiliği sırasında inşasına başlatıp, ayrılmasıyla yarıda kalan Askeri Hastane ile onun karşısındaki karakolhaneyi ikinci defaki valiliği sırasında hazineye yük olmadan inşaa ve ikmal ettirdi. Ayrıca, Aydın İdadi Mektebi'ni yaptırdı. O zamanlar Değirmen Dağı sonunda başlayıp, Göztepe'nin ilerisine giden Hatay Caddesi'ni açarak, şehir dışını İkiçeşmelik ile Değirmendağı'na bağladı. Bunun yanında, Belediye dairesi ile altındaki dükkanları ile Balçova'daki Ağamemnon ılıcalarına ait bina ve Kantar Dairesi de onun zamanında inşaa edildi. Şehirde bulunan, sağlığa zarar veren 200'e yakın bataklık kurutulmaya çalışıldı. Çekirge zararlısı ile de mücadele edildi. Kadifekale'nin altında "Hamidiye-yi Kebir" adında bir mahalle kuruldu. Karşıyaka'nın rıhtımları ile Hükümet Konağının büyük salonunun döşemesi değiştirildiği gibi, Hükümet Konağının bahçesi yeni tarzda düzenlendi. Yıllardır Karantina'da inşaa bitirilemeyen caminin inşaa bitirildiği gibi, Hisar Camii'nin minaresi de yeniden inşaa ettirildi¹⁶⁸.

Aydın Vilâyeti dahilinde, henüz iskân edilmemiş göçmenlerin iskân edilmeleri için, Valilikçe büyük çaba harcandı. Menemen ve Foça kazaları arasında bulunan araziye pek çok göçmen yerleştirildi. Vali Halil Rıfat Paşa, Aydın Vilâyeti'ne bağlı yerlere gönderdiği bir telgrafta; vilâyet dahilinde yerleştirilmeyen göçmenlerin, cami ve medrese köşelerinde acınacak bir halde olduklarını belirtti. Göçmenlerin uygun yerlere yerleştirilmelerini istedi. Fakir ve güçsüz olanlar için de biner kuruş masrafla birer ev yapılması kararlaştırıldı. Bunun için de, her evden üçer kuruş toplanacaktı. Paraların toplanması sırasında yolsuzluğa meydan verilmemesi için bir komisyon oluşturuldu¹⁶⁹.

¹⁶⁷ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 1 s.88; H. 1326 tarihli Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde Halil Rıfat Paşa'nın ikinci def'a valiliğe H. 22 Şevval 1306 (M. 21 Haziran 1889)'da tayin edildiği yazılıyor. **Aydın Vilâyeti Salnamesi, H. 1326, Def'a: 25, s.87.**

¹⁶⁸ **Mali 1307 Aydın Vilâyeti Salnamesi, C. I, s.86-89; M. K. Dursun, a.g.e., s. 3-4.**

¹⁶⁹ **Hizmet, 5 Cemaziye'l-evvel 1307, 20 Cemaziye'l-âhir 1307, 2 Ramazan 1307, 5, 19 Safer 1308, 24 Şaban 1307, 4 Rebiyü'l-evvel 1308.**

5. 1890-1908 Yılları Arasında İzmir Sancağı:

Halil Rifat Paşa, Dahiliye Nazırlığı'na tayin edilince, onun yerine eski **Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa**, H. 26 Rebiyü'l-evvel 1309 (M. 30 Ekim 1891)'de tayin edildi¹⁷⁰. Abdurrahman Paşa da İzmir'de imar faaliyetinde bulunarak pek çok inşaat yaptırdı. Karantina civarında İbtidai Mektebi açıldı, Darü'l-muallim Mektebi'nde eğitime başlandı¹⁷¹.

Abdurrahman Paşa, İzmir'in sağlık meseleleriyle ilgilendi. Onun valiliği döneminde, şehirde çiçek salgını görüldü. Tifo yüzünden okullar tatil edildi. Bundan başka, kuduz, kolera, frengi, kuşpalazı ve bel soğukluğu gibi hastalıklarda artış görüldü. Bu durum önemli bir mesele oluşturdu. Vilayetin sağlık sorunlarını çözmek için "Meclis-i Sıhhiye" adıyla bir sağlık meclisi, Vali Abdurrahman Paşa'nın çabalarıyla kuruldu. Bu meclisi oluşturan uzman doktorlar ayda iki defa toplanacaklardı. Şehirde Sıhhiye Meclisi'nin kurulduğu valilikçe Sağlık Müfettişliği'ne bildirildi¹⁷².

İzmir'deki borsa binasının yetersiz olması sebebiyle, Kordon üzerinde yeni bir bina inşaa edildi¹⁷³. İzmir rıhtımlarının satın alınması ve işletilmesi için Dersaadet rıhtımları imtiyazı sahibi Mösyö Grana ile Nafia Nezareti arsında mukavele imzalandı. İzmir ile ona bağlı kaza ve köylerde çekirge zararlısı ile mücadele edildi¹⁷⁴.

1891 yılında, Selanik'ten İzmir'e 200 Bosna muhaciri geldi. Bunlar bir gece İzmir'de kaldıktan sonra Kütahya'ya gideceklerdi. İzmir'de kaldıkları süre içinde ihtiyaçlarının karşılanması için Jandarma Alaybeyi Hıfzı Efendi ile iskân muhacirin

¹⁷⁰ B.O.A., Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. Hus.), D. N.: 252, S. N: 43; **Hizmet**, 30 Muharem 1309, 10 Rebiyü'l-evvel 1309; **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Def'a: 25, s.87; **Hizmet**, 1 Rebiyü'l-âhir 1309.

¹⁷¹ **Hizmet**, 14 Safer 1309.

¹⁷² **Hizmet**, 19 Receb 1308, 12 Ramazan 1308, 8 Zi'l-hicce 1308, 3, 17, 27, Rebiyü'l- evvel 1309, 2, 6, 9, Muharrem 1309, 19 Muharrem 1310, 30 Rebiyü'l-evvel 1310; Ebubekir Hâzım Tepeyran, **Hatıraları** :1, Canlı Tarihler: 1, İstanbul, 1944, s.96-102.

¹⁷³ B.O.A., Y. A. Hus., D. N.: 246, S. N.: 19, 25 Eylül 1892 (Mali: 13.9.1308); **Hizmet**, 4 Cemaziye'l-evvel 1308, 5, 19 Receb 1308, 14, 17 Şevval 1308.

¹⁷⁴ **Hizmet**, 12 Rebiyü'l-âhir 1308, 4 Zi'l-hicce 1308.

memuru Eşref Efendi, Vali Abdurrahman Paşa tarafından görevlendirildi. Bosna Muhacirlerinden başka şehire çeşitli aralıklarla 658 Rus Musevi Muhaciri geldi. Bunların geçimlerinin sağlanması için halktan yardım istendi¹⁷⁵.

Vali Abdurrahman Paşa, İzmir'de halktan herkesin iş ve güçlerinin vaktinde yapılmasını takip ve temine dikkati ile nam saldı. Abdurrahman Paşa, aynı zamanda dindar bir kişi olduğundan, onun zamanında İzmir'de bir takım camiler tamir ve inşaa edildi. Bunların yapılması için Meclis-i İdare azasından ve İzmir'in zenginlerinden Salepçioğlu Hacı Ahmet Efendi'yi bu işle görevlendirdi¹⁷⁶. Abdurrahman Paşa, Edirne valiliğine tayin sebebiyle İzmir'den ayrılınca yerine **Rüsümat Emini Hasan Fehmi Paşa**, H. 7 Zi'l-hicce 1310 (M. 22 Haziran 1893)'de tayin edildi¹⁷⁷.

Hasan Fehmi Paşa görevine başladıktan kısa süre sonra, Aydın Vilâyetindeki bir kısım eşkiyayı yakaladı. Halkın, maarifi ile irfanı konusunda çok çalıştı. Okullara halkın rağbeti hususunda teşvik ve telkinlerde bulundu. Hasan Fehmi Paşa valiliği sırasında, kısa dizlik ve donlu şalvarlarla köylülerin İzmir'e gelmesini bir emir ile yasakladı. Vali Paşa, bu emri ile köylüleri pantolon veyahut hiç olmazsa o zamanlar "elif" denilen ve pantolona benzeyen bir elbise giymeye mecbur etmek istiyordu.

Vali Paşa, sık sık İzmir'e bağlı kaza merkezlerinde teftişlerde bulunurdu. Bu teftişleri sırasında, yolların yapılması, tamire ihtiyacı olanların tamir edilmesi, Rüşdiye mektebi inşası ile mektep binalarının onarılıp, korunması konusunda emirler verirdi. Şehirdeki, Nafia komisyonunun toplantılarına da çoğunlukla başkanlık ederdi. İzmir hapisanesinin tamire muhtaç yerleri de tamir edildi. Şehir içerisindeki İkiçeşmelik-Bayramyeri yolu araba işleyecek şekilde genişletildi. Katipoğlu-Kızılçullu ve Buca yolları tamir edilip, genişletildi. Kızılçullu'daki büyük demir köprü inşaa edildi. Ayrıca yeni karakolhaneler inşa edildi¹⁷⁸.

¹⁷⁵Hizmet, 11 Rebiyü'l-âhir 1309, 12, 19 Zi'l-hicce 1309, 1, 12, 19, 30 Muharrem 1310.

¹⁷⁶M. K. Dursun, a.g.e., s.5.

¹⁷⁷Aydın Vilâyeti Salnamesi, H. 1326, Def'a: 25, s.87. *Indicateur des Professions Commerciales- Industrielles de Smyrne de l'Anatolie etc. Publie Par. Jacob de Andria directeur Propriétaire- Avec L'Autorisation du directeur de L'Instruction publique, Ahneé, 1895, s.7.*

¹⁷⁸B.O.A., Y. A. Hus., D. N.: 316, S. N.: 57; M. K. Dursun, a.g.e., s.6-7; Ahenk, 27 Şevval 1311, 9, 23 Zi'l-kade 1311, 2 Cemaziye'l-evvel 1311, 26 Şevval 1312, 7, 25 Rebiyü'l-evvel 1312, 12 Cemaziye'l-evvel 1312, 12 Zi'l-kade 1312, 24 Ramazan 1312, 19 Rebiyü'l-evvel 1313; E. H. Tepeyran, a.g.e., s.113.

Vali Hasan Fehmi Paşa, şehirde asayişî sağlamak için Ramazan'dan önce silah atmak, fasulye saçmak ve dana bayramı yapmak vs. gibi bir çok Mısır âdetini ortadan kaldırdı. Valiliği döneminde, İzmir'de kuşpalazı, çiçek, kolera ve grip salgını görüldü. Sıhhiye komisyonları tarafından şehirde gerekli önlemler alındı.

İzmir şehrinin Kokaryalı mevkiindeki Göztepe mahallesiyle, Ayasefid nahiyesinin Göztepe köyünün İzmir'e bağlanmasıyla "Mamuratü'l-hamidiye" isminde yeni bir mahalle oluşturulmuştur.

1894 yılının Ocak, Mayıs ve Temmuz aylarında yer yer İzmir'de depremler oldu. Ancak zarar vermedi. İzmir'de sık sık görülen çekirge zararlısı ile mücadele edildi¹⁷⁹.

Hasan Fehmi Paşa'nın Selanik Valiliğine tayin edilmesi üzerine, onun yerine Aydın Vilâyeti valiliğine **Mehmed Kâmil Paşa**, H. 23 Cemaziye'l-evvel 1313 (11 Kasım 1895) tarihinde tayin edildi¹⁸⁰.

Kâmil Paşa, valilik görevine başladıktan sonra, vilâyetin asayiş işini ele aldı. İzmir ile ona bağlı kasabaların düzenini sağlamaya çalıştı. Bu amaçla, vilâyete bağlı kazaların çoğuna yeni kaymakamlar ile polis müdürleri atadı veya yerlerini değiştirdi¹⁸¹. Şehrin imarı için uğraşdı. Bu amaçla, İzmir ile çevre kazalar arasında yol yapım çalışmalarını hızlandırdı. İzmir'in sembolü olan Saat Kulesi inşa edildi. Sultan Abdülhamid'in cülusunun 25. yılı sebebiyle İzmir'de bir Saat Kulesi'nin yapılmasına karar verildi. Planı rıhtım şirketi mimarı Rok tarafından yapıldı. Saat Kulesi büyük merasimle açıldığı gibi, II. Abdülhamid'in cülûs töreni de fevkalade şenliklerle kutlandı. M. Kâmil Paşa, San'atlar Mektebi'nin masraflarını karşılamak için İzmir'de bir piyango tesis ettirdi. Bu piyango gelirinin yüzde otuzu ile Gureba-yı Müslimin (Memleket Hastanesi) yeniden yapılacak, geri kalan para ile de "İslahane Mekteb-i Sanayii'nin noksanları tamamlanacaktı. Ayrıca, Karşıyaka ile Halkapınar atlı tramvaylarıyla, Emraz-ı Zühreviye

¹⁷⁹ **B.O.A.**, Aydın Gelen Giden Defteri, No: 109, s.107; **B.O.A.**, Y. A. Hus., D. N.: 279, 299, S. N.: 58, 101; **Ahenk**, 27 Zi'l-kade 1311, 3, 7 Receb 1311, 5 Şaban 1311, 24 Ramazan 1311, 20 Şevval 1311, 4, 6, 10 Muharrem 1312, 12, 22 Cemaziye'l-evvel 1312, 16 Rebiyü'l evvel 1312, 5 Rebiyü'l-ahir 1312, 20 Zi'l-hicce 1312; E. H. Tepeyran, a.g.e., s.117.

¹⁸⁰ **B.O.A.**, Y. A. Hus., D. N.:339, S. N.:27, 41; **B.O.A.**, İrade Dahiliye, No: 2139-969; İ. M. K. İnal, a.g.e., C. III, s.1368-1378; 1326 tarihli Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde ise; M. Kâmil Paşa'nın H. Cemaziye'l-evvel 1313 (M. 11 Kasım 1895)'de Aydın Valiliğine tayin edildiği belirtiliyor. **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1326, Defa: 25, s.87.

¹⁸¹ **Aydın Vilâyeti Salnamesi**, H. 1313, s.576; **Ahenk**, 3 Safer 1314, 13, 16 Receb 1319, 14 Şaban 1321.

Hasta-neleri de yapılacaktı. Nif (Kemalpaşa)-Sofular arasında buharla çalışmak üzere bir tramvay imtiyazı Nemlizâde Tahsin Paşa'ya verildiyse de, gerçekleştirilememiştir¹⁸².

Vali Kâmil Paşa, İzmir Şehir hapishanesi olmak üzere, vilâyet dahilindeki hapishanelerin onarımı ile ilgilendi. İzmir'in imarı için uğraştı. Aydın Vilâyeti'ndeki yol, köprü, okul, havagazı tesisatı ile hükümet konağı yapım ve onarım çalışmalarını denetledi. İhtiyacı olan kazalara su getirildi. Vilâyetteki demiryolu ağı genişletildi. 1896 yılında, Alaşehir'den Afyon'a kadar demiryolu hattı uzatıldı. 1897 yılında ise; 1866 yılında bitirilip kullanıma açılan İzmir-Kasaba yolunun son kısmı yapıldı. Ayrıca, Kasaba-Soma arasındaki demiryolu hattının Soma'dan-Bandırma'ya kadar uzatılması için çalışmalar yapıldı¹⁸³. Şehir içindeki ulaşımı kolaylaştırmak için var olan tramvay hatlarına 1896 yılında yenisinin eklenmesi kararlaştırıldı. Yeni yapılacak hat, İzmir rıhtımından başlayıp, Aydın demiryolu istasyonuna kadar ulaşacaktı. 1900 yılında Alsancak tramvay hattına 1500 m. ilave edilerek, Gardan, Paralıköprü'ye kadar uzatıldı. 1905'te Karşıya-ka'da tramvay hattı inşasına girişildi. İzmir'de ilk defa, 1894 yılında sekiz Hamidiye vapuru İzmir-Karşıyaka arasında sefere başladı. Halkın acil ihtiyacı olan bir hastane ile askeriye için de bir kışla yapıldı. Şehir hapishanesi genişletildi. İzmir'de sık sık yangın çıkması sebebiyle, yangınların çabuk farkedilip önlenmesi için Yusuf Dede civarında bir Yangın Kulesi'nin inşasına belediyece karar verildi. Şehrin içinde bulunan mezbaha da şehir dışına taşındı¹⁸⁴.

1900 yılında Gureba Hastanesi'nin ikinci kısmının yapımına başlandı. Ödemiş'te de bir kışla binası yapıldı. İzmir'de demir fabrikası açılarak, demircilik ve ziraat ile ilgili aletler üretildi. Bergama-Kınık ile Urla-Seferihisar arasın-da telgraf hattı inşaa edilerek; hem kazalar arasında, hemde kazalar ile İzmir arasındaki haberleşme sağlandı¹⁸⁵.

¹⁸²M. K. Dursun, a.g.e., s.24-26 ve 30-32; **Ahenk**, 25, 28 Receb 1319.

¹⁸³**B.O.A.**, Aydın Gelen Giden Defteri, No: 109, s.344; **Ahenk**, 22, 25 Cemaziye'l-ahir 1314, 7 Receb 1314, 23 Rebiyü'l-ahir 1315, 21 Cemaziye'l-evvel 1315, 12, 18 Safer 1316, 1, 21 Rebiyü'l-evvel 1316, 5 Şaban 1316, 23 Zi'l-kade 1317, 20 Rebiyü'l-evvel 1318, 10 Safer 1318, 11 Muharrem 1319, 19 Şaban 1319, 19 Cemaziye'l-ahir 1320, 9 Receb 1321, 1 Muharrem 1322.

¹⁸⁴**Ahenk**, 9 Muharrem 1315, 27 Receb 1315, 2 Safer 1316, 9 Zi'l-hicce 1318, 20 Cema-ziye'l- ahir 1319, 7 Zi'l-hicce 1320, 29 Cemaziye'l-ahir 1321, 5 Receb 1323; **B.O.A.**, Aydın Gelen Giden Defteri, No:105, s.448.

¹⁸⁵**Ahenk**, 23 Rebiyü'l-ahir 1316, 16 Şaban 1317, 29 Muharrem 1318, 14, 15 Zi'l-kade 1318.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlardan ve Girit olayları dolayısıyla adalardan Batı Anadolu'ya pek çok göçmen geldi. Bunlar şehirde karışıklıklar çıkardılar. Öte yandan, bir kıyı şeridi boyunca uzanan Aydın Vilâyetine yabancı etkiler kolayca sızabiliyor ve bu da güvensizlik ortamı yaratı-yordu. Özellikle Yunanistan kıyı şeridinde Rum nüfusunu arttırmak için öteden beri büyük bir çaba gösteriyordu. Kâmil Paşa'nın valiliği sırasında, vilayette eşkiyalık yapan çetelerle güvenlik görevlileri arasında takipler sürekli devam etti. Aydın Vilâyeti'ndeki jandarma ve polis gücü ile onların elindeki silahların yetersiz ve eski model olması sebebiyle, eşkiya ile yeterince mücadele edilemiyordu. Kâmil Paşa'nın 11 yıllık (1895-1907) valiliği sırasında onu en çok uğraştıran eşkiya Çakırcalı Mehmet oldu. Çakırcalı Mehmet, babası Çakırcalı Ahmet Efe'nin öcünü almak için eşkiya olmuştur. Çakırcalı Mehmet önce babasını öldüren jandarma çavuşu Hasan'dan öcünü alır ve daha sonra çevresindeki bir kaç kişiyle birlikte dağa çıkar. Çakırcalı Mehmet bir ara yakalanıp mahkemeye çıkarılırsa da buradan kurtulur. Daha sonraları Çakırcalı Mehmet uzun yıllar Aydın ve Ödemiş bölgesinde eşkiyalığa devam eder. Devletin bütün takiplerine rağmen yakalanamaz. Bunun sebeplerinden birisi halktan yardım görmesidir. Zenginlerden çaldığı yada fidye olarak aldığı paraların bir kısmını fakir halka dağıtması onun dağlarda uzun süre barınmasını sağladı. Bu sebeple, Çakırcalı'ya yataklık eden halkın bir kısmı tutuklandı. Askerler tarafından bir türlü yakalanamayan Çakırcalı'yı devlet biri 6 ve 11 Ocak 1904, diğeri 16 Nisan 1906'da olmak üzere iki kere affetti. Bu sırada, devlet eşkiyalık ile başedemediğinden diğeri çete reislerini de II. Abdülhamit'in 30. tahta çıkış yılı olduğu için, 1906 yılında "genel af" ilan ederek affetti. Böylece vilayette eşkiyalığın önü alınmaya çalışıldı. Aydın Vilâyeti'nde Çakırcalı Mehmet Efe'den başka Köselioğlu, Kamalı, Pesilioğulları, Arab Ömeroğlu, Dağdelenoğlu Mehmet, Yörükoğlu vs. gibi 400'e yakın çete faaliyet gösteriyordu¹⁸⁶.

¹⁸⁶B.O.A., Y. S. K. P., No: 86-30 / 2984, 1324, s.74; No: 86-38 / 3746 ve No: 86-40 / 3974; B.O.A., İrade Hususiye No: 1321-L-74; B.O.A., İrade Dahiliye, 1321- 2a-28; B.O.A., Aydın Gelen Giden Defteri, No: 103, s.513, 569, No: 109, s.315, 323, 343, 348, 350, 364; Ahenk, 2, 5, 13 Receb 1320, 4 Şaban 1320, 23 Şevval 1320, 23 Safer 1324; Çakırcalı Efe ve diğeri çeteler ile ilgili olarak Bkz. S. Yetkin, "Batı Anadolu'daki Eşkiyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (XIX. Yüzyılın Son Çeğreğinden Balkan Savaşına)", D. E. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.

Kâmil Paşa, İzmir ve çevresindeki eğitim faaliyetleri ile de meşgul oldu. 4 Eylül 1897'de İzmir merkezde Memba-i Füyûzat özel okulu açıldı. 1901 yılında ise, bir Çıracık Okulu açıldı. Yine bu sırada, Karşıyaka'da Kız Rüşdiye Okulu ile bir İtalyan Okulu açıldı ve Kâtipzade Medresesi'nin onarımı da gerçekleştirildi. Okul inşaa edilmesinin yanında, gerek İzmir merkezdeki, gerekse de kazalardaki eğitim bizzat Kâmil Paşa tarafından sürekli denetlenmiştir¹⁸⁷.

1895-1907 yılları arasında bölgede oldukça geniş bir alana salgın hastalıklar yayılmıştı. 1900 yılının Mayıs ayından itibaren İzmir'de veba salgını görüldü. 1903 yılında ise şehirde çiçek salgını görüldü ise de devlet gerekli önlemleri aldı. Salgın hastalıkların önünün alınması için aşılama faaliyeti yapıldı. Mevcut olan hastanelere ek olarak, yeni hastahaneler inşaa edildi. Halka yardımcı olmak amacıyla geceleri nöbetçi eczahanelerin şehrin çeşitli yerlerinde açık olması kararlaştırıldı¹⁸⁸.

Aydın Vilâyeti'nde halkın can ve mal güvenliğinin iyice azalması ve eşkiyalık olaylarının önünün alınamaması üzerine; 1907 yılı başında Vali Kâmil Paşa, bu konuda başarılı olmadığı ve oğlu Sait Paşa'nın eşkiyalarla işbirliği yaptığı gerekçe gösterilerek valilikten azledildi¹⁸⁹. Sadrazam Ferid Paşa, Kâmil Paşa'yı kendine rakip gördüğü için Rodos'ta ikâmet etmesini isterdi. II. Abdülhamit bu isteği kabul etti. Bunun üzerine Kâmil Paşa, İzmir'deki İngiliz Konsolosluğuna sığındı. Bu durum İstanbul'da şok etkisi yaratır. II. Abdülhamit olayın hemen çözümlenmesini ister. Kâmil Paşa, saraya gönderdiği yazılarda Padişah'a bağlılığını ve kendisinin vatani olan Kıbrıs'da kalmak istediğini belirtir. Ancak, Padişah Kâmil Paşa'nın İstanbul'a gelmesini istedi. M. Kâmil Paşa ailesi ile birlikte İstanbul'a gitti.

H. 1319 (M. 1901) yılında İzmir Sancağı'na bağlı olan kazaların sayısında yine artış oldu. Kaza sayısı, Nif ve Karaburun kazalarının eklenmesiyle 11'den 13'e yükselmiştir¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Ahenk, 16 Safer 1316, 6 Zi'l-kade 1322, 9 Rebiyü'l-evvel 1324, 5, 13 Cemaziye'l-ahir 1324, 17 Şaban 1324.

¹⁸⁸ B.O.A., Aydın Gelen Giden Defteri, No: 109, s.257; B.O.A., Y. A. Hus., No: 406 / 51; Ahenk, 23 Rebiyü'l-ahir 1315, 15, 16 Rebiyü'l-evvel 1318, 3 Receb 1319, 3 Rebiyü'l-ahir 1322.

¹⁸⁹ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 1324-Za-40; İ. M. K. İnal, a.g.e., C. III, s.1381; Hilmi Kâmil Bayur, Sadrazam Kâmil Paşa-Siyasi Hayatı, Ankara, 1954, s. 212-214.

¹⁹⁰ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1319, Def'a: 57, Tahir Bey Matbaası, 1317, s.580-583; Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1319, Def'a: 21, s.104-193.

M. Kâmil Paşa'dan sonra onun yerine H. 29 Zi'l-kade 1324 (M. 14 Ocak 1907) tarihinde Konya valisi **Faik Bey** tayin edildi¹⁹¹. Faik Bey, göreve başlar başlamaz eşkiya takibine büyük önem verdi. Ancak o da Çakırcalı çetesine karşı hiçbir şey yapamadı. Bunun üzerine devlet tekrar af mekanizmasını işletti ve Çakırcalı çetesi üçüncü defa olarak affedildi. 1907 yılında gerçekleşen aftan sonra, vilâyette "Eşkiya-yı Takibiye Kumandanlığı" oluşturularak; 1907 yılının Mart ile Ağustos ayları arasında Ege dağlarındaki birçok ufak eşkiya çetesi ele geçirildi. Bunlardan bir kısmı, Tire'de Kaşiyân Hüseyin, Buldan köylerinde Ali Molla, Kuşadası'nda bir takım Rum eşkiyası ve Bergama'da Saraç Ali vs. gibi idi¹⁹².

Faik Bey'in valiliği döneminde vilâyette çiçek salgını olmuş, bu sebeble yalnız çocuklar değil aşısı 5 seneyi geçen kişilerin yeniden aşılınması sağlandı. Bunun için, şehirde bir aşihane inşaa edildi. 1907 yılının Eylül ayında şehirde veba salgını görüldü ve gerekli önlemler alındı. Sıhhiye komisyonu, 1908 yılının Mart ayında İzmir'de görülen verem hastalığını önlemek amacıyla toplanarak, bazı kararlar aldı¹⁹³.

Faik Bey, göreve başladığı ilk günlerde İzmir ve çevresinde meydana gelen seylâbdan dolayı pekçok bina yıkılmış ve yollar harap olmuştur. Zararları ortadan kaldırmak amacıyla Vali Faik Bey'in başkanlığında, şehirde seylapzadegan komisyonu kuruldu ve çalışmaya başladı. İzmir-Urla arasındaki yolun en bozuk olan Kokaryalı-Üçkuyular kısmının tamiri gerçekleştirildi. İzmir'de eğitimin gelişmesi amacıyla, okul inşaatına önem verildi. Karaburun'da bir Rüşdiye mektebi ile Nevahi-yi Bergama kazasının merkezi olan Poyracık kasabasıyla, Dikili'de bir İbtidai Mektebi ile bir de karakol binası inşaa edildi. Tire kazasında ise, muhacirlerin iskânı için 40 ev yapıldı. Rıhtım üzerinde bulunan 29 gümrük muhafaza barakası yeniden yapıldı. Ayrıca, İzmir'in Punta mevkiinde yeniden bir rüsûmat idarehanesi inşaa edildi. Zaman zaman vilâyette görülen ve ürünlere zarar veren çekirge zararlısı ile mücadele edildi. Vilâyette posta ve

¹⁹¹ Aydın Vilâyeti Salnamesi, H. 1326, Def'a: 25, s.87; Ahenk, 3 Zi'l-hicce 1324.

¹⁹² B.O.A., Aydın Gelen Giden Defteri, No: 109, s.315, 323; M. K. Dursun, a.g.e., s.41-44.

¹⁹³ Ahenk, 15, 19, 21 Mart 1323, 6, 11 Nisan 1323, 27 Ağustos 1323, 29 Teşrin-i sani 1323, 9, 16 Mart 1324.

telgraf haberleşmesinin yaygınlaşması amacıyla, İzmir ile Nif arasında telgraf hattı yapıldı¹⁹⁴.

Faik Bey'in valiliğinin son zamanlarında, Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması için, Niyazi Bey ve arkadaşları dağa çıktılar. Bu isyanın önlenmesi için, İzmir ve ona bağlı kazalardan da asker toplanarak Selanik'e sevk edildi. O sırada, İzmir'de bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir temsilcisi olan ve tütüncü Yakup Ağa diye tanınan Doktor Nazım Bey ile bir takım subaylar, Rumeli'ye sevk edilmekte olan askerleri hürriyet ve meşrutiyet lehinde aydınlatıyordu. Bunun sonucunda da İzmir'den gönderilen askerler, Rumeli'de II. Meşrutiyet'in ilâm için, mücadele eden askerlere katıldılar. II. Abdülhamit'te 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan ederek meclisi toplantıya çağırdı. II. Meşrutiyet'in ilanı, bütün yurttaki olduğu gibi İzmir'de de büyük şenliklerle kutlandı. Rumeli'ye gönderilen askerler, şehre geldiklerinde çarşı ve sokaklarda ateş etmişlerdir. Doğruca hapis haneye giderek bütün mahbusları da serbest bırakmışlardır. Bu sırada, hapis hanede bulunan eşkiya ve çete reisleri de serbest bırakıldılar. İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimi ile çeteler silahlarını terk edip, bir daha eşkiyalığa dönmeyeceklerine dair 22 Ağustos 1908'de yemin ettiler. Hatta merkezi yönetim iyi niyetini göstermek için 23 Temmuz 1908'de genel af çıkardı. Hem İzmir'de hem de ona bağlı kazalarda günlerce şenlikler yapılarak, bütün kahvehanelerde, çarşılarda, Kordon'da ve kalabalık olan mahallerde istibdat aleyhine ve meşrutiyet lehine nutuklar söylendi. İzmir'de devlet dairelerinde görev yapan memurlar ile jandarmalar da İttihat ve Terakki Cemiyeti adına iktidara gelen Sait Paşa hükümetinin isteğiyle, düzenleme yapıldı. Halka kötü davranıp, çalışma-yan memurlar görevden alınarak, onların yerine çalışkan ve namuslu memurlar kadrolu olarak memuriyet görevine yerleştirilmişlerdir¹⁹⁵.

¹⁹⁴B.O.A., Rûsumat İradeleri, No: 1282 / 1505 ve 1301 / 2021; B.O.A., Aydın Gelen Defteri, No: 106, s.19; Ahenk, 5, 10 Kanun-ı sani 1322, 18, 28 Mart 1322, 16 Ağustos 1323, 15 Eylül 1323, 7 Teşrin-i sani 1323.

¹⁹⁵M. K. Dursun, a.g.e., s.45-47; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 3239 / 9103, 29 M.1326; B.O.A., İrade Adliye ve Mezahib, 1 Receb 1326; Takvim-i Vekayi, 14 Şubat 1327 (17 Ağustos 1325); Düstûr (Tertib-i sani), C. I, Dersaadet, 1329, s.650-651; Ahenk, 25 Receb 1326 (23 Ağustos 1908), 3, 4, 12 Receb 1326.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir ile çevresinde teşkilatın faaliyetlerini ve kulüplerinin sayısını arttırdı. Bu sırada, bütün Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde olduğu gibi, İzmir'de de mebus seçimi yapıldı. Böylece, Meclis-i Mebusan'a katılacak olan İzmir müntehib-i sani seçimi, 12 Kasım 1908'de Belediye dairesinde yapıldı. İzmir İttihat ve Terakki Partisi bu seçimlerde etkili oldu ve örgütün önde gelen elemanları mebus seçildiler. Mebus seçimlerinde, İzmir'den mebus seçilenler ve aldıkları oylar şöyle idi:

Müftü Mehmed Said Efendi 294 oy, Çelebizade Hoca Seyyid Bey 289 oy, Aristidi Paşa 251 oy, Nesim Mazliyah Efendi 186 oy, Doktor Edhem Bey 185 oy ve Pavlo Karolidi Efendi 166 oy aldı¹⁹⁶.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İzmir'de bazı özel okullar açılmış ve pek çok öğrenci bunlara devam etmiştir. Bunlardan bazıları, Balcıoğlu Camii civarındaki Darü'l-irfan ile ona yakın yerdeki Menba-ı füyuzât ve Arap fırınında Vasin Bey'in mirasçılarına ait olan konakta bulunan Hadika-i Maarif mektepleridir. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra; Vali Faik Bey'in yerine eski **Selanik Valisi Rauf Paşa** H. 12 Receb 1326 (M. 10 Ağustos 1908)'de İzmir Vilâyeti valisi olarak tayin edildi. Vali Rauf Paşa göreve başlar başlamaz ilk iş olarak, bazı yeteneksiz memurları görevden alarak yenilerini atadı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İzmir'de eşkiyalık faaliyetleri yeniden arttı. Yanık Hüseyin, Kel Hasan ve Sarı Ali çeteleri dağa çıkararak eşkiyalık yapmaya başladılar ise de üzerlerine hemen takip kolları gönderildi. Mehmet Bey kumandasındaki takip kolları eşkiyaların 40 kadarını yakaladı. Ayrıca, Çakırcalı Mehmet Efe, Yanık Hüseyin ve Kel Hasan çetelerini pusuya düşürüp ortadan kaldırdı. Aydın Vilâyetinde eşkiyalığın artmasının sorumlusu olarak 70-75 yaşlarında olan Vali Rauf Paşa görüldü ve Mebusan Meclisi'nde yapılan tartışmalarda görevden alınması istendi¹⁹⁷.

¹⁹⁶Takvim-i Vekâyi, 28 Teşrin-i evvel 1324; Tercüman-ı Hakikat, 11 Teşrin-i sâni 1908; İttihat, 15 Kasım 1908. Seçimler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Danışman: Zeki Arıkan, D. E. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1994.

¹⁹⁷B.O.A., İrade Dahiliye, No:9395; İttihat, 7 Teşrin-i sani, 14 Kanun-u sani 1324, Ahenk, 10 Receb 1326 (10 Ağustos 1908); 21, 27 Receb 1326, 29 Ramazan, 4 Şevval 1326, 4, 12, 15, 16 Zi'l-kade 1326, 5 Muharrem 1327.

5 Ekim 1908'de Avusturya "işgal" etmekte olduğu Bosna-Hersek'i topraklarına "ilhak" ettiğini ilân etti. Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ilan üzerine Avusturya ve Bulgaristan mallarına, özellikle de Avusturya'dan satın alınan feslere boykot yapıldı. Fesler atılarak onun yerine kalpak giyilmeye başlandı. Bu amaçla, İzmir'de Boykotaj Cemiyeti adında bir cemiyet kuruldu. İzmir'deki tüccarlar da Avusturya ve Bulgaristan'dan gelen malları boykot etme kararına uydular. Yine, Rauf Paşa'nın valiliği sırasında, İzmir limanından Karşıyaka'ya işleyen şirket vapurlarından birisi battı. Birçok kimse de boğuldu. Halk, bu olaydan etkilenerek, bazı iskeleleri yakıp, yıktı¹⁹⁸.

1909 yılının Ocak ayında, Meclis-i Mebusan'da, Aydın Vilâyetinde eşkiyalığın önlenememesi konusunda tartışmalar yapıldı. Bunun sebebi olarak da, Vali Rauf Paşa'nın yaşlılığı ve yetersizliği ileri sürülüyordu. Tartışmalar sonucunda, Rauf Paşa, Dahiliye Nezaretince görevden alındı. Yerine, bir süre İzmir kumandanlarından Servet Paşa vekâlet etmiş ise de, eski Berlin Sefiri ve Posta-Telgraf Nazırı Galip Bey 23 Şubat 1327 (M. 7 Mart 1909)'da Aydın Vilâyeti valiliğine tayin edildi¹⁹⁹. Galip Bey, İzmir'e gelerek bir süre valilik yapmış ise de bu uzun sürmemiştir. M. K. Dursun'a göre; Aydın mutasarrıfı Neşet Bey'in hükümetçe başka yere tayini istenmiştir. Ancak, Aydın halkı ve nüfuzlu kişileri, Neşet Bey'den memnun idiler. Halk, Vali Galip Bey'den de Neşet Bey'in Aydın Mutasarrıflığı görevinde bırakılmasını rica ettiler. Vali Galip Bey de, halkın isteğine uyarak mutasarrıfı Aydın'dan ayıramayacağını İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Vali Galip Bey, vilâyeti iyi idare edememesi sebebiyle görevden alındı.

Galip Bey'in yerine eski Sadrazamlardan **Avlonyalı Ferid Paşa**, H. 27 Safer 1327 (M. 20 Mart 1909)'da Vali Vekili olarak İzmir'e tayin edildi. Ayrıca, vilâyetteki eşkiyalığı önlemek amacıyla Kara Sait Paşa da yeniden Kuvve-yi Takibiye Kumandanlığı'na atandı²⁰⁰.

¹⁹⁸M. K. Dursun, *a.g.e.*, s.50-51; *Ahenk*, 26 Teşrin-i sani 1324 (9 Kanun-u evvel 1908); *İttihat*, 8, 25 Teşrin-i evvel, 1, 8, 9 Teşrin-i sani 1324.

¹⁹⁹*Ahenk*, 23 Şubat 1327 (7 Mart 1909); M. K. Dursun, *a.g.e.*, s.53; *Hizmet*, 10, 11 Şubat 1324.

²⁰⁰*B.O.A.*, İrade Dahiliye, No: 9845-394, M. K. Dursun, *a.g.e.*, s.53-54; *Ahenk*, 18 Mart 1325, *İttihat*, 17 Mart 1325.

Avlonyalı Ferid Paşa, eşkiyaların yakalanabilmesi için, vilâyetteki bütün mutasarrıf ve kaymakamlara tebliğ edilmek üzere bir dizi önlemleri içeren bir “İzahname” hazırladı. “İzahname” basın yoluyla halka da duyuruldu. Bu izahname ile, yine silah taşımının yasaklanması ve ahaliye eşkiya saklamaması konusunda yükümlülükler yükliyordu. Alınan önlemler sonucunda, eşkiyalara karşı bazı başarılar kazanıldı. Mehmet Çavuş ve Çerkez Kâsım çeteleri yakalandı. Bunlardan sonra, Tekelioğlu çetesine mensup bazı eşkiyalar yakalandıktan sonra, Kargalı Hasan çetesi tamamen imha edildi ve Koca Ali çetesinin bazı efradı dahi yakalandı. Ayrıca afta bulunan ünlü eşkiya Çakırcalı Mehmet ve çetesi de takiplere katılıp, hükümete yardımcı oluyordu. Yaptığı takip sonucunda, Sarı Ali çetesini tamamen ortadan kaldırmıştır²⁰¹.

Vali Ferid Paşa, eski Vali Galip Bey zamanında atandığı göreve gitmemekte direnen Aydın Mutasarrıfı Neşet Bey’i İzmir’e telgrafla çağırdı. Neşet Bey, İzmir’e geldi ve oradan da İstanbul’a gitti. Vali vekili Ferid Paşa, böylece vilâyetin otoritesini İzmir ile mülhakata gösterdi. Şehirde eğitimin ve öğretimin gelişmesine çalıştı.

Vali vekili Ferid Paşa’nın İzmir’de bulunduğu sırada, İstanbul’da 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) gerçekleşti. Bu olaylar İzmir’e de yansıdı. Halk, hükümet avlusunda, caddeler ve kışlada heyecanlı bir şekilde geziniyor, gürültü patırtı çıkarıp havaya ateş ediyordu. Bir süre olayları telgraf başında takip eden Ferid Paşa, İstanbul’da II. Abdülhamit’in tahttan indirilip 27 Nisan 1909 tarihinde V. Mehmed Reşad’ın padişah olduğunu öğrenir. Bu haber halka duyurulur. Sevinç gösterileriyle yeni padişahın cülusu şehirde karşılanmıştır. Bu olaylardan bir süre sonra, Vali vekili Ferid Paşa görevden alındı²⁰².

Aydın Vilâyeti Valiliğine H. 17 Rebiyü’l-ahir 1327 (M. 8 Mayıs 1909)’da Kosova Valisi **Müşir Kâzım Paşa** tayin edildi. Kâzım Paşa, 16 Mayıs 1909 tarihinde görevine başladı²⁰³. Kâzım Paşa, vali olduktan kısa süre sonra vilâyetteki eşkiyalığı önlemek için, silah yasağını tekrar gündeme getirdi. Ayrıca, 1 Haziran 1909 tarihinde bir nizamname yayımlayarak, eşkiyalığın önünün alınması için

²⁰¹ **Ahenk**, 18, 29 Nisan, 1 Mayıs 1325; **Takvim-i Vekayi**, 13, 30 Mart 1325; **İttihat**, 2 Mayıs 1325.

²⁰² S. Yetkin, a.g.t., s.176-177; Tuncer Baykara, **Milli Mücadele (1918-1923)**, Ankara, 1985, s.12-13; M. K. Dursun, a.g.e., s.56-57.

²⁰³ **B.O.A.**, İrade Dahiliye, No: 9932-33; **İttihat**, 4 Mayıs 1325; **Ahenk**, 5 Mayıs 1325.

gerekli önlemleri aldıktan sonra, nizamnameyi Türkçe ve Rumca olarak bastırttı. Vilâyetin bütün liva, kaza ve köylerinde halkın göreceği yerlere astırdı ve içeriğinin de ihtiyar heyetlerince halka okutulup, duyurulmasını sağladı. Paşa'nın eşkiyalığın önünü almak için hazırladığı nizamnamenin 9. ve 10. maddeleri, eşkiyaların yakalanması konusunda halkı "mükellef" tutuyordu. Bir taraftan eşkiyalığın önlenmesi için, nizamname hazırlanırken, diğer taraftan da takipi eşkiya kumandanı olarak İzmir'de göreve başlayan Kara Sait Paşa, 2 Temmuz 1909'da yaklaşık üç ay görev yaptıktan sonra, bu görevinden alınarak Selanik'e tayin edildi²⁰⁴.

Aydın Vilayetinde eşkiyalığın önünün alınamamasından dolayı, hükümet bir anlamda şaşkınlık içerisindeydi. Çözüm olarak düşünüp, uygulayabildikleri tek şey vali ve takip komutanlarını değiştirmekti. Bu sebeple, 8 Mayıs 1909 tarihinde valiliğe atanan Kâzım Paşa, yaklaşık üç ay kadar bir süre görevde kaldıktan sonra 1909 yılının Ağustos ayının ortalarında görevden alındı.

H. 8 Şaban 1327 (M. 25 Ağustos 1909) tarihinde boş kalan Aydın Vilayeti valiliğine de **Mahmut Muhtar Paşa** atandı. Paşa, 6 Eylül 1909'da İzmir'e gelerek göreve başladı²⁰⁵.

D.KANUN-U ESASİ'DE MÜLKİ İDARELER VE NAHİYE YÖNETİMİ:

1. Kanun-u Esasi'de Mülkî İdareler ile İlgili Hükümler:

Osmanlı Devleti'ne Balkan olayları sebebiyle yapılan baskı, İstanbul Konferansı (Sefirler Konferansı)'nda daha da belirginleşti. Konferansı Hariciye Nazırı Saffet Paşa dağıtırken, "duyulan top sesleri ile Kanun-u Esasi'nin ilan" edildiğini belirtiyordu. Konferansa katılan hiçbir büyük devlet elçisi bu olaydan memnun olmadı.

Meşrutiyet ilânı üzerine, Mebuslar Meclisi'nin kurulup seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak, Kanun-u Esasi ilan edilmiş olduğundan meclisin de acele toplanması

²⁰⁴Ahenk, 19 Mayıs, 10 Haziran 1325; İttihat, 8 Haziran, 9 Temmuz 1325.

²⁰⁵B.O.A., İrade Dahiliye, No: 10133-1216; Ahenk, 20 Ağustos 1325 (7 Eylül 1909).

gerekiyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bünyesi de henüz bir genel seçime hazır değildi. Hükümet, 10 Şevval 1293 (28 Ekim 1876) tarihinde geçici bir talimatname yayınladı. Buna göre, bütün Osmanlı Devleti sınırları içinden müslim ve gayrimüslim olmak üzere toplam 130 mebus seçilecekti. Ayan meclisi 26 kişiden oluşacaktı. Ancak, ayan üyeleri padişah tarafından tayin ediliyordu. Sadece, meclise katılacak olan mebusların seçimi yapılacaktı. Seçim iki dereceli olacaktı. Fakat, ikinci seçmenleri halk yeniden seçmedi. Kaza, liva ve vilayet idare meclisleri üyeleri ikinci seçmen sayıldı. Bunlarda ikinci seçmenleri seçti. Seçilenler valilerin yakından tanıdığı, vilayet yönetimiyle yakın ilgisi olan kişi-lerdi. Yani bunlar, daha çok eski vilayet meclisi ve temyiz divanı üyesi kimselerdi. İstanbul, için bu durum geçerli değildi. İstanbul'da seçmenleri mahalle imam ve muhtarları saptamışlardı. Tesbit edilen 130 mebus sayısına ulaşamadı. Ancak Mebusan Meclisi 100 kadar üye ile toplandı²⁰⁶.

II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı açış nutkunda; "Vilâyet ve İdare-yi Nevahi Kanunları ile Devair-i Belediye kanununun bir an evvel hazırlanmasını" istedi²⁰⁷. Meclisde her iki kanun da hazırlanmıştır. Ancak, bu kanunlardan "Vilâyet Kanunu tasarısı" Ayan Meclisi'nden geçip kanunlaşmadan, Meclis-i Mebusan feshedildi. Mebuslar, her iki tasarıyı da hazırlarken, hareketli bir şekilde görüşüp, tartışılar.

2. Osmanlı Devleti'nde Nahiye ve Nahiye Meclisleri:

1864 ve 1871 nizamnameleri taşra yönetiminin birimlerini; vilâyet, liva, kaza ve köy olarak saptamıştır. 1864 Nizamnamesi nahiye için; "birkaç köyün top-lanmasıyla meydana gelen yerleşmeler; kaza olmayıp, kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır" diyor. Nahiye olmaya uygun yerleşme birimleri daha çok imparatorluğun Rumeli Vilâyetleri'nde bulunuyordu. Bu da nahiyeleri iç ve dış siyaset yönünden problemlili bir hale getirmişti. Bu sebeple, 1864 Vilâyet Nizamnamesi, nahiyeden söz etmekle beraber; kuruluşu, organları ve yönetim usulü hakkında hiçbir hüküm içermemekteydi. Nahiye yönetimini, statüsünü belirleyerek, daha etraflı bir biçimde

²⁰⁶İ. Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyet'e....*, s.88.

²⁰⁷Osman Nuri, *Abdülhamid Han-ı Sani ve Devr-i Saltanatı*, C. I, s.199.

düzenleyen ve taşra yönetiminin bir kademesi haline getiren 1871 Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamenin 52. maddesine göre; nahiye dairesine girecek köy ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus olması gerekmektedir²⁰⁸.

Her nahiyenin bir müdürü ve bir **Nahiye Meclisi** vardır. Nahiye müdürünü vali tayin eder, Dahiliye Nezareti de onaylardı. Müdür, o yerin halkından olup; kendisinin 25 yaşını geçmiş, okur yazar Osmanlı uyruğundan olması ve mahkûmiyetinin de bulunmaması gerekliydi. Müdür fahri hizmet görür ve ancak gerekli giderleri nahiye halkından tahsil edebilirdi. Müdürün başlıca görevi; vergi salınması ve toplanması gibi işlemlerde hükümetin tahsillarlarına yardımcı olmak ve gereğinde o yerin güvenliği için, zabıta makamlarına başvurmak ve ona yardımcı olmaktı. Bundan başka müdür, nahiye meclisine başkanlık ederdi. Vilâyet yönetiminin üst kademelerine karşı nahiyenin mülkî amirî olarak sorumluydu. Müdürler, adlî ve hukukî işlere karışamadıkları gibi, köy muhtar ve ihtiyar meclislerinin görevine de müdahale edemezlerdi. Çünkü nahiye köyün üst idarî kademesi değildir. Aynı şekilde, nahiyenin bir üst idari kademesi kaza değil livadır. Buna rağmen, kaza yönetimi nahiyeyi denetleme yetkisine sahipti.

Nahiye Meclisi; nahiyenin idari yönden müzakere ve karar organı da olup, 1871 Vilâyet Nizamnamesi ile varlık kazandı. Ancak, Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar, pek az nahiyede nahiye meclislerinin kurulması işlemi tamamlanmıştır. Nahiye meclisi; her nahiyenin sınırları içindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanmasıyla kuruluyordu. Nahiye meclisleri yılda dört kere, valinin seçeceği zamanlarda toplanırlar ve toplantı süresi her seferinde bir haftayı geçemezdi. Toplantı zamanları ise, livadan gelecek emir üzerine kaymakam tarafından müdürlere bildirilecek, alınan kararlar ise, ancak kaza kaymakamının nahiye müdürüne vereceği emir ve talimatla kesinlik kazanıp uygulamaya konulacaktı. Nahiye meclisi üyeleri nahiye müdürünün haberi olmaksızın kendi aralarında toplanamayacaklar, hatta civar nahiye meclisleri ile ilişki kurup toplanırlarsa kanunen sorumlu olacaklardı²⁰⁹.

²⁰⁸H. 1281 (M. 1864) Vilâyet Nizamnamesi'nin sadece 4. maddesi, nahiyeyi bir yerleşme birimi olarak tarif eder. Nahiye ile ilgili başka hüküm yoktur. Bkz. **Düstûr**, C. I, s.608; H. 1287 (M. 1871) Vilâyet Nizamnamesi'nin ise 3. Bab, 3. faslında yeralan 50 ile 58. maddeleri nahiye idaresi hakkında bilgi verir. **Düstûr**, C. I, s.636-637.

²⁰⁹**Düstûr**, I, C. I, s.645-647. Nahiye meclislerinin kuruluşu, görev ve yetkileri 1871 Vilâyet Nizamnamesi'nin 94-106. maddeleriyle düzenlenmiştir.

Nahiye meclislerinin görevleri; ön plânda ahlinin para yardımlarını ve bedenen çalışmasını sağlayarak bazı binaları, köprü ve köyler arası yolları yaptırmaktı. Bundan başka, otlak ve orman gibi mirî mallara (daha doğrusu metruk arazinin) bakmak ve gözetmek; tarım ve ticaretin gelişmesi için köy ihtiyar meclislerinin getireceği teklifleri gözden geçirip, tartışarak karara bağlamaktı. Nahiye meclisleri, ayrıca çift hayvanlarının ve tarım araçlarının ıslahı ve modernleştirilmesi için alınacak tedbirleri görüşüp, köylerin ortak beledî sorunlarını çözümlenmeye de çalışacaklardı.

Nahiye, Osmanlı vilâyet yönetiminin isteyerek gerçekleştirdiği bir birim değildi. 19. yüzyıl nahiye yönetimi, daha çok büyük devletlerin Osmanlı vilâyet yönetimine devamlı müdahalelerini önlemek için belgeleştirildi. 1864 ve 1871 tarihli Vilâyet Nizamnameleri'ne rağmen, nahiyelerin kuruluşu konusunda pek ağır davranıldı. Kurulan nahiyeler de bu sebeplerle az sayıda noksan olarak örgütlenmiştir²¹⁰.

3. 1876 Tarihli İdare-yi Nevahi Nizamnamesi ve Nahiye Yönetimine Avrupa'nın Müdahalesi:

1875 yılında Bosna-Hersek'te isyan ve karışıklık başladığında, Avusturya-Macaristan ve Rusya duruma müdahale ettiler. Ardından Bulgaristan olayları da patlak verdi. Bunun üzerine Mahmud Nedim Paşa kabinesi, ilk önce ortalığı yatıştırmak için, 11 Aralık 1875'te bir "Ferman-ı Adalet"i yayınlattı. Fermanda Sultan Abdülaziz, geleneğe uygun bir üslubla; "ıslahatın adli, mülki, mali alanlarda gerçekleştirilmesi için gereken tedbirlerin alınmasını" emrediyordu²¹¹. Gereken, reform tedbirlerinin alınması için, geniş yetkilere sahip bir Meclis-i İcraat kurdu. Ancak, yine de alınan tedbirler dış devletlerce yeterli görülmedi. Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Andrassy, Paris Antlaşması devletleri-ne bir lâyiha imzalattırıp, gayriresmi olarak, Bab-ı âliye tebliğ etti. Andrassy notası denilen bu lâyiha, beş maddeden meydana geliyordu. Bunun dört maddesi Osmanlı Devleti'nce kabul edildi. Ayrıca, Rusya sefiri İgnatier de bir nota verdi. Her iki devlet de özellikle, imparatorlukta nahiyelerin süratle

²¹⁰Bkz. T. M. Yaman, a.g.m., *İdare Dergisi*, Ocak 1940, Sayı: 142, s.1529-1535.

²¹¹B.O.A., Cevdet Dahiliye, No: 2046 ve 5207.

kurulması, varolanların ıslahı ile statünün yeniden düzenlenmesi üzerinde ısrarla duruyordu. Avustur-ya-Macaristan, Bosna-Hersek'e el atmak niyetindeydi. Nahiyelerin çoğaltılmasını, Hristiyan nüfusun yönetime katılmasını ve nahiyelere özerk statü verilmesini istiyordu. Rusya ise verdiği notada da açıkça yer aldığı üzere; özellikle Bulgar köy yönetiminin, Bulgarların hükmünde özerk nahiye statüsüne geçmesini arzu ediyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti bu notalar üzerine bir "İdare-yi Nevahi Nizamnamesi" hazırladı. Nizamname acele Meclis-i İcraate sunuldu. Onun onayından sonra, Meclis-i Vükelâ'dan geçip 11 Rebiü'l-evvel 1293 (M. 6 Nisan 1876)'da yayınlanarak yürürlüğe konuldu²¹².

1876 tarihli Nevahi Nizamnamesi, Mahmud Nedim Paşa'nın sadarettten çekilmesinden sonra uygulanmadı. Birinci Meclis-i Mebusan'da bu nizamnamenin uygulanma olanağının olmadığı belirtilmiştir.

6 Nisan 1876 tarihli Nahiye Nizamnamesi'nin getirdiği başlıca yeni hükümleri şöyle özetleyebiliriz:

Nahiye meclisleri etnik ve dini grupların temsili esasına göre kurulacaktı. Yani üyelerin yarısı müslim, yarısı ise gayrimüslim olacaktı. Nahiye müdürü seçimle iş başına gelecek ve bu göreve seçilecek olan kimse nahiyedeki en kalabalık cemaatten olacaktı. Müdürün bir muavini bulunacak, bu ise nüfusça azınlıkta kalan cemaatten olacaktı. Seçme ve seçilme şartları ise; senevi yüz kuruş vergi vermek, otuz yaşını geçmiş olmak ve Osmanlı uyruğundan olmak gerekiyordu²¹³. Ayrıca, nahiye müdürünün okur-yazar olması da gerekiyordu. Seçimden sonra, nahiye müdürünün memuriyeti sırasıyla; kaymakam, mutasarrıf ve valinin ayrı ayrı onayından geçeceği Nahiye Nizamnamesi'nin 11. maddesi'nde belirtiliyordu. Nahiyenin güvenliğini sağlamak ise yakındaki kale ve derbentin muhafızı olan zabi-tin görevi idi. Zabit yoksa, müdür güvenliğin sağlanması için üst mercilere başvuracaktı. Yeni nizamnameye göre, Nahiye Meclisleri haftada iki gün toplanacaktı. Müdür her iki yılda bir seçilecek, üyelerin ise her sene yarısı değiştirilmesi kararlaştırıldı²¹⁴.

²¹²Düstûr, I, C. III, s.33-37.

²¹³Düstûr, I, C. III, ay. yer.

²¹⁴Düstûr, I, C. III, s.33-37.

1876 Nahiye Nizamnamesi ile, Andrassy notasındaki talepler hafifletildi. Nota ile, özerk bir yönetim isteniyordu. Bu ise, Balkanlar'ın yarı-bağımsızlığı demektir. Bab-ı âlî nahiyelere bu statüyü vermekten kaçındı. Üç yıl içinde; önce Osmanlı-Rus Savaşı, ardından Ayastefanos ve Berlin Kongreleri'nde Balkanlar'ın bir kısmı imparatorluktan koptu.

1876 İdare-yi Nevahi Nizamnamesi'nin, uygulanamama sebepleri çeşitlidir. Gerçi Girit ve Bosna gibi karışıklıkların bol olduğu ve diplomatik mesele haline getirilen vilâyetlerde zorunlu olarak uygulandı ise de; (Girit ve Bosna, Berlin Kongresi'nden sonra şeklen imparatorluğa bağlı kaldı) Bab-ı âli bu sistemi Bulgaristan'da bile uygulamaktan kaçınmıştır. Zaten ülkenin kırsal bölgelerinde kalabalık köyler, Rumeli ve Kuzey Mezopotamya'nın bazı bölgeleri dışında pek görülmemekteydi²¹⁵.

4. II. Meşrutiyet'te Mülkî İdare ile İlgili Hükümler:

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki hükümeti toplanan Meclis-i Mebusan'a bir Vilâyet Kanunu Tasarısı sundu.

Kanun-u Esasi'nin 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) 108. maddesine dayanarak vilâyetlerin idaresini Tevsi-i Mezuniyet (yetki genişliği) ve Tefrik-i Vezaif (Görev Ayırımı) esaslarına göre düzenleyen kanun, görev ayırımı yani idarî; yerinde yönetim yetkisi vermemiştir. Bu kanun 233 maddeden oluşuyordu. Meclis-i Mebusan, hükümetin sunduğu bu kanun taslağını 1326 ve 1327 içtima devresinde teşkil edilen ve Encümen-i Vilâyat adı verilen bir encümende incelemiş ve değiştirmiştir²¹⁶.

Vilâyat Encümeni, Hükümet'in Tevsi-i Mezuniyet (Yetki Genişliği) ve Tefrik-i Vezaif (Görev Ayırımı) esaslarına dayanan teklifini aynen kabul etti. Yalnız lüzumlu gördüğü bazı maddeleri şeklen düzenledi ve bir iki noktayı da değiştirip, açıkladı. Yerinde yönetim yetkisi (idarî yetki) vilâyetlere verilmedi.

²¹⁵İsmail Hakkı Göreli, *İl İdaresi*, Ankara, 1952, s.327; İ. Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.97.

²¹⁶*Düstûr*, (Tertib-i sani), C. I, Dersaadet, 1329, Matbaa-yı Osmaniye, s.1-46.

Hükümet'in teklifinde, Vilâyet Umumi İdaresi ile Vilâyet Hususî İdaresi birbirine karışmıştır. Vilâyet Encümeni, bu iki idarenin sınırını ve vazifelerini kesin surette tayin edip, sınırlandırılmasına taraftardı. Bu sebeple; hükümetçe Meclis-i Mebusan'a verilen Kanun Tasarısı'nda, Vilâyet Encümen'i; il idaresini "yetki genişliği ve görev ayırımı esaslarına göre" İdare-yi Umumiye-yi Vilâyet (İl Genel İdaresi), İdare-yi Hususiye-yi Vilâyet (İl Özel İdaresi) olarak iki büyük bölüme ayırmıştır.

Birinci kısım, merkezi hükümete ait idare kısmının vilâyetlerde tatbik şekliinden bahseder. Merkezde görevler vilâyette Dahiliye Nazırına bağlı ve ona karşı sorumlu vilâyet memurları olan valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlar tarafından yerine getirildi. Bu da kanunun İdare-yi Umumiye-yi Vilâyet (Vilâyet Umumi İdaresi) kısmını oluşturur.

Kanunun ikinci kısmında ise; vilâyetin vazifeleri ve bu vazifelerin vilâyet dahilinde uygulanması ile icrası tarzlarından bahsedilir. Bu kısmın kapsamına giren hizmetler Umumi Vilâyet Meclisi'nce karar altına alındıktan sonra, vilâyetin hususi memurları sıfatıyla vali ve maiyyet memurları tarafından tatbik ve icra olunurdu. Bu da kanunun "Vilâyet Hususi İdaresi" kısmını teşkil ediyordu.

Encümen, valilerin vilâyetlerin umumi idaresinden emniyet ve asayişin sağlanmasında tek mesul olduğunu belirtir. Bu sebeple, jandarma kuvvetlerinin yalnız talim ve terbiye noktasında jandarma kumandanlığına, inzibat ve asayişe dayalı meselelerden dolayı ise doğrudan doğruya mülkî memurlara bağlı bulunmaları esasını kabul eder. Hükümetçe Encümen tarafından teklif edilen bu konudaki kanun maddesi açık olarak düzenlemiştir. Hükümet teklif ettiği kanun taslağına (Mevaddı Umumiye) (Genel Maddeler) ünvanı altında maddeler koydu. Vilâyet Encümeni, vilâyet memurlarının tayin ve azli ile istintak mahkemesine ait maddeleri de umumi memurin kanununa konulmak üzere kanundan çıkarmıştır²¹⁷.

Vilâyet Encümeni'nce çıkarılan üçüncü kısımda nahiyeler ve köylere ait maddelerdir. Hükümet vilâyet kanununun derhal çıkarılacağını talep edip, gelecek sene de meclise nahiyeye kanunu teklif edileceğini vadedince, bu maddeler kanun taslağından çıkarılmıştır.

²¹⁷ **Düstûr**, Tertip-i sani, C. I, s.1-46 ; Şeref Gözübüyük- Suna Kili, **Türk Anayasa Me- tinleri 1839-1980**, Ankara, 1982, s.63-73.

Vilâyet Encümeni, kanun taslağında ayrıca bazı değişiklikte yapmıştır. Bunlar:

1. Taksimatı Mülkiye ve derecatı idarenin tayini,
2. Meclisi idarenin sureti teşekkülü,
3. Vilâyet bütçesinin tanzimi,
4. Encümeni vilâyet teşkili.

Vilâyet Encümeni, vilayetlerin kaldırılarak (lağvedilerek) idarî taksimatının nahiye, kaza ve sancak (liva)'dan meydana gelmesini savunuyordu. Buna karşılık hükümet ise, vilâyetlerin küçültülüp, sancakların (livaların) kaldırılması fikrini savunuyordu. Ayrıca, kanunda nahiye teşkilatı yapılan mahallelerdeki livaların (sancakların) (gayr-i mülhak) vilayete bağlı olmayan liva (sancak) haline dönüştürülmesi tarzında bir madde koymuştur. Bu sayede gayr-i mülhak (bağımsız liva “sancak”lar) çoğalacak, böylece vilâyetler de küçülecekti²¹⁸.

1908 yılındaki Vilâyet Kanunu, Vilâyet Encümeni'nce tamamlanıp, umumî heyete arzedildiği halde, kanunlaşmamıştır. Aradan iki sene geçmesine rağmen, 24 Mart 1328 yılında (6 Nisan 1912) Hususi İdareye ait kısmı bazı tadilat yapıldıktan sonra Kanun-u Muvakkat (Geçici Kanun) şeklinde uygulamaya kondu. Umumî İdare'ye ait kısmı ise 1329 yılının Mart ayında (Mart-Nisan 1913) uygulamaya konulmuştur. Her ikisi birden ancak 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihinde yürürlüğe girmiştir.

²¹⁸Vilayetler İdaresi Umum Müdürü Sabri Öney, “Türkiye’de Vilâyet İdaresi”, *İdare Dergisi*, Yıl: 8, Nisan 1935, Sayı: 85, İstanbul, 1935, s.756-760.

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI VE MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI SIRASINDA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER (1912-1922)

A. 13 MART 1329 (26 MART 1913) TARİHLİ İDARE-Yİ UMUMİYE-Yİ VİLAYET KANUNU:

1329 (1913) Vilayet Umumi İdaresi Kanunu'nda 1286 (1864) nizamnamesiyle valilere verilen denetleme ve vilayette devleti temsil hakkı tekrar kabul edildi. Bununla beraber, anlaşmazlığa sebep olmaması için, valilerin bütün vekaletlerin temsilcileri oldukları açıkça belirtilmiştir. Böylece, bu temsile müsbet ve açık, bir şekil verildi. Bütün bunlara rağmen 1913 tarihli Vilayet Umumî İdaresi Kanunu da aslında, merkeziyet usulüne dayanıyordu. Ancak, o zamana kadar cereyan eden tecrübelerden sıkı merkeziyetçiliğin memleket idaresinde meydana getirdiği tazyik ve fena tesirlerden kurtulmak zarureti, iyiden iyiye hissedildiğinden yetki genişliğine (tevsii mezuniyete) doğru bazı adımlar atıldı. Bu maksatla 1913 tarihli kanuna da bazı hükümler konuldu. Bu hükümlerle; o zamana kadar doğrudan doğruya merkeze ait olan ve kanunen tayin edilen çeşitli hususlardaki karar verme hakkı doğrudan doğruya valiye verildi. Bu cümleye dayanarak:

1. Kanununun 10 cu maddesi ile bir takım küçük ve büyük memurları gerek kendisi bizzat seçerek, gerekse seçilen memurun görevini tasdikle tayin,

2. 12 ci madde ile tayini merkeze ait memurlar hakkında şikayet hakkı verilmiş, muayyen geçirilmediği takdirde, bu memurlar hakkında karar verme yetkisine sahipti¹,

---

¹ İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu, İstanbul, 1329, s. 14-16; A. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri-1839-1980, Ankara, 1982, s. 81-83.

3. 13 cü madde ile hakimler dışında kalmak üzere bütün memurlar hakkında ihtarı takdir, maaşından kesme, sınıf veya maaşını indirme gibi cezalar vermek ve hatta azletmek hakkı valiye verilmiştir.

Valiye yukarıda saydığımız yetkiler verildiği gibi, vilayet teşkilatının idari bir organı olan ve bu kanunun neşri tarihine kadar münakaşa ve arttırma işleri dışında kalan hukuki vaziyeti, danışmalı bir mahiyette kalan vilayet idare meclislerine oy vererek veya itiraz ederek karar verme hakkı verildi. Ayrıca, bu kararların uygulanması için kuvvet uygulama şekli olan, nakdî ceza verme yetkisi de verilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın "Vilayet Encümeni"nce değiştirilen kanun taslağında, daha önce de belirtildiği gibi İdare Meclisleri'ndeki münthab aza kaldırılmıştı. Buna rağmen, Dahiliye Nezareti "İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu"nu, geçici kanun "muvakkat kanun" şeklinde tatbik sahasına koyduğunda, idare meclisinin münthab azasını aynen korumuştur. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, 14.1.1926 tarihli ve 714 sayılı kanunla münthab azalar kaldırıldı. Bunların vazifeleri ise belediye heyetlerine verildi. Bu sırada "Meclis-i İdare" ünvanı da "İdare Heyeti"ne dönüştürülmüştür².

1. 1909 - 1913 Yılları Arasında İzmir'de Mülkî İdare ve İdareciler:

Vali Vekili Mehmet Ferit Paşa Mayıs ayı başında görevden alındı. Dahiliye Nezareti'nin bu hareketi vilayette tepkilere yol açmış ve bu mesele basında tartışılmıştır³. Aydın Vilayeti Valiliği'nin boşalmasından sonra, valiliğe Müşir Kazım Paşa atandı. Kazım Paşa 16 Mayıs 1909'da göreve başladı⁴. Yeni vali göreve gelir gelmez, eşkiyalık olaylarını önlemek amacıyla silah taşıma yasağını tekrar gündeme getirmiştir. Ayrıca, Vali Kazım Paşa, 1 Haziran 1909 tarihinde yayınladığı bir nizamnamede eşkiyalığın önünün alınması için gerekli önlemleri belirtmiştir. Daha sonra, bu nizamnameyi Türkçe ve Rumca olarak bastırıp; vilayetteki bütün liva, kaza ve köylerde halkın göreceği yerlere

² **İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu**, s.14-16, Sabri Öney, "Türkiye'de Vilayet İdaresi", **İdare Dergisi**, Y: 8, Nisan 1935, S: 85, İstanbul, 1935, s.756-760.

³ **İttihad**, 20 Nisan 1325.

⁴ **B.O.A.** İrade Dahiliye, No: 9992 / 33; **Ahenk**, 26 Nisan, 5 Mayıs 1325; **İttihad**, 4 Mayıs 1325.

astırtmıştır. İçeriğini de ihtiyar heyetlerince halka okutup, duyurulmasını sağlamıştır⁵. Kazım Paşa'nın eşkiyalığın önünü almak için hazırladığı nizamnamenin 9. ve 10. maddeleri, eşkiyaların yakalanması konusunda halkı "mükellef" tutuyordu⁶.

Vali Kazım Paşa, İzmir'deki Sanayi Mektebi'nin, maarifin ve hastanelerin düzenlenmesi ve ıslah edilmesi için bir komisyon kurmuştur. Komisyon Vali Kazım Paşa'nın başkanlığında çalışmalar yapmıştır. Ayrıca yine Kazım Paşa'nın valiliği sırasında, fevkalade bir komisyon toplanarak İzmir belediyesinin iki daireye bölünmesine karar verilmiştir⁷. 31 Mart 1909 tarihinde takib-i eşkiya kumandanı olarak İzmir'de göreve başlayan Sait Paşa, 2 Temmuz 1909 tarihinde yaklaşık üç ay görev yaptıktan sonra, bu görevinden alınarak, Selanik'e tayin edildi⁸.

Aydın vilayetinde eşkiyalığın önünün alınamamasından dolayı, hükümet bir anlamda şaşkınlık içerisinde kaldı. Çözüm olarak, düşünülüp, uygulanan tek şey vali ve takip komutanlarının değiştirilmesi idi. Bu sebeble, 16 Mayıs 1909 tarihinde valilik görevine başlayan Kazım Paşa, yaklaşık üç ay kadar bir süre görevde kaldıktan sonra Ağustos ayının ortalarında görevden alınmıştır⁹.

Aydın Vilâyeti valiliğine de 25 Ağustos 1909 tarihinde **Mahmud Muhtar Paşa** atandı. Mahmud Muhtar Paşa, 6 Eylül 1909'da İzmir'e gelerek göreve başlamıştır¹⁰. Mahmud Muhtar Paşa'da Halefi Kazım Paşa gibi, İzmir ve çevresindeki eşkiyalık olaylarıyla mücadele etti. Daha önce hükümet tarafından birkaç defa affedildiği halde tekrar dağa çıkmış olan Çakırcalı Mehmet ve çetesiyle uğraştı. İlk önlem olarak, Çakırcalı ve Tekelioğlu çetelerini ele geçirebilmek için başlarına büyük para ödülleri koyarak, bunu basın yoluyla ilan etti. Ayrıca, afişler bastırılıp, vilâyetin her yerinde asılması sağlanmıştır¹¹. Çakırcalı Mehmet çetesinin faaliyetlerini arttırması üzerine Vali Mahmut Muhtar Paşa Koca Mehmed, Çamlıcalı Hüseyin ve Gökdeli çetelerini "Kır Serdarı" ünvanıyla yeniden Çakırcalı'nın takibine göndermiştir. Çakırcalı Mehmet, Barutçu

⁵ **Ahenk**, 19 Mayıs 1325.

⁶ **İttihad**, 8 Haziran 1325; **Ahenk**, 10 Haziran 1325.

⁷ **Ahenk**, 20, 27 Mayıs 1325.

⁸ **İttihad**, 9 Temmuz 1325.

⁹ **İttihad**, 15 Ağustos 1325.

¹⁰ **B.O.A.** İrade Dahiliye, No:24 ve 10133/1216; **Ahenk**, 20 Ağustos 1325.

¹¹ **Ahenk**, 3,12 Eylül 1325.

kardeşlerin Aydın kır kahvelerindeki fabrikalarını yaktı. Aydın vilayetinde eşkiyalığın ürkütücü boyutlara ulaşması üzerine; Meclis-i Mebusan'daki Aydın mebuslarının girişimleri ile 3 Ekim 1909 tarihli bir irade ile "Men-i Şekavet Kanunu" Aydın Vilayeti'nde uygulamaya kondu. "Men-i Şekavet Kanunu"na göre; eşkiya ve yardımcılarının yargılanması için "Aydın Divan-ı Harb-i Örfisi" 14 Ekim 1909'da meydana getirildi. Divanın çalışma yerinin tesbiti kanununun 29. maddesi gereğince valilerin yetkisine bırakılmıştı. Aydın Valisi Mahmut Muhtar Paşa da divanın görev yerini Aydın Sancağı olarak belirledi¹².

Bütün bu önlemlere ve kısırıldığı söylenmesine rağmen Çakırcalı Mehmet Çetesi, söylenenlerin aksine faaliyetlerini sürdürüyordu. Harbiye Nezareti de Aydın Vilayeti'nde eşkiyalığı önleyebilecek bir kumandan arıyordu. Sonunda Kara Sait Paşa tekrar, İzmir takib-i eşkiya kumandanlığı'na tayin edildi ve 10 Kasım 1909'da İzmir'e geldi¹³. Valilik makamı, vilayetteki eşkiyalık olaylarının boyutunu tespit etmek için bütün kaza ve sancaklara yazı çıkartıp; çetelerin işledikleri cinayetleri ve öldürdükleri insanlar ile aldıkları paraların listesini yapmalarını istemiştir¹⁴. Ayrıca, valilik makamı men-i şekavet kanununa dayanarak, 14 Kasım 1909'da Aydın'dan sonra İzmir'de de bir Divan-ı Harp kurarak, başkanlığına Miralay Arif Bey'i getirdi. Bu sırada, vilayetin mülkî memurları da köyleri dolaşarak halkın kanunu iyi anlayıp anlamadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır¹⁵.

Aydın Vilayetinde eşkiyalık olayları azalmadı; Çakırcalı Mehmet'in eylemlerinin önüne geçilemiyordu. Kara Sait Paşa, 1910 yılının Ocak ayında Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı görevini bıraktı. Bunun üzerine, eşkiyalık vilayette tekrar artmaya başladı. Özellikle Ali Oğlu Ali Çetesi tekrar faaliyete geçti. Kara Sait Paşa'nın yerine Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı'na eski Zaptiye Nazırı Ferik Ali Paşa atandı. Eşkiya takiplerinin yetersiz oluşu ve sorgulamalardaki usulsüzlükler, vilayetin asayişini iyice sarsıyordu. Bunun üzerine, Vali Mahmut Muhtar Paşa, vilayetin güvenliğini

¹² **Ahenk**, 13, 22, 24 Eylül, 1 Teşrin-i evvel 1325; **B.O.A.** İrade Dahiliye, No:1327-N-40; **Takvim-i Vekayi**, 29.N.1327 (1 Teşrin-i evvel 1325), **Köylü**, 1 Teşrin-i evvel 1325, **Düştur**, (Tertib-i sani), C.I., Dersaadet, 1329, ss.767-773; **M.M.Z.C.** C.I, İçtima:23, 28 Kanun-ı evvel 1325, s.475.

¹³ **Ahenk**, 29 Eylül 1325, 19, 29 Teşrin-i evvel 1325; **Köylü**, 9 Teşrin-i sani 1325.

¹⁴ **Köylü**, 1 Teşrin-i sani 1325.

¹⁵ **Köylü**, 1 Teşrin-i sani 1325; **Ahenk**, 1 Teşrin-i sani 1325.

sağlamak için yeni önlemler aldığını ve uygulamaya koyduğunu açıklayan resmi bir ilan gazetelerde yayınladı¹⁶. Bütün bunlara rağmen, Aydın Vilayeti'nde eşkiyalığın önü alınmayınca, "Men-i Şekavet Kanunu"na yeni maddeler ilave edilerek, vilayette 21 Eylül 1910 tarihinde "İdare-yi Örfiye" ilan edildi¹⁷.

Vali Kazım Paşa, zamanında yapımına başlanan Ziraat Mektebi İnşası çalışmalarına yeni Vali Mahmut Muhtar Paşa zamanında da devam edildi. Vilayet Umumi Meclisi, 10 Aralık 1909 tarihinde yaptığı toplantıda; Palamud nahiyesinde bir hayvan pazarı ile İzmir'de de bir polis okulunun açılması kararlaştırıldı. Vilayet Meclisi'nin 22-29 Kanun-ı evvel 1909 tarihleri arasındaki toplantıları sırasında, geçen sene verilen karara göre, belediyenin üç daireye ayrılması kararlaştırıldı. Diğer, 2 dairenin oluşturulması için 24 azanın seçilmesi gerekiyordu. Bu sebeble gerekli olan encümenin teşkil edilmesi için, belediyeye haber verildi. Şehir'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası resmen açılıp, faaliyetlerine başlamasına rağmen, yapılan belediye seçimini de İttihat ve Terakki Partisi kazandı¹⁸. Örfi idarenin ilan edilmesi üzerine, takib-i eşkiya kumandanı Ali Paşa, yeni önlemler alınmasını görüşmek üzere İstanbul'a gitti. Paşa, Harbiye Nezareti'nde, çalışmalarda bulundu. Ali Paşa, takip kumandanı olarak; eşkiya üzerine yapılan takibin şiddetlendirilmesi gerektiğini, bunun için nitelikli çok sayıda askere ihtiyacı olduğunu belirtti. Bu sebeble hükümetten asker ve para talep etti. Ali Paşa'ya isteklerinin karşılanamayacağını bildirmesi üzerine; Ali Paşa, Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı'ndan istifa etti. Onun yerine muavin olarak ve "İstilaat" komisyonu başkanlığına, 21 Kasım 1910'da Selanik "Divan-ı harp" reisi Miralay Nasuhi Paşa atandı¹⁹. Aydın Vilayeti'nde askeri yönetimde değişiklik gerçekleştirilmesinin hemen ardından, mülkî yapıda da değişiklik yapıldı. Vali Mahmut Muhtar Paşa görevden alınıp, Aydın Vilayeti Valiliği'ne Eski Zaptiye Nazırı ve Eski Beyrut Valisi **Nazım Paşa**, 29 Kasım 1910 tarihinde

¹⁶ **Ahenk**, 28 Kanun-ı sani 1325; **Köylü**, 20 Kanun-ı sani 1325.

¹⁷ **İttihad**, 19 Eylül 1326; **Köylü**, 19 Eylül 1326, 12 Teşrin-i evvel 1326; **Ahenk**, 19 Eylül 1326; **B.O.A.** İrade Dahiliye, No:1328.N.8 ve **Düstur**, (Tertib-i sani), Dersaadet, 1130, C.II, s.746.

¹⁸ **Ahenk**, 23 Ağustos, 27 Teşrin-i sani, 16 Kanun-ı evvel 1325; M.Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, yay. haz. Ünal Şenel, İzmir, 1994, s.60.

¹⁹ **Köylü**, 9 Teşrin-i sani 1326, Nasuhi Paşa'nın başkanlığını üstlendiği istilaat komisyonları, eşkiya takibinde tecrübeli kişilerden oluşuyordu.

atandı²⁰. Nazım Paşa'nın valilik görevine başlamasından hemen sonra da Ferik Ali Paşa, takip kumandanlığı görevine getirildi²¹.

Nazım Paşa, göreve başlar başlamaz, kendisinden önceki valiler gibi, vilayetteki eşkiyalık konusunda görüşlerini içeren bir beyanname yayınladı. Nazım Paşa, bir taraftan eşkiyalık işleriyle uğraşırken, diğer taraftan da 1911 yılında İzmir ve çevresinde yaşayan çok büyük “kolera salgını” ile mücadele etmek amacıyla, sürekli olarak İstanbul'dan jandarma istemiştir. Fakat, Bab-ı Ali hep olumsuz cevap vermiştir. 28 Mart 1911'de Aydın Vilayeti jandarma alayı yeniden yapılanmaya tabi tutuldu. Yeni teşkilât gereğince Aydın Vilayeti jandarma alayı 6 taburdan oluşacaktı. Bunlar: 1. İzmir merkez, 2. Ödemiş, 3. Aydın, 4. Manisa, 5. Muğla, ve 6. Denizli idi. Vali Nazım Paşa, Dahiliye Nezareti'ne 29 Mart 1911 tarihli bir telgraf göndererek, kendisiyle arasında zıtlama bulunan Nasuhi Paşa ile Ferik Ali Paşa'nın başarısız olduğu iddiasıyla görevlerinden alınmasını istedi. Dahiliye Nezareti de, 17 Nisan 1911'de Aydın Vilayeti “ıstıtlat komisyonu” ve “takip-i eşkiya kumandan muavinliği” görevlerini kaldırarak, Nasuhi Bey'in görevine son verdi. Daha sonra ise; 26 Nisan'da da; “şimdiye kadar hiçbir semere istihsal” olunamadığı gerekçesiyle Ferik Ali Paşa'yı da “takib-i eşkiya” kumandanlığı görevinden aldı²². 17 Kasım 1911 tarihinde; jandarma kuvvetleri Çakırcalı Mehmet çetesini sıkıştırdı. Yapılan çarpışmada Çakırcalı Mehmet (Başı ve elleri tanınmasın diye kendi adamlarınca kesilip, derisi yüzülmüştür.) ve Osman Bey'in cesedi bulundu. Çakırcalı Mehmet Efe'nin ölüm haberi İzmir'de bomba tesiri yaptı. Çatışmaların başlamasıyla Nazilli'ye giden Vali Nazım Paşa, cesedin kimliğinin teşhis edilebilmesi için, büyük bir çaba gösterdi. Çakırcalı Mehmet Efe'nin karısı, son dağa kaldırdığı Arpazlı Mehmet Bey ile takip kolcusu

²⁰ B.O.A. Dahiliye Nezareti Mütenevvi Maruzat Kalemi (Dh. MTV.), No:1-15/3-2; *İttihad*, 16 Teşrin-i Sani 1326. Aydın vilayetinde görülen eşkiyalık olaylarından dolayı, vilayet yönetiminde sürekli değişiklikler olmaktaydı. Hilmi Uran Hatıralarında; “vilayet maiyet memuru olarak çalıştığım üç sene içinde İzmir, idari bir istikrara kavuşamamıştı; valilerin biri gidip, biri geliyordu” demektedir. 1908-1910 yılları arasında, Aydın Vilayeti'ne 6 vali tayin edildi. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.31; *Ahenk*, 2 Teşrin-i sani 1326.

²¹ *İttihad*, 17 Teşrin-i sani 1326; B.O.A. İrade Dahiliye, No:39.

²² *Köylü*, 15 Mart 1327; *İttihad*, 16 Mart 1327; B.O.A. Dahiliye Nezareti Hukuk Kalemi Evrakı (DH. H.), No:14-2/1 ve 14-1/31; *Ahenk*, 4, 13 Nisan 1327.

Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi'ye de onaylatıldıktan sonra vilayet resmen Çakırcalı Mehmet'in ölü olarak ele geçirildiğini açıkladı²³.

1910 yılının son ve 1911 yılının ilk aylarında İzmir'de tifo ve kolera salgını görüldü. Bunun üzerine, Vilâyet Sıhhiye Meclisi toplanarak, İzmir'deki Vezir ve Osman Ağa sularının kaynaklarının bozuk ve dışarıdan bazı pisliklerin sulara karıştığını belirtti. Bundan dolayı, sıhhiye meclisine suların bir süre için kesilmesi ve şehre verilmesinin yasaklanması kararlaştırıldı. Ayrıca, şehirde karantina uygulanması da kararlaştırıldı. Bu kadar bir yazı ile de vilayet makamına bildirdi²⁴.

Vilayet Umumi Meclisi, 5 Şubat 1911 tarihinde yaptığı toplantısında; vilayet dahilinde "umumî" ve "vilayet yolu" olmak üzere iki tip yol yapılacağı kararını aldı. İzmir'den başlayıp, Torbalı, Tire, Aydın, Çine ile Muğla'dan geçip Marmaris sahillerine ulaşacak, 276 kilometrelik umumî yolun üç senede yapılmasını kararlaştırdı. Ayrıca, Vilayet Umumî Meclisi, şehirde bir Hukuk Mektebi'nin açılmasına da karar verdi. Ayrıca, Vali Nazım Paşa'nın başkanlığında, İzmir Maarif Meclisi toplanıp, İzmir'deki eğitim ile ilgili meseleleri tartışıp çözümler buldu. Kolera salgını sebebiyle, şehirde uygulanan ve 24 saat süren karantina uygulaması 18 Şubat 1911'de kaldırıldı.

Vali Nazım Paşa, Çakırcalı Mehmet eşkiyasının ölü olarak ele geçirilmesinden sonra, önce Bab-ı Ali tarafından tebrik ve takdir edildi. Daha sonra, civardaki yerleşim merkezlerinden kendisine tebrik ve teşekkürler gelmiştir. O sırada Suriye Vilayeti'nde bazı sebeplerden dolayı kuvvetli bir valiye ihtiyaç oldu. Nazım Paşa'nın Aydın Vilayeti'nde asayişini sağlamak konusundaki başarısından dolayı, Bab-ı Alice Suriye Valiliği'ne tayin olundu²⁵.

Nazım Paşa'nın Suriye Valiliği'ne tayin edilmesi üzerine, Celâl Bey, 28 Ocak 1912'de İzmir Vilayeti Valiliği'ne tayin edilip, 10 Şubat 1912'de göreve başladı²⁶. Celâl Bey'in valiliği sırasında, İzmir'den Tire yoluyla Germencik'e oradan da Aydın'a kadar

²³ **Ahenk**, 6,7,8 Teşrin-i sani 1327; **İttihad**, 6,7,8 Teşrin-i sani 1327; **Anadolu**, 6 Kanun-ı evvel 1327.

²⁴ **B.O.A.DH. İD.**, No:1153/19-1 ve 2955/46; **Ahenk**, 2,29 Kanun-ı Evvel 1326, 21 Kanun-ı Sani 1326; M. Dursun, a.g.e., s.61.

²⁵ **Ahenk**, 9, 24 Kanun-ı sani 1326, 1, 6, Şubat 1326; M.K.Dursun, a.g.e., s.63-64.

²⁶ **Ahenk**, 18, 21, 22 Şubat 1326, 23, 29 Kanun-ı sani 1327, 23 Eylül 1327, 23 Nisan 1328; **B.O.A. İrade Dahiliye** No: 11104.

uzanan bir umumî yolun yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Manisa-Bornova yolu da yapılacaktı.

İtalya ile Osmanlı Devleti'nde arasındaki Trablusgarb Savaşı sebebiyle, vilayet makamı İzmir'deki konsoloslara bir kararname gönderdi. Bu kararnamede bundan sonra İzmir limanına girecek olan harp, ticaret vapur ile gemilerinin belirlenmesinin vilayetin iznini bağılı olduğu, askerlerin dahi karaya çıkamayacağı belirtiliyordu. Ayrıca, gazetelerde matbuat kanununun 33. maddesi gereği, savaş zamanında ordu ve donanmanın hareketi ile devletin askeri durumu hakkında yazı yazmamaları için sansür getirildi²⁷.

1911 yılının Kasım ayında İzmir'de tifo, humma ve kuşpalazı gibi salgın hastalıkları görüldü. Bu hastalıklar sebebiyle; 138 kişi öldü. Şehirdeki sıhhi durumun incelenip, hastalıkların önlenmesi için doktor, ebe ve ilaca ihtiyacı olanlara yardım etmek üzere, sıhhi zabıta meydana getirildi. Sıhhi zabitanın başında polis müdürü Cemal Bey bulunacaktı. Ona bağılı belediye çavuşları arasından da daimi görev yapacak, 10 memur seçilerek, bu memurlar hem sıhhiye müfettişliğine, hem de polis müdüriyetine bağılanacaktı. Bu sebeble, İzmir 5 mıntıkaya ayrıldı. Bunlar: Peştemalcılarbaşı, Hükümet civarı, Pasaport, Karataş ve İkiçeşmelik tarafı idi. Her mıntıkada 2 memur bulundurulması kararlaştırıldı. Ayrıca, Hıfzı Sıhha-yı Umumi Komisyonu ile Tababat-ı Adliye komisyonu da meydana getirildi²⁸.

1912 tarihli İdare-yi Hususiye-yi Vilayet Kanunu'na göre; İzmir'de Meclis-i Umumi-yi Vilayet seçimi yapıldı. 130 müntehib-i saniden 108'i seçime katıldı. Meclis-i Umumi-yi Vilayet azası olarak seçilen kişiler ile aldıkları oylar (parantez içinde verilecek) şöyledir:

1. Dava Vekili Nusret Hilmi Efendi (108), 2. Eşraftan Tevfik Paşa (106), 3. Tüccardan Mahmud Bey (105), 4. Ahenk Gazetesi Sahibi Ali Nazmi Bey (95) , 5. Lareform Gazetesi Sahibi Çürükçüoğlu Nikolaki Efendi (95), 6. Tüccardan

²⁷ Ahenk, 23 Eylül 1327.

²⁸ B.O.A. DH. İD.; No:1611/27, 3324/50/1 ve 2987/46; Ahenk, 7 Kanun-ı evvel 1327, 1 Mart, 16 Mayıs 1328.

Diyamandoğlu İshak Efendi (94), 7. Dava Vekili Nesimi Bey (93), 8. Tüccardan Yusuf Astroğo Efendi (70)²⁹.

Vali Celâl Bey'in İttihad ve Terakki Cemiyeti teşkilâtının kontrol ve merkez heyeti ile işbirliği yapması için o zamanlar Küçük Talât Bey cemiyetin müfettişi olarak İzmir'e tayin edildi. Talât Bey, İzmir ile mülhakatında İttihad ve Terakki Cemiyeti teşkilatını teftiş etmekte ve umumî merkezle teşkilât arasında temas vazifesini görmekte idi. Bir ara İ.T'nin merkez teşkilâtı, Talât Bey'i İzmir'den alıp İstanbul'da görevlendirmek istediyse de, Vali Celâl Bey, Küçük Talât Bey'in İzmir'de kalması konusunda İttihat ve Terakki Partisi'nin umumî merkezine yazı yazmıştı. Bunun üzerine, Küçük Talât Bey bir süre daha İzmir'de kaldı.

Vali Celâl Bey, mutaassıp bir ittihatçı idi. Onun zamanında Temaşalık taraflarında bir İttihat Klubü açıldı. Klubün resmi açılışına davet edilen Vali Celâl Bey, o gün bir ecnebi konsolosa verdiği randevuyu iptal ederek, klubün açılışında bulunmuştur. Celâl Bey, lâfi geldikçe de, "İzmir'in taşı toprağı ittihatçıdır" derdi. İttihat ve Terakki Fırkası İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de şiddetli muhalefete maruz kalmıştır. Daha sonra, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi üzerine, ittihatçı memurlar birer birer memuriyetlerini terk ettirilmiş ve değiştirilmişlerdir. Bunun üzerine, Celâl Bey ile bazı memurlar vazifelerinden uzaklaştırıldılar³⁰.

Celâl Bey'den sonra, İzmir valiliğine eski Halep valisi 18 Ağustos 1912'de **Reşid (Rey) Bey** tayin edildi ise de, 31 Ağustos 1912'de göreve başlamıştır³¹. İttihatçılar zamanında açığa alınmış memurlar, mağdur edildiklerini söyleyerek, Reşid Bey'e müracaat ettiler. Vali Reşid Bey de, bunlardan bir kısmını tekrar bazı memuriyetlere yerleştirdi. İtalya ile Osmanlı Devleti arasında Trablusgarb Savaşı'nın olduğu sırada Sisam Adası'nda isyan çıktı. Bu isyanı bastırmak için, hükümet İzmir'de gizlice bir tabur oluşturup, Sisam'a gönderilmesini istedi. Taburun Sisam'a gönderileceğini, İzmir'deki casusları ile İtalyanlar öğrenince, İzmir sahillerini sıkı bir şekilde takibe aldılar. Hem İtalyanların, hem de Yunanlıların işe karışmasına rağmen, tabur Sisam'a çıkarak isyanı

²⁹ **Ahenk**, 4 Mart, 12-14, 26-27 Haziran 1328.

³⁰ M.K.Dursun, a.g.e., s. 65-66; **Ahenk**, 13, 14, 19-20, 30 Ağustos 1328.

bastırdı. Ancak, Büyük Devletlerin Sisam'a verdikleri imtiyaz sebebiyle, adada asker bulunmaması gerekiyordu. Bu sebeple; Türk taburu Büyük Devletlerin isteğiyle İtalyan gemilerine binerek, tekrar İzmir'e geldi.

Ahmed Muhtar Paşa, Said Paşa'nın yerine, hükûmeti kurunca, kendisinden önceki hükûmetin yaptığı kötü tesirleri ortadan kaldırmak için, 4 Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan'ı feshetti. Osmanlı Devleti'nin her yerinde olduğu gibi, İzmir'de de yeni meclise katılacakları tesbit etmek için seçim yapılması kararlaştırıldı.

Vilayet İdare Meclisi, Aydın Vilayeti'nde görülen çekirgeler ile mücadele etmek için bir komisyon kurulmasına karar verdi³².

Vali Reşid Bey, Balkan Harbi'nden önce, İzmir'den ayrıldığı için, İzmir Vali vekilliği görevine Maarif Müdürü **Tevfik Bey** tayin olundu. Onu vekaleti sırasında, Eski Vali Reşid Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı olduğu için görevinden uzaklaştırılan memurlar, eski görevlerine yeniden tayin edildiler.

Eski valilerden **Nazım Paşa**, ikinci defa 23 Ocak 1913'te Aydın Vilayeti Valiliği görevine tayin edildi ise de; ancak 4 Şubat 1913'te göreve başladı³³.

Nazım Paşa'nın ikinci valiliği sırasında, I. Balkan Savaşı'ndan sonra Londra Konferansı toplandı. Konferans'ta Büyük Devletler tarafından Girit Adası'nın Yunanistan'a bırakılması kararlaştırıldı. Bu haber, Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarında olduğu gibi, İzmir'de de Kışla Meydanı'nda onbinlerce kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı ve olay protesto edildi³⁴.

2. Balkan Savaşları Sonrasında ve I. Dünya Savaşı Sırasında Mülkî İdare ve İdareciler:

İzmir Valiliği görevine ikinci defa atanmış olan Nazım Bey'in 16 Eylül 1913'te istifasından sonra, valilik görevine Rahmi Bey 19 Eylül 1913'te atandı³⁵. Rahmi Bey, 29

³¹ Ahmet Reşit Rey (H. Nâzım), **Canlı Tarihler, Gördüklerim- Yaptıklarım (1890-1922)**, İstanbul, 1945, s.136-142.

³² A.R.Rey, a.g.e., s.141-142; **Ahenk**, 4, 10 Eylül 1328.

³³ **Ahenk**, 15,22,30 Kanun-ı Sani 1328.

³⁴ M.K.Dursun, a.g.e., s.68.

³⁵ **Ahenk**, 17, 18, 22 Eylül 1329, Rahmi Bey hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, **Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İzmir, 1990); B.O.A. İrade Dahiliye, No: 1808; B.O.A. İrade Meclis-i Mahsus, No:216346.

Eylül 1913'te göreve başladı. Rahmi Bey'in İzmir Valiliği'ne getirilmesindeki en büyük etken İttihat ve Terakki'nin bölgeye verdiği önemden kaynaklanıyordu. II.Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte doğrudan doğruya yönetime katılmayıp perde arkasında kalan İttihat ve Terakki Partisi, gelişen olaylar karşısında önce kabine değişikliğiyle, daha sonra da yönetimi tekeline geçirerek, iktidara gelmiştir, İttihat ve Terakki'nin Aydın Vilayeti için aldığı tedbirleri askeri, siyasi-idarî ve iktisadi tedbirler olmak üzere üç ana noktada toplanmaktaydı. Askeri tedbir olarak, İzmir ve Saruhan vilayetleriyle, Aydın, Isparta, Muğla ve Antalya mutasarrıflıklarında yeni kolordu kurulmuş, Pertev Paşa da bu kolorduların başına getirilmiştir³⁶. Siyasal olarak ise Celal (Bayar) Bey, İzmir Katib-i Mesullüğü'ne getirildi. İttihat ve Terakki Partisi'nin Katib-i Mesullerinin günün şartları içinde hem etkili siyasi nüfuzları, hem de yetkileri vardı. Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Yunanlılar "Megola İdea"yı gerçekleştirmek için uygun bir fırsat yakaladıklarına inanıyorlardı. Ege Bölgesi'nde Rumların ve yabancıların hem nüfuz ve hem de ekonomik etkinlikleri vardı. Celal (Bayar) Katib-i Mesul olarak, Türk halkını siyasi ve ekonomik yönden güçlendirmek için İzmir'e gönderildi. İdari ve İktisadi tedbirler doğrultusunda yapılacak olan çalışmalar için **Rahmi Bey** de İzmir Valiliği'ne getirildi. Rahmi Bey'in bilinen resmi görevinin dışında, özel bir siyasi görevi de vardı. Bu görev, ekonomisi yabancılaştıran Ege Bölgesi'nde Türkiye'nin çıkarlarını ne pahasına olursa olsun gözetmek ve bir çok askeri, politik ve toplumsal etkinliklerin yanısıra ülkenin ulusal güçlerini geliştirmek, Türk halkını ekonomik ve sosyal hayat içinde daha iyi bir biçimde ortaya koymaktı. Rahmi Bey'in göreve atıldığı sırada "Aydın vilayetinde görülen olaylar çevresinde yaşanan olaylarla içiçeydi. Trablusgarp ve Balkan Savaşı'nın etkileri, muhaceret 12 ve Doğu Ege adaları sorunu, Yunanistan'ın Doğu Politikası, Büyük Devletlerin aralarındaki deyişle Doğu Sorunu (Şark Meselesi) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bunlara karşı tutumu üzerinde durulmaya değer konulardır."

³⁶ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi-Kuruluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu*, Özel Sayı, Cilt:1, Sayı:3, Yıl:1993, İzmir,1993, s.348-349. *Ahenk*, 29, 30 Eylül 1329, 4 Teşrin-i evvel 1329.

Rahmi Bey, İzmir Valiliği'ne getirildiğinde iki mesele dikkati çekiyordu. Bunlar, 19. yüzyılın son çeyreğinden beri süren ve sürekli basını ve yönetimi işgal eden çekirge ve muhacir meselesiydi.

Muhacirler meselesi, Rahmi Bey'in göreve başladığı sırada bir diğer önemli problem olarak yönetimi meşgul ediyordu. 19. yüzyılın son çeyreğinden beri süregelen bu olay, Balkan Savaşları'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'a bıraktığı topraklarda yaşayan Türklerin göçe başlamasıyla büyük bir artış gösterdi. Muhacirlerin kabilelerle İzmir'e gelmesi beraberinde birçok problemi de getirdi. Bunların iskânı, beslenmesi ve sağlık durumları önemli bir problem olarak vilâyet yönetimini meşgul ediyordu. Rahmi Bey'in göreve başlamasıyla birlikte bu meselenin çözümü yolunda da tedbirler alınmaya başlanmıştır³⁷. Rahmi Bey'in başkanlığında faaliyetlerini sürdüren Muhacir Komisyonu, muhacirlerin yerleştirilmesi ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli girişimlerde bulundu. Muhtar Bey'in başkanlığında bulunan "Mübadele-yi Muhacirin Muhtelit Komisyonu" ise İslâm ve Rum Muhacirlerinin mübadelesi üzerinde çalışmalarda bulunmaktaydı. Vilâyet Muhacir Komisyonu, gelen muhacirlerin yerleştirilmesi için de bir takım girişimlerde bulunmuştur.

Muhacirlerin daha sonra iskân edilmesi yoluna gidildi. Paralı köprü ve Punta civarlarında birer muhacir mahallesi oluşturulması için çalışmalara başlandı. Muhacirlerin köylerde yetiştirilmesi için de girişimlerde bulunuldu³⁸. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle çıkan sıkıntıları en alt seviyeye indirmek için çeşitli girişimlerde bulunan Rahmi Bey, bu doğrultuda sivil ve askeri kesimlerin ihtiyacını karşılamak için çeşitli komisyonların kurulmasına yardımcı olmuştur. Levazım-ı Şitaiye-i Askeriye, İzmir Erzak-ı Asker ve Hedeya-yı Şitaiye Komisyonları ordunun ihtiyaçları doğrultusunda faaliyette bulunurken, Müdafaa-i Milliye, Beslenme Derneği, İaşe-i Muhacirin, Muavenet-i Milliye Komisyonları da halkın ihtiyaçlarını gidermek için çalışmışlardır. Rahmi Bey'in başkanlığında kurulan Hedeya-yı Şitaiye Komisyonu ilçelere kadar uzanan örgütlenmesiyle ordunun ihtiyacı olan 171.902 parça giyim eşyasını toplamıştır. Savaş

³⁷ **Ahenk**, 5 Kanun-ı Eevvel 1329, 1, 2, 16 Nisan 1330. T.Alim, a.g.t., s.25-31: **Ahenk**, 26 Kanun-ı evvel 1329, 3 Şubat 1329, 29 Haziran 1331; Hilmi Uran, **Hatıralar**, Ankara, 1959, s.79.

³⁸ **Ahenk**, 29 Haziran 1331.

süresince sıkıntı çeken sivil halkın da temel ihtiyaçlarını gidermek için, kooperatifler ve Belediye Bakkalları oluşturuldu. Halka yaygın hizmet verildi. Şehrin çeşitli yerlerinde oluşturulan Aşevleri ve Beslenme Derneği fakir halktan düzenli olarak 10.227 kişiye ekmek dağıtıyordu. Ekmeğin daha düzenli dağıtılması için, nüfus başına ekmek verilmesi yoluna gidildi. Fırınlara önünde meydana gelen kuyrukları, ufaklık para sıkıntısını ortadan kaldırmak için Rahmi Bey'in önerisiyle birer kuruşluk kağıt paralar basılmıştır³⁹. Halk bu kağıdı kullanarak ekmek alırken fırıncı da topladığı kağıtlarla Belediye'den un satın alıyordu. Bir takım sıkıntıları da beraberinde getiren bu "yerel kağıt paralar" halk tarafından benimsenmişti.

Savaş yıllarının olağanüstü koşulları altında zorlaşan şehir güvenliği Rahmi Bey'in gayretleriyle en alt seviyeye indirildi. Bu konuda, Polis Müdürü Halim Muhiddin ve Jandarma Alay Komutanı Avni Bey, Rahmi Bey ile uyumlu bir işbirliği içinde çalışmıştır. Polis Müdürlüğü, Sevilimescit, Pasaport, Fasulya, Namazgah, Çalgıcıbaşı, Göztepe, Peştemalcilerbaşı, İkiçeşmelik, Keçeciler, Aziziye, Dolaplıkuyu Karakolları'nın güvenliğinin sağlanması da merkez olarak ele alınmıştır. Güvenliğin sağlanmasında bunlarla da yetinilmeyip, Çorakkapı, Göztepe, Gümrük, Aziziye ve Kemer'de yeni karakolların yapımına başlanmış ve kısa sürede hizmete sunulmuştur. Güvenliğin sağlanmasında azınlık ve yerli ayırımı yapılmadan hizmet verilmeye çalışılmıştır. Bu konuda alınan önlemler sonunda Paskalya'da silah atılması yasaklanmış, ayinlerde "Zito Venizelos" diyenler hakkında soruşturma açılmıştır. Kimi zaman da suçluların takibinde ve aramalar sırasında sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve bu yasağa uymayanların tutuklanacağı gazetelerle halka duyuruldu. Şehir dışındaki güvenlik sorunlarıyla da yakından ilgilenildi, takipler için özel müfrezeler kuruldu. Bölgede güvenliğin önemli tehdit unsurlarından olan Kürt Ali, Çerkez Kazım ve Çerkez Reşid Çetesi de ele geçirildi.

Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı içinde bütün imkansızlıklara rağmen şehrin modern bir görünüm kazanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bugünkü Bahribaba Parkı'nın bulunduğu yerdeki mezarların şehir dışına çıkarılması, Kız Lisesi, Şark, İttihat ve Terakki, Şimendifer Mektebi ve Milli Kütüphane gibi, İzmir'in kültür yaşamında

³⁹ Ahenk, 26 Kanun-ı evvel, 3 Şubat 1329, 29 Haziran 1331, H. Uran, a.g.e., s.79; M.K.Dursun, a.g.e., s.71-72.

önemli yeri olan binaların yapılması, Basmahane'den Gümrük'e giden yolun açılması, var olan su şebekelerinin ve yolların bakımı ile onarımı, şehir içinde yeni binaların ve parkların yapılması bu dönemde şehri daha düzenli bir hale getirme yolunda yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalar sırasında oldukça fazla sayıda istimlak yapıldı. Bunun için şehirde bir istimlak heyeti oluşturuldu. Şehre daha güzel bir görünüm verme yolundaki girişimlere, çoğu şehir içine sıkışmış mezarların şehir dışına çıkarılmasıyla başladı. İkiçeşmelik'ten Bayramyeri'ne giden asfalt yolun -ki buraya Uluyol denirdi- sağ ve solu, Eşrefpaşa Evlendirme Dairesi'nin bulunduğu yer, Emir Sultan Dergahı karşısına rastlayan şimdiki Yıldırım Kemal Okulu'nun bulunduğu yer, Agora mntıkasından Dikilitaş'a uzanan iki taraflı geniş saha, Kazım Dirik Okulu'nun bulunduğu bölge, Altınpark, Bahribaba Parkı'nın hepsi birer mezarlıktı. Rahmi Bey'in şehir ortasında kalan bu mezarlıkları Kokluca ve Paşa Köprüsü civarında yeni tahsis edilen mezarlıklara çıkartma girişimi başlangıçta hoş karşılanmadı. Rahmi Bey, bütün bu söylentilere rağmen Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey'in yakın desteğiyle, Ahenk gazetesinin bulunduğu yerden Bayramyeri'ne kadar uzanan bölgede bulunan Yahudi mezarlığını şehir dışına nakletti, yerine Bahribaba Parkı'nı yaptırdı. Bornova'da bugünkü Kazım Dirik Mahallesi'nin sınırları içinde kalan mezarlık da Birinci Dünya Savaşı sırasında boşaltıldı ve yerine bugünkü Bornova Parkı yapıldı. Mezarlıkbaşı'ndaki kabristanların yerine de açık bir pazar yeri kuruldu⁴⁰.

Rahmi Bey, İzmir Milli Kütüphanesi ile de yakından ilgilendi. Onun gelişmesine de katkıda bulundu. Valilik, Milli Kütüphane'nin yapılması için büyük gayretler gösterdi. İzmir Milli Kütüphanesi, İzmir'de yerli Rumlar'ın kurdukları, çoğu Rum kiliselerinde büyük kitaplıklara duyulan ezikliği gidermek üzere 1911 yılında gerçekleşen "İlm ü İrfan Encümeni'nin" eseridir. İbrahim Kadızade'nin teklifiyle teşkil edilen ve sonraları Milli Kütüphane adını alacak olan bu cemiyet 23 Haziran 1912 tarihinde İkinci Beyler Sokağı'ndaki Salepçizade Konağı'nın selamlık kısmında açıldı. Rahmi Bey, Milli Kütüphane'nin projelerini Mimar Tahsin Sermet Bey'e hazırlattı. Ayrıca, temelinin atılmasında da büyük katkılarda bulundu. Bunun için, Rahmi Bey kütüphanenin

⁴⁰ Köylü, 4 Kanun-ı evvel 1330; Ahenk, 9 Teşrin-i evvel, 6 Kanun-ı evvel 1332; Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, Ankara, 1982, s.253. M.K.Dursun, a.g.e., s.80.

geleceğini sağlamlaştırmak için il kanalıyla arsalar sağladı ve kütüphane binasının yapılması için geniş yardımlarda bulundu. Bu yardımların sonucunda, Rahmi Bey, Bahribaba Parkı'nın Devlet Hastanesi yönünde kütüphane binası, şimdiki kütüphane binası alanına da bir patinaj ve eğlence yeri yapımına başladı. Elhamra Sineması ise, bedeli icarından ödenmek üzere bir şirkete inşa ettirildi. Ancak, temel duvarlarının bir hayli yükseldiği bir sırada, İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine her üç binanın inşaatı da yarım kaldı⁴¹.

Hükümet dairesiyle kışla arasında yapılacak olan park için Yalı Medresesi'nin bahçesinin bir kısmı istimlak edildi. İzmir Kız Lisesi'nin yapımına yine Rahmi Bey'in valiliği sırasında başlandı. Bu okulun bir benzeri de Bergama'da yapıldı. Şehir ortasında bulunan hapishanenin yerine Balçova'da bir hapishane yapımı, bir Darülmualimin ile bir Bimarethanenin yerlerinin ve planlarının tesbit edilmesine de Rahmi Bey'in valiliği döneminde karar verildi. Şehir içine daha fazla su vermek için yeni su şebekeleri oluşturulurken, İkinci Osmanlı Mahallesi'nde de halkın su ihtiyacını gidermek için çeşme yaptırıldı⁴².

Rahmi Bey, görevde bulunduğu süre içinde, şehrin ekonomik hayatında tesirli olan ve çoğunluğu İngiliz, Fransız ve Rumlardan oluşan yabancılara iyi davrandı. Merkez-i Umumi'nin bu konu ile ilgili emirlerini hiçe sayarak savaş süresince onları enterne etmemiştir. Savaşa karşı olan ve bir çok defa Talat Paşa'nın yanlış yolda olduğunu söyleyen Rahmi Bey, liberal siyaseti ve idaresi ile İzmir'i yabancı uyrukluların en az tedirgin oldukları bir bölge haline getirdi. Savaş sırasında İzmir'deki İtilaf Devletleri tabaasının da normal zamanlardaki yaşamlarına ve alışverişte bulunmalarına müsaade etti⁴³.

⁴¹ **Ahenk**, 10 Kanun-ı evvel 1329, 30 Mart, 6 Nisan, 4 Ağustos, 9 Eylül 1330, 7 Teşrin-i evvel 1332; M.K.Dursun, a.g.e., s.72-73 ve 81-88.

⁴² Sabri Sürgevil, **1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Politikası**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi (İzmir, 1984), **Ahenk**, 19 Kanun-ı evvel 1331; **Hizmet**, 5 Teşrin-i sani 1333; Naci Gündem, **Günler Boyunca**, İzmir, 1955, s.197; Cemal Saran, **Bornova**, İzmir, 1979, s.9-10.

⁴³ Y.Aksoy, a.g.e., s.117-118; Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1981, s.32-33; M.K.Dursun, a.g.e., s.76-77.

Rahmi Bey, valiliği süresince şehrin sosyal yaşantısının renkli ve zengin bir hale gelmesi için de girişimlerde bulundu. Şehrin sosyal yaşantısında önemli bir yeri olan Hilal-i Ahmer, Müdafaa-yı Milli ve Türk Ocağı gibi cemiyetlerin faaliyetlerini sürekli olarak destekleyen Rahmi Bey, bu cemiyetlerin daha iyi bir duruma gelmesi için de katkılarda bulundu. Şehir içindeki spor faaliyetlerini de destekledi. Rahmi Bey, 1915 yılı başlarında Türk spor klüpleri arasında bir futbol müsabakası da düzenlemiştir. Ayrıca, basın hayatının gelişmesine de katkıda bulunan Rahmi Bey, 1918 yılında "Halka Doğru" dergisinin yayınlanmasına da öncülük etti⁴⁴.

Çanakkale Savaşları sırasında, Osmanlı kuvvetlerini dağıtmak ve Ege Bölgesi'nin bir kaç yerinde uğraşması düşüncesinden hareket eden İtilaf Kuvvetleri savaş boyunca İzmir'i bir çok kere bombaladı. 1915 yılının ilk günlerinden itibaren uygulanmaya konulan bir plan doğrultusunda İzmir Körfezi'nin giriş ve çıkışı kontrol altına alınmış, daha sonraları da İzmir ve çevresindeki limanlar ve askeri tesisler bombalanmıştır. Psikolojik ve yıldırma şeklinde başlayan bu saldırılar savaşın gelişimine paralel olarak sivil kesimlere de yönelmiştir. Bu saldırıların başladığı ilk günlerde Albay Deeds adındaki bir İngiliz subayı, İngiliz tüccar Eric Whittall aracılığıyla Rahmi Bey'le görüşme isteğinde bulunmuş, Rahmi Bey de resmi olmayan bu görüşme teklifini kabul etmiştir. İngiliz İntelligence servisinin bir elemanı olan Albay Deeds, Rahmi Bey'den İzmir ve çevresine asker çıkarma izni ister. Rahmi Bey'in bu hizmetine karşılık da İzmir'de İngiltere'nin himayesinde kurulacak bir prenslik teklif eder⁴⁵.

İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçme çalışmalarına hız verdiği 5 Mart 1915 tarihinden sonra İzmir'e yönelik saldırılar yoğunlaştı. Aliğa Çiftliği, Reşadiye ve Şakran civarlarını bombalayan İtilaf donanması, olayı takip eden günlerde de yerleşim birimlerini İzmir savunmasında önemli bir yeri olan Yenikale'yi de bombaladı. Şehre karşı saldırıların yoğunlaşmasıyla birlikte, Kordonboyu'na kum torbaları ve toplar yerleştirilmiş, şehrin güvenliğinin sağlanması için de devriyenin sayısı arttırılmıştır. Rahmi Bey'in çarşı pazar dolaşarak halkı sükunete davet etmesi büyük bir memnuniyet uyandırdı. İlk anda halk arasında görülen panik havası da kısa süre sonra ortadan

⁴⁴ Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul, 1986, s.235.

⁴⁵ Celal Bayar, Ben de Yazdım, C.I, İstanbul, 1965, s.40.

kaybolmuştur. Halk, yüksek yerlere çıkarak bombardımanı yakından takip etmiştir. Savunma önlemlerinin dışında, düşman devletler ile ilgili olarak bazı önlemler de alındı. İlk önce 7 Mart 1915 tarihinde düşman devletlerin tebaasına verilmiş olan dört arsenik madeni imtiyazı feshedildi. İtilaf Devletleri tebaasına mensup kişilerde 8 Mart 1915 tarihinde Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgah semtlerine, Gureba Hastanesi dolaylarındaki Türk evlerine yerleştirildi. Başta Whittall, Giraud, Giffre aileleri de olmak üzere İtilaf Devletleri tebaasının süngülü nöbetçilerin beklediği Türk mahallelerine yerleştirilmesindeki amaç, eğer Türk mahallelerine bomba atılmasına devam edilirse kendi tebaalarının da zarar göreceğini anlatmaktır⁴⁶.

Şehre yönelik saldırıların alınan bu tedbirlere rağmen devam etmesi üzerine Rahmi Bey, 9 Mart 1915 tarihinde kendisinin ve şehir halkının kararlılığını ifade eden bir beyanname yayınladı. Beyannamenin yayınlanmasını takip eden günlerde çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan şehir halkının iç bölgelere gönderilmesine başlandı. Halk, sefere konulan özel trenlerle Aydın, Denizli, Salihli ve Cumaovası'na gönderildi. Şehir halkının kalabalık gruplar halinde istasyonda toplanması üzerine, vilayet makamınca yayınlanan bildirimlerde, telaşlanacak bir durum olmadığı, herkesin işiyle gücüyle meşgul olması gerektiği bildirildi.

İtilaf donanmasının İzmir'e yönelik saldırıları Şubat ve Mart boyunca giderek yoğunlaştı. İzmir'in savunmasında önemli bir yere sahip olan Yenikale'nin susturulmasından sonra harekete geçen İngilizler Rahmi Bey'e 9 Mart 1915'te bir ultimatom vererek şehrin teslimini ve İzmir Limanı'ndaki mayınların temizlenmesini istediler. Şehre yönelik saldırıların Mart ayını takip eden aylarda da devam etmesi üzerine vilayetçe yayınlanan bildirimlerde halk sükunete davet edilirken, bombardıman sırasında halkın sokağa çıkmaması ve üst katlarda oturanların saldırı sırasında evlerini terk etmeleri istenmiştir. Saldırıların yoğunlaştığı sıralarda düşman devletleri tebaasının Türk mahallelerine yerleştirilmesi, düzenli olarak uygulanmış, hava saldırıları için de bir erken uyarı sistemi oluşturulmuştur. Bazı kaynaklar İzmir'in savunulması yolunda Rahmi Bey tarafından başka tedbirler de alındığını, okullara ve polis karakollarına teneke teneke gaz

⁴⁶ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları*, İstanbul, 1976, s.74; Ahenk, 13 Kanun-ı sani 1330, 27 Mart 1331; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s.122.

dağıtıldığını ve muhtemel bir saldırı sırasında şehri yakma hazırlıklarının yapıldığını yazıyorlar. Y. Aksoy, İzmir ile ilgili eserinde; Rahmi Bey'in "İzmir cayır cayır yanar, yine de İngiliz olamaz. Bu davranışlarınızla şehir içindeki tüm hristiyanları ateş içine atıyorsunuz. Şehri dövüşerek alsanız bile tek bir hristiyanı sağ olarak bulamayacaksınız" demiştir⁴⁷. İzmir'e yönelik saldırılar Çanakkale'de çarpışmaların kesilmesine paralel olarak azaldı. Bununla beraber I.Dünya Savaşı süresince İzmir'e yönelik saldırılar sürdü.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce, 24 Ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti Rahmi Bey'in İzmir Valiliği görevine son verdi. Sebebi; Kanuna muhalif davranışlardır. İstanbul gazeteleri Rahmi Bey'in "Evamirin aksini icra eylemekte olduğundan dolayı" görevinden uzaklaştırıldığını belirtiyordu. Ayrıca, Rahmi Bey'in İzmir valiliğinden uzaklaştırılmasında, İttihatçılığı kadar adının tehciire, vagon-koli yolsuzluklarına karışması ve Mondros Mütarekesi öncesindeki barış girişimleri de etkili olmuştur⁴⁸.

3. 1912 - 1914 Yılları Arasında İzmir Vilayeti:

a. 1908 Seçimleri ve İzmir'deki Uygulaması:

Osmanlı Devleti'nde, II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri, meclisin 17 Aralık 1908 tarihinde açılışına değin yaklaşık dört buçuk ay sürmüştür. Bu süre içinde Ağustos ayında listelerin hazırlanmasıyla uğraşıldı. Eylül ayının ortalarından itibaren müntehib-i sâni seçimlerine başlandı. Ekim ayında da, müntehib-i sâni seçimleri sürdü. Ekim sonlarından itibaren Kasım'da ve Aralık ayı başlarında mebus seçimleri yapılmıştır. Bu sebeple seçim kampanyalarının doruğa ulaştığı dönem Kasım ve Aralık aylarıdır. Tarihlerdeki bu belirsizlik, Osmanlı Devleti'nde seçim işlemlerinin bütün sancaklarda aynı anda yapılmamasından kaynaklanmaktaydı. Seçimlerin nasıl yürütüldüğüne dair daha fazla

⁴⁷ Sabri Sürgevil, "Çanakkale Savaşları ve İzmir", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı:23, Ağustos 1987, s.93; Bkz. Birten Çelik, *Çanakkale Savaşı'nın İzmir Basınındaki Yankıları*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992), s.43-166; Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, İstanbul, 1986, s.133; N.Taçalan, a.g.e., s.33-34.

⁴⁸ Ahenk, 21, 22, 26 Şubat 1330; N. Taçalan, a.g.e., s.35; N. Gündem, a.g.e., s.50.

bilgimiz olan devletin büyük kentlerinden biri olan İzmir'e baktığımızda bu durum daha açık anlaşılacaktır:

İzmir şehrinde seçim işlemlerine, 6 Ağustos 1908'den itibaren listelerin hazırlanması ile başlandı⁴⁹. 19 Ağustos 1908'de Heyet-i Teftişye kuruldu ve Eylül ayı boyunca listelerin hazırlanması ve denetlenmesiyle uğraşıldı⁵⁰. İzmir kazasında 24 Eylül'de listeler askıya çıkarıldı ve bir hafta olan askı süresi 7 Ekim'e kadar uzatıldı⁵¹. İzmir kazası, müntehib-i sâni seçimlerinde 36 seçim bölgesine ayrıldı. 30 Ekim 1908'den itibaren de oy verme işlemine başlandı⁵². İzmir'de 112 ikinci seçmenin katıldığı mebus seçimi Belediye dairesinde 12 Kasım 1908'de yapıldı⁵³.

İzmir şehrinin erkek nüfusu teftiş heyetine ulaşan ilk listelere göre 78.904'tür. Yine bu listeye göre bunların 31.803'ü birinci seçmen niteliği taşımaktadır⁵⁴. Vilayetin yayınladığı ve kesinleşen listede ise "ma kura ve nevâhi İzmir kazası defâtir-i esâsiyesinde tahakkuk eden nüfus-u zükür-u umûminin miktarı 97502 ve İzmir Sancağı nüfus-u umûmisi cem'an 287437..." olduğu belirtilmiş ve sancaktan 6 mebus seçileceği duyurulmuştur⁵⁵.

1908 seçimlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkler üzerinde etkili olduğu ve örgütün önde gelen elamanlarını mebus seçtirmeyi başardığı söylenebilir. İttihat ve Terakki kendi üyelerinden aday seçerken, bu üyelerin yörelerce tanınmış olmasını da göz önüne almıştır. Örneğin; Menteşe'den seçilen Halil (Menteşe) Bey, mektepli bir Jön Türk olmasına rağmen Milas'ın köklü bir eşraf ailesindendi. Bu sebeple; önce İzmir'den adaylığını koyan Halil Bey, Enver Bey'in önerisiyle adaylığını Muğla'ya kaydirmiştir. İttihat ve Terakki'nin bazı adayları ise seçildikleri yöreleri ilk kez bu dönemde görece kadar bölgelerine yabancı kişiler idi. Örneğin, Denizli'den mebus seçilen Fraşerli Gani

⁴⁹ Seçimler ile ilgili bilgi için bkz. Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, Doktora Tezi, (Basılmamış); **Ahenk**, 24 Temmuz 1324.

⁵⁰ **Ahenk**, 6 Ağustos 1324.

⁵¹ **Ahenk**, 18 Eylül 1324.

⁵² **Ahenk**, 18 Teşrin-i evvel 1324.

⁵³ **İttihad**, 31 Teşrin-i evvel 1324.

⁵⁴ **Ahenk**, 11 Eylül 1324.

⁵⁵ "Makam-ı Vilayetten", **Ahenk**, 21 Teşrin-i sani 1324.

Bey yöreye ilk kez seçimi kazandıktan sonra teşekkür için gitmişti. Başka adaylar da seçim sırasında bölgelerinde bulunamamıştır⁵⁶.

İttihat ve Terakki Partisi'nin adayları dışında, İzmir'de programlarını yayınlayarak, seçimlere bağımsız olarak bazı mebus adayları katılmıştır. Bunlar: Hakkı Paşazade Davavekili Fahreddin Bey, Tabib Lebib Hüsnü Bey, Doktor Lütfü Bey, Alber Tarike Efendi, Milaşlı Gad Franko Efendi de mebusluk için programlarını duyurmuşlardır⁵⁷.

İzmir Sancağı'nda; merkez kazada 25'i Rum, 4'ü Musevi ve 4'ü Ermeni olmak üzere 112 müntehib-i sâni seçildi. Diğer kazalardan Urla'da 12'si Rum, 7'si Türk, 19; Ödemiş'te 3'ü Rum, 2'si Ermeni, 28'i İslam, 33; Menemen'de 4'ü Rum, 9'u Türk, 13; Karaburun'da 5'i Rum, 3'ü Türk, 8; Tire'de 2'si Rum, 2'si Musevi, 19'u Türk, 23; Çeşme'de 18; Kuşadası'nda 7'si Rum, 5'i Türk, 12; Seferihisar'da 4; Foçateyn'de 9 ve Bergama'da 8'i Rum, 24'ü Türk, 32 müntehib-i sâni seçilmiştir. Bazı kazalar ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunamadığından ikinci seçmenlerin etnik ve dinsel dağılımını net olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Ancak, Rumlar'ın 70'e yakın ikinci seçmen çıkardıkları söylenebilir. İzmir Sancağı'nda Dr. Edhem Bey'in istifa ettirilmesinden önceki duruma göre mebus seçimleri şöyle sonuçlanmıştır⁵⁸:

1. Müftü Mehmed Said Efendi	294 oy
2. Celebizade Hoca Seyyid Bey	289 oy
3. Aristidi Paşa	251 oy
4. Nesim Mazliyan Efendi	186 oy
5. Doktor Edhem Bey	185 oy
6. Pavlo Karolidi Efendi	166 oy

⁵⁶ H. Mentese, a.g.e., s.10-11; "Fraşerli Gani Bey'in Nutku", **Ahenk**, 6 Teşrin-i sani 1324.

⁵⁷ **Ahenk**, 11 Eylül 1324, 3,4 Teşrin-i evvel 1324; **Hizmet**, 23 Eylül 1324.

⁵⁸ **Ahenk**, 30 Teşrin-i Evvel, 1 Teşrin-i sani 1324.

b. 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri ve İzmir:

Birinci Meşrutiyet'in son 1877 seçiminden itibaren 30 yıl, en azından 8 genel seçimlik bir dönemin geçmesinden sonra, Meclis-i Mebusan'da hiçbir surette türdeş olmayan her an bölünmeye ve çatışmaya hazır 200-300 arası bir mebus kitlesi oluşmuştur. Bu seçim henüz yerleşmiş çok partili bir rejim içinde yapılmış değildir. Bu bakımdan geçici olarak İttihat ve Terakki çatısı altında toplanmış görünen bu grup çelişkilerini ve muhaliflerini kısa bir süre sonra, Sadrazam Kamil Paşa'ya güvenoyu meselesini de ortaya çıkaracaktır. Azınlık mebuslarına gelince, onlar zaten Osmanlı'dan ayrılmak amacıyla meclise gelmişlerdi⁵⁹:

Kanun-u Esasi'ye göre, Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresi 4 seneydi (Madde 69). 1909 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerde, Meclis-i Ummumi(nin her senenin Kasım ayında açılacağı ve Mayıs başlarına kadar çalışacağı belirtilmişti (Madde 43). Buna göre, I. Dönem Meclis-i Mebusan'ının normal koşullarda Ekim 1912'ye kadar görev yapması gerekiyordu. Ancak, Siyasal gelişmeler 1912 seçimlerini daha erken bir tarihte, Ocak 1912'de başlatacak ve bu sebeple III. Meşrutiyet'in ikinci genel seçimi, aynı zamanda Türk tarihinin ilk "erken genel seçimi" olacaktır.

Erken seçime yol açan gelişmeler doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'nin iktidar sorunundan kaynaklanmıştır. Çünkü meşruti rejim kaçınılmaz bir şekilde özgürlüklerin genişlemesine ve somutlaşmasına yol açmıştır. Özgürlüklerin genişlemesi ise, farklı siyasal partilerin ortaya çıkmasına ve etkinleşmesine sebep olacaktır. 1912'ye kadar iktidar üzerinde etkide bulunmakla yetinen İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bu çoğulculuk içinde Meclis-i Mebusan'daki iktidarını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Dağılma sürecini yaşayan Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet ile süregelen iç ve dış sorunlarına bir türlü çözüm bulunamaması İttihatçıların başarısızlığı olarak görülmektedir. Diğer taraftan İ.T.nin, özgürlük ve demokrasiyi ülkenin kurtuluşu için birer araç olarak

⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, III, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, 1989, s.163; F. Demir, a.g.t., s.99.

görmesinden kaynaklanan tekelci tutumu da muhalefetin şekillenmesinde ve güçlenmesinde etkili oldu⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde 1912 seçimleri, 1908'e oranla daha düzenli yapılmıştır. Seçim ortamını ve işlemlerini düzenleyen yeni yasalarla ilk seçimlerde görülen yasal belirsizlik ve boşluklar giderilmeye çalışılmıştır. Her şeyden önce Anayasa'da milli egemenliği güçlendirici kişi hak ve özgürlüklerini koruyucu değişiklikler yapıldı. Bunların başında siyasal hak ve özgürlüklerin tanınması geliyordu. 1909 yılında yapılan değişikliklerle bu yetersizlikler ve etsiklikler tamamlandı. Anayasa'ya dernek kurma hakkı ve toplanma özgürlüğü kondu. Hafiyelik ve sansür kaldırıldı. Anayasaca tanınan dernek kurma hakkı 16 Ağustos 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ile düzenlendi⁶¹. Seçim ortamını düzenleyen diğer bir yasa da 9 Haziran 1909 tarihli "İctimâat-ı Umûmiye Kanunu'ydu. Bu yasaya göre, toplantılar için izin almak gerekmiyordu. Siyasal faaliyetlerin en önemli aracı olan basın ile ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. 16 Temmuz 1909 tarihli Matbuat ve Matbaalar Kanunları ile basına tamamiyle bir sansür konulmamakla birlikte bazı sınırlamalar getirildi⁶².

İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca siyasal hak ve özgürlüklere asıl sert sınırlamalar ise sürekli olarak uygulanmış olan "idâre-i örfiye"den, yani "sıkı yönetim"den gelmiştir. 31 Mart'la başlayan sıkı yönetim 1912 seçimlerinde de sürmüştür. Bu sebeple 1912 seçimleri aynı zamanda sıkı yönetim koşullarında yapılan ilk genel seçim olma özelliğini taşımaktadır⁶³.

İzmir Sancağı'nda 25 Ocak 1912'den itibaren listelerin hazırlanmasına başlandı. 2 Şubat'ta Belediye Reisi Edhem Bey'in başkanlığında Heyet-i Teftişiye çalışmalarına başladı. Bu kurulda 18'i Müslüman toplam 28 kişi bulunuyordu. İzmir şehrinde, 3 Mart'ta seçmen listeleri askıya çıkarılmıştı. 20 Mart'ta ise müntehib-i sâni seçimlerine başlandı. İzmir merkez kazası 39 seçim dairesine ayrıldı, belediyeden alınan sandıklar törenlerle seçim yerlerine gönderildi. 2 Nisan'da müntehib-i sâni seçimleri bitmiş ve 4

⁶⁰ T. Z. Tunaya, a.g.e., s.163.

⁶¹ Takvim-i Vekayi, 10 Ağustos 1325; *Düstur*, Tertib-i sani, I, s.604-608; S. Kili-Ş. Gözübüyük, a.g.e., s.74-85.

⁶² Metin için Bkz. *Düstur*, Tertib-i sani, C. I, s.21-23; *Düstur*, Tertib-i sani, C. I, s.395-406; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul, 1990, s.83-94.

⁶³ T. Z. Tunaya, a.g.e., C. I, s.371.

Nisan'da Belediye Konağı'nda 36'sı gayrimüslim (yaklaşık 20'si Rum) toplam 128 ikinci seçmen mebus seçimi için oy kullandı⁶⁴.

İttihat ve Terakki, 1912 seçimlerine, 1908'in aksine "cemiyet-i mukaddese" havasına ve bir meşrutiyet romantizmine dayanmaksızın girmek zorunda kaldı. İttihatçılar, taşradaki yönetim kadrolarında da köklü değişikliklere giderek kendi yandaşlarını yerleştirmeye çalıştı. Örneğin bu amaçla; Aydın Valiliği'ne 28 Ocak 1911'de Nazım Bey'in yerine eski Dahiliye Nazırı Celal Bey atandı⁶⁵.

18 Ocak 1912 tarihli Meclis-i Mebusan'ın feshine ilişkin irade; üç ay içinde seçimlerin tamamlanarak yeni Meclis'in açılmasını öngörüyordu. Buna göre II. Dönem Meclis-i Mebusan'ının açılış tarihi 18 Nisan 1912 olarak belirlendi. Buna karşın kararlaştırılan bu açılış gününe gelindiğinde birçok bölgede seçimler henüz bitirilememişti. İstanbul'da bile açılıştan bir gün önce Mebus seçimleri yapılabilmişti. Bu yüzden Meclis, 18 Nisan 1912'deki 56 mebusun hazır bulunduğu açılış göstermelik oldu. Reis seçmek için gerekli çoğunluk, ancak 13 Mayıs 1912'de sağlanabildi. Bu sırada, Meclis'te 205 mebusun mazbatasını onaylandı. Fakat seçim İttihatçılar lehine sonuçlanmıştı⁶⁶.

İzmir Sancağı'nda 39 seçim dairesine ayrılan merkez kazada 128 ikinci seçmen seçildi. Bunlardan 20'si Rum olmak üzere 36'sı gayrimüslim idi. İzmir Sancağı genelinde ise 96'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 380 ikinci seçmen seçildi. Mebus adayları ve almış oldukları oyların dağılımı şöyle idi⁶⁷:

İttihat ve Terakki Mebus Adayları:

1. Musa Kazım Efendi,	343 oy
2. Seyyid Bey,	343 oy

⁶⁴ "Dünkü İntihabat", *Anadolu*, 23 Mart 1328, 19 Şubat, 7 Mart 1328; *Ahenk*, 20 Kanun-ı sani 1327.

⁶⁵ *Ahenk*, 23 Kanun-ı sani 1327.

⁶⁶ *Tanin*, 31 Mart 1328; 18 Nisan 1328.

⁶⁷ Fevzi Demir, "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, İzmir, 1991, s.155-182; *Anadolu*, 23, 26 Mart 1328. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Demir, *Aydın Vilayeti'nde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.

3. Pavlo Karolidi Efendi,	342 oy
4. Nesim Mazliyan Efendi,	332 oy
5. Vahan Bardizbanyan Efendi,	328 oy
6. Emanuel Emanuelidi Efendi	327 oy

Hürriyet ve İtilaf Mebus Adayları:

7. Ksenefon Anastasiyadi Efendi,	42 oy
8. Anderya Kavafaki Efendi,	41 oy
9. Uşakizade Muammer Bey,	39 oy
10. Lazari İstimatıyadi Efendi,	32 oy
11. Mithat Kemal Bey,	31 oy
12. Hafız İsmail Efendi,	16 oy

Görüldüğü gibi, İzmir'in 6 mebusu da İttihat ve Terakki listesinde yer alıyordu. Dikkati çeken bir nokta da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Rum Meşrutiyet Klübü ile uzlaşmış olmasına karşın, Fırka listesinde yer alan Türk adayların Rumlardan daha düşük oy almasıydı. İttihat ve Terakki listesinde yer alan Rum Emanuelidi Efendi'ye ise Rumların hiç oy vermediği anlaşılıyordu⁶⁸.

c. 1914 Mebus Seçimleri ve İzmir Sancağı:

1914 seçimlerine İ.T.'nin iktidarı kesin olarak elinde tuttuğu ve tek partili bir yönetim kurduğu bir dönemde gidilmiştir. Ülke yenilgiyle biten büyük bir savaştan yeni çıkmıştı. Üstelik Meşrutiyet ilanı ile başlayan dönem içinde 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti bir hayli küçülmüştü. 1913/1914 seçimlerine giren yegane örgütlenmiş siyasi parti İttihat ve Terakki'ydi. Diğer parti Hürriyet ve İtilaf Fırkası resmen

⁶⁸ F. Demir, a.g.t., (Doktora), s.177.

yasaklanmış veya dağıtılmış olmamasına karşın ortadan silinmişti. Gerçi İttihat ve Terakki herşeyi kapsayan ideolojik yapısı ve gücü sayesinde son sözü söyleme hakkına sahipti. Ama yine de Türk olmayan unsurların isteklerini gözönünde bulundurması gerekiyordu. Balkanlardaki savaşın sona ermesiyle normahl siyasi hayata dönülmesi üzerine ittihatçı hükümet 1913 Sonbaharı'nda genel seçimlere gidileceğini açıklamıştır⁶⁹.

Hükümet başarısız kalan son seçimlerdeki işlemleri de olmamış kabul ederek yeni seçimlerin yapılmasına karar verdi. Meclis-i Vükela'ca bu konuda verilen karar Dahiliye Nezareti tarafından 23 Ekim 1913'te valiliklere duyuruldu. Ekim 1913 sonunda başlanılan seçimlerin normal koşullarda 1914 yılının Şubat'ında sonuçlanması gerekiyordu. Buna karşın Cemiyet ile azınlıklar arasında mebusların sayısı ve nitelikleri konusunda anlaşmazlıkların uzaması sebebiyle Meclis ancak, 14 Mayıs 1914'de açılabilirdi.

1914 seçimleri dönemin şartları sebebiyle basının çok az ilgisini çektiğinde seçimlerin yapılmasına ilişkin bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Bununla birlikte, birkaç önemli merkezde seçimlerin yürütülüşü incelendiğinde işlemlerin bir hayli uzun sürdüğü anlaşılmaktadır:

İzmir'de listelerin hazırlanmasına 1913 yılının Kasım ayında başlandığı görülüyor. 14 Aralık 1913'de ise listeler asılmıştır. İzmir Sancağı erkek nüfusu 258.878 olarak duyuruldu. Merkez kazadan seçilen toplam 116 ikinci seçmenden 108'i 6 Mart 1914 Cuma günü yapılan mebus seçiminde oy kullanmıştır⁷⁰.

1913 yılının Ekim ayında başlayan seçimlerin normal koşullarda 1914 yılının Şubat ayında sonuçlanması gerekiyordu. Fakat, İttihat ve Terakki ile azınlıklar arasında anlaşmazlıkların uzaması sebebiyle, Meclis 14 Mayıs 1914 tarihinde açılabilmiştir. Bununla birlikte Meclis'in açılış gününe mebusların çoğu yine de yetişememişti. Örneğin Meclis'in açılışından beş gün sonra 19 Mayıs 1914'de yapılan Reis seçimine 181 mebus katılmıştır⁷¹.

⁶⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, 1984, s.236-237.

⁷⁰ Listelerin hazırlanmasına ilişkin duyuru için bkz. *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1329, 1 Kanun-ı Evvel 1329, 31 Kanun-ı Sani 1329.

⁷¹ Şükrü Hanioglu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yılığ, C. IV, (1989), s.61-78; T. Z. Tunaya, a.g.e., C. III, s.170; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 1, İnikad: 3, 6 Mayıs 1330, s.21.

Bu seçimlerde de müntehib-i sâni ve mebus seçimlerinde adayların almış oldukları oylar hakkında kesin bilgi elde edilememiştir. Osmanlı Arşivi'nden ve basından belirlenebildiği kadarıyla İzmir Sancağı'yla ilgili sonuçlar şöyledir:

İmparatorluğun ikinci önemli merkezi olan İzmir Sancağı'nın merkez kazasında toplam 116 müntehib-i sâni seçilmişti. 6 Mart 1914'de 108 ikinci seçmenin oy kullandığı mebus seçiminde İttihat ve Terakki adaylarından Seyyid, Ubeydulslah, İhsan Onnik ve Simanoğlu Simonaki 107'şer; Vangel Mimaroglu 106 ve Nesim Nazliyah: 104 oy ile mebus seçilmiştir⁷².

Sonuç olarak, 1914 seçimlerinde 93 Sancak'tan toplam 256 mebus seçilmiştir. Araştırmamızın sonuçlarına göre; 1914 seçimleriyle Meclis'e girmeye hak kazanan 256 mebustan 157'si Türk, 68'i Arap, 16'sı Rum, 15'i Ermeni, 3'ü Yahudi ve 7'si Kürt'tür. III. Dönem içinde yapılan ara seçimlerle gelen 36 mebus da bu sayıya eklendiğinde bu dönemde toplam 292 mebusun görev yaptığı ortaya çıkmaktadır⁷³.

B. MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE İZMİR SANCAĞI:

1. 1918-1919 Yılları Arasında Mülki İdare ve İdareciler:

Rahmi Bey'in İzmir valiliği görevinden ayrılmasından sonra, kumandan Nurettin Paşa, acele İzmir'e getirilerek vali vekilliği görevine başladı (25 Ekim 1918).

I. Dünya Savaşı'na son vermek için yapılacak görüşmelere katılmak üzere Rauf (Orbay) Bey başkanlığında bir heyet 25 Ekim 1918 günü tren ile İzmir'e geldi. O Geceyi İzmir'de geçiren heyet, ertesi gün İzmir rıhtımında bekleyen "Muzaffer" adlı romorköre binerek, Midilli Adası'na doğru yola çıktı. Agamemnon zirhlisinde yapılan görüşmelerden sonra, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı⁷⁴.

⁷² Ahenk, 23 Şubat 1329.

⁷³ F. Demir, a.g.t., (Doktora), s.205-206; B.O.A., Dahiliye Nezareti Siyasi Evrakı (DH. SYS.), No: 122/3-1 ve 122/2-3; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1333-1334, Sene-yi Maliye, 68. Sene, Hilal-i Ahmer Matbaası, Dersaadet, 1334, s.111-119.

⁷⁴ Kâmil Erdeha, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s.373; M.K.Dursun, a.g.e., s.90.

Mütarekeden sonra, savaş sırasında düşman devletlerin gemileri peşpeşe İzmir limanına gelmeye başladılar. İlk önce İngiliz savaş gemisi, 6 Kasım 1918 günü İzmir limanına geldi. İngiliz gemisinin gelişi, İzmir’li Rumların çılgınca gösterilerine yol açtı. Vali Vekili Nurettin Paşa’yı ziyaret etmek üzere bir motorla kıyıya çıkan gemi kumandanı Binbaşı Dickson’u rıhtımda kara cüppeli Rum papazları karşıladılar, kendisine bir tepsi içinde tuz ve ekmek sundular. Rumlara ait evler ve işyerleri Yunan bayraklarıyla donatıldı. Engel olmak isteyen Türkler hakaret gördü, dövüldü.

Bunun üzerine Nurettin Paşa aşağıda sadeleştirdiğimiz bildiriye yayımladı:

“Vilayet Makamından,

Siyasal ilişkilerin geri gelmesi ve kurulması için İzmir’e gelmiş olan İngiliz motorunun gelişini neden sayan Rum ahalisinin yasa dışı olarak bayraklar açtıkları ve gösteri yaptıkları görülmüştür. Bayrak açmak resmi günlere bağlı olduğundan, bundan sonra bu gibi yasa dışı eyleme polisin müdahale edeceği ve girişimciler hakkında yasal kovuşturma yapılacağı duyurulur”.

Ancak bu bildirilere rağmen, Rumlar taşkınlıklarını sürdürdüler. Vali Tahsin Bey’in asil olarak göreve başlaması dolayısıyla, Nurettin Paşa’nın vali vekilliği görevi 8 Kasım 1918’de son buldu⁷⁵.

Tahsin Bey, İzmir’e gelerek 9 Kasım 1918 tarihinde görevine başladı⁷⁶. Celal Bayar, Tahsin Bey’in gelişen olaylar karşısında İ.T.C.’nin İzmir Katib-i Mesul’ü olan kendisinin tutumunu anlamak istemiştir. Çünkü, Celâl Bayar’ın eski vali Rahmi Bey ile arası açıktı. Bu sebeple, Tahsin Bey, Celâl Bayar’ın partiyi ve partiye bağlı olan diğer İttihatçıları zor duruma sokmasından çekiniyordu. Celâl Bayar ise; bu konuda kendisinin, yalnızca gelecek olan Yunan ve Büyük Devletler tehlikesi ile ilgilendiğini belirtir.

Vali Tahsin Bey zamanında; “İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti” kuruldu. Bu dernek, İngiliz savaş gemisinin (monitorun) İzmir Limanı’na gelmesi üzerine 6 Kasım 1918 günü Rumların yaptıkları taşkınlıklar karşısında, o tarihte İzmir’in ileri gelen genç Türk aydınları tarafından bir tedbir olarak düşünüldü.

⁷⁵ K. Erdeha, a.g.e., s. 373-374, *Anadolu*, 8, 10 Teşrin-i sani 1334.

⁷⁶ K. Erdeha, a.g.e., s. 374-376, Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.V, s.1539; Mehmed Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara, 1990, s. 300-301; *Islahat*, 27 Kanun-ı sani 1335. *Ahenk*, 1 Teşrin-i sani 1334; *İkdam*, 1 Teşrin-i sani 1334.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin amacı; "Memleketin maddeten ve manen gelişme ve yükselme sebeplerini sağlamaya çalışmak, memleketin düşünce ve duygularını uygarlık dünyasına iletme, bu amacın elde edilmesini engelleyecek her türlü girişimlere karşı meşru ve bilimsel savunmada bulunmak ve bu memlekette çoğunluk olan unsurların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtlarla uygar dünyaya karşı ispat etmektir." şeklinde düzenlenmiştir. Bu derneğin resmen kuruluşu ve tüzüğünün vilâyet makamına sunulması Vali Tahsin Bey zamanında olmuştur⁷⁷.

Vali Tahsin Bey, İzmir'e geldikten kısa bir süre sonra, kendisini atayan kabine görevden çekildi. Yeni hükümeti kuran Tefik Paşa, hükümetin ittihatçıları koruduğu yolunda ağır eleştirilerde bulunan çevreleri susturabilmek için ittihatçılıklarıyla tanınmış olan memurları görevinden uzaklaştırmaya başladı. Bu arada Tahsin Bey de 20 gün kadar valilik makamında oturduktan sonra, görevinden alındı, yerine Hürriyet ve İtilafçı olarak bilinen Edhem Bey 1 Aralık 1918'de atandı⁷⁸.

Edhem Bey, 2 Aralık 1918 tarihinde İzmir'e gelerek, göreve başladı. Edhem Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı idi. Uzun süre vazife ve memuriyetten uzak kalıp, İzmir gibi önemli bir vilâyete nazik bir zamanda geldiği için, vilâyet işlerinin idaresinde göreve başladığı günden itibaren zorlanmıştır. Ethem Bey, İttihat ve Terakki valileri zamanında yapılan işleri tenkit etmiştir. İ.T. taraftarı valiler zamanında göreve tayin edilmiş olan memurlara güveni yoktu. Bu sebeple, İttihat ve Terakki'ye mensup memurları işlerinden çıkarıp yerlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarını getirdi⁷⁹.

Edhem Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden idi. Yeni kurulacak olan kabinede onun da yer alması gerekiyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın isteği üzerine, İzmir valiliği görevinden 8 Ocak 1919'da istifa ederek ayrıldı ve İstanbul'a geldi⁸⁰.

⁷⁷ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1971, 2. Baskı, s. 143-147. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin, kuruluşu ile ilgili elde kesin belgeler olmamakla birlikte, tüzük ve dilekçesinin 1 Kanun-ı evvel 1334 (1 Aralık 1918)'de vilâyete verildiği sanılmaktadır, C. Bayar, *a.g.e.*, C.V, s.1539.

⁷⁸ K. Erdeha, *a.g.e.*, s.376; *Anadolu*, 22 Teşrin-i sani 1334, Kanun-ı evvel 1334; *Hukuk-ı Beşer*, 2 Kanun-ı evvel 1334.

⁷⁹ K. Erdeha, *a.g.e.*, s. 91-93; C. Bayar, *a.g.e.*, s.1539-1540.

⁸⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s.14.

Nureddin Paşa, 26 Ocak 1919 tarihinde 15.000 kuruş maaşla yeniden Aydın Vilâyeti vali vekilliğine atanınca, İzmir'e gelerek göreve başladı⁸¹.

1919 yılının Ocak ayında, Mondros Mütarekesi'nin hükümlerinin yorumlanmasının acıları büyük çapta İzmir'in üzerine çöktü. Daha Vali Edhem Bey zamanında, Yunan Hükümeti'nin ve İzmir Rumları'nın niyetlerini açık ve seçik gösteren kesin belirtiler ortaya çıktı. Bu belirtilerden bazıları şunlar idi.

24 Aralık 1918 tarihinde, İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinden sonra, Yunan torpidosu Leon'da İzmir Limanı'na gelerek, Pasaport önünde demirledi. Bu durum Rumlar'ın, şehirde çılgınca gösteri yapmalarına sebep oldu. 1 Ocak 1919'da ise, İzmir Metropolit Hrisostomos İzmir'e döndü. Fakat, Metropolit Hrisostomos'un görevi, din adamlığı değildi. Din adamlığı maskesi altında, gittiği yerlerde karışıklıklar çıkarmak, ayaklanmalar düzenlemektir. Bu sebeple de Vali Rahmi Bey, I. Dünya Savaşı sırasında kendisini İzmir'den sürüp çıkarmıştı. Şimdi, kafasında yeni planları ile Rumların coşkunu alkışları altında İzmir'e geri dönüyordu.

1919 yılının Ocak ayında, İzmir Belediye Başkanlığı seçimi yapılacaktı. İzmir'de Rum nüfusunun, Müslüman-Türk nüfusundan daha fazla olduğunu kanıtlamak için, bu seçimi bir vesile sayan Rumlar, seçimi kazanmak için var güçleriyle çalışmaya başladılar. Türkler ise çok başarılı bir seçim kampanyasına giriştiler. Seçim yoluyla emellerine ulaşamayacaklarını anlayan Rumlar ise, seçime girmekten vazgeçtiler. 1 Şubat 1919 tarihinde yapılan belediye seçimlerini tam liste olarak Türkler kazandı. Vali Nurettin Paşa, seçimi kazananlar arasında bulunan Hacı Hasan Paşa'yı İzmir Belediye Başkanlığı'na atadı⁸².

Rumlar, İzmir ve çevresini Yunanistan'a bağlamak için yasal ve yasa dışı bütün yolları deniyorlardı. Bu amaca ulaşmak için 1919 yılı Ocak ayının ikinci yarısında Urla ilçesinde bir ayaklanma düzenlediler ve bunu "Türkler, Rumları öldürüyor" diye belirterek, uluslararası bir mesele haline getirdiler. Bundan sonra Rumlar, Söke'nin Yoran bucağında, İzmir'de Çayırlihahçe civarında ayaklanmaya girişmişler, Yoran

⁸¹ *Müsavet*, 27 Kanun-ı sani 1335, K. Erdeha, a.g.e., s.378.

⁸² K. Erdeha, a.g.e., s.378, C. Bayar, a.g.e., C.V, s.1618, *Müsavet*, 25 Kanun-ı sani, 12, 20, 22 Şubat 1335; *Islahat*, 28 Kanun-ı sani 1335, 29 Şubat 1335; N. Taçalan, a.g.e., s.38.

ayaklanmasında bir süre başarı sağlamışlarsa da, Hürrem Bey'in komutasındaki 56. Tümen'e bağlı askeri güçler tarafından bu ayaklanma, genişleme olanağı bulamadan bastırıldı⁸³.

Vali Nurettin Paşa, meselelere İslamcılık açısından baktığı için, çoğunu hacı-hoca takımının oluşturduğu "Cemiyet-i İslamiye'yi destekledi". Aynı zamanda, bu derneği düşman işgaline karşı bir direnme örgütü olarak görüyordu. Bu sırada, asıl direnme örgütü olarak kurulan "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti", Vali Edhem Bey zamanında hiçbir varlık gösteremedi, adeta silinmiş gibi idi. Nurettin Paşa'nın valiliğe başlamasıyla, dernek ile Paşa arasında iyi ilişkiler kuruldu. Bu iyi ilişkiler Nurettin Paşa'nın görevden ayrılışına kadar artarak sürüp gitti⁸⁴.

1919 yılının Şubat ayında, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti" yöneticileri içinde bulunulan şartlar sebebiyle, Büyük Devletler'in İzmir'i işgal edeceklerini sezinlediler, böyle bir girişime karşı alınacak tedbirleri görüşmek için İzmir'de büyük bir kongre toplamayı kararlaştırdılar. Bu isteklerini Vali Nurettin Paşa'ya bildirdiler. Paşa isteklerini kabul etti. Bunun üzerine, Aydın Vilâyeti'ne bağlı sancak ve ilçe merkezlerinin belediye başkanları ile müftülerine yazılarak, sancaklardan dört, ilçelerden ikişer seçilmiş delege İzmir'e çağrıldı. Çağrı telgraflarının altını doğrudan doğruya Nurettin Paşa imzalamış olup, bağımsız Karesi (Balıkesir) ve Menteşe (Muğla) sancaklarına da yapılmıştır.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin 37 belediye başkanı, 37 müftü ve birçok delegeden oluşan kongresi 17 Mart 1919 günü 1.Beyler Sokağı'ndaki Milli Sinema'da toplandı ve toplantı üç gün sürdü. Ancak, kongreden önce, İzmir için iki önemli karar alınmış idi. Bunlardan ilki, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararıydı. Bu karar, 12 Mart 1919'da İngilizler tarafından İstanbul'daki Fransız ve İtalyan temsilcilerine bildirildi. İtalyanlar da bu haberi Türkler'e sızdırdılar. İkinci olarak, 14 Mart 1919 tarihinde Nurettin Paşa'nın İzmir valiliği görevinden alınması kararlaştırıldı.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi, iki yarar sağladı:

⁸³ C. Bayar, a.g.e., C.V, s.1616.

⁸⁴ N. Taçalan, a.g.e., s.186.

1. Düşman saldırısına karşı, silahla karşı koyma düşüncesi ortaya atıldı. Bunun etkileri zaman içinde görüldü.

2. Üst yönetici-eşraf işbirliği için çaba harcandı⁸⁵.

Kongrede alınan karar gereğince, 20 Mart 1919'da, İtilâf Devletleri temsilcilerine bir muhtıra gönderildi.

Paris Sulh Konferansı'nda, İtilaf Devletleri ve özellikle de İngiltere Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesini çıkarlarına uygun buldu. Nurettin Paşa'nın planlarını bozmasından çekinen İngilizler, böyle kuvvetli bir valinin şehirde bulunmasını istemediler. Bu sebeple, sözde İzmir vali vekilliği görevine tayin edilmeden önce (25 Ekim 1918'de) Aydın Sancağı'nda kumandan iken, emrindeki jandarma kumandanlarına Rumların öldürülmesi için emir verdiği iddiasını ortaya attılar. Ayrıca, Hürriyet ve İtilâfçılar da kendi partilerinden birinin işbaşına gelmesini istiyorlardı. 3 Mart 1919'da Tevfik Paşa kabinesinin düşüp, Damat Ferit Paşa kabinesinin başkanlığındaki Hürriyet ve İtilâf Fırkası hükümetinin kurulması işlerini kolaylaştırdı. 13 Mart 1919 tarihinde Nurettin Paşa görevden alındı, yerine İzzet Bey vali olarak atandı⁸⁶.

2. Paris Barış Konferansı ve Yunan İstekleri:

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, savaşa katılan devletlerle ateşkes anlaşmaları imzalandı. Şimdi asıl konu, barış anlaşmasının imzalanmasıydı. Bu sebeple, 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te Barış Konferansı toplandı. Başta İngiltere, Fransa, İtalya, A.B.D., Yunanistan ve Japonya ile birlikte konferansa 32 ülke katıldı.

Yunanistan 26 Haziran 1917'de, İtilâf Devletleri saflarına katılarak onların müttefiki oldu. Daha Paris Konferansı başlamadan önce, Londra ve Paris'te Yunan Başbakanı Venizelos propaganda amacıyla görüşmeler yaptı. Venizelos, 30 Aralık 1918'de konferans sekreterliğine bir muhtıra sunarak, ilk kez Yunan isteklerini resmi

⁸⁵ N. Moralı, a.g.e., s.11-13.

⁸⁶ C. Bayar, a.g.e., C.V, Belge, 101; ATASE Arşivi, A: 41, D: 28, F: 22, 25; D: 48, K: 8, F: 17-1, 17-2 ve 52.

yoldan açıkladı⁸⁷. Paris Barış Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat günkü oturumlarında, Venizelos söz aldı; sadece Batı Anadolu'da müttefiklerden Yunanistan'a katılmasını istediği bölge; bağımsız Kale-yi Sultaniye (Çanakkale) ve tamamen Türk olan Denizli Sancağı hariç, Aydın Vilâyeti (İzmir, Manisa, Aydın Sancakları'nın) tümü ile, bağımsız Karesi (Balıkesir) ve Menteşe (Muğla) sancaklarını içine alıyordu⁸⁸. Venizelos düzmece istatistiklere dayanarak, bölgede 1.017.398 Türk, 818.221 Rum'un yaşadığını öne sürmekte idi⁸⁹. Türk nüfusunu 1/3 oranında, daha az gösterip, Rumlar için istatistiklerin verdikleri rakamları iki mislinden çok şişirmesine rağmen Venizelos, Yunanistan için istediği bölgede Türklerin çoğunlukta olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Bu durumu değiştirmek için Venizelos, ekonomik ve coğrafi sebeplerden dolayı Anadolu'nun devamı sayılması gereken Oniki Adalar (İtalyan işgali altında idi) ile, Ege'deki İmroz, Bozcaada (Osmanlı Devleti'nin elinde idi), Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya, Rodos ve Meis (Fransız işgali altında idi) adaları nüfusunun istediği bölge için verdiği sayılara ilave edilmesini istedi. Bu yapıldığı takdirde bölgedeki Rum sayısı 1.188.359'a yükselirken, Türklerin sayısı ise, 1.042.052 olarak kalacaktı⁹⁰.

Venizelos, Müttefik Devletler'in dikkatini, Batı Anadolu'da Rumların en yoğun yaşadıkları İzmir Sancağı'nda toplamak istiyordu. Bu sebeple, İzmir Sancağı'nın merkez kazası olan İzmir'de 243.879 Rum, 96.250 Türk, 51.872 yabancı, 16.450 Yahudi, 7628 Ermeni ve 415 Bulgar olmak üzere, toplam 416.494 kişinin yaşadığını öne sürmüştür. Konferanstan önce veya konferans esnasında, Venizelos, Yunan isteklerini haklı bir zemine oturtmak için bizzat kendisinin kontrolü altında, Londra, Paris ve Amerika'da propaganda yayınları piyasaya sürdü. Bu yayınlarda yer alan ve "1912 Rum Patrikanesi İstatistikleri"nden alınan bu rakamlar, gerçekte Vital Cuinet'in 1890-1894 yılları arasında Paris'te "La Turquie d'Asie" başlığı altında 4 cilt olarak yayımladığı kitabından alınmıştı.

⁸⁷ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1986, s.54; Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul, (B.t.y.), s.283-284; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1964, s.460.

⁸⁸ D. Kitsikis, *a.g.e.*, s.32.

⁸⁹ Y.T. Kurat, *a.g.e.*, s.56; D. Kitsikis, *a.g.e.*, s.33.

⁹⁰ D. Kitsikis, *a.g.e.*, s.33; Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Dönemi'nde İzmir Sancağı*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993, s.70.

Bu bilgiler, Rumlar dışındaki etnik gruplar için aynen alınırken, Rumların nüfusu ile ilgili verilen 57.000 rakamı, 4 misliden fazla şişirilerek konferansa sunulmuştur⁹¹.

Venizelos, 1914 Osmanlı nüfus sayımı sonuçlarını bilmesine rağmen, kasıtlı olarak bu sonuçları görmezlikten gelerek, verdiği istatistiki bilgilerin 1914 öncesine ait olduğunu belirtti. 1914-1918 yılları arasında ise; 450.000 Rumun Türk Hükümeti tarafından kovulup Yunanistan'a sığındığını yüzbinlercesinin ise kıyı bölgelerinden İç Anadolu'ya sürüldüğünü söylemiştir.

Yunan Başbakanı Venizelos, "Türk Küçük Asya'sı" diye tanımladığı ve Türklere bırakılmasına istediği Orta Anadolu'dan ayrı olduğunu iddia ettiği Batı Anadolu'nun "3000 yıldır Yunanlılar yerleştiği için" tarihi ve konferansa sunduğu demografik sebeplerden dolayı ve Wilson İlkeleri'nin 12. maddesinde yer alan "selfdeterminasyon" hakkına dayanarak, Osmanlı idaresinden ayrılmasını ve Yunanistan'a bırakılmasını istiyordu. Venizelos'a göre, bu bölge içinde kalacak Türklere, Orta Anadolu'da kurulacak Türk Devleti içinde kalacak Rumlar, mübadele edilmeliydi. Her iki hükümet kendi topraklarında yaşayan ve karşı tarafa geçmek isteyen Türk ve Rumların taşınmaz mallarını satın alacaktı ki, birkaç yıl içinde her iki tarafta da nüfus homojen bir yapıya kavuşacaktı⁹². Bu yapıldığı takdirde, Batı Anadolu'daki verimli toprakların Rumlara Orta Anadolu'daki kıraç toprakların ise, Türklere kalacağı ortada idi.

İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, Onlar Konseyi'nin 4 Şubat 1919 günü yaptığı toplantıda getirdiği öneri ile, Yunan istekleri "karar verilmek üzere" bir uzmanlar komisyonuna havale edildi. Komisyon, çalışma raporunu 7 Mart'ta konseye sundu. Komisyon, Yunanistan'ın Trakya'daki isteklerini genellikle kabul ederken, Anadolu ve 12 Adalar konusundaki isteklerini, komisyonun Amerikalı üyeleri doğru bulmadılar. İtalya ise, temelden isteklere karşı çıktı. Komisyonun Amerikalı üyelerinden Coğrafya Profesörü Westermann, 1908 tarihli askere celp kağıtlarına dayanarak yaptığı bir çalışmada Venizelos'un Rumların sayısını 100.600 dolayında arttırdığını, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da talep ettiği bölgenin %32'sini Rumlar, %63'ünü ise Türklerin

⁹¹ D. Kitsikis, a.g.e., s.34.

⁹² D. Kitsikis, a.g.e., s. 35.

oluşturduğunu kanıtladı. Westermann'a göre, Enosis'e karşı, bölgede hem Türk, hem de Rumları koruyan yeni bir devlet kurulmalı idi⁹³.

Komisyunun diğer Amerikalı üyeleri gibi Westermann'da konferansın haklıyı veya haksızı belirleyecek adil bir platform olmadığına farkında değildi. Amerika için önemli olan ilk nokta, Ortadoğu petrolünün sömürsünden alınan payın devamının sağlanması idi.

Amerikan petrol tröst, kartel ve şirketlerinin ortak veya temsilcileri konferansa katılan büyük devletlerin başkan ve başbakanları olarak masada yerlerini almışlardı. İngiltere Dışişleri Başkan Vekili olarak İngiliz heyetine katılan Lord Curzon, Shell'in kurduğu "Turkish Petroleum Coy" (şimdiki Irak petrolünün) en önemli hissedarıydı. Fransa Başbakanı Clemenceau ise, Societe Generale des houilles ile yakın ilişki içindeydi. Amerika Başkanı Wilson'un danışmanları olan, John Foster Dulles, Thomas William Lemont ve Ven D. Yoone, Morgan ve Rokfeller tröstlerinin beyin takımını oluşturuyordu.

Uzun yıllardır Akdeniz ve Ortadoğu'yu sömüren İngiltere ve Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın bu pazardan giderek artan bir pay almasından rahatsız oldular. Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret, son zamanlarda uygulanan boykotaja rağmen, İngiltere ve Fransa'nın aleyhine giderek artıyordu⁹⁴.

İzmir ve artbölgesinde Yunanistan gibi İtalya'nın da gözü vardı. I. Dünya Savaşı sırasında, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alan İtalya'ya savaş sırasında yapılan St. Jean de Maurienne gizli anlaşması ile, Osmanlı Devleti'nde kendisine içinde İzmir ve çevresinin de bulunduğu bir pay vaat edildi. Ancak, Doğu Akdeniz ve Batı Anadolu'da İtalya'nın yerleşmesini kendi çıkarları için tehlikeli bulduklarından, İngiltere, Fransa ve A.B.D.'de Yunanistan'ın yanında yer aldılar. Ancak, Paris Barış Konferansı 1919 yılının Nisan ayında hala kesin bir karara varamamıştı. 28 Mart 1919'da İtalya'nın Antalya'yı işgal etmesi İngiltere, Fransa, A.B.D.'yi endişelendirdi. Adriyatik'teki Fiume Limanı'nın İtalya yerine Yugoslavya'ya verilmesi üzerine, İtalyan temsilcileri 24 Nisan'da konferansı terkettiler. Daha sonra da Güneydoğu Anadolu kıyılarında İtalyan donanması yoğun

⁹³ Y.T. Kurat, a.g.e., ss. 58-59.

⁹⁴ D. Kitsikis, a.g.e., s. 291.

faaliyetleri sebebiyle, 6 Mayıs 1919 tarihli oturumda Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasına karar verildi⁹⁵.

Paris Konferansı'nın bu kararının uygulanmasından sadece 12 saat önce haber verildi. Aslen Muğla'lı bir Rum olan Zaharoff, savaş yıllarında İngiltere ve Fransa hükümetlerine küçümsenmeyecek miktarda mali yardımda bulunmuştur. Bu sebeple de her iki hükümetçe de ödüllendirilmiştir. Zaharoff'un başta Lloyd George ve Clemenceau olmak üzere birçok devlet adamıyla yakın dostluğu vardı. Zaharoff özellikle 1919 yılının Mayıs ayının başından itibaren Yunan davası için konferansta yoğun bir kulis faaliyetine girişti. Paris Konferansı'nın Yunanistan'ın İzmir'e çıkması kararını vereceğini anlamasından bir gün önce, Paris'teki Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e telefonla şunları söylemiştir: "Venizelos'a İzmir'i işgal etmek üzere gemilerini ve birliklerini hazırlamasını söyleyiniz. Yüksek kurulun bu konuda karar almasını sağlamış bulunuyorum. Kurul, kararını size resmen yarın bildirecektir." Konferans sırasında Yunan davası için kişisel nüfuzunu kullanan diğer tanınmış Yunanlı ise Sir John Stavridi idi. 1839'da Yunanistan'da kurulan ve ülkedeki en eski İngiliz Bankası olan İonian Bank Limited'in sahibi ve başkanı olan Sir John Stavridi, aynı zamanda Yunanistan'ın Londra Başkonsolosu olup, Lloyd George'un da yakın dostu idi⁹⁶.

3. Osmanlı Devleti'nin İzmir Siyaseti:

Mondros Mütarekesi döneminde, Osmanlı Hükümeti'nin ve Vahdettin'in temel politikalarından birini de "İtilaf Devletleri'yle iyi ilişkiler kurmak" oluşturuyordu. Devletin bu politikasının başarıya ulaşması için daha önceki yıllarda, başta techir olmak üzere, Rum ve Ermenilere karşı yapılan uygulamaların İtilaf Devletleri'nde bıraktığı memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bu durum da, yönetimin ister istemez, bu unsurlarla iyi bir diyalog kurmasını gerekli kılıyordu. Daha Mütarekenin imzalanmasından önce kurulan ve birçok İttihatçı nazırı bünyesinde barındıran Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin (14 Ekim-11 Kasım 1918) programına koyduğu "halkın çeşitli

⁹⁵ D. Kitsikis, a.g.e., ss. 291-292.

⁹⁶ D. Kitsikis, a.g.e., s. 292, 296.

kesimleri arasında içten dostluğun kurulması” ilkesi bu gereğin ifadesi idi⁹⁷. Padişah Vahdettin huzuruna kabul ederek dinlediği Patrik naibi ve Bursa Metropolitisi Dorotheos’a, bütün vatandaşları eşit kabul ettiğini söyledi. Bu konu ile ilgili ilk ciddi girişimi de, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin, Meclis-i Vükelası’nda, techir edilen Rum ve Ermenilerin geri dönmelerini kolaylaştıran ve mütarekeden hemen sonra Aydın Vilayeti’nde de uygulamaya konan karar oluşturuyordu. Birinci Tevfik Paşa Hükümeti döneminde (11 Kasım-12 Ocak 1919) önceden olduğu gibi, Rum ve Ermenilerin nazırlık da dahil olmak üzere her türlü devlet memuriyetine atanmaları uygulaması benimsendi. Aydın Vilayeti’nde savaş yıllarında vilayetin umur-u hukukiye müdürlüğü görevini yürüten, Şarl Karabiber Efendi mütarekenin imzalanmasından sonra istifa edince, yerine 1918 yılının Kasım ayının ortalarında Dimitraki Efendi atandı⁹⁸.

İkinci Tevfik Paşa Hükümeti zamanında da benzer atamalar yapıldı. Ondan sonra, kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında, Aydın Vilayeti’ne yapılan iki önemli tayin sadece bölgenin değil, aynı zamanda devletin geleceği açısından da son derece önemli sonuçlar doğurdu. “İktidara gelir gelmez, Batı Anadolu ve Trakya’nın Yunanistan’a ilhakı için güçlü bir kampanya ile başatmek zorunda kalan” hükümet, ilk iş olarak, İngilizlerin ve sarayın adamı olduğu söylenen İzzet Bey’i valiliğe tayin etti⁹⁹. Bu tayinle hükümet, Rumların yapmakta olduğu taşkınlıkları, İngilizlerin de desteğini alarak dizginlemek istemiştir. İzzet Bey, göreve başlar başlamaz, bir konuşma yaparak “Ben Yunan halkının temiz dostuyum. Onu yakından tanıdım. İki aydan fazla bir zaman Atina’da beraberlerinde yaşadım. Yunan halkı çok terbiyelidir. Osmanlı hükümdarlığındaki Yunanlıların sanatta ve yazılarındaki büyük terakkilerine hayranım. Türklerle aynı değerde olan bu unsura son derece ehemmiyet vermekteyim. Kardeşliğin tekrar iade edilmesi hususları için sukuneti ve garantiyi sağlamaya çalışacağım. Bu mücadelede hepinizin beni destekleyeceğinden ümit varım.” Bu açıklamaların ardından,

⁹⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, s. 30.

⁹⁸ Vilayet umur-u hukukiye müdürlüğü; yabancı azınlıklar ile konsoloslukların vilayetle olan ilişkilerini düzenliyordu. *Anadolu*, 15 Teşrin-i sani 1335; *Köylü*, 28 Mart 1335; 141.

⁹⁹ S. Akşin, *a.g.e.*, s. 163, 244.

vilayetin bozulan güvenliğini sağlamak için jandarma toplamağa başladı. Ayrıca, sansür de yeniden sıkı bir şekilde uygulandı¹⁰⁰.

5 Nisan 1919'da Damat Ferit Paşa, taşradaki karışıklık ve huzursuzluğa son vermek üzere kuvvetli bir merkezi hükümet otoritesi kurulacağını ve şehzadelerin başkanlığında biri Anadolu, diğeri de Rumeli'ye gönderilmesi kararlaştırılan nasihat heyetlerinin, hükümet adına tam yürütme yetkilerine sahip olacaklarını söyledi. Ancak, aynı görüşmede Damat Ferit Paşa bu heyetlere İngiliz subaylarının da katılmasını istedi¹⁰¹. Bunun sebebi, hükümetin Rum taşkınlıklarının sürekli kendisine çıkarılan faturasından sıyrılmak için, İngilizlere sorumluluk yüklemesidir. Bu sırada, Paris Barış Konferansı'nda pazarlık konusu yapılan ve hükümetçe de bilinen Aydın gibi son derece önemli bir vilayette yerleştirilmiş olan ve bir süredir Miralay Süleyman Fethi Bey'in vekalet ettiği, 17. Kolordu Komutanlığı'na eski emekli bir Miraliva olan Ali Nadir Paşa tayin edildi. Böylece, hükümet birçok yararlı komutanı Anadolu'ya tayin ettiği günlerde, İzmir için yapıldığını söylediği istisnanın sebebine "hem bir İtalyan işgalini önlemek, hem de Rumların asayişsizliğine son vermek üzere İngilizlerin ya da bunlarla birlikte Fransızların bir işgali gerekli görülmüştür. Bunun için de böyle bir işgale karşı koymayacak, tersine bunu kolaylaştıracak kimselerin İzmir'de sorumlu mevkilere getirilmesi düşünülmüştür"¹⁰².

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in görevlerini "...unsurlar (Türk ve Rum) ortaya çıkan karışıklık ve yanlış anlamaları gidermek ve bütün unsurların birbirlerine karşı vatandaşlık hissiyle davranmalarını temin" etmek diye açıkladığı Nasîha Heyetleri'nden Anadolu'ya gidecek olanı Mudanya'ya gitmek üzere 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrıldı. Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlığında, Ali Rıza Paşa, Mahmut Hayret Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Eski Pazarcık Müftüsü Halil Fehmi, Dahiliye Nezareti Müdürleri'nden Ohannes Ferit, Eski Karahisar Mebusu Yanko Geuenidis'den oluşan Anadolu Nasihat Heyeti, daha önce geçtiği güzergahta (Bursa, Karesi, Manisa) olduğu gibi 26 Nisan'da geldiği İzmir'de de Türklerin coşkun

¹⁰⁰ B.O.A. DH/İ-UM., Ds. 11/1, Bel. no. 2/67, İkdâm, 29 Mart 1335.

¹⁰¹ S. Akşin, a.g.e., s. 249, 255; Nasîha Heyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nasîha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, İzmir, 1992.

¹⁰² B. N. Kaygusuz, a.g.e., s. 152; S. Akşin, a.g.e., s. 254.

gösterileriyle karşılandı. Ali Rıza Paşa tarafından halka Padişah'ın beyannamesi okunarak, göreve başlayan heyetin ilk faaliyeti, heyet başkanı Abdürrahim Efendi'nin 27 Nisan'da "zito" (yaşasın) çılgınlıkları arasında Buca'ya giderek piskoposla görüşmesidir. Bu ziyaretin Buca'ya yapılışı tesadüf değildi. Mart ayının sonlarında Rumların "asayiş bozuk göstermek" için çıkardıkları Buca meselesi, ancak kuvvetli askeri birliklerin bölgeye yetişmesiyle bastırılabilmişti. Buca Belediye binasında yapılan görüşmede Buca piskoposu Şehzadeye "Buca ahalisinin prens hazretlerinin bu şerefbahş ziyaretlerinden dolayı son derece müteşekkir ve mütahassis olduğunu, Şehzadenin buralara kadar teşriflerinin İttihat ve Terakki Komitesi tarafından bütün unsurlara karşı yapılan mezalim ve sapkınlıkları unutturacağı inancında olduklarını" söylemiştir¹⁰³.

28 Nisan 1919 sabahı, Abdürrahim Efendi, Torbalı, Buca, Seydiköy, Bornova ve Kokluca'dan gelen heyetleri dinledi. Öğleden sonra ise, Bornova'ya giderek halk ve hükümetle temaslarda bulundu. Daha sonra da İzmir'deki İngiliz ve Fransız kolonisi tarafından şerefine verilen bir çay ziyafetine katıldı. Ziyaretin yapıldığı sırada, İzmir'deki İngiliz ve Fransız iş çevreleri (levantenler) yoğun çaba sarfediyorlar idi. Bu insanlar kendi burjuvazisinin çıkarlarını destekleyecek olan ve denenmemiş bir Yunan yönetiminden çok, kapitülasyonların getirdiği ticari ve ekonomik ayrıcalıklarla mevcut yönetimin kendi çıkarlarına daha iyi hizmet edeceğinin farkındaydılar. Ancak, Osmanlı yönetimi bu tercihi lehine kullanmada başarı gösterememişti¹⁰⁴.

26 Nisan 1919'da şehirden ayrılan nasihat heyetinin İzmir'e gelişi her ne kadar Türk halkını coşturmuş, Türkçe basını yumuşatmışsa da, çok tesirli olamamıştır. İzmir Rumları, heyetle ilgili her türlü çalışmanın içinde görünmekle birlikte samimi değildiler. Yunan askerlerinin çirkin davranışlarda bulunmaktan çekinmediği nasihat heyetine, İngilizlerin söylediği gibi Rumlar ilgi göstermediler¹⁰⁵.

Nasihat heyetlerinden, yönetimin beklediği faydayı sağlaması mümkün değildi. Çünkü, heyetler yola çıktığında Rumların Osmanlı Devleti'nin çatısı altında yaşamak

¹⁰³ S. Akşin, a.g.e., s. 245, *Müsavat*, 28 Nisan 1335.

¹⁰⁴ D. Kitsikis, a.g.e., ss. 203-210; S. Akşin, a.g.e., ss. 257-258.

¹⁰⁵ Köylü, 19 Nisan 1335; *Müsavat*, 23, 24, 25, 27, 30 Nisan 1335; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Krolonojisi*, Ankara, 1970, s. 28; D. Kitsikis, a.g.e., s. 335; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz İlgili Belgeleri*, Ankara, 1971, s. 69.

istemediklerine dair yeterince ipucu vardı. Daha, 9 Mart 1919'da Dorotheos Rumları vatandaşlık vazifelerinden muaf tuttu, 16 Mart'ta ise Patrikhane Bab-ı Ali'yle ilişkilerini kestiğini ve Osmanlı Rum Cemaati'nin sorumluluğunu üzerine aldığını duyurdu. Aynı tarihlerde, Trabzon Metropoliti Hrisanthos, Dorotheos ve Patrikhane Müşaviri Aleksandros Pappas "esir Yunanlılığın haklarını temsil etmek üzere" Paris Barış Konferansı'na gönderildiler. Osmanlı Rumlarının gözü ve kulağı Paris'te verilecek kararda olup, yönetimin kendileriyle ilgili alacağı hiçbir karar onları bağlamıyordu¹⁰⁶.

C. İŞGAL SIRASINDA İZMİR SANCAĞI

1. İzmir'in İşgali:

Yunanistan Başbakanı Venizelos, 5 Mayıs gecesi Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin Yunan kıtalarının İzmir'i işgal etmesine izin vereceğini öğrendikten sonra Paris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Mayıs 1919'da telgraf çekerek İzmir'in işgali için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Aynı gün Selanik'te bulunan Yunan ordu komutanı Paraskevopulos'a 1. Tümen'in İzmir'e çıkarma yapmak üzere hazır hale getirilmesi direktifini verdi. İzmir'i işgal edecek olan tümenin gemilere bindirilmesi işlemi 12 Mayıs 1919'da tamamlandı. 13 Mayıs 1919 sabahı biri Venizelos, diğeri Paraskevopulos'tan olmak üzere 1. Tümen'e iki telgraf gönderildi. Bu telgraflarda tümenin vakit kaybetmeden Eleftheron Limanı'ndan hareket etmesi bildiriliyordu¹⁰⁷. Aynı limanda toplanan 3'ü İngiliz, 4'ü Yunan olmak üzere toplam 7 torpidodan meydana gelen ve İngiliz kaptanı Gover Granvil'in komutasındaki Flotilla'nın görevi, 1. Tümeni taşıyan nakliye gemilerine eşlik etmektir. Yapılan plana göre; Granvil 4 mayın arama-tarama gemisi ile konvoyun 4 mil önünden gidecekti. İtalyan donanması ile karşılaşılırsa konvoyun İngiliz himayesinde olduğunu söyleyecekti. Onun arkasında yapılacak ve

¹⁰⁶ G. Jeaschke, a.g.e., ss. 20-21.

¹⁰⁷ Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir, 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ankara, 1997, s. 210.

toplam olarak 18 nakliye gemisinden oluşan filonun hemen önünde süvariliğini Sahturis'in yaptığı Leon Torpidosu bulunacaktı¹⁰⁸. 14 Mayıs 1919 günü öğle üzeri, konvoy o sırada İzmir'de bulunan İngiliz Amirali Calthorpe'den aldığı bir emirle Midilli Adası'nın Yera Limanı'na demirledi. Çıkarma ile ilgili ayrıntıları belirlemek için verilen bir günlük bu molada, Midilli Adası ile İzmir Limanı arasında yoğun bir seyir trafiği yaşandı. Albay Zafirios ve Çerulis, alaylara komuta edecek yarbaylar ve tümen kurmay başkanı Binbaşı Andreas Spanopulos'tan oluşan 1. tümen kurmay heyeti, konvoy Yera Limanı'na demirledikten kısa bir süre sonra Leon torpidosu ile akşam üzeri İzmir Limanı'na vardılar. Tanınmamak için kıyafet değiştirerek limanda demirli Averoff Zırhlısı'na geçen heyet Mavrudis'le Yunan kıtalarının şehre çıkartılması sırasında alınacak önlemleri görüştüktan sonra Zafirios ve Mavrudis, içinde Amiral Calthorpe'nin bulunduğu Iron Duke zırhlısına geçti. Burada yapılan görüşmeler sonucunda, olabilecek herhangi bir mukavemetin kırılması için İzmir çepeçevre kuşatılacaktı. Ayrıca, muhtemel çatışmaları önlemek maksadı ile Türk ve Rum mahallelerinin muhafaza edilmesi de kararlaştırıldı. Bu amaçla, Yarbay Stavrianopulos'un kumandasındaki 1/38 Efzon Alayı İzmir'i güneybatıdan çevirerek Karantina'dan Kadifekale'ye uzanan çizgiyi, Çakalos'un 5. piyade alayı şehrin kuzeydoğusunu çevirerek Punto (Alsancak)'dan Kadifekale'ye uzanan hattı, Shinas'ın 4. piyade alayı ise Türk mahallelerini kuşatacaktı. 14 Mayıs gecesi Midilli'ye dönen tümen kurmay heyeti Mavrudis'in verdiği İzmir'in harita ve planları üzerinde çalışmalar yaptılar. Konvoyun bu çalışmaları Yera Limanı'ndan ayrılışına kadar devam etmiştir¹⁰⁹.

İzmir'in işgali hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yürütülürken, Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda dile getirdiği İzmir'e yönelik isteklerinden haberli olan İzmir Rumları umutlu, Türkler ise kaygılı bir bekleyiş içindeydiler. Calthorpe, 13 Mayıs 1919 günü Iron Duke zırhlısı ile İzmir'e geldi. Vakit geçirmeden, komodor Fitzmaurice (İngiliz), Tümamiral Duvauroux (Fransız), Albay Mağliano (İtalyan), Dayton (Amerikan) ve Mavrudis ile yaptığı bir görüşme sonucunda Fransızların Foça'daki bataryaları,

¹⁰⁸ Nider Konstantinos, *Küçük Asya Harekatı 1919-1920*, Çev: Lefter Ksantopulos, Atina 1928, s. 2-3.

¹⁰⁹ N. Konstantinos, a.g.e., s. 5; Mihalidis, *Küçük Asya Seferi*, Çev: S. Karaoğlu, (B.y.t. ve B.y.y. s. 128-129).

İtalyanların Karaburun, İngilizlerin Kösten Adası, Yunanlıların ise Sancakkale Tabyasını 120 kişilik müfrezelerle işgal etmeleri kararlaştırıldı¹¹⁰. Bu karar 14 Mayıs sabahı saat 9'da İngiltere'nin İzmir konsolosu Mr. Morgan tarafından Vali İzzet Bey'e, Albay Smith tarafından da 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya bildirildi. Bu sırada ise, önce İngiliz İron Duke zırhlısının bir motoru daha sonra ise, limandaki diğer müttelik devletlere ait gemilerden silahlı deniz piyadeleri Kordon boyuna çıkarak, kendi konsolosluk, banka ve postahanelerini koruma altına aldılar. Ali Nadir Paşa, verilen nota ile içeriğini telgrafla İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne ilettili. Nezaret tarafından kendisine "mütareke ahkamına riayet ediniz" yanıtı verildi. Bunun üzerine, Ali Nadir Paşa, notada adı geçen mevzilerin işgalinde bir fenalığa meydan verilmemesi için işgal müfrezelerine katılması istenen Osmanlı subaylarını (her müfrezeye 1 tane) saat 12'de İron Duke gemisine göndermiştir. Ayrıca, bu mevkiilerdeki Osmanlı kıtalarına da karşı koymamaları emredilmiştir. Diğer mevkiiler gibi Sancakkale Tabyası da Teğmen Petropulos ve Smafor Çagar'ın komutasındaki Yunan deniz piyadelerince (Averoff Gemisi'nden) olaysız olarak işgal edilmiştir¹¹¹.

Mavrudis, İzmir Metropolit Hrisostomos'tan ihtiyar meclisi üyelerini, Yunan gazetecilerini, cemiyet üyelerini ve şehrin ileri gelen Rumlarını Aya Fotini Kilisesi'nde (Metropolitlik Binası'nda) yapılacak olağanüstü bir toplantıya davet etmesini istedi. Mavrudis, Metropolitlik salonunun bahçesine toplanan Rum kalabalığına Venizelos'un mesajını okudu. Ayrıca, Mavrudis, İzmir Rumlarına sükunet ve soğukkanlılık tavsiye etti. Rum ileri gelenlerinden, 1. Tümen'in şehri tamamen işgal edeceği ana kadar, şehirdeki bakkal, meyhane ve mağazaların kapatılmasını temin etmelerini istedi. Haber yıldırım hızıyla bütün Rum mahallelerine yayıldı, dükkanlarını kapayan Rumlar gelecek gemileri gözlemek üzere rıhtıma koşuştular¹¹².

İzmir'deki Türkler, Rumların 1.5 aydır devam eden hazırlıkları ile son hafta içindeki faaliyetleri sonucunda, gerek limandaki savaş gemilerinin sayılarının artışı ve gerekse de dikkati çeken yoğun trafiğin farkında idiler. Ayrıca, 14 Mayıs 1919 sabahından

¹¹⁰ Gotthard Jaeschke, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlılarının İzmir Çıkartması", Çev: Mihin Eren, *Bellekten*, 32/128, s. 569.

¹¹¹ Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", *Bellekten*, 23/89 (1959), ss. 145-147.

¹¹² *Yunan Ordusu İzmir'de*, Çev: Koço Teodoris, Konstantinos İoannis, Atina (1956), s.49.

itibaren gözlemeğe başladıkları olağanüstü gelişmelerden dolayı, ertesi günü şehrin Yunan kıtalarınca işgal edileceğinin farkında idiler. İzmir'in Yalılar semtinde oturan Rum ve Ermenilerin 14 Mayıs 1919 sabahı, arabalarla Punta'ya taşınıp, Yeni Kale'nin işgal edildiği söylentilerinin yayılması üzerine, gerçeği öğrenmek üzere, vilayete bir heyet gönderdiler. Hem vali hem de kolordu komutanının sözlü olarak, söylentilerin uydurma olduğu yolunda güvence vermesinden kısa süre sonra, vilayetçe beyanname yayınlandı. Bu beyannamenin yaptığı etkiyi, Haydar Rüştü (Öktem) Bey, hatıralarında şöyle belirtiyor: "...Okuduk, beynimizden yıldırımlarla vurulmuşa döndük. Çünkü, beyanname (Yeni Kale'nin) müttefikin kuvvetleri tarafından işgal edildiğini ifade ediyordu. (Vilayet bu işgalin Yunanlılarca yapıldığını özellikle saklamış olmalıdır.) Demek ki verilen teminat kapkara bir haberden başka bir şey değildi"¹¹³. Aynı gün Metropolithane'de İzmir Rumlarına okunan mesajdan Türkler çok çabuk haberdar oldular ve ikinci vakti de Türk Ocağı'nda toplantı yaptılar. Bu toplantıda ertesi gün Yunan kıtalarının İzmir'i işgal edeceği açıkça ifade edildi¹¹⁴. Hiçbir kararın alınmadığı bu toplantıdan sonra Türkler topluca Sultani Mektebi'ne giderek, burada yayınlanacak bildirin içeriğine uygun olarak hareket edilmesini kararlaştırdılar. 14 Mayıs 1919 akşamının geç saatlerinde, "İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi" imzasını taşıyan bildiriler İzmir'deki Türk halkının eline ulaştı. Bildiride, şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceği, bunun Türkler tarafından istenilmediğini belirtmek için Maşatlıkta toplanılması isteniliyordu¹¹⁵.

Anadolu Gazetesi matbaası, sansür kurulu tarafından kapatıldıysa da, bu bildiriye gizlice bastırmıştır. Bu sırada, Yunanlıların Amalthia gazetesi matbaasında da Türkçe ve Yunanca olarak, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafirios'un İzmir halkına, Metropolit Hrisostomos'un ise Rumlara hitabeden bildirileri basılmıştır. Saat 22.00'ye yaklaşırken ise, Amiral Calthorpe'un mütarekenin 7. maddesi gereğince müttefik hükümetlerin İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgal edilmesine karar verdiklerini belirten 2. notası vilayete ve kolorduya ulaşmıştı. Altı maddeden oluşan bu notada sivil ve askeri yönetimden, 15 Mayıs sabahı saat 8'de yapılması planlanan çıkartmanın problemsiz olması için önerilen

¹¹³ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991, ss.71-73.

¹¹⁴ Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, Ankara, 1985, ss.4-5.

¹¹⁵ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, s.102.

tedbirlerin alınması öneriliyordu. Bu önerilerin en önemlisi, şehirdeki bütün askeri kuvvetlerin işgal sırasında kışlada toplanmasını sağlamaktı. Osmanlı Devleti mütarekeden beri önlemek için büyük çaba sarfettiği bu işgal tehdidi karşısında, inisiyatif kullanmaktan aciz olduğu ortada olan, İzmir'in vilayet ve askeri yönetimini yalnız bırakmıştı¹¹⁶.

Daha ilk notayı alır almaz İron Duke zırhlısında Amiral Calthorpe' u ziyaret eden İzzet Bey, Yunanlılar tarafından yapılacağını kestirdiği işgalin Türk halkına kötü etki edeceğini bildirince, Calthorpe gayri resmi olarak kendisine müttefikler ne karar alırlarsa alsınlar halkı sakinleştirmek konusunda elinden geleni yapmasını tavsiye ederek, ondan söz almıştır. İkinci notayı aldıktan sonra ulaştığı Sadrazam Damat Ferit Paşa, kendisine Meclis-i Vükela'da karar alınmadıkça bir tavsiyede bulunamayacağını belirtince, Vali İzzet Bey önce kendiliğinden Calthorpe'dan şehri müttefik kuvvetlerin işgal etmelerini sağlamasını rica etti. Ve Yunan işgalinin Türkler için de hakaret olacağını bildirdi. Ali Nadir Paşa, İzmir'deki İtalyan askeri temsilcisinden işgalden üç dört gün evvel şehrin Yunanlılarca işgal edileceğini öğrenmiş idi. İlk notadan sonra, Harbiye Nazırı Şevket Paşa'ya şehri Yunanlıların işgal edeceğine ilişkin söylentileri bildirince "tevatüre kulak asmayınız" yanıtını aldı. Gece saat 1'de ikinci notanın içeriğini bildirdiği İstanbul'dan bir yanıt gelmeyince işgal sırasında notanın gereklerini eksiksiz yerine getirecekti¹¹⁷.

Anadolu Matbaası'nda basılarak Türk mahallelerine dağıtılan bildirilerden haberdar olan işgal makamları, Maşatlık'ta yapılacak mitingden rahatsız oldu. Amiral Calthorpe İron Duke Zırhlısı'nın toplarının toplantı mahalli ve Türk mahallelerine çevrilmesini emretmiştir. Binlerce kişilik büyük bir kalabalığın katılımıyla gece yarısından sonra başlayan miting, gerçekte Yunan kuvvetlerinin karaya çıkmasına mukavemet için değil, Rumlara karşı Türk çoğunluğunu kanıtlamak amacıyla yapılıyordu. Son derece düzensiz geçen mitingde alınan kararlar, ülkenin bütün vilayet, sancak, kaza ve nahiyelerinin belediye başkanlıklarına telgrafla bildirilmiştir. Alınan kararları, hükümete

¹¹⁶ G. Jaeschke, a.g.m., ss.571-572.

¹¹⁷ G. Jaeschke, a.g.m., ss.571-572; F. Altay, a.g.e., ss.145-147 ve 149-151; DH-KMS, Ds. 52/1, Bel. No: 57.

bildirmek ve işgali protesto etmek için, Müftü Rahmetullah Efendi'nin başkanlığındaki bir heyet de Vilayete gönderildi¹¹⁸.

Miting devam ettiği sırada, terhis edilmiş, yedek subayların başında bulunduğu halk, polis dairesindeki silah deposuna hücum ederek kapıları kırarak, silah ve cephaneleri aldı. Kalabalık oradan askeri hapishaneye geçerek, ittihatçılık, Rumlara saygısızlık, yabancılara karşı gelme gibi bahanelerle, gerçekte ise siyasi sebeplerden ötürü tutuklananları tahliye etdiler. Umumi hapishanede kalan Türk mahkumları da sabaha karşı hapishane kapılarını kırarak dışarı çıkmışlardır¹¹⁹.

Maşatlık'ta mitingin devam ettiği sırada, İzmir'in Punta mevkiinde de yoğun bir faaliyet vardı. Yunan kıtalarının rıhtıma çıkışını kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak için Yunan donanması yetkililerinden Panos Argiropulos'un denetiminde 14 Mayıs akşamı başlayan çalışmalar yerli Rumların katkılarıyla sabaha karşı bitirilmiştir. Yunan deniz devriyeleri sokaklarda sıkı güvenlik önlemleri almış, yanaşmanın olacağı iskelelere toplanmak yasaklanmıştır¹²⁰.

Yunan konvoyu, İzmir limanına girmeden kısa süre önce, limanda demirli Averoff zırhlısından ve Limnos torpidosundan çıkan Yunan Deniz Piyadeleri, gümrük, liman dairesi, pasaporttaki polis karakoluyla telgraf merkezlerini Türk çalışanlarından teslim aldılar. 18 gemiden oluşan çıkarma konvoyunun tamamı limanda çıkarma yapacakları mahallere yanaşırken, Köylü Gazetesi'nde Vali İzzet Bey'in şu yazısı yayınlanmıştı: "Bazı bedhahlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şayialar çıkarmışlardır, yalandır. Tekzib edilir." Oysa, aynı günün sabahı (15 Mayıs 1919'da) Yunan gazeteleri Zafirios'un İzmir'in işgalini belirten bildirisini yayınlamışlardır¹²¹.

Rumların zito çığlıkları arasında Punta İskelesi'ndeki Avcılar Klübü önüne yapılmaya başlayan çıkarma iki saat içinde tamamlandı. Hrisostomos'un bizzat kutsadığı 3 alay kendilerine gösterilen mevkileri işgal etmek amacıyla harekete geçtiler. 1/38. Efzon

¹¹⁸ Mihalidis, a.g.e., s.143; Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, İstanbul, 1986, s.160; K. Özalp, a.g.e., C:1, s.7.

¹¹⁹ K. Özalp, a.g.e., C. I, s.7.

¹²⁰ K. Özalp, ay. yer.; *Yunan Ordusu İzmir'de*, s.50.

¹²¹ G. Jaeschke, a.g.m., s.571; *Islahat*, 14 Mayıs 1335; *Ahenk*, 17 Mayıs 1335.

- Alayı, görev yeri olan Karantina'yı işgal için sağında ve solunda yerli Rumlar olduğu halde, sahil yolunu izleyerek, saat 11 civarında hükümet konağı önüne geldiğinde, kim veya kimler tarafından sıkıldığı kesin olarak bilinmeyen kurşunlara, kısa bir panikten sonra Yunan askerleri karşılık verdi. Osmanlı makamlarınca, Yunanlılara hiçbir silahın sıkılmadığını bildirdikleri kolordu binası ve vilayet konağıyla, sivil Türklerin kümelendiği Kemeraltı Caddesi girişi ve civarındaki kahve ve oteller yaklaşık 1 saat ateş altında tutuldu. Daha sonra Yunan askerleri çok onur kırıcı bir şekilde teslim aldıkları kolordu mensupları ile hükümet konağında bulunan Vali İzzet Bey'de dahil, bütün memurları, binlerce Rumun kızgın bir şekilde bekleştiği sahil yolundan yürüterek, çıkarmanın yapıldığı Avcılar Klubü önüne demirlemiş bulunan Patris Vapuruna hapsedilmişlerdir¹²². İtilaf Devletleri kuvvetlerinin gözü önünde yapılan bu yürüyüş sırasında, gerek Yunan askerleri gerekse yerli Rumlar tarafından akla gelebilecek her türlü saldırıya maruz kalan yürüyüşçülerden subay olarak 9 şehit, 21 yaralı verildiği gibi, 27 kişinin de akıbeti meçhul kaldı. Yunan kıtalarının kayıpları ise 2 ölü, 9 yaralı idi. İşgal sırasında Türklerin ve Yunanlıların kayıpları hakkında verilen rakamlar gerçeği yansıtmıyordu. Bu durum, İzmir'in işgalinden birkaç ay sonra, İzmir olaylarını araştırmak amacıyla yüksek konseyce görevlendirilen karma komisyon tarafından verilen rapordan açıkça anlaşılmaktadır. Raporun 16. maddesinde "İzmir'in işgali sırasında ölen ve yaralananların sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Tahminen Yunanlılardan 2 er ölü, 6 yaralı, 20 sivil ölü, 60 yaralı, Türklerden ise 300 veya 400 ölü ve yaralı vardır." diye belirtilmekteydi. Resmi Türk belgelerine göre "işgalin ilk 48 saati içinde İzmir ve banliyölerinde (Urla yarımadası ve köyleri dahil) öldürülen Türklerin sayısı 2000'in çok üzerinde" idi¹²³.

İşgal kuvvetleri komutanı Zafirios şehrin işgali tamamlanır tamamlanmaz (öğleden sonra) yerel gazetelerde yayınlattığı bir emirle, akşam saat 8'den ertesi gün saat 06.00'ya kadar sokağa çıkma yasağı ilan edildi, emre uymayanlar olursa hapis edilecekti. 16 Mayıs 1919 günü şehrin güvenliğinden sorumlu olmak üzere Zafirios'un idaresinde bir mevki komutanlığı meydana getirildi. İlk emir olarak da, hangi din ve etnik

¹²² İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar, Dersaadet (1335)'de, Ali Nadir Paşa'nın 20.5.1919 tarihli telgrafı. K. Nider, a.g.e., s.7-8; Mihaidis, a.g.e., s.154.

¹²³ K. Nider, a.g.e., s.86; İkdam, 19 Haziran 1335.

kökenden gelirse gelsin şehir sakinlerinin birbirlerine saygılı olmasını ve gece saat 02.00'den 06.00'ya sokağa çıkmayı yasakladığını belirttiği bir ilan yayınladı. Bir taraftan da Yunanlılar işgal bölgesine genişletmeye çalışıyorlardı, 16-17 Mayıs 1919'da Cumaovası, Develi köyleriyle, Bornova, Karşıyaka ve Buca'yı işgal ettiler. Böylece kendisinin çıkış iskelesi ve ikmal üssü konumunda olan İzmir şehrini daha ileri mevkilerde kurduğu köprü başlarıyla örterek, küçük çaplı bir güvenlik kuşağı oluşturuldu. Bundan sonra da Paris Barış Konferansı'nda, Batı Anadolu'da Yunanistan'a bırakılan alan işgal hareketine girildi¹²⁴. Daha sonra Yunan kıtaları, Ayvalık'tan Selçuk'a kadar uzanan sahil şeridini işgal ederek, 17 Mayıs 1919'da Urla, 20 Mayıs'ta ise Alaçatı ve Çeşme'yi işgal ettiler.

Gediz Vadisi'nde 21 Mayıs 1919'da Menemen işgaliyle başlayan hareket İzmir sancağı sınırlarını aşarak, hiçbir direnmeyle karşılaşmadan sona erdi. (26 Mayıs'ta Manisa, 29 Mayıs'ta Turgutlu işgal edildi.) Küçük Menderes Vadisi'nde 25 Mayıs'ta Bayındır, 29 Mayıs'ta Tire'yi kolayca işgal eden Yunan kıtaları, Ödemiş'te sert bir direnişle karşılaştılar. 1 Haziran 1919 sabahı başlayan ve devam eden çatışmalara rağmen aynı gün Ödemiş'e girdiler. Bakırçay Vadisi'nde ise, 12 Haziran 1919'da önce kolayca Bergama'ya giren Yunan kıtaları, daha sonra civardaki Türk kuvvetlerinin savunması sonucunda 15 Haziran'da şehri terk ettiler. Ancak Yunanlılar aldıkları takviye kıtalarla 19 Haziran'da Bergama'yı tekrar işgal etti. Vali İzzet Bey, aynı gün; Kuva-yi Milliye'ye yardım edilmemesi ve Yunan ordusuna karşı konulmaması ile ilgili tam bir tamim yayınladı¹²⁵.

20 Haziran 1919'da, Yunan kıtaları Kuşadası merkez ve bazı köyleri, Bergama'ya bağlı Turanlı nahiyesinin bir kısmını, Ödemiş'e bağlı Kelas ve Balgambolu nahiyeleri dışında İzmir Sancağı'nın tamamını işgal ettiler¹²⁶.

¹²⁴ Mihalidis, a.g.e., ss.169-170; T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922**, Ankara, 1977, s. 37-38.

¹²⁵ **Ahenk**, 17 Mayıs 1335; **ATASE Arşivi**, D. (49)-1, Ds. (87)-46, K. 12, F. 43/1/2.

¹²⁶ Mihalidis, a.g.e., ss.93-103; ss.246-248; K. Nider, a.g.e., s.17, 27; **ATASE Arşivi**, K. 320, Ds. 7, F. 16, 16-1; **İkdam**, 28 Haziran 1335; **B.O.A.**, DH/İ/UM., Ds. 10/3, Bel. No: 2/32; K. Özalp, a.g.e., C.I, s.11-12; **GHTBHTY**, a.g.e., s. 37-38; **B.O.A.** DH-KMS, S. N.: 3235, D. N.: 52-2, V. N.: 21.

2.İzmir Yunan Yüksek Komiserliği

Fransızca “Commissaire” “özel ve geçici işler” anlamına gelen kelimedenden “yüksek komiser” terimi şöyle türetilmiştir. 20.yüzyıl başlarında “yüksek komiser” terimi bir anlam taşıyordu: “memur-ı mahsus komiser, fevkalade memur, murahhas ve askeri girişimlerin ardından, egemenliği başka ülkelere ait topraklara mensubu olduğu ülkenin çıkarlarını, merkezi otorite, halklar, yerel göç ve yetkilerle ilişki kurarak korumak üzere gönderilen sivil veya askeri bir devlet görevlisidir.”¹²⁷

İzmir ve çevresinin Yunanistan’a kolayca katılmasını sağlamak için, Rumların ve diğer etnik guruplardan oluşan insanların iyi ilişkiler içinde olması gerekiyordu. Ancak, Rumların taşkınlıklarının, Türk Milliyetçiliğini körükleyip diğer etnik gurupları da onların yanına itebileceği ihtimali Yunanistan’ı soydaşlarını dizginlemek için “yüksek komiser” adı verilen görevlileri bu yerleşim birimlerine göndermek zorunda bıraktı.

a-İşgal Öncesi, Yunanlıların Gizli Girişimleri :

14 Aralık 1918’den, Yunan birlikleri tarafından işgal edilinceye kadar İzmir’de “fiilen” Yunan Yüksek Komiseri gibi Deniz Albayı İlia Mavrudis görev yaptı¹²⁸ . Mavrudis ve heyeti, mütareke aylarında İzmir’de güçlü bir propaganda ağı kurarak derlediği bilgileri vakit geçirmeden Paris’teki Yunan yetkililerine ilettiler. Bu bilgiler de, bölgenin istikbaldeki Yunan yönetimine nelerle karşılaşabileceğini gösterdi. Yunan hükümet yetkilileri, Mavrudis’in daha fazla birşey yapamayacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple Yunanistan, “Mütareke döneminde bölge nüfusunun tamamını kazanmak için yeni bir yüksek komiser ve heyetini İzmir’e gönderme girişiminde bulunmadı.

¹²⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Fransuvi*, İstanbul, 1901,s.540; Tahsin Saraç, *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük*, C.I, Ankara, (1976), s.252.

¹²⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s.78; E.Berber, a.g.t., (Doktora), s.178.

Venizelos daha 1919 yılının Şubat ayında gelecekte İzmir’de Yüksek Komiser olarak görev yapması için, **Aristidis Stergiadis**’i seçti¹²⁹. A. Stergiadis, Yunanistan’ın Epir Genel Valiliği görevinde bulunuyordu. Stergiadis, İzmir’de olacakları sezdiği için göreviyle ilgili ayrıntıları önceden hazırlamıştır. İzmir’e yapılan işgalin tamamlanmasından sonra, İngiliz Amiralî Calthorp İzmir’de bulunan Yunan Amiral Kakulidis’i şehirdeki Osmanlı idaresinin lağvedildiği konusunda uyarınca, Kakulidis’in Epir’den ayrıldığı haberi henüz Venizelos’a ulaşmamıştı. Venizelos, Repulis’in 17 Mayıs 1919’da bir torpido ile hemen İzmir’e giderek Stergiadis gelinceye kadar şehirde durumu düzenlemesini, ne şekilde yaparsa yapsın Osmanlı yönetiminin devamını sağlamasını istiyordu. Yunan ordusunun, İzmir’de karışıklık yarattığı izleniminin doğmaması için Venizelos Valinin makamına dönmesi, istifa etmesi halinde ise, yüksek rütbeli bir Osmanlı memurunu bu makama oturtması konusunda Repulis’i uyardı. İşgal kuvvetleri komutanı Albay Zafiriyyu’ya da aynı emri veren Venizelos, ayrıca “Türk memurlar kasden grev yaparlarsa hizmetlerinin devamını sağlamak için maaşlarına zam yapılacağı konusunda kendilerine söz verilmek uygun olacaktır dedi.

b-İşgal Dönemi Yunan Yüksek Komiserliği ve Türk İdaresi :

Zafiriyyu, 15 Mayıs 1919’da mülkî ve dini dairelerin eskiden olduğu gibi çalışmaya devam edeceğini belirten bir bildiri yayımlandı. 16 Mayıs 1919’da Zafiriyyu, makamına dönmesini sağlamak için Hrisostomos’u Vali İzzet Bey’in Karantina’daki evine gönderdi. Uzun tartışmalardan sonra İzzet Bey gerek kendi gerekse maiyetindeki memurların selamet ve emniyeti hakkında kesin güvence aldıktan sonra hükümet konağına giderek bütün memurları vilayete davet etmiştir. Ertesi gün işgal kuvvetleri komutanlığı, “İşgal sebebiyle meydana gelen olaylardan sonra memleketin asayışı tamamiyle sağlandığı için bütün mülki ve dini memurları vazifeleri başına davet ediyorum.” diyordu. Ayrıca, Vilayet Makamına “devlet ve millet işlerinin” gecikmemesi için mülkiye, adliye ve belediye memurlarını hemen görevleri başına gelmeleri konusunda

¹²⁹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul, 1976, s.143; Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çev: Halim İnal, 1.Baskı, İstanbul, 1978, s.100-111 ve 372; Bülent

uyaran bildirimleri de yayınladı¹³⁰. 18 Mart 1919 günü Vali İzzet Bey ve bazı memurlar, kapısında biri Türk diğeri Yunan olmak üzere iki askerın nöbet tuttuğu hükümet konağına gelerek göreve başladılar. 19 Mayıs 1919'da şehirde düzen sağlandı. Ancak, belediye memurlarının vazifeleri başına dönme konusundaki kararsızlıkları devam ediyordu. Valilik makamı, 25 Mayıs 1919'da memurları vazife başına çağırarak gelmeyenlerin ilişkilerinin kesileceğini belirten, hatta davete uymayanların sıkı yönetimin uygun göreceği en ağır cezalara çarptıracağı tehdidiyle korkutan yeni bir bildiri yayınladı. Stergiadis, 20-21 Mayıs 1919 gecesi İzmir'e vardı. Stergiadis'in üstlendiği, görevin başarıyla tamamlanması için yeni bir kadro oluşturmanın önemi kavrıyan Venizelos, Stergiadis'e istediği memurların verilmesi gerektiği konusunda ilgili makamları uyardı. Stergiadis, Epir Genel Valiliği sırasında, genel sekreterliğini yapan Petros Gunarakis ile Preveze Mutasarrıfı Krionas'ı, Drama Mutasarrıfı Naibzade Ali Bey, Milli Ekonomi Bakanlığı ileri gelenlerinden Yorgos Ksinopulos, aynı bakanlığın genel hesap dairesinden Evangelos Kufidis gibi memurları kendisi ile birlikte İzmir'e getirdi.

İzmir'deki Yunan Konsolosluğu binasını Stergiadis, Yüksek Komiserlik makamı için uygun gördü. Stergiadis, 22 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği görevine başladı¹³¹. Bunun üzerine, 22 Aralık 1918'den beri fiilen yüksek komiser olarak görev yapmakta olan Mavrudis, İzmir'deki Yunan Deniz Üssü Komutanı olarak Averof'taki asli görevi başına döndüğünde, heyetinde yer alan görevliler Stergiadis'in emrine girdiler. Bu katılımlar sonucunda, meydana gelen İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin çekirdek memur kadrosunu büyümeye zorlayan ilk sebep Stergiadis'in İzmir'e gelir gelmez komiserlik bünyesinde kurmağa başladığı bölümlerin işgücü açığıdır.

Çukurova, "İşgal Öncesi İzmir", *Türk Kültürü*, S:352, Y:XXX, Ağustos 1992, s.459-464.

¹³⁰ Ahenk, 17 Mayıs 1335; İkdam, 24 Mayıs 1335; B.O.A., dh-ivm, Ds.N:E-51, S.N:4.

¹³¹ İkdam, 22 Ağustos 1335; M.Cemil, Lozan, C.I-II, İstanbul, 1933, s.261; M.Llewellyn, a.g.e,s.372.

İzmir Yunan Yüksek Komiserleri'nin Bölüm ve Birimleri İle Bunların Başkanları:

Numarası	İlgili Bölüm veya Birim Adı	Başkanı
1	Genel Sekreterlik	Petros Gunarakis
2	İçişleri*	Petros Evripeos
3	Dışişleri*	Spiros Vasilas
4	Sihhiye*	Evangelos Papandonios
5	Göçmenler*	Önce Haralambos Reylos, daha sonra Hrisanthos Nostrakis
6	Hapishaneler*	Stilyanos Glikofridis
7	Nafia*	Maçis ve Ortencatos
8	Polis*	Nikiforos Nikiforakis
9	1914 yılında kovulan göçmenlerin (Osmanlı Devleti'nden / Rum) yerleştirme ve iyileştirilmesi için	Yorgos Ksinopulos
10	Görünmeyen işlerin halledilmesinde	Vasilis Krokos
11	Maliye işlerinin organize edilmesi için	Konstantinos Samarakis
12	Müslümanlarla ilgili konularda Yüksek Komiserlik temsilcisi	Ali Naipzade
13	Postahaneler'de	Çirimonakis
14	Karantinahane'de	Tanagras
15	Çeviri'de	Andreas Psaras

V.Solomonidis'in 12 olarak verdiği yüksek komiserliğin bölüm sayısı, gerçekte 7 olup (yanlarında * işareti taşıyanlar) Rodas bunları "bölüm" başkanlarını da "müdür" olarak açıkça tanımlamıştır. Rodas varlığını belirttiği birimlerin üstlendiği görevi genellikle daha ayrıntılı bir şekilde belirtmektedir. İlk bakışta, doğrudan yüksek komisere mi bağlı, yoksa ilgili bölümün bir "şube" veya "kalem"ini mi oluşturdukları konusunda yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Bölümlerle ilişkilendirilemeyecek bazı birimler ise "müfettişlik" sıfatı altında doğrudan Stergiadis'e karşı sorumluydular. 1919 yılına ait bir belgede, başında K.Samarakis'in bulunduğu 4 kişiden oluşan bir "Maliye Müfettişliği" olarak tanımlanmaktadır. Bu da bize bu birimlerin başkanlığını yapan kişilerin "müfettiş" sıfatı taşıdıklarını göstermektedir¹³².

¹³² ATASE Arş., D.52-7, Ds.48-12, Ks.404, F.1-19, E.Berer a.g.e, s.277-280.

Yunan Yüksek Komiserliği'nin memur kadrosunun büyümeğe zorlayan ikinci sebep; başlangıçta sadece İzmir ve yakın çevresini içine alan Yunan işgal kuşağının 1 ay gibi kısa bir sürede sancak sınırlarının ötesine dek yayılmasıydı. Osmanlı yönetim birimlerinin kontrolü ve Türk halkıyla ilişkilerin düzenlenmesi gibi, Yunan yönetiminin İzmir'de uğraştığı sorunlarla artık taşrada da mücadele etmek gerekiyordu. Ayrıca, işgal bölgesi halkından olup da, daha önce, Türkler tarafından Adalar ve Yunanistan'a göç ettirilmiş Rumların yeniden iskan edilmesini sağlama başta olmak üzere birçok yeni mesele acil çözümler bekliyordu. Yüksek Komiserliğin İzmir'den yüzlerce km uzaktaki bu meselelerin üstesinden sadece İzmir'de henüz gelişim aşamasında bulunan "merkez örgütlenmesi" ile gelmesi beklenemezdi. Bu gerçeğin farkında olan Stergiadis 1919 yazında İzmir dışındaki yerleşim birimlerinde "siyasi temsilcilikler" kurmaya başladı. Siyasi temsilcilikler, yüksek komiserliğin taşra örgütünü oluşturma yolunda attığı ilk adımdı. Yüksek Komiserin iç kesimlerdeki gözü kulağı olacak bu temsilcilikler ordu birliklerinin desteğiyle meseleleri yerinde çözerek İzmir'deki genel merkezin yükünü de hafifletecekti.

Yüksek komiserliğin başlangıçta İzmir'den çevreye doğru genişleyen değil çevrede merkeze doğru yaklaşan bir taşra örgütlenme modelini benimsediği anlaşılmaktadır. Anadolu'da ilk Yunan siyasi temsilciliği, 1919 yılının Temmuz ayı başında, Ayvalık'ta kuruldu. Onu birkaç gün sonra Kasaba'da açılan bir başkası izledi. O tarihte Ayvalık, Yunan ordusunun kuzey istikametinde, Kasaba ise doğu yönünde işgal ettiği en uç nokta olması dolayısıyla Yüksek Komiserlik merkezinden en uzakta bulunan yerleşim merkezleriydi. Ağustos ayı başında hizmete soktuğu, Ödemiş temsilciliği ile Stergiadis'in İzmir Sancağı dahilinde de başlattığı taşradaki örgütlenme çabaları 1920 yazına gelindiğinde İtalyan işgali altında bulunan Kuşadası hariç sancağın bütün kazalarına yaygınlaştırılarak tamamlanmıştı. 1919 yılının Ağustos ayında kurulan Manisa ve Aydın temsilcilikleriyle birlikte Yüksek Komiserlik, 1920 yılının Haziran ayında yapılacak genel Yunan taarruzundan önce ordunun işgal ettiği bütün sancak ve kaza merkezlerinde de örgütlenerek gelecekteki Yunan yönetiminin temelini atmıştır¹³³.

¹³³ *Müsavat*, 8 Nisan 1335; *İkdam*, 10 Temmuz 1335; *Ahenk*, 18 Temmuz 1335.

Hizmete giriş sırasıyla İzmir Sancağı'ndaki Yunan siyasi temsilcilikleri ve siyasi temsilciler (12 Ağustos 1920'den sonra "Kaymakam" sıfatıyla) atananlar şunlardır:

Numarası	Temsilcilerin Bulunduğu Merkez	Temsilcilerin Adı ve Tayin Tarihi (eğer mevcutsa)
1	Ödemiş	1.8.1919'da: Hristoforos Dardanis 15.3.1920'de: Yoannis Argiropulos
2	Bergama	10.8.1919'da: Yoannidis Aleksakis
3	Menemen	1919 Eylül başında: Yoannis Argiropulos (daha sonra Ödemiş'e nakledildi), 24.3.1920'de: Yorgos Paniridis (Kaymakam olarak, 26.11.1920'de istifa etti).
4	Tire	25.9.1919'da: Mihail Apostolidis (daha sonra Urla'ya nakledildi). 20.12.1919'da: Yoannis Spatharis
5	Çeşme	Nikolaos Rapisis (daha sonra Manisa'ya tayin olundu). 5.10.1920'de: Theodosiadis Sofiklis (Kaymakam olarak).
6	Eski Foça	24.3.1920'de: Nikolaos Valasopulos
7	Urla	5.3.1920'de: Yorgos Theodorakis (daha sonra Karaburun'a nakledildi), Mihail Apostolidis
8	Bayındır	24.3.1920'de: Yorgos Psarelis
9	Karaburun	8.8.1920'de: Nikolaos Sofokles 24.11.1920'de: Mihail Apostolidis (Kaymakam olarak).
10	Nif	9.5.1920'de: Yorgos Bellos (daha sonra Soma'ya nakledildi) 8.8.1920'de: Mihail Apostolidis (daha sonra Karaburun'a nakledildi).
11	Seferisihar	10.6.1920'de: Emmanuel Anagnostopulos
12	Kuşadası	Yunan kıtalarının Kuşadası'nı işgalinden sonra Athanasopulos (Kaymakam olarak).

Yüksek komiserliğin emrinde çalışan memurların miktarı konusunda net bilgiler vermiyen arşiv kayıtları Venizelos'un İzmir'deki Yunan yönetimi içinde Yunanlı gençler kadar Türk gençlerinin de "önemli mevkiler" işgal etmesi yolundaki düşüncesinin gerçekleşmediğini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Yunan kaynaklarında da açıkça belirtildiği üzere Yüksek Komiserliğe bağlı memurlardan önemli sayılabilecek bir mevkide bulunan tek Türk Naibzade Ali Bey'dir. "Kafirden farkı yoktur" dediği bilinen Naibzade Ali Bey'e, Yunan Hükümeti yapmış olduğu büyük hizmetlerin karşılığı olarak 1919 Sonbaharında bir nişan vermiştir. Naibzade Ali Bey dışında yüksek komiserlik genel

merkezi ve sancak dahilindeki taşra örgütlerinde 10 Türk çalışıyordu. Bunlar, çevirmen, şoför, yazıcı, kapıcı ve temizlikçi olarak görev yapıyordu¹³⁴.

Bazı kazaların mülkî örgütlerine Yunanlı yöneticiler atamak suretiyle vilayet yönetimine de müdahale etmekte gecikmeyen yüksek komiserlik, Urla'nın Yunan kıtalarınca işgalinden sonra Nikolaki Efendi Yunanlılarca Kaymakamlık vekaleti makamına getirildi. Vilayet makamı yüksek komiserlikle iyi geçinilirse, karşılaşılabilecek meselelerin üstesinden gelineceğini düşündüğünden tepki göstermedi. Hatta, vilayet komiserliğinin hoşuna gidecek atamalarda bile bulundu. İzmir Nüfus Müdürlüğü'nün emekli memurlarından biri olan Rum Mih. V.Çilidis, Seydiköy Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin edildi.

Stargiadis'in 25 Mayıs 1919'daki ziyaretinin ardından yüksek komiserliğin önem atfettiği konularda yazmak yerine Naibzade Ali Bey kanalıyla ilişki kurduğu Vali İzzet Bey, Yunan Jandarma Teşkilatı tarafından sıkı bir şekilde izleniyordu.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği sırada ve daha sonra İzmir'de görevli Osmanlı İdarecileri ise şunlardı¹³⁵:

Vali İzzet Bey

Belediye Reisi: Hacı Hasan Paşa

Defterdar : Ahmet Besim Bey

Mektupcu : Ali Saib Bey

Nafia Müfettişi ve İzmir Başmühendisi : Ali Nihat Bey

Polis Müdürü : Hilmi Bey

Jandarma Alay Kumandanı : Süreyya Bey

Ziraat Müdürü : Zaven Efendi

İzmir Müftüsü : Kadı Hafız Ali Efendi

Sıhhiye Müdürü : Doktor Şükrü (Şenozan) Bey

Posta Müdürü : Naşid Bey

¹³⁴ B.O.A., DH.KMS, Ds.57, Bel.No:2/27, ikdam, 17, 23, 24 Eylül 1335; Ahenk, (7 Kanun-ı sani 1336). E.Berber, a.g.e, s.280-286.

¹³⁵ Islahat, 28 Kanun-ı sani, 9, 11 Mart; 25 Mayıs 1335; Ahenk, 7, 8, 12 Kanun-ı sani 1336; Yenigün, 15 Kasım 1922; İnkılab, 1 Teşrin-i sani 1918; İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, B.y.y., B.t.y., s.y; M.K.Dursun, a.g.e, s.106-125.

Düyun-u Umimiye Başmüdüdü : Abdülhalim Bey

Maarif Müdüdü Vekili : Hüsnü Bey.

İzzet Bey'in 5 Ocak 1920'de ölümü sebebiyle, boşalan valilik makamına, Dahiliye Nezareti'nin isteği üzerine, "yeni vali gelinceye kadar" Ali Saib Bey vekalet edecekti. Ali Saib Bey'de hastalığı sebebiyle üstlendiği yeni görevi yürütemiyecek duruma gelince iki ay ücretsiz izin verildi. Ayrıca, Vilayet Defterdarı Ahmet Besim Bey 1920 yılının Mart ayının ortalarında vali vekili olarak tayin edildi¹³⁶.

1920 yılının Şubat ayında, Venizelos imzalanacak barış antlaşmasının Yunanistan'a bırakacağı bölgenin yönetiminin mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda devralınmasını sağlayacak temel çalışmaları yapmasını İzmir Yüksek Komiserinden istedi. Stergiadis'in 17 Temmuz 1920 tarihinde vilayet konağına gönderdiği genel sekreteri Petros Gunarakis ve Naibzade Ali Bey kanalıyla Vali Vekili Ahmet Besim Bey'e barış antlaşması imza edilir edilmez hükümlerinin uygulamaya konulacağını söyledi. Bu da bize, Yüksek Komiserliğin gerekli çalışmaları tamamladığını göstermekteydi. Stergiadis, 1920 yılının Temmuz ayının sonlarında Yunanlı yetkililerin vilayet yönetimini devralmağa hazır olduklarını adli ve mali kısımlarda görev yapmak üzere Atina'dan yeterli miktarda deneyimli memurun İzmir'e gelmiş olduğunu Venizelos'a rapor ediyordu¹³⁷.

10 Temmuz 1920 tarihinde İzmir'in resmi olarak Yunan kuvvetlerine teslim merasimi yapıldı. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Aydın Vilayeti topraklarının bir kısmının idaresini beş yıl süreyle Yunanlılara bırakıyordu. Yunan kuvvetleri daha ertesi günü vilayetteki hükümet dairelerine el koydu ve bu daireleri Yunan Fevkalade Komiserliğine bağladı. 1920 yılına kadar, Osmanlı memurlarının maaş bordroları, Vilayet Özel Saymanlığı tarafından onaylanıyordu. Bu tarihten sonra memurların aylıkları doğrudan doğruya Türk parası olarak Yunan Fevkalade Komiserliği

¹³⁶ Ahenk, 7, 12 Kanun-ı sani 1336.

¹³⁷ İzmir'e Doğru, 17 Mart 1336; Kamil Su, "Sevr Antlaşması ve İzmir Vilayet Merkezi Sorunu" *Ulusal Kültür Dergisi*, Sayı: 6, (Ekim 1979), s.56'da, Aydın Vilayeti'nin 17 Temmuz 1336 tarihli yazısı.

tarafından ödendi. 1921 yılı Şubat ayından sonra ise, memur aylıkları Yunan parası olan Drahmi olarak verildi¹³⁸.

c-Sevr Antlaşması Dönemi'nde İzmir'de Yunan İdaresi :

Sevr Antlaşması'nın imza edildiğinin ertesi günü yani 11 Ağustos 1920 günü öğleden sonar hükümet konağına gelen sekreter Petros Gunarakis Vali Vekili Ahmet Besim Bey'e giderek, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalandığını, artık İzmir şehri ile barış antlaşmasında yazılı hinterlant içindeki yerlerde yönetimin yasal olarak Yunanlılara geçtiğini, yarından itibaren İzmir'de yönetime el koyacaklarını bildirdi. 12 Ağustos 1920 günü hükümet konağı tamamem Yunan Jandarmaları tarafından işgal edildi. Osmanlı memurlarının kimlik denetimlerini yaparak içeri alınmaları için kapılara birer Türk Polisi de konuldu¹³⁹.

Osmanlı hükümeti, 8 Ağustos 1920'de Aydın Vilayeti "memurlarının Yunanlılar tarafından hizmetlerine son verilinceye kadar görevlerine devam etmeleri, memuriyetten çıkarıldıktan sonra dahi hükümetçe yasal hakları saklı tutulacağını belirtti". Yüksek Komiserlik, merkez ve taşra örgütleriyle devraldığı yönetimin yapısını, yeni rejimin gereksinimleri doğrultusunda yeniden düzenlemek amacındaydı. Eski yönetimin jandarma, polis ve adliye örgütleri Stergiadis'in çeşitli sebeplerle yeniden düzenlemek istediği Osmanlı dairelerinin başında yer alıyordu.

İzmir'de Osmanlı yönetimini devralan İzmir Yunan Yüksek Komiserliğinin statüsünü belirleyen, yasal bir düzenleme bulunmuyordu. Bu durum, eski yönetimin yenisiyle bütünleşmesini olumsuz yönde etkiliyordu. Yunan Hükümeti, bunun üzerine "İzmir ve hinterlandının Yunan idaresi hakkında" adını taşıyan bir yasayı, Yunan Meclisi'nden geçirdi. 23 Eylül 1920 tarihli Yuna Resmi Gazetesi'nde yayınlanarak yürürlüğe giren beş maddelik bir yasayla; "İzmir Yunan Yüksek Komiserliği" makamı tasfiye edilip yerine "İzmir Yunan İdaresi" kuruluyordu. Bu dairenin başında bulunan

¹³⁸ B.O.A, BOE Gel-Gid.Def.Maarif, 345714; Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Ankara, 1981, s.9 ve 20-21; *Anadolu*, 5 Haziran 1340.

¹³⁹ B.O.A., DH/İ-UM., Ds.20/24, Bel.No:14/3.

“İzmir Yüksek Komiseri”nin seviyesi bakanla eşdeğer tutulmuştu. Mahalli parlamentonun çalışmaya başlamasına kadar bölgedeki bütün mülkî ve askerî makamlar onun mutlak hakimiyetine gireceklerdi.

Stergiadis devir teslim merasiminin yapıışından sonra İzmir Yunan İdaresini şöyle örgütlemişti:

Numarası	İlgili İdarenin Adı ve İçerdiği Bölümler	Daire Başkanı
1	GENEL SEKRETERLİK a)Yüksek Komiserin Bürosu b)Politik İşler Bölümü c)Dışişleri Sorunları Komisyonu o)Basın Bürosu e)Tahsisat ve Evrak Kalemi ve Mülkiye Müfettişliği	Petros Gunarakis Ali Bey Naibzade(Mülkiye Müfettişi olarak)
2	ADLİYE MÜDÜRLÜĞÜ a)Personel Bölümü b)Küçük Asya Hapishaneleri İdaresi c)Çeviri Bürosu d)Tahrirat Kalemi	Gulielmos Tomas
3	İÇİŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ a)İdari Bölüm b)Taşra İdareleri c)Kamu Güvenliği d)Dini İşler e)Tahrirat Kalemi ve Müfettişlik	Spiros Skarpetis Petros Evripeos (Müfettiş olarak)
4	EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ a)Yüksek, Orta Dereceli, İlk Eğitim Bölümü b)Eski Eserler Bölümü c)Hıfzısıhha Okulu, d)Genel Müfettişlik Bürosu.	N.Kapetanikis
5	MALİYET MÜDÜRLÜĞÜ a)İdari Bölümü, b)Vasıtalı Vergiler Bölümü, c)Vasıtasız Vergiler Bölümü, d)Devlet Malları (Emlak Emiriyye) e)Tahrirat ve Evrak Kalemi, İ.GENEL MUHASEBE a)İdari Bölüm b)Vezne Hesapları Kontrol Bölümü c)Gümrük Hesapları Kontrol Bölümü d)Evrek Hesapları Karşılaştırma Bölümü e)Sarfedilmesine İzin Verilmiş Harcamalar Bölümü	Konstantinos Samarakis
6	MİLLİ EKONOMİ MÜDÜRLÜĞÜ I.TİCARET VE SANAYİ ALT MÜDÜRLÜĞÜ a)Ticaret Bölümü, b)Sanayi, İstihdam ve İstatistik bölümü c)MadenlerBölümü e)İlaşe Bölümü II.TARIM ALT MÜDÜRLÜĞÜ a)Tarım Bölümü, b)Tarım Ekonomisi Bölümü, c)Baytarlık,	Konstantinos Samarakis Yohannis Karamanos

	d)Orman Bölümü, e)Tahrirat ve Evrak Kalemi	
7	KAMU İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ a)İdari Bölüm, b)Yol, Su ve Liman İşleri Bölümü, c)Mimarlık Bölümü d)Elektrik Mühendisliği Bölümü, e)Tahrirat Kalemi.	Aleks Ortencatos
8	POSTA, TELGRAF, TELEFON MÜDÜRLÜĞÜ a)Postaneler Bölümü, b)Telgraf ve Telefon Bölümü, c)Tahrirat Kalemi.	Fotios Kiriakis
9	TOPLUM SAĞLIĞI VE YARDIM MÜDÜRLÜĞÜ a)Toplum Sağlığı Bölümü, b)Göçmenlerin İskanı Bölümü, c)Seferber edildiği halde henüz silah altına alınmayan askerlere yardım bölümü d)Sosyal Yardım Kurumları	Yorgos Ksinopulos
10	MÜSLÜMAN HİZMETLER MÜDÜRLÜĞÜ a)Kurumlar Bölümü b)Adli Sorunlar c)Müslüman Eğitim d)Tahrirat Kalemi	Dimitrios Vuduris

İzmir Yunan İdaresi'ni meydana getiren bu dairelerden Genel Sekreterlik, İçişleri, Eğitim, Milli Ekonomi, Toplum Sağlığı ve Yardımı, Müslüman Hizmetleri Daireleriyle, Adliye Müdürlüğüne bağlı Küçük Asya Hapishaneleri bölümü hükümet konağının içinde bulunuyordu¹⁴⁰.

Stergiadis, Sevr Barış Antlaşması'nın idaresini Yunanistan'a bıraktığı toprakları kanun hükmünde kararnamelerle yönetti. 8 Eylül 1922'de vilayet konağının anahtarlarını Fransız Konsolosuna bırakarak körfezde demirli İngiliz savaş gemisi Iron Duke'ye binerek İzmir Yunan İdaresini sona erdirmiş oldu.

Birçok mesele ile karşılaşmış olmasına rağmen, onbinlerce Rum göçmen Anadolu'da yeniden iskan edildi, durumları da iyileştirildi. Ayrıca, toplum sağlığını koruyan ve Yunan eğitim kurumlarını takviye eden İzmir Yunan İdaresi bölgenin Yunanistan ile birleşmesini sağlamak açısından da başarılı olmuştur.

¹⁴⁰ Ahenk, 9 Kanun-ı evvel 1337, Köylü, 25 Teşrin-i evvel 1337.

3.Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri

a-Sevr Barış Antlaşması Öncesi:

Türk halkının, Yunan idaresiyle en çok karşı karşıya geldiği kurum Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleridir. Yüksek Konsey, Yunan Ordusunu bölgedeki Hristiyanları Türk zulmünden kurtararak huzur ve emniyeti sağlaması için İzmir'i işgal etmekle görevlendirdi.

Venizelos, Batı Anadolu'nu (İonia'nın) esenlik ve güvenliğini Yunanistan'a emanet etmekle konferansın Yunanistan'ı onurlandırdığı Yunan Ordusu'nun konferansın gösterdiği güvene layık olduğunu kanıtlayacağından kuşkusunu bildirmekteydi¹⁴¹.

Ancak, gerek Venizelos'un ve gererse Zafirios'un Yunan askerlerine ve yerli Rumlara sukunet tavsiye eden diğer mesajlarına rağmen, İzmir'in işgali katliamla başlamıştır. Yunanistan hem yüksek konsey hem de dünya kamuoyu karşısında son derece güç durumda kaldı. Venizelos 16 Mayıs 1919'da Repulis'e bir telgraf göndererek, yanlışlığın sorumluları ile cani ve yağmacıları yargılamak üzere askeri bir mahkemenin vakit geçirmeksizin faaliyete geçmesini istiyordu.

17 Mayıs 1919'da, Topçu Binbaşı Travlos'un başkanlığında ve Binbaşı Malaspinas'ın askeri savcı olarak görev aldığı sıkıyönetim mahkemesi İzmir Yunan Konsoloslugu'nda çalışmalarına başladı. 18 Mayıs 1919'da biri asker, diğeri de sivil olmak üzere iki Yunanlıyı ölüme mahkum eden mahkemenin verdiği karar, aynı gün öğle üzeri kurşuna dizilmek suretiyle infaz edildi. Daha sonraki günlerde önce Leonidas Otelinde, daha sonra Fasulye Mahallesi'ndeki yeni binasında çalışmalarını sürdürdü.

Şubat 1922'de başkanlığını Mancufas'ın yaptığı bu mahkemeye ek olara, Fasulye Mahallesi'nde bulunan bir okula yerleşecek ikinci bir sıkıyönetim mahkemesinin kurulması hazırlıkları tamamlandı. Başkanlığına ise, Yunan Bağımsız Tümeni Divanı Harbi'nden Yarbay Asimokopulos'un tayin edildiği, Haziran 1922'nin başında kamuoyuna duyuruldu. Daha sonra başkanlığını Sekonis, yardımcılığını ise savcı

¹⁴¹ Türkiye'de Yunan Fecayii, C.II, İstanbul 1337, s.281-287; Mihalidis, Küçük Asya Seferi, Çev:S.Karaoğlu B.t.y., B.y.y., s.172.

Saketas'ın yaptığı 2. Yunan Sıkıyönetim Mahkemesi 1922 yılının Temmuz ayının sonlarında dava görmeğe başlamıştır. Yunanlıların Kuva-yı Milliye ile ilişkileri olduğu gerekçesiyle 40 kişiyi sevkettikleri Bayındır Yunan Sıkıyönetim Mahkemesi, işgal döneminde İzmir'dekiler dışında, İzmir Sancağında çalıştığını belirleyebildiğimiz tek Yunan Sıkıyönetim Mahkemesi'dir¹⁴².

Sıkıyönetim Mahkemeleri, Yunan askeri makamlarınca konulan yasalara uymama, hırsızlık, küfür etme, öç alma, saldırı, cinayet, yaralama, ırza geçme, yankesicilik, hakaret, silah altına çağrılan eratı (yerli Rumlardan) firara teşvik, eşkiyalık, Kuva-yı Milliye'ye yardım ve yataklık gibi pekçok davaya bakmıştı. Bu davalarda sanıklar hakkında idam, müebbet ve geçici kürek, zindan, 5 günden 101 seneye kadar hapis cezaları ile beraat kararları veren mahkemelerin, zaman zaman 100 ila 2000 Drahmi arasında değişen para cezaları da verdiği görülmektedir. Kuva-yı Milliye'ye yardım ve yataklık suçunu işleyen Türkleri 101 yıl hapis veya müebbet kürek cezasına mahkum eden mahkemeler, eşkiyalık ve ırza geçme gibi suçlarla ilgili olarak karara bağladıkları davalarda adil davranmayarak sanığın etnik kökenine göre hareket ederdi. Örneğin: Urla'da Rum kadınlarına tecavüz eden Hüseyin Çavuş ve Enver'i idama mahkum eden mahkeme, aynı suçu bir Türk kadınına işleyen Yunan çavuşunu 20 yıl hapis ve halk önünde askeri apoletlerinin kopartılması cezasına çarptırmıştır¹⁴³.

Sıkıyönetim mahkemeleri sabah ve öğleden sonra olmak üzere, günde iki kez toplanıyordu. Mahkemelerde biri başkan, dördü üye olmak üzere beş hakim ve askeri savcı görev yapmaktaydı. Ordu veya ceza kanunu mensuplarını askeri ceza, sivilleri ise sıkıyönetim gereğince mahkum eden mahkemelerin celseleri kamuoyuna açık olarak yapılmaktaydı. Orduya mensup rütbeli şahısların davalarında savunma makamında yer alan avukatların diğer davalarda da görev yaptıklarına ilişkin elimizde hiçbir kanıt bulunmamaktaydı. Bazı davalara bakmak üzere İzmir dışındaki yerleşim birimlerine de

¹⁴² **Ahenk**, 3, 7, 13 Ağustos 1335, **Islahat**, 18 Temmuz 1338; Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin meydana getirdiği göç ve Yunanlıların yaptıkları "techir" in sonuçları hakkında bazı düşünceler", **Bellekten**, 37/148 (Ekim 1973), s.489; E.Berber, **ay.yer**.

¹⁴³ **Ahenk**, 22, 23 Temmuz 1335, 12 Nisan 1338; **Sada-yı Hak**, 12 Nisan 1338; **Müsavat**, 4, 23 Temmuz 1335. İzmir'i işgal eden Yunanistan'ın piri birimi olan Drahmi'nin değeri, 1919 yılında 14 kuruş 38 para iken, 1922 yılında 3 kuruş 22 paraya düşmüştür. **Islahat**, 8 Eylül 1922.

giden mahkemelerin, dönemin uluslararası hukuku içinde aldığı yeri belirlemek son derece önemlidir.

Yunan ordusu İzmir'e çıktığında, hem 1907 yılında La Haye'de, hem de 28 Nisan 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda yürürlüğe koyduğu hukuk kuralları geçerli idi. İlgili protokollere imza koyarak Yunanistan'ın da onayladığı bu kurallara göre işgal, barış yapıncaya kadar devam eden fiili bir durum olup, işgalci kuvvetlerin işgal ettiği bölgede mevcut kanun ve nizamlara uymasını zorunlu kılıyordu (2.La Haye Konferansı, Madde 43). Yani toprağı işgal edilen ülkenin egemenliği açıkça tanınmış oluyordu. Bu durum hem Yüksek Konsey'in hem de Yunanistan Hükümeti'nin İzmir için de kabul ettiği bir gerçektir. İşgal eylemi, devletin egemenlik göstergelerinden biri olan kaza hakkını (diğerleri yasama ve yürütme) ihlal edemeyeceğinden mahkemelerin kendilerini kuran milli hükümet adına görev yapmaları gerekiyordu. İşgal ordusunun kuracağı divan-ı harplerin ise, "bu ordunun selamet ve emniyetine karşı" işlenen suçlara kendi ceza kanunları ve mahkeme usullerine göre bakmaları gerekiyordu¹⁴⁴.

Ancak, Yunanlıların uygulamaları çok farklı oldu. Yunanlılar, Divan-ı Harpler yerine işgal altına aldıkları bölgelerde "sıkıyönetim mahkemeleri" kurmaları çok amaçlı ve son derece önemli, akıllıca bir davranıştır. İzmir olayları sebebiyle hassas bir konumda bulunan dünya kamuoyunu yatıştırmanın tek yolu, verdiği kararlarla adil olduğu izlemine yaratacak bir mahkemenin vakit geçirmeden kurulup çalışmaya başlamasıydı. Divan-ı Harp sadece orduya karşı işlenen suçlara bakmaya yetkili olduğundan, sadece Türkleri yargılamaktaydı. Türklere karşı suç işleyen yerli Rumlara ise dokunulmuyordu. Paris Barış Konferansı'ndaki Yüksek Konsey'in İzmir hakkında son kararını vereceği dönemde, yerli Rumların da bizzat katıldığı olaylarda Birçok Türk sorgusuz sualsiz öldürülmüştü. Mahkeme kararlarına dayanmaksızın yapılan bu infazlar şimdilik uluslararası hukuka bağlı görünmesi gereken Yunanlıları tedirgin etti. 17 Mayıs 1919'da Rumları, Türklere saldırmamaları konusunda sert bir dille uyararak işgal kuvvetleri komutanlığı, bunları biran önce dizgilemek istiyor ve bunu da kendi mahkemeleri aracılığıyla yapmak istiyordu. Yunan makamları, işgal şoku atlatılır atlatılmaz yeniden

¹⁴⁴ Hasan Fehmi, *Telhisi Hukuk-ı Düzel*, Dersaadet 1326, s.568; Muammer Reşit Sevgi, *Özel Devlet Umumi Hukuk*, İstanbul 1958, s.236-237; E.Berber, *a.g.e.*, s.252.

çalışmaya başlayacak olan Osmanlı Mahkemeleri'nin kucağına soydaşlarını atmak istememekteydi. Yine Yunan makamları, bu mahkemelerin yetki alanına giren davalara bakabilecek bir mahkeme kurmak ihtiyacını hissediyordu. Kurulacak mahkeme, sadece orduya karşı değil "Genel asayişe" ilişkin suçlara da bakabilirse, kısa vadede Rumlar istenildiği gibi yargılanabileceği gibi, uzun vadede ise, tekellerine aldıkları yargı yetkisi ile işgallere karşı direnecek Türkler sindirilebilecekti. Osmanlı Mahkemeleri'nin varlığının şeklen de olsa devam edeceği böyle bir çözüm uluslararası hukuka da uygun olacaktı¹⁴⁵.

Bu amaçları sadece sıkıyönetim mahkemesi gerçekleştirebilirdi. Ancak, Yunan makamlarının henüz sıkıyönetim ilan etmemiş olduğu İzmir'de çalışmaya başlayacak bir sıkıyönetim mahkemesinin varlığı, tartışmalara sebep olacaktı. Bu meseleyi çözmek için, işgal kuvvetleri komutanlığı, mahkemenin çalışmalarına başladığı gün, halkı "işgal anından itibaren ilan edildiğini" belirttiği sıkıyönetimin gereklerini yerine getirmeğe davet eden bir duyuru yayınladı. Böylece, ilan edilmeyen sıkıyönetim iki gündür (15-16 Mayıs 1919) uygulanmış gibi gösterildi¹⁴⁶.

Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin verdiği kararların Osmanlı makamlarını rahatsız etmemesi beklenemezdi. Dahiliye Nezareti'ne sunduğu, 5 Ağustos 1919 tarihli raporunda; pekçok Türk'ü idam ve ağır cezalara çarptırdığı için Yunan Divan-ı Harbi'ni defalarca protesto ettiğini belirten Vali İzzet Bey şikayetinde haklı idi. Vilayetin iç kesimlerinde gerçekleştirilen askeri operasyonlarda ele geçen yerleşim birimlerinde yaşayan Türklerden aydın, nüfuzlu ve ekonomik durumları iyi olanlar, Yunan jandarmaları tarafından uydurma sebeplerle tutuklanarak İzmir'e sevk ediliyorlardı. Bir taraftan işgal bölgesinin nüfus, kültür ve ekonomik yapısını değiştirme, diğer taraftan da Türkleri örgütlenmelerinden çekinildiği için tutuklanan bu insanların çoğu mahkemeye çıkarılmaksızın ya İzmir ve çevresinde bulunan (Urla, Hilal, Gazimir, Tepecik, Balçova, Darağacı, Pınarbaşı'nda) ya da Yunanistan (Atina, Selanik, Pire) ve adalardaki tutsak garnizonları ve hapisanelere doldurulmuş, taş ocaklarında, yol yapımlarında, orman, tarla, bağ ve bahçelerde çalıştırılarak emekleri sömürülmüştür. İzmir'de de benzer uygulamalar yapılmaktaydı. Sıkıyönetim mahkemesi kaleminde görevli, mahkeme

¹⁴⁵ Ahenk, 30 Haziran 1336.

¹⁴⁶ Ahenk, 17 Mayıs 1335.

hakimlerinden birisi olan askeri hakim in ihbarıyla tutuklanan birçok Türk, mahkemeye çıkartılmadan aylarca hapisanelerde tutulmuştur¹⁴⁷.

Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin çalışmaları yüzünden Osmanlı Mahkemeleri'nin görevsiz kalmasına, Osmanlı makamlarının tepki göstermesi son derece doğaldır. 1920 yılı başında, İzmir Yunan Yüksek Komiseri, Aydın Valiliği'ne başvurarak, Osmanlı Mahkemeleri ile Yunan Divan-ı Harpleri'nin vazifelerini belirlemek amacıyla tarafların hukukçularından oluşan bir komisyonun kurulmasını teklif etti. Vilayet İstinaf Savcılığı bu konu ile ilgili nasıl davranılması gerektiğini merkezden sordu. Adliye Nezareti, Yunanlıların İzmir'de Divan-ı Harp Mahkemeleri kurarak Osmanlı Mahkemelerini sürüncemede bıraktığını, Osmanlı hukukuna müdahale anlamına gelen bu uygulama sebebiyle, Yunanlılar ile müzakereye girişmenin kesinlikle uygun olmadığını belirtti. İzmir'deki Türk avukatları da, bu mahkemelerin baktıkları davalarda yargı yetkisi olmadığı itirazında bulunmuşlar ise de bir sonuç alamamışlardır. Yunan Sıkıyönetim Mahkemeleri, işgal bölgesinde yaşayan yabancı uyrukluları da yargılayıp mahkum etmişti. Yüksek Komiserlik yabancılar için kendi önerisi doğrultusunda mahkemenin verdiği mahkumiyet kararlarını müttefiklerin tepkisine sebep olabileceği endişesiyle zaman zaman da yumuşatmıştır. İşgal kuvvetleri komutanlığı Osmanlı adli mekanizmasını çalıştırmamak için elinden geleni yapmaktaydı. Yunan işgal kuşağının genişlemesi sırasında birçok adliye mensubu çeşitli bahanelerle tutuklanıp, sıkıyönetim mahkemelerine sevk edilmiş, yargılanarak hapse mahkum edilmişlerdir. Tutuklanmayan adliye mensupları ise gözaltında bulundurulmaktaydı. İzmir Adliye Heyeti adına Vilayet İstinaf Mahkemesi Savcısı tarafından hazırlanan raporda, verilen örneklerde adliyenin çalıştırılmadığı ifade ediliyordu. Yunan makamlarının boş bulunan mahkeme üyeliklerine yerli Rumları atayarak müdahale ettiği Osmanlı adliyesi gerçekte polis ve jandarmanın, Yunan polis ve jandarma teşkilatının emrine girmesiyle icra gücünü kaybettiğinden çalışması zaten imkansızdı. Ayrıca, Yunanlılar kendi hakimlerini başına getirdikleri Osmanlı Nizamiye Mahkemelerini, İzmir'in işgali boyunca denetlemekten de geri kalmamışlardır. Yunanlılar

¹⁴⁷ Hamdi Buytuluoğlu, "Milli Mücadele Başlıyor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4/24, (Eylül 1969), s.30; **B.O.A.**, DH/İ-UM, Ds.20/25, Bel.No: 14/16 ve 14/34; E.Berber, "Türk Yunan Savaşı'ndan Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi"; **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.IV, İzmir 1989, s.109-135.

Osmanlı Şer'iye Mahkemeleri'nin işgal dönemi boyunca, yetki alanına giren davalara hiçbir şekilde müdahale etme gereği duymadıkları gibi, bunu yapmanın doğru olmadığını da bilmekteydiler. Ancak 1920 yılının Ağustos ayından itibaren Yunanlılar tarafından kadıların özlük haklarına yapılan müdahaleler sebebiyle göndemden hiç inmedi¹⁴⁸.

b-Sevr Barış Antlaşması Sonrası

Yunan Yüksek Komiserliği, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasında sonra işgal bölgesinde din, eğitim ve ailevi konularda faaliyet gösteren bütün Osmanlı kurumlarını (Şer'iye Mahkemeleri, Müftüler Darü'l-eytam, Vakıflar, ilk ve orta dereceli müslüman okulları) bünyesinde kurduğu "Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü'nün şemsiyesi altında topladı. Yüksek Komiserlik, işgal bölgesi dahilinde bulunan bütün şer'iye mahkemelerini İzmir Kadısı'nın denetimine bıraktı, boşalan kadılıklara İzmir Kadısı'nın önerileri doğrultusunda atamalar yapmağa başladı. Yüksek Komiserliğin, 1922 yılının başında, kadıların sorumluluğunda bulunan konuları bölgedeki Evkaf Komisyonu'na devretme teşebbüsünde bulunması üzerine, Meclis-i Vükela 18 Mayıs 1922 tarihli toplantısında "muamelatı şer'iyyeye müdahale esasen hakları olamayacağından" durumun İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesini Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Yunan Makamları, "Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü" çatısı altında topladıkları kurumların "Müslümanların başa gelen idarenin farklılığını hissetmemeleri ve onlara yardım amacıyla" olduğu gibi bırakıldığını kamuoyuna açıkladılar. Yunanlıların bu düzenlemeyle gerçekleştirmek istedikleri şey, Türkleri cemaatleştirmekten başka birşey değildi. Yunanlılar, İzmir ve çevresinde kurdukları sıkıyönetim mahkemeleri ile Osmanlı yargı mekanizmasını çalışamaz hale getirdiler. Bunu yaparken de uluslararası hukuk kurallarına bağlı görünerek de bölgedeki Türkleri sindirmişlerdir¹⁴⁹.

¹⁴⁸ **Hukuk-ı Beşer**, 22 Mart 1335; **Müsavat**, 28 Nisan 1335; **İzmir'e Doğru**, 1, 26 Şubat 135; **B.O.A.**, DH/İ-UM, Ds. 19-11, Bel. No: 1/74, Ds.19/13, Bel.No:1/2; Ds.11/6, Bel.No:9/72; **B.O.A.**, DH//KMS, Ds.53-1,Bel.No:27; **İkdam**, 3 Nisan 1335.

¹⁴⁹ **B.O.A.**, **Meclis-i Vükela Mazbatası (M.V.M.)**, No: 222/338, 223/163; **Ahenk**, 31 Temmuz 1335.

4. İzmir'in İşgali'nden Mudanya Ateşkes Antlaşması'na Kadar Mülki İdare ve İdareciler

11 Mart 1919 tarihinde, yeni kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İzzet Bey İzmir Valiliği'ne atandı. İzzet Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı olduğu için, onun İzmir Valiliğine atanmasını emperyalist güçler de uygun buldu¹⁵⁰. İzzet Bey 27 Mart 1919 tarihinde İzmir Valiliği görevine başladı. İzzet Bey, valilik makamına oturur oturmaz, ilk iş olarak İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin yöneticilerine baskı yaptı. Bunun üzerine, cemiyetin bazı üyeleri sinerken, diğer bazı üyeleri birkaç yola başvurdu. Bunlardan ilki: İngiliz ve Fransız mümessillerini, valinin doğru söylemediğine inandırmaktı. Bunu yaptıktan sonra Nurettin Paşa'nın valiliği sırasında Cemiyet içinde gizli olarak kurulan "Müdafaa-i Vatan" komitesi harekete geçirildi. Bu komite, çok fazla etkin olmamakla birlikte İzmir'in işgaline kadar çabalarını sürdürdü. İşgalden bir gün önce "Redd-i İlhak Heyeti" adını aldı. Gerek İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, gerekse onun içinden çıkan örgütler, işgale karşı etkili tedbirler alamamışlarsa, bunun başlıca sorumlusu Vali İzzet Bey'dir¹⁵¹.

Vali İzzet Bey, işgalin ertesi günü Göztepe'deki evinden alınarak işgal kuvvetleri tarafından valilik makamına oturtuldu. Verilen görevi başarabilmesi için de kendisine telgrafta haberleme yapma olanağı sağlandı. Böylece, işgalin sadece bir askeri nitelik taşıdığı, yani mütareke koşullarına uygun olduğu, Osmanlı egemenliğinin İzmir'de devam ettiği izlenimi uyandırılarak iç tepkilerin etkisiz bırakılması veya azaltılması gerçekleştirilmek istendi. Ayrıca, Ege bölgesinde Yunan işgalinin sevinçle karşılandığına dair yoğun bir propaganda yapıldı.

Vali İzzet Bey, görevine geri döner dönmez, İngilizlerden aldığı emir gereğince, İstanbul'a ve İzmir'e bağlı sancak ve ilçelere telgraf çekerek:

"İzmir'de geçen olayların yörede abartmalı olarak anlaşıldığını, asıl sorunun İzmir'in Yunan işgali altına alınmasından ibaret olduğunu ve sükunetin geri gelmesiyle

¹⁵⁰ İşleri Bakanlığı Arşivi, Dosya Sicil No: 1286.

¹⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1952, s.493; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s.164-165; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s.152.

herkesin iş ve gücüne döndüğünü” bildirdi. Bu telgraf, İzmir’in işgali karşısında eli kolu bağlanan İstanbul Hükümeti’nce sevinçle karşılandı¹⁵².

Vali İzzet Bey’i işgalin ilk günlerinde uğraştıran meselelerden biri de, Ali Nadir Paşa ve askerlerinin ne olacağı idi. İzzet Bey, bunların İzmir’de kalmasını savunurken, İngilizler buna razı olmadılar. 17.Kolordunun İzmir’deki mevcudunu oluşturan 88 subay ve 950 er, bir harp gemisi eşliğinde, Themistokles adını taşıyan nakliye gemisiyle Mudanya’ya getirildi. Ali Nadir Paşa ise 27 Mayıs 1919’da birliğinden ayrılarak İstanbul’a geldi. Sadrazam Damat Ferit Paşa’yı ziyaret etmek istediyse de kabul edilmedi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da kendisine mevburi izin verdi¹⁵³.

Vali İzzet Bey, mültecileri ile ilgili sorunları çözmek için 11 Eylül 1919’da Hızır Reis Ganbotuyla gittiği Çeşme’de Yunan Jandarma Teşkilatı tarafından adım adım izlendi. Ayrıca, İzzet Bey’in mektupları da açılarak kontrol edildi. Kazalarda bulunan Osmanlı makamlarının denetimi konusunda en büyük görevi de Yunan siyasi temsilcilikleri yapıyordu.

İzzet Bey’in 5 Ocak 1920’de ölümü sebebiyle boşalan valilik makamına, Dahiliye Nezareti’nin 6 Ocak 1920 tarihli telgrafi ile “yeni vali gelinceye kadar” vekaleten vali olarak Vilayet mektupçusu **Ali Saib Bey** tayin edildi¹⁵⁴. Aynı günlerde, valiliğe mütareke döneminde de İzmir’de valilik yapmış olan Tahsin Bey’in tayin edildiğini, İzmir Basını yazmıştır. Ancak, daha sonra ise eski Sadaret Müsteşarı **Emin Bey**’in bu göreve tayini hakkında irade-yi seniye çıktığı haberleri basında yer aldı. Hatta Emin Bey’in, bir özgeçmişi de yayınlanmıştır. Ancak, İzmir’deki Yunan Yüksek Komiserliği İzmir’e yeni bir vali gönderilmemesi, gönderildiği takdirde ise karaya çıkmasına izin verilmeyeceğini belirterek Bab-ı Ali’yi uyardı. Bunun üzerine Emin Bey’in İzmir’e gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Diğer taraftan ise, hastalığı sebebiyle üstlendiği yeni görevi yürütemez hale gelen Ali Saib Bey’e iki ay ücretli izin verildi. Bunun üzerine Vilayet Defterdarı **Ahmet Besim Bey**, 1920 yılını Mart ayının ortalarında vali vekili tayin edildi. Mayıs ayı ortasında ise, İzmir Vali vekilliğine tayin edilip, kısa bir süre içinde İstanbul’dan İzmir’e

¹⁵² K.Erdeha, a.g.e, s.407.

¹⁵³ C.Bayer, a.g.e, C.VI, Belge: 110.

¹⁵⁴ B.O.A., DH-KMS., Ds.57, Bel.No:2/27, Ahenk, 7, 8, 12 Kanun-ı sani 1336; İkdam, 17, 23, 24 Eylül 1335; İzmir’e Doğru, 30 Teşrin-i sani 1335.

hareket edeceği yazılan Aydın Mutasarrıfı **Cavid Bey**'de Emin Bey gibi İzmir'e gelmedi. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar sürecek dönemde, İzmir Sancağı'nın kazalarına tayin edilen kaymakamların görevlerine başlayıp, başlayamadığı konusunda bilgiye rastlayamadık¹⁵⁵.

Aristidis Stergiadis 20 Mayıs 1919 gecesini İzmir Yunan Komiserliği görevine başladı. Böylece, İzmir'de biri Yunan Hükümeti'nin diğeri de Osmanlı Hükümeti'nin olmak üzere iki mülkî idareci bulunmaktaydı. Bu iki başlı yönetim Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi olan Vali İzzet Bey'in 5 Ocak 1920'de vefatına kadar devam etti. Bundan sonra Stergiadis, İzmir'in kurtuluşuna kadar (8 Eylül 1922 gecesine kadar) şehri tek başına yönetti.

İzmir'in kurtuluşundan sonra, İkinci Süvari Tümeni Komutanı Albay Zeki (Soydemir) vilayet konağına gelerek, Duyun-u Umumiye eski örgütü müdürü **Mustafa Abdülhaluk (Renda) Bey**'i İzmir Vali Vekilliğine, 24 Eylül 1922'de tayin etti. Ayrıca, Batı Cephesi Komutanlığı, 8 Eylül 1922'de yayımladığı bir emirle Birinci Kolordu Komutanı **İzzettin (Çalışlar) Paşa**'yı da İzmir askeri valiliğine tayin etti¹⁵⁶. Daha sonra **Abdülhaluk Bey** İzmir Valiliğine 24 Eylül 1922'de atandı.

İzmir'in 9 Eylül 1922'de kurtuluşunda sonra şehirde görev yapan Türk yöneticiler ise şunlardı¹⁵⁷.

Askeri Vali : 1.Kolordu Komutanı General İzzettin Bey.

Vakil Vekili ve Vali : Önce Abdülhalûk (Renda) Bey, sonra Aziz Bey.

Belediye Reisi : Şükrü (Kaya) Bey.

Mektupçu : Önce M.Kamil (Dursun) Bey ve sonra Mehmet Halet Bey.

Nafia Müfettişi ve İzmir Başmühendisi: Ali Nihat Bey.

Polis Müdürü : Osman Bey.

Ziraat Müdürü : Önce Yaşar Bey sonra Aziz Bey.

¹⁵⁵ B.H.O., DH/İ-UM, Ds:20/29, Bel.No: 14/21, B.O.A., DH-KMS., Ds.52/5, Bel.No:75; B.O.A., M.V.M., 219-245; Ahenk, 3, 4 Mayıs 1335, 9, 13, 14 Kanun-ı sani 1336, 30 Mart, 10, 16, 28 Mayıs 1336; İzmir'e Doğru, 17 Mayıs 1336.

¹⁵⁶ K.Erdeha, a.g.e, s.417-418. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Klasör No: 18, Konu: 71, Sıra No:83.

¹⁵⁷ B.O.A., DH-KMS. Ds.No: 52-5, No: 4528; Hakimiyet-i Milliye, 14 Haziran 1923; M.K.Dursun, a.g.e, s.125-126. İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, B.y.y., B.t.y., sf.yı; Türk Sesi, 17, 24 Haziran, 1, 2 Ağustos 2, 5, 12 Ekim 1923; Ahenk, 3 Ağustos, 17 Eylül 1923; Tahin, 10 Ocak, 11 Şubat, 3 Temmuz 1923.

İzmir Müftüsü: Rahmetullah Efendi.

Sıhhiye Müdürü : Dr. Şükrü (Şenozan) Bey.

Posta Müdürü : Avni Bey

İzmir Adliye Müfettişi: Nazif Bey

İzmir Barosu Başkanı : Mustafa Nuri Bey.

Cinayet Mahkemesi Başkanı: Nail Bey

İzmir Muhasebe-yi Hususiye Müdürü : Tahsin Bey.

İstatistik Müdürü : İhsan Mustafa Bey.

Maarif Müdürü : Önce Vasif (Çınar) Bey, sonra Hüseyin Nazmi Bey.

Nüfus Müdürü : Hasan Efendi.

İzmir Gümrük Salon Müdürü : Hayri Bey.

Ankara'da açılan T.B.M.M.'i, 3 Haziran 1920'de aldığı kararla, Mülki taksimatta değişiklik yaparak, Batı Anadolu'daki bazı sancak, kaza ve köyleri düşman istilası dışında bulunan sancak ve kazalara başlanmıştır.

Düşman işgali altındaki Bergama kazasının müdafaa cephesi gerisinde kalan, nahiye ve karyeleri Soma kazasına bağlandı. Ayrıca, İzmir Sancağı'na bağlı Ödemiş kazasının cephe gerisindeki Kelas mahiyesinin köylerinin de yakın olmasından dolayı Alaşehir kazasına ve Balyanbolu'nun da doğrudan doğruya, Nazilli'ye bağlanması kararlaştırıldı. Bunun yanında, İzmir Sancağı'na bağlı Kuşadası kazası da Aydın Sancağı'na bağlandı¹⁵⁸.

5.Dönemin Problemleri :

a.İzmir'e Türk Göçleri

İzmir'in işgali sırasında, Ali Nadir Paşa'nın 15 Mayıs 1919 sabahı kışlada bulunması konusunda verdiği emri dinlemeyen bazı subaylar, işgal başlamadan evvel tren ile Menemen ve Ödemiş istikametine giderlerken hükümet önündeki çatışmadan sonra

¹⁵⁸ BCA., Ds.N:73-1, Belge No: 1/1/29; B.O.A., DH-MB/HPS-M., Ds.N:44, Vs.N:35.

bazı Türk gençleriyle, kolorduya mensup birkaç subayda Seydiköy'e doğru çekilmişlerdir¹⁵⁹. Görgü tanıklarının anlattıklarından işgal sırasında, hükümet önünde olup biteni öğrenen, İzmir'in kenar mahallelerinde oturan Türklerin de, yerli Rumların hışmından çekinerek işgal günü alelacele şehirden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

İzmir'in işgalinden sonra, Urla kazası yerli Rumların saldırarak yakıp, tahrip ettiği Türk köylerinin halkı ile dolmuştu. Buca ve Seydiköylü Rumların yakıp yağma ettiği Cumaovası güzergahındaki Türk köyleri ahalisi de, Torbalı istikametine doğru kaçmaktaydı. İzmir ve yakın çevresinin işgal edildiği birkaç gün içinde Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından Türklere karşı işlenen suçlar, sancağın henüz işgal görmeyen kazalarında yaşayan Türkleri korku ve heyecan içinde bırakmıştır. İşgalin daha da genişlediği sonraki günlerde gerek İzmir'e, gerekse içeriye doğru yapıldığı anlaşılan Türk göçü, Türk kuvvetleriyle işgalci Yunan birlikleri arasında silahlı çatışmaların çıkmasına ve çıktığı mevkilere yakın kaza merkezleriyle, daha önce olaysız olarak işgal altına alınmış beldelerde, yeniden kitlesel göçe dönüşmüştür. Ödemiş önlerindeki Hacı İlyas ve Kale köyü sirtlarındaki çatışmanın ardından, Yunan kıtaatının civarındaki birçok köyü ateşe vermeleri üzerine halk, iç kesimlere doğru göç etmeğe başlarken, servetlerini kaybetmek istemeyen Türklerden bazıları da yerli Rumların himayesine girmişlerdi¹⁶⁰.

Osmanlı makamları başlayan göçü durdurmağa çalışıyorlardı. Harbiye Nezareti, 26 Mayıs'ta bölgedeki askeri birimlerine, subay ve diğer ailelerin göçünün yasaklanmasını bildiren bir telgraf gönderdi. Ayrıca, İzmir ve Menemen'in işgali sebebiyle korku ve heyecan içinde olan Bergama halkının Soma istikametine göç etmesine bölgedeki mülki yetkililerin izin verdiğini belirterek, hükümeti de uyardı. Bunun üzerine hükümet, 1 Haziran 1919'da yapılan Meclis-i Vükela toplantısında "Rumlara nüfus üstünlüğü sağlayacağı" gerekçesiyle mülki makamların göçü önlemesi için lazım gelen tedbirleri alması konusunda karar verdi. Bu kadar da Dahiliye Nezareti'nce bölgedeki mülki makamalara bildirildi. İşgal ettikleri Bergama'dan çekilmek zorunda kalan Yunan

¹⁵⁹ Kazım Özalp, *Milli Mücadele*, C.I, Ankara, 1985, s.7-8; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, s.198; Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", *Bellekten*, 23/89 (1959), s.152-156; İkdam, 27 Mayıs 1335; Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz.Zeki Arıkan, Ankara 1991, s.78-79.

¹⁶⁰ K.Özalp, a.g.e, C.I, s.8, H.R.Öktem, a.g.e, s.76-77; *B.O.A.*, V.M., 217/626, 25 Kanun-ı evvel 1335. *İzmir'in Sureti İşgali...*, s.43; *B.O.A.*, DH-KMS, Ds.52/2, Bel.No: 21.

askerlerinin Menemen yolu üzerindeki köylerde ve Menemen kazası merkezinde yaptıkları katliam sebebiyle Menemen Türkleri, 19 Haziran 1919'dan itibaren, Menemen'den trenlerle İzmir ve Alaşehir istikametlerine doğru göç etmeye başlamışlardır. Bir taraftan Menemen'de yapılan katliamın duyulması, diğer taraftan da Dikili'ye çıkan Yunan kıtaatının güzergahı üzerindeki köyleri yakarak kazalarına yaklaşması üzerine, Bergama ve civar köylerin Türk halkının can korkusu sebebiyle, İzmir ve Balıkesir istikametine doğru başlayan göçünü durdurmak da mümkün olmamıştır¹⁶¹.

İzmir Sancağı'nın büyük bir kısmının Yunan işgali kuşağı içine alındığı ilk bir ay içinde, gerek sancak, gerekse diğer bölgelerden (Bergama ve Aydın'dan) İzmir veya içi kesimlere göç eden Türklerin sayısı Uluslararası İnceleme Komisyonunu'nun Türk üyesi Kaymakam Kadri Bey'in verdiği ayrıntılı bir rapora göre 120.000'i geçiyordu. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin 1919 yılı Ekim ayında Yüksek Konsey'e yaptığı bir başvuruya göre ise; Yunan baskısı sonucunda bölgeyi terk etmek zorunda kalan Türklerin sayısı 300.000'i bulmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren sahip olduğu Türk nüfusunun yaklaşık %30'u göç sebebiyle ev ve yurtlarından olan İzmir Sancağı'nda Kuşadası Kazası dışında, İşgal döneminin sonuna kadar başka bir kitlesel Türk göçü yaşanmamıştır. Ancak, adalar ve sancak ötesindeki işgal bölgesinden sürekli olarak gelen Rum göçmenlerinin iskanı sebebiyle, Türklerin iç kesimlere ve İzmir'e göçleri devam etmiştir¹⁶².

Göçü önleyemeyen Osmanlı makamları Türk göçmenleri evlerine döndürmek amacıyla, bazı girişimlerde bulundular. İlk önce hükümet, Bergama'lı göçmenleri yurtlarına dönmeleri konusunda ikna etmeleri için, Haziran ayının sonunda "Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" müfettişlerinden Mehmet Refet ve Seyfi Beyleri Balıkesir'e gönderdi. Aydın Vilayeti, İzmir'deki Bergama göçmenlerinin deniz yoluyla memleketlerine dönmesini sağladı. Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin padişaha sunduğu bir rapora göre; Balıkesir, Burhaniye, Edremit, Soma, Kırkağaç ve Akhisar

¹⁶¹ B.O.A.,M.V.M., 216/263; İkdam, 15 Haziran 1335; B.O.A. DH-KMS, Ds.52/2, Bel.No:46, 53.

¹⁶² B.O.A.M.V.M., 217/481; Cengiz Orhonlu, "Yunan işgalinin meydana getirdiği göç ve Yunanlıların yaptıkları tehcir'in sonuçları hakkında bazı düşünceler", *Bellekten*, 37/148 (Ekim 1973), s.488; *Sada-yı Hak*, 24 Nisan 1338.

mintikasında, 18.000 civarında göçmen bulunduğunu, bu rakamın, bu bölgede bulunan göçmenlerin birçoğunun henüz memleketlerine dönmediğini gösteriyordu¹⁶³.

Gerek Bergama, gerekse işgal altına alınan diğer bölgelerden olup Türk kuvvetlerince kurulan Milli Cephelerin ardına geçen Türk göçmenlerin çoğu can korkusuyla, Yunan Ordusu Anadolu'yu boşaltıncaya kadar yurtlarına dönmekten kaçınmışlardı. Yunan işgalinin yayılması sırasında onbinlerce Türk ve Rum'un akın ettiği İzmir, bir göçmen şehri görünümüne büründü. Bu göçmenlerin yeme-içme, giyim-kuşam ve barınma gibi bazı temel ihtiyaçlarını karşılamak zarureti doğdu. Bunun için, Osmanlı Devleti'nin, İzmir'deki vilayet örgütü içinde yer alan ve İstanbul'da doğrudan kendisine bağlı olarak faaliyet gösteren deneyimli kurumları, Temmuz ayından itibaren İzmir Belediyesi ile de işbirliği yaparak çalışmalarına başladı. Başkanlığını Salih Bey'in yaptığı, Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Müftü Rahmetullah Efendi, İlhami Mehmet Sadık, Tüccardan Halil Zeki, Salepçizade Hüseyin Galip, Türk Şirketi Müdürü Mustafa, eski mektupçu Ahmet Şükrü, Tokadizade Şekip ve Ömer Lütfü Beyler'den meydana gelen muhacirin komisyonu, 4 Temmuz 1919 günü belediye dairesinde ilk toplantısını yaptı. Daha sonra, komisyon İzmir halkını göçmenlere yardıma davet etmiştir. Göçmenlerin iskan ve iaşesi için sarfedilecek parayı kendi bütçesinden karşılayamayınca vilayet makamı, Dahiliye Nezareti'ne başvurarak tahsisat istedi. Bir süre sonra, Maliye Nezareti, göçmenlerin iaşelerini karşılamak için aşar ve iaşe anbarlarında bulunan zahireden gereken kadarının muhacirin komisyonlarına verilmesini belirtti ve gereken zahire İzmir muhacirin müdüriyetine verildi. Sırrı Bey'in başkanlığını yaptığı, Aydın muhacirin müdüriyeti, Kokaryalı'da her biri 4-5 kişiden oluşan 150 aileyi barındırabilecek mekan bulunan bir göçmen kampı kurdu. Göçmenleri işsahibi yapmak için, bu kamp içinde açmış olduğu iş merkezi yanında, müdüriyet, basına verdiği ilanlarda da bunlara iş bulmağa çalıştı. Ayrıca, göçmenlere ile ilgili konular halletmek için, Vali İzzet Bey'in başkanlığında, defterdar, defteri hakani, ziraat, sıhhiye müdürleri ile nafia mühendisinden meydana gelen bir komisyon kuruldu¹⁶⁴.

¹⁶³ İkdam, 15, 16 Haziran 1335; Karesi, 23 Haziran, 18 Ağustos 1335; Ahenk, 5, 15, 22, 26 Ağustos 1335; B.O.A. M.V.M., 220/571; İzmir'e Doğru, 4 Kanun-ı evvel 1335.

¹⁶⁴ Ahenk, 4, 15 Temmuz 1335; 5, 14 Ağustos 1335; 29 Eylül 1335; 2 Teşrin-i evvel; 4 Mayıs 1336; B.O.A.DUİT, Ds.66-1, Bel.No: 1-5 ve 1-17; İkdam, 101 Temmuz 1335.

İzmir'deki onbinlerce göçmenin çoğu, cami ve medreseleri doldurmuştu. Bu sebeple, şehirde bulaşıcı hastalıklar görüldü. Temmuz 1919'dan itibaren, İzmir'de veba ve çiçek hastalığı görülmeye başladı. Sıhhiye Müdüriyeti İkiçeşmelik ve Selvilimescit karakollarıyla Mortakye Kilisesi ve Salepçioğlu Camii'nde meydana getirdiği aşı istasyonlarında isteyenleri ücretsiz olarak aşılamaya başladı. Havaların soğumağa başladığı Kasım ayından itibaren, özellikle çiçekten kaynaklanan ölümlerin artması üzerine aynı müdüriyet 15 aşı memuru ve doktordan oluşan bütün personelini hastalığın çok görüldüğü mahallere dağıtarak aşılamaya hız verdi. Yunan Yüksek Komiserliği de 1919 yılının Aralık ayı başında hizmete soktuğu 3 yeni aşı istasyonu ve personeliyle aşılama çalışmalarına katıldı. Çiçek salgınından en çok etkilenenler göçmenler oldu. 1919 yılının Kasım ayı içinde 18.913 kişiye çiçek aşısı uygulandı.

Yuna makamları, hem bölgedeki Yunan askerleri için daha iyi sağlık koşulları sağlamak, hem de propaganda için, kullanabilmek amacıyla, işgal bölgesinde halk sağlığı teşkilatı oluşturmuşlardır. Yunan Yüksek Komiserliği verdiği sağlık hizmetleriyle işgal bölgesinde halk sağlığına dikkat etmeğe çalıştı. Halk Sağlığı Dairesi, 1921 yılının sonunda, 375.000'inden fazla aşılama (veba: 200.000, kolera: 91.000, grip: 19.839 tifo: 70215, dizanteri: 376) yaptı. Bunun sonucunda şehirdeki veba, çiçek ve tifo hastalıkları salgın olmaktan çıkarak münferit vak'a olmuştur. Yunan makamları 1921 yılında, sadece Türk göçmenlere yönelik bir sağlık hizmeti başlattı. Yüksek Komiserliğin, 1 Martta Türk mahallesindeki Keçeciler Sokağı'nda açmış olduğu bir dispanser civarındaki camii ve medreselerde yerleşmiş olan Türk göçmenlerin tıbbi ve ecza ihtiyaçlarını ücretsiz olarak karşılamaya başladı. Kuruluştan sonraki 7 ay içinde, bu dispansere 3556 hasta başvurmuş ise de, bunlardan 103'ü hastaneye sevk edilmişti. 247 hastayı buldukları yerlerde ziyaret eden doktorlar, bu süre içinde 3796 tane de ücretsiz reçete düzenlemişlerdir. Aşılama yoluyla göçmenlere bağışıklık kazandırma çalışmaları da yapan bu dispanseri Vilayet Muhacirin Müdürü Sırrı Bey denetliyordu¹⁶⁵.

Yunan makamları İzmir'deki göçmenler için önemli bir miktar parayı bütçesinden ayırdığından dolayı, göçmenleri evlerine döndürmeye çalışmışlardır. "Muhacirin-i

¹⁶⁵ Ahenk, 24, 25, 30 Temmuz 1335; Mûsavat, 30 Temmuz 1335; 25, 27 Teşrin-i sani, 7, 9 Kanun-ı evvel 1335; E.Berber, a.g.e, s.230-247.

İslamiye Müdafaa-yı Hukuk ve Teavün Cemiyeti'nin verdiği bilgilere göre: Balkan Savaşları'ndan önce veya sonra, Batı Anadolu'ya göç techir edilmiş olan Rumların emlak ve arazisine iskan edilmiş Türk göçmenlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra, Türklerin buralardan ihraç edilmesi sonucu yersiz-yurtsuz kalan göçmenlerin sayısı 150.000 civarındaydı. Yunan işgaliyle birlikte, Batı Anadolu'yu yüzyıllardır yurt edinmiş onbinlerce Türk de göçmen olarak bunlara eklendi. Yunan işgalinden sonra göçmenler ev ve yurtlarına dönmeye başlamışlarsa da, göçmenlerin problemleri uzun yıllar Ankara Hükümeti'ni işgal etmiştir¹⁶⁶.

b-İzmir'de Rum Göçmenleri ve Bunların İskanı

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İzmir Sancağı'ndan dışarıya gönderilmiş olan yerli Rumlar, Mütareke döneminde Osmanlı Hükümeti'nin almış olduğu kararlar gereğince, yurtlarına geri gönderilip iskan edilmişlerdir. Hükümet adalara göç ettirilmiş olup, mütarekeden sonra yurtlarına dönmeye başlayan Rumları, önceleri hoşgörülle karşılarken bir süre sonra güvenliğin bozulup Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesinin uygulanabileceği korkusuyla, tavrını değiştirmiştir. Alınan önlemler ile Batı Anadolu'ya geçişleri oldukça sınırlanan Rum göçmenlerin terkettikleri mahallere iskanı, İzmir Yüksek Komiseri'nin kuruluşunda gerekenlerin yapılması için görüş alışverişinde bulunmak üzere Çeşme yoluyla Sakız'a gitmesinden kısa bir süre önce Stergiadis, Haralambos Raylos'un başkanlığında temel görevi, göçmenlerin bölgeye dönüşüne izin verilmeyecek dönemde iskanı kolaylaştıracak araştırma, hazırlık ve düzenlemeleri yapmak olan bir bölüm kurmuştur¹⁶⁷.

İzmir'in işgali üzerinde 3 ayı aşkın bir süre geçmesine rağmen yüksek komiserik adalar ve Yunanistan'da bulunan Rum göçmenleri Batı Anadolu limanlarına taşıyacak nakliye gemileri için Yunan Hükümeti harekete geçti. Sosyal Yardım Bakanlığı bir genelge yayımlayıp denizcilik şirketleri ile vapur sahiplerini Küçük Asya'nın İzmir, Ayvalık, İskele, Urla, Dikili ve Çeşme limanları ile Çeşme ve Karaburun Kazaları'na bağlı

¹⁶⁶ Köylü, 25 Teşrin-i sani 1337; Ahenk, 15 Teşrin-i sani 1336; İkdam, 27 Mart, 17 Nisan 1335.

¹⁶⁷ İkdam, 14 Haziran 1335; E.Berber, a.g.t., s.317-322.

küçük iskelelere seferler düzenlemeye davet etti. Pire Şehri'nden hareket eden Arkadia Vapuru Eski Foçalı 50 Rum göçmen ile İzmir'e geldi ve Yunan Yüksek Komiserliği'nin izin belgesi aldıktan sonra Foça'ya gitti. Resmi yolların dışında kaçak yollarla da Rum göçmenleri Anadolu'ya geçmeye çalışmışlardı. Bunu önlemek için, Yunan Filotilla Komutanı Amiral Manikopolos bir emir yayınladı. Bu emirde: "İşgal altında bulunan yerlere Yunanistan ve adalardaki Rumların dönüşü mahalli siyasi memurlarıyla, jandarmanın bilgisi olmaksızın men olunacak, itaat etmeyenlere Midilli Divan-ı Harbine sevk olunacaktır" denilmekteydi. Midilli'den gelen göçmenlerin Yunanistan'dan gelen göçmenlere ilavesiyle, Rum göçü daha da hareketlendi ve 1920 yılında aralıksız olarak devam etti. 20 Ekim 1919'dan 1 Aralık 1920'ye kadar geçen sürede Anadolu'ya gelen göçmenlerin gittiği yer ile sayısı şöyledir¹⁶⁸.

Gittiği Yer	Sayısı:
Dikili - Bergama	12.000
Urla	5.000
İzmir-Urla	2.600
Çeşme	27.000
Menemen	3.000
Karaburun	8.700
Foça	10.500
İzmir ve Çevresi	4.000
Toplam	72.800
Ayvalık	20.000
Edremit	9.800
Akhisar	8.000
Genel Toplam	110.600

Yunan Başbakanı Gunaris'in Lord Curzon'a sunduğu 12 Kasım 1921 tarihli muhtıraya göre, 31 Aralık 1920'ye kadar Anadolu'ya gelen Rum göçmenlerin sayısı yaklaşık 16.000 artarak 126.000'e ulaşmıştır. 1921 yılı başında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş içinde İzmir Sancağı'ndan göç ettirilen Rumların yaklaşık olarak 3/ 4'ü geriye dönmüştür. Önceki yıllardaki olmasa da, 1921 yılında da göç devam etmiştir.

¹⁶⁸ Ahenk, 5, 8 Teşrin-i evvel 1335 9, 12 Teşrin-i sani 1335, 22 Kanun-ı evvel 1335, 11 Şubat 1336; İzmir'e Doğru, 1 Şubat 1336.

Osmanlı Hükümeti birkaç yıl önce adalara göç eden Rumların memleketlerine dönmesine muhalefet etmemiştir. Yunan Hükümeti'nin bunlar dışındaki Rum göçmenlerinin Anadolu'da iskan ettirmemesine de dikkat etmiştir. Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nin Amerika'dan birçok Rum'un Yunanistan'a göç ettiği, aralarında Güney Rusya'dan olanların bulunduğu birçok Rum'un da Trabzon ve İstanbul civarına göçedip yerleştirilmek istenmesini kabul etmemiştir¹⁶⁹.

Rum göçmenlerini taşıyan gemiler, İzmir'e uğrayarak yolcuları olan göçmenler için izin belgesi almaktaydılar. Yanaşacakları limanlarda ise, o limanlara en yakın kaza merkezinde bulunan Yunan iskan memurunca karşılanmaktaydılar. Kazalarda oturan iskan memurlarının görevi; iskanın yapılacağı köy ve nahiye gibi daha küçük yerleşim birimlerinde papaz, öğretmen ve diğer Rum ileri gelenlerinin katılımıyla meydana gelen "yerleşme komitesi" ile işbirliği yaparak göçmenlerin iâşe, ulaşım, mesken vb. gereksinimlerini karşılamaya çalışmaktaydı. İskan memurları, buldukları kaza merkezlerinde Yunan siyasi temsilcilikleri kurulduktan sonra bile, siyasi temsilciliğe değil, eskiden olduğu gibi, doğrudan yüksek komiserliğin merkez örgütüne karşı sorumlu oldular. Rum göçmenleri Anadolu'ya göç ettiği zaman, Osmanlı Hükümeti bunların evlerine yerleştirmiş olduğu Türk göçmenlerden büyük bir kısmını buralardan çıkaramamıştır. Bazılarının evleri yıkıldığı için Rum göçmenlerinin kışı açıkta geçirmemeleri için hasarlılarda dahil olmak üzere kullanılabilir durumdaki diğer evlere yerleştirilmişlerdir. Buna rağmen, Rum göçmenlerinin çoğu bekledikleri yaşam koşullarını bulamadıklarından birçoğu geri dönmeyi düşünmekteydi. Bunun önlemek için Stergiadis "ne şekilde olursa olsun Küçük Asyalıların Yunanistan'a gitmelerine yardım için asker, işçi, işadamı gibi toplumun bütün tabakalarının kapsayacak bir bağış kampanyasına önyak olmaya davet etti"¹⁷⁰.

Osmanlı Hükümeti, Rum göçü daha sistemli olarak başlamadan önce aldığı bir kararla Türk halkının geri dönen Rumların arazisine yapmış olduğu zirai çalışma sonucu

¹⁶⁹ Ahenk, 17 Temmuz 1335, 28 Teşrin-i sani 1337; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e*, 1921-1922, Ankara Mayıs 1989, s.13; Konstantin Çukalas, *Yunanistan Dosyası*, Çev:Şeyla, İstanbul, 1970, s.30; B.O.A., V.M. No:218/9; C.Orhonlu, a.g.m., s.491-492.

¹⁷⁰ Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Ankara, Mayıs 1981, s.8, ikdam, 15 Teşrin-i evvel 1335.

elde edilecek tarım ürünlerinden tohum için kullanılacak miktarın çıkarılmasından sonra kalan kısmının taraflar arasında uygun bir şekilde bölüştürülmesi gerektiğini yetkililere bildirdi. Bu önlemlere rağmen, Stergiadis göçmenlerin bu konuda şikayetlerine maruz kalmamak için gerekli önlemleri aldı. Yeteri kadar un, zahire ve diğer gerekli maddelerin İzmir'e gönderilmesini Yunan Hükümeti'nden istedi. Osmanlı Hükümeti'nin Yunan gemilerinin İzmir'e getirdiği iaşe erzakından "fukara ahaliye ait olduğu" için gümrük vergisi almama kararı da yine Rum göçmenlere yönelik genel politikanın bir sonucudur.

Yunanistan ve adalardan Anadolu'ya dönen Rum göçmenlerin durumları iyileştirmek için, İzmir Yunan Yüksek Komiserliği, çiftçi ailelerinin topraklarını ıslah için kredi verdi. Kredi dağıtımının sistemli ve adil olması için, bir devlet bankası tarafından yapılması gerekiyordu. Bu görevi çıkartmadan sonra 1919 yılının Kasım'ında İzmir'de bir şube açan Milli Yunan Bankası yapmıştır. Banka, 1920 yılının Mayıs'ına kadar, yerleştirilmiş durumda olan 80.000 Rum göçmenine 15.000.000 Drahmi kredi dağıtılmış, 5.000.000 Drahmi'ye ise yeni gelecek olan göçmenlere ayırmıştır. Kredinin geri ödenmesinden Rum grupları toplu olarak sorumlu idiler. Verilen kredilerle iskan bölgelerindeki tarım alanlarının %80'i işlenebilir hale getirildi. Şiddetle ihtiyaç duyulan pulluklar özellikle A.B.D'den ithal edilerek ucuz bedellerle hatta bazı durumlarda ücretsiz olarak çiftçi ailelerine dağıtıldı. Kurulması kararlaştırılan İzmir Yunan Üniversitesi'nde makinalı tarıma geçişi özendirecek olan Ziraat Fakültesi'nin bulunacağı Tepeköy'deki 30.000 dönümlük arazi ıslah edilerek, deneme çiftliği haline getirilmiş burada çiftçilere kısa dönemli kurslar verilmişti¹⁷¹.

Rum göçmenlerin yerleştirildikleri mekanlar ile çevreleri de imar ve inşa edildi. Bunun için, Stergiadis Rum göçmenlerin savaş yıllarında Sakız Adası'nda kaldıkları barakaları söktürerek Urla Yarımadası'ndaki 31 adet yerleşim biriminde bulunan hasarlı evlerin onarımında kullanılmasını sağladı. Yunan Yüksek Komiserliği Yorgos Ksinopulos'un başkanlığını yaptığı "Toplum Sağlığı ve Yardım Müdürlüğü" nün göçmenler arasından seçtiği 800 kadar yapı ustası ve teknisyen 30 gruba ayrılarak, ev, kilise, okul, yol yapımında ve su pompalarının temizlenmesinde çalıştırıldılar.

¹⁷¹ **Ahenk**, 29 Temmuz 1335, 7 Kanun-ı sani 1336; **B.O.A.**, M.V.M., 219/302, 12 Temmuz 1336, **Anadolu**, 17 Teşrin-i sani 1335; **Sulh ve Selamet**, 17 Teşrin-i sani 1335 **Islahat**, 4 Mart 1335.

İşgalin yayılması aşamasında Yunan Birlikleri'nin ele geçirilip Kuva-yı Milliye'nin baskısı sonucu boşaltmak zorunda kaldıkları ya da zaten Kuva-yı Milliye'nin denetiminde bulunan yerleşim birimlerinde oturan Rum Halkı da önceleri İzmir'e gelmişlerdir.

6- İyonya Devleti'nin Kurulması Çalışmaları :

Batı Anadolu'da, yani İzmir ve çevresinde bir İyonya Devleti kurmak tasarısı, hemen İzmir'in işgaliyle birlikte, bir ihtimal olarak ortaya çıkmıştır. İzmir Yunan Yüksek Komiser Stergiadis, 5 Ağustos 1920 tarihinde, Sevr Antlaşması'ndan 5 gün önce İzmir için "muhtariyet" istedi. İzmir'deki Rumlar arasında da böyle bir düşünce vardı. Hatta, Vima adlı Rumca gazete bu hareketin yani Kaçuk Asyacılık akımının başını çekmekteydi¹⁷².

1922 yılında, Batı Anadolu'da bir İyonya devleti kurulması için yerli Rumlar, Yunanistan ve İngiltere büyük bir çaba göstermiştir. Ankara'daki Milli Hükümet, ateşkes önerisine karşılık, Anadolu'nun boşaltılmasını istemekteydi. Atina hükümeti ise, Anadolu'nun boşaltılması durumunda yerli Rumların her türlü güvenceden yoksun kalacağını iddia ediyor ve bu konuda İngiltere'den yardım istiyordu. İngiltere'nin yardım ve desteğiyle Anadolu'nun boşaltılması meselesi kolayca geçiştirilerek, İyonya devletinin kurulması hazırlıkları hızlanmıştır. Çünkü, Yunanistan Anadolu'yu boşaltmak zorunda kaldığında, geride bir "Elen Devleti" bırakıp, Anadolu'da köprü başı tutmak istiyordu. İyonya devleti tasarısı öncelikle İzmir bölgesini içine alıp, daha sonra da Yunan işgali altındaki öteki bölgeleri, Bursa ve Marmara'yı kapsamaktaydı. Batı Anadolu'da bir "İyonya Devleti'nin kurulmasını, Anadolu Rumları 1922 Mart'ından itibaren savunmaktaydı. Çünkü, Anadolu'nun boşaltılması durumunda, Rumların yeniden Türk yönetimi altında yaşamaları neredeyse imkansızdı. Yerli Rumlar, Mondros Mütarekesi'nden beri, işgal ordusuna asker vererek, Yunanlılar ile sürekli işbirliği içinde bulunmaktaydı. Yunan Ordusu içinde yerli Rumların sayısı 30.000'i buluyordu. Bu sebeple, bunlar ileride Türklerin kendilerinden öç alacaklarından korkuyorlardı.

¹⁷² G.Jaesche, a.g.e, C.I, s.115.

Anadolu'daki Rumların burayı terk etmesi ve bir "mübadele" olasılığı şimdilik mümkün değildi. Ayrıca, genel bir af söz konusu olsa bile, yerli Rumların Türk komşularına yaptıklarını hatırlayanlar kendilerinden öç alıp, kanlı olaylar çıkarabilirlerdi. Bu yüzden, Batı Anadolu'da bir "İyonya Devleti" nin kurulmasını yerli Rumlar kendileri için güvence olarak görmekteydiler¹⁷³ .

Batı Anadolu'da bağımsız bir devlet kurulması fikrini bir takım Türkler de desteklemiştir. Bunlar Ankara hükümetine düşman ya da ondan korkan padişahçı Türklerdi. Hatta, 1921 yılının Aralık ayında "Anadolu Cemiyeti" adlı kemalizm karşıtı bir dernek üyeleri, "Batı Anadolu Muhtar Devleti" kurulması için, İzmir Yunan Yüksek Komiserliği ile görüşmelere başlamıştır. Bu "muhtar devlet" bir taraftan Ankara hükümetinin karşısına çıkarak mücadele edecek ve bir taraftan da padişaha bağlı kalacaktı. Anadolu Cemiyeti, işgal altındaki toprakların Kemalistlerin eline geçmesini engellemeye çalışıyordu¹⁷⁴ .

Yerli Rumlar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örnek alarak, İzmir'de birçok dernekler kurdular. Bunlardan birisi de "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" dir. Bu dernek, Atina'dan ayrı bir "İyonya Devleti" kurulması için çalışıyordu. Yani, Yunanistan'ın doğrudan doğruya sınırlarına katmak istediği bölgede Atina'dan ayrı, bağımsız bir devletin kurulması amacını güdüyordu. Bu yüzden, başlangıçta Küçük Asyacılık hareketi (Batı Anadolu'da bir İyonya Devleti kurulması girişimi), Yunanistan tarafından da hoş karşılanmamıştır. Ancak, Yunan Hükümeti dizginleri elinde tutmak kaydıyla giderek bu tasarıyı da benimsemiştir. 1922 yılının Temmuz ayında, Atina Hükümeti doğrudan doğruya bu hareketi yönlendirmeye çalışarak, Batı Anadolu'da ayrı bir devlet kurmaya karar verdi. 8 Temmuz 1922'de Stergiadis, Atina'daki temsilcisi Mr. Lindley'e şöyle bir tasarı açıkladı: Anadolu savaşı Yunanistan'a günde 10 milyon drahmiye mal oluyordu. Mustafa Kemal ile savaşmak için, başka çare gerekiyordu. Şimdiye kadar meseleye diplomatik açıdan bakıldığını askeri açıdan bakılmadığını belirtiyordu. Tek çare şuydu: Anadolu'da muhtar bir bölge kurmaktı. Bu bölge kendi kendisine yetebilecek kadar geniş olacaktı. Arap toprakları hariç, Anadolu'nun bütün

¹⁷³ Bilal N. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul, 1970, s.404, 406, 409 ve 433.

¹⁷⁴ B.Umar, *a.g.e*, s.246; B.N.Şimşir, *a.g.e*, s.407-408.

Akdeniz kıyılarını içine alacaktı. İstanbul bunun dışında bırakılacaktı. Sürekli bir yönetim ve Jandarma kurulacaktı. Sürekli bir yönetim kurulunca da Kemalistler kuvvetini kaybedeceklerdi. Bu tasarının gerçekleşmesine hemen başlanacaktı¹⁷⁵.

İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri, Atina Hükümeti'nin aldığı kararları, kendisinin eklediği bir bildiri ile yayımlamıştı. "İzmir'de Yunan Fevkalade Komiseri'nin Beyannamesi" 31 Temmuz 1338 (1922) tarihli Şark Gazetesinde yayınlanmıştır. Stergiadis, bildirisinin girişinde, "Garbi Asya-yı Suğra'da tatbik edilecek olan tenkiset ve şekl-i idareye mütedair Yunan Hükümetince" alınan kararları, işgal altındaki halka duyurmak ve uygulamakla görevli olduğunu belirliyordu. Ancak, içinde bulunulan koşullardan ötürü bu kararların hemen uygulama alanına konulmayacağını da ekliyordu. Yüksek komiserin bildirisinde ayrıca alınacak önlemlerden Küçük Asya halkına yararlı olanlara öncelik tanınacağı, geçmişin yakın ve uzak olaylarının unutulması gerektiği, şimdiki yüzyılın gerektirdiği barışsever çabanın gösterilmesi gibi ilkeler üzerinde de duruyordu. Öte yandan bu bildiriye gerek ekonomik gerek fikri ilerleme yolunda çalışmanın zorunlu olduğu da hatırlatılıyordu. Yunanlıların Küçük Asya ahalisine hazırladıkları özgürlükten de söz ediliyordu. Yüksek komiserin bildirişi ile Yunan Hükümeti'nin aldığı karar aynı tarihi yani 17 Temmuz 1922'yi taşımaktadır¹⁷⁶.

Yunan Hükümeti'nin bildirisinde, "Batı Anadolu'da şekl-i idarenin" kurulacağından söz edilmek ile birlikte İonya Devleti'nin adı geçmiyordu. Böyle bir görevin doğrudan doğruya Yunanistan'ın İzmir şehri fevkalade komiserine verildiği ve yeni yönetimin Yunan askerinin koruyuculuğunda, Yunanistan'ın "tarihi gayesine" uygun biçimde kurulacağı da belirtiliyordu. Yunan Hükümeti'nin aldığı kararın uygulamaya konması için İngiltere'nin onaylaması gerekiyordu. Lloyd George, İzmir'in Yunanistan'a bırakılacağını belirterek, Yunan Hükümeti'nin aldığı kararları da onayladı. Bu durum, hem Yunanistan'da hem de İzmir Rumları arasında büyük bir sevinç yarattı. Hatta Yunanlılar İstanbul'u işgal etmek için İngilizler'den izin bile istemişlerdir. Yunan Dahiliye

¹⁷⁵ Sada-yı Hak, 1, 3, 4, 5 Mayıs 1338; B.N.Şimşir, a.g.e, s.418-423, 426; Islahat, 5, 8 Mayıs, 21 Temmuz 1338; Şark, 8 Haziran 1338.

¹⁷⁶ B.N.Şimşir, a.g.e, s.426; B.Umar, a.g.e, s.252-255.

Nazırı, Büyük Taarruz'dan üç gün önce Küçük Asya için alınan kararların yürürlüğe konulmasına başlanacağını açıklamıştır¹⁷⁷.

Yunanlılar, 1922 yılında Anadolu'da işgal altında tuttıkları bölgelerde yaşayan Müslümen halkın kendilerini destekleyip, Yunan yönetiminden memnun olduklarını iddia eden yoğun bir propagandaya giriştiler. Yunanlıların bu propagandalarını destekleyip, kolaylaştıran Türk hiyanet odakları da bulunmaktaydı. Ancak, Yunanlıların işgal altındaki bütün bölgelerin halkını kendilerinden memnun göstermeleri bir aldatmaca idi ve bize Yunan propagandasının boyutlarının büyüklüğünü gösteriyordu. Yunanlıların, birkaç Türk işbirlikçinin davranışını bütün Türk halkına mal etmeleri bu propagandanın temel özelliğini meydana getiriyordu. Sözde muhtariyet yönetimi ortaya atıldıktan sonra, Yunan baskısı sonucunda başta İzmir'de olmak üzere, pek çok şehir ve kasabalarda yapılan mitinglerde halk meydanlara yığıldı.

İşgal Kuvvetleri'nin Yüksek Komiserliği'ne "şükran" duygularını dile getiren Türklerin yazıları "muhtariyet" in gündeme gelmesinden sonra da gazetelerde yayınlanmıştır. Bunlardan birisi İslahat gazetesinde, aynen yayınlanmış olup, Kasaba Belediye Riyaseti'nden Kasaba Kaymakamlığı "Asya-yı Garbinin muhtariyet idaresi hakkında Yunan Hükümetince müttehiz kararıyla İzmir Fevkalade Komiser-i alisi Mösyö İstiryadis hazretlerinin beyannamesi muttali olduk. İzmir'e memuren şerefbaki oldukları dakikadan şimdiye kadar umum ahali ve Müslümanlara pederane ve müşikane lütuf ve inayetlerini ibzal buyuran müşarü'n-ileyh hazretlerine teşekkürat-ı amikamızı takdim ve yeni şekl-i idarenin memleket hakkında hürriyetbahş olmasını ve komiser-i ali hazretlerine ahali namına tazimat ve tekrimat"ın arz edildiği bu yazıda belediye başkanı ile üyelerin imzaları bulunmaktaydı¹⁷⁸.

7- İzmir'in Kurtuluşu ve İzmir Yangını :

T.B.M.M., Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra Yunan ordularını kesin yenilgiye uğratmak ve Anadolu'dan çıkarmak için hazırlıklara başladı. Sakarya Savaşı, cephane

¹⁷⁷ Şark, 1, 3, 24 Ağustos 1338; B.N.Şimşir, a.g.e, s.430.

¹⁷⁸ G.Jaesckhe, a.g.e, C.I, s.178; İslahat, 13 Ağustos 1338.

stoklarını eritmişti. Ordunun savaş malzemeleri açığının kapatılması, subay, yiyecek, giyecek, ilaç ve sağlık personeli ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Büyük Taarruz'un başladığı 26 Ağustos 1922'ye kadar geçen yaklaşık bir yıllık sürede Anadolu'nun bütün kaynakları ordu için seferber edildi. 1922 yılının Temmuz ayında, Türk ordusu silah bakımından olmasa bile insan bakımından Yunan ordusuyla eşit düzeye geldi. 27 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'e gelerek Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) ve Batı Cephesi komutanı İsmet (İnönü) Paşayla görüştü. 30 Temmuz 1922'de yapılan görüşmede ise, Büyük Taarruz'un 26 Ağustos 1922'de başlatılmasına karar verildi.

26 Ağustos 1922'de başlayan Türk ordularının taarruzu başarıyla gelişti. 30 Ağustos 1922'deki Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra Yunan ordusunun Anadolu'da tutunacak gücü kalmadı. Yunan ordusunun kalıntıları İzmir'e doğru çekilirken yolları üzerindeki yerleşim merkezlerini yakıyor ve Türk halkına karşı katliam yapıyordu¹⁷⁹. Anadolu içlerinden gelen trenler, yaralı askerler ve Türklerin katliam yapması korkusu içinde olup taşıyabilecekleri eşyalarla İzmir'e gelen Rum göçmenleriyle doluydu. T.B.M.M. ordularının taarruza geçtiği, Yunan başkomutanlığının İzmir'de 29 Ağustos'ta yaptığı açıklama ile öğrenildi. Yunan ordusunun bozgun haberleri, şehirde sansür uygulansa da duyulmuştu.

Cepheden düzenli haberler gelmemesi sebebiyle, İzmir'de günden güne artan bir gerginlik vardı. İzmir'deki Yunan Genelkurmay karargahı meraklı ziyaretçilerle dolup taşı. Stergiadis, durumu öğrenmek için, İzmir'de bulunan Yunan ordu komutanı Hacianesti ile görüştü. Daha sonra da, ordunun tehlikeli durumu sebebiyle savunma bakanının İzmir'e gelmesi gerektiğini telgrafla bildirdi. 1 Eylül 1922 'de Stergiadis Anadolu'daki Yunan temsilcilerine arşivlerini toplayarak İzmir'e gelmek için hazırlıklı olmalarını bildiren telgraf çekti. Yunanlıların Anadolu'daki bozgunu kesin olarak anlaşıldıktan sonra, İzmir'deki Yunan subayları ailelerini adalara gönderdi. Bu sırada, büyük devletlerde İzmir'deki kendi yurttaşlarını kurtarmak amacıyla İzmir körfezindeki savaş gemilerini takviye ettiler.

¹⁷⁹ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, 6.Kısım, III.Kitap, Ankara, 1969, s.261.

İzmir Rumları, şehri Türklere bırakmamak için umutsuzca son girişimlerini yaptılar. Rumların kurduğu milli savunma teşkilatı Rumlara silah dağıttı. Yunan ordusunun bozgunu sebebiyle, İzmir'in çevresindeki illerden ve kazalardan akın akın Rum göçmenleri İzmir'e geldiler. Rum göçmenleri kiliselerde, okullarda, Amerikan hayır kuruluşlarında, misyoner okullarında, Genç Hristiyan Dernekleri'nde ve sokaklarda ikamet ettiler. Amerikan konsolosu George Hetron'un teşvikiyle göçmenleri beslemek amacıyla geçici bir yardım komitesi kuruldu. Komite para toplayarak yiyecek maddeleri alıp, göçmenleri beslemiştir¹⁸⁰.

Büyük Devletlerin İzmir'deki konsolosları, Yunan birliklerinin şehirde düzen bozucu olaylar yaratmamalarını sağlamak amacıyla General Hacıanesti ile görüşmüşlerdi. Hacıanesti şehirde düzeni sağlamak amacıyla Trakya'dan kuvvet geleceğini bildirdi. 5 Eylül 1922'de İzmir'e gelen Yunanlıların Edirne tümeni, şehrin asayişini sağlamak bir yana karaya bile çıkmadı. Büyük devletler, yurttaşlarını, konsolosluklarını ve mal varlıklarını korumak için, ayrılan Yunan jandarmalarının yerini alması için, İzmir'de karaya deniz askerlerinden meydana gelen küçük müfrezeler çıkardı. 8 Eylül 1922 günü, İzmir tam bir kargaşaa içinde bulunuyordu.

Şehirdeki Yunan karargahı 8 Eylül 1922'de İzmir'i terk etti. Yunan ordusu başkomutanlığına atanmış olan General Polymenakos, kurmayları ile birlikte bir Yunan savaş gemisine binerek Yunan kuvvetlerinin toplandığı Çeşme yarımadasına gitmek için İzmir'den ayrıldı. Yüksek dereceli Yunan memurları, Stergiadis'in imzaladığı izinlerle Naksos gemisine binerek şehirden ayrılırken kendisi 8 Eylül 1922'de İzmir'den ayrıldı. Böylece Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığı da sona erdi.

Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru yaklaşması, İzmir'deki büyük devletlerin yetkililerini kaygılandırdı. 8 Eylül 1922'de İzmir körfezinde demirli müttefik savaş gemilerinin telsizlerinden; İzmir'in teslimi için Türk komutanlarından Ankara'nın yetkilerine sahip olan biri ile konuşmak istediklerini belirttiler. Bu mesaj, Mustafa Kemal Paşa'ya iletildi. Paşa da, Batı Cephesi komutanına Birinci Ordu, kolordu veya tümen

¹⁸⁰ Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, İstanbul, (1978), s.326-332.

komutanlarından birinin yabancı misyon şefleriyle görüşmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri Birinci Ordu komutanlığına iletildi¹⁸¹.

Batı Cephesi komutanlığı, İzmir'in kurtarılmasından sonra nasıl hareket edileceğini belirten bir emir de yayınladı. Bu emire göre "İzmir'in işgali ile askeri hükümet kurulup, sıkıyönetim ilan olunacaktı. Bir kolordu komutanının askeri valî olması uygundur. Şehirde asayiş ve inzibatı muhafaza için Birinci Ordu'nun tasarladığı üzere seçme birlikler tayin olunacaktır. Düşman birlikleri veya çeteleri şehrin sokaklarında direnmeye yeltendikleri taktirde süratle esir veya yokedilmeleri için birliklerimiz tarafından fedakarane hareket edilmelidir. Yabancılar da yerli halk gibi askeri hükümetin bildirgesine kayıtsız şartsız uyacaklardır. Hangi uyruktan olursa olsun genellikle Rumlar süratle el altına alınacak ve İzmir dışında elverişli kamplara gönderilmek üzere İzmir civarında toplanacaktır. İngiliz uyruklular da uygun bir ordugahta enterne edilmek üzere öncelikle toplattırılacaktır¹⁸².

İzmir'e ilk gelen askeri kuvvetler Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri'nin öncü birlikleriydi. Bu birlikler İzmir'e girerken ciddi bir direnme ile karşılaşmadılar. Sadece İkinci Süvari Tümeni'nin Dördüncü Alayı'na ait Yüzbaşı Şerafettin komutasındaki öncü birliğine Halkpınar'da bugün "Devlet Güvenlik Mahkemesi " ve "Türkiye Elektrik Kurumu Müşteriler Müdürlüğü" olarak kullanılan Tuzakoğlu fabrikasından ateş açıldı. Dört er de şehit oldu. Birlik oyalanmadan yoluna devam etti. Pasaport civarında bir Rum elbombası almış-atmış, Yüzbaşı Şerafettin ve birkaç asker hafif şekilde yaralanmıştır. Öncü birlik, Konak meydanına doğru yürümeye devam ettiği sırada, Birinci Süvari Tümeni'nin Ondördüncü Alayı'dan olan Yüzbaşı Zeki (Doğan) komutasındaki öncü birliği Sarıkışla'ya geldi ve kışlaya Türk bayrağını çekti. Kısa süre sonra Konak meydanına varan Şerafettin Bey de Türk bayrağını vilayet konağına çekti. İzmir, 15 Mayıs 1919 tarihli kanlı bir işgalden tam 39 ay, 24 gün sonra bağımsızlığına kavuştu.

İkinci Süvari Tümeni Komutanı Albay Zeki (Soydemir) vilayet konağına gelerek, Duyun-u Umumiye eski İzmir örgütü müdürü Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'i vali vekilliğine getirdi. Ayrıca bir beyanname de yayımlandı: "İzmir bugün öğleden önce saat

¹⁸¹ *Islahat*, 8 Eylül 1338; Cemal Kutay, *Ege'nin Kurtuluşu*, İstanbul, 1981 s.158.

¹⁸² *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.II, s.122.

10.00'da işgal edilmiştir. Şehirde emniyet ve asayişin biran evvel iade ve yerleşmesi için bütün ahali tam bir sükunet ile işlerinin başına dönmelidir.

En küçük asayiş bozucu bir harekete girişen her ferdin şiddetle cezalandırılacağı ilan olunur".¹⁸³ Bu beyanname derhal çoğaltılıp, otomobillerle dağıtıldı ve gazetelerde yayınlandı. Bir süre sonra, Birinci Süvari Tümeni Komutanı Mürsel (Bakü) Paşa şehre girdi. General Mürsel Paşa, İzmir limanında bulunan Fransız zırhlısı Edgar Qinet aracılığı ile İzmir'in kurtarıldığını Ankara, İstanbul ve Şark Cephesi Komutanlıklarına duyurdu. Öğleden sonra saat 14.00'te Batı Cephesi Komutanlığına bir telgraf yollayarak Birinci ve İkinci Süvari Tümenlerin'nin emrinde olduğunu ve İzmir komutanlığını eline aldığını belirtti. Ondördüncü Süvari Alay komutanını merkez komutanlığına tayin ederek, alayı ile de şehrin asayişine memur etti. Birinci ve İkinci Süvari Tümenenin yayımladığı raporlardan İzmir'in kurtarıldığını öğrenen Beşinci Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa 9 Eylül 1922 günü saat 15.00'de İzmir'e girdi¹⁸⁴.

Batı Cephesi komutanlığı 8 Eylül 1922'de yayımladığı bir emirle Birinci Kolordu Komutanı General **İzzettin (Çalışlar) Paşa**'nın İzmir askeri valiliğine tayin edilmesini istedi. Bu emir Fahrettin Paşa'nın eline 9 Eylül 1922'de geçti. Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa korordusuna bağlı Sekizinci Tümen ile, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'da ordu karargahı ile 10 Eylül 1922 sabahı saat 8.00'de İzmir'e geldi. Birinci Kolordu Komutanı General İzzettin (Çalışlar) Paşa İzmir askeri valiliğine tayin edildi. Normal valiliğe ise, **Abdülhalûk (Renda) Bey** vekalet ediyordu. Birinci Kolordu'ya bağlı Sekizinci Tümen İzmir'e girdikten sonra İzmir'in emniyeti ile görevlendirilmiştir. Beşinci Süvari Kolordusu, kurmuş olduğu karakol ve devriyeleri Sekizinci Tümen'e devretti. Birinci Kolordu Komutanı ve İzmir askerivalisi olan General İzzettin Paşa'yı 13 Eylül 1922'de İzmir şehrinin emniyet ve asayişini korumak ve körfezi savunmakla görevlendirdi. Emrine de mevki komutanlığına çevrilmiş Sekizinci Tümen verildi¹⁸⁵.

¹⁸³ B.Umar, a.g.e, s.271-280; Türkmen Parlak, İşgalden Kurtuluşa "1" Yunan Ege'den Nasıl Gitti, "Son Günler", İzmir, 1982, s.377; İzmir'in Kurtuluşu, 9 Eylül 1922, 4.yıl münasebetiyle, Jandarma Matbaası, İzmir, 1925, s.23; C.Kutay, a.g.e, 176, Türk İstiklal Harbi, C.II, s.126-129.

¹⁸⁴ Türk İstiklal Harbi, C.II, s.123.

¹⁸⁵ B.Umar, a.g.e,s.285; Fahrettin Altay 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1921-1922, İstanbul, 1970, s.359; C.Kutay, a.g.e, s.180; TürkSesi,1 Ağustos 1339; Türk İstiklal Harbi, C.II, s.157.

İzmir yangınının kimler tarafından çıkarıldığı tartışma konusudur¹⁸⁶. Yunan ordusu İzmir'e doğru çekilirken yolları üzerindeki yerleşim merkezlerini yakmıştır. Ancak İzmir'e ulaşan Yunan askerlerinin düşündüğü tek şey şehri yakmak değil, bir deniz vasıtası bularak İzmir'den ayrılmaktır. 8 Eylül 1922 akşamına kadar İzmir'den ayrılmamış Yunan askerlerinin bir kısmı Anadolu'dan kaçabilmek için Urla Yarımadası ve Çeşme'ye doğru çekildiler. Türk ordusu İzmir'e girdiğinde şehirde hala pekçok Yunan askeri vardı. Bunların çoğu da direnmeden teslim oldu. Urla Yarımadası'na ve Çeşme'ye çekilmeyip şehirde kalan Yunan askerlerinin büyük bir kısmı kurtuluştan sonraki beş saat içinde yakalandılar. Yunan ordusu kaçarken şehri yakmaya niyetlenmiş olsa bile başarılı olamadı. Üstelik yangın 8 Eylül 1922'de değil, 13 Eylül 1922'de çıkmıştır. İzmir'in kurtuluşundan sonra Türk ordusunun şehrin asayişini sağlamak için çaba sarfettiği günlerde yakalanmamak için uniformalarını çıkarıp sivil giyinen ve saklanan Yunan askerlerinin sokaklarda dolaşarak şehri tutuşturması pek akıllıca bir davranış olamazdı. Türk ordusunun şehre girmesinden sonraki iki gün içinde özellikle Ermeni mahallesinde ufak tefek birçok yangın çıkmışsa da, bunların çoğu söndürülmüştür. *Illustration* dergisinin yazarlarından Fransız Paul Topponier:¹⁸⁷ 11 Eylül 1922 günü tuttuğu notlarında şehrin cayır cayır yandığını belirtiyorsa da yanılmaktadır. Çünkü İzmir büyük yangınının 13 Eylül 1922 günü çıktığını gösteren kuvvetli kanıtlar vardır. Bunlardan en önemlisi, İzmir Sigortaları itfaiyesi komutanı olan Greskoviç'in raporunda şöyle demektedir:¹⁸⁸ ".....12 Eylül'e kadar geçen üç gün zarfında Ermeni mahallesinden Tepecik mahallesine kadar çıkan yangınlarda müşahede ettiğim haller, itfaiyenin otuz senelik istatistik cetvelinde görülmemiş bir mahiyet arz ediyordu. 11/12 Eylül gece yarısından sonra Ermeni mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler. İtfaiye erleriyle yangın yerine hareket edip, Rum hastanesini geçerken 130-150 kadar çoluk çocuk ve

¹⁸⁶ B.N.Kaygusuz, a.g.e, s.225'de İzmir'in Yunanlıların yaktığını, *Atase Arş*, Ks.No: 1945, Ds.No:245, D.N.No:69-35-132, Göz, No: 7-1, F.1-64, A.4/4557, ile B.Ümar, a.g.e, s.322-327'de ve T.Parlak, a.g.e, s.466'de Ermeniler,Constantin Tsacolas, *La Grece de L'Independence*,Paris 1970, s.28'de Türklerin yaptığı belirtilmektedir.

¹⁸⁷ İ.Parlak, a.g.e, s.460 ve 468'de bu kişinin Fancon Messelaje olduğu belirtilmektedir.

¹⁸⁸ İzmir'de bu dönemde belediyeye ait bir itfaiye teşkilatı yoktur. Mahallelerde gönüllü gençlerin çalıştırdığı tulumba takımları vardı. İzmir'deki sigorta şirketleri de sigorta ettikleri malları korumak amacıyla kendilerine bağlı itfaiye örgütleri kurmuşlardı. Sonra bunlar birleştirilerek "İzmir Sigortaları İtfaiyesi" meydana getirildi.

kadın acı acı bağıryorlardı. Ne bağıryorsunuz?, diye sordum. Ermeniler bizi yaktılar. Sayes Hanı içersinde oturuyoruz dediler. Bunlar Rum idiler.

13 Eylül saat 10.30'da Ermeni mahallesinde ateş görüldüğünü haber verdiler. İtfaiye ile birlikte giderken, Ermeni kilisesinden elli metre mesafede, bir Ermeni evinin yandığını gördüm. Evin alt katından şiddetle bir ateş çıkıyordu.... Etrafa yayılmaması için söndürmeye uğraşırken Ermeni kilisesinde yangın olduğunu bana haber verdiler. Kiliseye gittim, kilisenin bahçe kapısından girmek imkansızdı. Demir parmaklıklardan atladık ve hortumu getirdik. Kilisenin binalarında ateş yoktu Yalnız küçük bir bina civarında bahçede ikiyüz kadar üzerine yağ dökülmüş eşya balyası ile paçavralar bir yere toplanmış, üzerine ikiyüz kadar tüfek ve çokça cepbane konmuş idi. Ateş de bunlar üzerinden çıkıyordu. Aynı zamanda ateş içerisinde devamlı patlamalar oluyordu. Biz kilisede ike Ermeni mahallesinde Basmahane karşısında yangın olduğunu haber verdiler. İtfaiye erleriyle beraber koştum. Bir Ermeni evinden ateş çıktığını gördüm. Ateşin söndürülmesine çalışırken Soğukçeşme'de yangın olduğunu haber verdiler. İki itfaiye neferi ile beraber gittim. Ateşi söndürdüm. Tekrar Basmahane'de yanan bir eve gittim. Ateş içinde bir takım sürekli patlamalar vardı. Ve ateş gittikçe şiddetleniyordu. Bu esnada yine Ermeni kilisesinin yandığını haber verdiler. Ateşleri söndürmeye uğraşırken etrafıma baktım ve bir evden değil, Ermeni mahallesinin her yerinden ateş çıktığını herhalde en az yirmibeş yerde yangın olduğunu gördüm. Biz ateş içerisinde kaldık. Aynı zamanda bana her taraftan kurşun sıktılar. "

Yangının su ile söndürülemeyeceğini anlayan Greskoviç mevki komutanı Kazım Paşa'ya giderek evlerin yıkılarak yangının söndürülmesi için kendisinden dinamit ve adam istedi. Greskoviç'e otuz istihkam eri ve dinamit verildi ise de, binaların duvarları ince olduğundan, duvarlar yıkılamadı. Sadece duvarlarda delikler açıldı, rüzgarın da yardımıyla ateş kısa sürede etrafa yayıldı. Bu rapor bize yangının kesinlikle Ermeni mahallesinde¹⁸⁹ fanatik Ermenilerce başlatıldığını göstermektedir. Bütün bu bilgiler, yangının Türkler ya da Rumların çıkartmış olduğunu düşünmemizi engellemektedir.

¹⁸⁹ Atase Arş., K. 1945, D.N.: 245, D.N.:69-35-132, G.N.: 7-1, A:4/4557, F:1-64 ve 2-26'daki 3.10.1338 (3 Teşrin-i evvel 1922) tarihli belgeden İzmir'in Ermeniler tarafından yakıldığı belirtilmektedir. B.Umar, a.g.e, s.324-326; Richart Reinhart, *izmir'in Külleri, Çevirenler: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcaytu, İstanbul, 1973, s.440-441.*

Çünkü her ne kadar Türk askerleri 11 Eylül 1922 günü Ermeni mahallesine girmiş bazı Ermeni çeteleri etkisiz hale getirmiş ise de mahallenin denetimi hala Ermenilerin elindeydi. Greskoviç'in de belirttiği gibi, yangını söndürmek için uğraşılırken peşpeşe yangınlar çıkmıştır. Yangını söndürmeye çalışan itfaiye ekiplerine Ermenilerce ateş açıldı ve bomba atıldı. Ermenilerin evlerinde ve ellerinde silah ve bombaların bulunduğunu bir mahalleye Türklerin veya Rumların girip evleri yakması mümkün değildir¹⁹⁰.

Yangının genişlemesi üzerine, kısa sürede Kordan binlerce Rum ve Ermeni ile doldu. Yangın sırasında Türk askerlerinin Rum mahallelerinin çıkış noktalarına makineli tüfeklerle mevzilenip, yangın bölgesinden kaçmak isteyen Rumlara ateş ettiği söylentisi yayıldı. Topponier, yangın başladıktan sonra bir Türk subayının eşliğinde karaya çıkmış ve yangın mahallini gezmiştir. Tapponier Türk askerlerinin, yanan mahallelerin talan edilmesini önlemek amacıyla bölgeyi kordan altına aldığını belirtmektedir. Ayrıca, "alevler arasında insan silüetleri görüyorum. Bunlar, Türklere teslim olmamak için evlerini yakan ve alevler arasında ölmek cinnetine kapılan fanatiklerdi" diye yazmaktadır¹⁹¹.

Yangının Kordan'a ulaşması üzerine sokakta kalan binlerce Rum, Ermeni ve Türk Kemer istasyonu civarındaki barakalara, pavyonlara ve Alsancak istasyonundaki demiryolu hangarlarına yerleştirildi. Bunların beslenmelerini ise kolordu üstlenmiştir. İzmir, Büyük Yangınında içinde Rum ve Ermenilerin yaşadığı 1.750.000 m² lik Frenk mahallesi tamamen yanmıştır. Geriye ise, sadece Türk ve Yahudi mahallesi kalmıştır. İzmir istatistik müdüriyetinin verdiği bilgiye göre: "İzmir'de mecut 42.925 haneden korkunç yangın esnasında 14.005 hane yanmış, 28.941 hane kalmıştır. Şu anda mevcut dükkan ve mağaza miktarı da 39.696'den ibarettir. Bunların 6.410 adedi İslamcılara, 16.380'i Rumlara ve kalanı da Musevi ve Ecnebilere aittir"¹⁹².

İzmir Büyük Yangını bazı iç ve dış meselelere de sebep oldu. İktisat Vekaleti, 1923 yılı Nisan ayı ortalarında İzmir Vilayeti'ne "İzmir'de yangından zarar görmüş emlak

¹⁹⁰ M.L.Smith, a.g.e, s.335'de Amerikan Enstitüsü Müdürü, "Amerikalı Miss Minnie Mills, Türklerin ellerinde gaz tenekeleriyle ev ev dolaştıkları ve hemen sonra da yangın çıktığını görmüştü" deniyorsa da bu bilgi doğru değildir.

¹⁹¹ T.Parlak, a.g.e, s.472; C.Kutay, a.g.e, s.177.

¹⁹² **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1339; **Tanin**, 9 Nisan 1339.

sahiplerinin alakadar sigorta şirketlerine müracat etmeleri ve şirketlerce müracatlar dikkate alınmadığı takdirde zarara uğramış olan emlak sahiplerinin şirketler aleyhine dava açmalarını" bildirdi¹⁹³ . İktisat Vekaleti'nin 30 Nisan 1923'te İzmir 'de yayımlayarak İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin bilgisine sunduğu bildiri de yangında sigortalı olup, yanmış bulunan taşınmaz mal sahiplerinin ilgili sigorta ortaklıklarına başvurmaları, istedikleri dikkate alınmazsa yetkili mahkemelere gitmeleri ve mahkemelerin verecekleri kararları uygulatmaları gerektiği belirtildi¹⁹⁴ .

İzmir Büyük Yangını ile ilgili tartışmalar Lozan Barış Konferansı'nda da devam etti. Konferansın 22 Haziran 1923 tarihli oturumunda; İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri, Türk hükümetinin tek yönlü davranmak, bazı zararların ödetilmesi için sigorta şirketlerini zorlamak ve yargı organlarının yetkilerine karışmakla suçlayarak protesto ettiler.

Hükümetin Nisan ayında almış olduğu karara dayanarak, Alanyalızade Mehmet Hüsnü, Basık Hüseyin ve Encel Beylerden meydana gelen ve İzmir yangınında zarar görenlerin haklarını arayacak bir yürütme heyeti kurludu. Ayrıca, İzmir Ticaret Odası'nın girişimi ve hükümetin onayıyla Tüccardan Hasan Bey, Basık Hasan Fehmi, Paradide Dam Mağzası sahibi Ajil Efendi, Nois Krispin Efendi, Pol Morisbini ve Loryon Klipoçi Efendilerden oluşan bir yardım cemiyeti meydana getirildi¹⁹⁵ .

13 Eylül 1922 günü sabahı, Ermeni mahallesinde çıkan ve rüzgarın etkisiyle kısa sürede genişleyen Büyük İzmir Yangını sonucunda, İzmir'in Rum ve Ermenilerin yaşadığı en zengin kısmı kül oldu. Böylece Helenizmin İzmir'i ölmüş, kısa süre sonra küller arasında yeni ve Türk olan bir İzmir yükselmiştir.

Elimizdeki belgeler ve kaynaklar, İzmir yangınının Ermeni mahallesinde ve Ermeniler tarafından çıkarıldığını göstermektedir. Ancak yine da yeni bulunacak belge ve kaynaklar konuya açıklık getirecektir kanısındayız.

¹⁹³ Hakimiyet-i Milliye, 7 Nisan 1339.

¹⁹⁴ Seha L.Meray, *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler)*, Ankara, 1969, s.97.

¹⁹⁵ *Ahenk*, 10 Ağustos 1339; *Tanin*, 13 Temmuz 1339.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANI'NDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR İZMİR SANCAĞI (1923-1950)

A-1922-1935 YILLARINDA İZMİR

1-20 Ocak 1921 ve 20 Nisan 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarındaki Mülki İdare ile İlgili Hükümler:

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 23.IV.1920 arasında kurulan yeni hükümet ve meclis daha Milli Mücadele tamamlanmadan, yeni kurulacak devletin esaslarını belirleyen 1921 Anayasasını ilan etti. 20 Ocak 1921 Anayasası'nın 10 ile 23 maddeleri arasındaki maddeler ülkedeki vilayet, kaza ve nahiye idareleri ile ilgili idi. Bu maddeler şunlardır¹.

İdare :

Madde 10 Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-yı nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup, kazalar da nahiyelerden tereküp eder,

Vilayet :

Madde 11. Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi tekalifi ile menafii birden ziyade vilâyata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şûralarının salahiyeti dahilindedir.

Madde 12. Vilâyet Şûraları vilâyetler halkınca muntehap azadan mürekkeptir. Vilayet Şûralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

---

¹ Düstûr, 3.Tertip, C.I, s.91.

Madde 13. Vilâyet Şûrası, azası meyanında icra amiri olacak bir reis ile muhtelif şua atı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihab eder. İcra selâhiyeti daimi olan bu heyete aittir.

Madde 14. Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi devletin umumi ve müşterek vazaifini rüye etmektedir. Vali yalnız devletin umumi vazaifi ile mahalli vazaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza :

Madde 15. Kaza yalnız idari ve inzibati cüzü olup manevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakam mevdudur².

Nahiye :

Madde 16. Nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir.

Madde 17. Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve birde müdürü vardır.

Madde 18. Nahiye Şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan tereküp eder.

Madde 19. İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından intihap olunur.

Madde 20. Nahiye şûrası ve idare heyeti kazai, iktisadi ve mali salahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

Madde 21. Nahiye bir veya bir kaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumi Müfettişlik:

Madde 22. Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23. Umumi müfettişlik mntıklarının umumi sûrette asayişinin teminin ve umumun devair muamelatınının taftışı, umumi müfettişlik mntikasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi Umumi Müfettişliklere mevdudur. Umumi

² Prof.Dr.A.Şeref Gözübüyük, Prf.Dr. Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri 1839-1980**, 2.Baskı, Ankara, 1982, s.94-96.

Mufettişlikler devletin umumi vazaitiyle mahalli idaralere ait vazaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler.

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanun'unda 89 ile 91. maddeleri mülkî idare ile ilgili idi. Bu maddeler şunlardır³.

Altıncı Bölüm:

Türlü Maddeler iller :

Madde 89 Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktainazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden terekübeder.

Madde 90. Vilayetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmi şahsiyeti haizdir.

Madde 91. Vilayetler umur-u tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif esası üzerine idare olunur.

Gerek, 20 Ocak 1921 tarihli ve gerekse 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, Osmanlı Devletinin eyalet büyüklüğündeki vilayetleri kaldırdı. Onun yerine Sancak = Liva = Mutasarrıflık düzeyindeki alanların "vilayet" olması yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletince kabul edildi.

2- İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923) :

Milli Mücadele cephede kazanıldıktan sonra, Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir devrede; 17 Şubat 4- Mart 1923'de Türkiye ekonomisine çeki düzen verme kaygısıyla "meslek grupları" bir araya geldi ve İzmir İktisat Kongresi toplandı⁴.

Kongrenin hazırlık talimatnamesine göre, her kazadan sekiz kişi gönderilecektir. Bunlardan biri tüccar, bir sanatkar, biri amele, biri şirket, biri banka ve üçü çiftçi temsilcisi olacaktı. Ayrıca, İktisat Kongresi'ne başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Ankara'nın muzaffer liderleri ve Meclis üyeleri de katıldı. İstanbul'dan gelen Türk tacirler

³ **Düster**, 3.Tertip, C.III, s.99; A.Ş.Gözübüyük; S.Kili, a.g.e, s.133-135.

⁴ Prof.Dr.Memduh Yaşa ve Kurul, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, 1980, s.77.

grubu, aslında, 1000 kadar kongre delegesinin arasında en işlek gurup idi. Kongrenin bir başka önemli tarafını ise, Türkiye tarihinde ilk kez bu tür bir toplantıya kadın temsilcilerinin de seçilmiş olması oluşturmaktadır. İzmir'in değişik işyerlerinde çalışan kadın ameleler tarafından Hayriye, Emine, Şefika, Münire ve Nigar hanımlar temsilci olarak seçildiler. Ayrıca, çiftçiler adına Mücahide Fatma Hanım kongreye gönderildi⁵.

İzmir İktisat Kongresinin amacı, uygulamaya konacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri tacirler ve birkaç sanayici arasında bir uzlaşma sağlamaktı. Bir başka deyişle, Kongre, yönetici, asker, bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal-sosyal iletişim kurma isteğini gerçekleştirdiği bir zemin olmuştur⁶.

İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonucunda; genel olarak Misak-ı İktisadi ile Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarının İktisadi Esasları adı altında kararlar yayınlardı.

Misak-ı İktisadi'nin en dikkat çekici maddesi, yabancı sermaye hakkında olanıdır. Bununla Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler aradan çekilsin, Avrupalılarla doğrudan doğruya biz iş yapalım diyen bir İktisadi Milliyetçilik savunuluyordu.

Tüccar grubunun istekleriyle ilgili kararlar büyük ölçüde İstanbullu tacirlerin Kongre'ye sunduğu rapora dayandırılmıştır. Sanayiciler ile ilgili esaslar da ise bir koruyucu gümrük tarifesi ve politikası uygulanması, sanayi makina ve gereçleri ithalatının gümrükten bağışık tutulması: 1913 tarihli "Tevşik-i Sanayi" kanununun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi, bir sanayi kredi bankasının kurulması; sanayi üretiminin girdi ve çıktılarına kamu deniz ve demiryolu taşımacılığına düşük tarifeler uygulanması gibi kararları bulunmaktaydı. Çiftçiler hakkındaki "esaslar'da, iç bölgeleri başlıca ihraç limanlarına bağliyacık demiryolu ve limanların yapılması; tütün tekelinin kaldırılması ve ürünün ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi; ülkede asayiş ve kanun egemenliğinin sağlanması; tarım makinaları, gereçleri ve girdileri ithalatı gümrükten bağışık tutulması gibi kararlar Kongre'ye katılanların oy birliği ile alındı. Aşar'n

⁵ Zafer Toprak, "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", *Görüş Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul, 1993, s.64; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarih (1923-1950)*, Ankara, 1986, s.130-131.

⁶ Y.S. Teze a.g.e, s.131.

kaldırılmasıyla ilgili karara tüccar ve sanayici grupları;"Ecnebilere hakk-ı mülkiyet tanımak şartıyla arazi-i emiriyede hakk-ı mülkiyetin mutasarrıfına bila kayd ü şart temini" ile ilgili karara ise işçiler ve bazı tacirler muhalif kaldı..... İşçiler hakkındaki "esaslar" arasında, işçilere sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasıyla ilgili ilke kararı oy birliğiyle kabul edildi. Ayrıca asgari ücret, kaza ve yaşlılık sigortası ve ücreti yıllık iznin uygulanması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması için önlemler alınması, "Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi" ilke kararları da alındı. İşçilerin "imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi" için verdikleri önerenin kongrede işçiler dışındakilerin oy birliğine reddedilmiş olması da ilgi çekicidir⁷.

İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye hakkında ayrı bir karar alındı. İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin bu konudaki önerileri onaylanarak hükümete sunuldu. Bu kararın birinci maddesinde "Ecnebi sermayenin müstağni (gereksinmesiz) kalamıyacağımız aşikar" dır denilmekte ancak yabancı sermayenin ülkeye gelişinin belli bir denetim içinde olması istenmekteydi. Yabancıların yerli ortaklarla birlikte karma şirketler kurması, yabancı sermayeye ait pay oranlarının ise sektörlere ve kurulan şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanması önerildi⁸.

İktisat Kongresi, danışma niteliği taşımasına rağmen 1923-1929 dönemindeki liberal iktisat politikasının çekirdeğini teşkil etmektedir. Kongre sonrası uygulamalarda bu genel isteklerin büyük bölümü gerçekleşti. Mustafa Kemal'in 1923 Nisan'ında yaptığı Halk Fırkası'nın ana ilkeleriyle ilgili açıklamasının iktisadi bölümleri de geniş ölçüde kongre kararlarına dayandırılmıştır.

3- 1922-1929 Yılları Arasında İzmir'in Mülkî İdaresi ve İdareleri

İzmir'in 9 Eylül 1922'de kurtuluşundan sonra, şehrin valilik makamı askeri ve mülkî olmak üzere iki başlı yönetime sahip oldu. Batı Cephesi komutanlığı, daha 8 Eylül

⁷ Y.S.Tezel, a.g.e, s.132-133; M.Yaşa ve kurul, a.g.e, s.77-78, Ayrıntılı bilgi için bkz.A.Güngör Ökçün, İzmir İktisat Kongresi, Ankara, 1968.

⁸ Y.S.Tezel, a.g.e, s.133; Tefik Çavdar ve İnceleme Gurubu, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s.148.

1922'de yayınladığı emirle **Birinci Kolordu Komutan Miriliva İzzettin (Çalışlar)**'ı İzmir'e askeri vali olarak atadı. Ayrıca 9 Eylül 1922 günü İzmir'e gelen ikinci süvari Tümeni Komutanı Albay Zeki (Soydemir) Bey, Duyun-u Umumiye eski İzmir örgütü **Müdürü Mustafa Abdülhalûk (Renda) Bey**'in vali vekili tayin etti⁹ . Mustafa Kemal Paşa ise, 10 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girdikten sonra **Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa**'yı İzmir Askeri Valiliğine tayin etti. Askeri valilik makamı şehrin kurtuluşundan sonra İzmir'de asayişin ve normal hayatın sağlanması açısından bir zorunluluk idi. Aynı gün askeri valilik tarafından şehre geçici bir belediye heyeti de atandı. Çünkü, işgal yılları içerisinde Yunanlılar ile işbirliği içine giren Hacı Hasan Paşa, kurtuluşdan hemen sonra şehri terketmiştir.

Mustafa Abdülhauk (Renda) Bey, 11 Eylül 1922'de İzmir Valiliğine atandı¹⁰. Vali Abdülhalik Bey, yeni belediye heyeti seçilinceye kadar belediye reisliği görevini de üstlendi.

Yeni idarenin ilk ilişi, Türk ordularının İzmir'e girmesinden sonra, 13 Eylül 1922 sabahı Frenk mahallesinde çıkan büyük yangın oldu. Bu yangın sırasında İzmir'in Fevzi Paşa Caddesi ile belirlenen bir çizginin ayırdığı doğuya ve kuzeye doğru yayılmış bir parçası bir harabe halini aldı.

Şehrin, büyük yangın ile harap olması ve göçmenlerin gelmesi, sıhhi ve asayiş ile ilgili büyük tehlikenin yanında mesken buhranı ve hayat pahalılığını da meydana getirdi. Bu durum, halkın ve belediyelerin oldukça uzun bir süre, kiraların normalden fazla yükselip, evlerin paylaşılabilmesi problemi ile uğraşmasına sebep oldu. İzmir belediyesi, genel sağlığın korunması için şehrin temizliğine de önem veriyordu. Yangından sonra başlayan imar çalışmaları basında geniş tartışmaları da beraberinde getirdi. Yangın ile, şehrin kanalizasyon şebekesinin büyük kısmı yok olmuştur. Var olanlar ise uzun süre tamir görmediği için şiddetli bir yağmur da iş göremiyordu¹¹ .

⁹ Fahrettin Altay **10Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İstanbul, 1970 s.359; Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974, s.280; **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C.II, 6.Kısım, III.Kitap, Ankara, 969, s.122 ve 157.

¹⁰ **T.C.İçişleri Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi**, Sicil No:854; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A)** K.No:18 K.K.71, S.N.83/192; **Şark**, 4 Teşrin-i evvel 1922.

¹¹ B.Umar, a.g.e.s.329-330; **Anadolu**, 21 Eylül 1341; **Türk Sesi**, 19 Ağustos 1339; **Ahenk**, 29 Temmuz 1339; 18, 25 Eylül ve 9 Teşrin-i sani 1922; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, "Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Tarihili Araştırmalar Dergisi (ÇTTAD)**, C.I, S:3, İzmir, 1993. S.29-46.

İzmir yangınından sonra, şehirden kaçan Yunanlıların terkettikleri evlerin bir kısmına, yangında evleri yanan ve başlarını sokacak bir eve acil ihtiyaçları olan “harikzedeler” yerleştirildi. Diğer evler ise, onun bunun işgaline uğramıştır. Vali Abdülhalük Bey, Çankırı mebusluğuna seçildiğinden dolayı, İzmir Valiliği görevine 8 Ağustos 1923 tarihinde **Aziz (Akyürek) Bey** atandı.¹² Valinin, İzmir’deki en önemli işi iskân idi.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaletince, göçmen yerleştirme yörelerinin sayısı 10 olarak belirlenmişti. İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe ve Afyon’u içine alan bölge Dördüncü alan olarak belirlendi. Merkezi İzmir’de bulunan Dördüncü İskan Müdürlüğünün başına İhsan Paşa getirildi. İhsan Paşa, 26 Kasım 1923’de Ankara’dan İzmir’e gelerek göreve başladı. İhsan Paşa’nın görevde bulunduğu sırada İskan Müdürlüğünün faaliyetleri arttı.

İzmir’deki Hilal-i Ahmer İzmir Şubesi aktif bir çalışma içine girerek, harabe görünümündeki şehrin her türlü sağlık ve sosyal yardımlaşma sorunlarıyla ilgilendiği gibi, gelecek göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması da sağlandı.

İzmir’e ilk göçmen kafilesi 3 Aralık 1923 günü geldi. Hanya’dan gelen bu göçmen kafilesinin sayısı 1028 idi. Klazumen Tahaffuzhane’sinden gelen göçmenler sağlık kontrolünden geçirildi. İzmir halkı, şehre gelen göçmenlere para, yiyecek ve giyecek yardımı yapmıştır. Gerek Vali Aziz Bey ve gerekse de İzmir Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu, Girit göçmenlerinden 100 kişilik bir grubun Urla’ya yerleştirilmesini Mübadele İmar ve İskan Vekaletinden istemişlerdir.¹³

İzmir’de yangından sonra ilk önce yangın yerlerinin haritası plan ve kadastro heyeti tarafından hazırlandı. Kadastro müteahhidi olan Mühendis Avusturyalı İskarpa haritaları eski şekline getirmek için uğraştı. Ayrıca, şehrin imar planının meydana getirilmesi için Fransa Emlak Mühendisi Rone Danje ile bir anlaşma imzalandı. Şehrin

¹² B.C.A, K.N; 18, K.K. 71, S.N. 143, 1923; **Anadolu**, 21 Eylül, 10 Teşrin-i evvel 1340; **Ahenk**, 14 Temmuz 1929; T.C. İç. **BPDA.**, S.N. 607

¹³ **Ahenk**, 28 Teşrin-i sani, 4,23,28 Kanun-ı evvel 1339; 5 Şubat 1924, 8 Şubat 1927 ve 19 Eylül 1929; **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Teşrin-i sani 1339; **Türk Sesi**, 13, 26,27 Teşrin-i sani 1339, **Tanin**, 13 Teşrin-i sani 1339; **Anadolu**, 5 Haziran 1927, 18 Kanun-ı sani 1930. Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, 1995, s. 12 ve 53.

imarının maliyeti yüksek olacağından dolayı, küçük programlarla işe başlanması uygun görüldü.

Belediye, İzmir'in imar işinde kullanmak üzere, İş Bankasıyla bir anlaşma yaparak iki milyon lira aldı. En acil olarak yapılması gereken işler arasında yangın yerlerindeki molozları kaldırmak, anayolları açmak, susuzluktan sıkıntı çeken yukarı mahallelere çeşmeler yapmak, karanlık sokakları aydınlatmak, bir belediye hastanesi inşa ederek, Kemeraltı Caddesi'ni genişletmek, Kordon'a ve Kokaryalı Caddesi'ne parke döşemek, Gazi Bulvarı'nı asfalt yapmak, Halkapınar bataklığını kurutup, bahçeler ve parklar yapmak geliyordu.¹⁴

İzmir'de olduğu gibi bütün Türkiye'de de imar ve inşaa işi devam ediyordu. Yangın yerlerindeki dört beş katlı binalar arasında alçak, basit binaların hoşdurmayacağı endişe kaynağı oluyordu. İşlerin hızlı yürümemesi belediyenin eleştirilmesine neden oluyordu.

Harap ve ıssız olan yangın alanı kısa zamanda asayişsizliğin ortaya çıktığı bir yer haline geldi. Buradaki sarhoşlar kavgalar çıkarıyordu. Ayrıca, hafriyat yapan ameleler buldukları paraları ve mücevherleri kendi aralarında bölüşüyorlardı. Yangın sahasının boşluğu da yerleşmek isteyenleri düşündürüyordu. Örneğin Gazi Bulvarı'nda ev yapacak birisi orada senelerce تنها bir hayat sürmeyi göze almalıydı.

8 Temmuz 1924'de Aziz Bey'in yerine **İhsan Paşa** İzmir Valisi olarak tayin edildi.¹⁵

Mübadillerin, Türkiye'ye girdikleri en yoğun dönem olan 1924 yılının ilk yarısında, sorunlar daha da büyüdü. Bu sebeple, olanaklar yetersiz kaldı. Göçmenlerin sayısı çoğaldıkça, çoğu eşyalarını kendi olanakları ile taşımak zorunda kaldılar. Göçmenlerin gelmesiyle şehirde mesken bunalımı yaşandı. Devlet İstatistik Enstitüsü

¹⁴ Anadolu, 22 Nisan 1931; Adnan Bilget, **Son Yüzyılda İzmir Şehri 1848 - 1949**, İzmir, 1949, s.28; Sadık Kurt, **İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850 - 1950)**, D.E. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, s. 363 - 397 ve 398 - 451; Anadolu, 25 Teşrin-i evvel 1926, Bkz.Erkan Serçe, **İzmir'de Belediyeciliğin Tarihsel Gelişimi (Tanzimattan 1945 Yılına Kadar)** D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996.

¹⁵ B.C.A. K.N. 18, K.K. 71, S.N. 211, 1924; **Ahenk**, 4 Ağustos 18 Eylül, 5 Teşrin-i evvel 1341; T.C. İç BPDA, S.N: 1629.

verilerine göre, İzmir'e bu dönemde 19.920 kişi yerleştirildi. 1926 tarihli İzmir Vilayet İstatistiğine göre ise, şehre gelen göçmen sayısı 60.850, aile sayısı ise 12.703 idi. İzmir'de, mübadele kapsamına giren göçmenlere ve onların dışındakilere, 3.815 dönüm bahçe, 59.015 dönüm bağ, 280.599 dönüm tarla, 433.305 adet zeytin ağacı paylaştırıldı. 1924 - 1926 yılları arasında, şehirde göçmenlere dağıtılan tarım araçları, çift (okka=eski okka, 1 kıyye= 1.282.8 kg.gram yeni okka=1 kilo 1000 gram) hububatı ve tohumluk oranı ise şöyle idi: 216.884 kg arpa, 77.561 gram mısır, 64.535 kg yulaf, 6.106 kg burçak, 1.198.67 gram susam, 783.302 gram pamuk çekirdeği, 818 adet pulluk ve 448 baş çift hayvanı.¹⁶

Tuhafiye ve hırdavatçı tüccarlarının Belediyeden aldıkları yere yapılan 120'yi aşkın mağazadan oluşan modern çarşı açılarak, yangın harabelerinin bir kısmının yerini alması sağlandı. Ayrıca, yangın sahasının Şehitler Mahallesi isabet eden arsaların fakir halka on sene taksitle ve ucuz fiatla satılması kararlaştırılarak arsalar metresi üç liradan satışa çıkarıldı. Halk tarafından da büyük rağbet gördü.

İmar sahasının önemli bir kısmını oluşturan, Şirket Bulvarı ile Büyük Gazi ve İsmet paşa Bulvarları sahası imar edildi. İnşaatlar da bu sahada ilerledi. Kordon'daki yanık sahanın dışardan vapur ile şehre gelenler üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için Birinci ve İkinci Kordon'daki yanmış alanın düzeltilmesi ve inşaatların bu sahada yoğunlaştırılması gerekiyordu. Ayrıca Basmahane ile Alsancak arasında yol olmadığı için araçlar uzak mesafelerden Kordon ve Gazi Bulvar'ından bazen de Halkapınar'dan dolaşarak iki istasyon arasında işlemekteydi. Bunun için 25 metre genişliğinde bir cadde açılması çalışmaları başlatıldı.¹⁷

8 Ocak 1925 tarihinde İzmir'in eski valisi Aziz Bey şehre Belediye Başkanı seçildi. Onun belediye başkanlığı döneminde, İzmir'in beş senelik imar projesi hazırlandı. İzmir, İskan, ticaret ve sanayi bölgelerine ayrıldı. 40 bin nüfuslu olan İzmir'in nüfusunun artması, işlerin bir an evvel bitirilmesi lüzumunu da ortaya koyuyordu. Danger - Prost Planı'nın uygulama çalışmaları başlatıldı. Ayrıca, Hoizler Şirketine şehrin bir kanalizasyon

¹⁶ DİE İstatistik Yıllığı, III (1929-1930), Ankara, 1930, s. 100-101; İzmir Vilayeti 1926 senesi İstatistiği, İzmir, 1927 İskan İşleri Bölümü; Kemal Arı, a.g.e, s. 112 ve 137.

¹⁷ Yanık Yurd, 18 Teşrin-i sani 1341, 1, 7 Şubat 1926.

planı yaptırıldı. Aziz Bey, “yenilik fikrinin İzmir belediyelerine girmesine hizmet etti.” İzmir belediyesinin mali gücüyle gerçekleştiremediği bazı önemli adımlar, bazı şirketler devreye sokularak atıldı. Şehirde yıllardır yokluğu hissedilen modern bir mezbaha inşaa edildi. 1923 senesinde, bediyece imtiyazı alınan telefon işletmesi, Erikson Şirketi ile kurulan ortaklık sonucunda hayata geçirildi.

17 Eylül 1925 tarihinde, İzmir’de Vali İhsan Paşa’nın başkanlığında toplanan İlk Tedrisat Meclisi, vergi tahsil edilmeyen bazı şirketlere vergi tarhında bulunarak, halka vergi tevziinde karar aldı. Tedrisat-ı İptidai Meclisi 4 Ekim 1925 tarihinde toplanarak Reşadiye Göztepe, Kanatina, Sultaniye, Mecidiye, Selimiye ve Üçüncü Karataş mahallelerine tarh edilen vergi miktarları mahalle muhtarlarına gönderildi.¹⁸

Maarif Vergisinin dağıtımında gelire göre oransızlıklar olduğundan itiraz eden çok oluyordu. 30 Ocak 1926 tarihinde de ilk Tedrisat Meclisi toplanarak, iki önemli meseleyi müzakere etti. Ayrıcı, vilayetin beş senelik inşaat programı hakkında kaleme alınan, talimatname tartışılarak kabul edildi. 6 Şubat 1926 tarihinde toplantıda ise, mektep vergisinin tarh ve tevzii için hazırlanan talimatname müzakere edildi. Bazı maddeleri değiştirilerek kabul edildi.

4 - 18 Nisan 1929 Tarihli Vilayet İdare Kanunu :

Her memlekette Valilerin yetkilerinin genişletildiği bir sırada Türkiye’de gittikçe azaltılması idare makinesini zayıflatıyordu. Bunun üzerine, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bir çok kıymetli idare alim ve mütehassıslarının görgü ve bilgilerinden istifade etmek suretiyle bir proje vücuda getirtti. Bu proje devlet Şurası ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından incelendikten sonra 1929 yılının Ocak ayında TBMM’ne sunuldu.

Büyük Millet Meclisince teşkil olunan muhtelit bir encümende, ayrıca da bütçe encümeninde incelenerek, bazı düzeltmeler yapıldı. 18 Nisan 1929 tarihli Vilayet İdare Kanunu, 5 Mayıs 1929 tarihinde uygulamaya girdi.

¹⁸ **Ahenk**, 28 Teşrin-i sani 1339, 8 Şubat 1927 ve 19 Eylül 1929; **Hizmet**, 28 Temmuz 1926; **Anadolu**, 5 Haziran 1927.

1929 tarihli Vilayet İdare Kanunu'nda valilerin her vekaletin ayrı ayrı mümessili olduğu ve vilayete ait işlerde vekaletlerle muhabere edecekleri belirtilmekteydi. Vekaletler de idari, siyasî haberleşmeyi ve vilayete ait haberleşmeyi doğruca vilayete yazacaklardı.¹⁹

1929 tarihli Vilayet İdare Kanunu'nun 1921 tarihli kanundan farklı olan yanlarından biri; valini her ay sonunda ve lüzum gördüğü diğer zamanlarda idare şube reislerini ve lüzum gördüğü diğer memurları hey'et vilayet işleri hakkında kendilerinden bilgi almaya yetkili kılmasıdır. Bu husus Valinin vilayet işlerindeki nezaret yetkisini bölgelemesi konusunda çok faydalı olmuştur.

1929 tarihli kanunun "58 maddesi" ile İçişleri Bakanlığı, lüzum gördüğü vilayetlerde mülkiye ve hukuk mezunlarından teşekkül eden "idare heyetleri" meydana getirmeye yetkili kılınmıştır. Aslında İdare heyetleri, daha 1286 tarihli İdare-yi Umumiye-yi Vilayet nizamnamesi ile "Meclis-i İdare" namı ile teşkil edilmişti. Şube reisleri ile müntehab azadan meydana geliyordu. 714 nolu kanun ile müntehab azalar kaldırılınca, idare heyetleri, şube idare reislerinden yani memurlardan mürekkep oldu. Herşeyden önce asli vazifeleriyle meşgul olan bu kişilerin idare heyetleri, memurların yargılaması işleri ile layık olduğu kadar meşgul olamamışlardır.

İçişleri Bakanlığı, 1929 Vilayet İdare Kanunu'nun 58. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, 1933 yılında Ankara ve İstanbul vilayetlerinde üçer kişilik bir idare heyeti teşkil etti. 1934 yılında ise, aynı idare heyetleri İzmit, Konya ve Adana vilayetlerinde de meydana getirildi.

1929 tarihli İdare Kanun'unun yeniliklerinden biri de iptal davaları hakkındaki bahsidir. Kanunun 63. maddesine dayanarak, vilayet idare hey'etleri, vilayet idare şubelerinin, kaymakamların ve kaza idare şubeleri ile nahiye müdürlerinin lazımı icra kararları aleyhinde menfaati haleldar olanlar tarafından bu kararların esas maksat, yetki ve şekil itibarı ile kanun veya nizamnameye muhalefetlerinden dolayı ortaya konulan iptal davalarına bakarlardı.²⁰

¹⁹ Sabri Öney, "Türkiye'de Vilayet İdaresi", *İdare Dergisi*, Yıl: 8, Nisan, 1935, Sayı: 85, İstanbul, 1935 s. 762-764.

²⁰ T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 1929, s. 1184

Hükümet bu noktaları gözönünde bulundurarak 26.11.1931'de TBMM'ne bir layiha verdi. Vilayetlerde ayrı ayrı her vekaleti temsil eden valilerin düzenleme vazifelerini hakkıyla yapabilmeleri esasına dayanan bu layiha da 1851 numara ile kanun haline geldi. Bu kanunla Valilere verilen yetkiler de daha fazla genişledi. Buna karşılık da onları mes'ul kılacak hükümler konuldu. Valiler idare şube reislerine ve maiyyetlerine, kaymakamlara ve maiyetlerine ihtar ve tevbih cezalarını müstakilen tatbik edebilirler. Ve kendilerine takdirname verebilirler. "Madde 2" Valiler Vekillere karşı ayrı ayrı mes'uldür. Vekiller kendi vekaletlerine ait işler için resen valilere emir ve talimat verebilirler. İcabında takdiri beyan ve ihtar cezasını tekbaşına tatbik edebilirler. Vekiller heyetine taltif ve cezalandırmaları için teklifte bulunabilirler. Valileri, İcra Vekilleri Hey'eti kararıyla her zaman vekalet emrine almak mümkündür. Ayrıca, tekaüde sevkolanabilirler. "Madde 3" ile; İdare şube reisleri teknik hususlara ve hesabata ait olsa da Valilerin istedikleri her malumatı vermeye mecburdurlar. "Madde 4" Valiler teftiş neticesinde vazifesi başında kalmasından mahzur olan memurları mes'uliyeti üzerine alarak idareten işten el çektirebilirler. Böylece, Vilayet İdare kanunu ihtiyaçları karşılayacak bir şekle sokuldu.²¹

5-1926-1935 Yılları Arasında İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler:

İhsan Paşa'nın İstanbul mebusluğuna tayini üzerine, **Kazım (Dirik) Paşa**, İzmir valiliğine 27 Mart 1926 tarihinde tayin edildi. Görevde bulunduğu sırada olağanüstü bir gayret ve çalışma azmi ile çeşitli imkansızlıklara rağmen İzmir'e çok şeyler kazandırmıştır.²²

a. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de Suikast Girişimi:

Kazım Paşa, daha iki - üç aylık vali iken, eski silah ve kader birliği yaptığı arkadaşlarının içinde bulunduğu bir grub 16 Haziran 1926 günü Gazi Mustafa Kemal

²¹ T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 1929, Sayı: 1184, S. Öney, a.g.m., s. 764

²² İçişleri Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi, Sicil No: 1643; BCA, K.N: 18, K.K. 71, S.N: 289 ve 400, 1926 ve 1935.

Paşa'ya İzmir'de suikast düzenlemeye kalktılar. Mustafa Kemal Paşa'nın, İzmir'i ziyaretini bir gün ertelemesi üzerine suikastçileri Sakız'a götürecek olan Giritli Şevki telaşa kapılarak suikast girişimini, Vali Kazım Paşa'ya ihbar etmiştir.²³ Bu ihbar üzerine suikastçilerden Ziya Hurşit ile arkadaşları ve Çopur Hilmi hemen o gün yakalanmışlardır. Bir gün önce İstanbul'a gitmiş olan Sarı efe Edib ile Abidin Bey de diğer bazı zevatla birlikte İstanbul'da tutuklanmışlardır. Araştırmalar sonucunda, suikast olayının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarından bir kısmı ile İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin bazılarıyla alakalı olduğu ortaya çıkmıştır.²⁴

Suikastçilerin yakalanmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e giderek, Naim Palas oteline yerleşti. Suikast olayının soruşturmasıyla bizzat ilgilendi. Ziya Hurşid'i otele getirtip görüşdü. Hükümet, bir bildiri yayınlarak olayı halka duyurdu. Olayın duyulması yurdun her yanında büyük üzüntü yarattı. Ancak, suikast olayının kendi şehirlerinde meydana gelmiş olmasından ötürü İzmirli çok daha üzgün ve sinirli idiler. İzmirli büyük bir sevgi coşkuluğu içinde Naim Palas Oteli'nin önünde toplanarak Gazi'ye bağlılık gösterisinde bulundular. Bunun üzerine Gazi'de otelinin kapısının önüne çıkarak halkı selamlayıp, kısa bir nutuk verdi.²⁵

Hükümet hadiseden haberdar olunca, Ankara İstiklal Mahkemesi'ni İzmir'e göndererek meseleye el koymasını istedi. İzmir İstiklal Mahkemesi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast teşebbüsünde bulunanlarla birlikte teşebbüsle ilgili olduğu sanılan Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü ve Kazım Karabekir Paşalar'da yargılanmışlardır.

Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalar ile, İsmail Canbulat, Sabit, Necati, Halis Turgut, eski Maliye Nazırı Cavit ve eski Ardahan Mebusu Hilmi Beyler İstanbul'da tutuklanarak, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere İzmir'e getirildiler. Bunlardan başka daha bir çok kişi zanlı olarak tutuklanarak, İzmir'e gönderildi. İzmir'de ise sorgulamalar gece gündüz sürdürülüyordu. İstiklal Mahkemesi üyeleri her akşam Naim

²³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.I, İstanbul, 1973, s. 368

²⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C.II, İstanbul, 1987, s. 214

²⁵ İ. İnönü, a.g.e, C. II, s. 211, Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul 1955, s. 44

Palas'a giderek Gaziye gelişmeler hakkında bilgi veriyorlardı. Ankara'da bütün Terakkiperver Fırkaları mebuslar ile birlikte Kazım Karabekir Paşa da tutuklandı.²⁶

İzmir Elhamra sinamasında yapılan suikastçilerin sorgulamalarını halk büyük bir ilgi ile izledi. İstiklal Mahkemesinde sorgulamalar devam ederken, 29 Haziran 1926 tarihinde Fevzi Paşa İzmir'e geldi. 30 Haziran'da ise Gazi Çeşme'ye gitti. Bu sırada tutuklu bulunan Mebus Paşaların İstiklal Mahkemesi'nde sorgulamaları yapıldı.²⁷

Mustafa Kemal Paşa, Temmuz ayının başında Ankara'ya döndü. 13 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi, Suikast davasının İzmir'deki bölümünü karara bağladı. İzmir'de kurulan on üç darağacında ölüme mahkum olanlar asıldılar. İstiklal Mahkemesi; Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Cemal Paşaların da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle beraatlerine karar verdi. İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da yapılan ikinci safhasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan eski Maliye Bakanı Cavit, Dr. Nazım, Eski Ardahan Mebusu Hilmi ve Nail Beyler idam cezasına çarptırıldılar. Yurt dışında bulunan Hüseyin Rauf Bey ile eski İzmir Valisi Rahmi Beyler'in onar yıl sürgün edilmelerine karar verildi. Rahmi Bey ilan edilen aftan yararlandı.²⁸

b. Kazım Paşa'nın İzmir Valiliği (1926-1935) :

Kazım Dirik'in idarecilikteki kudreti asıl İzmir'de görülmüştür. Kazım Paşa valiliği sırasında, yanmış yıkılmış bir şehir, harap kasaba ve köyler ile yolsuz, ışsız iskan yuvalarından yarınının mamur ve müreffeh İzmir'ini ortaya çıkarmıştır.

²⁶ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler, 1924-1930*, Ankara, 1972, s. 194; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.II, İstanbul, 1957, s. 205-206; H.R.Soyak, a.g.e, s. 317.

²⁷ Kılıç Ali, a.g.e, s. 67-68; Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul 1971, s. 120-123

²⁸ Hans Froebgen, "Yabancı gözüyle İzmir Suikasti'nin Perde Arkası", *Tarih Dünyası*, (Çev.: Mediha Şayar), Sayı: 1, Yıl. 1, Ankara, 1964, s. 196, A.F.Cebesoy, a.g.e, C.II., s. 224-225; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek - Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s. 163

İzmir Vilayeti'ne, 1930 - 1935 yılları arasında çeşitli vilayetlerden göçmenler geldi. 1930 yılında Girit'ten gelen göçmenler İzmir'in Urla kazası ile çevresine yerleştirildi. Göçmenlere emval-i metrukeden bağ ve evler de verildi.²⁹

Maliye Vekaleti, 1930 yılında İzmir Vilayeti'ne gelen göçmenler ile onlara verilen emval-i metruke malları hakkında bir emir gönderdi. Bu emirde, "Muhacir, mübadil ve mülteciler ile harikzedeler 20 sene zarfında ödenmek üzere harçlandırılan emvali metruke ile bedeli 8 veya 4 senede ödenmek üzere müzayede sureti ile satılan emvali metrukenin bedeli bir defada ödenirse % 6 iskonta yapılacağı belirtiliyordu. Ancak bütçede tahsisat olmadığından bu emir uygulanamadı. Bu yüzden pek çok halk hükümete olan borçlarını biran önce ödeyip satın aldıkları veya borçlandıkları emlakı ipotekten kurtaramadı. Böylece, hükümetin kendisine gösterdiği kolaylıktan yararlanamadı. 1930 yılında hazırlanan yeni talimatnameye göre ise; bedeli 200 bin lira olan emlağın, bir defada 73 bin lirası ödenirse emlağın ipoteği kaldırılacaktı. Ayrıca, iskontodan istifade edenlere müstakil tapu da verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰ 1930 yılında, dağıtım dışı kalan bir takım Rum emlak ve arazisi de Metruk Mallar Müdürlüğü tarafından müzayede ile satılmaya başlandı. İzmir'de özellikle de Urla ve Foça kazalarında rum emlakı fazlaca bulunuyordu. Dağıtım dışı kalan Rum emlak ve arazisi de Trabzon ve İstanbul Vilayetleriyle diğer vilayetlere de ilan edilecek, eğer oralardan da bu malları almaya müşteri çıkmazsa, ancak o zaman İzmir'de satılacaktır.

Kazım Paşa, İzmir Valiliği görevine başladığı 1926 yılında, İl'de 190 olan ilkokul sayısının, 1933-1935 de 626'ya çıkartmıştır.³¹ Türkiye'nin, ekonomik yetersizlikten kurtulması için, Atatürk bankacılık sektörünün geliştirilmesi gerektiğini düşünerek, İş Bankası'nı kurdu. Bu sırada, İzmir ve çevresi için de o devrin aydın ve imkan sahibi kişileri ile Vali Kazım Dirik'in çabalarıyla "İzmir Esnaf ve Ahali Bankası" kuruldu. Bankanın bugünkü adı EGEBANK'tır.³²

²⁹ Yeni Asır, 2 Kanun-ı evvel 1930;

³⁰ Anadolu, 3 Ağustos 1930

³¹ Mahmut Ankara, İsmail Gün, Kazım Dirik-Asker-İdareci- Halk Eğitimi, İzmir, 1971, s. 44-45; Kültür Dergisi, S. 1, 28. Birinci Teşrin 1933, İzmir, 1933, s. 10-12.;Anadolu, 19 Şubat 1937.

³² M. Ankara-i Gün, a.g.e, s. 46-47; Vakit, 3 Eylül 1934; Cumhuriyet, 8 Eylül 1934.

Kurtuluş Savaşı sonunda, İzmir köylerinin durumu perişandı. Ekonomik düzeni bozuk olduğu gibi, sosyal bünyesi de haraptı. Yol, su ve ışık yoktu. Çevredeki bataklıklar sıtma hastalığının kaynağını oluşturuyordu. Irmaklar yüzyıllardan beri başıboş akıyor ve kıvgın günlerinde geçit vermiyordu. Ayrıca, batıl inançlar toplumu için için kemiriyordu. Ürünler yetiştirildikleri yerlerde, dış pazarlama imkanı bulunamadığı için elde kalıp çürürken, fiyatlar da alabildiğine düşüyordu. Yüzlerce köyün binlerce derdi vardı. Kazım (Dirik) Paşa, işte bu sorunlar ile ilgilendi. Bizzat problemi olan köylere gitti. Ayrıca, yanına Kaymakam, Bayındır Sağlık ve Milli Eğitim ilgililerini de alıyordu. Otomobille ilerleme imkanı vermeyen yollar, geçit vermiyen dereler, ırmaklar üzerinde köprüler başıboş akıp giden kaynaklar üzerinde çeşmeler, sağlığa zararlı bataklıklar için kararlar anında planlanıyordu. İşler, üzerinde iş bölümüne girilerek, kimin ne işi yapacağını Vali Kazım Paşa emrediyordu. İşin bitimi tarihini de not defterine yazardı. Verilen sürenin sonunda, iş tamamlanırdı. Vali Kazım paşa, mutlaka emrinin yerine getirilip getirilmediğini verdiği tarihte gidip incelerdi.³³

Vali Kazım (Dirik) Paşa'nın İzmir'de gerçekleştirdiği hizmetlerden bazıları şunlardır.³⁴

1- İzmir Fuarının temeli olan İzmir panayırı'nın tesisi, 2. Alsancak Spor Sahası'nın kurulması ve tribün inşaatı, 3. Şaşal Suyu tesisleri, 4. Yamanlar suyunun Karşıyaka'ya akıtılması, 5. Yamanlar sırtlarında "Dinlenme kampı"nın açılması ve burada doksan yataklı otel inşaatı, 6. Gölcük'te aynı tipte otel inşaatı, 7. Şirinyer hipodromunun yaptırılması, 8. Menemen-Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı üzerindeki köprü, Bakırçay Köprüsü, 9. Bazı bucak ve köylerde Kurtuluş Savaşı'nı dile getiren anıtlar, Gökçen'de GÖKÇEN EFE anıtı, 10. Karşıyaka'da Örnekköy'ün kuruluşu, parkın tanzimi ve Atatürk büstünün yaptırılması, 11. İzmir, Bergama, Selçuk müzelerinin kurulup, yeniden düzenlenmeleri, 12. Ege Bölgesindeki önemli tarihi kalıntıların bulunduğu Efes, Bergama,

³³ Anadolu, 5 Temmuz 1931, 1 Teşrin-i sani 1933, 21 Ağustos 1935; Yeni Asır, 21 Ağustos 1935; Fikirler Dergisi. 30 Haziran - 31 Temmuz 1944, s. 27-275, s. 3-11; Cumhuriyet., 4 Teşrin-i sani 1931; Ege'de Yeni Yol Dergisi, S: 1, Sene 1, Haziran, 1935, İzmir, 1935, s. 1-2.

³⁴ Kültür Dergisi, s. 1, 28 Birinci Teşrin 1933, s. 10-12, M. Ankara - İ. Gün, a.g.e, S.1 48-49; Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan. İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, İstanbul, 1986, s. 205-207; M. Ankara - İ. Gün, a.g.e, s. 48-49. Mestan Yapıcı ve Zeliha Bilge ile 27 Temmuz 1993'te yapılan görüşmede alınan bilgilerden.

Klaros, Milet, Didim ve Prien'de araştırma ve incelemeler yaptırdı. Ayrıca, bu tarihi yerler hakkında araştırma yapan "İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti"ni kurması ve fahri başkanlığını yaparak yayınlarda bulunmasını sağlaması, 13. Urla Yıldız Parkı'nın inşası, 14. Urla Zeytinalan köyünün kurulması, 15. Arıcılık, tavukçuluk, aşı ve budama hayvan neslini geliştirme, ipekböcekçiliği, zararlı hayvanlarla mücadele, avcılığı teşvik, Turizm Derneği'ni kurması ve faaliyete geçirmesi, İzmir memurları İstihlak Kooperatifini kurması, sebzeçilik, meyvecilik, kavakçılık çalışmaları, 27 Temmuz 1932 tarihinde açılış töreni yapılan İZMİR ATATÜRK HEYKELİ'nin inşası çalışmaları, 16. Bergama-Kozak-Altınova yolu, 17. Bergama-Kınık-Soma yolu, 18. Bergama-Gökbeyli-Bölcek yolu, 19. Bergama-Dikili yolu, 20. Dikili-Bademler yolu, 21. bu anayollara bağlanan bütün köy yolları, 22. Tire-Gökçen-Adagide yolu, 23. Tire Büyükkale-Belevi-Selçuk yolu, 24. Tire-Aydın (Güme dağı üzerinden) yolu, 25. Tire-Bayındır yolu, 26. bu anayollara bağlı köy yolları, 27. Ödemiş-Gölcük-Bozdağ-Salihli yolu, 28. Kemalpaşa-Karabel yolu, 29. Bayındır-Çaybaşı yolu ile bu yola bağlı köy yolları ve 30- Selçuk - Kuşadası- Söke yolu.³⁵Bunlar içinde en çok dikkati çeken, yeni köylerin kurulmasıdır.

Türkiyede çok partili siyasi hayata geçiş denemelerinin ikincisi 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile gerçekleşti. Serbest Fırka, bütün yurttaki olduğu gibi, İzmirde de teşkilatını kurdu. Bu sırada, Vali Kazım Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarafında yer almıştır. Vali Kazım Paşa ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Fırka başkanı Fethi (Okyar) Bey'in İzmir'e gelmesini şehirde asayişin olmadığı gerekçeyle önlemeye çalıştılar. Ancak bunu gerçekleştiremeyince bu defada Fethi Bey'in İzmir'de 4 Eylül 1930'da nutuk vermesini yine şehrin güvenliğinden emin olmadığından dolayı Vali Kazım (Dirik) Paşa ve Halk Fırkası geciktirmeye ve engellemeye çalışmıştır. Ancak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan, valiye Fethi Bey'in İzmir'de nutuk verebilmesi için şehirde asayişin sağlanması emri geldi. Bunun üzerine de, vali Fethi Bey'e İzmir'de nutkunu okuyabileceğini söylemek zorunda kalmıştır.³⁶

³⁵ BCA, KN. 18, K.K. 71, S.N. 400, 1935, *İdare Mecmuası*, Yıl: 8, Ağustos, 1935, Sayı: 89, İstanbul, 1935, s. 1375; *Anadolu*, 13,14 Ağustos 1935; *Yeni Asır*, 13 Ağustos 1935; M. Ankara - İ.Gün, a.g.e, s. 51-52.

³⁶ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 31 ve 35-36; *Yeni Asır*, 5.6 Eylül 1930; *Hizmet*, 4 Eylül 1930.

Fethi Bey'in nutkundan sonra İzmir'de olaylar çıktı. Cumhuriyet Halk Fırkası ile Anadolu Gazetesi binası taşlandı. Olay sırasında 14 yaşında Kemal adında bir genç de öldürüldü. Bunun üzerine, gerek, hükümet ve gerekse İzmir valiliği soruşturma açarak sorumluları yargulayarak cezalandırdı.³⁷

c. İzmir'in Mülkî Taksimatı (1926 -1935) :

1908 ile 1923 yılları arasında İzmir Vilayeti'nin merkezi olan Sancağın, İzmir merkez kazası ile birlikte, Nif, Çeşme, Karaburun, Kuşadası, Seferihisar, Tire, Ödemiş, Bayındır, Menemen, Foça, Bergama ve Urla olmak üzere 13 kazası bulunuyordu.

1927 - 1928 tarihli İzmir Vilayeti Salnamesi'ne göre; İzmir Vilayeti, merkezi vilayet olan İzmir kazası ile birlikte; Bayındır, Bergama, Çeşme, Karaburun, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire, Torbalı, Urla ve Dikili olmak üzere 14 kaza ve 25 nahiyeden oluşuyordu. Bunlardan;

1. Bornova ve Seydiköy nahiyeleri İzmir merkez kazasına,
2. Birgi, Adagide, Kiraz ve Beydağ nahiyeleri Ödemiş kazasına,
3. Gülbahçe nahiyesi Urla kazasına,
4. Kınık, Turanlı, Kozak ve Reşadiye nahiyeleri Bergama kazasına,
5. Gökçen nahiyesi Tire kazasına,
6. Doğanbey ve Sığacık nahiyeleri Seferihisar kazasına,
7. Barbaros ve Alaçatı nahiyeleri Çeşme kazasına,
8. Aliağa nahiyesi Menemen kazasına,
9. Mordoğan ve Küçükbahçe nahiyeleri Karaburun kazasına,
10. Akıncılar ve Davutlar nahiyeleri Kuşadası kazasına,
11. Dağkızılca ve Değirmendere nahiyeleri Torbalı kazasına,
12. Altınova ve Çandarlı nahiyeleri Dikili kazasına bağlı olup, Bayındır ve Kemalpaşa kazalarının ise nahiyeleri bulunmuyordu.³⁸

³⁷ A. Ağaoğlu, a.g.e, s. 37-38; *Hakimiyet-i Milliye*, 6,7,8 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982, B. y.y. s. 174.

³⁸ *İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927-1928*, İzmir 1929, s. 52-187; *1927 Türkiye Cumhuriyeti Mülki Taksimat Haritası*, Ankara, 1927.

1928 - 1929 İstatistik yılına göre; İzmir Vilayetinin kaza ve nahiye sayısı, “Yeni Foça” adlı bir nahiyesi olan (Eski) Foça kazasının eklenmesiyle 15 kaza ile 26 nahiyeye yükseldi.³⁹

1929 - 1930 Tarihli İzmir Vilayeti İstatistiğine göre;

İzmir merkez kazasına; Buca, Balçova, Narlıdere, Yeniköy, Uzundere, Abdullahağa Çiftliği ve Hüsnü Bey köyleri,

Karşıyaka nahiyesine; Çiğli karyesi, Şemikler, Yamanlar, Tahtacı-Alurca, Sancaklı, Boşnakcedit köyleri,

Bornova nahiyesine; Hamitli (Doğanlar), Naldöken, Kayadibi, Çamiçi, Eğridere, Kurudere, Pınarbaşı, Altındağ, Işıklar, Hamidiye (Çiçekli), Karaçam, Beşyol Sahreç ve kavaklıdere köyleri.

Seydiköy nahiyesine, Cumaovası, Sandı, Görece, Gölcükler, Dereköy, Seydiköy, Künas, Akçaköy, Kellerköy, Çakallı, Develi, Şaşal, Bulgurca ve Karakuyu köyleri bağlı idi.⁴⁰

1930 yılında İzmir Vilayeti’ndeki bazı köylerin isimleri değiştirilmiştir. Bu köylerin isimlerinin eski ve yeni şekilleri şöyledir.⁴¹

Bergama kazasının Reşadiye nahiyesi Urla kazasının Büyük Hamidiye köyü Küçük Hamidiye köyü Torbali kazasının Hamidiye köyü	Zeytindağı Büyük Kaya Küçük kaya Özbey
Torbali Kazasının Mecidiye köyü Torbali Kazasının Meşhet Köyü Kemalpaşa kazasının Parsa nahiyesinin Sofiler köyü Ödemiş kazasının Beydağı nahiyesinin Muradiye köyü Hamidiye köyü Dikili’nin Eldebir köyü Dikili’nin Hacı Ahmetler köyü Dikili’nin Tikveş köyü	Çemenler Şehitler Yiğitler Tosunlar Yeşilköy Yahşibey Yavuzlar Kafadarlar

³⁹ T.C. İzmir Vilayeti, 1929 - 1930 İstatistik Yıllığı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s. 12; T.C. İzmir Vilayeti, 1928-1929 İstatistik Yıllığı, İzmir, 1929, s. 15 ve 52-187.

⁴⁰ T.C. İzmir Vilayeti, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, İzmir, 1932, s. 22-23.

⁴¹ T.C. İzmir Vilayeti 1929-1930 İstatistik Yıllığı, İzmir 1930, s. 92-100.; Anadolu, 15 Temmuz 1930.

Bayındır'ın Meşhet köyü	Gaziler
Kuşadası'nın Hamidiye köyü	Acarlar
Karşıyaka'nın Boşnakcedit köyü	Küçükçiğli
Bergama'nın Kapla köyü	Kaplanpınarı
Kozak nahiyesinin Teke köyü	Yayla köy
Kınık nahiyesinin Mecidiye köyü	Aslanlar
Turan nahiyesinin Tekkemezcini köyü	Tekirköy
Tire'nin Tekfur karyesi	Çakırlar
Bornova nahiyesinin Hamidiye köyü	Çiçekli
Bornova nahiyesinin Hamitli köyü	Doğanlar

1930 senesinde İzmir Merkez kazasına bağlı nahiye ve köyler şunlardır⁴² :

İzmir Kazası: İzmir kaza merkezi, Narlıdere, Balçova, Yıkıkköy, Tirazlı köyleri.

Karşıyaka Nahiyesi: Karşıyaka nahiye merkezi, Bayraklı, Turan, Alurca, Sancaklı, Yamanlar, Çiğli, Küçük Çiğli (Boşnakköy), Şemikler, Bostanlı, Dedebaşı köyleri.

Bornova Nahiyesi: Bornova nahiye merkezi, Eğridere, Çamiçi, Kayadibi, Kurudere, Sarnıç, Karaçam, Beşyol, Çiçekli, Kavaklıdere, Pınarbaşı, Işıklar, Altındağ, Naldöken ve Doğanlar köyleri.

Buca Nahiyesi: Buca nahiye merkezi, Kızılçullu, Tahtalı, Uzundere köyleri.

Seydiköy Nahiyesi: Cumaovası nahiye merkezi, Seydiköy, Gölcükler, Görece, Akçaköy, Çakallar, Dereköy, Sandı, Küner, Şaşal, Keler, Bulgurca, Develi, ve Karakuyu köyleri.

Değirmendere Nahiyesi: Değirmendere nahiye merkezi, Tıraçka, Yeniköy, Çakaltepe, Çile, Ahmetbeyli, Kesre, Karacadağ, Gümüldür, Çileme, Çamköy, Sancaklı, Karapınar Karakuyu ve Gölova köyleri.

1931 yılında, İzmir Vilayetinin kaza sayısı Torbalı'nın eklenmesi ile 15'e yükseldi. Karşıyaka nahiyesine bağlı Bayraklı köyü, İzmir merkez kazasına bağlandı. Seydiköy nahiyesine ise, Yeniköy Efençukuru ve Oğlanana köyleri katıldı. Ancak, Torbalı'nın Değirmendere nahiyesine bağlı Karapınar köyü, bu nahiyeden ayrılmıştır.⁴³

1932 yılının Haziran ayında, İzmir Vilayeti'nin Seferihisar kazasına bağlı Sığacık nahiyesi lağvedildi. Ancak, Tire kazasına bağlı Işıklar, Hasançavuşlar, Kurşak,

⁴² Anadolu, 15 Temmuz 1930.

⁴³ T.C. İzmir Vilayeti, 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı, Marifet Matbaası, İzmir, 1931, s. 26-28; Hizmet, 29 Eylül 1930.

Mersinlidere, Halka, Hacinebi, Hacimehmet, Küçük Falaka, Akyurt, Akçaşehir, Alaylı, Eskioba, Yenioba, Çamköy, Dağıcedit, Selatin, Özkadir, Karaağaç, Kızılcagedik, Habipler ve Büyükkadife köyleri birleştirildi. Böylece Merkezi Büyükkadife köyü olmak üzere “Boğaziçi” nahiyesi meydana getirildi.⁴⁴

1933 yılında ise İzmir Vilayet merkezi ile ona bağlı olan kaza, nahiye ve köylerin mülki taksimatında değişiklikler yapıldı. Merkeze bağlı Kuşadası'nın ayrılması ile kaza sayısı yine 14'e indi. İzmir Vilayeti'nin merkezine bağlı İncirlitarla köyü Karlıdere köyü ile birleştirildi. Torbalı kazasına bağlı Teke, Cumalı, Sinekli ve Fetrek köyleri de, bu kazadan ayrılarak Kemalpaşa kazasına bağlandı.

Menemen kazasının, Emiralem nahiyesine bağlı Gölece köyünün bulunduğu yeri değiştirilerek, Ecmandede mevkiine taşındı. Ancak, köyün adı değişmedi ve Gölece olarak kaldı. Yine Menemen kazasına bağlı Çukur köyü ile Bel köyü birleştirilerek “Haykıran” adıyla yeni bir köy kuruldu.

Çeşme kazasının, Uzunkuyu köyüne bağlı Zeytinler köyü bu köyden ayrılarak müstakil köy oldu.

İzmir Vilayeti'nin Bergama kazasına bağlı Tifiller Hacıveliler, Solaklar ve Bağyüzü köyü bu kazadan ayrılarak Balıkesir Vilayeti'nin “Ayvalık” kazasına 3 Teşrin-i evvel 1933'de bağlandı⁴⁵.

28 Ocak 1934'de İzmir Vilayeti'nin Tire kazasına bağlı Karaağaç, Çamköy, Bozköy, Dağyeniköy, Habipler, Kızılcagedik ve Dampınarı köyleri bu kazadan ayrılarak, Aydın vilayetinin merkez kazasına bağlı Germencik nahiyesine bağlanmıştır.

1934 yılının Mayıs ayında ise İzmir Vilayeti'nin Tire kazasına bağlı Araplı köyü, bu kazadan ayrılarak Aydın vilayetinin merkez kazasına bağlandı. Yine aynı tarihte, İzmir vilayetinin diğer bir kazası olan Ödemiş kazasının Kiraz nahiyesine bağlı Sarıpınar köyü bu nahiyeden ayrılarak Manisa vilayetinin Alaşehir kazasına bağlandı. İzmir'in

⁴⁴ T.C. İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı, İzmir, 1932, s. 22 - 23; Selma Muslu, 1929-1940 Yılları Arasında İzmir'de Sosyal Hayat, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996, s. 9.

⁴⁵ İdare Mecmuası, Yıl: 5, Haziran, 1932, S. 51, İstanbul, 1932, s. 743-744; B.C.A., K.N. 030111, K.K. 82, S.N. 36/12; Yıl: 6, Mayıs-Temmuz 1933, S:62, 64, İstanbul, 1933, s.630 ve 998.

Bayındır kazasının Hisarlık köyüne bağlı Kızılağaç mevki bu köyden ayrıldı ve yeni bir köy haline geldi.⁴⁶

1934 yılının Eylül ayında, İzmir'in Karaburun kazasına bağlı Balıklıova köyü bu kazadan ayrılarak Urla kazasına bağlandı. Aynı yılın Ekim ayında da, Hacılar ve Teke köyleri Çatalkaya köyü ile birleştirildi.⁴⁷

1935 yılında da İzmir vilayetinin mülki taksimatında bazı değişiklikler devametti. Urla kazasına bağlı Çamtepe köyü, yakınındaki Çamlı köyüne bağlanarak, 29 Nisan 1935'de onun bir mahallesi olması kabul edildi. İzmir merkez kazasının Karşıyaka nahiyesine bağlı "Dedebaşı" köyü'nün adı 6 Mayıs 1935 de "Örnekköy" olarak değiştirildi. Menemen'in Emiralem nahiyesine bağlı Bey köyü kaldırılarak Değirmendere köyüne bağlandı. Ayrıca, Çaltı köyü de Alaniçi köyüne 18 Haziran 1935 tarihli kararla bağlandı. Aynı tarihte Bergama'nın Çit ve Ahmedbeyli köyleri birleştirilerek "Çit" adı ile yeni bir köy meydana getirildi.

1935 yılının Haziran ayında ise Tire'ye bağlı bazı köylerin isimleri değiştirildi. "Arapçılar" köyünün adı "Kaplan", "Hacımehmedler" köyünün adı "Mehmedler", "Hacı Nebiler" in adı "Üzümler" e, "Dede" köyünün adı "Armutlar" ve "Teke" köyünün adı ise, "Karatekeli" olarak değiştirildi. Ayrıca, İzmir'in Bayındır kazasına bağlı "Hamidiye" köyünün adı "Canlı" olarak değiştirildi.⁴⁸

1935 yılının Ağustos ayında İzmir'in Değirmendere nahiyesine bağlı Çilme köyü ortadan kaldırılarak, Sancaklar köyüne bağlı bir mahalle haline getirildi. Tire'nin Boğaziçi nahiyesine bağlı Eskioba köyü bu nahiyeden alınarak Tire merkez kazasına bağlandı. Ayrıca, Bergama'nın, Kınık nahiyesine bağlı Kaşıkçı ve Dağıstan köyleri bu nahiyeden alınıp, Bergama merkez kazasına bağlandı.⁴⁹

⁴⁶ İdare Mecmuası, a.g.m., Y: 6, Mayıs 1933, S. 62, İstanbul, 1933, s. 630 ve s. 64, Temmuz 1933, İstanbul, 1933, s. 998-100; Anadolu, 27 Şubat, 4 Eylül 1933; Yeni Asır, 15,28 Mayıs 1933; B.C.A., K.N. 0.30.11.1, K.K: 84, S.N. 3/1.

⁴⁷ İdare Mecmuası, a.g.m., Y. 7, Haziran, 1934, s. 75, İstanbul, 1934, s. 995 ve 1354; Anadolu, 1 Mart 1934; B.C.A., K.K. 0.30.11.1, K.N. 0.30.11.1, K.K.90, S.N. 33/7.

⁴⁸ İdare Mecmuası, a.g.m., Y.7, 1. Teşrin 1934, s. 79, İstanbul, 1934, s. 1766; 1 Kanun 1934, s. 81, İstanbul, 1934, s. 2069.

⁴⁹ Yeni Asır, 21 Mart 1935; Anadolu, 25 Mart 1935. Anadolu Gazetesi'nde Bergama'nın Ahmedbeyli ve Çiftçi köylerinin birleştirilerek yeni bir köy meydana getirildiği ve bu köye de "Çiftçi Köyü" adı verildiği belirtiliyor. İdare Mecmuası, Yıl: 8, Haziran 1935, S.87, İstanbul, 1935, s.1171-1172; Ağustos 1935, S:89, İstanbul, 1935, S.1475.

1908-1934 Yılları Arasında İzmir'in Mülki Taksimatı

1908-1923 yılları arasında İzmir Vilayeti: 13 ⁵⁰	1927-1930 yılları arasında İzmir Vilayeti: 14 ⁵¹	1931-1932 yılları arasında İzmir Vilayeti: 15 ⁵²	1933-1934 yılları arasında İzmir Vilayeti: 14 ⁵³
1-Nef-s-i İzmir kazası	1-İzmir kazası	1-İzmir kazası	1-İzmir kazası
2-Nif kazası	2-Kemalpaşa kazası	2-Kemalpaşa kazası	2-Kemalpaşa kazası
3-Çeşme kazası	3-Çeşme kazası	3-Çeşme kazası	3-Çeşme kazası
4-Karburun kazası	4-Karburun kazası	4-Karburun kazası	4-Karburun kazası
5-Kuşadası kazası	5-Kuşadası kazası	5-Kuşadası kazası	5-Seferihisar kazası
6-Seferihisar kazası	6-Seferihisar kazası	6-Seferihisar kazası	6-Tire kazası
7-Tire kazası	7-Tire kazası	7-Tire kazası	7-Ödemiş kazası
8-Ödemiş kazası	8-Ödemiş kazası	8-Ödemiş kazası	8-Bayındır kazası
9-Bayındır kazası	9-Bayındır kazası	9-Bayındır kazası	9-Menemen kazası
10-Foça kazası	10-Menemen kazası	10-Menemen kazası	10-Foça kazası
11-Foça kazası	11-Bergama kazası	11-Foça kazası	11-Bergama kazası
12-Bergama kazası	12-Urla kazası	12-Bergama kazası	12-Urla kazası
13-Urla kazası	13-Torbalı kazası	13-Urla kazası	13-Torbalı kazası
	14-Dikili kazası	14-Torbalı kazası	14-Dikili kazası
		15-Dikili kazası	

⁵⁰ H.1326, *Osmanlı Salnamesi*, Dersaadet, 1323, s.802-804; 1339 *İzmir Vilayeti İstatistiği*, İzmir B.t.y. s.4.; B.O.A. Harita Kataloğu, No:503; Aydın Vilayet Sancak ve Kaza Hudutlarıyla Yunanlar'ın işgal ettiği yerleri gösterir krokidir; Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın vilayetinin nüfusuna dair bilgiler", V.Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, *Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, s.516-517; *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1339, s.4; Sabri Sürgevil, *I.Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası*, İzmir 1984 basılmamış Doktora tezi, s.52.

⁵¹ *İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927-1928*, İzmir 1929, s.57-187; 1927 *Türkiye Cumhuriyet Mülki Taksimat Haritası*, T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel 1927, *Umumi Nüfus Taksimi*, fasükül 2., Ankara 1927; *İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1929-1930*, İzmir, 1930, s.13-34; *İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1930-1931*, İzmir, 1931, s.26-52; T.C.Dahiliye Vekaleti Rûfus Müdüriyet-i Umumiyeti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimiz Adları*, İstanbul 1928, s.241-263.

⁵² *İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1931-1932*, İzmir 1933, s.22; *Hizmet*, 29 Eylül 1930.

⁵³ *İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934*, İzmir 1936, s.13-19; *İzmir Rehberi*, 1934, İstanbul, 1934, s.206.

**B. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE
İDARECİLER
(1935 - 1939):**

Kazım Dirik'in Tarakya Umum Müfettişliğine tayininden sonra, İzmir Valiliğine Fazlı Güleç 9 Ağustos 1935'de tayin edildi⁵⁴.

Fazlı Güleç'in valiliği sırasında, 2510 sayılı İskan Kanunu gereğince İzmir Vilayeti'nin Dikili, Aliğa, Kemalpaşa, Torbalı, Çeşme, Menemen, Seferihisar ve Bayındır kazalarına 7383 kişi yani (1862 aile) Romanya ve Bulgaristan göçmeni iskan edildi. Hükümet tarafından, İzmir'e iskan edilmek için gönderilen göçmenlerin Varna ve Köstence'den itibaren ihtiyaçları devletçe temin edilerek, önce Urla tahaffuzhanesine gönderildiler. Göçmenlerin orada sıhhi temizlikleri sağlandıktan sonra, yine devlet tarafından belirlenen yerlere tren ve otobüsler ile sevk edilmişlerdir. Göçmenlere bir senelik iaşeleri için; 1.358.452 kilo buğday ile tohumluk olarak da 706.365 kilo buğday dağıtıldı.

1936 yılında gelen göçmenlere 44.943 dekar, 1937 yılında gelenlere ise; 29.077 dekar ekili arazi ile, 1346 pulluk verildi. Yine 1936 yılında gelen göçmenlere 1312 adet çift hayvanı dağıtıldı. Ayrıca, bu göçmenler için 931 evin inşaatı kararlaştırılarak, bunlardan 521 adedi bitirilerek sahiplerine dağıtıldı. Geri kalan 319 evin de ihaleleri yapılarak, inşaatına başlandı⁵⁵.

1923 - 1945 yılları arasında, Türkiye'de tek parti olan CHP ile devlet özdeşleşti. 1930'lu yıllarda parti - devlet özdeşleşmesi gittikçe gelişti. Başbakan ve CHP Genel Başkanvekili olan İsmet İnönü tarafından 18 Haziran 1936'da, CHP parti örgütüne ve valiliklere bir "beyanname" gönderildi. Bu beyanname; "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve ictimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında dahi sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine karar verildiği belirtiliyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için; İçişleri Bakanı, CHP Genel Sekreterliği'ne, tüm illerde parti il başkanlığına da ilin valisi getirildi.

⁵⁴ B.C.A., K.N. 18, K.K. 71, S.N. 400/1935; *İdare Mecmuası*, Yıl: 8, Ağustos 1935, S: 89, İstanbul, 1935, s. 1375.

⁵⁵ *Anadolu*, 16 Eylül, 22, 23 Teşrin-i evvel 1936; 10 Nisan, 27 Mayıs, 2 Haziran 1937; B.C.A., Karar Sayısı: 2/11007; *Cumhuriyet'in 15 inci Yılında İzmir*, İzmir, 1938, s.95.

Bu uygulama, Türkiye’de 1936 - 1939 yılları arasında devam etti. İzmir’de de, bu beyanname uygulamaya kondu. 1936 - 1939 yılları arasında İzmir’de görev yapan valiler olan Fazlı Güleç ve İbrahim Ethem Aykıt, şehirde hem valilik, hem de CHP il başkanlığı görevini yerine getirdiler.⁵⁶

1936 yılının Temmuz ayında, Bergama’da bir cezaevi inşa ettirilmesi Adliye Vekaleti’nce kabul edildi. Ödemiş’in bazı köylerine de, kaza merkezinden elektrik verildi. Vali Fazlı Güleç’in, 1936 yılının Ekim ayında, Ankara’ya yaptığı seyahatten sonra, Fuara daha fazla önem verildi. Kültür Bakanlığı da, diğer vilayetlere örnek teşkil etsin diye İzmir’in Tire ilçesinde nümune orta mekteplerden birini açılmasını kararlaştırdı. Bunun yanında, Bergama’da İlimevi Otel’i’nin açılması kararlaştırıldı. İzmir’in, Türkiye’nin diğer şehirleri ve yabancı ülkeler ile ulaşımını daha kısa sürede sağlamak amacıyla, Cumaovası istasyonu yanında bir Tayyare Meydanı yapılması kararlaştırıldı. Bayraklı ve Turan’la Karak arasında vapur seferi konulması ve İzmir’den Karaburun’a tekrar vapur seferlerinin başlatılması da kararlaştırıldı.⁵⁷

İzmir ilinin ihtiva ettiği köy yollarının toplamı -bucak ve köy yolları hariç - 1070 kilometredir.

Bu yollar iki kısma ayrılmıştır:

1. Turistik yollar, 2. Turistik yollar dışında kalan diğer yollar

İzmir ili dahilindeki çok kıymetli eski eserler, birer sıhhat kaynağı olan bir çok şifalı sular ve tabii manzaraların güzelliği ile şöhret bulan mevcudiyeti dolayısıyla turistik bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Gerek memleket dahilinden, gerekse yurtdışından gelen turistlerin bu yerleri görebilmelerini temin için ilk planda buralara giden yolların yapılması düşünüldü. Bu sebeple; 1938 yılında İzmir iline mahsus olmak üzere bir turistik yollar kanunu ihdas edildi. Bu kanun gereğince elde edilen çeşitli gelirler bu yolların inşaatına sarfedilmektedir.⁵⁸

Turistik yollar arasına dahil olan yolların başlıca ve en mühimleri şunlardır:

1. İzmir - Bergama yolu: Bu yol Bergama’daki harabelere ve eski Lapyona gider.
2. İzmir - Torbalı - Selçuk - Kuşadası yolu; Bu yol Efes harabeleriyle Kuşadası içme ve plajlarına gider.

⁵⁶ Hakkı Uyar, “Cumhuriyet tarihimizin en eski partisi Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1980)”, *Altıok, Aylık Bağımsız Kemalist Kültür ve Politika Dergisi*, S: 4, Kasım, 1994, Yıl: 1, C: 1, s.58, CHP. 8/12/1936 Tarihinde Toplanan Vilayet Kongresi Zabıtnamesi, İzmir, 1937, s. 3.

⁵⁷ *Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir.*, s. 95; *Anadolu*, 18, 19 Kanun-ı evvel 1936, 29 Ağustos 1937; *Yeni Asır*, 18,19 Kanun-ı evvel 1936

⁵⁸ *L’ILLustration de L’Orient- Ege Özel Sayısı; Sayı No: 26-27-28, Temmuz - Ağustos- Eylül 1950, İstanbul, 1950, s. 23.*

3. İzmir - Tire - Ödemiş - Bozdağ - Salihli - Sart yolu: Tarihi kıymete sahip Tire içmesiyle Bozdağ ve Gölcük gibi tabii güzellikleriyle meşhur olan yaylalardan geçmek suretiyle Sart harabelerine gider.

4. İzmir - Çeşme yolu: Çeşme Ilıca, içme ve plajlarına gider.

5. İzmir çevre yolları: İzmir civarındaki çeşitli kaplıca, plaj ve içme sularına gider.

Turistik önemi kadar, İzmir'i civar illere bağlayan askeri ve iktisadi önemi büyük olan bu yollar bütün bu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde esaslı surette ıslah ve tamir edildi. Böylece, asfalt kaplamalı birer yol haline getirildiler. Ayrıca, İzmir'in bucak ve köy yolları üzerinde de çalışmalar sürdürülmektedir.⁵⁹

1937 yılının Nisan ayında toplanan Vilayet Umumi Meclisi'nce, Gülbahçe - Karaburun yolunun 2 yılda inşa edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, Bağlararası - Foça, Menemen - Muradiye, Bergama - Kale, Dikili - Ayvalık, Çatal - Bayındır, Çatal - Ödemiş, Bayındır - Tokatbaşı, Mahmutlar, Kazpınar - Selçuk ile Ödemiş - Halkapınar ve Gölcük yollarının da nakdi ve bedeni mükellefiyet tahsisatı 1937 yılı vilayet bütçesinden ayrıldı. Bu yollardan başka, 1939 - 1940 yılları arasında; Bayındır - Kuşburnu, Tire - Aydın, Kemalpaşa - Torbalı, Adagide - Tirebolu, Bergama - Kozak ile Ödemiş - Beydağ ve Seferihisar - Doğanbey yollarının da inşa ettirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, dikili - Ayvalık yolu üzerinde Altınova köprüsü ile, Menemen - Muradiye yolu üzerinde Değirmendere köprüsü de inşa edilecekti. Ödemiş'den Salihli'ye bir yol yapılarak, Bozdağ ile Gölcük, ulaşım bakımından Manisa vilayetine bağlanacaktı.⁶⁰

1937 yılında ise, İzmir Vilayeti'nin turistik yerlerine gidiş-geliş amacıyla; Kadifekale, İzmir - Efes - Kuşadası, Urla, Çeşme, Karşıyaka, Buca, Bornova, Ağamemnon ve İnciraltı yollarının yapılması kararlaştırıldı. Bu yollar yapıldıktan sonra, Bornova, Buca ve Karşıyaka'daki evlerden oteller ve klüpler meydana getirilerek, turistlerin de bunlardan istifade etmeleri temin edildi. Yolların 15 senede ve 7.5 milyon lira sarfedilerek yapılacağı kararlaştırıldı. Ayrıca, Balçova'daki Ağamemnon ılıcalarında hamamlar yaptırılması kararlaştırıldı.⁶¹

İzmir'in Kızılcullu mevkiindeki kolej binasının yeni öğretmen okuluna taşınmasından sonra, bu yer eskisi gibi eğlence yeri oldu. Ödemiş'te ise; Emimioğlu adlı

⁵⁹ L'ILLustration de L'Orient, ay.yer.

⁶⁰ B.C.A, K.N: 030, K.K: 18, S.N: 1,2, D.N: 2/7326. ve 181.88; *Anadolu*, 9 Nisan, 29 Ağustos,, 15 Teşrin-i evvel 1937, 19 Mayıs 1938; 31 İkinci Kanun, 10 Şubat, 21 Mart 1939; *Yeni Asır*, 31 Son Kanun 1937, 10 Şubat, 21 Mart 1939; Ulvi Olgaç, *Güzel İzmir Ne İdi? Ne Oldu?* İzmir 1939, s.80-83.

⁶¹ U. Olgaç, a.g.e, s. 38-44, ; *Anadolu*, 6,15, 27 Mayıs, 6 Haziran 1937; 25 Haziran, 5 Temmuz 1938; *Yeni Asır*, 4, 18, 21, 31 Mart 1939.

okul inşaatı bitirildi. Ayrıca, Seydiköy ve Urla'da da ilk okul binası yapılacaktı. Kültür direktörlüğünce beş yıl içinde İzmir merkezi ile kaza merkezlerinde 60 ilköğretim binası yaptırılacaktır. Köylerde ise; nüfus nisbetine göre; 400 mektep binası yapılacaktı.⁶²

1937 yılının Haziran ayında ise; Kızılay tarafından Kültürpark'da yaptırılacak olan Sıhhat müzesi inşaatının temeli atıldı.

1938 yılının Ocak ayında, epeydir uğraşılan Çeşme - İzmir ve Bergama - İzmir arasındaki telefon hattının çekilmesi çalışmaları tamamlandı. Karaburun - İzmir arasındaki telefon hattının da kısa zamanda tamamlanmasına çalışılmaktadır. Bütün vilayetteki telefon hatlarını kontrol ederek, arızalarını bulup onarmak ve ihtiyaçları tespit etmek amacıyla motosikletli bir telefon memuru görev yapması kararlaştırıldı.

Atatürk'ün annesinin, Karşıyaka Soğukkuyu'da bulunan Osmanpaşa Camii'nin bahçesindeki mezarının bir parkla süslenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, parka Atatürk'ün annesinin bir heykeli de dikelecekti. İhtiyacı karşılamayan Halkevi binasının yerine, yeni bir binanın yapılması kararlaştırıldı.⁶³

1938 yılının Nisan ayında Tepecik Emraz-ı sariye hastahanesinin 50 yataklı veremliler pavyonunun temel atma merasimi yapıldı. Denizbank'ın İzmir şubesi tarafından betonarme olarak inşa edilen Konak Vapur İskelesi ise; 15 Nisan 1938'de hizmete açıldı. 23 Nisan 1938 günü ise; Çocuk Hastahanesinin temelleri atıldı. Ayrıca, aynı gün İzmir Çocuk Esirgeme kurumu da sokakda kalmış çocuklar için, bir çocuk yurdu hizmete açtı.⁶⁴

1939 yılında ise; İzmir'in İnciraltı semtindeki plaj ve gazino ile, Garaj Santral ve Hal'in inşaatı için gerekli çalışmalarda başlatılmıştır. Ayrıca, Kültürpark'ın mühim yerleri ile yollardaki parke ve asfaltlama işleri de tamamlanmıştır.⁶⁵

⁶² Cumhuriyet'in 15. Yılında İzmir, s. 94-96 ve 116-179-180; U. Olgaç, a.g.e, s. 44-45; Anadolu, 4, 18,31 Mart, 29 Mayıs 5,22 Temmuz 1937, 24 Kanun-ı evvel 1938.

⁶³ Anadolu, 7 Haziran 1937; 5 Temmuz 1938; B.C.A. K.N. 030, K.K. 18, S.N. 1.2, Dos. No: 2/8077, 167.71.

⁶⁴ Anadolu, 9,16,29, Kanun-ı sani, 5 Temmuz 1938; 5 Şubat 1939; Cumhuriyet'in 15. yılında..., s. 101-106; U. Olgaç, a.g.e, s. 62-67.

⁶⁵ B.C.A., K.N. 030, K.K. 18, S.N. 1.2., D.N: 2/11951, 12425; Anadolu, 13, 15,24 Nisan 1938; 22 İkinci Kanun, 4 Şubat 1939; Yeni Asır, 24 Nisan 1938; U.Olgoç, a.g.e, s. 106-109.

1- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Mülki İdare ve İdareciler (1939-1945)

İzmir Valisi Fazlı Güleç'in Bursa Mebusu seçilmesi üzerine, valilik görevine 13 mayıs 1939'da eski Balıkesir valisi İbrahim Ethem Aykut atandı.⁶⁶

Yeni Vali İ. Ethem aykut zamanında da ,İzmir turistik yollarının, İnciraltı plajı ve gazinosunun yapım çalışmalarına devam edildi. ayrıca vali, vilayetin köylerini birbirine bağlayacak, kaldırım ve şose ile üzerinden en ağır vasıtalar geçebilecek yollar yapılması için bütün köylüler ile muhtarları çalışmaya davet etti. Bunun için, bütün kaymakamlıklara ve merkez nahiye müdürlerine bir tamim gönderildi.⁶⁷

1939 yılının Eylül ayında, Dikili'de zelzele oldu ve Vali Ethem Aykut, bizzat dikili'ye giderek zelzele mevkiini gezdi. kazada, başta dikili kaymakamı Abdurrahman Yüksel olmak üzere, Pek çok kişi yaralanmıştır. Vali'nin emri ile felaketzedeler için gerekli önlemler alındı. 1939 yılının Ekim ayında ise; İzmir7in Ödemiş kazası'nın Birgi nahiyesi ile Tire kazasında sel felaketi görüldü. Sel sırasında, 10 - 15 ev yıkıldı.

Bütün dünya'da olduğu gibi, Türkiye ve İzmir'de de II. dünya Savaş'nın tesirleri görülmeye başlandı. Şehirdeki manifatura ve tuhafiyeye eşyaları ile demir mamullerinin fiyatları % 30 - 40 arttı. İzmir'in Bornova ve Karşıyaka nahiyelerinde gece ve gündüz olmak üzere, hava korunma tatbikatı da yapılmıştır. bu konuyla ilgili olarak, halk gazeteler aracılığıyla aydınlatıldı.

İki sene önce, İzmir'de meydana gelen zelzelede hükümet konağının bazı duvarları çatlayıp, sıvaları dökülmüştür. İşte, hükümet konağının çatlayan bu duvarları 1939 yılının Kasım ayında onarılmıştır.⁶⁸

⁶⁶ Anadolu, 25 Mart, 17,30 Mayıs 1939; Yeni Mecmua, Sene: 1, C: 2, İstanbul, 17 İkinci Teşrin 1939, s. 7-8; Garra Sarmat ile 10 Temmuz 1996'da yapılan görüşme.

⁶⁷ Anadolu, 31 Mayıs, 15,16,21,22,27,29 Haziran 1939, 5, 24 temmuz 1939; Yeni Asır, 31 mayıs, 15, 16, 21, 29 Haziran 4,20 Temmuz 1939; 15 Eylül, 10, 14 Son Kanun 1940; U. Olgaç, a.g.e, s. 24-37 ve 80 - 83.

⁶⁸ Yeni Asır, 23 Eylül, 5 Teşrin-i evvel 1939; Anadolu, 5 Teşrin-i evvel, 19 Teşrin-i Sani 1939.

İzmir Valisi Ethem Aykut'un Dahiliye Vakaleti Müsteşarlığı'na atanması üzerine, onun yerine eski Samsun Valisi **Fuad Tuksal** 5 Ağustos 1940'da şehre yeni vali olarak atandı.⁶⁹

Yeni vali göreve başlar başlamaz İzmir'in turistik yol meselesi ile ilgilendi. Vilayet Encümeninde alınan karara göre ilk önce Alsancak - Halkapınar Paralı Köprü parke yolu inşa edilecekti. daha sonra ise; Karşıyaka - Halkapınar - Bornova ile Güzelyalı - İnciraltı - Ağamemnon yolları inşa edilecekti. Bunun yanında, Torbalı - tepeköy - selçuk - Efes harabeleri yolu da yalacaktı. İzmir ve çevresindeki turistik yolların yapımını Fransız Reji Jeneral Şirketi üstlenmişti. Ancak, şirket bu mukaveleyi fesetti. Bunun üzerine, Vilayet meclisi işi, Müteahhid Hamid Kaya Fesci'ye ihale etti. Yeni müteahhid Bostanlı - Salhane arasındaki Karşıyaka turistik yolunun yarım kalan kısmı ile Paralıköprü - Salhane arası ile Güzelyalı - İnciraltı - Balçova turistik yolunu inşa edecekti. Halkapınar - Bornova yolunun inşaatı ise, başka bir Mühendis olan Bay Salahaddin Bey'e ihale edildi.⁷⁰

Vali Fuat tuksalı İzmir'in sağlık meseleleriyle de ilgilendi. Özellikle yağmurların fazla yağmasından dolayı, şehirde 1940 yılının Ağustos ayında sıtma hatlığı yaygınlaştı. Bunun üzerine, gerekli yerlere vilayet Sihat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü kinin gönderdi. 1941 yılının Mart ayında da, İzmir ile ona bağlı olan kaza ve köylerde sıtma hastalığı görüldü. Gerekli olan kinin vilayetce gönderildi. Ayrıca, Vilayet dahilindeki belediyeler ile köy bütçelerine de sıtmaya karşı alınması lazım gelen tedbirler ile ilgili tahsisat kondu. Her mahallin mülki amirleri de bu işlerin yapılıp yapılmadığını takip ile sorumlu tutulmuştur.⁷¹

8 kasım 1940 günü İzmir'de, Vali Fuad tuksal, Belediye Başkanı Behçet Uz, CHP Vilayet İdare Heyeti reisi, Toprak Mahsulleri Ofisi Müdürü, Mıntıka Ticaret Müdürü ile ticaret Odası Umumi Katibi ve Borsa Komiseri'nin bulunduğu bir toplantı yapıldı. Bu

⁶⁹ **B.C.A.**, Karar Sayısı: 2/13838; İdare Dergisi, Yıl: 13, Haziran 1940, S. 147, İstanbul, 1940, s. 1780; **Anadolu**, 3,4, Temmuz 1940; **Yeni Asır**, 3,4 Temmuz 1940; İç.Bak.Arşv., Sicil No: 1202.

⁷⁰ **Yeni Asır**, 15, 16, 23 Ağustos, 13,24 Eylül 1940, 3,9, 23 Teşrin-i evvel 1940; 15 Mart 1941; 14 Haziran 1942; **Anadolu**, 15,16, 23 Ağustos 1940, 13, 24 Eylül 1940; 3, 9, 23 Teşrin-i evvel 1940; 15 Mart 1941, 14 Haziran 1942.

⁷¹ **Anadolu**, 16 Ağustos 1940, 8 Mart 1941; **Yeni Asır**, 16 Ağustos 1940; 8 Mart 1941.

toplantı sırasında, ekmek ve un fiyatlarının şehir merkezi ile ona bağlı kazalar ile nahiyelerde sabit tutulması kararı alındı.⁷²

İzmir'in torbalı, Menemen ve Bergama kazalarında yerleştirilen göçmenlerin bazılarına toprak verilmemiştir. Bu sebeple; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinden İzmir'deki yöneticilere bir emir gönderildi. Bu emirde; Menemen'in Aliğa nahiyesi dahilindeki evkafa ait paşa Çiftliğinin Balıkesir'den nakledilen Osmaniye köyü halkı için satın alınması isteniyordu.⁷³

Bergamanın Ovacık ve Dikili'nin Kabakum köyleri zelzeleden dolayı yıkıldığı için, bu köylerin yerine Kızılay yenilerini inşa edecekti. Bu yeni köylere de İnkaya ve Aktepe köyleri adı verilecekti. Bu köylerde müteahhid Fuad Tanlay tarafından 80 ev yapılacaktı.⁷⁴

20 Ekim 1940'da İzmir şehri ile kazalarında nüfus sayımı yapıldı. Bu tarihten önce, gerekli hazırlıklar yapıldı. Bu sayımda 2697 sayım memuru görev yaptı. Sayım sebebiyle, İzmir şehir merkezi 8 mıntıkaya ayrıldı. Vali Fuad Tuksal'ın emriyle, 8 sayım masası da oluşturuldu. Her masada bir şef ile muhtelif dairelerden ayrılan 30 memur ve katip vazife yaptı. İzmir genelinde ise; 3000'den fazla sayım ve kontrol memuru görev yaptı. Sayım sonunda; İzmir'in merkezin nüfusu 184.366 olarak tespit edildi. Bunun 93.313'ünü erkek nüfusu, 91053 ünü ise kadın nüfusu oluşturuyordu. İzmir vilayetin merkezine bağlı nahiye ve köylerin nüfusu ise 58.227 idi. Bu nüfusun da 25.714 ünü kadın, 32.513'ü de erkek nüfus meydana getiriyordu.⁷⁵

II. Dünya Savaşı'nın tesiriyle İzmir'de pasif korunma tedbirleri alındı. Şehrin sokaklarını aydınlatan 140 elektririk lambası maskelenirken, bunların sayıları da arttırıldı. Şehirdeki el fenerleri, taşıt vasıtaları ve evlerdeki ışıklandırmanın da maskelenerek kullanılması kararı alındı. Belediye tarafından; askerler ile yoksul asker ailelerine yardım yapılması kararlaştırıldı. Bunun için memurların maaşlarından yüzde yarım ile 1 oranında

⁷² **Anadolu**, 8 Teşrin-i sani 1940

⁷³ **Yeni Asır**, 4 Eylül 1940; **Anadolu**, 4 Eylül 1940

⁷⁴ **Yeni Asır**, 18 Eylül 1940; **Anadolu**, 18 Eylül 1940, 18 Mart 1941.

⁷⁵ **Anadolu**, 9, 12, 13, 16, 17, 24, 25 Teşrin-i evvel 1940; 6 Teşrin_i sani 1940; **Yeni Asır**, 9, 12, 13, 16, 17, 24, 25 Teşrin-i evvel 1940; 6 Teşrin-i sani 1940

kesinti yapıldı. ayrıca, şehirdeki tüccarlardan da bu miktar para istendi. Vermiyenlerin malları haczedildi.⁷⁶ Ayrıca, muhtemel hava taarruzlarına karşı da şehirde siperler kazıldı.

1941 yılının ocak ayında ise, Urla'ya 100 göçmen iskan edildi.⁷⁷

1941 yılının mar ayında; Torbalı - Tire şosesi üzerindeki Arpaçı köyü civarından Selçuk istikametine doğru turistik yolların bir kısmının inşasına başlanmıştır. yine aynı ayda, İzmir Hükümet konağında tamirat yapılması için Maliye Vekaleti'nden şehre 175.500 lira tamir tahsisatı geldi.⁷⁸

Turistik yolların, Güzelyalı - İnciraltı kısmının Ağamemnon ılıcalarına kadar olan kısmı bitmiştir. Mersinli - Bornova yolu ile Karşıyaka İskelesi - Bostanlı yolunun Naldöken'e kadar olan kısmı tamamlandı.⁷⁹

Vilayet daimi encümeni, Tire'deki Küçük Menderes nehri üzerinde o seylaptan yıkılmış olan Hüseyin Ağa Köprüsünün tamirine yakında başlanma kararı aldı. Ayrıca, Ödemiş, Bayındır, Urla - Bademler ve Ödemiş - Çatal yolları üzerinde selden bozulan Arapçı, Büyük köprü ve diğer Köprülerin de tamir ettirilmesi kararlaştırıldı.⁸⁰

19 Ekim 1941 tarihli Vilayet daimi Encümeni toplantısında, şehrin ortasındaki Umumi Hapishane'nin yıktırılarak yerine bir park inşaa ettirilmesi kararlaştırıldı. Yeni hapishane için, şehrin Beştepeler mevkiinde Erkek muallim mektebi olarak inşa ettirilirken yarım kalan binanın, hapishane olarak tamamlanması kararlaştırıldı. 29 Ekim 1941 günü ise, tören ile Cumhuriyet ve Fevzipaşa Bulvarı açıldı. Aynı gün, Bornova turistik yolunun da açılma merasimi yapıldı.⁸¹

1942 yılının Mart ayındaki Vilayet Umumi meclisi toplantısında Gülbahçe - karaburun yolunun yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Torbalı - Bağarası, Ödemiş - Bozdağ - Salihli, Bornova -Manisa-İzmir iltisakı, Dikili - Bergama -Soma - Ödemiş - Çatal - Bağarası, Yeni Foça, Ödemiş - Beydağ, Bergama - Kozak, Seferihisar - Sığacık,

⁷⁶ **Anadolu**, 28 Teşrin-i sani 1940, 1, 2, 3, 4, 11, 12 Kanun-ı evvel 1940, 19 Haziran 1941; **Yeni Asır**, 13 14 İlk Teşrin 1939, 28 Teşrin-i sani 1940, 1, 2, 3, 12, Kanun-ı evvel 1940, 19 Haziran 1941.

⁷⁷ **Yeni Asır**, 31 Kanun-ı sani 1941; **Anadolu**, 31 Kanun-ı sani 1941.

⁷⁸ **Anadolu**, 20, 22, 30 Mart 1941; **Yeni Asır**, 20, 22, 30 Mart 1941.

⁷⁹ **Anadolu**, 30 Mart 1940.

⁸⁰ **Yeni Asır**, 5, 10 Nisan, 18 Mayıs, 19 Haziran 1941; **Anadolu**, 5, 10 Nisan, 18 Mayıs, 19 Haziran 1941.

⁸¹ **Yeni Asır**, 19, 31 Teşrin-i evvel 1941; **Anadolu**, 19, 30 Teşrin-i evvel 1941.

Kemalpaşa - Torbalı, Kemalpaşa - Karabel, Tire - Bayındır, Kemalpaşa - Turgutlu, Selçuk - Kuşadası, Urla - Bademler yolları yapılacaktır. Ayrıca, Götepedeki Vali konağı binasının gayet büyük olup, ihtiyaçtan fazla salonlara da sahipti. Her sene tamiri için fazla da masraf gerekiyordu. Bu sebeple vali konağının değiştirilmesi veya satılması kararı alındı.⁸²

İzmir Vilayetinin muhtelif mıntıklarında zuhur eden çekirgeler ile sıkı mücadele yapılarak, bunların zararları önlenmeye çalışıldı. Vilayet Ziraat Müdürlüğü, İzmir merkez kazasıyla, Menemen, Bayındır ve Tire'deki 5846 dekar arazide bulunan çekirgeleri imha etti.⁸³

İzmir ile ona bağlı kaza ve nahiyelerde 1942 yılının ocak ayından itibaren ekmek karne ile dağıtmaya başlanmıştır. 1943 yılında ise; şehirde nüfus başına birer kilo un ve makarna dağıtılması emri de vilayete geldi. Aynı şekilde, kahve ve gaz da kişi başına ve belirli ölçüde halka dağıtıldı.⁸⁴

Vali Fuad Tuksal Dahiliye müsteşarlığı'na tayin edildiği için, onun yerine İzmir valisi olarak Trakya Umum müfettişi Baş Muavini Sabri Öney 23 Haziran 1942 tarihinde tayin edildi.⁸⁵

Yapımına daha önceki yıllarda başlanan Selçuk - Arapçı yolu 29 Ekim 1942'de ve yolun Arapçı - Selçuk - Efes kısmı ise 1 Kasım 1942 yılında Vali Sabri Öney tarafından hizmete açıldı. Ayrıca, Kemalpaşa - Karabel yolunun onarılması için, bütçeye tahsisat konulması da kararlaştırıldı.⁸⁶

İzmir Vilayeti dahilindeki kaza ve nahiyelerdeki hükümet konaklarının tamir ettirmek için devlet Vilayete 130 bin lira gönderdi. Bu para ile dikili, Çeşme, Menemen, Ödemiş, Bergama, Kuşadası, Torbalı, Bayındır ve Kemalpaşa kazaları ile Aliğa, Emiralem, Beydağı, Kiraz, Kınık, Karşıyaka ve Bornova nahiyelerindeki hükümet

⁸² Anadolu, 13, 14 Mart, 6 Mayıs 1942; Yeni Asır, 13, 14 Mart, 6 Mayıs 1942.

⁸³ Yeni Asır, 19 Haziran 1941; Anadolu, 19 Haziran 1941.

⁸⁴ Anadolu, 24 İkinci Kanun, 22, 23 Şubat 1942; 24 Eylül 26 Teşrin - i sani 1943; Yeni Asır, 25, 31 Son kanun, 22, 23 Şubat 1942, 24 Eylül 1943.

⁸⁵ Yeni Asır, 29 mayıs, 23 Haziran 1942; Anadolu, 29 Mayıs, 23 Haziran 1942. İçş. Bak. Arşv. Sicil No: 701

⁸⁶ Anadolu, 31. Birinci Teşrin 1942; Yeni Asır, 31. İlk Teşrin, 2 Son Teşrin 1942, 24, Mart 1943.

konakları tamir ettirilecekti. Bundan başka, İzmir balıkhane binası Karşıyaka maliye şubesi ve kadarstro binalarının da tamir ettirildi.⁸⁷

1943 yılında İzmir'deki maarif çalışmaları da hızla arttı. Şehirde bulunan ilkokulların öğretmen, eğitmen ve öğrenci sayısı arttı. Bunun üzerine, mevcut okullar yeterli olmadı. İhtiyacı karşılamak amacıyla kuşadası ve Bayındır'da birer yeni ilkokul ile İzmir, Ödemiş ve Tire'de ise birer akşam okulu açıldı. Menemen'de de halk, kendi çabalarıyla kazaya bir ortaokul binası inşa etti. İzmir'deki Kız Enstitüsü yeni binasına taşındı.⁸⁸

1942 yılının Haziran ayında, İzmir'in Güzelyalı, Göztepe, Kanatina ve Karşıyaka semtlerinde sıtma vakaları görülmeye başlandı. Eczanelerde kinin kalmadığından dolayı, sıtmalılar başka ilaçlarla tedavi edilmeye çalışıldı. Aynı yılın ekim ayında, şehirde çiçek salgını görüldü ise de gerekli önlemler alındı ve halk salgına karşı aşılandı. 1943 yılının ocak ayından itibaren, Vilayet, şehir dışına çıkacakların aşılmasına ve çiçek aşısı şahadetnamesinin bulunması şatını getirdi.⁸⁹

1943 yılının Mayıs ve Haziran aylarında İzmir ile onun Kuşadası ve Karaburun kazalarında tifüs salgını görüldü. Bunun üzerine, Vilayet halktan kişisel temizliğine önem verip, bit ile mücadele etmesini istedi. kızalay tarafından, İzmir'in Tepecik, Keçeciler ve hilal semtlerinde halk hamamları açıldı. Bunlardan başka CHP'si tarafından biri Karataş'da diğeri ise, İkiçeşmelik'te olmak üzere iki halk hamamı daha faaliyete geçirilerek tifüs hastalığı ile mücadele edildi. ayrıca, tifüs hastalığının şehirde artmasını engellemek için, vilayet tarafından İzmir'deki umumi yerlerin temizlenmesi, halkın temizliğine dikkat etmesi ve şehre girecek yolcuların daha sıkı surette muayeneden geçirilmesi istendi. Ayrıca pis ve kirli kimselerin sokaklarda ve kahvehanelerde bulundurulmaması ve başıboş serseri çocukların şehirden uzaklaştırılarak memleketlerine gönderilmeleri de kararlaştırıldı.⁹⁰

⁸⁷ Yeni Asır, 25 İkinci Teşrin 1943; Anadolu, 25 teşrin-i Sani 1943.

⁸⁸ Anadolu, 29 Teşrin-i evvel, 7 Tanun-u evvel 1943; Yeni Asır, 29 Birinci Teşrin 1943.

⁸⁹ Yeni Asır, 7, 9 Haziran, 8, 25 İlk kanun 1942; Anadolu, 23 son Kanun, 9 Haziran 1942; 8, 24 Son Kanun 1943.

⁹⁰ Anadolu, 24 Haziran, 3 Temmuz, 9 Eylül, 29 Teşrin-i evvel 1943; Yeni Asır, 9 Eylül 1943.

II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'nin bütün şehirlerinde olduğu gibi İzmir'de de halk kömür ve şeker sıkıntısı çemti. Gerek vali gerekse de belediye başkanının çabaları ile sıkıntının önüne geçilip, halkın ihtiyacı karşılanmıştır. Vilayet Meclisi, İzmir şehir merkezinde ekmek ihtiyacının kart ile karşılanmasını kararlaştırdı. Ancak, İzmir'in buğday üretimi fazla olan, Bergama, Dikili ile Menemen halkı, buğday ihtiyaçlarını kendi kazalarından karşılayacaklardı. Bu kazalarda ekmek de kartsız olarak dağıtılırken, diğer kazalarda ekmek kart ile dağıtıldı.⁹¹

1943 - 1944 Sonbahar - Kış ayları için İzmir'in kömür, odun ve odun kömürü ihtiyacını karşılamak amacıyla; vilayette Vali Sabri Öney, Belediye Başkanı, Muzaffer Özgen ve Vilayet Orman Müdürünün iştirakiyle 11 Ekim 1943'de bir toplantı yapıldı. Toplantıda İzmir'in 4000 ton kok kömürü, 20.000 ton odun ve 12.000 ton odun kömürüne ihtiyacı olduğu belirtildi. Hem bunların temin edilmesi, hem de nakledilmesi için Devlet demir Yollarından vagon ve mazot temin edilmesi de istendi.⁹²

1943 yılında, 16 bin dekarlık Üçpınar (Tiryanda) çiftliği ile 17 bin dekarlık Bulgurca çiftliği az topraklı veya hiç topraksız köylüye dağıtıldı. Bundan başka, Buca'daki 60 bin dekarlık Sarnıç Çiftliği'nin de dağıtılması çalışmalarına başlandı.

İzmir'in Ağamemnon ılcaları ile İnciraltı plajında tamiratlar yapıldı. Halkapınar bataklığı da kurutulmaya çalışıldı. Kurutulan yerlere de ağaçlar dikildi.

Devlet zelzele sonucunda yıkılan Dikili kazasının yeniden inşa edilmesini kararlaştırdı. Nafia Vekaleti, Dikili'de gerekli fenni tetkikatı yapmak amacıyla, kazaya Nafia Müdürü'nün başkanlığında bir fen heyeti gönderdi.⁹³

Vali sabri Öney'in Dahiliye Vekaleti Müsteşarlığına tayin edilmesi üzerine, yerine **İzmir Valisi olarak eski Hayat Valisi Refik Şefik Soyer** 26 ocak 1944'de vali olarak tayin edilip, göreve başladı.⁹⁴

Şefik Refik Soyer'in valiliği sırasında, İzmir'in çevresinde çeşitli istikametlerdeki 125 kilometre şose yol onarıldı. Küçük - büyük 43 adet betonarme köprü 42000 metre

⁹¹ **Yeni Asır**, 27 Ağustos, 29 İlk Teşrin, 4 Son Teşrin 1942; **Anadolu**, 29 Birinci Teşrin 1942.

⁹² **Yeni Asır**, 12 Teşrin-i evvel, 23 Teşrin-i sani 1943; **Anadolu**, 13 Teşrin-i evvel, 23 Teşrin-i sani 1943.

⁹³ **Anadolu**, 23 Teşrin-i Sani 1943; **Yeni Asır**, 23, Teşrin-i sani 1943.

⁹⁴ **İç. Bak. Arşv.**, Sicil No: 701 ve 2659; B.C.A. Karar sayısı: 2/18167; **Yeni Asır**, 15, 16 Kanun-ı sani 1944; **Anadolu**, 15, 16, 21, 24, 25, 28 Kanun-ı sani 1944.

kare kaplama yol, Dikili ve Beyındır'da iki kaymakam evi, yol vasıtaları için bir garaj yapılmıştır. Ayrıca, umumi idareden 150 bin lira sarfedilerek, Küçük Menderes üzerindeki Rahmanlar Köprüsü, Özel idare ile müşterek olarak betonorme Beydağı köprüsü ile Hüseyin Ağa ve Bakırçay üzerinde yeni usulde beton kazıklı Kınık Köprüsü ve Bayındır hükümet konağı yapılmıştır. seferihisar hükümet konağının yapımına ise devam edilmektedir.⁹⁵

İzmir şehrinin haritası, Belediye tarafından hazırlanmıştır. Halkapınar bataklığı kurutuldu. elektrik ve su tesisleri takviyesi çalışmaları ise devam etmektedir. Ödemiş kasabasındaki, elektrik santrali de su türbünü ilavesiyle takviye edilmiştir. Ayrıca, Adagide ve Bozdağı dayeni santraller kuruldu. Bademiye elektrik santrali de projelendirildi. İzmir'in Emiralem mevkiinde regülatör yapıldı.

Kiraz'da yeni elektrik santrali açıldı. Tire ve Torbalı elektrik santrallerinin takviyeleri tamamlandı. Bayındır ve Kuşadası elektrik santrallerinin de inşaatı da devam etmektedir. Çeşme içme suyunun çoğaltılması için tesis çalışmalarına da devam edilmektedir.

İzmir'e bağlı bütün ilçelerin merkezi planları çizilmektedir. Hepsinin, 1948 yılında tamamlanması kararlaştırılmıştır. İzmir'e bağlı köylerde de bayındırlık çalışmaları yapıldı. Köylerde 106 konuk odası, 100 köy konağı ile 94 okuma odası ve 60 umumi hela inşa edildi.

İzmir'de 1944 - 1948 yılları arasında yapılan Milli Eğitim çalışmaları ise şöyle idi: İlkokul öğretmenlerinin sayısı, 1944 yılında 1015 iken, 1948 yılında 1065'e yükseldi. Okul sayısı ise; 383 iken 407'ye yükseldi. Okullardaki öğrenci sayısı da 61.963'den 69.611'e çıktı. Mezun sayısı ise, 5450'den 6740'a yükseldi.⁹⁶

Yine bu yıllar arasında, İzmir iki yüksek kültür müessesesine de kavuştu. Bunlar, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu ile Eğitim Enstitüsü'dür. Ayrıca; Bergama Ödemiş ile Tire'de üç erkek sanat enstitüsü ve menemende ise, bir ortaokul binası hizmete açıldı.

⁹⁵ Anadolu, 23 nisan, 25 Mart, 28 Temmuz 1944, 27 Ocak, 17 Şubat 1940, 10, 12 Ekim, 6 Kasım 1947, 18 Şubat 1948; Yeni Asır, 25 Mart, 28 Temmuz, 27 Ağustos 1944, Memleket Sesi Dergisi, s: 22, İzmir, s. 15, 1 Mart 1948,.

⁹⁶ Anadolu, 23 Nisan, 13 Haziran 1944, 9 Ekim 1947, 4, 18 Şubat 1948; Memleket Sesi, S. 22, s. 5- İzmir'de Köycülük, S: 18, İzmir, 1 Kasım 1945, s. 3-5.

Türk Maarif Cemiyeti'nin İzmir şubasının çalışmaları sonucunda Gazi Bulvarında yeni bir öğrenci yurdu binası satın alındı. Bu yurdun tesisi tamamlandıktan sonra 200 öğrenci barındıracaktır.

İzmir'de 1944 - 1948 yılları arasında sağlık işlerinin durumu ise şöyle idi:

İzmir'de 1944 yılının Mart ayında herkese çiçek aşısı uygulanması kararlaştırıldı. Memleket Hastahanesi'nin bütçesi arttırılarak, hastahaneye bir poliklinik de eklendi. Aynı şekilde Eşrefpaşa Hastahanesi'nin bütçesi arttırıldı. Ayrıca, hastahaneye bir de röntgen cihazı getirildi. Şehirde sıtmanın önüne geçebilmek için, sivrisineklerle mücadele edilmesi kararlaştırıldı. 2 Nisan 1947'de ise, Behçet Uz Çocuk Hastahanesi Egenin ve Türkiye'nin en büyük çocuk hastahanesi olarak halkın hizmetine açıldı.

Şehirdeki zeytincilik kurslarında 184 budamacı ustası, 42 çırak yetiştirildi. Teşkilat eliyle, 50.000 ağaç budattırılarak, 75.000 ağaç aşılmıştır.⁹⁷

İzmir'deki gençler için, gençlik tesisleri de yapıldı. 1944 yılında Karşıyaka spor sahası tamamlandı. Alsancak sahasına da 2000 kişilik yeni bir tribün ilave edildi. Eşrefpaşa'da da bütün tesisler ile kapalı bir spor salonu ile teferruatı yapıldı. Göztepe'de ise, bir kayıkhanesi yeniden yapıldı. Göztepe spor sahasının tamamlanmasına ise çok az kalmıştır. Bunun yanında Alsancak deniz lokali de maliyeden satın alınmak suretiyle gençlerin istifade etmesi için 1948 senesinde tamamlanması beklenmektedir. Karşıyaka'daki deniz banyoları da, beden terbiyesi teşkilatına mal edilerek gençliğin istifadesine açılmıştır.⁹⁸

Şaşal suyunun İzmir'e getirilmesi çalışmalarının ilk kısmı tamamlanmıştır.

İzmir'deki, işçilerin gündelikleri geçim seviyesine göre müsait hale getirildi. Ayrıca, çalıştıkları yerlerde işçilere temiz ve sıcak yemek verilmesi valilikçe sağlandı. İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti, işçiler ile ailelerinin poliklinik tedavi hizmetlerini de üzerine almıştır.⁹⁹

⁹⁷ Anadolu, 22 Mart, 4, 23 Nisan, 27 Mayıs 1944; 27 Ocak, 4 Ağustos 1946; 14, 17 Ekim 1947; Yeni Asır, 22 Mart 1944; İzmir'de Köycülük, s: 35, Nisan 1947, İzmir, 1947, s. 1-2 ve 7 ; Memleket Sesi, S: 22, s. 6; L'ILLustration de L'Orient Ege Özel Sayısı, Temmuz - Ağustos - Eylül, 1950, No: 26- 27 - 28, İstanbul, 1950, s. 21 - 22.

⁹⁸ Anadolu, 18 Şubat 1948; Memleket Sesi, S. 22, s. 6.

⁹⁹ Anadolu, 18 Şubat 1948; Memleket Sesi, S: 22, ay.yer.

İzmir Valisi Şefik Refik Soyer, Konya Valiliğine atanınca, onun yerine, eski **Üçüncü Genel Müfettişi olan Osman Sabri Adal İzmir Valisi** olarak tayin edildi. Yeni vali, 19 Şubat 1948 yılında görevine başladı.¹⁰⁰

2. Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940):

T.B.M.M. 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Korunma kanununu kabul etti. Bu kanun ile hükümete çok geniş yetkiler veriliyordu. Hangi malın ne kadar üretileceği, kaçta satılacağı, bu malların devlet tarafından satın alınması, gerekli görülenlerin stoklanması ve el konması hükme bağlanıyordu. Ayrıca, çalışma yükümlülüğü koymak, günlük çalışma süresini arttırmak, ikra debellerini dondurmak, bunlara uymayanlara para ve hapis cezası öngörülüyordu.¹⁰¹ Başbakan Refik Saydam, kanunun şöyle değerlendirilmesini istiyordu: “Milli Korunma kanununa uyarak alınacak kararlar, dünya buhranının memleketimizdeki akislerini önlemek ve halkımızın bugünkü tabii olmayan şartlar içinde sıkıntı çekmemesi içindir.”¹⁰² Milli korunma Kanunu ile teşebbüs özgürlüğü geniş ölçüde kısıtlanmıştı. Ancak, Refik Saydam hükümeti kanunun kendisine sağladığı yetkileri çok ölçülü kullandı. El koyma kararları tarımda ve sanayide çok sınırlı maddeler içinde kaldı. Sadece çimento ve dokumaya zaman zaman el konulmuştur. Tekstil fabrikalarının iplikleri Yerli Mallar Pazarları aracılığıyla dağıtıldı. Böylece, küçük üreticilerin dokuma tezgahlarının çalışma imkanları sağlanmıştır.¹⁰³

Vurgunculuk ile mücadele için iyi niyetlerle çıkarılan bu kanun ne yazık ki istenen hedefe ulaşamadı. Halk kitlelerinin durumu düzeltilmediği gibi amaç dışı ters gelişmelere de sebep oldu. Böylece haksız kazanç devlet eliyle körüklenmiş oldu. Ayrıca, devletin

¹⁰⁰ İç. Bak. Arş., Sicil No. 2388; Sabah Postası, 28 nisan 1954, Anadolu, 13, 18 Şubat 1948; İzmir’de Köycülük, s: 54, Kasım 1948, İzmir 1948, s. 4 ve 15.

¹⁰¹ Düstür, Üçüncü Tertip, C: 21, İkinci Basılış, s. 274.

¹⁰² M. Taner Bayazıt, İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1960), İzmir, 1992, s. 112; Anadolu, 19 Ocak, 1 Mart 1940.

¹⁰³ Melih Gürsoy, Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz, 1. Baskı, İzmir, 1993, s. 179-181.

bürokrasiye büyük yetki vermesi, idari kadroda rüşvet, suistimal ve nüfuz ticaretinin artması sonucunu doğurdu.¹⁰⁴

Milli Korunma Kanunu, büyük sanayici ve tüccarın vurgununu değil, 3 - 5 küçük esnafın cezalandırılmasını sağladı. İzmir'de Milli Korunma Mahkemesi'ne verilen muhtekirlerin isim, adres ve mahkemeye verilme gerekçeleri gazetelerle halka açıklandı.¹⁰⁵ 1945 yılı İzmir Belediye Başkanlığı çalışma raporunda Milli Korunma kanunu "vukuat", olarak, 97 ticarethane fazla fiatla satış yapmaktan, 147 esnafın etiket koymamaktan, 75 esnaf fatura vermediğinden, 16 ticarethanenin var olan malı satmadığından, 9 ticarethane malını gizlediğinden, 42 fırıncının karnesiz ekmek sattığından dolayı Milli Korunma Savcılığı'na verildiği bildiriliyordu.¹⁰⁶ Polisiye önlemler ile ekonomik kuralların zorlanması sonuçsuz kaldığı gibi, halkta olumsuz izler de bırakmaktaydı.

Milli Korunma kanunu uyarınca, buğday dağıtımını Toprak Mahsulleri Ofisi'nce yapılıyordu. Dağıtım ile arz - talep dengesi sağlanamadığı için İzmir vilayeti makamında sık sık toplantılar yapılıyordu. Bu toplantılara valinin yanı sıra Belediye Başkanı, Toprak Mahsulleri Ofisi, Bölge Ticaret Odası ve Ziraat Müdürleri, Borsa Komiseri ve Zahire tüccarları katılıyordu. Ticaret Bakanlığının direktifleri doğrultusunda toplantılarda kararlar alınmıyordu.¹⁰⁷

Toprak Mahsulleri Ofisi, buğday fiyatlarını tespit ediyordu. Tespit edilen fiyatlar, belediyelere, kooperatif binalarına köylerde köy odalarının kapılarına asılarak, farklı fiyat uygulamasının önüne geçilerek denetim sağlanmak isteniyordu. Şehir içinde ise, bu işlerin sorumluluğu idareye murakabe heyetlerine bırakılıyordu. Bu heyetler, kaza kaymakamı veya nahiye müdürü, belediye başkanı, ziraat memuru, ticaret odası temsilcisi, ziraat odası temsilcisi, belediye encümeni azasından bir temsilci belediye olmayan yerlerde

¹⁰⁴ M.T. Beyazıt, a.g.e, s. 112-113; Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, 2. Baskı, İstanbul, 1965, s. 109.

¹⁰⁵ *Anadolu*, 29 Ocak 1944.

¹⁰⁶ *İzmir Belediye Başkanlığı 1947 Çalışma raporu*, (1 kısım 1950), B.t.y., B.y.y, s. 10.

¹⁰⁷ *Anadolu*, 22 kanun-ı sani 1941.

muhtar ve ihtiyar meclisleri tarafından oluşturuluyordu. Vilayet makamı ise, çıkabilecek anlaşmazlıkları araştıracaktı.¹⁰⁸

İzmir ve ilçelerinin zahire ihtiyaçlarının artması üzerine Ticaret Bakanlığı'nın yeni bir emri uygulamaya konuldu. Emre göre; "Mülhakata, yeni mahsul alınacağı için buğday, arpa ve çavdar verilmemesi, bu kazaların kendi istihalleri ile vaziyeti idare etmesi" bildirildi.¹⁰⁹ İzmir'in kendi üretimi ile ihtiyacını karşılamak mümkün olmadığından dolayı bu uygulama kaza ve nahiyelerde pek çok sıkıntılara yol açtı. Buğday'ın giderek kıtlaşması, ekmek sorununa yol açtı.¹¹⁰ Semtler arasındaki ekmek farklılıkları 21 Şubat 1947 tarihinde "Tek tip ekmek" uygulaması ile sona erdi. Tek tip ekmeği oluşturan formül, savaş yılları boyunca değişti. kimi zaman buğday ununa yüzde onbeş (% 15) çavdar karıştırılırken, kimi zaman bu oran % 30 arpa ve % 20 çavdar, kimi zaman da % 40 arpa biçimine dönüştürüldü. Değişik karışımları ihtiva eden ekmekler vatandaşın hoşnutsuzluğuna yol açtı.¹¹¹ Bütün alınan önlemlere rağmen, şehirdeki fırınlarda ekmek kuyrukları yaşanıyor. Bunun nedenini soran vataşndaşa İzmir Valisi Fuad tuksal ; 40 - 50 bin kadar ekmeğin civardaki mevsim işçileri için şehir merkezinden temin edildiği cevabını verdi. Artan talep sonucu etmek fiyatları da arttı.

İzmir'de her geçen gün artan ekmek ihtiyacı karşısında gerçek ekmek ihtiyacını tespit için evlere Ticaret Bakanlığının emri üzerine, İaşe Müdürlüğü tarafından bastırılan beyannameler dağıtıldı. Beyannamelerde her ailedeki nüfus, meslek ve yaş hakkında sorulara yer verilmişti. Beyannamelerin gerçekte "ekmek karnesine" yönelik olduğu bir sosyo-ekonomik bunalıma yol açmamak için başlangıçta kamuoyundan gizlendi.¹¹² Artan ekmek ihtiyacını karşılayabilmek amacı ile kart usulü tatbik edilmesi kararlaştırıldı. ancak, bu çözüm yeni bir problemi doğurdu. Ekmek kartları şehir ve kasabalar için hazırlanmıştı. Tahıl üretimi yapan köylere buğday verildiğinden kart uygulaması söz konusu

¹⁰⁸ Anadolu, 25 kanun-ı sani 1941; Hanife Kuru, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo - Ekonomik Durumu" D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Özel Sayı - kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu, C.I, S.3, Y: 1993, s. 295-308.

¹⁰⁹ Anadolu, 4 Temmuz 1941; H. Kuru, a.g.e, s. 303.

¹¹⁰ Yeni Asır, 1 Temmuz 1941.

¹¹¹ Anadolu, 5 Ağustos 1941.

¹¹² Anadolu, 19 Teşrin-i sani 1941.

olamıyacaktı. kartlar sahibine aitti. Bunlar, sahibinin istihkakı olan kuponları ihtiva ediyordu. Ekmek karneleri ailelerin nüfus kağıdına göre hazırlanıyordu. Kartlara esas olara, her ailenin evvelce nüfus miktarına göre verdiği beyannameler esas alındı. Uygulamanın başında İzmir için 50.000 kart hazırlandı. İzmir’de “ekmek kartı” uygulamasına, tek tip ekmek uygulamasından bir yıl sonra, 22 Kanun-ı sani 1942’de geçildi.¹¹³

Ekmek kartı uygulaması yeni örgütlenmeyi gerekli kıldı ve konuyla ilgili “daimi Büro” kuruldu. Daimi büroya başlangıçta bir şef, on memur atandı. Daha sonra bu sayı 40 a çıktı. İzmir’de artan ekmek talebi, vatandaşın zaman zaman ekmek bulamamasına yol açtı. Bu sebeple valilik ekmek satışını denetleyebilmek amacı ile, kırmızı sürsarjlı ve numaralalı kartlar hazırlattı. Hükümetin aldığı bir kararla devlet daire ve kurumlarındaki memur ve müstahdemle devletten dul ve yetim aylığı alanlara hem ekmek teminatı hem de zamsız ekmek verilmesi, halk - memur ayırımına yol açtı.¹¹⁴

İzmir’de ekmek gibi, zeytinyağı ve kahve sıkıntısı da yaşandı. Diğer maddelerde olduğu gibi, dar ve sabit gelirlilere “İzmir Valiliğince zeytinyağı dağıtılarak sorun bir ölçüde çözüldü. Mıntika ticaret müdürlüğü ile ithalatçı birlikler ise; İzmir ve civarının kahve ihtiyacını belirliyordu.¹¹⁵

II.Dünya savaşı bittikten sonra da ekmek karneleri uzunca bir süre gündemde kaldı. Bazı bölgelerde ekmek karnelerinin kaldırılmasının istenmesi üzerine, vilayet de karne usulünü zorunlu kılan sebepler henüz ortadan kalkmamıştı. Bu sebeple bununsıkı bir şekilde tatbiki ve vatandaşlar arasında ekmeğin makul miktarda dağıtımının esas tutulduğu halka duyuruldu.

3. Varlık Vergisi ve İzmir’deki Uygulaması (11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944)

Varlık Vergisi, II. dünya Savaşı’nın Türkiye’de ortaya çıkardığı fevkalade bir vergidir. II. Dünya Savaşının patlak vermesinden dolayı, Türkiye’de Savaş Ekonomisi

¹¹³ Anadolu, 22 Kanun-ı sani 1942.

¹¹⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 64.

¹¹⁵ H. Kuru, a.g.e, s. 306 - 307.

uygulanmaya başlandı. Bu uygulama sonucunda ülkenin mali, iktisadi ve içtimai durumu derin yara aldı. Bunun üzerine, 12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldı. Amaç, savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir öbülümünü devlete aktarmaktı. Varlık Vergisinin uygulanış biçimi, Yahya S. Tezel'e göre farklı idi. Y.S.Tezel; "hükümet asıl amacını, resmen açıklamasa da , İstanbul ve İzmir'deki yerli gayri müslim tüccar ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman - Türk işadamlarına özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak amacını taşıyordu."¹¹⁶

Varlık Vergisi'nin şahıslara göre miktarını Vali ve Kaymakamlar Başkanlığındaki altışar kişilik "Karma komisyon" belirleyecektir. Defterda ve Mal Müdürleri ise, Maliyeyi temsil edecekti. Gerikalan dört üye, Belediye, Ziraat ve Ticaret Odası üyelerinden seçilecekti. Komisyonların verdiği kararlar kesin ve nihai idi. Verginin tesbiti ve ilanı için onbeş gün, tahsili için de onbeş gün süre tanındı. Normal tahsilat müddetini takip eden ilk haftada % 1, ikinci haftada ise % 2 cezalı tahsilat yapılması şartı koşuldu. Ödeme yapmayan mükellefler hakkında, bir yandan Tahsil-Emval Kanunu uyygulanacak, diğer yandan da mükellefler toplama kamplarına alınarak, iş merkezlerine sevk edilecekti. mükellefler iş merkezlerinde ikibuçuk lira yevmiye karşılığında yol ve köprü yapımında çalıştırılacaktı.¹¹⁷

İzmir'deki Karma komisyon başkanı Vali Sabri Öney idi. Defterdar Mümtaz Turhan'dan başka Belediye'den, Ziraat ve Ticaret Odasından ismi açıklanmayan 2'şer üye görev aldı. İzmir'deki komisyonun sayısı 3 idi. Komisyon kararlarını genellikle oy çokluğu ile verecekti. şayet oylamada eşitlik hasıl olursa; komisyon başkanının oyunu kullandığı taraf tercih edilecekti.¹¹⁸

Mükellefler, müslim ve gayri müslim olarak, iki gruba ayrıldı. Daha sonra, bu gruplara Dönmeler ve Ecnebler grubu da eklendi. Gayri müslim grubundan, müslim grubuna göre en az iki, en çok üç misli vergi alınacağı belirlendi. Müslim grubu ise,

¹¹⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 225.

¹¹⁷ T.C. Resmi Gazete, 12 ikinci Teşrin 1942; Vatan, 13 ikinci Teşrin 1942; T.B.M.M. Z.C., C: 28, D: 6, İç: 4 (11.11.1942); Anadolu, 29 Ocak 1944.

¹¹⁸ Halkın Sesi, 14 Kasım 1942; Ticaret, 14 İkinci Teşrin 1942; Yeni Asır, 22 Aralık 1942, 6 Ocak 1943; T.C. Resmi Gazete, 12 İkinci Teşrin 1942.

kazanç vergilerinin bir ila üç misli vergi verecekti. Merkezden gelen emir ile gayarı müslim grubun vergisi 5-10 misli arttırılırken, Dönmeler grubunun vergisi, müslim grubuna göre iki misli olarak tarh edildi.¹¹⁹

Mükelleflerin varlık Vergisi, Maliye Müfettişleri tarafından tamamen keyfi, takdiri ve tahmini olarak belirleniyordu. Maliye Müfettişleri tarafından hazırlanan listeler komisyonlarda görüşülerek son şeklini alıyordu. Bu şekilde vergi belirleme, bazen çok büyük yanlışlıklara sebep oluyordu. Ülke genelinde mülki amirlerin başkanlığında toplanan “Karma Komisyonlar” aracılığıyla vilayetlerden 1942 yılında tarhedilen Varlık Vergisi 463 milyon TL’ni buldu. Bunun, 318 milyonu 1942 ve 1943 yıllarında toplandı. Ödemelerde İzmir ilindeki mükelleflerin payı % 70’ti. İzmir’de Varlık Vergisi tahakkuku miktarı 27.645.001 iken, bunun 19.385.652 lirası tahsil edilebildi.¹²⁰

Varlık Vergi Kanunu’na göre; borcunu ödemeyen mükellefler, borcunu ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde askeri mahiyete haiz olmayan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlardı.”

İzmirde Vali Sabri Öney, Defterdar Mümtaz Tarhan ve Vilayet yetkililerinin katıldığı toplantıda; Hiç vergi vermeyenler, gayet çüzi vergi ödeyenler ve ödedikleri vergi miktarı tarhedilen miktarın yarısına ulaşamayanların kampa alınması kararlaştırıldı.¹²¹

İzmir’de borcunu hiç ödemeyen mükelleflerin toplama kampına alınması için hazırlıklar hızlandırıldı. Toplama kampı olarak Tepecik’deki bina kullanıldı.¹²²

İzmir Defterdarlığının hazırladığı sevk listeleri, Vali tarafından tasdiklenince; Emniyet Müdürlüğü bu listelerdeki mükellefleri tutuklayıp, peyderpey toplama kampına sevketti. Emniyet yetkilileri, ilk olarak 27 Museviyi, ikinci olarak 21 mükellefi, üçüncü olarak da 15 mükellefi, dördüncü olarak 7 mükellefi ve beşinci olarak 12 mükellefi yakalayarak Kemer’deki toplama kampına sevketti.¹²³

Kemer toplama kampına alınan mükellefler kafieler halinde iş yerlerine sürgün edilecekti. Bu amaçla, Tepecik’te Hukuk İşleri Müdürü, Tahsilat Müdürü ve Emniyet

¹¹⁹ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951, s. 48, ve 77-85.

¹²⁰ T.C. 1942 Senesi Hazine Hesabı Umumisi, Ankara, 1944, ss. 657-781; Y.S. Tezel, a.g.e, s. 225-226.

¹²¹ *Yeni Asır*, 29 İkinci Kanun 1943.

¹²² *Anadolu*, 31 İkinci Kanun, 2, 4 Şubat 1943; *Yeni Piyasa*, 12 Şubat 1943.

¹²³ *Ticaret*, 25 Ağustos 1943; *Anadolu*, 24, 26 Ağustos, 2, 8, 30 Eylül 1943.

birinci şube müdüründen müteşekkil bir komisyon kuruldu. Komisyonu, mükelleflerin sağlık durumunu tetkik ederek, 20 kişiden oluşan ilk kafiye Sivrihisar'a sürgün etti.¹²⁴

Hükümetin, İş merkezindeki mükelleflere kendi memleketlerinde çalışma izni vermesi üzerine, İzmir'li mükelleflerden oluşan ilk kafiye 5 Aralık 1943 akşamı, İzmir'e döndü.

İzmir'de toplam 88 mükellef Kemer toplama kampına alındı. Bu mükelleflerden 7 tanesi kampta borcunu ödedi. Geri kalan 81 tane mükellef ise iş merkezine sürgün edildi.¹²⁵

İkinci Saraçoğlu Hükümeti, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere, bütün batılıların demokrasi duygusu ile bağdaşmayan Varlık Vergisi'ni kaldırma kararı aldı. 15 Mart 1944 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 4530 sayılı kanun ile Varlık Vergisi kaldırıldı.¹²⁶

Varlık Vergisi, Türk Ekonomisi'nin II. Dünya Savaşı yıllarında içinde bulunduğu sıkıntıyı gidermek amacıyla çıkarılmasına rağmen, uygulamadaki hatalar yüzünden çıkarılış amacına ulaşamamıştır. Bu vergi varlıklı kesimlerde özellikle de İzmir ticaret çevrelerinde iktidara karşı ürküntü yarattı.

4. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu:

Hükümet, 1945 yılının Mayıs ayında "Çiftçiye toprak Dağıtılması ve çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki kanun Tasarısı"ni Meclis'e sundu. Kanunu çıkarmaktaki amaç, topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve "arazi mülklerinin aşırı derecede büyümlerini ve bir haddten aşağı düşmeleri önlemek"ti. Topraksız köylülere dağıtılacak araziler, hazine arazileri ile kamulaştırılacak olan özel arazilerden karşılanacaktı. kamulaştırılacak özel araziler, büyük mülklerin, genel olarak 5000 dönümü ve özel olara, kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde 2000 dönümü aşan bölümleri ile sahipleri

¹²⁴ Anadolu, 25, 26 Ağustos 1943.

¹²⁵ Anadolu, 6 Birinci Kanun 1943; Faik Ökte, a.g.e, s. 158, Anadolu Gazetesine göre; İzmir'den 77 kişi Sivrihisar'a sevk edildi.

¹²⁶ Ulus, 16 Mart 1944; TBMM. Z.C., C: 8, D: 7, İç: 1, (15.3.1944)

tarafından değil fakat ortakçı ve yarıcı gibi topraksız köylülerce işlenen bölümleri olarak tanımlanmıştı. kamulaştırılacak az-razilerin değeri 1943 yılına kadar bildirilen arazi vergisi matrahlarına eşit olarak belirlenecek, özel kanunla çıkartılacak hazine tahvilleri ile ödenecekti.¹²⁷

Kanun tasarısının en ilginç yönlerinden biri, kurulmak istenilen “çiftçi ocakları” idi. Çiftçi Ocağı arazisi, bölgelerin özelliklerine göre; bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile bireylerinin iş güçlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlikte arazi olarak tanımlanmıştı. 30 dönümden küçük 500 dönümden büyük olamayacaktı. Çiftçi ocakları, veraset yoluyla geçecek miras yapı saklı kalmakla birlikte, tapuda ancak bir kişi adına kayıtlı olabilecekti. Bi aile, her ne olursa olsun birden fazla çiftçi ocağına sahip olamayacak, bir çiftçi ocağı da hiçbir şekilde bölünemeyecekti. Sahibinin ölümü halinde, gerekirse yasal hakemliğe baş vurularak en yetenekli, mirasçı saptanıp ocak ona geçecek, diğer mirasçılarının hakları ocakta pay sahibi olmakla sınırlı kalacaktı. Ocak ancak bir bütün olara satılabilecek ve askerlik ya da hastalık gibi belli özel durumlar dışında kiraya verilemeyecekti.¹²⁸

T. B.M.M’nde kanun tasarısının görüşülmesi, tek parti döneminin en uzun ve en sert tartışmalarına yol açtı. Bu tartışmaların Türk siyasal yaşamında kalıcı etkileri görülmekte kurulan geçici komisyonda yer alan başta, Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteşe gibi büyük arazi sahipleri olmak üzere çok sayıda milletvekili, tasarıya muhalefettiler. Bunun sonucunda, çiftçi ocakları konusu tasarıdan çıkarıldı. Kamulaştırılacak arazilerin bedelinin nasıl ödeneceği somutlaştırılarak tasarının içine alındı. Büyük arazi mülklerinin 5000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması genel kural olarak benimsenirken, kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde büyük mülklerin 2000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, düzenli işletmelerin kamulaştırılma dışı bırakılması koşuluna bağlanarak sınırlandırıldı. Hükümet tasarısının getirdiği kamulaştırma hedeflerinin bir hayli saptırılması karşısında, başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere, daha radikal bir toprak kanunu çıkartılmasından yana olanlar, tasarıya 17. maddeyi eklediler. Bu maddeye göre: Başkalarının arazilerini işletmekte olan ortakçı,

¹²⁷ Y. S. Tezel, a.g.e, s. 326 - 327; TBMM.ZC., VII (17), s. 94’e ek.

¹²⁸ TBMM.ZC., VII (17), s. 94’e ek kanun tasarısı.

yarıcı ya da tarım işçilerine, üzerinde çalışmakta, oldukları arazi kamulaştırılarak dağıtılabilecekti. Arazi sahibine, köylülere aile başına verilecek arazinin üç katı kadarını istediği yerden seçme hakkı bırakılıyordu. Böylece, arazilerini ortakçı, yarıcı maraba gibi topraksız ya da az topraklı köylülere işlettiren toprak ağalarının arazilerinin 90 dönümünden fazlasının kamulaştırılmasına yasal olanak sağlanmış oldu. 17. madde, İnönü'nün büyük baskısı ile komisyondan geçti.¹²⁹

Tasarı, Haziran 1945'te, 17. maddesiyle birlikte kabul edilerek kanunlaştı. Sahipleri tarafından işletilen 500 dönüme kadar olan mülkler korunacaktı. Kamulaştırılacak arazi mülklerinin değeri, arazinin 5000 dönümü aşan bölümü için 1943'e kadar arazi vergisi matrahı olarak bildirilen değer, 2000 ila 5000 dönüm arasındaki bölümü için vergi matrahının iki misli, 2000 dönümün altında kalan bölümleri için ise üç misli olarak hesaplandı.¹³⁰

1945 yılının Temmuz ayında, çıkartılan kanunla da, çiftçiyi topraklandırma Kanunu'nu uygulayacak kamu örgütü kuruldu. Ancak, büyük arazi mülklerinin tasfiyesine yönelik uygulama başlatılmadı. Buna rağmen çiftçiyi topraklandırma önemli siyasi sonuçlar doğurdu. Adanan Menderes, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Emin Sazak, ve Halil Mentеше gibi büyük arazi sahipleri Halk Partisinden ayrılarak, Halk Partisi yönetiminin diğer muhalifleriyle birlikte, Demokrat Partinin kuruluşuna öncülük ettiler.

Türk Hükümeti, savaş sonrasında uygulamayı düşündüğü iktisadi ve sosyal politikayı büyük ölçüde değiştirdi. Yeni dış ve iç siyasal ortam, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yöneticilerini, çok partili parlamenter sisteme geçilmesi gibi yepyeni kaygılarla başbaşa bıraktı. Büyük arazi sahipleri kırsal oyların yönlenmesinde büyük bir etkiye sahip olacaklardı. Başta İnönü olmak üzere, Halk Partili Liderler, iç siyasetle ilgili stratejilerinde adeta ani bir dönüş yaparak, bir yanda sanayici ve işadamları ile ilişkilerini düzeltmeye çalışırken, öte yandan büyük arazi sahipleri üzerinde Toprak Kanunu tartışmalarının baraktığı izleri silmeye yöneldiler.¹³¹

¹²⁹ T.C. Resmi Gazete, 15 Haziran 1945.

¹³⁰ T.C. Resmi Gazete, Haziran, Temmuz 1945, No: 4753 4784.

¹³¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri*, İstanbul, 1967, s.345.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanmasını başlatacak olan tüzüğün çıkarılması 1947 yılının Mayıs'ını buldu. O zamana kadar, büyük arazi mülklerinin kamulaştırılması ile ilgili siyasal istek tamamen ortadan kalkmıştı. Öyleki, İnönü, 1948 yılında bir zamanlar toprak reformu girişimi için TBMM'inde reform tasarısına karşı en güçlü muhalefeti yapan büyük arazi sahiplerinden birisi olan Cavit Oral'ı Tarım Bakanlığı'na getirdi. İnönü, büyük arazi sahiplerine verdiği bu büyük tavizle, partisinin büyük arazileri kamulaştırma düşüncesinden tamamen vazgeçtiğini, kanıtlamış oldu. 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce çıkartılan bir kanunla da, 10 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yeni alanları özel mülk olarak tapuya tesciline getirdiği sınırlamalar kaldırıldı. Yine, 1950 seçimlerinden önce çıkartılan bir başka kanun ile de, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma kanunu, büyük arazi sahipleri için hiç bir kamulaştırma olasılığı bırakmayacak şekilde değiştirildi.¹³²

C. II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA İZMİR'DE MÜLKİ İDARE VE İDARECİLER (1945 - 1950):

Yeni Vali Osman Sabri Adal, zamanında, Seferihisar'da yapılmakta olan hükümet konağı tamamlandı. Karşıyaka - Bayraklı yolu ile Ödemiş - adagide yolunun tamirati tamamlandı. İnşaatı yarım kalan Altay deniz lokali tamamlandı. İzmir - Bergama turist yolunun inşasına vilayet meclisi karar verdi. Tire - Torbalı - İzmir şosesinin, Torbalı - Tire arasındaki 40 kilometresinin onarılması ile, Kemalpaşa'yı Torbalıya bağlayan Karabel yolunun onarılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Cumaovası - Seferihisar - İzmir yolu da onarılacaktı. Tire - Aydın şosesi ile Foça - Yenifoça ve Kuşadası yolları tamir edilip, İzmir - Buca, Torbalı - Selçuk ve Kuşadası - İzmir yolları da asfaltlandı. Kırıklar - Dağkızılda - Torbalı yolunun ise, inşa edilmesi kararlaştırıldı.¹³³

İzmir - Torbalı, Torbalı - Kuşadası - Söke yolu ile İzmir - Menemen - Bergama yolunun devlet yolları arasına alınması kararlaştırıldı. Ayrıca, Torbalı-Tire-Bayındır,

¹³² Y.S. Tezel, a.g.e, ss. 330-331.

¹³³ Anadolu, 19 Mart, 8, 14, 15 Nisan, 16 Eylül, 20 Ekim 1948, 3 Kasım 1949, 21, 23 Haziran 1950; İzmir'de Köycülük, S: 55, İzmir, Aralık, 1948, s. 6-7, S: 56, s. 1, 10-12, S: 59 Ocak 1949, s. 9-10.

Ödemiş-Kiraz ve İzmir-Çeşme yollarının da hususi idare bütçesindeki tahsisat ile kısa zamanda iyi bir hale getirilmesi, herhangi bir güçlükle karşılaşıldığında bu yolların da devlet yolları arasına alınması kararlaştırıldı. Kınık - Göçbeyli, Göçbeyli - Bergama, Efes - Bergama ve Bergama - İzmir yollarının ve Tire'nin boğaziçi bucağından geçip Selçuğun Belevi köyüne ulaşan yol ile Tirenin Gökçen bucağından geçip Ödemiş'in Adagide bucağına varan yolların ıslahı için de vilayet bütçesinden tahsisat ayrılması kararlaştırıldı. İzmir - Tire - Ödemiş - Bozdağı ile Bergam - Kale yolunun turistik yollar arasına alınması istendi. Tire - Bayındır - Ödemiş şoseleriyle, Karaburun, Seferihisar Foça ve Çeşme yolları turistik yollar kapsamına alınmış, ve yapımına başlanmıştır.¹³⁴ Bademler köyü ile Urla arasındaki yol 1950 senesinin Haziran ayında tamamlandı.

Torbalı'da bir kaymakam evi inşası kararlaştırıldı. Kuşadası plajında modern tesisler yapılacaktı.

İzmir'de Vali Osman Sabri Adal zamanında da; Milli eğitim ile ilgili önemli çalışmalar yapıldı. Dikili'de halkın yardımı ile ortaokul inşaatı tamamlandı. Ayrıca, Torbalı'da 2, Kuşadası'nda 2, Bergama'da 7, Bayındır'da 2, Ödemiş'de 9, Tire'de 5, Kiraz'da 5 ve Kınık'da da 5 olmak üzere 46 adet okul yapılması kararlaştırıldı. Menemen, Dikili, Armutlu ve Foçada ise birer ilkokul inşaa edilecekti. İzmir'in Kuruçeşme mevkiindeki zeytinlik okulunun satın alınması ile Karşıyaka'nun Bostanlı okuluna pavyon ilavesi için vilayet bütçesine ek ödenek ayrılması kararlaştırıldı.¹³⁵

İzmir Vilayeti'nin hududları içinde bulunan Ağamemnon, Urla, Çeşme, Şifne, Bergama ve Kuşadası ilçelerindeki kaplıca ve içme sularının bulunduğu yerlerde yeni tesisler yapılması kararlaştırıldı. Buralardan sağlanabilecek su miktarını tesbit edilmek için, bir etüdün yapılması gerekiyordu. Bu amaçla; Bayındırlık bakanlığından bir jeolog ve bir de su mütehassısının görevlendirilmesi istendi. Bayındırlık bakanlığınca, jeolog olarak Doktor Feriç Zimmerman ile Su İşleri İzmir Şube Müdürü Adanan Sacak Bey

¹³⁴ *Anadolu*, 1 Mart, 29 Haziran, 5 Temmuz, 29,30 Eylül 1949, 7, 11, 25 Ocak, 4, 15 Şubat, 11 Nisan, 30 Haziran, 11, 13 Ağustos, 13 Ekim 1950; *İzmir'de Köycülük*, S: 55, İzmir, (Aralık), 1948, s.7-8.

¹³⁵ *L'ILLustration de L'Orient...*, s. 12 - 13; *Anadolu*, 23 Ekim, 15 Kasım, 19 Aralık 1948; 7, 28 Ocak, 1, 3 Şubat 1950.

görevlendirildi. Emiralem bucağının bazı köyleri ile Bornova'nın Doğanlar köyünün su tesisatının da yapılması kararlaştırıldı.

Çeşme ile diğer ilçe ve kasabaların imar planlarının bayındırlık Bakanlığı uzmanlarınca yapılması kararlaştırıldı. Çeşme'nin su tesisatının yapılması için, gerekli maddi yardım Bayındırlık Bakanlığın'ca yapıldı.

Vali O. Sabri Adal, Marşal Yardımı gereğince, Türkiye'ye gelecek olan zirai alet ve makina-elerden İzmir'deki küçük çiftçilerin de faydalanması için, gerekli görüşmeleri Tarım ve Bayındırlık Bakanlığı ile yaptı. Bunun sonucunda, İzmir'e yolların ıslahı için bir takım makinalar geldi.

1945 yılının, Temmuz ayında çıkan çiftçiyi Topraklandırma kanunu İzmir'de de uygulandı. Bu kanuna dayanarak, 1948 yılının Haziran ayında Bayındır'daki köylülere toprak dağıtılarak, bunların tapuları verildi. Buna göre; Burgaz köyündeki 92 çiftçi ailesine 222 adet tapu ile 1933 dönüm arazi ve Yusufllu köyündeki 5 çiftçi ailesine ise, 5 tapu ile 77 dönüm bahçelik arazi verildi. Ödemiş'de ise, 16 köyde şimdiye kadar hazineye ait 5120 dönüm vakıf arazisinden 2730 dönüm ve belediye arazisinden de 376 dönüm olmak üzere, toplam 8217 dönüm arazi 515 çiftçi ailesine 716 adet tapu ile birlikte dağıtıldı. Foça'nın 8 köyünde ise; (Geren, İlpınar, Kocamehmetler, Bağarası, Yenifoça, Horozgediği ve Kozbeyli) 476 aileye 3685 dönüm arazi devlet tarafından verildi.¹³⁶

10 Haziran 1949 tarihli Vilayet İdare Kanunu gereğince; İzmir'in de içinde bulunduğu 9 vilayette mevcut olan idare heyeti azalıkları lağvedildi. Bunun yerine, daire amirlerinden meydana gelen bir heyet gerektiğinde idari kaza vazifesini görecekti. İzmir'de yeni vilayet idare heyeti, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, hukuk işleri, veteriner ve tarım müdürlerinden meydana geliyordu.¹³⁷

1949 yılının Ağustos ayında, İzmir'in Karaburun ilçesi ile köylerinde deprem meydana geldi. İlçede zelzeleden zarara uğrayan evler yeniden inşaa edildi. Zelzelenin tesiri Menemen'de de görüldü. Menemen hükümet konağı da tamir edildi.¹³⁸

¹³⁶ Anadolu, 1 Mart, 12 Haziran 1949; 26 Mart 13 Ekim, 30 Aralık 1950; İzmir'de Köycülük, S: 57, İzmir, 1949, s. 3.

¹³⁷ T.C. Resmi Gazete, 18 Haziran 1949, S. 7236, İdare Dergisi, Y: 35, Ocak - Şubat 1965, S: 292, S. 201-222; Anadolu, 7 Haziran, 31 Temmuz, 3 Ağustos 1949.

¹³⁸ Anadolu, 17 Ağustos 1949; 13 Ekim, 27 Aralık 1950.

Vali Osman Sabri Adal'ın başkanlığında, Beden Terbiyesi İzmir bölgesi istişare heyeti toplandı. Toplantı sırasında, Fuar sahasında 3-4 bin kişilik bir kapalı spor sarayı kurulması kabul edildi. Kapalı spor salonu, fuar zamanında sergi salonu olarak kullanılacaktı.¹³⁹

Vali, vilayetin sağlık işleriyle de ilgilendi. İzmir'deki sıtma hastalığı ile mücadele için; sıtma savaş başkanı ile beraberindeki doktor ve memurlar başta İnciraltı plajı olmak üzere, Ağamemnon ılıcaları bölgesinde bir tarama yaptılar. Ayrıca, civardaki bataklıklar, durgun sular, lağımlar, helalar, havuzlar ve kanalizasyonlar da tesbit edilerek, eldeki imkanlarla buradaki zararlılarla mücadele edildi.

İzmir'de kuduz hastalığı ile mücadele etmek için bir kuduz tedavi merkezi inşaa edildi. Memleket Hastahanesi'nin yatak sayısı 320'den 470'e çıkarıldı. ayrıca, Ağamemnon ılıcaları ile Urla'nın malgaca mevkiindeki içme suları da sıhhi ve modern tesisler ile otellere sahip oldu. Eşrefpaşa Hastahanesine önceden, il özel idaresinden ödenek verilirken, 1950 yılında hastahane İzmir Belediyesi'ne devredildi.

1950 yılında, İzmir'de bir verem tecrithanesinin tesis edilmesi Sağlık bakanı Ekrem Hayri Üstündağ tarafından kararlaştırıldı. Ayrıca, Çalışma Bakanlığınca, İzmir İşçi Hastahanesi'nin İşçi Sigortalı Kurumuna devredilerek, bütün masraflarının bu kurumdan karşılanması kararlaştırıldı.

İzmir Belediyesi tarafından Birinci Kordon'dak şehir Oteli'nin inşaatının bitirilmesi için, Marşal Yardımından bir miktar tahsisat ayrılmasını Devlet Bakanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu sağladı.¹⁴⁰

1950 yılının Aralık ayında, Bulgaristan'dan İzmir'e 70 göçmen geldi. Göçmenler, Balçova ılıcalarının hususi muhasebeye ait binalarına yerleştirildiler. Kızılay göçmenlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamak için bir aş ocağı kurdu. Daha sonra, göçmenler gidecekleri yerlere sevk edildiler.¹⁴¹

¹³⁹ Anadolu, 23 Aralık 1949.

¹⁴⁰ İzmirde Köycülük, S: 56, İzmir, Ocak, 1949, s. 9; L'ILLustration de L'Orient..., s. 21-28; Anadolu, 22 Haziran, 1 Ekim 1948; 4 Ocak, 13 Ekim, 28 Aralık 1950.

¹⁴¹ Anadolu, 9, 28 Aralık 1950.

1 - 10 Haziran 1949 Tarihli Vilayet İdare Kanunu:

10 Haziran 1949 tarihli Vilayet İdare Kanununun yayınlanması ile İzmir'in de içinde bulunduğu 9 vilayette 1929 tarihli Vilayet idare Kanunu'yla meydana getirilen "vilayet idare heyetleri azalıkları" kaldırıldı. Onun yerine, İzmir ile 9 ilde, il idare şube başkanlarından meydana gelen bir heyet oluşturuldu. Bu heyet gerektiğinde, illerde idari kaza vazifesini görecekti.¹⁴²

1949 tarihli vilayet İdare Kanunu'nun getirdiği yenileklerden bir diğeri ise, mülki taksimatta vilayet yerine "il" , kaza yerine "ilçe" ve nahiye yerine ise "bucak" teriminin kullanılmasıdır. kanunun 1. maddesinde, "Türkiye merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafya durumuna, iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller ilçelere ve ilçeler de bucaklara bölünmüştür. ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir."denilmektedir.¹⁴³

Yeni İdare Kanunu ile, valilerin yetkileri de genişletildi. Valilerin, özellikle memurların nakil, tayin ve izin işlerindeki yetkisi, 1929 tarihli vilayet idare kanununa göre daha fazla arttırıldı.(Madde 9-27).

1949 tarihli kanun il il yönetiminde önemli yeri olan "mektupçuluk" görevi de kaldırıldı. Mektupçuların yerine, illerde vali muavinleri ile hukuk işleri müdürleri bulunarak, onun yaptığı işleri yapacaktı.(Madde 7)¹⁴⁴

Nahiyeler (bucaklar) da, birer "nahiye meclisi (bucak meclisi)" kurulmasına akarar verilmesi, 1949 tarihli vilayet İdare kanun'unu 1929 tarihli kanundan ayıran bir diğer farktır. (Madde 52 - 56).

"Bucak (nahiye) meclisleri, bucağa bağlı belediye meclisleri ve köy ihtiyar kurulları tarafından aralarından veya kendi köy ve kasabaları halkından olmak üzere hariçten seçecekleri birer üyeden teşekkül eder.

¹⁴² T.C. Resmi Gazete, 10 Haziran 1949; T.C. Dahiliye Vekaleti, *İdare Dergisi*, Y: 35, Ocak - Şubat, 1965, S: 292, s. 201.

¹⁴³ T.C. Dahiliye Vekaleti, *İdare Dergisi*, Y: 35, S: 292, s. 201; *Anadolu*, 19 Haziran 1949; T.C. Resmi Gazete, 18 Haziran 1949.

¹⁴⁴ T.C. Resmi Gazete. 18 Haziran 1949; T.C.İdare Dergisi, Y:35, S.292, s.203-210.

Bucağın sabit veya gezici doktoru, “doktoru olmayan yerlerde” sağlık memurları, veterineri, ziraat muallimi, sabit veya gezici başöğretmenleri meclisin tabii üyesidirler.¹⁴⁵

Meclise seçilen üyelerin görevleri dört yıl sürer yeniden seçilmeleri caizdir. “Bucak Meclisi, yılda bir defa Ekim ayının başında toplanır. Toplantı süresini meclis belirler. (Madde 53). Bucak meclisi, bir yıl süre ile kendi üyeleri arasından dört üyeden müteşekkil bir bucak komisyonu seçer. Bu komisyonun başkanı bucak müdürüdür. Bucak komisyonu, en az ayda bir kere toplanarak bucak meclisinin toplantı halinde olmadığı zamanlarda meclis görevi yapar.” (Madde 54)¹⁴⁶

1949 tarihli Vilayet İdare Kanunu ile Türkiye’de ve İzmir’de yeni bir dönem başladığı için çalımamızı burada kesmeyi uygun bulduk.

2-İzmir’in Mülkî Taksimatı (1936 - 1950) :

1936 yılının Mart ayında; İzmir’in Kemalpaşa kazasının birbirine çok yakın olan “Zeamet” ve “Tepe” köyleri birleştirilerek “Zeamet köyü” adı altında yeni bir köy kuruldu. Yine aynı tarihte, İzmir’in Tire kazasının “Rahmanlar” köyü, “Işıklar” köyüne bağlandı. Ayrıca, Torbalı kazasının Belenbaşı ve Kırıklar köyleri de bu kazadan ayrılarak, Buca nahiyesine bağlandı.¹⁴⁷

Aynı yılın Nisan ayında ise; Manisa Vilayeti’nin Turgutlu kazasına bağlı “Kerpiçli, Horozan ve Veliler (Süleymanlar” köyleri de bu kazadan ayrılarak İzmir Vilayetinin Ödemiş kazasına bağlandı.¹⁴⁸

1940 yılının Mart ayında, İzmir’in Çeşme kazasının Barbaros nahiyesine bağlı olan “Uzunkuyu, Zeytinler, ve Ovacık” köyleri bu kazadan ayrılarak Urla kazasının merkezine bağlandı. Ayrıca, Bayındır’a 7 kilometre mesafedeki Hacı İbrahim mahallesine bağlı “Tokatbaşı” mevkiinin de müstakil bir köy haline getirilmesi kararlaştırıldı.

¹⁴⁵ T.C. Dahiliye Vekaleti Vilayet İdaresi Umum Müdürlüğü, **Vilayet İdare Kanunu 1929**, Ankara, 1929, s.104-105 ve 117-118; T.C.Dahiliye Vekaleti İdare Dergisi, Y:35 S.292, s.217-219.

¹⁴⁶ **Anadolu**, 21 Mart 1936.

¹⁴⁷ **İdare Mecmuası**, Yıl: 9, Nisan 1936, S: 97, s. 519.

¹⁴⁸ **Yeni Asır**, 2, 6, 16 Mart 1940; **Anadolu**, 2, 6, 16, Mart 1940.

Bunun yanında Ödemiş kazasının “Karakova” mahallesi de müstakil bir köy haline getirildi.¹⁴⁹

Şubat 1941’de İzmir Vilayeti’nin Menemen kazasının Haykıran köyüne bağlı “Belen” mahallesinin 300 nüfusu ihtiva etmesinden dolayı müstakil köy olması kararlaştırıldı. Aynı şekilde, Menemen’in Kesik köyüne bağlı “Maltepe” mahallesi de, bağlı bulunduğu köyden ayrılarak bağımsız bir köy haline getirildi. İzmir’in Kuşadası kazasına bağlı “Tırha” köyü de buradan ayrılarak Aydın Vilayeti’ne bağlandı. İzmir’in, Kızılbahçe (Güzeblahçe) nahiyesinin “Karacık” köyünün de doğrudan İzmir merkeze bağlanması kararlaştırıldı. Ayrıca, İzmir’in Kemalpaşa kazasının “Yaka” köyü de Bornova nahiyesine bağlanacaktı. İzmir Vilayet Meclisi, Karaburun kazasının “Denizgiren” nahiyesinin merkezinin “Parlak” köyüne naklini kabul etti.¹⁵⁰

Manisa Vilayeti’nin “Kapukaya ve (Hacı) Ömerli köylerinin” bağlı buldukları vilayetten ayrılarak, İzmir’in Bergama kazasına bağlanması kararı alındı.

1942 yılının Şubat ayında ise, Aydın Vilayeti’nin karapınar nahiyesine bağlı “Akmesçit” köyünün İzmir’in Tire kazasına bağlanması kararlaştırıldı. Aynı yılın Nisan ayında, İzmir Vilayeti’nin Değirmendere nahiyesine bağlı “Çamlı” köyünün Seydiköy mahiyesinin Keler köyü ile birleştirilmesi kabul edildi.¹⁵¹

İzmir Vilayet meclisinin 1943 yılının Mart ayında yaptığı toplantıda Seydiköy nahiyesinin adının “Cumaovası” olarak değiştirilmesi kararlaştırıldı.

1945 yılının Ocak ayında, Manisa Vilayeti’nin merkez kazasına bağlı olan “Erkeçli” köyü, İzmir Vilayetinin Bergama kazasının Zeytindağ nahiyesine bağlandı.¹⁵²

1947 yılının Ekim ayındaki İzmir Vilayet Meclisi toplantısında, Soma’nın “Elmadere” köyünün Bergama’nın Kınık nahiyesine bağlanması kabul edildi.¹⁵³

¹⁴⁹ B.C.A., Dosya No: 165 /4 /8; **İdare Dergisi**, Yıl: 14, Şubat 1941, S:155, İstanbul, 1941. s. 2510 ve 2562; S: 156, Mart 1941, s. 2635 - 2637; **Anadolu**, 19 Şubat 1941; **BCA.**, Dos. No. 149 / 26 / 1.

¹⁵⁰ **Yeni Asır**, 14, 18 Şubat, 1942; **Anadolu**, 14, 18 Şubat 1942, 5 Mart 1941; **İdare Mecmuası**, Y: 14, Nisan 1942, S: 168, İstanbul, 1942, s. 3479.

¹⁵¹ **Yeni Asır**, 20 Mart 1943; **B.C.A.**, Dos. No: 173 / 1 / 10

¹⁵² **Anadolu**, 7 Ekim 1947.

¹⁵³ **Güzelyurt Mecmuası**, S: 68, 15 Ağustos 1953, Adana, 1953, s. 16; **Yeni Asır**, 25,30 Aralık 1947; **Anadolu**, 3, 4, 7 Ocak 1948.

1948 yılının Ocak ayında, İzmir Vilayeti'nin Ödemiş kazasının Kiraz bucağı, kazadan ayrılarak "Kiraz" adıyla yeni bir kaza haline getirildi. Aynı şekilde, İzmir'in Bergama kazasının Kınık bucağı da, Bergama'dan ayrıldı. "Kınık kazası" adıyla müstakil bir kazaya dönüştürüldü. Böylece İzmir Vilayetinin kazalarının sayısı 16'ya yükseldi. Yeni Kınık kazasına, Bergama'dan 68 köy ile Manisa'nın Soma ilçesinden ise, Kınık'a yakınlığı ve iktisadi bağılılığı sebebiyle 8 köy eklendi. Böylece, Kınık kazası, 74 köy ile 30 binden fazla nüfusa sahip oldu. Bergama kazasına da, yine Manisa'nın Yunddağı bucağının 24 köyü yakınlık ve ekonomik bağılılıkları sebebiyle eklendi. Böylece, Bergama 98 köylü, 3 bucak ve 50 nüfuslu bir ilçe oldu.

İzmir'in Ödemiş kazasının da 129 köyü ile 109 bin nüfusu bulunmaktaydı. Ödemiş'den 33 köye ve 27 bin nüfusa sahip Kiraz bucağı, bağımsız bir kaza haline gelerek ayrıldı. Bu sebeple, Ödemiş 96 köye, 3 bucağa ve 70 bin nüfusa sahip bir ilçe haline geldi. Yeni kurulan Kiraz ilçesinin dağ köyleri arasında yer alan "İğdeli" de bir bucak haline getirildi.

1948 yılının Eylül ayında, İzmir'in Buca bucağının Kızılcıllu mahallesinin Kançeşme mevkiinde "Kançeşme" adı ile biri İzmir'e diğeri ise, Buca belediyelerine bağlanmak üzere 2 mahalle kuruldu. Yine aynı ay içinde, yeni kurulan Kınık İlçesinin Turanlı bucağında bağlı "Örenli köyü"nü Bergama'ya bağlanması ve Kiraz ilçesinin "Halılar" köyünün "Akkeçeli" mahallesinin müstakil köy olarak idare edilmesi İzmir Vilayeti il Genel Meclisi toplantısında kabul edildi. Yine aynı toplantıda, Kınık İlçesinin Göçbeyli köyünün bucak haline getirilmesi kabul edildi. İzmir'in karaburun ilçesinin "Parlak köyünün" bucak merkezinin "Küçükbahçe" köyüne nakli ile Bergama'nın Yunddağı bucağı 5 köyü (Örselli, Kahahüseyin, Yenice, Bınar ve Süngülülü) ile birlikte Manisa İline bağlandı.¹⁵⁴

1950 yılının Ocak ayında, Değirmendere bucağına bağlı, müstakil bir köy iken, Cumaovası bucağının keler köyüne bağlanan "Çamlı" mahallesinin tekrar müstakil bir köy haline getirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, Kiraz ilçesinin "Kırkköy" mahallesinin de bağımsız bir köy haline getirilmesi İzmir Vilayet Meclisi'nce kabul edildi.

¹⁵⁴ Anadolu, 30 Temmuz 7, 22, 25 Eylül 6, 9 Ekim 1948.

1948 yılının şubat ayında ise, Tire'nin Karatekeli köyünün Çepniler mahallesi bu köyden ayrılarak, Çayrılı (Çepniler) adı ile bağımsız bir köy haline getirildi. Tire'nin Boğaziçi köyüne bağlı "Yenioba" yöyü de, bucak merkezine uzak olup, Tire merkeze daha yakın idgi. Hem bu sebepten, hem de iktisadi işlerini de Tire ile görmekte olduğundan dolayı, "Yenioba" köyünün bucağı olan Boğaziçi ile irtibatının kesilip tire bağlanması kararlaştırıldı.¹⁵⁵

1950 yılının Aralık ayında ise; Menemen ilçesinde, "Helvacı" ve "Seyrek" adında iki bucak kurulması ile Ödemiş'in Beydağ bucağına bağlı "Yenişehir" ve "Karaman" köylerinin Kiraz ilçesine bağlanması kabul edildi. Ayrıca, Kiraz ilçesinin Cevizli köyüne bağlı "Küçük İbrahimler" mahallesinin "Ören Köyüne " bağlanması ile Kiraz'ın Gedik köyüne bağlı, "Karabaş" mahallesinin müstakil köy haline getirilmesi İzmir İl Genel Meclisinde kararlaştırıldı.¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ Anadolu, 4, 18, 25 Ocak, 1 Şubat 1950.

¹⁵⁶ Anadolu, 20 Aralık 1950.

1935-1980 Yılları Arasında İzmir'in Mülki Taksimatı

1935-1040 ¹⁵⁷	1940/1945 ¹⁵⁸	1945-1950 ¹⁵⁹	1955-1960 ¹⁶⁰
1-İzmir Merkez Kazası	1-İzmir merkez kazası	1-İzmir merkez ilçesi	1-İzmir merkez ilçesi
2-Bayındır kazası	2-Bayındır kazası	2-Bayındır ilçesi	2-Bayındır ilçesi
3-Bergama kazası	3-Bergama kazası	3-Bergama ilçesi	3-Bergama ilçesi
4-Çeşme kazası	4-Çeşme kazası	4-Çeşme ilçesi	4-Çeşme ilçesi
5-Dikili kazası	5-Dikili kazası	5-Dikili ilçesi	5-Dikili ilçesi
6-Foça kazası	6-Foça kazası	6-Foça ilçesi	6-Foça ilçesi
7-Karaburun kazası	7-Karaburun (Ahırılı)kazası	7-Karaburun ilçesi	7-Karaburun ilçesi
8-Kuşadası kazası	8-Kuşadası kazası	8-Kuşadası ilçesi	8-Kuşadası ilçesi
9-Kemalpaşa kazası	9-Kemalpaşa (Nif) kazası	9-Kemalpaşa ilçesi	9-Kemalpaşa ilçesi
10-Menemen kazası	10-Menemen kazası	10-Menemen ilçesi	10-Menemen ilçesi
11-Ödemiş kazası	11-Ödemiş kazası	11-Ödemiş ilçesi	11-Ödemiş ilçesi
12-Seferihisar kazası	12-Seferihisar kazası	12-Seferihisar ilçesi	12-Seferihisar ilçesi
13-Tire kazası	13-Tire kazası	13-Tire ilçesi	13-Tire ilçesi
14-Torbalı kazası	14-Torbalı (Tepeköy)kazası	14-Torbalı ilçesi	14-Torbalı ilçesi
15-Urla kazası	15-Urla kazası	15-Urla ilçesi	15-Urla ilçesi
		16-Kınık ilçesi	16-Kınık ilçesi
		17-Kiraz ilçesi	17-Kiraz ilçesi
			18-Karşıyaka ilçesi

¹⁵⁷ T.C.Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı - 20 Teşrin-i evvel 1935., C.6, Ankara 1937, s.14, 38.

¹⁵⁸ T.C.Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı - 20 İlk Teşrin 1940, Ankara, 1940. s.324-338. T.C.Dahiliye Vekaleti İdare Taksimatı - 1940., İstanbul, 1940, s.101-103; T.C. Dahiliye Vekaleti, İdare Taksimatı 1944.,Ankara, 1944.s.92-93.;İzmir'de Köycülük Emirler ve Öğütler Dergisi, S:11, İzmir 1945, s.33. Türkiye İdare Taksimatı'nda Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler. İstanbul 1945.s.6-29.

¹⁵⁹ Yeni Asır, 25, 30 Aralık 1947; Anadolu, 3, 4, 7 Ocak 1948; T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Umumi Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Ankara, 1950 s.210-217., T.C.Başbakanlık Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 2 Ekim 1945, Ankara 1945, s.297-311.

¹⁶⁰ Osman Yalçın, İzmir, İstanbul, 1957, s.20-24; T.C.Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı - 23 Ekim 1955, Ankara 1961, s.275-286.

IV.BÖLÜM

MÜLKİ İDARE'NİN ALT KADAMESİ

A-VİLAYETİN YÖNETİM BİRİMLERİ

İzmir Vilayetinin yönetim merkezi, Konak meydanındaki Saat Kulesi ve Ayşe Hatun Camii'nin arkasında yer alan Vilayet Konağı idi. Vilayet Konağı önündeki geniş bahçede Ayşe Hatun Camii, bahçenin güneyinde Kemeraltı Caddesi ve Sarkışla, kuzeyinde ise sonradan yapılan Sultani binası vardı. Bu gün olduğu gibi incelediğimiz dönemde de vilayet konağı yer bakımından yetersiz idi. Bu sebeple, vilayetin yönetim birimleri vilayet konağı dışındaki çeşitli binalara dağılmıştır.

İzmir'de Vali'nin başında bulunduğu vilayetin yönetim birimleri şunlardı :

1. Vali ve Vali Muavini, 2.Vilayet Meclis-i Umumiyesi, 3. Vilayet Encümeni (Encümen-i vilayet), 4. Vilayet İdare Meclisi, 5.Adliye, 6. Defter-i Hakani Müdürlüğü, 7. Posta ve Telgraf Müdürlüğü, 8. Emniyet Müdürlüğü, a)Polis, b)Jandarma, 9. Muhasebe-yi Hususiye, 10. Nafia Müdürlüğü, 11. Orman ve Maden Müdürlüğü, 12. Ziraat Müdürlüğü, 13. İstatistik Müdürlüğü, 14. Sağlık Müdürlüğü, 15.Maarif Müdürlüğü, 16. Gümrük Müdürlüğü, 17. Baytarlık (Veteriner Müdürlüğü)

1. Vali ve Vali Muavini

a.Vali

Vilayetin idari ve siyasi durumundan, hükümete karşı sorumlu olan kişisi validir. Vali, vilayette bütün kanun, nizam ve emirleri uygulatma ve icra yetkisine sahiptir. 1852 yılında, Bab-ı Aliye bağlı bir memur olan valilerin yetkileri arttırıldı. Muhassıllar, mal müdürleri, kaza ve nahiye meclisleri azası, zaptiye zabitanı valilerin idaresi altına girdi. Valiler bu memurları azletme yetkisine de sahipti. Valilerin yetkileri, eyaletlerdeki asayişin sağlanmak amacıyla yine genişletildi. 1858 yılındaki Memurun Kanunnamesi ile eyalette

meydana gelecek her türlü işin mercii vali oldu, Bütün kanun, nizam, emir ve tenbihleri icra eder. Eyalette meydana gelen zulüm ve gadır birinci derecede vali sorumludur. Şahsi ve beledi emniyeti sağlayıp, eşkiya ile mücadele etmek de valinin görevidir. Ayrıca, eyaletteki devlet varidatının miktarının tesbit eder, vergilerin toplanması ile ilgilenir. Eyaletteki memurların amiri olup, memuriyet vazifelerine yakışmayacak harekette bulunanları görevinden de alabilirdi. Eyalet dahilindeki imar edilmemiş olan araziye, civardaki köyler halkına işletmekten de vali sorumludur. Ayrıca, valiler yol ve köprü yaptırarak, devletin gelirlerini arttırmak için nehirlerin eşya nakleylemek için kullanabilirlerdi¹.

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile, valilerin emri altında vilayette, vali muavini, defterdar, mektupçu, umur-u ecnebiye, ticaret, ziraat, maaarif müdürleri tarik eminleri, defter-i hakani, emlak, nüfus ve evkaf idareleri reisleriyle alaybeyi bulunması kararlaştırıldı.

13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli Vilayet Nizamnamesi ile ise, her sene umumi meclisin toplanmasından önce, vilayet bütçesini düzenleyerek, önce encümen-i vilayete, daha sonra vilayet umumi meclisine sunmak görevi valiye verildi. Meclis de bütçeyi tasdik ederdi. Vali her ay yapılan harcamaların evraklarını vilayet encümenine verirdi. Nehirlerden, ulaşımı tehdit etmeyecek şekilde su almak ve nehir kenarlarında iskeleler inşaa edilmesine ruhsat verme yetkisine vali sahip oldu.²

Vilayet maarif müdür ve müfettişlerinin oyu ile özel okulların açılması ve maarif müfettişi aracılığıyla bu okulları denetlemek yetkisi valilerin maarifle ilgili görevleri arasında yer alır.

Valinin emrinde ve maiyyetindeki memurların maaşlarının ve vilayetin harcamalarının vilayet hususi gelirlerinden karşılamak için vilayet hususi muhasebe kalemi ile müdürü görev yapar (Madda 98). Vilayet hususi muhasebe müdürü, her sene gelecek

¹ Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma", *İdare Dergisi* Yıl 13, 1 Kanun 1939, s.1316-1322.

² M.Savacı Eyüboğlu, "Kanun-u Esasi ve Hatt-ı hümayun (7 Zilhicce 1293)", *İdare Dergisi*, Yıl: 22, Kasım-Aralık 1952, S:213 Ankara, 1952, s.118; *İdare-yi Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun İdare-i Hususiyeye Müteallik Kısmı*, 13 Mart 1329, B.y.y., B.t.y., s.45.

senenin tahmini bütçesi ile geçmiş senenin kesin bütçesini, meclis-i umuminin toplantısından bir buçuk ay önce vilayet makamına sunmak zorundadır.

Vilayetdeki, özel görevi olan memurların azli bizzat valiye aittir³. Vali, bütün vekaletlerin, vilayetteki temsilcisi idi. Böylece, vilayetlerde merkezîyetçilik geliştirilmeye çalışılıyordu. 1329 (1913) tarihinde de valilerin yetkileri arttırıldı.

Böylece, valilere doğrudan doğruya daha önce merkeze ait olan ve kanunen tayin olunan belirli konularda karar verme hakkı verildi. Bu yetkiyle bir vilayetin valisi; 1- Bir takım küçük ve büyük memurları seçme veya onaylama hakkına sahip oldu.

2-Tayini merkeze ait memurlar hakkında şikayet hakkı verildi. Ayrıca, belirtilen süre geçilmemişse bu memurlar hakkında karar verme hakkına da sahiptir.

3-Hakimler dışındaki bütün memurlar hakkında uyarı, takdir, maaş kesintisi yapma maaş veya sınıf düşürme cezası vermek ve görevden almak hakkı da valilere verildi⁴.

18 Nisan 1929 tarihli Vilayet İdare Kanunu ile ise; Valilerin her vekaletin ayrı ayrı mümessili olup, vilayete ait işlerde vekaletlerle haberleşmesi hükmü getirildi. Aynı şekilde vekaletler de, idari, siyasi haberleşmeler ile vilayete ait haberleşmeleri de doğrudan vilayete yazacaklardı.

1929 tarihli Vilayet Kanununun, 1913 tarihli kanunundan farkı ; Vali'nin her ay nihayetinde ve lüzum gördüğü diğer zamanlarda hakimlerle, ordu, mensupları dışındaki idare, şube reislerini ve lüzumlu gördüğü diğer memurları heyet halinde toplayarak vilayet işleri hakkında kendilerinden malumat istemesidir.

Yeni kanunun 58. Maddesi ile, Dahiliye Vekaleti lüzum gördüğü vilayetlerde, mülkiye ve hukuk mezunlarından meydana gelen idare heyetleri teşkil edebilecekti. Ancak, idare heyetleri daha 1869 tarihli İdareyi Umumiye-yi Vilayet Nizamnamesi ile "Meclis-i İdare" adıyla teşkil edilmişti. Şube reisleri ve seçilmiş azadan meydana geliyordu⁵.

26 Kasım 1931'de hükümet, TBMM'e 1851 sayılı bir layiha verdi. Bu layiha ile valilere verilen yetkiler daha da arttırıldı. Valiler, emrindeki memurları yargılama

³ İdare-i Umumiye-yi Vilayet Kanununun İdare-i Hususiye'ye Mütteallik Kısmı, 13 Mart 1329, B.y.y., B.t.y., s.50.

⁴ "Türkiye'de Vilayet İdaresi", İdare Dergisi, Yıl:8, Nisan 1935, S:85, İstanbul, 1935, s.761.

⁵ T.C.Resmî Gazete, 5 Mayıs 1929; T.C. Vilayet İdare Kanunu 1929, Ankara, 1929, s.115-118.

yetkisine de sahip oldular. Aynı şekilde, valiler de vekillere karşı ayrı ayrı mesul oldular. Gerektiğinde vekiller, valileri takdir edip, ihtar cezasına da çarpırılabilirdi. Valiler, yaptıkları teftiş sırasında görevinde kalmasını sakıncalı buldukları memurları da görevlerinden alabilirlerdi⁶.

1949 yılındaki il idare konunu ile ise, valilerin tayin edilmesi için; İçişleri Bakanlığı'nın ataması, Bakanlar Kurulunun kararı ve Cumhurbaşkanı'nın tasdiki gerekiyordu. Valiler lüzumunda tayinlerindeki usule uygun olarak kadro aylığı ile merkez emrine alınarak, İçişleri Bakan'ının belirleyeceği işlerde görevlendirilebilirlerdi⁷.

İzmir Vilayetinde 1833-1952 yılları arasında aşağıda belirtilen valiler görev yaptı. Bunlar⁸ :

1- Yakub Paşa	2 Haziran 1833
2- Fethi Paşa	22 Ağustos 1837
3- Çengelöğlü Tahir Paşa	21 Ağustos 1838
4- Halil Kamili Paşa	Nisan 1839
5- Yusuf Muhlis Paşa	Mayıs 1841
6- Said Mehmet Paşa	Haziran 1841
7- Salih Mehmed Paşa	27 Şubat 1842
8- Yakup Paşa	Mart 1843
9- Sadullah Paşa	2 Kasım 1845
10- Yakub Paşa	26 Mayıs 1847
11- Halil Mehmed Paşa	12 Kasım 1848
12- Ragıb Paşa	4 Temmuz 1851
13- Halil Kamil Paşa	13 Ekim 1851
14- Ali Paşa	17 Ocak 1852
15- Şekip Paşa	--
16- Hekim İsmail Paşa	7 Ekim 1853

⁶ "Türkiye'de Vilayet İdaresi", *İdare Mecmuası*, Y:8, S:85, Nisan 1935, İstanbul, 1935, s.763-764.

⁷ *T.C.Resmî Gazete*, 18 Haziran 1949.

⁸ Tuncer Baykara, *XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, İ.Ü. EFTB, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1965-1966, s.58-59; Adnan Bilget, *Son Yüzyıllarda İzmir Şehri (1849-1949)*, İzmir, 1949, S.17; *İzmir İl Yıllığı*, 1967, İzmir 1967, s.60. Listedeki Valilerden (1864-1950) yılları arasında İzmir'de görev yapanların biyografileri Ek I'de bulunmaktadır.

17- Süleyman Paşa	27 Ocak 1855
18- Mahmud Nedim Paşa	4 Eylül 1856
19- Mustafa Paşa	28 Mart 1857
20- İşkodralı Mustafa Paşa	20 Mart 1857
21- Halil Kamil Paşa	20 Aralık 1858
22- Muammer Paşa	15 Ağustos 1859
23- Kayserili Ahmed Paşa	20 Haziran 1860
24- Osman Paşa	10 Ağustos 1860
25- Hasan Rıza Paşa	18 Eylül 1861
26- Mehmed Reşid Paşa	2 Aralık 1861
27- Kayserili Ahmed Paşa	15 Mart 1863
28- Kabuli Paşa	15 Şubat 1864
29-M.Raşid Paşa	10 Aralık 1864
30- Süreyya Paşa	15 Temmuz 1866
31- Sabri Paşa	4 Haziran 1867
32- Hekim İsmail Paşa	16 Mart 1868
33- Veliyüddin Paşa	15 Temmuz 1869
34- Sadık Paşa	26 Ekim 1870 ve 3 Haziran 1872
35- Hamdi Paşa	25 Eylül 1871
36- Emin Paşa	19 Ağustos 1872
37- Sabri Paşa	21 Eylül 1872
38- Hüseyin Avni Paşa	17 Kasım 1872
39- Süreyya Paşa	27 Ocak 1873
40- Hamdi Paşa	11 Mart 1874
41- Ahmed Rasim Paşa	23 Ocak 1875
42- Hüseyin Avni Paşa	26 Nisan 1875
43- Ahmed Paşa	4 Nisan 1875
44- Esad Paşa	19 Eylül 1875
45- Hurşid Paşa	4 Aralık 1875
46- Sabri Paşa	5 Ağustos 1876

47- Hamdi Paşa	6 Şubat 1878
48- Midhat Paşa	5 Ağustos 1880
49- Ali Paşa	19 Mayıs 1881
50- Hacı Naşid Paşa	20 Temmuz 1883
51- Hakkı Paşa	24 Ağustos 1885
52- Halil Rıfat Paşa	20 Ekim 1885
53- Nazif Paşa	12 Ocak 1887
54- Hüseyin Rıza Paşa	2 Mayıs 1888
55- Halil Rıfat Paşa	21 Haziran 1889
56- Abdurrahman Paşa	30 Ekim 1891
57- Hasan Fehmi Paşa	22 Haziran 1893
58- Kamil Paşa	11 Kasım 1895
59- Faik Bey	14 Ocak 1906
60- M.Şerif Rauf Paşa	21 Ekim 1908
61- Galip Bey	7 Mart 1909
62- Mehmet Ferit Paşa	20 Mart 1909
63- Müşir Kazım Paşa	2 Mayıs 1909
64- Mahmut Muhtar Paşa	17 Eylül 1909
65- Hüseyin Nazım Paşa	16 Ekim 1910
66- Celal Bey	28 Ocak 1911
67- Reşit Bey	18 Ağustos 1912
68- Nazım Paşa	23 Ocak 1913
69- Rahmi Bey	29 Eylül 1913
70- Tahsin Bey	9 Ocak 1918
71- Ethem Bey	1 Kasım 1918
72- Nureddin Paşa	26 Ocak 1919
73- Ahmed İzzet Paşa	23 Ocak 1919
74- Cavit Bey	1 Mayıs 1920
75- Macit Bey	26 Ekim 1920
76- M. Abdülhalik(Renda)Bey	11 Ekim 1922

77- Aziz (Akyürek) Bey	8 Ağustos 1922
78- İhsan Paşa	22 Temmuz 1924
79- Kazım (Dirik) Paşa	27 Mart 1926
80- Fazlı Güleç	9 Ağustos 1935
81- Ethem Aykut	29 Mayıs 1939
82- Fuat Tutsal	5 Ağustos 1940
83- Sabri Öney	3 Temmuz 1943
84- Şefik Soyer	26 Ocak 1944
85- Osman Sabri Adal	19 Şubat 1951
86- Muzaffer Tuğsavul	28 Ocak 1952

b-Vali Muavini :

1864 tarihli Vilayet İdare Nizamnamesiyle, valilere ayrıca bir muavin verildi. Valinin bulunmadığı zamanlarda kendisine vekalet ederdi. Vali tarafından kendisine havale edilen işleri de görmekle vali muavini mükellefti⁹.

18 Haziran 1949 tarihli kanun ile ise, valiliğin yazılı işlerinin düzenlenmesinden de vali muavini olacak kişi, en az altı yıl kaymakamlıkta bulunmuş ve bu hizmetin iki yılını doğuda geçirmiş kişiler arasından seçilip tayin edilirdi¹⁰.

2-Vilayet Meclis-i Umumisi :

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle, vilayetlerde vilayet umumi meclislerinin kurulması kararlaştırıldı Vilayet Meclis-i Umumisi, senede bir kere toplanarak, vilayetin genel ve özel idaresine ait meselelerin müzakere edildiği yerdir. Meclis, yol ve köprülerin onarılması, bir senede yapılmasına lüzum görülen yolların mesafelerini tespit etmek, ticaret, sanayi ve maarifin geliştirilmesi ile vergilerin taksimi, toplanması ve yeni

⁹ T.M.Yaman, a.g.m., Y: 13, 2. Kanun 1940, S: 142, İstanbul, 1940, s. 1412.

¹⁰ T.C.Resmi Gazete, 18 Haziran 1949.

vergiler koyma ve itibar sandıklarının kurulması yetkilerine sahiptir. Ayrıca, her türlü hububat tohumunun ve cinsinin ıslahı, malların (meydan, çayır ve mesire) alınıp, satılması ve değiştirilmesi ile, hastane ve ıslahhanelerin binalarının tamiriyle uğraşır¹¹.

Vilayet Meclis-i Umumisi, hükümet veya vali tarafından müzakere edilmesi istenen her türlü iş hakkında da oy kullanır. Meclis, mahalli icaplara göre, münasip zamanda toplanır. Toplanma zamanı 40 günü geçmez. Valinin işi çıkarsa memurlarından biri vilayet umumi meclisine vekalet eder. Meclisin toplanması için, azanın üçte ikisinin bulunması gerekir. Görüşmelere dışarıdan kimse katılamaz. Meclis'deki görüşmeler sırasında, yol, emlak, umumi maarif, ticaret ve ziraat vs. Hakkında geçmiş ve gelecek senelere ait daire müdürlerinin verdiği raporlar tetkik ve müzakere edilir¹².

1876 Kanun-ı Esasîsi ile, evkafa ait emlak, akar ve paraların vakıfların koydukları şartlar ve eski uygulamalar şeklinde sarfi, hayır işlerine sarfolunmak üzere vasiyet edilen paranın yerinde haracanması ve yetimlere ait mal ve mülkün hususi nizamnamesine göre, idaresi maksadile her kazada, her milletin bir cemaat meclisi bulunacaktı. Bu meclisler, düzenlenecek özel nizamnamesine göre, her milletin seçilmiş ferdlerinden meydana gelecektir. Aynı zamanda, yine bu meclisler, mahalli hükümetleri ve vilayet umumi meclislerini merci olarak tanıyacaktı¹³.

3- Vilayet Encümeni :

Encümen-i Vilayet; vilayetin bütçe taslağını hazırlayarak, vilayete bağlı dairelerin gelir ve gider bütçe taslaklarını inceleyerek işlerin takip ve denetimini sağlardı. Encümen-i Vilayet yapılacak işler için, vilayet ile belediyeye ödenek verir. Ayrıca, işlerin yürümesini sağlayarak, yapılan harcamaları kontrol ederdi¹⁴.

Vilayet Encümeni, valinin başkanlığında toplanıp meclis-i umuminin kararları doğrultusunda çalışırdı. Meclis-i umumi üyeleri arasından seçilen temsilcilerden vilayet

¹¹ T.M.Yaman, a.g.m., Y: 13, 1. Kanun 1939, S:141, İstanbul, 1939, s.1509-1519, 2.Kanun 1940, S:142.İstanbul, 1940, s: 1317-1322.

¹² T.M.Yaman, a.g.m., Y: 13, 2. Kanun 1940, S: 142, s.1318-1321.

¹³ M.Savacı Eyübloğlu, a.g.m., s.118.

¹⁴ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, s.y.

encümeni oluşturulurdu. İzmir'de Encümen-i vilayet, şehrin Türkleşmesine katkıda bulundu. Karşıyaka bölgesindeki Papaz Köyü'nün ismi Türklükle ilgili olmadığı için, encümen-i vilayet tarafından "Bostanlı Köyü" diye değiştirildi. I. Dünya Savaşından itibaren İzmir Encümen-i Vilayetinin baş katibi görevini Şevki Bey yaptı¹⁵.

4- Vilayet İdare Meclisi :

Vilayet İdare Meclisi, hükümetçe gerekli olan her türlü mukaveleleri akd ve tanzim eder. Öşür ve gümrük idaresinin düzenlenmesi, devlete aid ormanların düzenlenmesi, maden işlerine, devlet binaları inşaatına ve lüzumu halinde fevkalade zamanlarda kullanılacak koruyucu ve zabtiye askerlerine ait tahsisat ve masrafların gelir ve masraflarının teftişini, hükümete ait menkul ve gayr-ı menkul mal ile mülke nezaret, belediye meclisleri kararlarının incelenmesi, livalar arasındaki yolların inşası, vilayet dahilinde ticaret ve ziraat gibi menfaatler, kaza ve köylerin irtibatlarının kesilmesi veya birbirine bağlanması, ıslahhane, hastahane, gurabahane tesis edilmesi, panayır, pazar yerleri, kabristan mahalleri tahsis ve değiştirilmesi, sahipleri bulunmayan yerlerin alınıp satılması gibi işler ona ait olup, sancaklar (livalar) idare meclislerinin birinci derecede uydukları maddeleri ve vali tarafından kendisine havale olunan her türlü işleri inceleme, danışma kararnamesini valiye vermekle mükelleftir¹⁶.

Meclisin idari davalarda vazifesi de vilayet memurlarının memuriyetten dolayı meydana gelen suçları hakkında incelemeler yaparak, özel memur nizamnamesine göre cezalarını tayin etmek, vilayetin gerek daireler, meclisler ve memurlarının gerekse mahkemelerle ve memuriyet vazifelerine ait yetkiyle meydana gelebilecek ihtilafları inceleme, halkın hükümet memurları aleyhinde vukubulan şikayetlerini, hükümetle ferdler arasındaki anlaşmalara dair olan davaları yönetmekle ilgilenir.

¹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1923.

¹⁶ T.M.Yaman, **a.g.m.**, Y: 13, 2. Kanun 1940, s.1317-1320.

İdare meclisi, şahsi hukuka ait şer'i ve nizami muhakemelere müdahaleye ve cezai işlerde beş aza, idare işlerinde heyetin yarısından fazlası bulunmadıkça tartışma ve görüşme yapma yetkisi yoktur. Tartışmalar hakkında usule uygun zabıt tutulur¹⁷ .

13 Mart 1329 tarihli Vilayet Umumi İdare Kanunu'na göre, her vilayet merkezinde valinin veya vali muavininin başkanlığında, naip, defterdar, mektupçu, maarif müdürü ile müftü, ruhani liderler ve geçici azalardan oluşan bir idare meclisi bulunur.

Yine 1329 tarihli kanun ile, Dahiliye Nezareti İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanununu, geçici şeklinde uygulamaya koyarak, idare meclisinin seçilmiş üyelerini (müntehap azasını) sürekli hale getirdi. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti kurulunca, 14 Ocak 1926 tarihli Vilayet İdare Kanunu ile müntahap azalık kaldırıldı. Bunların vazifeleri de Belediye heyetlerine verildi. Ayrıca, "Meclis-i İdare" yerine "Vilayet İdare Heyeti" denilmeye başlanmıştır¹⁸ .

"Vilayet idare heyeti; valinin riyaseti altında mektupçu, defterdar, maarif müdürü, nafia baş mühendisi ile sıhhiye ve ziraat müdürlerinden teşekkül ederdi.

Valinin mazereti halinde muavinini ve muavini bulunmayan vilayetlerde mektupçuyu heyete riyaset etmek üzere tevkil edebilirdi.

Lüzum görülen vilayetlerde valinin riyaseti altında bulunmak ve mülkiye veya hukuk mektepleri mezunlarından intihap edilmek üzere üç azadan müteşekkil idare heyetleri tesisine Dahiliye Vekaleti mezdur¹⁹ .

Vilayet İdare Heyetleri; vilayet idare şubelerinin kaymakamların ve kaza şubeleri ile nahiye müdürlerinin lazım-ı icra kararları aleyhinde menfaati haleldar olanlar tarafından bu kararların esas maksat, salahiyet ve şekil itibarı ile kanun veya nizamnameye muhalefetlerinden dolayı ikame olunan iptal davalarına bakacaktı.

18 Haziran 1949 tarihli il İdare Kanunu ile meclis-i idare heyeti azalığı görevi kaldırıldı. Onun yerine, il idare şube başkanları aldı. Şube başkanları kendi şubelerine taalluk eden işlerin yürütülmesinden ve şubeleri memur ve müstahdemlerinin kanun,

¹⁷ T.M.Yaman, ay.yer.

¹⁸ "Türkiye'de Vilayet İdaresi", *İdare Mecmuası*, Y:8, S: 85, Nisan 1935, İstanbul, 1935, s.760-762., 1329, *İdare'yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu*, B.t.y., B.y.y. s.129.

¹⁹ T.C.Resmî Gazete, 18 Haziran 1949.

tüzük, yönetmelik ve hükümet karalarıyla belirtilen ödev ve görevlerinin sürat ve intizamla yapılmasından valiye karşı sorumludurlar".

1949 tarihli kanun ile, ayrıca il idare kurulunun üyeleri de değişti. "Mektupçuluk" görevi kaldırıldı. Onun yerine, hukuk işleri müdürü bakacaktı. İl idare Kurulu, valinin başkanlığı altında hukuk işleri müdürü, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner müdürlerinden teşekkül ederdi.

Vali, idare kurulan başkanlık etmek üzere vali muavinini de görevlendirebilirdi.²⁰

5- Adliye :

İzmir'in I. Dünya Savaşı içinde, konsolosluk mahkemeleri, şeriye mahkemeleri, ticari ve askeri mahkemeler olmak üzere çok yönlü bir hukuki yapısı bulunuyordu. Şehrin kurtuluşundan sonra, İzmir'de sıkıyönetim ilan edilip, askeri valilik makamı kuruldu. Bunun sebebi, İzmir'de güvenliği sağlamak ve normal hayata geçişi hızlandırmaktı. Şehirde sıkıyönetim ilan askeri mahkemelerin kurulmasına yol açtı. İzmir'in kurtuluşundan kısa bir süre sonra işgal döneminde işlenen suç ve yolsuzluk davalarına bakacak, gezici 1. numaralı İzmir Divan-i Harbi Askeri Mahkemesi şehre gelerek çalışmalarına başladı²¹.

Divan-ı Harbin yanında, İzmir'de Nail Bey'in başkanlığına tayin edildiği Cinayet Mahkemesi de faaliyet gösteriyordu. Nail Bey, 11 Ekim 1923'te görevine başladı. İzmir Barosu başkanlığı görevini ise; İzmir Dava Vekilleri Cemiyeti'nin de başkanlığını yapmakta olan Mustafa Nuri Bey ifa ediyordu²².

1930 yılında İzmir merkezde; 1 Ağırceza Mahkemesi, 1 Asliye Ceza Mahkemesi, 2 Asliye Hukuk Mahkemesi, 1 Ticaret Mahkemesi, 1 Sulh Mahkemesi 1 Sulh Hukuk ve Sulh Ceza Mahkemesi, 1 İcra Dairesi ve 5 icra Memurluğu bulunuyordu. Ayrıca, 1 Müdde-i umumi (savcı), 6 müdde-i umumi muavini, 2 müstantik (sorgu hakimi), 10

²⁰ T.C.Resmi Gazete, 18 Haziran 1949.

²¹ Tanin, 11 Şubat, 3 Haziran 1923.

²² Türk Sesi, 24 Haziran, 12 Ekim 1923; Yenigün, 22 Nisan 1923; Hakimiyet-i Milliye, 22 Nisan 1923.

başkatip ve muavini ve 1 tabib-i adli, 63 zabıt katibi ve 23 mübaşir adliye teşkilatında görevli idi²³.

Şehirde bulunan 3 Sulh Ceza Mahkemesinden I. ve II. şahsi ve amme davaları görmekte, III. ise yalnız inhisarlar, orman ve belediye cezalarından meydana gelen davalara bakmaktaydı. Bu üç mahkemeye 1936 yılından 2175 dosya devredildi. 1937 başından Temmuz başına kadarki 6 aylık zamanda 2663 dosya daha eklenmiş ve toplam 4838 dosya olmuştu. I. Sulh ceza Mahkemesinde bu zaman içerisinde toplam 1723 dosyadan 844 adedi; II. Sulh Ceza Mahkemesinde 1951 evraktan 1160 adedi; III. Sulh Ceza Mahkemesinde 1364 evraktan 677 adedi karara bağlanmıştı²⁴.

1939 yılında mahkemelerde bir değişiklik olmuş ve Asliye Hukuk Mahkemeleri ilga edilmişti. Bu karara göre, İzmir'deki I. ve II. Asliye Hukuk Mahkemeleri lavğedilmiş ve birbirinden ayrı 4 Asliye Hukuk Hakimliği oluşturulmuştur. Lavğedilen bu iki hukuk mahkemesine ait işlerin de iki hakim tarafından tedviri uygun görülmüştür²⁵.

6- Defter-i Hakani Müdürlüğü :

Vilayetin emlak, arazi ve nüfusunun idaresi emlak ve araziye ait tasarruf ve mülk edinme muamelelerinin mevcut kanun ve nizamnamelere göre idaresi vazifesini yerine getirir. Günümüzdeki anlamı Tapu Müdürlüğüdür²⁶.

Defter-i Hakani Müdüriyeti ünvanı 1923 yılında Umur-u Tasarrufiye Müdüriyetine dönüştürüldü. Bu değişiklik de Maliye Vekaleti Tarafından İzmir ile diğere vilayetlere duyuruldu²⁷.

²³ T.C.İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı, İzmir, 1932, s.97-98.

²⁴ Yeni Asır, 11 Temmuz 1937; Selma Muslu, 1929-1940 Yılları Arasında İzmir'de Sosyal Hayat, E.Ü. SBE. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996, s.31.

²⁵ Yeni Asır, 8 Eylül 1939.

²⁶ T.M.Yaman, a.g.m., Y: 13, 2.Kanun 1940, s.1513.

²⁷ Türk Sesi, 15 Haziran 1923.

7- Posta ve Telgraf Müdürlüğü :

Osmanlı Devleti, posta ve telgraf işletmeciliğinden sınırlı olarak yararlanıyordu. Çünkü, sadece kıyı şeritlerinde, şehirlerde değil, iç kesimlerde bile yabancı postahaneler vardı. Hiç bir anlaşmaya dayanmadan kurulmuş olan bu postahaneler devletin posta işletme hakkını çığneyerek devlet gelirlerini sömürdüler ve kaçak maddeleri ülkeye soktular.

XIX. yy'ın ikinci yarısında, İzmir'de ayrı ayrı bir posta ve bir de telgraf bürosu vardı. Osmanlı Posta ve Telgraf Örgütünün yanı sıra, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya kendi ticaret etkinliklerini öne sürerek birer postahane açmışlardı. İlk kez, Fransızlarla Avusturyalılar 1837 'de kendi postahanelerini kurdular. Sonra da 1879'da Ruslar, 1882'de İngilizler, 1890'da da Almanlar birer postahane açtı. Yunanlıların bürosu ise 1897'de savaş nedeni ile çalışmasına ara verdi. Yunanlılar'ın mektupları, Avusturya Postası aracılığı ile gelip gidiyordu. Dağıtım işlerini Osmanlı Postahanesi yapıyordu. Yunan bürosunun özel durum dışında her büro, her yöne gönderilen mektupları kabul etmekteydi. En yaygın servise sahip olması nedeniyle Avusturya bürosunun iş hacmi yoğununda. Rus bürosu ise, yalnız kendi ülkesine giden koli ve mektupları kabul etmekteydi.

XIX.yy'ın ikinci yarısında, İzmir Sancağı'nda toplam 6 uluslararası telgraf istasyonu vardı. Bu istasyonlarda Türkçe ve Fransızca telgraf çekilebilmekteydi²⁸.

H.1325 (1907) tarihli Vilayet Meclisi toplantısında, İzmir Urla-Çeşme arasında bir posta sürücülüğü meydana getirilmesi kararlaştırıldı. Bu durumda, İzmir Telgraf ve Posta Baş Müdüriyeti'ne bildirildi²⁹.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başında Kapitülasyonları kaldırmasına rağmen, yabancı posta merkezlerinden kurtulamadı. Sevr Antlaşması bu kuruluşları onayladı. Yunan işgali döneminde Yunan postahaneleri çalışıyordu. Türk ordusu İzmir'e girdiğinde şehirdeki yabancı posta merkezlerinin tümü kapalıydı. T.B.M.M. hükümeti, yabancı posta idarelerin, "Türkiye Posta İdareleri" ile birleştirerek haberleşmeye milli bir hüviyet

²⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, H.1326, İzmir, 1326, Def'a, 25, s.125-127.

²⁹ Aydın Vilayeti Meclisi, H. 1325 Senesi Mukarreratı, B.t.y., B.y.y., s.42-43.

kazandırdı. Lozan Antlaşmasınının 113. maddesiyle Türkiye'de bulunan yabancı posta merkezlerinin tümü uluslararası platformda kaldırıldı³⁰.

İzmir'in kurtulduğu gün olan 9 Eylül 1922'de çere iller ile haberleşme yapılamadı. Çünkü, Yunanlılar kaçarken şehirdeki tüm telgraf hatlarını tahrip etmişlerdi. Hatlar uzun çalışmalardan sonra, çalışır hale getirildi. Ancak, Postahane binası, İzmir Büyük Yangınında yanınca tüm emekler boşa gitti. Ankara hükümeti, İzmir gibi işlek bir ticaret merkezinde haberleşmenin ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bu nedenle, Ankara yönetimi İzmir'in iç ve dış haberleşmesini düzenlemeye çalıştı. Öncelikle telgraf merkezlerinde çalıştırılmak üzere eleman alınmaya başlandı³¹. Ankara Posta Müdürü Avni Bey, İzmir postalarını düzenlemek için Ankara'dan ayrıldı. Ayrıca, Maliye Vekaleti de İzmir'de yanan postahanein yerine yenisini yapmak için 100.000 TL. ödenek ayırdı. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bu konuda girişimde bulunurdu³².

Önceleri İzmir'de telgraf haberleşmesinin yavaş işlediğinden şikayet edildi ise de, İzmir'de haberleşme gün geçtikçe iyileşti. 1923 yılının Nisan ayında İzmir ile İstanbul arasına yeni bir telgraf hattı çekilerek önceleri Ankara kanalıyla yapılan İzmir-İstanbul telgraf görüşmeleri doğrudan yapılmaya başlandı. 1922 yılının Aralık ayında, Vilayet, İzmir şehrini de kapsamak üzere 30 km çapında resmi ve ticari telefon şebekesi kurmak için girişimde bulundu. Bu teşebbüs, Dahiliye Vekaletine bildirildi³³. Vilayet, telgraf şebekesini kurma hakkını belediyeye vermek istediğini Ankara'ya yazı ile bildirdi. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü isteği uygun buldu. İzmir Belediyesi de, İzmir 'de kurulacak telefon şebekesi için proje hazırlamak amacıyla, 1923 Haziran'ında uzun yıllar telefon mektebi müdür ve muallimliğinde bulunan, Birinci Dünya Savaşı'nda, dört yıl devamlı İstanbul telefon şirketini idare eden Emin Bey'i İzmir'e davet etti. Bu kişi, İzmir'e gelerek çalışmalara başladı. 14 Ekim 1923'de ise, belediye heyeti ve valinin başkanlığında yaptığı toplantıda, yakında telefon şebekesinin kurulmasına başlanacağı bildirdi. Vilayet ve belediyenin haberleşme konusundaki çalışmalarına, İzmir halkı da katıldı. Bornova halkı,

³⁰ S.Sürgevil, a.g.e, s.48; Cemil Birsnel, *Lozan*, C.II, İstanbul, 1933, s.154.

³¹ *Şark*, 3 Ekim 1922.

³² *Yenigün*, 4, 5 Kasım 1922.

³³ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1923; *Yenigün*, 26 Nisan 1923, 25 Aralık 1922.

tüm masrafları kendilerine ait olmak üzere, nahiyenin bütün köylerini telefonla merkeze bağladı³⁴ .

1923 yılında vilayetin posta telgraf ve telefon gelirleri 24 posta merkezi için 49.286.140 kuruş, iken giderleri ise, 12.322.148 kuruş idi³⁵ .

8- Emniyet Müdürlüğü :

a) Polis Müdürlüğü ve Jandarma Komutanlığı

26 Ağustos 1922 'de başlayan Türk Taarruzuyla Yunan ordusunun bozulması üzerine Türklerin katliam yapamasından korkan azınlıklar, Anadoludan ayrılmak amacıyla İzmir'e geldiler. Türk ordusu İzmir'e girdiğinde şehir, yerli Rumları Yunan ordusunun kalıntıları ve Ermeni çetecilerle dolu olup, nüfusu iki misline çıkmıştı.

Kurtuluşun sonra İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. Vilayetin asayişini sağlamak işini ordu üstlendi. 9 Eylül 1922'de Fahrettin Paşa, İzmir'e geldi. İzmir'de bir merkez komutanlığı kurularak, emrine inzibat kıtaları verildi. Bu kıtaları Yunanlıların kaçarken bırakmış oldukları motorlu araçlara bindirildi ve şehir içi devriyeler oluşturuldu³⁶ . 10 Eylül 1922 sabahı İzmir'e giren Birinci Kolorduya bağlı Sekizinci Tümen, İzmir'de emniyetin sağlanmasıyla görevlendirildi. Kazım Paşa'nın başında bulunduğu Tümen, İzmirde kurulmuş bulunan karakol ve devriyeleri devraldı. İzmir askeri Valisi olan Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'ya, 13 Eylül 1922'de oluşturulan Mevki Komutanlığı ve bu komutanlığın emrine giren Sekizinci Tümenine verilerek, İzmir şehrinin emniyet ve asayişini korumak ve körfezi savunmak görevi verildi. Mevkii komutanlığı döneminde İzmir'de sadece büyük yangın meydana geldi.

İzmir'in ilçelerinde ise, emniyeti meydana getirilen jandarma karakolları temin ediyordu. Bu karakollar, bir yandan denizden gelebilecek tehlikeleri savuşturmak için kıyı

³⁴ Tanin, 18 Mart, 17 Ekim 1923; Türk Sesi, 7 Haziran 1923; Hakimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1923.

³⁵ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, B.t.y., B.y.y.

³⁶ Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922, İstanbul, 1970, s.355; Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, 6.Kısım, III.Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1969, s.144.

devriyeleri çıkardılar³⁷. Fahrettin Paşa, İzmir'e girdikten sonra, hükümet ve belediye ile işbirliği yaparak, polis teşkilatına da işlerlik kazandırdı. 1922 yılının Aralık ayında, İzmir'de 130 Polis görev yapıyordu. 1923 yılında, İzmir Polis Müdürlüğüne eski İstanbul merkez memurlarından Osman Bey tayin edildi. İzmir Polis müfettişi ise, Cemil Bey idi. İzmir Polis Müdüriyetini ilgilendiren en önemli sorun, yankesicilik ve soyguculuk gibi adi suçlar idi³⁸.

1937 yılında, İzmir Emniyet Müdürlüğü ve müdürlüğüne bağlı kısım başkanlıkları Hükümet binasında bulunuyordu. Ayrıca, Karantina, Keçeciler, Çorakkapı, Kemer, Bayraklı, Karşıyaka, Alsancak, Müteferrika ve İkiçeşmelikte polis merkezleri ve bu merkezlere bağlı noktalarda karakollar bulunmaktaydı. Bunlar dışında Pasaport'ta bir deniz polis merkezi mevcuttu³⁹.

9- Muhasebe-yi Hususiye :

Vilayete bağlı dairelerde çalışan bir çok devlet memurunun maaşını aldığı muhabe-yi hususiye tüzel kişiliğe sahipti. Valinin başkanlığı altında da çalışmalarını sürdürüyordu. Vilayet gelirlerinden pek çoğu bu dairede toplanırdı. Yine, harcamaların pek çoğu içinde ödenek yine bu daireden çıkardı. Vilayet dahilinde senelik olarak kiraya verilen idare-yi hususiye akarata vardı. 1923 yılında, vilayet idare-yi hususiye akaratından 6.000.000 kuruş kira geliri elde etti. Vilayet, aynı yıl bu akarata 2.924.726 kuruş masraf yaptı⁴⁰.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve 1923 yılında İzmir Vilayeti Muhasebe-yi Hususiye Müdürlüğü görevini Tahsin Bey yürütüyordu⁴¹.

³⁷ **Ahenk**, 8, 9, 11 Temmuz 1923; **Hakimiyet-i Milliye**, 9, 16, 21, 25 Şubat, 1, 18 Mart, 3 Mayıs, 8 Ekim 1923; **Yenigün**, 20 Kasım 1922, 5 Nisan 1923.

³⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Temmuz 1923; **Türk Sesi**, 9 Temmuz, 2 Ekim 1923; **Ahenk**, 17 Eylül 1923; **Tanin**, 8 Temmuz 1923; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, C.I, Ankara, 1975, s.187.

³⁹ İzmir ve civarı T.T.A.Ş., **Telefon Kılavuzu 1937**, İzmir, 1937, s.6-7.

⁴⁰ **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği**.

⁴¹ Muhasebe-u Hususiye dairesinin diğer çalışmaları için, Bkz. **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği**.

10-Nafia Müdürlüğü :

1911 (1325) tarihli Vilayet Meclisi toplantısında İzmir Vilayet merkezi ile ona bağlı kaza yollarının 710.000 km'sinin tamir edilmesi kararı alındı. Bunun için senelik 135 bin liralık bir harcama yapılması gerekiyordu. Ayrıca, Seferihisar kazasında hastane ve jandarma koğuşu tesisi ile, kazanın Sığacık limanının da rıhtım inşaa edilmesi kararlaştırıldı.

Yine aynı toplantıda, İzmir'deki üç bulvarın Mösyö Polikarup ve Vitalis tarafından tertip edilmesi, Basmane Blavista yolu ile, Basmahane-Bursa yolu güzergahı ile hükümet dairesinin yanından geçip, Salepçizade hanının arkasından Gureba Hastahanesi'nin önüne kadar uzanan bir yol yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, İzmir'in Çirkince köyüne bir yol yapılacaktı. Karşıyaka-Soğukkuyu-Dedebaşı-Şemikler yolu da bozulduğu için tamir edilmesi gerekiyordu. Bunun yanın da, İzmirdeki lağımaların tamir ve ıslah edilerek, vilayet merkezinde bir polis okulu yapılacaktı.

Küçük Menderes nehrinin yatağının dolup taşması üzerine, kanallar açılarak nehrin taşması önendi. Ayrıca, nehrin yatağı ile aktığı yol temizlendi⁴².

1913 yılında Karşıyaka ile Serinkuyu arasında otomobil işletilmesi kararlaştırıldı. 1913 tarihli, Aydın Vilayeti Meclisi toplantısında, Ödemiş-Adagide köprüsünün, Foça-Menemen, Manisa-Akhisar, Alaşehir-İnegöl, Eşme-Kula, Meğri-Kemer, Dikili-Ayazmend-Ayvalık yolları ile Akçay köprüsünün yapılması nafia encümenince kararlaştırıldı. Yine bu toplantıya, İzmir-Manisa yolunda Suphi Bey'in otomobil işletmesi kararı alındı. Bunun yanında, Kuşadası su yolları ile Vezir ve Osmanağa su yolları da tamir edilecekti⁴³.

İzmir büyük bir liman şehri ve ticaret merkezi olması sebebiyle bayındırlık hizmetleri gelişmişti. Şehrin kurtuluşundan kısa süre sonra yanması, bu ihtiyacı daha da

⁴² Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 1325 Senesi Mukarreratı, B.t.y., B.y.y., s.21-23, 40-41, 47-48 ve 53-54.

⁴³ Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1329 Senesinde ve beşinci devreyi içtimaisinde ittihaz ettiği mukarrerat, Aydın 1329, s.41-42, 66, 77, 88 ve 125.

arttırdı. Nafia Müdüriyeti bayındırlık konusunda belediyeye destek oldu. İzmir Vilayeti, 1923 yılında bayındırlık işleri için 12.938.287 kuruş harcama yaptı⁴⁴.

Hem I .Dünya Savaşı yıllarında, hem de 1923 yılında İzmir Nafia Müdürlüğü başmühendisliği ve nafia müfettişliği görevini Ali Nihat Bey yaptı⁴⁵.

1930-1932 yılları arasında, vilayet yolları üzerinde 634 km. uzunluğunda esas tamirat, 500 metre uzunluğunda çeşitli tamirat şose ve şoseye tahvil edilen 189 km. uzunluğunda sanayi imaletiyle birlikte toprak onarımı ve 175.50 metre açıklığında 36 adet ahşap köprü ve 251.70 metre açıklığında 57 adet kargir ve betonarme köprü ve menfez inşa edilmiştir⁴⁶.

1936-1937 yılları arasında İzmir Vilayetinde nafia işleri olarak şu faaliyetler yapılmıştır.

İzmir - Torbalı - Tire yolu, İzmir-Seferihisar, İzmir-Urla-Çeşme yolu, İzmir-Mersinli-Bornova-Manisa yolu, İzmir - Menemen - Bergama yolu, Mersinli - Çamdibi, Bayraklı - Bornova, Cumaovası - Şaşal, Dedebaşı - Yamanlar, Menemen - Muradiye, Bergama - Kal'a, Bergama - Soma, Bergama - Dikili, Bergama - İvrindi, Bergama-Kozak, Dikili-Ayvalık, Seferihisar - Kavakdere, Seferihisar - Sığacık, Urla - Bademler, Subaşı - Selçuk, Selçuk - Kuşadası, Ödemiş - Dadbey - Halkapınar - Gölçük, Ödemiş-Allah deyen, Ödemiş-Çatal, Ödemiş - Adagide, Kiraz - Doğancılar, Tire - Aydın, Tire - Çatal, Bayındır - Çatal, Bayındır - Sinancılar, Bayındır - Tokatbaşı, Türkeli-Foça, Bağarası-Yeni Foça, Aliağa-Manisa, Reşadiye - Çandarlı, Tire - Adagide, Kemalpaşa-Karabel - Torbalı, İzmir- emalpaşa - Kasaba ve Gülbahçe - Karaburun yollarında şase, tamir ve onarım yapıldı. Ayrıca; Vilayet etüv garajı, ziraat okulunun fenni kuluçka binası, Tire Bahçekahve İlkokulu, Asansör ilkokulu, Kınık İlkolulu, Ödemiş'deki Kutlu okulu, Kemalpaşa İlkokulunun pavyonu, Halkapınar Tayyare sahasının tanzimi, Eşrefpaşa hastanesine pavyon ilavesi, Bostanlı ilk okulunun onarılması, Ödemiş Emmioğlu okulunun yeniden inşası, Buca'da yeniden hayvan sergisi yaptırılması, Bergama ilimevinin ikmal inşaatı, Gazi ilkokulunun yeniden inşası, Şehit Fazıl, Tevfik Fikret ve Kuşadası

⁴⁴ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.

⁴⁵ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.

⁴⁶ İzmir Vilayeti Umum Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir 1932, s.14-16.

İlkokullarının onarılması, Memleket hastahanesinin ve Eşref Paşa hastahanesinin tamiratının yapılması, Torbalı aygır deposu ile Salepçioğlu hanında tamirat yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Nafia atölyesi tamirhanesi yeniden yapıldı⁴⁷. Ağamemnon ilhalarında yapması kararlaştırılan modern inşaat ve tesisatın projesini hazırlamak için bir müsabaka açıldı. Kazananlar da tesbit edildi.

1937 yılında ise, İzmir ile ona bağlı kazalardaki 26 adet, 45 metre açıklığında tabliyesi ahşap köprü tamir edildi. Dört metre açıklığında bir adet betonarme köprü de inşa edildi. Seydiköy mektebinin inşası için gerekli olan para temin edildi. Ayrıca, Bayındır ile Foça ile diğer yerlerdeki okulların inşası ve tamirleri kararlaştırıldı⁴⁸.

1938 yılında ise, İzmir turistik yollarının ilk bölümü 1.194.090 lira 67 kuruş mukabilinde Reji Jeneral Döşümenüfer Etruva Püplik Şirketine ihale edildi. İhale edilen yolları 1-Bostanlı-Karşıyaka- Paralı köprü (Asfalt inşası)ve Şehitlik köprüsüne kadar parke inşası, Paralıköprü Stadyum yolu parke inşası, Alsancak istasyon meydanının yapılması ile Mersinli-Bornova asfaltının, Güzelyalı-İnciraltı ve Arapçı-Efes yolu şasesinin inşası kararlaştırıldı⁴⁹.

1939 senesi fevkalade bütçesinde kabul edilen tehsilatla şose silindirajı yapıldı. 15 adet betonarme köprü inşa edildi. İzmir Turistik yollarının ilk partisi Reji Jeneral döşümenüfer Etruva Püplik namındaki Fransız şirketine ihale edildi⁵⁰.

1940-1942 yılları arasında, İzmir Vilayetinde İkinci Dünya Savaşının yokluk ve sıkıntılara rağmen nafia faaliyetlerine devam edildi. Tire iltisakı-Bayındır yolu, İzmir-Çeşme, Ödemiş-Çatal yolu, İzmir-Tire, Urla-Bademler yolu, Ödemiş-Adagide, İzmir-Turgutlu-Kemalpaşa, Kızılçullu-Buca yolu, İzmir-Manısa, Bergama-Soma, Kızılçullu-Köy enstitüsü yolu, Örnekköy-Yamanlar yolu, Dikili-Altınova yolu, İzmir-Torbalı-Tire, İzmir Bergama, Selçuk-Kuşadası, Ödemiş-Bozdağ-Salihli yollarının şosesi, kaldırımı, onarımı yapıldı ve köprüleri tamir edildi. Bostanlı-Alsancak, Mersinli-Bornova, Güzelyalı-İnciraltı-İlca ve Efes-Selçuk-Arapçı yolları tamir edilip, parke kaplama yapıldı ve köprü

⁴⁷ İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D Cetveli, İzmir, 1938, s.3-5 ve 9-11.

⁴⁸ İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi..., s.10,

⁴⁹ İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adi ve Fevkalate Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1940, s.18-19.

⁵⁰ İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adi... s.4-7.

ile donatıldı⁵¹. Bergama, Soma, Dikili-Altınova, Tire-Bayındır, Ödemiş - Çatal, Gülbahçe - Ödemiş-Çatal, Urla - Bademler - Örnekköy-Yamanlar, Gülbahçe-Karaburun ve İzmir-Manisa yolları tamir edildi. Şose, köprü ve onarımı da yapıldı. Bozdağ, Ödemiş, Adagide, Kızılçullu - Buca, İzmir-Torbalı-Tire, Tire-Çatal ve Dikili-Altınova yollarının tamiri ile üzerlerindeki köprülerin tamiri, şose ve kaplaması yapıldı.

İzmir'deki turistik yollardan Paralıköprü'den Bayraklı'ya kadar olan yerde muntazam parke kaldırımı yapıldı. Karşıyaka sahiyolu beton ile kaplandı. İzmir-Bergama yolunun, Bergama'ya yakın 4 km'sinin inşaatına başlandı. Mersinli-Bornova yolu bitirildi. 1940 yılında ihale edilen Paralı köprü - Alabey şose inşaatına para verildi. İnciraltı plaj ve gazinosuna yapılan muhafaza duvarı inşaatı bitirildi. Bayraklı köprüsünün bakiyesi ve muvakkat geçit inşaatı bitirildi. Alsancak-Bayraklı arasındaki köprülerin korkulukları tamir edildi. Ayrıca, Efes - Selçuk-Arapçı yolunun emaneten yaptırılmakta olan kısmı da tamamlandı⁵².

Bunun yanında, 1942'de İzmir Turistik yollarından, İzmir-Karşıyaka yolunda istikrarlı bir döşeme sistemine malik olundu. Alsancak-Bayraklı arasındaki parke inşaatı Turan geçidine kadar uzatıldı. İzmir-Torbalı yolunda, Kısık değirmeni ile Tiryanda çiftliği arasındaki 10 km'lik şose ile Kuşçuburnu-Arapçı arasındaki 11 km'lik şosenin tamiri yapıldı. Asri mezarlık yolu da asfalt kaplandı⁵³.

11- Orman Ve Maden Müdürlüğü :

Vilayet dahilinde bulunan orman ve madenlerin korunması görevi idi. 1325 tarihli Aydın Vilayeti Meclisi Umumi kararlarına göre, ormanların vilayette atırılması için her kaza merkezinde birer fidanlık kurulması kararlaştırıldı⁵⁴. Orman ve Maden Müdürlüğü'nün önemi kurtuluştan sonra bölgenin muhacir akınına uğrayıp, mesken ve

⁵¹ T.C.İzmir Vilayeti Umumi Meclisi 6 ıncı İntihab Devresi 4 üncü İçtima Senesi - 1 inci İnikadı - 2 Şubat 1942. Vilayetin İzahnamesi ve Daimi Encümenin Mütaleanamesi, İzmir, 1942, s.7-9 ve 15-17.

⁵² İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D Cetveli, İzmir, 1943, Bilgi Matbaası, s.9-11 ve s.17-18.

⁵³ İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri..., s.17-18.

⁵⁴ Aydın Vilayet-i Meclis-i Umumisinin 1325 Senesi Mukarreratı, B.y.y., B.t.y., s.2-3.

dolayısıyla inşaat sanayinin temel girdilerinden olan keresteye duyulan ihtiyaç nedeniyle arttı. 1922 yılının Kasım ayında, İzmir Vilayeti'nin orman idaresi teşkilatı tamamlandı. Baltalık kanunu gereğince ormanlarda halka lazım gelen yerler ayrıldı. İhtiyaç sahiplerine de ücretsiz kereste dağıtmaya başlandı. Orman Genel Müdürü Razi Bey, 11 Aralık 1922 tarihinde İzmir Orman İdaresini teftiş için Ankara'dan İzmir'e geldi⁵⁵.

12-Ziraat Müdürlüğü :

1325(1909) tarihli Vilayet Meclisi toplantısında, ekili ürünlerin zarara uğramasını önlemek için, her köyde deştebanların bulunması ve bir deşteban idaresi kurulup, ücretlerinin de aşar vergisine santim eklenerek karşılanması kabul edildi. Yine bu toplantıda, Aydın Vilayetinde Çiftçi Mektebi'nin Tepeköy Çiftliği'nde kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca, vilayetteki hayvan hırsızlığının önlenmesi için, Dahiliye Vekaletince bazı tedbirler alındı. Bunun yanında, bağlar için amerikan asma çubuğu yetiştirilmesi, üç fidanlık kurularak burada dut fidanı dikilmesi ve Seydiköy'de bir aşu ameliyat mektebi açılması kabul edildi. Torbalı'da veya başka uygun bir yerde de ameliyat mektebi yapılarak fidan yetiştirme ve ipekçilik öğretilcekti⁵⁶.

1913 yılındaki, Vilayet Meclisi toplantısında daha 1908 yılında kurulması kararlaştırılan ziraat deşteban idaresi kurulup, nizamnamesi de kabul edildi. Ziraat deşteban idaresi her liva, kaza ve nahiye merkezinde kurulacak bir reis ve 4 azadan meydana gelecekti. Bu idarenin reis ve katibinin maaşlarını bağlı bulunduğu liva veya kaza meclis-i idareleri tayin ve takdir edecekti. Ziraat deşteban idaresi azalarına ise, sene sonunda, düzenlenecek bütçelere dayanarak mükafaat olarak para verilmesi kabul edildi. Her köyden 5 aza bir sene için seçilecekti. İzmir merkezinde ziraatin geliştirilmesi için bir ziraat okulu açılacaktı⁵⁷.

Osmanlı imparatorluğundan, ekonomisi tarıma dayanan bir miras devralan T.B.M.M. için ülkenin en verimli topraklarından bir kısmını içine alan İzmir Vilayeti

⁵⁵ Yenigün, 20 Kasım, 11 Aralık 1922.

⁵⁶ Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 1325 Senesi Mukarreratı, B.t.y., B.y.y., s.23, 25-27 ve 37.

⁵⁷ Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1329 Senesinde ve Beşinci Devre-yi İctimaiyesinde İttihaz Ettiği Mukarrerat, B.t.y., B.y.y., s.17-34.

büyük önem taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı içinde, bölgede zirai üretimi arttırmak amacıyla tarım zararlıları ile mücadele, üreticiye tohumluk ve kredi verme ve zirai eğitim faaliyetlerinde bulunmak gibi aktif bir ziraat politikası izlendi⁵⁸.

İzmir'in kurtuluşundan sonra, vilayetin ziraat politikası 1923 Ekimi'ne kadar Ziraat Başmüdürü Yaşar Bey ve 5 Ekim 1923'den sonra ise, İzmir Merkez Ziraat Müdürlüğüne tayin edilen Ziraat Başmüdüriyet katibi Aziz Bey tarafından yürütüldü. İzmir Vilayet, 1923 yılında "ziraat ve sanayi işleri" için bütçeye 9.058.943 kuruş ödenek koydu. Ancak, bunu yeterli görmeyerek, fevkaleda bütçeye 2.098.080 kuruş ilave yapılarak 11.157.023 kuruşa yükseltildi⁵⁹.

Ziraat Müdüriyeti, öncelikle çiftçiyi ve Yunanlıların Anadolu'dan çekilişleri sırasında tahrip olmuş tarım alanlarını ve çiftlikleri bayındır hale getirmeye çalıştı. Bu amaçla yardıma muhtaç göçmenlere ve çiftçilere ileride karşılığı alınmak suretiyle ücretsiz tohumluk dağıtıldı. 1922 yılının Aralık ayında çiftçiye ücretsiz olarak dağıtılan tohumluk 32.500 kg iken, 1923 yılının Şubat ayında 130.000 kg'ı geçmiş böylece çiftçiler yazlık ziraata hazırlanmışlardı. Üretimi arttırmak için çiftçiye rehber olan, Ziraat Müdüriyeti tarım ilaçları tedariki konusunda da çiftçiye destek oldu. Ziraat Müdüriyeti, girişimde bulunarak göztaşının perakende olarak her tarafta 30 kuruşa satılmasını kararlaştırdı⁶⁰. Ziraat Müdüriyeti, bölgede makinalı tarıma geçişi sağlamak amacıyla, pulluk, bağ tulumbarları vb. zirai aletleri vilayet civarına gönderilerek, muhtaç çiftçilerin tarla ve bahçeleri ücretsiz olarak sürüldü. Ziraat İdaresi, İzmir civarına gönderilen onbeş adet traktörü satın almak için bir komisyon kurmuş, komisyon uzun çalışmalardan sonra fortsan traktörleri alınmasına karar verdi. Traktörlerin tamiri, yedek parçası ve petrol gibi ihtiyaçları karşılamak amacıyla Manisa'da bir ziraat aletleri tamirathanesi işletmeye açıldı. Tire ve Bergama'da ise, birer tamirhane açılması için girişimde bulundu. Bölgedeki hayvanların sayısını arttırmak ve cinslerini ıslah etmek amacıyla İktisat Vekaleti, 200 cins boğa ve 50 inek getirtti. Bunlar Ziraat Bankası tarafından çiftçiye taksitle satıldı⁶¹.

⁵⁸ Engin Berber, *Kurtuluşundan Cumhuriyet'in İlanına Kadar İzmir*, E.Ü.Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1985, s.75-76.

⁵⁹ *Türk Sesi*, 14, 17, 22 Haziran, 5 Ekim 1923; *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*.

⁶⁰ *Türk Sesi*, 7, 17 Haziran, 5 Ağustos 1923; *Tanin*, 13 Şubat 1923; *Yenigün*, 15 Haziran 1923.

⁶¹ *Türk Sesi*, 19, 22, 27 Haziran, 6, 18, 29 Ağustos 1923; *Yenigün*, 12 Şubat 1923; *Tanin*, 13 Şubat 1923; *Hakimiyet-i Milliye*, 1, 13, 21 Ağustos, 24 Eylül 1923.

1930-1931 yılları arasında, İzmir Vilayeti ile kazalarında 12 ziraat memuru görev yaptı. Çekirge zararlısı görülen Bergama, Menemen, Urla, Bayındır, Tire, Ödemiş, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Torbalı ve Foça İzmir merkez kazalarının birleştiği müşterek hudutlardaki 13959 dönüm arazi çekirgelerden ve tarla faresi zuhur eden 32943 dönüm arazi tarla farelerinden arındırıldı.

Menemen ve Bergama kazalarında 47.600 zeytin ağacına musallat olan zeytin sineği haşeresiyle mücadele edildi. Zeytinler haşerelerden kurtarıldı⁶².

1931-1932 yıllarında, İzmir merkezi ile kazalarındaki ziraat mücadele memurlarının çalışmaları sonucunda, çekirge ile tarla faresi haşeresiyle ve domuz zararlısıyla mücadelede başarı sağlandı. Meyve ağaçlarının tedavisi için tedbirler alındı. Ayrıca bağlarda görülen haşere ile mücadele edildi⁶³.

1936 yılında, Ziraat vekaleti tarafından İzmir Vilayetine tahsis edilen, 150 ton akala pamuk İzmir-Eskişehir mülhakatına dağıtıldı. Ayrıca, vilayetin her tarafında çoğalan ve mahsülata önemli zararlar yapan domuz, kabuklu bit, portakal biti ve poserotlar ile mücadele yapıldı.

Tire'de 1936'da bir pamuk deneme tarlası kuruldu. Gerek yerli ve gerekse akala Amerikan tohumlarıyla yapılan ekimler iyi neticeler verdi. 1937 yılında, Kadifekale'nin ağaçlandırılmasına önem verilerek, bu sahaya 3000 zeytin fidanının yeniden diktilmesi için gerekli hazırlıklar yapıldı. Urla'nın Malkaça mevkiindeki içmelerin sırtlarından başlayarak, Çeşme'ye bağlı Tatar çeşmesine doğru arazideki yabancı zeytin ağaçlarının aşılması sağlandı.

Yardıma muhtaç İzmir avcı kulübüne 300 Bergama, Torbalı, Tire ve Bayındır kulüplerine dahi 50'er lira nakdi yardım yapıldı. 500 liralık barut, kurşun ve kapsül alınıp, domuz imhası için kazalarda dağıtıldı. Okalıptüs ve diğer ağaçların yetiştirilmesi için İzmir'e yakın şimendüfer güzergahının bir yerinden azari satın alınması kararlaştırıldı⁶⁴.

⁶² İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1932, s.21-22.

⁶³ İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1933, Bilgi Matbaası, s.8-10.

⁶⁴ İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri D. Cetveli İzmir, 1938, Bilgi Matbaası, s.8 ve 11.

1940 yılında da, İzmir Vilayetindeki çiftçilere akale pamuk tohumu dağıtıldı. Ayrıca, Ödemiş'deki patatesler için Kayseri'den tohumluk patates alınıp, halka dağıtıldı. İzmir'in Buca nahiyesi ile Karaburun, Foça ve Urla kazalarında anason ziraatı teşvik edildi. Çiftçiye muhtelif cins 28010 adet meyveli ve 10742 adet de meyvesiz ağaç fidanı dağıtıldı. Bağcılığın fenni usulde yapılması için, topraklar tahlil edilip bağlara Amerikanköklü çubuğu ekilmesi tavsiye edildi. 4000'e yakın bağ aşı kalemi tedarik edilerek halka dağıtıldı. Ayrıca, ipekböcekçiliğinin de geliştirilmesi vilayette teşvik edildi. İzmir-Menemen-Bergama-Torbalı, Tire, Ödemiş ve Seferihisar kazalarındaki 65 köyde görülen çekirgeler ile mücadele edildi. Ayrıca, Bornova'da vilayet fidanlığı meydana getirilerek, bir çok meyveli ve meyvesiz ağaç fidanı satın alındı. Kadifekale'ye iki yıldır dikilen zeytin fidanlarına 3000 ağaç daha ilave edildi. Bunun yanında avcılar klüplerine yardım yapılarak bir çok zararlı hayvan ve yaban domuzu öldürüldü⁶⁵.

1939 yılında ise, İzmir'in 8 kazasında, toprağın muayenesi için kalsimetre aleti alındı. Çeşme'deki fakir çiftçilere dağıtılmak üzere, Manisa asma fidanlığından 15800 köklü asma çubuğu alınıp, halka dağıtıldı⁶⁶.

1941-1942 yıllarında, ziraat memurları, zirai hastalıklarla mücadele etti. İzmir, Tire, Menemen ve Bayındır kazalarında zuhur eden çekirgeler ile mücadele edildi. Bu konuda çiftçiler aydınlatıldı. Ayrıca, narenciye bahçelerindeki görülen hastalıklar ve vebayla mücadele edilip, fidanlıktaki meyve ağacı tohumları aşılansın isteyenlere dağıtıldı.⁶⁷

13- İstatistik Müdürlüğü :

1915 yılı başlarında kurulan ve 1 Mart 1915 'de bastırıp dağıttığı, vilayet istatistik talimatına göre tüm resmi daireler ile bilgi almak istediği kurum ve kuruluşlardan vilayet istatistik müdüriyeti bilgi alırdı. İstatistik Müdüriyeti, savaş içinde yaptığı yazımlarla

⁶⁵ İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adı ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1940, s.9-10.

⁶⁶ İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adı ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli, İzmir, 1940, s.19-20.

⁶⁷ T.C.İzmir Vilayeti Umumi Meclisi 6 ncı İntihab Devresi 4 üncü İctima Senesi - 1 inci İnikadı - 2 Şubat 1942 - Viayetin İzahnamesi ve Daimi Encümenin Mütaleanamesi, İzmir, 1942, s.10-11 ve 18-19; İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adı ve Fevkalade Bütçeleri D. Cetveli, İzmir, 1948, s.12-13 ve 20.

vilayetin sosyal, kültürel ve ekonomik durumunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır⁶⁸. 1923 yılında, vilayetin istatistik müdürü 2500 kuruş aylıklı, İhsan Mustafa Bey idi. Vilayet İstatistik Müdüriyeti başta müdür İhsan Mustafa Bey'in çalışmaları sonucunda "İzmir Vilayetinin 1339 Senesi İstatistiği" adı altında İzmir vilayeti'nin 1923 yılındaki durumunu tespit eden bir istatistik düzenlenmiştir⁶⁹.

1930 yılında, İzmir Vilayeti'nin resmi coğrafi, zirai, iktisadi ve içtimai malumatını içeren bir istatistik yıllığı yayınlandı. Ayrıca coğrafya encümeninin isteğiyle çeşitli konularda istatistikler hazırlandı. Bunun yanında da, Dahiliye Vekaleti için Devlet Salnamesi hazırlandı. Köylerin alfabetik sırasıyla tasnifi yapıldı Değirmenler ve elektrik istatistikleri de düzenlendi⁷⁰.

İstatistik Müdürü ünvanı, vilayet umumi meclisinin 29 Mart 1933 tarihli toplantısında "İstatistik ve Köy Bütçeleri Tetkik Masası Amiri"liğine dönüştürüldü. Bu daire memurları da Muhasebe-yi hususiye müdürlüğü kadrosuna ilave edildi.

1933-1939 yılları istatistikleri de hazırlanıp, gerekli yerlere gönderildi. İçişleri Bakanlığı ile askerlik şube başkanlığınca vilayetten istenilen istatistikler ve yıllıklar hazırlanıp gönderildi⁷¹.

14- Sağlık Müdürlüğü :

İzmir önemli bir liman şehri olmasından dolayı dış dünya ile devamlı ilişki içindeydi. İzmir'e bulaşıcı hastalıkların girmesi ve şehrin yetersiz olan altyapı hizmetleri sebebiyle yayılması mümkündü. I. Dünya Savaşı içinde vilayetin sağlık müdüriyeti bulaşıcı hastalıklarla mücadele etti. Sağlık personeli yetiştirme konusunda, eğitim

⁶⁸ Sabri Sürgevil, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat Terakki'nin İzmir Politikası*, İzmir, 1984, Basılmamış Doktora Tezi, s.65-66.

⁶⁹ *İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği*, s.y.

⁷⁰ *İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi*, İzmir, 1932, s.14.

⁷¹ *İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi*, İzmir, 1933, s.11 ve 224; *İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri D. Cetveli*, İzmir, 1938, s.2 ve 10; *İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli*; İzmir, 1940, s.4.

kursları açtı. I. Dünya Savaşı boyunca, İzmir Sıhhiye Müdürlüğü görevini yürüten Dr. Şükrü (Şenozan) Bey, kurtuluştan sonra da İzmir Sıhhiye müdüriyetine tayin edildi⁷².

Kurtuluştan sonra İzmir'de çeşitli bulaşıcı hastalıklar görüldü. Veba salgını sebebiyle, 5 Kasım 1922'den itibaren İzmir'den kara ve deniz yoluyla ayrılanlara veba aşısı uygulandı. 21 Kasım 1922'den sonra İzmir'de veba vakası görülmediği için şehirdeki tıbbi tedbirler kaldırılarak veba aşısı uygulanmasına son verildi.

Bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla vilayet dahilinde 61.900'ü çiçek, 95'i kolera, 1057'si tifo, 1541'i veba olmak üzere toplam 64.593 aşı, 112'si difteri, 41'i dizanteri için 163 serum uygulandı. 698 kişi, 92 parça eşya ve 398 ev karantinaya alındı. İzmir Basını hastalık yapacak etkenler konusunda halkı uyarırken vilayet sağlık idaresi, sağlık koşullarına yeterince uygulamasından dolayı Salhane'de gece hayvan kesimlerini yasaklamış, yapılan sağlık incelemesi sonucunda biletçilerin biletleri yolculara parmaklarını tükürükleyerek kopardıkları ve arabaların temizliğine dikkat edilmediği gerekçesiyle, İzmir Rıhtım ve Göztepe Tramvay Şirketleri Müdüriyetlerine uyulması gereken sağlık kuralları bildirildi⁷³.

İzmir Vilayeti, 1923 yılı içinde "sıhhiye ve hayriye" işleri için adi bütçeye 16.139.758 kuruş ödenek koydu. Fevkalade bütçede buna 1.455.000 kuruş ilave etti.

1923 yılında vilayet dahilinde, özel idareye bağlı olarak, İzmir Memleket Hastahanesi, İzmir Efşrefpaşa Hastahanesi, İzmir bulaşıcı hastalıkları merkezi, Ödemiş Memleket Hastahanesi, Bayındır, Bergama, Tire ve Kuşadası memleket hastahaneleri olmak üzere 8 hastahane faaliyette bulunuyordu⁷⁴. Hastahaneler sağlık personeli ve sağlık araç-gereçleri bakımından yetersizdi. Sekiz hastanede 19'u İzmir içinde olmak üzere 24 doktor görev yapıyordu. 19 ilçeye 5 doktor düşüyordu. İzmir'in 7 ilçesinde hastane ve sağlık personeli bulunmazken, vilayet dahilindeki eczane sayısı 6 idi⁷⁵.

İzmir'de sağlıkla ilgilenen cemiyetler ile hayırsever kişilerin bağışları vilayetin sağlık probleminin çözümlenmesine katkıda bulundu. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti

⁷² Yenigün 15 Kasım 1922.

⁷³ Yenigün, 17 Kasım 1922, 28 Aralık 1922; 17 Ocak 1923; Tanin, 8 Ağustos 1923; Türk Sesi, 8, 18, 19 Haziran 1923; Ahenk, 31 Temmuz 1923; İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği.s.y.

⁷⁴ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, s.g.; Hakimiyet-i Miliye, 21 Mart 1923.

⁷⁵ İzmir Vilayeti 1339 Senesi. s.y.

ücretsiz ilaçla tedavinin yapılacağı bir dispanseri 1923 yılının Eylül ayında halkın hizmetine açtı. Ayrıca, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından da sıtma ile mücadele için Torbalı'da bir dispanser yaptırıldı⁷⁶.

İzmir Vilayetinde 1927 yılında seyyar tabiblik teşkilatı meydana getirildi. 1930 yılında ik seyyar tabiplikten biri Bergama'da diğeri da Ödemiş'te istihdam edildi. Bergama seyyar tabipliğince bir sene içinde sıtma, frengi ve çeşitli hastalıklara yakalanan 3749 hasta, Ödemiş seyyar tabipliğince da sıtma, frengi ve çeşitli hastalıklara uğramuş 4097 hasta muayene ve tedavi edildi. Urla, Seferihisar, Foça, Karaburun, Bayındır, Çeşme, Menemen ve Kemalpaşa dispanserlerinde 30235 hasta muayene ve tedavi edildi.

Karşıyakanın bir kısım bataklığı ile Urla içmelerindeki bataklıklar kanal açılmak suretiyle kurutuldu. İzmirdeki Memleket Hastanesi'nin akliye ve asabiye servisleri tamir ve tadil edildi. Hastahane kadrosu da arttırıldı⁷⁷.

1931-1932 yıllarında, İzmir'in Memleket Hastahanesi'nde 6147, Eşrefpaşa Hastahanesi'nde 1395 hasta tedavi edildi. Memleket Hastahanesi polikliniğinde 8113, Eşrefpaşa Hastahanesi polikliniğinde ise, 36200 hasta tedavi edildi. Ayrıca, Bergama ve Ödemiş taraflarındaki iki seyyar doktor sıtma, frengi ve çeşitli hastalıkları olan 10.659 hastayı tedavi etti. Kazalarda tedavi edilmeyen hastalar, imdadi sıhhi otomobilleriyle merkeze getirilip tedavi edildi. Seyyar doktor adedi de önce 3'e sonra da 7'ye çıkarıldı. Seyyar doktorların ilk mekteplerle ilgilenmeleri kararlaştırıldı⁷⁸.

1937-1938 yılları arasında, İzmir Vilayet bütçesinden ayrılan sıhhat tahsisatı ile 1000 liralık kininin alınıp sıtmatılara dağıtıldı. Ödemiş'in Bozdağ ve Menemenin Aliğa Çiftliğinde iki Çocuk bakımevleri açıldı. Bu, Çocuk bakımevleri alınan 100 bakımsız çocuk tedavi edildi. Seyyar doktor ve sıhhat memurları içinde gerekli ilaç ve levazım satın alındı. Ayrıca, İzmir'e üçüncü imdadi sıhhiye otomobili satın alındı. Bu suretle herhangi bir ilçeden otomobil istenildiğinde, acilen yetiştirilerek biran önce merkeze ulaştırılacaktı. Memleket Hastahanesi'ne 1937 yılının Ocak-Kasım aylarında 8054 hasta yatırıldı. Polikliniğe ise, 26193 hasta müracaat etti. Ayrıca hastane için gerekli tamirat yaptırıldı.

⁷⁶ Hakimiyyet-i Milliye, 6 Şubat, 1 Temmuz, 17 Eylül, 26 Ekim 1923.

⁷⁷ İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine..., s.18-21.

⁷⁸ İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 Senesi Bütçesine..., s.8 ve 225.

Eşrefpaşa hastanesinde, yatırılmak suretiyle 791 hasta tedavi edildi. Polikliniklere ise, 3916 hasta müracaat ederek ilaçları verildi. 19554 hastaya ise frengi, belsoğukluğu ve cild hastalıkları tedavisi yapıldı.

1938 yılında, İzmir vilayetinde sıtma görülen yerlerde kinin dağıtılıp bataklıklar da kurutulmaya çalışıldı. Ayrıca, şehirde görülen frengi hastalığıyla da mücadele edilip, hastalar tedavi edildi. Bundan başka, biri Foça'da, diğeri ise Ödemiş Bozdağ'da olmak üzere 50'şer yataklı iki kamp açılarak, burada 100 fakir hasta ve yoksul çocuk tedavi edildi. İzmir'in 13 kazasındaki dispanserlere de para gönderildi. İzmir Emraz-ı sariye hastanesinde, ek olarak inşa edilmekte olan verem pavyonunun noksan kısımları tamamlandı⁷⁹.

1940 yılında, İzmir'in kazalarında ihtiyacı olan kinin gönderildi. Kuduz olan veya şüpheli hayvanlar tarafından ısırılanların tedavileri yapıldı. Memleket hastanesinin polikliniğinde, 27319 hasta muayene , 12752 pansuman,741 cerrahi müdahale, 171 alçılı cihaz ve 57 diyatermi tedavisi yapıldı. Eşrefpaşa Hastanesi'nde 744 kişi tedavi edildi. Dispanser ve polikliniklerde ise, 4934 hasta muayene edildi. Ayrıca, cilt, belsoğukluğu ve idrar yolları hastalıkları olan 3100 hasta tedavi edildi⁸⁰.

1941 yılında ise, İzmir'in Ödemiş ve Bergama kazalarında istihdam olunan iki seyyar sıhhat memuru her ay 20 gün köylere giderek, hastaları muayene ve tedavi ettiler. İzmir'in merkezine bağlı nahiye ve köyler ile, 14 kazasının, nahiye ve köylerindeki bulaşıcı hastalığa yakalanmış veya doğum yapmak üzere olan hastalar merkeze nakledilerek, 403 hasta tedavi edildi. İzmir Vilayeti'nin merkez ve mülhakatındaki köylerde bulunan fakir sıtma hastalarına bedava kinin dağıtıldı. Kuduz ve frengi hastalığı ile de mücadele edildi. İzmir'in Bergama, Ödemiş ve Tire kazalarındaki hastahanelerde ise, 8766 hasta tedavi edildi⁸¹.

⁷⁹ İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade..., s.6-7 ve 11.

⁸⁰ T.C.İzmir Vilayeti Umumi Meclisi - 6 ncı İntihab Devresi 4 üncü İctima Senesi - 1 inci İnikadı - 2 Şubat 1942 - Vilayetin İzahnamesi ve Daimi Encümenin Mütaleanesi, İzmir, 1942, s.11-13 ve 19-20.

⁸¹ T.C.İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri D. Cetveli, İzmir, 1943, s.13-15.Önceleri, 1930-1938 yılları arasında, seyyar tabib (doktor) görevlendirildi, denilirken, 1941'de iki seyyar sıhhat memurunun Ödemiş ve Bergama'da görevlendirildiği belirtiliyor.

1942 yılında, İzmir Vilayet merkezi ile ona bağlı bazı kazalarda çiçek hastalığı görüldü ise de hastalar tedavi edildiler. Ayrıca ücret ve masrafları vilayet bütçesinden verilerek, Bergama ve Ödemiş kazalarında iki seyyar sıhhat memuru köylerde gezdirilerek, halkın sıhhi durumu daimi kontrole tabi tutuldu. İzmir'in çevresindeki hastane ve dispanserlerde 5105 hasta tedavi edildi. Ayrıca, İzmir'in kazaları ile civar vilayetlerde kuduz şüphesi olan hayvanlar tarafından ısırılan 833 hasta tedavi edildi⁸².

15. Maarif Müdürlüğü :

Vali, Vilayetin maarif meclisine de başkanlık ederdi. Vilayetin milli eğitime ait kanunlarının ve Maarif Nezareti'nden alınacak talimatın tamam olarak icrasıyla vilayet merkezinde bulunan mektep ve kütüphanelerin teftişine, vilayet eğitimi için kabul edilen tahsisatın karar ve nizamnameye uygun olarak harcanmasını sağlar.

Maarif Müdürü, bir sene içerisinde vilayet dahilinde umumi terbiye hususunda yapılan işler hakkında bir rapor hazırlayarak, İstanbul'a gönderilmek üzere valiye verir⁸³.

İzmir'deki maarif sistemi Birinci Dünya Savaşı içinde ıslah edilmeye aşıldı. Bunun içinde, 1915 yılında şehirde Maarif Müdürlüğü oluşturuldu. Yabancı okullar başkanlığını Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'in yaptığı yabancı okulları müdürlüğünün kontrolüne bırakılırken, öğretmen yetiştirilmesi, teknik ve sivil okulların açılmasıyla uğraşıldı.

İzmir'in kurtuluşundan sonra, İzmir maarif müdürlüğüne Vasıf Bey atandı⁸⁴. Eski maarif nezareti yüksek öğretim müdürü Hüseyin Nazmi Bey 1923 yılının Temmuz ayında İzmir Maarif Müdürlüğüne tayin edildi⁸⁵.

1923 yılında vilayet dahilinde hükümete, vilayete ve vakıflara ait 205 adet ilk, orta ve yüksekokula, 15.883'ü müslim, 2.353'ü gayr-ı müslim olmak üzere toplam 18.236 öğrenci devam ediyordu. 1923 yılında İzmir Vilayeti bütçesinde en büyük pay 27.070.287 kuruşla maarif işleri için ayrılmıştı. Vilayet fevkalade bütçesinde bu paraya 1.404.500 kuruş ilave edildi. 1923 yılının temmuz ayında Karşıyaka'da gece ve gündüz

⁸² T.C.İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adı..., s.21-22.

⁸³ T.M.Yaman, a.g.m., Y: 13, 2: Kanun 1940, s.1512.

⁸⁴ Yenigün, 26 Aralık 1922.

⁸⁵ Hakimiyet-i Milliye, 14 Haziran 1923; Türk Sesi, 11 Temmuz 1923.

kısımlarından oluşan bir dilsizler okulu açıldı. Aynı yıl içinde İzmir'de çeşitli yerlerde birer senelik birkaç dersane, 6 anaokulu ve 2 sultani açıldıysa da bu okullar ihtiyaca cevap vermedi. 1923 yılının Ocak ayının sonlarında Paradiso (Şirinyer)'de bulunan Amerikan Koleji hükümetin izniyle açılarak eğitim ve öğretime başladı⁸⁶.

Aynı yıl maarife ait meselelerin tartışılıp öğrenilmesi için Misak-ı Milli okulunda bir konferans salonu açıldı. Her hafta Perşembe günleri verilen konferanslara İzmir'deki tüm muallim ve muallimelerin katılması zorunlu idi. Maarif Müdürlüğü de ilk ve orta öğretimde kültür sorunlarından sözedecek haftalık bir mecmuanın çıkarılmasını kararlaştırdı. İlkokullarda eksik olan ders araç-gereçlerinin Almanya'dan getirilmesine karar verilerek okullardan ihtiyaç listeleri istendi. Vilayet tarafından, resmi okullara tamir ve diğer masraflar için 967.277 kuruş yardım yapıldı. Eğitimin gelişmesine katkıda bulunan dokuz özel okul için de 300.000 kuruş ödenek ayrıldı⁸⁷.

Maarif Müdüriyetini, 1923 yılında en çok uğraştıran konulardan biri muallim açığının kapatılması meselesidir. Aynı yılın Eylül ayında açık kapatıldı. 1923 yılında İzmir Vilayeti'nde 443'ü erkek ve 224'ü kadın olmak üzere 667 öğretmen görev yapıyordu. Maarif Müdüriyeti öğretmen maaşlarının ödenmesinde güçlüklerle karşılaştı. 1923 yılında, uzun süreden beri ödenmeyen öğretmen maaşlarını ödeyebilmek için "mesarif-i mecbure" adlı altında yeni bir vergi uygulamaya kondu. Bu vergiyi önce ihtiyar heyetleri topluyordu. Ancak, ihtiyar heyetlerinin hatalar yapması üzerine 18 Haziran 1923'de toplanan ilk eğitim meclisi bu verginin toplanması için başka bir yöntem araştırıp karar aldı⁸⁸. 11 Temmuz 1923'de Hüseyin Nazım Bey İzmir Maarif Müdürlüğüne tayin edildi. Marif vekaleti, 1926 yılının Şubat ayında İzmir Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği tebliğde yabancı okulların uyması gereken şartları belirtti.

28 Temmuz 1925 tarihinde toplanan İlk Tedrisat Maarif Meclisi'nde halka tevzi edilecek mektep vergisi konuşuldu ve bazı kararlar alındı. Tedrisat Meclisi vergisinin en

⁸⁶ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, B.t.y., B.y.y., s.g. ; Ahenk, 19 Ağustos 1923; Hakimiyet-i Milliye, 28 Aralık 1922, 22 Haziran 1922, 8 Temmuz, 19 Eylül 1923; Tanin, 27 Aralık 1922, 26 Ocak 1923.

⁸⁷ Yenigün, 22 Mart 1923; Hakimiyet-i Milliye, 3, 12 Ekim 1923; İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, B.t.y., B.y.y., s.y.

⁸⁸ Türk Sesi, 18, 19 Haziran, 12 Temmuz, 30 Ağustos 27 Eylül 1923; Hakimiyet-i Milliye, 19 Eylül 1923.

kısa zamanda halka dağıtılması için, bir encümen kuruldu. Bu encümen hergün toplanacaktı. Umumî heyet encümeninde aldığı kararları onaylayacaktı. 17 Eylül 1925 tarihinde valinin başkanlığında toplanan ilk Tedrisat Meclisi, vergi tarh edilmeyen bazı şirketlere vergi tarhında bulundu. 22 Haziran 1927'de "Maarif Vergisi Kanunu" kabul edildi. Bu kanunun hükümleri ağır olduğu için pek uygulanamadı⁸⁹.

1926 yılındaki İzmir Vilayeti'nin adi ve fevkalade bütçesinde, adi bütçe 840.000, fevkalade bütçe ise 350.000 lira olarak düzenlendi. Ayrıca bütçede müfettiş adedinin 6'ya çıkarılması ve 4 sıhhiye müfettişinin daha tayin edilmesi istendi. Bundan başka, hususi mekteplere halk dersanelerine, spor teşkilatına İzmir'deki Milli Kütüphane'ye de yardım talep edildi⁹⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında muallimlere bazı sınırlandırmalar getirildi. 1924 yılı Haziran ayında iptidai mektep muallimlerinin ücret karşılığında bina dahilinde ders vermeleri men edildi. Maarif Müdüriyeti bir tamimle muallimlerin ticaretle uğraşmalarını yasakladı. Aksi halde işten el çektirileceği bildirildi. 1924 yılının Aralık ayı başlarında ise, memur ve muallimlerin gazete ile siyasi ve ilmi olamayan şahsi her çeşit neşriyat ve mülakatta bulunmaları yasaklandı. Mekteplerde saltanat devri izlerinin kaldırılması da istendi⁹¹.

İzmir Muallimleri aralarında dayanışma ve birliği sağlamak için 20 Kasım 1924 tarihinde Beyler Sokağında Aras Kız Mektebi'nde toplandılar ve "Muallimler Birliği" ni kurdular. Birliğin amaçlarından biri de, yıllardan beri tastik edilmeyen İlk Tedrisat Kanunu 'nu uygulamaya koymaktı⁹².

⁸⁹ Ahenk, 29 Temmuz, 4 Ağustos, 18 Eylül 1341.

⁹⁰ Yenigün, 17 Teşrin-i sani 1925; İzmir Vilayeti Meclis-i Umumisi 1341 Senesi Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1926, s.236-237; T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareleri - Varidat ve Masarifat İstatistikleri (1925-1928), Ankara, 1931, s.86, 94 ve 118.

⁹¹ Anadolu, 24 Haziran 1340; Ahenk, 19 Kanun-ı sani 1341; Sada-yı Hak, 29 Teşrin-i evvel, 9 Kanun-ı sani 1341.

⁹² Ahenk, 2 Teşrin-i sani 1340.

a- Maarif Eminliği

22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı kanunu Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile çerçevesi çizilen eğitim ve öğretim şekillenmesinde çok önemli bir adımdır. Bu kanunun 20. Maddesiyle "Türkiye Maarif teşkilatı itibariyle mıntikalara ayrıldı. Bir veya bir kaç vilayetten teşekkül eden her mıntıkada bir Maarif Emni" bulunacaktı İcra Vekilleri Heyeti, Maarif Teşkilatı Kanunu'nun 20. maddesine dayanarak, 29 Haziran 1926 tarihinde çıkardığı bir kararname ile "Maarif Eminleri talimatnamesi" ni kabul etti . Talimatnameye göre, Türkiye maarif mıntikalarına ayrılarak, mıntika merkezlerinden biri de İzmir tesbit edildi. İzmir Maarif Eminliği Mıntıkası'na; İzmir, Aydın, Saruhan, Menteşe, Denizli ve Karasi vilayetleri girmektedir. Her maarif mıntika merkezinde bir Maarif Emni bulunacaktı. Maarif Eminleri, bölgede Maarif Vekaleti'ni temsil eden ve maarif işlerini yürüten en büyük merci idi. Maarif Eminleri doğrudan Maarif Vekaleti tarafından tayin edildi⁹³ . Bu düzenlemeye rağmen, İzmir Mıntıkası Maarif Eminliğine, 1926 yılı Ağustos ayı başlarında Maarif-i Umumiye İzmir Mıntıkası Müfettişi Fuad Bey tayin edildi. İzmir Vilayeti'nde 1923'de 3 tane olan İlk Tedrisat Müfettişliği sayısı, 1926'da altıya çıkarıldı⁹⁴ .

1927 yılının Mayıs ayında, Ankara'da Maarif Eminleri Kongresi düzenlendi. Bu kongreden sonra, İzmir Mıntika Maarif Meclisi, İlk toplantısını 4-17 Temmuz 1927'de yaptı. Maarif çalışmalarını daha iler bir seviyeye çıkartmak için mıntika maarif meclisi kongre sonunda bazı kararlar aldı. 14 Ocak 1931 tarihinde Maarif vekaleti tarafından Orta Tedrisat Umun Müdürlüğü'ne Fuad Bey, İzmir Mıntıkası Maarif Eminliği'ne ise Ankara Lisesi Müdürü Nihat Bey tayin edildi. Maarif Eminlikleri 29 Haziran 1931 tarihli kanunla kaldırıldı. Bu kanunla vilayetlerdeki maarif işlerini yürütme görevi vilayet makamına bırakıldı. 12 Temmuz da Maarif Eminliği işleri Maarif Müdürlerine devredildi⁹⁵

⁹³ **Maarif Vekaleti Mecmuası**, S:9, Temmuz 1926, s.86-95; Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, E.Ü.SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, s.246-254.

⁹⁴ **Hizmet**, 21 Mayıs, 13 Ağustos 1926; **Ahenk**, 7 Eylül 1926; **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği**, B.t.y., B.y.y., s.y.

⁹⁵ S.Tutsak, a.g.t., s.259, 263; **Anadolu**, 12 Temmuz 1931; **Hizmet**, 12, 13 Temmuz 1931.

b- Maarif Müdürlüğü :

Maarif Eminliği kaldırıldığında İzmir Maarif Müdürlüğü'nde Ahmet Nalili Bey bulunuyordu. 1934 yılı sonlarında Valinin başkanlığında Vilayet ilk tedrisat müfettişleri, Mesai Birliği adı altında toplandı. 21 Kasım 1934'de İzmir Maarif Müdürlüğüne, Maarif Vekaleti Müfettişlerinden Hikmet (Türk) Bey tayin edildi⁹⁶ .

Maarif Vekaleti Kültür Kurulu üyesi Tevfik Bey'in 22 Temmuz 1935 tarihinde öğretmenliğe nakledilmesiyle boş kalan üyeliğe 80 lira aylıkla İzmir Kültür Direktörü Hikmet Türk atandı. Yerine ilköğretim Genel Direktörü Ali Rıza Özkut tayin edildi. Ali Rıza Bey, İzmir Kültür Direktörlüğü görevine 8 Ağustos 1935'de başladı.(96) Kültür Direktörlüğü, 1935-1936 ders yılı başında fakir talebelere dağıtmak üzere vilayet bütçesine konulmuş olan 500 liralık tahsisatla 2.080 alfabe, ilkokul ikinci sınıf okuma kitabından 850, üçüncü sınıf okuma kitabından 400 kitap satın alındı⁹⁷ .

İzmir Vilayeti'ne Maarif Vekaleti tarafından 1939 yılının Ocak ayı başında bir tamim gönderildi. Bunda, Kültür Bakanlığı yerine eskisi gibi Maarif Vekaleti isminin kullanılması bildirildi. Vekalet, bağlı dairelerin ismi de bu şekilde değiştirilecekti. İzmir Vilayeti Maarif Müdürü Ali Rıza Özkut ile Maarif Müdürü Halit Ziya Beyler becayiş edildiler. Halit Ziya Bey, 17 Eylül 1940'da İzmir Vilayeti Maarif Müdürlüğüne tayin edildi. 16 Haziran 1941'de ise, Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne Üçüncü umumi müfettiş olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu atandı⁹⁸ . 1943 yılında İzmir Muarif Müdürlüğü'ne Hikmet Türk getirildi. İzmir'deki lise ve ortaokulların çifte tedrisatı da kaldırdı. 1944 yılı Ocak ayında, İzmir Valisi Şefik Soyer'in başkanlığında Maarif Müdürü Hikmet Türk, Muavini Şerif Erdem ve Teftiş Şefi Hadi Akyol'dan oluşan bir toplantı yapıldı. Bu toplantıdan ilköğretim gözden geçirilen ihtiyaçların giderilmesi için kararlar alındı. Hikmet Türk'ten sonra, İzmir Maarif Müdürlüğü'ne 25 Aralık 1944 tarihinde Reşat Tardu tayin edildi. Reşat Tardu, 1946 yılı Ekim ayında İstanbul'da açılacak olan Terbiye

⁹⁶ **Halkın Sesi**, 2 Birinci Kanun 1934.

⁹⁷ **Anadolu**, 30 Temmuz, 9 Ağustos 1935; **Yeni Asır**, 9 Ağustos 1935; **İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine...**, s.16-18; **İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 senesi Bütçesine...**, s.4-5.

⁹⁸ **Yeni Asır**, 6 Son Kanun 1939, **Anadolu**, 25 Eylül, 6 Birinci Teşrin 1940; S.Tutsak, a.g.e, s.267-268.

Enstitüsü Müdürlüğü'ne atandı. Bunun üzerine Konya Milli Eğitim Müdürü Ali Rıza Özkut, tekrar İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'ne getirildi. Ali Rıza Özkut'tan sonra bu göreve 1946 yılının Aralık ayında Asım Korkut atandı. 1 Ekim 1947 tarihinden itibaren, İzmir merkezi ve kazaları 10 ilk öğretim müfettişliği bölgesine ayrıldı⁹⁹.

İzmir Vilayetinde, 1948 yılı başlarında 10 yıllık Milli Eğitim planı yapıldı. İlkokul yapımına tahsis edilecek paranın tesbiti için Vali Sabri Ada'nın başkanlığında bir toplantı yapıldı. Şubat 1950'de İzmir Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne Tarık Asal atandı¹⁰⁰.

16-Gümrük Müdürlüğü :

Bir liman şehri olması nedeniyle, ticaretin yoğun olarak yaşandığı İzmir'de gümrük gelirleri vilayetin kalkınmasına yapacağı katkı bakımından önem taşımaktaydı. kurtuluştan sonra, İzmir Gümrükleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi, ithalat ve ihracat gümrük müdürlüğü şeklinde örgütlenmişti. Ancak, 1923 yılı Mart ayında İzmir İhracatı Müdüriyeti kaldırıldı, tüm görev ve yetkileri de İthalat müdüriyetine bırakıldı¹⁰¹. İzmir gümrüğünde yerli mallar ithalat vergisine tabi tutulmuştu. Bunun üzerine, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey İzmir gümrüğündeki yanlışlığın düzeltilmesi için kesin emir verdi¹⁰².

İzmir'in kurtuluşu olan 9 Eylül 1922'den -1 Ocak 1923 'e kadar gümrük idaresince, 1.651.881 lira 48 kuruş gelir elde edildi. 1923 yılın son aylarında gümrük müdürlüğü İzmir limanının gelişimi için girişimlerde bulundu. Bu amaçla vapur acentalarına transit işlemlerinde kolaylıklar gösterilip, gümrük vergisinden muaf olmak üzere emtia ve eşyanın inşa edilecek gümrük depolarında konulması planlandı. İzmir Gümrük Salon Müdüriyetine Rûsûmat Genel Müdürlüğü vezne memuru Hayri Bey tayinedildi¹⁰³.

⁹⁹ *Anadolu*, 25 İkinci Teşrin 1943, 12. Birinci Kanun 1944, 6 Ekim 1946, 4 Ocak, 21 Haziran 1947; *Yeni Asır*, 2 İkinci Teşrin 1943, 12 Birinci Kanun 1944, 7, 12 Ocak 1945.

¹⁰⁰ *Anadolu*, 6 Mart 1948, 8, 22 Şubat 1950; S. Tutsak, *a.g.t.*, s. 270-274.

¹⁰¹ *Tanin*, 1 Mart 1923.

¹⁰² *Türk Sesi*, 1 Temmuz 1923; *Yengün*, 25 Aralık 1922.

¹⁰³ *Tanin*, 13 Ocak, 29 Eylül 1923; *Türk Sesi*, 4 Eylül 1923; *Yenigün*, 21 Aralık 1923.

17.Baytarlık (Veteriner Müdürlüğü) :

Vilayet Baytar Müfettişliğinin yaptığı sayımlara göre, 1923 yılında vilayet hayvan varlığı beygir, kısrak, katır, eşek, deve, öküz, inek, manda, koyun ve keçi olmak üzere toplam; 632.221 idi. Aynı yıl, bu hayvanların yün ve yapağından 5.764.704 kuruş ve keçi kılından ise 402.310 kuruşluk gelir elde edildi. 1923 yılında vilayetteki 15.936 hayvan hastalandı. Bunlarında, 10.082'si öldü. Bu da bize, vilayetin veterinerlik hizmetlerinin yeterince etkili olmadığını göstermektedir¹⁰⁴.

1930-1931 yılları arasında, Tepeköy'deki deponun noksan kısımları bütçede mevzu tahsisatla tamamlandı. Küçük hayvanların sıhhi memurları ruam, koyun ve keçi çiçeği, dalak, keçi başı, şap hastalıklarına zamanında yetişerek, iptidai tedbirler aldılar ve sıhhiye baytarları ile birlikte, 12750 koyun ile 30 sığra şarbon ve 21.641 koyuna çiçek ile Çeşme, Tire, Kuşadası, Urla, Kemalpaşa, Ödemiş ve Menemen kazalarında zuhur eden müstevli şap hastalığına karşı 3922 sığra aşı yapılarak hastalığın önü alınmıştır. Ayrıca, 1930-1931 yıllarının ilk ve sonbahar aylarında Kızılçullu'da at yarışları yapılmıştır¹⁰⁵.

1931 yılında, İzmir Vilayeti'nde ruam ve koyun çiçeği gibi hayvan hastalıkları görüldü ise de, yayılmadan derhal önlem alındı. 1932 yılının Nisan ayında yapılan ilkbahar at koşularına 29 at katıldı. İzmir, Menemen ve Torbalı kazalarındaki beygir (43) ve sığra (63) tedavi için ameliyat yapıldı.

İzmir'e Plevne ve Montafon boğaları damızlık olarak getirildi. Torbalı aygır deposunda bulunan yedi baş damızlık Arap, İngiliz ve Anglo Arap aygırı ile Torbalı, Ödemiş, Tire, Menemen ve Bergama kazalarında 204 tabii ve 25 sunî olmak üzere 229 kısrak telkih edildi¹⁰⁶.

1936 yılında İzmir'in 7-8 ilçesinin 21 köyündeki koyun ve sığırlarda dalak hastalığı, şarbon, yanı kara, koyun çiçeği, deve çiçeği, pastörelloz uyuz, tavuk kolerası ve ruam hastalıkları görüldü. Gerekli olan aşı ile serum uygulaması yapıldı. Ruani görülen 11

¹⁰⁴ İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği, s.y.

¹⁰⁵ İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1932, s.21.

¹⁰⁶ İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir 1933, s.10-11.

hayvan öldürüldü ve sahiplerinde ziraat Bakanlığı tahsisatından hayvanların değeri kadar para verildi.

1 Mayıs 1937'de at koşusu yapıldı. Yarışlarda birinci, ikinci ve üçüncü gelen hayvan sahiplerine 4000 lira ikramiye verildi. Sonbahar koşuları da pek parlak olmuştur. Bütçeye konan para ile Karacabey haralarından iki aygır satın alındı. Ziraat Vekaletinin, yardımıyla şehirde ehli hayvan sergisi açıldı¹⁰⁷.

İzmir'in bazı köylerinde çıkan hayvan hastalıklarıyla mücadele edildi ve vaktinde alınan tedbirler sayesinde yayılmasına meydan verilmedi. Biri İlbahar'da ve diğeri de Sonbahar'da olmak üzere Kızıllı'daki koşu sahasında yapılan koşulara bir çok hayvanlar katıldı ve iyi neticeler alındı¹⁰⁸.

Vilayet bütçesinde, at koşuları, eneme, hayvan sergisi ve bulaşıcı hastalıkların mücadelesi gibi işler için para ayrılmadığından bir kısım işler için masraf yapılamamıştır. 1940 yılında, vilayet bütçesinden maaş alan baytarların, tahsisatları muvazene-i umumiye ye devredildiği için, hayvan sağlık ve mücadele işlerinin de muvazene-yi umumiyeden verilen tahsisatla temin edilmesine çalışılmıştır¹⁰⁹.

Yine 1941 yılında, damızlık merkez aygırlarından bazıları tedavisi mümkün olmayan müzmin furbüre hastalığına yakalanmış olmasında dolayı ve bazılarının sıfat kabileyetleri tenakus ettiği için kendilerinden istifade edilemediği için, bunların satılarak etlerinden istifade edilemediği için, bunların satılarak elden çıkarılması uygun görüldü. Ayrıca bütçede aygır deposunda tamirat ve tadilat yapılması için 498 lira ayrıldı¹¹⁰.

¹⁰⁷ İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri D. Cetveli, İzmir, 1938, s.7-8 ve 11.

¹⁰⁸ İzmir Vilayeti- 1940 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1940, s. 10 ve 20

¹⁰⁹ T.C. İzmir Vilayetinde Umumi Meclisi- 6'ncı İntihab Devresi 4'üncü içtima senesi- 1. İnikadı-2 Şubat 1942- Vilayetin izahanamesi ve daimi Encümenin Mütaleanamesi, İzmir, 1942, s.11 ve 19.

¹¹⁰ İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1943, s. 13 ve 20-21

B- VİLAYET BÜTÇESİ

1-1867-1923 Dönemi :

1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerinde vilayet bütçesi hakkında hükümler bulunmuyordu. Ancak, 1908'den ilan edilen II. Meşrutiyet ve yayınlanan Kanun-ı Esasi de vilayet bütçesi ıslah ve ikmal edilip, vilayet bütçesinin umumi bütçeden alacağı varidat(gelir) tayin edilmiştir. Hükümet umumi bütçeden idare olanan bir kısım vazifeleri vilayete terk etmekle beraber, umumi vergilerden hangi kısımlarının vilayetlere terkedeceğini göstermemiştir.

1912 tarihinden itibaren aşar ile vergiye bağlı bütün maarif ve menafi ve hisse-i idareleri ile yol bedeli naktisinin yarısı, maarife ait zephiye vergisi (kasaplardan kesdikleri hayvan için alınan vergi) ile askeri teçhizat tertibi, umumi bütçeden ayrılarak vilayet bütçesine konacak ve vergi ile temettü üzerine zammı Maliye Nezaretince, yollar ve geçitler (turuk ve maabir) vergisi de vilayet gelirleri arasında yer almıştır. Vilayet Muamelatı sarrafiyenin icrası Ziraat Bankası tarafından yapılacaktır. Ayrıca, Encümen-i vilayet aynı zamanda vilayet bütçesi masraflarını mecburi ve artan namî ile ikiye ayırmış, mecburu masrafları tadat ederek bütçeye konulmadığı takdirde Dahiliye Nezareti'nce müstakil olarak konulabileceği esasına dayanıyordu¹¹¹.

13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli İdare-i Umumiye-yi Vilayet Kanunu ile vilayet bütçesi adi ve fevkalade olmak üzere iki kısma ayrıldı (Madde 79) Adi bütçenin gelir (varidat) kısmını oluşturan şeyler şunlardır:

1- Aşar, bina ,ağnam, ferağ ve intikal harçları, askerlik bedel parası gibi vergilere ekli maarif ve menafi hisseleri, 2-Yol parası, (4 günlük amele yövmiyesine tekabül edecek miktarda), 3- Zephiyeye ekli kesir, 4- Kanunun tayin ettiği nisbeti geçmemek üzere vasıtasız vergilere umumi meclislerce ilave edilecek ekli (munzam) kesirler, 5- İcabında umumi bütçeden tahsis edilecek mebaliğ, 6- Vilayete ait emlak ve emvalin iradı ve satış bedelleri, 7-Köprü, iskele ve kayık icar ve iltizam bedelleri, 8- Vilayet dahilinde işleyen

¹¹¹ "Gayrı Resmi Kısım" - Türkiye'de Vilayet İdaresi", *İdare Dergisi*, Y: 8, Nisan 1935, S: 85, İstanbul, 1935, s.759-760.

nakil vasıtaları şirketlerinden ve fabrikalarından alınacak muayyen mebalığ ve ruhsatname harçları, 9- Vilayetlerce tesis edilen çiftlik ve sanat mekteplerinin, sergi ve panayırının gelirleri ve icar bedelleri, 10- Vilayetlerce tesis edilen mekteplerin matbaa ve gazetelerin gelirleri ve 11-Hibe ve vasiyet yoluyla alınan teberruat (bağışlar)¹¹².

Bu gelirlere 23 Eylül 1329 (1913) tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı ile ayrıca okul inşa ve sair masraflarınıyla öğretmen ve hizmetli aylıkları masrafı vergileri ile mütenasip miktarda tevzi olunan vergiyi de ilave etmek lazımdır.

Fevkalade bütçenin gelirlerini şunlar oluşturuyordu:

1-Vasitasız vergilere, nisbeti, umumi muvazene kanununun tayin ettiği miktarı geçmemek üzere umumi meclislerce muvakkaten zam olanacak kesirler, 2-İstikrazlar ve umumi bütçeden yardım olarak verilecek mebalığ karşılık gösterilmiştir.

Adi Bütçenin masraf kısmını ise, vilayet hizmetlerine ait, senelik ve daimi masraf oluşturur. 1- Vilayet memurlarıyla hususi daire memurlarının maaş ve masrafları, 2- Vilayet hususi gelirlerinin, masraflarının tahsili, 3- Vilayetin hususi yollar ve geçitlerin tamirâtı için harcanan masraflar ile fen memurlarının maaşları ve masrafları, 4- Tesis edilmiş nafia işlerinin tamirâtı, mütemadiye ve esasiye masrafı ve memurin-i fenniye maaşat ve masrafı, 5- Tedrisat-ı iptidaiye mektepleri ile darulmuallimin-i iptidain ve idaresi vilayetlere mevdu mekatib-i idadiye maaşat ve masarifi : (Vilayet bütçelerine vaz'edilecek maarif tahsisafından her cemaatin hissesi vilayetlerce maarif için istifa olunan tekalife iştiraki nisbetinde tayin olunacaktır.) 6- İdaresi mahallerine mevdu ziraat ve sanayi mekteplerinin vesair müessesat-ı ziraiye ve sanaiye ve ticariyenin maaşat ve masarifi ; 7- Emlak ve akarat-ı vilayetin masarifi tamamimiyesi vergisi sigorta bedeli, 8- Tesis ve idaresi vilayete ait ve mevdu müessesatı hayriye ve sıhhiye maaşat ve masarifi ; 9- İstikraz faiz ve amortismanları, 10- Vilayet matbaa ve gazete masarifi, 11- Meclis-i umumi ve encümen-i vilayetin levazimi kırtasiye ve masarifi tefrişiyeye ve teshiniye ve müteferrikası ile meclis-i umumi azasının yevmiye ve harcırahları ve encümen-i vilayet azasının tahsisatı, 12- Meclis-i umumiye vilayet azasının intihabı için vuku bulacak

¹¹² M. Saveci Eyüboğlu, "Mahalli İdarelerden: Vilayet Hususi İdareleri "Özel İdareler" İdare Dergisi, : 26 Mart, Nisan, Mayıs, Haziran 1955, S:233-234, Ankara, 1955, s.19-22.

masarif; 13- Bunlardan maada vilayetine vezaif-i hususiyesine dahil veya kavanin ve nizamet ile icrası vilayete mevdu hidemat ve mumelatın istilzam ettiği masraf-ı daime.

Fevkalede bütçenin masarif kısmı ise vilayet hizmetlerine ait her türlü inşaat ve yeni tesisat masrafından ve adi bütçeye talluk eden masarif-ı daime haricinde vukubulacak arızı ve muvakkat masariften teşekkül eder¹¹³.

Varidatı azaltıcı ve çoğaltıcı sebepler buldukça vilayet gelirleri, geçen mali yılın tahsilat miktarlarına göre hesaplanarak bütçeye konur. Gelirlerin arttığı tevsik ve Dahiliye Vekaletince kabul edilirse fazlası nazar-ı dikkate alınır. Tevsik edilmemiş olan fazlaların karşılıkları, daimi masraflar ve programlı işler haricinde kalan tertiplerden, merkezde müteşekkil bütçe tetkik komisyonu kararıyla, tenzil edilmek suretiyle bütçeler olunur. Vilayet borçlarıyla kanuni hisseler ve programlı işlere ait masraflar bütçelere konmaz veya eksik olarak konursa tamamı yahut noksanı varidat tertiplerinde elde edilecek fazlalar karşılık gösterilmek yahut vilayet hizmetleri haricinde bulunan masraf tertiplerinden tenzilat yapılmak suretiyle Bütçenin Tetkik Komisyonu kararıyla bütçelere ithal olunur. İş programları, bu kanun hükümüne göre, bütçelerin mali kabiliyetleri noktasından da ayrıca tetkike tabi tutulurlar.

Vilayet bütçeleri için devreyi hesabiye tam 12 aydan ve mahsup muamelesi müddeti ik aydan ibarettir. Bir senenin bütçesinden müdevver mebaligh ertesi sene bütçesinde ait bulunduğu fasıla ilave olunur.

Meclis-i umumilerce kabul edilen vilayet bütçeleri Valiler tarafından Dahiliye Vekaletinde irsal olunur. Bu bütçeler Maarif, Sıhhiye, Nafia ve Ziraat Vekaletine irsal olunur. Bu bütçeler, Maarif, Sıhhiye, Nafia ve Ziraat Vekaleti mümessili olan mahalli idareler umum müdürlüğünün reisliği altında bir komisyonda tetkik ettirildikten sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Reis-i cumhurun tasdiki ile tatbik olunur.

Dahiliye Vekaletinde içtima edecek olan bu komisyonunda bütçelerin tevdi tarihinden itibaren bir ay zarfından ve idare-i Umumiye-yi Vilayet Kanunu'nun 84'üncü maddesi hükümleri dairesinde tetkiki icabeder. Komisyonun mesaisi ihzaridir. İhtilafli hususat İcra Vekilleri Heyetince nihai karara iktiran eder.

¹¹³ İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununun İdare-i Hususiyeye Mütcellik Kısmı - 13 Mart 1329, s.47-49.

İşbu komisyonların bütçelerin vekaletе gelişі tarihinden itibaren her gün toplanması mecburidir.

2-GELİR VE GİDERLER

a-1880-1923 Dönemi

1880-1923 tarihleri arasında Aydın Vilayetinin İzmir Sancağının gelir (varidat) ve giderleri (masarifat) şöyle idi.

İzmir Vilayetinin bu hukukî çerçevede 1880 1923 yılları arasındaki mali yapısına kısaca gözatmamız yerinde olacaktır. İzmir Vilayeti'nin Cumhuriyet dönemi öncesi gelir ve giderlerini gösteren cedveli hazırlarken zorlandık. Çünkü elimizdeki ana kaynak olan Aydın Vilayeti Salnamelerinde gelir gideri gösteren bilgileri ya hiç bulamadık ya da vilayetin sadece yıllık geliri (varidatı) hakkında bilgi bulduk. Ancak masarifat hakkında pek az bilgi veriliyordu. Bu sebeple meydana getirmeye çalıştığımız 1880-1923 yıllarında Aydın Vilayetin'in gelir ve giderini gösteren tablo eksik olmuştur.

1881 yılında Aydın Vilayetinde gelirlerinin toplamı 93.400.838 kuruş idi. İzmir Sancağının bir yıllık gelirinin yekunü ise, 36.511.938 kuruş idi. Bu gelirlerin 10. 988.681 kuruşu vergi, 1.627.532 kuruşu bedel-i asker 17.515.141 kuruşunu aşar, 3.251.664 kuruşunu ağnam, 1997 kuruşunu canavar, 595.080 kuruşunu tapu, 734.244 kuruşunu mahakim-i umumiye, 886.185 kuruşunu saydiye, 137.697 kuruşunu rüsümat-ı mütenevvia, 22770 kuruşunu emlak-ı miriye ve 750.947 kuruşunu ise orman ve maden gelirleri meydana getiriyordu.

Yine 1881 yılında Aydın Vilayetinin giderlerinin toplamı, 21.351.224 kuruş, İzmir Sancağının giderlerinin toplamı ise, 12.323.407 kuruş idi. Vilayet Giderlerinin 1.238.728 kuruşunu Dahiliye, 998.518 kuruşunu Maliye, 181.788 kuruşunu asakir-i zabtiye, 173.000 kuruşunu Tahrir, 460.450 kuruşunu Tahsildarlar, 58.800 kuruşunu Orman ve Maden, 168.240 kuruşunu Mühendislere ödenen ücret, 2.084.127 kuruşunu Aşar ve

ağnam, 307.626 kuruşunu Mukataat ve timarat-ı vesaire ve 94562 kuruşunu ise, Mekatibi-i Rüşdiye giderleri meydana getiriyordu¹¹⁴.

1886 yılında Vilayetin hem gelir, hem gider kaynaklarında artma oldu. Gelir kaynakları arasına Temettuat vergisi ile müsakkafatda hisse-i ianesi de katıldı. Giderleri de arttı. Jandarma tahsisatı yanında, polis memurlarına ayrılan tahsisat ile , vergi emaneti ve esham-ı mütenevvi da katıldı¹¹⁵.

1887 yılında ise, Aydın Vilayetinin gelirleri 114.200.617 kuruş, İzmir Sancağı'nın geliri ise, 50. 261.117 kuruş idi. Vilayetin gelir kaynakları arasına emtia vergisi, bedel-i askeriye ile maarif ve menfai sandıkları idaresi eklendi. Aynı yıl, vilayetin giderlerinin toplamı, 1.908.968 kuruş, İzmir Sancağının giderlerinin toplamı ise, 9.717.644 kuruş idi. Vilayetin giderleri de arttı. Maaşat-ı zatiye ve vergi emaneti tahrir memurları gideri eklendi¹¹⁶.

1301, 1303, 1304, 1307, 1317, 1319 (1884, 1886, 1887, 1890, 1901) Yıllarında Aydın Vilayeti ve İzmir Sancağı'nın Gelir ve Giderlerinin Çeşitleri Şöyle İdi.¹¹⁷

1301 (1884) Senesi Varidatının Çeşidi	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	22.683.266	9.022.478
Damga vergisi	6.496.795	1.903.817
Bedelin	2.513.156	1.672.931
Aynam resmi	13.047.139	4.000.000
Emanetle idare olunan aşaa hasılatı	6704	4539
Orman hakkı ve kereste ve pul rengi	947.255	136.240
Envai-I maden	490.885	310.881
Emlak ve tapu harçları	2.019.450	97.018
Envai miriye muacele icar ve hasılatı	1.305.670	805.395
Sayd-ı Bahri	1.305.670	805.395
Sayd-ı Berri	23.760	15.000
Muhakeme Harçları	1.800.807	901.500
Resim	284.271	93.083
Hasılat-ı müteferrika	431.33	178.600
Yekün	89.555.083	37.917.980

¹¹⁴ H. 1298 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.47-49.

¹¹⁵ H.1303 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.124-126

¹¹⁶ H. 1304 Aydın Vilayeti Salnamesi, s. 365-366.

¹¹⁷ H.1298 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.175-176; H.1303 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.124-126.
H.1304 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.365-366; H.1307 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.532;
H.1317Aydın Vilayeti Salnamesi, s.264; H.1319 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.422-423.

1301 (1884) Senesi Masarifatın Çeşidi	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Şeriye	638.448	206.292
Dahiliye	4.279.017	2.248.641
Adliye	1.838.207	791.964
Maarif	378.485	216.030
Nafia	444.800	444.800
Orman	181.232	46624
Maden	16.972	15100
Maliye	975.480	394.968
Meaşet-I zatiye	1.714.494	532.368
	802.945	497.695
	1.902.387	786.750
Aşar emaneti	565.894	520.283
Vilayet jandarma tahsisatı	6.041.232	2.902.962
Yekün	25.525.910	11.790.825

1303 (1886) Varidatının Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	22.623.903	10.045.162
Temettuat	4.995.547	220.350
Bedelat-ı Askeriyye	3.023.391	2.144.959
Ağnam	11.847.861	3.142.517
Canavar	6786	3258
Maktuan ihale olunan aşar	41.901.769	19.189.617
Emaneten idare	2.960.292	810.000
Orman hakkı, kereste ve pul resimleri	758.729	169.800
Enva'i Maden	123.798	63.112
Emlak ve tapu harçları	1.866.331	511.537
Emlak-ı emiriyye-i muaccele ve icar hasılatı	76.047	41.668
Sayd-ı Bahri	3.211.165	787.535
Sayd-ı Berri	13.900	12.000
Rüsum-ı mütenevvia	25.200	3500
Hasılat-ı müteferrika	1.088.967	545.596
Aşarın sub ve bir rubu	5.861.140	2.610.826
Müsakkafatdan hisse-I iane	534.341	328.201
Yekün	102.850.609	41.560.532

1304 (1887) Masarifatın Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Dahiliye	3.532.824	1.647.585
Şer'iyye	645.637	207.480
Maliyye	1.015.240	404.684
Maaşat-ı Zatiyye	735.191	443.247
Adliye	2.055.662	783.846
Maarif	516.092	304.146
Nafia	1.867.200	1.867.200
Orman	186.368	53.724
Maden	62.572	60.700
Vergi Emaneti	710.515	290.895
Esham-ı Mütevennia	840.496	409.862
Jandarma Tahsisatı	5.756.575	2.919.594
Polis Memurları	569.538	406.130
Yekün	19.523.909	9.899.093

1304 (1887) Varidatın Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	24.669.173	11.005.733
Emtia vergisi	9.317.663	5.697.064
Bedel-I askeri	3.193.125	2.248.657
Ağnam resmi	11.706.044	3.013.479
Canavar	7239	4407
İhale olunan aşar bedeli	46.437.373	22.148.313
Emaneten idare olunan aşar hasılatı	1.542.555	1.200.249
Orman hakkı kereste ve pul resimleri	1.279.739	169.800
Envay-ı maadin	1.738.000	900.000
Emlak ve tapu harçları	2.973.415	1.240.888
Emlak-ı miriye-yi muacele icar hasılatı	85.354	68.558
Sayd-ı Bahri	1.403.724	792.944
Sayd-ı Berri	7190	3600
Muhakim Harçları	1.807.406	938.450
Rüsum-u Mütenevvia	17.050	13.400
Hasılat-ı Müteferrika	1.026.206	45.814
Maarif ve menafi sandıkları ianesi	7.091.406	3.364.771
Yekün	114.200.617	50.261.117

1307 (1890) Varidatının Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	25.725.672	11.646.931
Temettü vergisi	11.939.927	..243.652
Bedel-i Askeri	4.409.627	3.112.972
Canavar resmi	7.077	3.925
A'şar varidatı	41.300.821	16.986.481
Orman	1.220.300	217.500
Maâdin	893.500	575.500
Emlak ve tapu harçları	4.764.482	2.201.863
Emlak-ı miriye muacele-I icar hasılat	27.119	55.931
Mahâkim Harçları	1.571.060	632.327
Rüsum-u Mütenevvia	2.036.024	1.411.910
Hasılat-ı müteferrika	970.987	390.772
Maarif Hassası	2.642.311	1.192.335
Menafi Hassası	4.122.796	1.698.653
Yekün	101.631.703	43.370.752

1317 (1889) Varidatın Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	25.229.017	12.259.986
Temettü vergisi	5.492.290	2.002.415
Bedel-i Askeri	5.860.963	4.236.715
Ağnam resmi	15.809.115	4.150.616
Canavar resmi	12.692	7.692
Mektuen ihale olunan aşar bedeli	10.366.909	1.963.478
Emaneten idare olunan aşar hasılatı	38.089.502	18.331.367
Orman hakkı kereste ve yol resimleri	2.126.346	258.703
Enva-i maden	1.256.413	312.958
Emlak-ı miriye-yi muacele icar hasılatı	222.882	156.849
Mahakim Harçları	1.366.221	642.410
Rüsum-u Mütenevvia	1.347.381	754.845
Hasılat-ı Müteferrika	1.168.325	567.735
Yekün	109.636.100	46.909.023

1319 (1901) Varidatın Türü	Aydın Vilayeti (Kuruş)	İzmir Sancağı (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	25.716.040	12.822.575
Temettu vergisi	4.803.830	1.715.244
Bedel-i Askeri	5.876.020	4.113.794
Ağnam resmi	13.542.814	3.866.325
Canavar resmi	8470	6625
Mektuen ihale olunan vesair bedel	13.032.335	148.103
Emaneten idare olunan vesair bedel	35.351.979	18.794.890
Enva-i maden	1.182.440	314.475
Emlak ve tapu harçları	17.955	93.092
Muhakim Harçları	1.730.099	768.556
Rüsüm-u Mütenevvia	1.389.981	824.951
Hasılat-ı Mütferrika	1.141.670	562.336
Yekün	109.054.586	45.782.058

1890, 1895, 1898 ve 1901 yıllarında Aydın Vilayeti ile İzmir Sancağının sadece geliri (varidatı) hakkında kaynaklarda bilgi vardır. Buna göre;

1890'da Aydın Vilayetinin gelirlerinin toplamı 101.631.703 kuruş iken İzmir Sancağı'nın gelirlerinin toplamı ise 43.370.752 idi¹¹⁸. 1895 yılında ise; Aydın Vilayetinin gelirlerinin toplamı; 110.087.763 kuruş ve İzmir Sancağının gelirlerinin toplamı ise, 44.022.284 kuruş¹¹⁹ 1898'de Aydın Vilaye'tinin gelirlerinin toplamı 109.636.100 kuruş, İzmir Sancağı'nın gelirlerinin toplamı ise, 46.909.023 kuruş idi¹²⁰. 1901 yılında ise, vilayet gelirlerinin toplamı; 109.054.586 kuruş iken, İzmir Sancağının gelirlerinin toplamı ise; 45.782.058 kuruş oldu¹²¹.

13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli vilayet idare Kanunu ile vilayet bütçesi, adi ve fevkalade olmak üzere 2'ye ayrıldı. Adi ve fevkalade bütçenin gelir ve giderlerini oluşturan kaynaklar ayrıldı ve arttı. 1913 yılında, Aydın Vilayetinin adi ve fevkalade bütçesinin gelirlerinin toplamı; 18.867.642 kuruş , giderlerinin toplamı ise; 18.867.642 kuruş idi¹²².

¹¹⁸ H.1307 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.532.

¹¹⁹ H.1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.533.

¹²⁰ H.1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.264.

¹²¹ H.1319 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.422-423.

¹²² Aydın Vilayeti'ni 1329 Adi ve Hususi Bütçesidir, Matbaa-yı Vilayet, B.t.y., s.y.

1915 yılında, vilayetin adi bütçesinin gelirinin toplamı; 27.076.500 kuruş, giderin toplamı ise; 20.140.753 kuruş idi. 1917 yılının adi bütçesinin toplam gerili; 27.076.500 kuruş iken, gideri ise; 24.274.397 kuruş idi. Aynı yılın Fevkalade bütçesindeki gelirlerin toplamı; 40.061.773 kuruş ve giderlerinin toplamı da aynı şekilde 40.061.773 kuruş idi¹²³.

1919 yılında Aydın Vilayetinin adi bütçesinin toplam geiri 57.520.180 kuruş iken, toplam gideri ise; 62.146.140 (57.520.180) kuruş idi. Aynı yılın fevkalade bütçesinin geliri ise 5.850.594 kuruş idi. Bütçe açığı olarak 4.615.590 kuruş belirtildiğinde göre, gider hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, giderinde 10.466.184 kuruş olduğunu hesapladık¹²⁴.

1880-1923 Yılları Arasında Aydın Vilayeti ve İzmir Sancağının Varidatı (Gelirleri)¹²⁵.

Seneler	Aydın Vilayeti (kuruş)		İzmir Sancağı (kuruş)
1881(1297)	93.400.838		36.511.938
1884 (1301)	89.555.084		37.917.980
1886 (1303)	102.851.609		41.560.532
1887 (1304)	114.200.617		50.261.117
1890 (1307)	101.631.703		43.370.752
1895 (1312)	110.087.763		44.022.284
1898 (1317)	109.636.100		46.909.023
1901 (1319)	109.054.586		45.782.058
1913 (1329)	18.867.642		-
1915 (1331)	Adi 27.076.500	Fevkalade -	-
1917 (1333)	19.708.245	40.061.773	-
1919 (1335)	57.520.180	5.850.594	-

¹²³ Aydın Vilayeti 1331 Senesi Adi Hususi Bütçesi, Aydın, 1331, s.20-21 ve 6-7. Aydın Vilayeti 1331 Senesi Fevkalade Hususi Bütçesi, Aydın 1331, s.4-7; Aydın Vilayeti'nin 1333 Senesi Adi Hususi Bütçesi, İzmir, 133, s.1-4, 11-13; B.O.A., DÜİT Tasnifi, Dos. No: 66-1, Gömlek Sıra No:1-1.

¹²⁴ Aydın Vilayeti'nin 1335 Senesi Fevkalade Hususi Bütçesi, s.1-5; Aydın Vilayeti'nin 1335 Senesi Adi Hususi Bütçesi, s.1-7 ve 10-18..

¹²⁵ H.1298 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.175-176.; H.1303 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.124-126; H.1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, s. 264; H.1319 Aydın Vilayeti Salnamesi, s. 422-423.

1880-1923 Yılları Arasında Aydın Vilayeti ve İzmir Sancağının Masarifatı (Giderleri)¹²⁶.

Seneler	Aydın Vilayeti (kuruş)	İzmir Sancağı (kuruş)	
1881(1297)	21.351.224	12.323.407	
1884 (1301)	11.790.825	25.525.910	
1886 (1303)	19.523.909	9.899.093	
1887 (1304)	1.908.968	9.717.644	
1890 (1307)	-	-	
1895 (1312)	-	-	
1901 (1319)	-	-	
1913 (1329)	18.867.642 (adi ve hususî)	-	
1915 (1331)	Adi	Fevkalade	-
	20.140.753	1.000.682	
1917 (1333)	24.274.397	40.061.773	-
1919 (1335)	62.146.140		-

2- 1923-1950 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında aşar vergisinin (17 Şubat 1925) ilgası üzerine buna bağlı vilayet hisseleri kalktı. Temettü vergisi yerine kazanç vergisi aldı. 1923 yılında ise, tedrisat-ı ibtidaiye kanunu tadil edilerek ilkokul masrafları nüfusun mali takatine göre tevzii başlandı. Resmî ve hususî müessesatla çalışanların, emeklilerin aylıklarından vergi alındı.

542 sayılı kanunla yol parasının miktarını tayin hakkı, Umumi Meclise bırakıldı. 1925'de taş ocakları hasılatı. 1926 da İspirto ve ispirtolu içkiler safi hasılatının %10 hususî idarelere terk edildi¹²⁷.

1926 yılında Hususî İdare Gelirlerinin çeşitlerini gösterir tablodur.

¹²⁶ H.1298 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.175-176.; H.1304 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.365-366; H.1307 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.532; H.1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.533. H.1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.264.

¹²⁷ M.Saveci Eyüboğlu, "Mahalli İdarlerden Vilayet Hususî İdareleri-Özel İdareler" İdare Dergisi, Y: 26, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, 1955, S:233-234, Ankara, 1955, s.22-23.

A-Munzam kesirlerden,

1. Arazi vergisinden vilayet hissesi ve menafi hissesi,
2. Musakkafat vergisinden vilayet hissesi,
3. Temettü vergisinden munzam vilayet hissesi,
4. Ağnam rüsumuna munzam vilayet hissesi,
5. Ferağ ve intikal harçlarına munzam vilayet hissesi.
6. Askerlikten muafiyet vergisinden vilayet hissesi,

B- Hususi Varidatı,

1. Yol mükellefiyeti,
2. Zephiye resminden,
3. Belediyesi olmıyan yerlerden alınan pazar resminden,
4. Mektep vergisi,
5. Mazuliyet tevkifatı,
6. Taş ocakları hasılatı,
7. Emlak eşya satış bedelleri icar ve müessesat hasılatı vs.

1925-1928 yılları arasında İzmir Vilayetinin Umumi Varidatı (Genel Gelirleri) (Muhammenat, Takkukat ve tahsilat miktarları ile muhammenata nazaran tahakkukat kat ve tahsilatın ve tahakkukata nazaran tahsilatın yüzde nisbetleri) şöyle idi¹²⁸.

Seneler	Muhammenat miktarı lira	Tahakkukat		Tahsilat		
		Tahakkukat miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahakkukatın yüzde nisbeti	Tahsilat miktarı lira olarak	Muhammenata nazaran tahsilatın yüzde nisbeti	Tahakulata nazaran tahsilatın yüzde Nisbeti
1925	1.253.156	2.251.059	180	1.331.883	106	59
1926	2.764.615	3.518.469	127	2.287.563	83	65
1927	2.330.806	3.756.994	161	2.735.016	117	73
1928	2.680.578	3.640.648	136	2.801.992	90	66
1929	2.561.273	3.289.458	-	2.232.950	-	-

¹²⁸ T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareleri- Varidat ve Masarıfat İstatistikleri (1925-1928), Ankara, 1931, s.86, 94 ve 118.

1925-1931 Yılları Arasında İzmir'in Umumi Varidatı- (Varidattan tahsilat ve yekünü ile muhtelif tahsilatın yeküna yüzde nisbetleri)¹²⁹ .

Seneler	Yol vergisinden	Tahakkuk		Tahsilat		
		Maarif vergisinden	Vilayet hissesinden	Sair varidattan	Yekün	
1925	397.132	419.843	268.421	256.487	1.331.883	-
1926	661.804	866.611	300.036	458.760	2.287.563	-
1927	782.696	1.252.509	363.204	336.607	2.735.016	-
1928	757.508	64.223	1.352.214	246.037	2.801.992	-
1929	1.378.075	1.156.816	154.999	1.000.941	2.387.501	
1930	627.015	929.874	305.263	319.218	2.181.370	
1931	515.361	846.862	162.087	393.114	1.817.424	

1925 yılında İzmir'in tahmini vergi geliri 1.253.159 lira iken, toplanan vergilerin toplamı 1.331.883 lira oldu. 1926 yılında, Türkiye genelinde vergi gelirlerinde düzenlemeler yapıldı. İzmir'deki, vergi gelirleri hemen hemen iki katı artarak, 2.287.563 lira oldu. Bu artışın bir diğer sebebi ise, 1926 yılında yeni takvim uygulamasına geçilip, bütçenin 15 aylık olarak hesaplanmış olmasıdır. İzmir'in tahmini vergi tahsisatının %83'ü toplandı. Vilayetin bütçesine 2.764.615 lira, vergi geliri girdi¹³⁰ .

İzmir Vilayet bütçesinin gelirleri, yeni gelir kaynaklarının eklenmesiyle arttı. 1927 yılında vilayetin bütçe varidatı, 2.330.806 lira olarak tahmin edildi. Bunun, 2.735.016'lirası tahakkuk etti. Bunun sebebi, 1926 yılında maarif vergisinin 866.611 lira iken, 1927 yılında, 1.252.509 liraya yükselmesidir.

1928 yılında vilayetin varidatı 2.680.578 lira tahmin edilirken, bunun ancak 2.419.982 lirası tahakkuk etti. Vilayetin varidatı düştü. Çünkü, 1927 yılında Mektep vergileri kaldırılarak, 1130 sayılı kanunla, bina, arazi ve kazanç vergilerine Umumi Meclislerce ek kesirler ilavesi kararlaştırıldı. İzmir Vilayetinin maarif vergisi gelir, 1927'de 1.252.509 lira iken, 1928'de bu gelir, 64.223 liraya düştü¹³¹ .

¹²⁹ T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, ay.yer.; İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü tarafından neşredilmiştir; İzmir Vilayeti 1929 Senesi İstatistik Yıllığı,, İzmir, 1930, Bilgi Matbaası.

¹³⁰ İzmir Vilayeti 1930 Senesi İstatistik Yıllığı, İzmir, 1931, s.122. .,a.g.e, s.86 ve 94.

¹³¹ T.C.Başbk. Umum Müd.,a.g.e, s.94 ve 118.

1929 yılından sonra, vasıtasız vergilere ekli kesirlerin tevhit ve nisbetlerinin tadiline dair 1454 sayılı kanunla kaldırıldı. Munzam kesirler asıllarıyla birleştirilerek tahsisattan Hususi İdare ve Belediyelere hisse verilmesi usulü kabul edildi. 1929 yılında İzmir Vilayeti'nin varidatının tahakkuku 7.962.822 lira 25 kuruş iken bunun ancak, 6.597.805 lira 77 kuruşu tahsil edildi. Giderleri ise, 2.198. 874 lira 18 kuruş olarak tesbit edildi¹³².

1930 yılında kabul edilen bir kanunla Vilayet bütçeleri Dahiliye, Maarif Sıhhat, Ziraat ,Nafia ve Maliye Vekaletleri mümessillerinden mürekkep bir komisyon tarafından incelenmiştir. Ayrıca yol maarifi sıhhat vesair hizmetler için muhtelif kanunlarla vilayete ayrılan gelirler aynen ve tamamen bu işlere tahsis edildi. Bu durum da, Umumi Meclislerin selahiyet ve faaliyet sahasını kanıtladı.

1931 yılında Hususi İdareler için sevk edilen bir tasarı, kararlaştırılan yepyeni vazifeler ve neticesi kanuniyet kazanamadı. Bu sebeple, artan ve değişen ihtiyaç ve icaplara göre yeniden bir tasarı hazırlandı. 1931 yılının adi bütçe toplamı (yekûn)1.613.100 lira 76 kuruş iken, 1932 yılında adi bütçe toplamı 1.501.717 lira oldu. 1931'de fevkalade bütçe yekûnu ise, 407.701 lira 24 kuruş iken, 1932 yılında 417.573 lira oldu. 1932 yılındaki varidat bütçesi toplamı ise; 2.032.190 lira idi¹³³.

1932 Yılı için vilayet gelirlerinin çeşitleri şöyle idi.

A-Milli Tekaliften :

1-Arazi vergisi tahsilatından vilayet hissesi, 2- Bina vergisi tahsilatından vilayet hissesi, 3- Hayvanlar vergisi tahsilatından vilayet hissesi, 4-Kazanç vergisi tahsilatından vilayet hissesi, 5- Ferağ ve intikal harçlarından vilayet hissesi,6- İspirto ve ispirotolu içkilerden vilayet hissesi, 7- Arazi vergisi tahsilatından maarif hissesi, 9- Kazanç vergisi tahsilatından maarif hissesi, 10- Sayım vergisi tahsilatından maarif hissesi.

¹³² T.C.Başbk. Umum Müd.,a.g.e, s.86 ve 94.

¹³³ T.C.Başbk. Umum Müd.,a.g.e, s.94 ve 118.

B-Vilayet Hususi Varidatı :

1- Yol parası, 2- Zephiye resminden vilayet hissesi, 3- Taşocakları resim ve harçları, 4- Kır pazarları resim ve hasılatı, 5-Vilayet dahilinde işliyen nakil vasıtalarından alınan muayyen mebalığ, 6- Sair gelirler (icarlar, satış bedelleri)¹³⁴.

İzmir'in 1925-1931 Yılları Arasındaki Masarifatı (Giderleri)-(Muhtelif Masarifat) (1925-1931)¹³⁵.

Seneler	Maaş ve ücretler	MASARİFAT			
		Nafia İşleri	Maarif işleri	Sair masraflar	Yekün
1925	56.079	357.369	305.906	693.265	1.412.619
1926	834.948	583.353	548.786	411.517	2.378.604
1927	841.106	509.503	348.047	745.409	2.444.065
1928	938.315	503.242	271.169	746.916	2.459.842
1929	116.155				2.198.874
1930	691.785	552.571	343.144	379.303	1.966.803
1931	889.678	318.528	227.060	629.148	2.064.414

¹³⁴ M.S.Eyüboğlu, a.g.m., S:233-234, s.22-24.

¹³⁵ T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareleri Varidat ve Masarifat İstatistikleri, (1925-1928), Ankara, 1931, s.86, 94 ve 118; İzmir Vilayeti 1930 senesi İstatistik Yılığ, İzmir, 1931, s.122; T.C.İzmir Vilayeti İstatistik Yılığ, 1931-1932, İzmir, 1933, s.150.

İzmir'in Umumi Varidatı- Adi ve Fevkalade Bütçe İtibariyle (1933-1947)¹³⁶

Seneler	Umumi Masarifat		
	Umum Muhammenat	Umum Tahakkukat	Nakden tahsilat
1933	1.739.539	3.113.030	1.709.103
1934	1.528.503	3.339.331	1.785.635
1935	1.580.922	3.277.231	1.773.402
1936	2.343.362	8.917.508	2.286.995
1937	2.597.314	10.291.573	2.595.575
1938	2.442.360	10.835.094	2.623.204
1939	2.405.732	10.569.807	2.708.553
1940	2.478.292	9.815.155	2.923.573
1941	2.572.523	10.848.270	3.575.028
1942	2.598.335	10.551.869	4.235.022
1943	3.374.442	14.350.177	5.260.065
1944	3.908.875	14.482.663	5.896.237
1945	2.858.217	12.731.074	5.052.316
1946	5.065.958	12.825.714	6.772.859
1947	5.413.016	14.250.947	8.507.984

¹³⁶ İzmir Vilayeti 1936 Mali Senesi Muhassasat ve Kat'i Hesap Cetveli, İzmir, 1936, s.1-4 ve 12-13; İzmir Vilayeti Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli 1936, İzmir, 1936, s.1-5; İzmir Vilayeti 1938 Mali senesi Muhassasat ve Kat'i Hesap Cetveli, İzmir, 1938, s.1-12; İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli, İzmir, 1938, s.17; İzmir Vilayeti 1940 Mali Senesi Muhassasat ve Kat'i Hesap Cetveli, İzmir, 1940, s.16-17; İzmir Vilayeti-1940 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir 1940, s.24, 29, 31. İzmir Vilayeti Bütçesi 1942, İzmir, 1942, s.6-7, 52-53; İl Özel İdareleri İstatistiği, s.7.

1933-1947 Yılları Arasındaki Umumi Masarifat (Adi ve Fevkalade Bütçe İtibariyle)¹³⁷.

Umumi Masarifat			
Seneler	Umum Muhammenat	Tahakkuk Eden Umum Masarifat	Umum Masarifattan Sene içinde Tediye edilen
1933	1.739.539	1.692.447	1.692.447
1934	1528.503	1.695.807	1.644.031
1935	1.580.922	1.629.898	1.615.315
1936	2.343.362	2.393.520	2.116.717
1937	2.597.314	2.622.050	2.420.688
1938	2.442.360	2.785.869	2.598.786
1939	2.405.732	2.775.010	2.546.661
1940	2.478.292	2.787.868	2.547.629
1941	2.572.523	3.370.781	3.168.622
1942	2.944.037	3.278.458	3.278.458
1943	3.374.442	3.989.400	3.728.960
1944	3.909.875	4.834.481	4.436.779
1945	2.858.217	3.226.866	2.766.407
1946	5.065.958	6.028.150	5.586.527
1947	5.413.016	7.574.325	6.944.549

Umumi hayata müessir buhranlar ve bu buhranların tesirlerini azaltmak için vergilerde yapılan indirimlerde Hususi idarelerde büyük sarsıntılar yapmıştır. Mütemediyen genişleyen mahalli hizmet mevzularının icabettirdiği masrafları karşılayamaz bir halde borçlu bir duruma girmesi üzerine, 1933,1934 ve 1935 yıllarında taşkil edilen İhtisas Komisyonları vasıtasıyla Hususi İdarelerin mali ve idari durumları tetkik konusu olmağa başladı. Bu komisyonlar tarafından hazırlanan raporlarda; Hususi İdarelerin mali durumunu tazyik etmemek hususunda titizlik ve dikkat gösteriliyordu. Fakat sosyal ve ekonomik şartların hat ve set tanımayan icapları tazyikinden devam etti. 1933 yılına İzmir'in varidatı 1.739.539 lira olarak tahmin edildi. Bu miktarın 1.709.103 lirası nakten tahsil edildi¹³⁸.

1934 yılında askerlik bedeli parasından alınan vilayet hissesi tayyare resmi olarak hazineye geçti. 1934 yılında vilayetin tahmini varidatı 1.528. 503 lira nakden tahsilatı 1.785.635 lira idi. 1935 yılında, Hususi İdarelerin buhranlı ve kritik devirlerinde arazi ve

¹³⁷ İzmir Vilayeti Bütçesi 1942, İzmir, 1942, s.53; T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareler İstatistiği 1929-1941, İstanbul, 1944, s.6, İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli, İzmir, 1938, s.19.T.C.İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı 1937-1938, İzmir, 1939, s.160.

¹³⁸ T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareleri İstatistiği 1929-1941, İstanbul, 1944, s.6.

bina vergileri bu idarelere devredildi. Vilayetin tahmini geliri 1935'de 1.580.922 lira iken, nakdi tahsilatı 1.773.402 liraya çıktı¹³⁹.

Kazanç ve hayvanlar vergilerinden vilayet ve maarif hisseleri olarak ayrılan hisseler 1936 yılında devlete alınarak bina ve arazi vergileriyle bu vergilere bağlı iktisadi buhran vergisi ve bakayaları ile birlikte Hususi İdarelere devredildi. Arazi ve bina vergilerinin devri 1936 ve müteakip yıllar bütçelerinde cüz'i bir gelişme yarattı. İzmir Vilayeti'nin 1936 yılı tahmini varidatı 2.343.362 lira iken, aynı yılın nakdi tahsilatı 2.286.995 liraya yükseldi. 1935 senesine göre vergi geliri %50 arttı. Bunun nedeni 853.883 lira bina vergisi ve 545.199 lira arazi vergisi gelirinin İzmir Hususi İdare Bütçesine devredilmiş olmasıdır¹⁴⁰.

1937 'de İzmir'in Vilayeti'nin tahmini varidatı (geliri)2.597.314 lira iken, ancak 2.595.575 lirası tahsil edildi. 1938 yılında ise, vilayetin varidatının tahmini miktarı 2.442.360 lira idi. Bunun 2.623.204 lirası tahsil edildi. 1939'dan vilayetin tahmini varidatı 2.405.732 lira, nakdi tahsilatı ise, 2.708.553 lira 1940'da ise, tahmini varidatı 2.478.292 lira iken, nakdi tahsilatı 2.923.573 lira oldu. 1941 yılında ise, vilayetin tahmini varidatı 2.572.523 lira, nakdi tahsilatı ise 3.575.028 lira oldu¹⁴¹.

II. Dünya Harbinden sonra, daha şümulü bir hal aldığından mahalli hizmet müesseselerinden hiç birisi kendilerinden beklenen hizmetleri tam olarak yapamaz oldu. Hazineden yapılan yardımlarla mahalli hizmet müesseseleri desteklendi.

30 Ocak 1948'de kabul edilen 5166 sayılı kanunla ilkokul öğretmenlerinin aylıkları genel bütçeye alındı. Fakat, Bina ve Arazi vergileriyle İktisadi Buhran vergisinin devrine dair 2271 sayılı kanun gereğince 1934 yılı bütçesindeki miktarlara göre, her yıl Hususi İdarelere verilen hisse tutarları yekûnunun devredilen vergiler yekûnuna kıyasla hazinenin ödemekte olduğu fark ile tadil ve tahrir masrafları ve maliyenini bu vergilerle birlikte devrettiği memurların aylıklarına karşılık olarak vermekte olduğu masraf karşılıkları, Tapu harçları ile ispiroto ve ispiroto içkilerden verilen hisseler ve zephiye

¹³⁹ T.C.B.İst. Müd. a.g.e,s.94 ve 118; İzmir Vilayeti 1935 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D.Cetveli, İzmir, 1935, s.1-3.

¹⁴⁰ İzmir Vilayeti 1936 Mali Senesi Muhassasat ve Kat'i Hesap Cetveli, İzmir, 1936, s.1-4 ve 12-13; İzmir Vilayeti Adi ve Fevkalade Bütçeleri 1936, İzmir, 1936, s.1-5.

¹⁴¹ M.S.Eyüboğlu, a.g.m., S: 233-234, s.22-24.

resminden ayrılmakta olan yüzde elli hisse hususi idarelerden alındı. Hizmet alanı mütemadiyen genişlemekte olan vilayetler gerek bir kısım hizmetlerin genel bütçeye devri, gerekse genel bütçeden yapılan nakdi yardımlar gayrı kafi geldiğinden yeni tedbirlere ihtiyaç vardı¹⁴².

Vilayet dahilindeki yol ve köprülerin inşa ve muhafazasına medar olmak üzere 1929 yılında 1525 sayılı şose ve köprüler kanunu ile vazedilen bedeni ve nakdi yol vergisi mükellefiyeti sistemi de sosyal ve ekonomik tesirler altında zaman zaman değişikliklere tabi tutuldu. Hatta, bu vergiye belediyeler için hisse ilave etkisi kabul edilmiş ise de, iktisadi alandan gelen tazyikler tesiriyle 1952'de 5889 sayılı kanunla Şose ve Köprüler Kanunu bütün ek ve tadilleri ile kaldırılarak yol vergisi vasıtalı vergi haline getirilmiştir. Bu suretle gerek yabancı memleketlerden gelen, gerekse memleket dahilinde imal ve istihsal edilen akaryakıtlardan, benzin ve benzerlerinin kilosundan 14 kuruş, gazyağı ve benzerlerinin kilosundan 7 kuruş, mazot ve benzerlerinin kilosundan 5 kuruş yol vergisi karşılığı olarak alınması ve bu suretle biriken paraların %40'ının Hususi İdarelere ayrılması ve bu miktarında vilayetlere nüfus sayısına göre dağıtılması kabul edildi. Bu da Hususi İdarelerin malî takatlarında, hizmetlerin icab ettirdiği artışı karşılayacak bir kabiliyet yaratmadığından hazineden yardımlar devam etmiştir.

---

¹⁴² M.S.Eyüboğlu, ay.yer.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin mülki idaresinde Aydın Vilayeti önemli bir yer işgal ediyordu.

İlk kez, Aydın Sancağı'nın batısında ayrı bir sancak olarak Sığla Sancağı'ndan 1570'de haberdar olmaktadır. Bu da bize Sancağın bu tarihten önce kurulduğunu göstermektedir. Sığla Sancağı, XVIII.yy.'ın sonlarında, Menteşe Sancağı ile birleştirilmiş ise de, 1808'li yıllarda muhtemelen Katipoğullarınınuğraşmasıyla sancakdan ayrılmıştır. 1833 yılında, Aydın Eyaleti teşekkül etti. Karaosmanoğlu Yakup Paşa da, Aydın Sancağı muhassıllığına tayin edildi. 1838'de Aydın Eyaleti, Aydın, Menteşe, Saruhan ve Sığla olmak üzere 4 sancakdan meydana geliyordu. Denizli tarafları Menteşe'ye bağlı idi. 1845 yılında, Denizli Sancağı, Aydın Eyaleti'ne ilave edildi. Eyaletin sancak sayısı 5'e çıktı. Aydın Eyaleti'nin merkez muhtemelen 1811'den beri Aydın Sancağı'nın da merkezu bulunan Güzelhisar-ı Aydın idi. Said Mehmed Paşa'nın valiliği sırasında 1842'de Aydın Eyaleti'nin merkezi İzmir oldu. 1843'de Yakup Paşa'nın ikinci defaki valiliği sırasında Aydın, tekrar eyalet merkezi oldu. 1843-1850 yılları arasında da Aydın Eyaleti'nin merkezi olarak kaldı. 27 Şubat 1850 tarihinde Damat Halil Rıfat Paşa'nın valiliği sırasında, İzmir, Aydın Eyaleti'nin merkezi oldu. Bu sebeple, 1850 ile 1867 yılları arasında, İzmir Eyaleti diye de anıldı. Ancak, bunun yanında, genel olarak Aydın Eyaleti tabiri de kullanılmaktaydı.

Aydın Eyaleti'nin mülkî taksimatı ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı coğrafi şartları dikkate almadığı ve yetersiz olduğu için değiştirildi. 1867 yılında çıkarılan Vilayet Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nin mülki taksimatı köklü değişikliğe uğradı. 9 Temmuz 1867 yılında, Aydın Vilayeti kuruldu. Denizli Sancağı da ilga edildi. 22 Ocak 1871'de yeni bir Vilayet Nizannamesi yayınlandı ve Osmanlı Devleti'nin mülkî yapısında yeni düzenlemeler yapıldı. 1871 Vilayet Nizannamesi ile, genel idareye ait işler için "İdare Meclisleri" belediye işleri için "Belediye meclisleri" kuruldu. Valilerin ve genel meclislerin yetkileri artırılıp genişletildi. Ayrıca, bu nizamname, yürütme alanında merkezi hükümetin vilayetlerdeki kontrolünü daha da arttırdı. Vilayet İdare Meclisi, son karar organı oldu. Bunun yanında, 1871'deki nizamnamede devlet ve vilayet yargı örgütüne karışmıyordu.

7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin Aydın Eyaleti'nde uygulanması sonucunda; Denizli Sancağı Aydın Eyaleti'ne bağlandı. Böylece, Aydın Eyaleti'nin sancak sayısı 4'den 5'e, kaza sayısı da 92'den 96'ya çıktı. 1867 tarihli Vilayet Kanunu'nun uygulanmasıyla ise, Aydın Eyaleti'nin kaza sayısı 95'den 98'e çıktı. Eyaletin adı da "Aydın Eyaleti" iken "İzmir Eyaleti'ne" dönüştü.

Aydın Eyaleti'nde görev yapan valilerin, eyalette en çok uğraştıkları mesele, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemini yaşaması sebebiyle asayişsizlik olmuştur. Meşhur Sadrazamlardan, Kamil Paşa, 1895-1907 yılları arasındaki Aydın valiliği sırasında en çok eşkiyalar ve eşkiya Çakırcalı Mehmet Efe ile uğraştı ve başarılı olamadığı için de valilik görevinden azledildi.

1876 yılında ilan edilen I.Meşrutiyet ile vilayet idaresinde düzenlemeler yapılmak istenmişse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle Meclis-i mebusan feshedildiği için bu gerçekleşmedi. Ancak, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ve kanun-i Esasi ile vilayet yönetiminde düzenlemeler yapıldı. Vilayet idareleri İl Genel İdaresi ile İl Özel İdaresi olmak üzere yetki genişliği ve görev ayırımı esaslarına göre 2'ye ayrıldı. Valilerin yetkileri de arttı. Vilayetlerdeki asayişsizlik ve eşkiya ile başedemeyen Osmanlı Devleti, vilayetlerin genel idaresi ile emniyet ve asayişinin sağlanmasında tek mesul kişi olarak valiyi tanıdı. Vilayetler küçültülerek bağımsız sancaklar çoğaldı. Nahiye teşkilatı olan sancaklar, bağımsız sancak haline geldi. 6 Nisan 1912'de Vilayet Kanun'un Hususi İdareye ait kısmı bazı tadilat yapıldıktan sonra "Geçici Kanun" şeklinde uygulamaya kondu. Umumi İdareye ait kısım ise 1913 yılında uygulamaya konuldu. Her ikisi birden ancak 26 Mart 1913'de yürürlüğe girdi.

26 Mart 1913 tarihli Vilayet Kanun'u ile, valiler vilayette devleti temsil edip, denetleme hakkına sahip oldular. Bu kanun ile de merkeziyetçi yönetim devam etmek ile beraber, doğrudan doğruya merkeze ait olan ve kanunen tayin edilen çeşitli hususlardaki karar verme hakkı valilere bırakıldı. Böylece valiler, küçük, büyük memurları seçme veya seçilen memurları tasdik ve tayin etme ile tayini merkeze ait memurları şikayet etme hakkına sahip oldu. Ayrıca Valiler, hakimler dışındaki memurlara para cezası verme hatta azletme yetkisine sahip oldular. Vilayet İdare Meclislerinin yetkileri artırıldı. İbare Meclisler oy vererek veya itiraz ederek karar verme hakkına sahip oldular.

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenilince 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Bundan sonra, şehirde 8 Eylül 1922'e kadar Yunan Yüksek Komiserliği yönetime hakim oldu. İzmir'deki Yunan Komiserliği Sevr Antlaşmasından önce, 15 Bölüm ve birimden oluşan bir yönetim kurarak, idarecilerini de Yunanlılar'dan atadı. Bu birimlerden sadece, Müslümanlar ile ilgili konularda Yüksek Komiserlik temsilcisi olan Naipzade Ali Bey Türk idi. Ancak, Yunanlı taraftarı idi. Yunanlılar işgal ettikleri İzmir'in kazalarına da temsilcilikler atadılar. Stergiadis, İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri olarak görev yaptı. Bunun yanında Vali İzzet Bey'in başında bulunduğu Osmanlı Devleti idarecileri de şehirde görev yapıyordu. İzmir'de iki başlı bir yönetim hüküm sürüyordu. Türk memurların aylıkları da Yunan yönetimi tarafından ödeniyordu.

Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 12 Ağustos 1920 günü mülkî yönetim tamamen Yunanlılara geçti. Yunanlılar, Yüksek Komiser Stergiadis'in başkanlığında 10 bölümden oluşan bir yönetimi şehirde meydana getirdiler. Ayrıca, işgal sırasında ve Sevr Barış Antlaşması sonrasında şehirde Yunan Sıkıyönetim mahkemeleri kurarak, Türk ve Yunanlı suçluları burada yargıladılar. Bu sırada, Osmanlı'nın Şeriyye Mahkemeleri de İzmir'de faaliyette bulunuyordu. İşgal sırasında, İzmir'e pek çok Türk göç ettiği gibi Yunanlılar İzmir ve çevresine Yunan göçmenleri de yerleştirerek şehirde Yunan nüfusunun fazlalığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Yunanlılar, İzmir'de bağımsız bir İyonya devleti kurarak şehri Yunanistan'a katmak istediler (31 Temmuz 1922'de). Büyük Taarruzda yenilen, Yunanlılar İzmir'den çekildikten sonra, Ermeni mahallesinde çıkan bir yangın ile şehir yandı. Yeni Türk yönetimi, Cumhuriyet'in ilanından sonra şehri yeniden imar etti. Şehir'in kurtuluşundan sonra önce asayişî sağlamak için Askeri Vali ve onun yanında da sivil Vali Vekili atandı. Abdülhalûk (Renda) Bey İzmir'de yeni yönetimin ilk valisi oldu. 1921 ve 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunları ile Türkiye'de yeni bir mülki taksimat yapıldı. Osmanlı Devleti'nin "Eyalet" düzenindeki mülki taksimatından, Sancak, Liva= Mutasarrıflık büyüklüğündeki "vilayet" düzenine geçildi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, vilayetlere vilayetler, kazalara, kazalar ise nahiyelere bölündü.

İşgal sırasında yanıp yıkılan Türkiye'yi imar edip, ülkenin ekonomi, politikasını belirlemek amacıyla İzmir'de bir iktisad kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923) tarihleri arasında toplandı. Vali Aziz Bey'in döneminde İzmir'i imar etmek için, İş Bankası'ndan

kredi alındı. Şehirin nüfusunu arttırmak için göçmenler getirildi. Bunlara, tohum, pulluk ve çift hayvanı bedava dağıtıldı.

18 Nisan 1929 tarihinde yayınlanan Vilayet İdare Kanunu ile, valiler her vekaletin ayrı ayrı mümessili oldular. Valiler, vilayete ait işlerde, her vekaletle ayrı ayrı muhabere edebileceklerdi. Ayrıca 1929 tarihli Kanun ile, valilere emri altındaki vilayet şube reislerine ve diğer memurları lüzum gördüğü zaman toplayıp, bilgi alma yetkisi verildi. Bunun yanında, vilayetlerde "idare heyetleri" meydana getirildi. İdare heetlerini, şube idre reisleri ve memurları oluşturuyordu.

Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'de 1926-1935 yılları arasında görev yapan Kazım Dirik'in valiliği sırasında şehir adeta yeniden imar edilerek, pek çok, yol, köprü, park vb. inşa edildi. Şehre pek çok göçmen iskan edilip, onların ihtiyaçları karşılandı. Yine bu sırada, bütün Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişin ikinci denemesi yapılarak Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Serbest Fırka İzmir'de teşkilat kurarak büyük başarılar kazandı.

Bütün Dünya'da olduğu gibi, Türkiye'de de II.Dünya Savaşı'nın etkileri görüldü. Buna rağmen, İzmir'deki imar faaliyetlerine şehrin valileri olan Fazlı Güleç, İbrahim Ethem Aykut, Fuad Tuksal, Sabri Öney ve Refik Şefik Soyer devam etti. Bunun yanında Valiler İzmir'in temel ihtiyaç maddelerinin karşılanması ve savunmasıyla da ilgilendiler. Savaş ortamının yarattığı, fiyat pahalılığı ile de mücadele ettiler. Hükümetin II.Dünya Savaşı sırasında fiyat artışlarını önlemek ve haksız kazanç sağlayanların ortaya çıkmasını engellemek amacıyla oluşturduğu Milli Koruma ve Varlık Vergisi Kanunları, İzmir'de de uygulandı. Topraksız veya az topraklı çiftçiye toprak vererek, ülkedeki topraksız alanların işlenmesi için 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu meydana getirildi. İzmir'deki topraksız çiftçilere de toprak dağıtıldı.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra, Osman Sabri Adal'ın valiliği döneminde şehir de imar faaliyetlerine devam edildi. 10 Haziran 1949 tarihli Vilayet İdare Kanunu ile Türkiye'de İzmir'in de içinde bulunduğu 9 vilayetteki idare heyeti azalıkları ortadan kaldırıldı. Onun yerine 9 ilde İl İdare Şube Başkanlıkları kuruldu. Şehirde, yeni vilayet idare heyeti, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, hukuk işleri, veteriner ve tarım müdürlerinden meydana gelmekteydi. 1949 Vilayet İdare Kanunu ile mülkî taksimatta

vilayet yerine “İl” , kaza yerine “İlçe” ve nahiyeye yerine de “bucak” terimi kullanıldı. Bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelecekti. İllerde, “Mektupçuluk” görevi de kaldırıldı, onun yerine illerde “Vali muavinleri” görev yapacaktı. Nahiyeye ve bucaklarda da “Nahiyeye meclisleri” ve “Bucak meclisleri” kurulması kararlaştırıldı. 1949 tarihli Vilayet Kanunnamesi ile Türkiye’de yeni bir dönem başladığı için çalışmamızı burada kesmeyi uygun bulduk.

Vali’nin başında bulunduğu 17 müdürlükten oluşan İl Özel İdaresi ve 1880 - 1947 yılları arasındaki gelir ve gider kaynakları ile ayrıntılı bir şekilde İzmir Vilayetenin bütçesine de çalışmamızda değinilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİVLER

- 1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A)
- 2- Başbakanlık Cumhuriyeti Arşivi (B.C.A)
- 3- Genel Kurmay Başbakanlık Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başbakanlığı Arşivi

(ATASE Arşivi)

- 4- İçişleri Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi (İçş. Bapda)

B- ŞERİYE SİCİLLERİ

- 1-22 No'lu İzmir Şeriyeye Sicilli H.1284

C- SALNAMELER, NEVSALLER, VE YILLIKLAR

- 1- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1296
- 2- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1297
- 3- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1298
- 4- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1303
- 5- Aydın Vilayeti Salnamesi H: 1304
- 6- Aydın Vilayeti Salnamesi Mali 1307, Cilt I, II
- 7- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1312
- 8- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1313
- 9- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1317
- 10- Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1319
- 11- Cevdat Sami- Refik Hüsnü, **Nevsal-i İktisad**, Mali 1321, İzmir, 1323.
- 12- DİE. İstatistik Yıllığı C. III (1929-1930), Ankara, 1930.
- 13- **İzmir İl Yıllığı 1967**, İzmir, 1967
- 14/1- İzmir İl Yıllığı 1973, İzmir, 1973.
- 14- İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927-1928, İzmir, 1929.
- 15- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1264
- 16- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1265
- 17- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1267
- 18- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1268
- 19- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1271

- 20- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1277
- 21- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1278
- 22- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1279
- 23- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1280
- 24- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1281
- 25- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1282
- 26- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1283
- 27- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1285
- 28- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1286
- 29- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1287
- 30- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1290
- 31- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1291
- 32- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1294
- 33- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1296
- 34- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1299
- 35- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1319
- 36- Osmanlı Devlet Salnamesi H. 1326

Ç-İSTATİSTİKLER

- 1- Aydın Vilayeti İstatistik Umum Müdürlüğü, **Emlak-ı Emiriye Mebani-yi Umumiye ve Huisusiye İstatistik**, İzmir, 1335.
- 2- **İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiği**, İzmir, B.t.y.
- 3- **İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği**, İzmir, 1927.
- 4- **T.C. İzmir Vilayeti 1928-1929 İstatistik Yıllığı**, İzmir, 1929.
- 5- **T.C. İzmir Vilayeti 1929-1930 İstatistik Yıllığı**, İzmir, 1930.
- 6- **T.C. İzmir Vilayeti 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı**, Marifet Matbaası, İzmir, 1931.
- 7- **T.C. İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı**, İzmir, 1932.
- 8- **T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareleri-Varidat ve Masarifat İstatistikleri (1925-1928)**, Ankara, 1931

9- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Vilayet Hususi İdareler İstatistiği (1929-1941) İstanbul, 1944.

**D-BÜTÇELER CETVELLER, KANUNNAMELER, MUKARRERATLAR,
ZABITNAMELER**

- 1- Aydın Vilayeti'nin 1329 Senesi Adi ve Hususi Bütçesidir, B.y.y. , B.t.y.
- 2- Aydın Vilayeti'nin 1331 Senesi Fevkalade Hususi Bütçesi, Aydın, 1331.
- 3- Aydın Vilayeti'nin 1331 Senesi Adi Hususi Bütçesi, Aydın, 1331.
- 4- Aydın Vilayeti'nin 1333 Senesi Adi Hususi Bütçesi, İzmir, 1333.
- 5- Aydın Vilayeti'nin 1335 Senesi Fevkalade Hususi Bütçesi, İzmir, 1335.
- 6- İzmir Vilayeti 1935 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1935.
- 7- İzmir Vilayeti 1939 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D Cetveli, İzmir, 1936.
- 8- İzmir Vilayeti 1936 Mali Senesi Muhassasat ve Kati Hesap Cetveli, İzmir, 1936.
- 9- İzmir Vilayeti 1938 Mali Senesi Muhassasat ve Kat'i Hesap Cetveli, İzmir, 1938.
- 10- İzmir Vilayeti 1938 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1938 .
- 11- İzmir Vilayeti 1940 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1940
- 12- İzmir Vilayeti 1940 Yılı Mali Senesi Muhassasat Ve Kati Hesap Cetveli, İzmir, 1940.
- 13- İzmir Vilayeti Bütçesi 1942, İzmir, 1940.
- 14- İzmir Vilayeti 1943 Yılı Adi ve Fevkalade Bütçeleri ve D. Cetveli, İzmir, 1943.
- 15- Aydın Vilayeti Meclisi H. 1325 Senesi Mukarreratı, B.y.y, B.t.y.
- 16- Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1329 Senesinde ve Beşinci Devre-yi İçtimaisinde İttihaz Ettiği Murarrerat, Aydın, 1329.

17- T.C. İzmir Vilayeti Umumi Meclisi- 6'ncı İntihap Devresi 4'üncü İzçtima Senesi- 1'inci İnikadı, 2 Şubat 1942, Vilayetin İzahnamesi ve Daimi Encümenin Mütaleanamesi, İzmir, 1942.

18- İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu'nun İdare-yi Hususiyeye Müteallik Kısmı, 13 Mart 1329, B.y.y, B.t.y.

19- İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu, İstanbul, 1329.

20- T.C. Dahiliye Vekaleti Vilayet İdaresi Umum Müdrölüğü, Vilayet İdaresi Umum Müdrölüğü, Vilayet İdare Kanunu 1929, Ankara, 1929

21- İzmir Vilayeti Meclis-i Umumisi 1341 Senesi Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1926.

22- İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir 1932.

23- İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1933 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir 1933.

E- NÜFUS SAYIMLARI, İDARİ TAKSİMATLAR VE HARİTALAR

1- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı- 20 Teşrin-i evvel 1935, C. VI. Ankara, 1937.

2- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı- 20 İlk Teşrin 1940, Ankara, 1940.

3- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı - 2 Ekim 1945, Ankara, 1945

4- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdrölüğü, Umumi Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Ankara, 1950

5- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdrölüğü, Genel Nüfus Sayımı- 23 Ekim 1955, Ankara, 1961.

6- 1927 Türkiye Cumhuriyeti Mülki Taksimat Haritası, Ankara, 1927.

7- T.C. Dahiliye Vekaleti, İdare Taksimatı- 1940, İstanbul, 1940.

8- T.C. Dahiliye Vekaleti, İdare Taksimatı 1944, Ankara, 1944.

9- Türkiye İdare Taksimatında Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler, İstanbul, 1945.

F- HATIRALAR:

- 1-Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fıkra Hatıraları**, 2. Baskı, İstanbul, 1969.
- 2- Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912- 1922**, İstanbul, 1970.
- 3- Aksoy, Yaşar, **Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, İstanbul, 1985.
- 4- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C. I, İstanbul, 1965 , C. VI, İstanbul, 1967.
- 5- Baysal, Mevlüt, "İzmir 'de Geçen Günler", **Yakın Tarihimiz**, C.IV, S: 52, 21 Şubat 1963.
- 6- Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, C.II, İstanbul, 1957
- 7- Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Yay.Haz. Ünal Şenel, İzmir, 1994.
- 8- Halil Mentеше'nin Anıları, İstanbul, 1986.
- 9- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, C.II, İstanbul, 1987.
10. Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955.
- 11- Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, İstanbul, 1955.
- 12- Lindau, Paul, "1900'lerde İzmir", Çev: Seçuk Ünlü, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. yok, Ekim, 1985.
- 13- Noralı, Nail, **Mütarekede İzmir**, İstanbul, 1976.
- 14- Neyzi, H. Nezih, **Kızıltoprak Anıları**, B.y.y., B.t.y.
- 15- Olgaç, Ulvi, **Güzel İzmir Ne İdi? Ne Oldu?** İzmir, 1939.
- 16- Onay, Talat, "Celal Bayar ve Eski İzmir-2" **Anadolu**, 1937 yılında yayınlanan yazı dizisi.
- 17- Öklem, Necdet, **1. Cihan Savaşı ve Sarıkamış - İhsan Paşanın Anıları- Sibiryada Esaretden Kaçış**, İzmir, 1985.
- 18- Öktem, Haydar Rüştü, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Haz. Zeki Arkan, Ankara, 1991
- 19- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C. I, Ankara, 1985.
- 20- Rey, Ahmet Reşit (H. Hazım), **Canlı Tarihler, Gördüklerim, Yaptıklarım (1890-1922)**, İstanbul, 1945.
- 21- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. I, İstanbul, 1973.

- 22- Tepeyran, Ebubekir, **Hatıralar : I, Canlı Tarihler : I**, İstanbul, 1944.
 23- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1987
 24- Uran Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.
 25- Uşaklıgil, Halid Ziya, **Kırk Yıl**, İstanbul, 1969.
 26- Uşaklıgil, Halid Ziya, **İzmir Hikayeleri**, İstanbul, 1950.
 27- Yeşilpınar, Ş.Şükrü, "Eski İzmir'e Ait Hatıralar", **Fikirleri**, S: 268-269, 30

Nisan 1944.

G- GAZETELER

- 1- Ahenk
- 2- Anadolu
- 3- Ceride-yi Havadis
- 4- Cumhuriyet
- 5- Hakimiyet-i Milliye,
- 6- Halkın Sesi
- 7- Hizmet
- 8- Hukuk-ı Beşer
- 9- Islahat
- 10- İkdam
- 11- İnkılab
- 12- İttihat
- 13- İzmir
- 14- İzmir'e Doğru
- 15- Karesi
- 16- Köylü
- 17- Müsvat
- 18- Resmi Gazete
- 19- Sabah Postası
- 20- Sada-yı Hak
- 21- Sulh ve Selamet
- 22- Şark

- 23- Takvim-i Vekayi
- 24- Tanin
- 25- Tercüman-ı Hakikat
- 26- Ticaret
- 27- Türk Sesi
- 28- Ulus
- 29- Vatan
- 30- Vakit
- 31- Yanık Yurd
- 32- Yeni Asır
- 33- Yeni Gün
- 34- Yeni Piyasa

G-DERGİLER

- 1- Askeri Tarih Bülteni
- 2- Belgelerle Türk Tarihi
- 3- Belleten
- 4- C.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler
- 5- Çağdaş, Türkiye Tarihi Araştırmaları
- 6- E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi
- 7- Ege'de Yeni Yol
- 8- Fikirler
- 9- Gayret
- 10- Görüş
- 11- Güzel Yurt
- 12- İdare Mecmuası
- 13- İdare
- 14- İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi
- 15- İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası
- 16- İzmir'de Köycülük, Emirler ve Öğütler Dergisi
- 17- Kültür

18- L'ILLustration de L'Orient

19- Memleket Sesi

20- Tarih Dünyası

21- Tarih ve Toplum

22- Toplumsal Tarih Dergisi

23- Temel

24- Ulusal Kültür

H- KİTAP, MAKALE VE TEZLER :

1- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul, 1986.

2- Aldan, Mehmed, **İz Bırakan Mülki idare Amirleri**, Ankara, 1990

3- Altay, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", **Bellekten**, 23/89 (1959).

4- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1976.

5- Akyüz, Kenan, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, Ankara, 1947.

6- Alim, Tülay, **Balkan Harplerinin Bitimi ile Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir**, D.E.Ü., AİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.

7-Akyüz, Kenan, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, Ankara, 1947.

8- Ankara, M. - Gün, İsmail, **Kazım Dirik - Asker - İdareci - Halk Eğitimsi**, İzmir, 1971.

9- Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, 1995.

10- Arı, Kemal, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 3, İzmir, 1993.

11- Arıkan, Zeki, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880 - Mayıs 1881)", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984**.

12- Armaoğlu, Fahri, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1964.

13-Atatürk ve İzmir, İzmir, 1981.

- 14- Atsız, **Aşık paşa-zade**
- 15- Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, C. I. Ankara, 1975.
- 16- Ayni Ali Efendi, **Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan**, (Yay. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979.
- 17- Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev: Coşkun Üçok, Ankara, 1982.
- 18- Barkan, Ömer Lütfi, "(H. 933-934) M. 1527-1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, İstanbul, Ekim 1953-Temmuz 1954.
- 19- Bayazıt, M. Taner, **İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1960)**, İzmir, 1992
- 20- Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İzmir, 1990.
- 21- -----, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına giriş, I, Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 1988.
- 22- -----, **Aydınolu Gazi Umur Bey**, Ankara, 1990.
- 23- -----, **İzmir Şehri ve Tarihi**, İzmir, 1974.
- 24- -----, **Milli Mücadele (1918-1923)**, Ankara, 1985
- 25- -----, **XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti**, 1965-1966, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi.
- 26- Bayur, Hilmi Kamil, **Sadrızam Kamil Paşa - Siyasi Hayatı**, Ankara, 1954
- 27- Berber, Engin, "Aydın Valisi İzzet Bey'in Hastalığı ve Ölümü", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S: 12, C. II, İstanbul, (Aralık), 1994.
- 28- Berber, Engin, **Mütareke ve Yunan İşgali Dönemi'nde İzmir Sancağı**, D.E.Ü.AİTE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993.
- 29- Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997.
- 30- Berber, Engin, " Türk-Yunan Savaşın'dan Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", **E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. IV, İzmir, 1989.
- 31- Bilget Adnan, **Son Yüzyıllarda İzmir Şehri (1849-1949)**, İzmir, 1949.

- 32- Birinci, Ali- Alkan, A. Turan, "Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri-Şahsiyeti", **Cumhuriyeti Üniversitesi Fen-Edebiyatı Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 7, Sivas, (Kasım) 1986.
- 33- Birsnel, Cemil, **Lozan**, C.II, İstanbul, 1933.
- 34- Bleda, Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, Haz. Oğlu Turgut Bleda, İstanbul, 1979.
- 35- Buytulluoğlu, Hamdi, "Milli Mücadele Başlıyor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 4/24, Eylül, 1969.
- 36- Cevdet Paşa, **Tezakir 13-20**, Tetümme, Yay: Prof. Cavid Baysun, Ankara, 1986.
- 37- Cemil, M., **Lozan**, C.I, II, İstanbul, 1933.
- 38- Cuinet, Vital, **Turguie D'asie**, Paris, 1884.
- 39- **CHP 28/2/1936 Tarihinde Toplanan Vilayet Kongresi Zabıtnamesi**, İzmir, 1937.
- 40- **Cumhuriyet'in 15. Yılında İzmir**, İzmir, 1938.
- 41 Çadırcı, Musa, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, 1991.
- 42- Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, B.t.y.
- 43- Çavdar, Tefik ve İncelem grubu, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı**, Ankara, 1973.
- 44- Çelebil, Mevlüt, **Heyet-i Nasiha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, İzmir, 1992.
- 45- Çelik, Birten, **Çanakkale Savaşı'nın İzmir Basınındaki Yankıları**, D.E.Ü., AİTE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992.
- 46- Çukalas, Konstantin, **Yunanistan Dosyası**, Çev: Şeyla, İstanbul, 1970.
- 47- Çukurova, Bülent, "İşgal Öncesi İzmir", **Türk Kültürü**, S: 352, Y: XXX, Ağustos 1992.
- 48- Darkot, Besim, "İzmir Maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.V. İstanbul?

- 49- Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronoljisi**, C. V, İstanbul, 1972.
- 50- Demir, Fevzi, **Aydın Vilayeti'nde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, D.E.Ü., AİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.
- 51- Demir, Fevzi, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, D.E.Ü. AİTEİ, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.
- 52- Demir, Fevzi, "İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y: 1, S: 1, İzmir, 1991.
- 53- **Düstûr**, (Tertib-i evvel), C.I, III,
 », (Tertib-i sani), C. I, II,
 », (Tertib-i salis), C. I, III.
- 54- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975.
- 55- Erdoğan, Mehmed Akif, "Onaltıncı Yüzyılın ikinci Yarısında İzmir ve Çevresi", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, 1922-1992**, Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara, İzmir, 1994.
- 56- Erman, Nahide, **1791-1793 Döneminde Anadolu Ahkam Defterine Göre İzmir**, E.Ü. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 57- Erman, Azmi Nihat, **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1971.
- 58- Eyüboğlu, M.Savacı, "Kanun-u Esasi ve Hatt-ı hümayun L(7 Zilhicce 1293)", **İdare Dergisi**, Y: 22, Kasım-Aralık 1951, S: 213, Ankara, 1951.
- 59- Eyüboğlu, M. Savacı, "Mahalli İdarelerden Vilayet Hususi İdareleri "Özel İdareler", **İdare Dergisi**, Y:26, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, 1955, S: 233-234, Ankara, 1955.
- 60- **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. I, (Tabı Ahmed Cevad),
- 61- **Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)**, C. IX, İstanbul, 1955.
- 62- Fehmi Hasan, **Telhis-i Hukuk-ı Düvel**, Dersaadet, 1326.
- 63- Froebgen, Hans, "Yabancı Gözüyle İzmir Suikastı'nın Perde Arkası", **Tarih Dünyası**, Çev: Mediha Şayar, S: 1, Y: 1, Ankara 1964.

- 64- "Gayr-ı Resmi Kısım- Türkiye'de Vilayet İdaresi", **İdare Dergisi**, Y: 8, Nisan 1935, S: 85, İstanbul, 1935.
- 65- Goloğlu, **Mahmut**, **Devrimler ve Tepkileri, 1924-1930**, Ankara, 1972
- 66- Gökbilgin, Tayyib, XIV-XV. Asırda Rum Eyaleti", **Vakıflar Dergisi**, C.VI, Y: 1965.
- 67- Gökçe, Turan, "Aydın Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", **E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.IX, İzmir, 1994.
- 68- Görel, İsmail Hakkı, **İl İdaresi**, Ankara, 1952.
- 69- Gövsa, İbrahim Alaaddin, **Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri**, C.II,III, İstanbul, 1933-1935
- 70- Göyünç, Nejat, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, S: 23 Marta, 1969.
- 71- Gözübüyük, Şeref-Kili, Sunan, **Türk Anayasa Metinleri 1839-1980**, Ankara, 1982.
- 72- Gündem, Naci, **Günler Boyunca**, İzmir, 1955.
- 73- Gürsoy, Melih, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, 1.Baskı, İzmir, 1993
- 74- Hatemi, H. Hüsrev- Kazançgil, Aykut, "Hekim İsmail Paşa", **Tarih ve Toplum**, C.X, S: 58, İstanbul, (Ekim). 1988
- 75- Heper, Metin, "19.yy'da Osmanlı Bürokrasisi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, B.t.y.
- 76- İbn Kemal, **Tevarih-i Al-i Osman**, I, (Yay.Ş. Turan), Ankara, 1971.
- 77- İnal, İ. Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C.II, İstanbul, 1982.
- 78- **Indicateur des Professions Commerciales Industrielles de Smyrne de l'Anatolie etc. Publie Par. Jacob de Andria directeur Proprietaire - Avec L'Autorisation du directeur de L' Instruction Publique**, Ahnee, 1985.
79. İnalçık, Halil, **The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600)**, London, 1973.
- 80- İskit, Server, **Türkiye Matbuât İdareleri ve Politikaları**, Ankara, 1943.

- 81- **İzmir Belediye Başkanlığı 1947 Çalışma Raporu, (1 Kasım 1950), B.t.y., B.y.y.**
- 82- **İzmir ve civarı TTAŞ, Telefon Kılavuzu 1937, İzmir, 1937.**
- 83- **İzmir'in Kurtuluşu, 9 Eylül 1922, İzmir, 1925.**
- 84- **İzmir Panoraması, İzmir, 1934.**
- 85- **İzmir Şehri Rehberi, İzmir, 1942.**
- 86- **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar, Dersaadet, 1335.**
- 87- Jaeschke, Gotthard, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması", Çev: Mihin Eren, **Belleten**, 32/128.
- 88- -----, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, 1971
- 89- -----, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1970.
- 90- Kabacalı, Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, 1990.
- 91- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.V, 4. Baskı, Ankara, 1983 ve C. VII. Ankara, 1988.
- 92- Karpat, Kemal H. , **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1967.
- 93- Kasaba, Reşad, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi - Ondokuzuncu Yüzyıl**, Çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993.
- 94- Katip Çelebi, **Cihannüma**, İstanbul, (H. 1245) M. 1732.
- 95- Keskin, Mehmet Ali, **İzmir Valileri, Kurtuluşa Kadar Aydın Valileri 1390-1992**, İzmir 1992.
- 96- Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul, B.t.y.
- 97- Konstantinos, Nider, **Küçük Asya Harekatı 1919 - 1920**, Çev: Lefter Ksantopulos, Atina, 1928.
- 98- Kunt, Metin, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, 1976.
- 99- Kurt, Sadık, **İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850-1950)**, D.E.Ü., AİTE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

- 100- Kurat, Yuluğ. Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, 1986.
- 101- Kuru, Hanife, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo- Ekonomik Durumu", D.E.Ü., AİİTE, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Özel Sayı- Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu**, C.I, S: 3, Y: 1993.
- 102-Kutay, Cemal, **Ege'nin Kurtuluşu**, İstanbul, 1981.
- 103- Mahmut Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat - Tarihi Hakikatların Aynası**, Haz. Doç. Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul, 1983.
- 104-**Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (M.M.Z.C.)**, C.I, İç: 23.
- 105- Mehmed, Süreyya, **Sicill-i Osmani**, C. II, IV, VII, Dersaadet, 1311.
- 106- Mehmetefendioğlu, Ahmet, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi-Özel Sayı - Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu**, C. I, S: 3, Y: 1993, İzmir, 1993.
- 107- Mehmetefendioğlu, Ahmet, **Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği**, D.E.Ü. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- 108- Meray. L. Seha, **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar. Belgeler)**, Ankara, 1969.
- 109- Mihalidis, **Küçük Asya Seferi**, Çev: S. Karaoğlu, B.y.y., B.t.y.
- 110- Moralı, Nail, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul, 1976.
- 111- Muslu, Selma, **1929-1940 Yılları Arasında İzmir'de Sosyal Hayat**, E.Ü.S.B.E, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.
- 112- Mücellidoğlu, Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mükiyeliler**, Ankara,1954, C. III., Ankara, 1954, C. IV, Ankara, 1968-1969.
- 113- Nadi, Nadir, **Perde Aralığından**, 2. Baskı, İstanbul, 1965.
- 114- Nider, Konstantinos, **Küçük Asya Harekatı 1919-1920**, Çev: Lefter Ksontopulası, Atina, 1928.
- 115- **Neşri Tarihi**, C. I,
- 116- Okurer, Mehmet, **İzmir Kuruluşun Kurtuluşu**, İzmir, B.t.y.

- 117- Orhonlu, Cengiz, "Yunan İşgalinin Meydana getirdiği göç ve Yunanlıların yaptıkları "tehir" in sonuçları hakkında bazı düşünceler", **Belleten**, 37/148 (Ekim, 1973).
- 118- Ortaylı, İlber, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, 1985.
- 119- Ortaylı, İlber, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Ankara, 1974.
- 120- Osmar Nuri, **Abdülhamid Han-ı sani ve Devr-i Saltanatı**, C. I.
- 121- Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu**, Ankara, 1978.
- 122- -----, **XVIII. Yuzlılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, 1985.
- 123- Ökçün, A.Gündüz, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, 1968.
- 124- Ökmen, Zeki, "Katipoğlu", **Fikirler Dergisi**, S: 330, İzmir, 1947.
- 125- Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, 1951.
- 126- Öney, Sabri, "Türkiye'de Vilayet İdaresi", **İdare Dergisi**, Y: 8, S: 85, İstanbul, 1935.
- 127- Pamirtan, Sıtkı Şükrü, "Midhat Paşa", **Fikirler Dergisi**, S: 311-312, İzmir, (1 Mayıs) 1946.
- 128- -----, "Tarihimizin büyük adamlarından Mithat Paşa", **Temel Dergisi**, Y: 2, S: 19, İzmir, (Mayıs) 1946.
- 129- Parlak, Türkmen, **İşgalinden Kurtuluşa "1" Yunan Ege'den Nasıl Gitti, "Son Günler"**, İzmir, 1982.
- 130- Rasim, Ahmet, **İki Hatıra Üç Siyaset**, Haz. İ.Olgun, İstanbul, 1971.
- 131- Pınar, İlhan, **Gezginlerin Gözüyle İzmir**, XIX. Yüzyıl-I-, İzmir, 1994.
- 132- Reinhart, Richart, **İzmir'in Külleri**, Çev: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcayto, İstanbul, 1973.
- 133- Sarmat, Garra, "Mithat Paşa ve İzmir" **Fikirler Dergisi**, S: 229-261, İzmir, (15 Nisan) 1943.

- 134- Saran, Cemal, **Bornova**, İzmir, 1979.
- 135- Sevig, Muammer Reşit, **Özel Devletler Umumi Hukuku**, İstanbul, 1958.
- 136- Smith, Michel Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çev: Halim İnal, 1. Baskı, İstanbul, 1978.
- 137- Su, Kamil, "Sevr Antlaşması ve İzmir Vilayet Merkezi Sorunu", **Ulusal Kültür Dergisi**, S: 6 (Ekim) 1979.
- 138- Sürgevil, Sabri, **1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Politikası**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora aTezi, İzmir, 1984.
- 139- Sürgevil, Sabri, "Çanakkale Savaşları ve İzmir", **Askesi Tarih Bülteni**, S:23,Ağustos, 1987.
- 140- Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Ankara, 1989.
- 141- -----, **Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, İstanbul, 1970.
- 142- Tabak, Serap, **1298 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi**, E.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir, 1988.
- 143- Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1971.
- 144- **Tekalif-i Kavaidi**, C. II, Dersaadet, 1330.
- 145- Tepeyran, Ebubekir Hazım Hatıralar : 1, Canlı Tarihler: 1, İstanbul, 1944.
- 146- Tezel, Yahya, S., **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1986.
147. Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat**, Ankara, 1982.
- 148- Toprak, Zafer, "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", **Görüş Dergisi**, S: 8, İstanbul, 1993.
- 149- Tönik Vecihi, **Türkiye'de İdare Teşkilatı, İçişleri Bakanlığı**, Ankara, 1945.
- 150- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurlması (1923-1931)**, Ankara, 1981.
- 151- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İstanbul, 1989.

- 152- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952.
- 153- Tutsak, Sadiye, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, E.Ü.SBE: Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996.
- 154- **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (T.B.M.M.Z.C.)** C: 28, D: 6, İç: 4 (11.11.1942).
- 155- **Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi**, C. II, 6. Kısım, III. Kitap, Ankara, 1969.
- 156- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2. Baskı, Ankara, 1989.
- 157- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922**, Ankara, 1977.
- 158- T.C. 1942 Senesi Hazine Hazine Hesabı Umumisi, Ankara, 1944.
- 159- **Türkiye'de Yunan Fecayi'i**, C. II, İstanbul, 1337.
- 160- Uluçay, Çağatay, "Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler" , **III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, 1948.
- 161- Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İstanbul, 1974.
- 162- Uzer, Tahsin, **Makendonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, 1987.
- 163- Uzunçarşılı, İsmail, **Hakkı Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Ankara, 1967.
- 164- -----, **Mithat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, Ankara, 1987.
- 165- -----, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1984.
- 166- -----, "Çerkes Hasan Vaka'sı", **Belleten**, C. IX, S: 33-36, Ankara, (Ocak), 1945.
- 167- Uyar, Hakkı, "Cumhuriyet Tarihimizin en eski partisi Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1980)", **Altıok, Aylık Bağımsız Kemalist Kültür ve Politika Dergisi**, S:4, Y:1, C. I, Kasım, 1994.

168- Ülker, Necmi, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti'nin Nüfusuna Dair Bilgiler", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler**, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989

169- Üsküp, Şeref, **Çakırcalı Efe**, İzmir, 1975.

170- **Yakın Tarihimiz (Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle)**, C. I, İstanbul, 1962

171- Yalçın, Osman, **İzmir**, İstanbul, 1957.

172- Yaşar, Memduh ve Kurul, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, 1980.

173- Yaman, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülki İdaresinde Avrupalaşma" **İdare Mecmuası**, Y: 13, S: 139-140, İstanbul, 1939.

174- Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, 1982.

175- Yetkin, Sabri, **Ege'de Eşkiyalar**, İstanbul, 1966.

176- Yetkin, Sabri, **Batı Anadolu'daki Eşkiyalık Olaylarının Yapısal İncelenmesi, XIX. Yüzyılın son Çeyreğinden Balkan Savaşına**, D. E. Ü. AİTE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.

177- Yorga, **Osmanlı Tarihi**, Çev: Bekir Sıtkı Baykal, C. V (1774-1912), Ankara, 1948.

178- Veznedaroğlu, Muhterem Vefa, **Cumhuriyet İdarecileri**, İstanbul, 1946.

İ - SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

1- Ali Nazima ve Reşad Bey, **Mükemmel Osmanlı Lügatı**, İstanbul, 1308.

2- Altay, Şakir **Açıklamalı Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul, 1983.

3- **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. XI, İstanbul, 1986.

4- Bahaeddin, **Türkçe Lügat**, İstanbul, 1330.

5- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Eski ve Yeni Harflerle, Ankara, 1984.

6- **Meydan Larousse**, C. VI. ve XI, İstanbul, 1972.

7- **Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük**, C.II. ve III, İstanbul, 1971.

- 8- Sami, Şemseddin, **Kamu-u Türki**, Dersaadet, 1371.
- 9- **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, 1972.
- 10- Özön, Mustafa Nihat ve Kurul, **Ansiklopedik Sözlük, Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, 1967.
- 11- Özön, Mustafa Nihat, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1979.
- 12- Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Fransuvi**, İstanbul, 1901.
- 13- Saraç, Tahsin, **Fransızca Türkçe Büyük Sözlük**, C. I, Ankara, 1976.

J.ŞAHISLAR

- 1-Garra Sarmat, d.t.:1911, d.y. Selanik
- 2-Mestan Yapıcı, d.t.: 1925, d.y.: Beydağ.
- 3-Zeliha Bilge, d.t.: 1917, d.y.: Florina, ö.t.: 7 Şubat 1994.

EK I: 1864 - 1950 Yılları Arasında Aydın Vilayetinde Görev Yapan Valilerin Biyografileri:

1-Mehmet Raşid Paşa (1824-1876)

Dıramalı Hasan Haydar Paşa'nın oğlu olup, 1824 yılında Kahire'de doğmuştur. 1844'de Avrupa'ya giderek, tahsil hayatına devam etti. Dönüşünde, Mısır'a giderek 1848 yılında Ahkam-ı Mısıriye'ye aza oldu. 1850'de İstanbul'a gelüp Bab-ı ali tercüme odasına girdi¹. 1853'de Erdek ve Tekfurdağı kaimmakamlıkları görevlerinde bulundu. Aynı yılı Rumeli Beylerbeyi payesiyle Belgrad Mutasarrıfı oldu. 1863 yılında ise, Vidin Mutasarrıflığına atandı. Bu görevinden 1864 yılında azledildi. 9 Aralık 1864'de vezirlik rütbesiyle İzmir Valiliği'ne tayin edildi². 1865 yılında Suriye Valisi oldu. Bu görevinden de 1871 yılında azledildi. 1872 yılında, önce Hersek sonra da Yenipazar Valiliklerine atandı. Yine aynı yıl Bosna Valisi oldu ise de, kısa süre sonra azledildi. 1873 yılında önce Nafia Nazırı daha sonra da Hariciye Nazırı olarak atandı. Bir sene sonra, 1874'de Viyana Sefiri oldu. 1875 yılında ise, ikinci defa Hariciye Nazırlığına tayin edildi³. Bu görevde bulunduğu sırada Mithat Paşa'nın konağında Serasker Hüseyin Avni Paşa ile birlikte Çerkes Hasan tarafından 15 Haziran 1876'da vurularak öldürüldü. Naşı, Fatih Camii mezarlığında gömülüdür⁴.

Mehmed Raşid Paşa'nın şairlik yönü de bulunmaktadır. Ayrıca, Fransızcaya dair dört cüzden ibaret bir manzumesi de vardır⁵.

¹ M. Süreyya, a.g.e, C.II., s.356-357; İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV, s.1312.

² M.Süreyya, a.g.e, s.357; B.O.A., İrade Dahiliye, S.N.; 36840.

³ M.Süreyya, a.g.e, s. 357; İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV, s.1312.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara, 1988. 4. Baskı, s.360; M.Celeleddin Paşa, a.g.e, s.129-131. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Belleten*, C.IX, Sayı: 33-36, Ocak, 1945, Ankara, 1945, s.96-104, 114, 118, 123, 125 ve 129.

⁵ İ.A. Gövsa, a.g.e, s.1312.

2- Mustafa Süreyya Paşa (-1879) :

Gümrükçü Osman Ağa'nın küçük oğludur. Önce sadaret mektubculğu ile amade kalemine girdi. 1856 yılında Rumeli payesiyle Kudüs Mutasarrıfı oldu. 1863 yılında ise vezirlik rütbesi ile Halep Valisi oldu¹. Bu görevden 1865 yılında azledildi. 15 Temmuz 1866 tarihinde, birinci defa İzmir Valiliği görevine tayin edildi.

1867 yılında, Meclis-i Vala azası seçildi ise de, bu görevde uzun süre kalmadı. Aynı yılın 26 Nisan'ında Bursa Valisi olarak atandı. Valilik görevinden 1868 yılında azledildi. Yine aynı yılın 4 Nisan'ında Şura'yı Devlet Mülkiye dairesi reisliğine tayin edildi. 1871 yılında ikinci defa Halep Valisi olarak atandı. 1872 yılında Kudüs Valisi oldu. 27 Ocak 1873'de ikinci defa İzmir Valisi olarak tayin edildi. İzmir Valiliği görevinden 1874 yılında azledildi². 1876 yılında tayin edildiği Ankara Valiliği görevinden 1878 yılının Ocak ayında azledildi. Aynı yılın Şubat ayında ise Sivas Valisi oldu. Bu vazife onun son vazifesi oldu. 1879 yılında vefat etti³.

¹ B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, N: 1145; Mehmet Okurer, **İzmir Kuruluşun Kuruluşu**, İzmir, B.t.y., Ticaret Matbaacılık A.Ş., s.119.

² B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, V.N: 1895, B.O.A. Cevdet Dahiliye, S.N: 14180; B.O.A. İrade Dahiliye No: 46873, 46922.

³ M.Süreyya, ay.yer; M. Okurer, ay.yer.

3-Mehmet Sabri Paşa (1837-1897) :

1837 yılında İzmir'de doğdu. Tercüme odasına girerek, taşrada geçici olarak memuriyetlere gönderildi. 1863 yılında önce Beylerbeylik rütbesi ile Tulca Mutasarrıfı sonra da Vidin kaymakamı olarak tayin edildi. 24 Mayıs 1867'de Vezirlik payesiyle Aydın Valisi olarak ilk kez atandı. Bu görevinde kısa süre kaldı. Aynı yıl Tuna valisi oldu. 1868 yılında önce Şura-yı Devlet azası, sonra Selanik Valisi olarak atandı. 1871 yılının Recep ayında Selanik Valiliği görevinden azledildi. 21 Eylül 1872 tarihinde ikinci defa İzmir Valisi olarak atandı. Bu seferki valiliği de uzun sürmedi. Birkaç ay sonra azledildi¹. 1876 yılında, önce Zaptiye Müşiri, daha sonra ise 5 Ağustos 1876'da üçüncü defa İzmir Valiliği görevine tayin edildi².

1878 yıl Trablusgarp Valisi, 1879 yılında ise Rüşumat Emni olarak atandı. Mehmet Sabri Paşa 1897 yılında vefat etti³.

¹ B.O.A. İrade Dahiliye, V.N: 45841.

² M.Süreyya, a.g.e, C.III, s.222; M. Okurer, a.g.e, s.113; B.O.A., İrade Dahiliye 12890, No: 45721, 50561, 50874, 50876.

³ M.Süreyya, ay.yer.

4-Hekim İsmail Paşa (1807-1879) :

1807 yılında Sakız adasında doğdu. 12 yaşında adada çıkan Mora İsyanı sırasında, İzmir’li Hacı İsmail Ağa adında bir cerrah tarafından alınarak, İzmir’e getirildi. 1826 yılında Tıp Mektebi’ne girdi. Buradan 1840 yılında mezun oldu. Burada eğitimine devam ederken, Sultan Mahmud’un huzurunda ameliyat icra etti. 1846 yılında, ikinci rütbeden seretıbbıba oldu. 1847 yılında, Veliaht Aziz Efendi’nin sünnetini icra edince Etıbbıba-yı hazret-i şehriyari oldu. Ayrıca, sınıfı-ı evveli rütbesi de aldı. Sultan Abdülmecit tarafından, Paris’e gönderildi ve 5 yıl sonra tıp tahsili yaptı. Daha sonra da İtalya’nın Piza şehrindeki Tıp Akademisi’nden diploma alarak İstanbul’a geri döndü. 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye Nazırı oldu. 1848’de ise, Vezirlik rütbesiye Yanya Valisi oldu, aynı hafta içinde bu görevden alınarak, Nafia Nazırlığına getirildi. Ayrıca, Meclis-i Maarif-i Umumiye Nazırlığı görevi de yaptı. 1849’da Ticaret Nazırı oldu. Bu görevinden 1851’de ayrıldı. Ayrıca 1851 yılında Encümen-i Daniş azalığı da yaptı. 1852’de Mekteb-i Tıbbiye Nazırı oldu¹.

29 Haziran 1853’de İzmir valiliğine tayin edildi. 1855 yılında İşkodra Valisi oldu ise de bu görevinde fazla kalmadı. Aynı yıl istifa etti². 1855 yılına, Tanzimat azası oldu. 1857’de ikinci defa Ticaret Nazırı oldu ise de 1858’de azledildi. Aynı yıl tekrar Tanzimat azası oldu. 1869 yılında, Meclis-i hazain azası oldu. 1861 yılında ise, Girid Valisi oldu. 1867 yılında Girid’de isyan çıkınca İstanbul’a çağrıldı. Aynı sene Zabtiye Müşiri oldu.

16 Mart 1868’de ikinci defa İzmir Valisi oldu³. İsmail Paşa, İzmir Valiliği görevinden, 1870 yılında azledildi. 1871’de Selanik Valisi oldu ise de, 1872 yılında azledildi. Aynı sene önce, ikinci defa Zabtiye Müşiri oldu ise de bu görevde kısa süre kaldı. Sonra da Nafia Nazırı oldu. 1873 yılında Şura’yı devlet azası oldu. Bundan sonra ise, İstanbul şehremini oldu. 1873 yılında ise, üçüncü defa Nafia Nazırı oldu ise de, bu görevi de uzun sürmedi. Yine aynı yıl, ikinci defa İstanbul şehreminliğine tayin edildi.

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.386; M.Okurer, a.g.e, s.113; NeziH H. Neyzi, *Kızıltoprak Anıları*, B.t.y., B.y.y., s.27,

² M.Süreyya, ay.yer.; N.H. Neyzi, a.g.e, s.29; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 16515, 16631, 16788, 17168, 16765, 16653, 17157, B.O.A., Cevdet Dahiliye, No: 805, 11192.

³ Ceride-yi Havadis, 2, 22 Zi’l-kade 1284, 13, Rebiyül evvel 1285; N.H. Neyzi a.g.e, s.29; M.Süreyya, ay.yer.

İsmail Paşa bu görevde bulunduğu sırada, kendisine inme indi (felç) oldu. 1874 yılında, hastalığı uzadıği için görevinden azledilip, tekaüde ayrıldı. 1879 yılında vefat eti. Sultan Mahmud türbesi haziresinde gömülüdür⁴ .

---

⁴ N.H. Neyzi, a.g.e, s.27-32; H.Hüsrev Hatemi, Aykut Kaçzancıgil, "Hekim İsmail Paşa", **Tarih ve Toplum**, CX, S:58, Ekim, 1988, İstanbul, 1988, s.16-18.

5-Veliyüddin Paşa (- 1891)

Sadrazam Giridli Mustafa Paşa'nın büyük oğludur. Bu sebepten dolayı, babasının Girit Valiliği sırasında mir-i miran rütbesiyle Paşa ve Kandiye kaymakamı oldu. 1851 yılında vezirlik rütbesiyle Bosna Valisi olarak atandı. Bu görevinde 1852 yılında azledildi. Bir ay sonra da Paris Sefiri oldu¹.

1855 yılında önce Bursa, sonra da Girid Valiliği görevlerine getirildi. 1857'de bu vazifeden de ayrıldı. Daha sonra, Tanzimat Meclisi azalığında bulundu². 1860 yılında ikinci defa Paris büyükelçisi oldu ise, 1862 yılında elçilik görevinden azledildi. 1864-1865 yılları arasında Konya Valiliği yaptı. 15 Temmuz 1869'da İzmir Valiliğine atandı ise de, bu görevi fazla sürmedi. 1870 yılının Kasım ayında azledildi. 1877 yılında ikinci defa Bursa valisi oldu. 1878 yılında, bu görevden azledilince emekliye ayrıldı. 1891 yılında İstanbul'da öldü. Fatih'de babası Sadrazam Giridli Mustafa Paşa'nın yanına defnedildi³.

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.IV, s.617 ve 1308-1315; İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV, s.1556.

² M.Okurer, a.g.e, s.114, İ.A.Gövs, ay.yer; M.Süreyya, ay.yer.

³ M.Sükeyya, ay.yer; İ.A. Gövsa, ay.yer.

6-Mehmed Sadık Paşa (1825- 1901)

1825 yılında Bayındır'da doğdu. Bayındır Müftüsü Abdullah Efendi'nin oğludur. Bayındır Müdürü iken, ağabeyinin Midilli'ye sürülmesi üzerine İzmir'e gelmiştir. İzmir'de yemiş ticaretiyle meşgul olan Mehmet Ali Ağa'ya önce katip, daha sonra da damad oldu. Bir sürede İzmir gümrüğünde memur olarak çalıştı. Fuad Paşa, İzmir'den geçerken kendisini tanıyıp beğendi. Onun tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek, Bab-ı Ali tercüme odasına girdi¹. Daha sonra, Beyrut tahrir-i emlak memuriyetine tayin edildi. 1857 yılında rütbesi salise'ye yükseltildi. Bir süre Suriye Vilayeti politika memurluğu görevinde bulundu. 1866'da rütbe-i ula sınıf-ı sanisi ile Divan-ı Muhasebat-ı Muhakemat dairesinde teşkil olunan Mesalih-i umumiye kısmı azalığına, 1867 yılında ise, Esham-ı umumiye emanetine tayin edildi.

1868 yılında bazı mali meseleleri çözmek için Fransa'ya gönderildi. Bu görevden döndükten sonra, 1869'da Maliye Nazırlığı görevine tayin edildi. 1870 yılında ise, Maliye Nazırlığından Evkaf Nazırlığı görevine nakledildi. Bu görevde fazla kalmadı. Kısa süre sonra, 26 Ekim 1870'de Aydın Vilayeti Valiliğine tayin edildi². Ayrıca, kendisine birinci rütbe Osmanî nişanı da verildi. 1871 yılında, ikinci defa Maliye Nazırı oldu ise de, kısa süre sonra azledildi.

3 Haziran 1872'de ikinci defa Aydın Valiliği'ne atandı³. Midhat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, 1872'de üçüncü defa Maliye Nezaretine tayin oldu. 1873'de ise, Rüşumat Emaneti'ne tayin oldu. Bu sırada, bazı mali sorunları halletmek için tekrar, 1874'de Paris'e gitti. Aynı yıl içinde geri döndü ve dönüşünde görevden ayrıldı. 1875 yılında Paris Sefirliği görevine getirildi. 1877 yılında, Tuna Valiliği'ne tayin edildi ise de, bu görevde fazla kalmadı. Sağlık sebebiyle azledilerek İstanbul'a geldi⁴. Aynı yıl, Meclis-i Askeriye'ye memur olarak tayin edildi. Bir süre sonra önce, Muhacirin Komisyonu reisliğine, sonra da İstanbul Mebusluğuna tayin edildi.

¹ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II, s.739-740; Mehmet Ali Keskin, İzmir Valileri, Kurtuluşa Kadar Aydın Valileri, 1390-1992, İzmir, 1992, s.25.

² B.O.A., Ş.D.Aydın, I.Def.No: 192, Ev.No: 106; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II, s.745-758; M.Celaleddin Paşa, a.g.e, s.102 ve 439.

³ M.Celaleddin Paşa, ay.yer.; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II, s.745-758.

⁴ İ.M.K. İnal, a.g.e, s.759-781; M.Celaleddin Paşa, a.g.e, s.471, 519, 605, 612, 626 ve 661.

1878 yılında, ikinci defa Rüsümat Emaneti'ne tayin edildi. Ayrıca, bu sırada kısa süre Hazine-yi Hassa Nezareti Vekaleti görevini de yürüttü. Yine aynı yıl, Nafia Nazırlığı vazifesiyle birlikte, Başvekillik görevine de tayin edildi. Sadrazamlık görevi kısa sürdü. 27 Mayıs 1878'de azledildi.(4) Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne atanarak İstanbul'dan da uzaklaştırıldı. 3 sene valilik yaptıktan sonra azledildi ve emekliye ayrıldı. Bayındır'da oturmak istemişse de bu isteği saray tarafından kabul edilmedi. Limni Adası'na sürüldü. 1901'de Limni'de vefat etti⁵.

---

⁵ İ.M.K. İnal, a.g.e, s.781-798.

7-Ahmet Hamdi Paşa (1826-1885)

1826 yılında İstanbul'da doğdu. Babası eski sadrazamlardan olan Melek Ahmed Paşa'nın evladlarından Yahya Bey'dir¹.

Subyan mektebi ve özel hocalardan evde ders alarak, arapça, farsça ve türkçe öğrendi. 1841 yılında, Bab-ı Ali'de eski kethüda kalemine, bir buçuk sene sonra da Sadaret Mektubi kalemine girdi. Şeyhülislam Meşrebzade Arif Efendi'ye damat oldu.

1847'de Darüş-şurayı askeriye maiyetine memur oldu. Kısa sürede, Darüş-şurayı asker baş kitabeti muavinliğine, bir süre sonra da Serasker Mektupculuğu muavinliğine tayin edildi. 1858'de ise önce Darüş-şurayı askeri başkatibi, daha sonra Darüş-şura azalığına tayin edildi². Darüş-şura-yı harbiye başkatibeti muvakkatesinde bulundu. 1867'de Divan-ı ahkamı adliye azalığına tayin edildi. Bir süre Divan-ı ahkamı adliye hukuk dairesi reis vekilliği yaptı. Yine aynı yıl Evkaf-ı hümayun Nezaretine memur olarak tayin edildi. 1869 yılında ise, serasker müsteşarlığına tayin edildi. 1871'de vezaret rütbesiyle Maliye Nazırlığına tayin edildi. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Rüşumat Emaneti'ne tayin edildi. 25 Eylül 1871'de Aydın Vilayeti Valiliği'ne atandı³. Bu görevde gösterdiği başarılarından dolayı birinci rütbeden Mecidi nişanıyla ödüllendirildi.

1872 yılında ise, Tuna Valiliğine tayin edildi. 1873'de ikinci defa Maliye Nazırı oldu. 11 Mart 1874'de ikinci defa Aydın Valiliği'ne tayin oldu⁴. Bu görevi 11 ay sürdü. Aynı senenin sonunda ise, Suriye Valiliği'ne atandı. Ancak, Şam'ın havasına alışamadığından istifa ederek, İstanbul'a döndü. 1876'da Kavaim-i nakdiye Komisyonu reisliğine, sonra da Şura-yı Devlet azalığı ile Mülkiye Dairesi Riyaseti Vekaletine ve en son olarak da Hazine-i hassa Nezaretine tayin olundu. 1877'de Dahiliye Nezaretine Nazır olarak tayin edildi. 1878 yılında ise, Edhem Paşa'nın yerine Sadrazam oldu⁵. Ancak, bir süre sonra, II. Abdülhamit tarafından sadrazamlıktan azledildi. Yerine de

¹ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N.1,S.N: 34.

² B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N.1,S.N: 34.; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II, s.636.

³ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N.1,S.N: 34; M. Okurer, a.g.e, s.115; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II., s.637-638; M. Süreyya, a.g.e, C.II, s.249.

⁴ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 47982; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II, s.638-642; M. Süreyya, a.g.e, C.II., s.250.

⁵ İ.M.K.İnal,a.g.e, C.II, s. 638-642, B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, D.N. 1, S.N. 34; M.Süreyya, a.g.e, C.II., s.250.

Ahmet Vefik paşa sadrazam oldu. 6 şubat 1878'de Bağdad Valiliğine tayin edildi ise de, kısa sfire sonra, tekrar 6 şubat 1878'de Aydın Valisi oldu. 1880 yılında Suriye Valisi oldu. Bu gfirevde bulunduğu sırada, 1885'de vefat etti. Beyrut'daki Mekteb-i Sultani civarında hazırlanan mahalde gfmmlfidur⁶.

⁶ İ.M., a.g.e, C.II, 642-646; B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N. 1, S.N.34.

8-Emin Paşa (-1878)

Kartal doğumludur. Maliye mezunu olup, taşra defterdarlıklarında görev almıştır. 1868 yılında Selanik Defterdarlığı görevinden Bahriye Muhasebeciliğine tayin edildi. 1871 yılında önce Masarifat muhasebecisi oldu. Bu görevde uzun süre kalmamıştır. Aynı yılın sonlarına doğru Maliye Müsteşarı, 1872 yılında ise, vezir oldu. 19 Ağustos 1872 tarihinde, İzmir Valisi olarak tayin edildi. Ancak, bu sırada, İzmir Vilayeti'nin gelir ve gider bütçesinde fazlalıklar bulunup, hesap da tutmuyordu. Bu durumu incelemek için İstanbul'da bir komisyon kuruldu. İzmir Valisi Emin Paşa'nın başkanlığında vilayet bütçesi hazırlanıyordu. Bu sebeple İstanbul'daki komisyon, bu konuda Emin Paşa'dan bilgi almak amacıyla İstanbul'a gelmesini istedi. Emin paşa, Dersaadet'de uzun süre kalacağı için, Eydın gubi önemli bir vilayetin valisiz kalmaması amacıyla ikinci defa Mehmet Sabri Paşa, 21 Eylül 1872'de İzmir Valisi olarak tayin edildi¹. Emin Paşa 1874 yılında Kastamonu Valisi oldu ise de bu görevinde ancak bir ay kaldı. Daha sonra da Canik Mutasarrıfi olarak atandı. Ancak, bu görevinde de uzun süre kalmadı ve bir süre sonra azledildi. 1875 yılında İcraat Komisyonu başkanı seçildi. Bu görevinden aynı yılın Rebiü'l-ahir ayında azledildi. 1875 yılında tayin edildiği Halep Valiliğinden 1877 yılında azledildi. 1878 yılında vefat etti².

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.4 ve 436; H.1326 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Def'a; 26, s.86.

² B.O.A., İrade dahiliye, V.No: 45721.

9-Hüseyin Avni Paşa

Hüseyin Avni Paşa, Isparta'nın Şarki Karaağaç kazasına bağlı Avşar nahiyesinin Gelendos köyünde 1820 yılında doğdu. Babası, Odabaşızadelerden Ahmet Efendidir.

1836 yılında İstanbul'a gelerek, Çorlulu Ali Paşa medresesinde müderris olarak görev yapan dayısının yanında medrese öğrenimi almaya başladı. 1837 yılında, Harbiye'ye kayd oldu¹. 1842 yılında rütbesi mülazımlığa, 1846'da ise Erkan-ı Harbiye yüzbaşılığına yükseltildi. 1849'da Erkan-ı Harbiye kolağası rütbesiyle, Harbiye'den mezun oldu. Bir süre, Harbiye'de öğretmenlik yaptı. 1852 yılında Binbaşılığa yükseldi. Ayrıca, funun ve kavanini harbiye birinci muallimi de oldu. 1852 yılında, kaymakam rütbesiyle Şmnu'ya gönderildi. Kırım Harbi'nin ilanına kadar, Sofya taraflarındaki Balkan geçitleri istihkamlarına nezaret etti. Daha sonra Vidin fırkasında görev yaptı. Ruslarla yapılan çarpışmalarda gösterdiği başarılarından dolayı, dördüncü rütbeden mecredi nişanı ile birlikte Miralaylığa yükseltildi. Kars'ın muhasarası sırasında rütbesi Erkan-ı Harbiye mirlivalığına yükseldi. Şumnu'ya görevle gitti ise de bir süre sonra Erkan-ı Harbiye reisliğine tayin olundu. 1855 yılında, Kırım Harbi sırasında Erkan-ı Harbiye'den Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. Savaş'ın sonunda toplanan Paris Konferansı sırasında oluşturulan hudud komisyonunda, birinci murahhas olarak tayin edildi. Karadağ'da bağımsızlık amacıyla ihtilal çıktığı sırada tekrar Erkan-ı Harbiye reisi oldu.

1857 yılında Mekteb-i Harbiye Nezaretine tayin olundu. 1861'de ise, bu görevine Erkan-ı Harbiye reisliği de eklendi. Karadağlıların tekrar ihtilal çıkarması üzerine, bu görevlerinin yanında Vasovik Fırkası kumandanlığına tayin olundu. 1862 yılında ferikliğe yükseldi. 1863'den önce Darüş-şura-yı askeri reisi oldu. Sonra ise, hassas ordusu müşiri ve serasker kaimmakamı görevine tayin edildi. Bu görevinden 1865'de azledildi².

Bosna Valiliği'ne ve firka-yı askeriye kumandanlığına tayin olunmuş ise de, bu sırada Girid isyanı çıkınca, 1867'de Girid'e vali ve 1868'de kumandan olarak atandı.

¹ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, 483-484, İbrahim Aladin Gövsa, **Meşhur Adamlar, Hayatları - Eserleri**, C.II, İstanbul, 1833-1935, s.749.

² İ.M. K. İnanlı, a.g.e C.I, s.484-486; Cevdet Paş, Tezakir 13-20, Yayınlayan; Prof.Cavid Baysun, Ankara, 1986, 2. Baskı, s.111 ve 250.

1870'de birinci rütbeden murassa mecidi nişanı adı. 1871'de, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından Isparta'ya sürüldü. Burada 11 ay kaldıktan sonra afvedildi³.

17 Kasım 1872 tarihinde Aydın Valiliğine tayin edildi⁴. 1873'de önce Bahriye Nazırlığına daha sonra ikinci defa Seraskerlik görevine getirildi. 1874 yılında ise, bu görevle birlikte Sadrazamlık mevkiine yükseltildi. 1875 yılında, Sadrazamlıktan azledildi. Hüseyin Avni Paşa sadrazamlıktan azledilmesinden birkaç gün sonra 26 Nisan 1875'de ikinci defa İzmir valisi oldu ise de, şehre girdikten bir süre sonra hastalandı. Fransa'daki kaplıcalarda tedavi görmek için İzmir Valiliğinden affını istedi. İzmir'den ayrıldı. Yerine eski Bahriye Nazırlarından Kayserili Ahmet Paşa İzmir valisi olarak tayin edildi. 1875 yılında, Konya Valiliğine tayin edildi. Hersek İsyanı'nın çıktığı sırada, üçüncü defa Seraskerlik görevine 1875'de tayin edildiyse de, kısa süre sonra azledildi. Yine aynı yıl, Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine tayin edildi⁵.

Seraskerlik vazifesinde bulunduğu sırada, 1876 yılında, Midhat Paşa'nın köşkünde daha önce tutuklattığı padişahın yaverlerinden Çerkes Hasan tarafından tabanca ile vurularak öldürüldü. Süleymaniye Camii haziresine gömüldü⁶.

Hüseyin Avni Paşa'nın bazı eserleri de bulunmaktadır. Bunlar; Harbiye mektebinde okutulan "Fenni Harb" adı ile tercüme edilen kitabın birinci cildini tashih ikinci cildini ise yazmış ve "Şeşhaneci Talimatnamesini" de Fransızcadan Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca "Ülm (Ulm)" ve "Osterlic (Austerlitz)" muharebelerini tarihini de 2 cild olarak yazmıştır⁷.

³ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.487-492; Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası, Haz: Doç. Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul, 1983, s.46-48.

⁴ B.O.A., İrade Dahiliye, V.N: 45841; M. Celaleddin Paşa, a.g.e, s.46.

⁵ B.O.A. İrade Meclis-i Mahsus, V.N: 14190; M. Celaleddin, ay.yer.

⁶ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.492-560 ve C.II, s.561-599; Cevdett Paşa, a.g.e 40 Tefimme, s.130-139 ve 152-160.

⁷ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.II. s.566 ve 575.

10-Ahmet Rasim Paşa (1825-1897) :

1825 yılında İstanbul'da doğdu. Tüccardan Mustafa Nazif Ağa'nın oğludur. 1844 yılında, Bab-ı Ali tercüme odasına girerek, devlet hizmetine başlamıştır. 1847 yılında 180 nefer maiyetile Sakız'a iltica eden Yunan Generali Giritioconi'nin, Bursa'ya gönderilmesi meselesinde hizmet etti. Siyasi görevler ile, Akdeniz'e, Sisam'a, Selanik'e, Manastır'a ve Tekirdağ'a gönderildi. Hariciye Katibi bulunduğu sırada, ecnebi devletlerin çıkardıkları meseleler için Rumeli'nin muhtelif yerlerine gönderildi. 1863 yılında mir-i miran rütbesiyle Tulça'da görevlendirildiyse de, kısa süre sonra Vidin Mutasarrıflığına atandı. 1867'e Vezir rütbesine yükselerek önce Yanya, daha sonra da, Tuna Vilayeti Valiliklerine tayin edildi¹. 1872'de Trabzon, bir sene sonra İşkodra ve 1875'de Konya Valisi oldu.

23 Ocak 1875'de İzmir Valisi oldu ise de görevinde 2 aydan biraz fazla kaldı². Aynı yıl, ikinci defa Trabzon Valiliği'ne atandı. Oradan Diyarbakır'a gönderilmişse de istifa ederek, İstanbul'a geldi. İstanbul'da önce Sıhhiye Komisyonunu Reisliği ve 1878 yılında ise, 2 ay kadar Şehreminliği görevini yaptı³.

Ahmet Rasim Paşa, daha sonra Yanya ve Trablusgarp Valiliklerinde de bulundu. Bir süre sora hastalanarak, Trablusgarp Valiliği görevinden istifa edip, İstanbul'a geldi. 1897 yılında, Kanlıca'da öldü. Rumelihisar'ındaki Kayalar mezarlığında gömüldü⁴.

¹ İ.A.Gövs, a.g.e, C.IV, s.1310; M.Celaleddin Paşa, a.g.e, C.I, II, III., s.399, 401, 427, 441.

² H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.86, İ.A. Gövs, ay.yer.; B.O.A., İrade Dahiliye, No 49154.

³ İ.A. Gövs, ay.yer., C.IV.

⁴ M.Okurer, a.g.e, s.119; İ.A. Gövs, ay.yer., C.IV.

11-Ahmet Paşa (Kayserili) (1806-1878) :

1806 yılında Kayseri'de doğdu. İstanbul'a gelerek Tersane-yi Amireye girdi. Neferlikten kısa sürede Bahriye Mirlivalığı'na yükseldi. 1845 yılında ise, Bahriye Ferikliğine yükseldi. 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı sırasında Karadeniz'de kumandanlık yaptı. Kırım Savaşında gösterdiği başarılarından dolayı, Vezirlik rütbesi verildi. 1855'de İstanbul'a geldi. 1856'da Cezayir-i Bahr-ı Sefid Valiliğine tayin edildi. Bu görevini 1860 yılına kadar sürdürdü. Haziran 1860'da İzmir Valisi oldu. İlk valiliği birkaç ay sürdü. Aynı yıl, Sayda Valiliğine atandı. 1863 yılında ikinci defa Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi oldu. 1873 yılında ise, Bahriye Nazırı oldu. Bu görevde bir buçuk yıldan fazla kaldıktan sonra, Şura-yı Devlet azası oldu¹. 4 Haziran 1875'de ise, ikinci defa İzmir Valisi oldu ise de bu seferki valiliği de kısa sürmüş, bir süre sonra Bursa valiliğine atanmıştır².

1875 yılında Adana Valisi oldu. Kısa süre sonra da görevden alındı. 1876'da ikinci defa Bahriye Nazırlığı'na tayin edildi. Aynı yıl, Kaptan-ı Derya olarak atandı. Bu görevinden 1877 yılının Ocak ayında azledildi. Aynı yıl, ayan meclisi üyesi oldu. Daha sonra, Tuna Valiliğine tayin edildi. Bu sırada Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877-1878 Savaşı çıktı. Valilik görevinin yanında, Ahmet Paşa, Rusçuk mevki kumandanı olarak, Osmanlı-Rus muharebelerine de katıldı. Muharebeler sırasında kalbinden rahatsızlandı. Bunun üzerine, İstanbul'a dönmesine izin verildi. Şehre geldikten kısa süre sonra 28 Ekim 1878'de vefat etti. Süleymaniye Camii'nin haziresine gömülüdür³.

¹ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 30726, 32161; B.O.A., Mühimme Defteri, No: 260, s.299; Osmanlı Devlet Salnamesi 1277. , s.76; B.O.A., İrade Meclis-i Mahsus, No: 852, 1145.

² B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49154; M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.304; M.Okurer, a.g.e, s.120-121.

³ M.Celaledin Paşa, a.g.e, s.111, 300 ve 388, 399, 417, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1984, 2.Baskı, s.433-434.

12-Ahmet Esat Paşa (1828-1878) :

Ahmet Esad Paşa, 1828 yılında Sakız'da doğdu. Sakız Kuleağası adıyla anılan Sol Kolağası, Mehmed Ağa'nı oğludur.

İstanbul'a gelerek, Mekteb-i Harbiye'ye kayd oldu. 1858'de ise Erkan-ı harp mülazımı olarak Mezun oldu. Harp bektebi'nin matematik muallimliğine tayin edildi. 1860 yılında, rütbesi kolağalığa terfi etti.

Fuad Paşa'nın oğlu zabıt Kazım Bey'e ders verdi. Onun dikkatini çekti. Fuad Paşa ile birlikte, onun yaveri olarak Şam'a gitti. Fuad Paşa, Sadrazamlığa getirilince, İstanbul'a döndü. Ahmet Esat Paşa'yı da Paris Sefareti ateşemiliterliğine ve Paris'teki Mektebi Osmanî Müdürlüğüne tayin ettirdi¹.

Paris'de görevli bulunduğu sırada bir taraftan vazifesini yaptı. Diğer taraftan da tahsilini tamamlamaya çalıştı. Kısa sürede rütbesi önce kaymakamlığa, sonra da miralaylığa yükseldi. Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında, Paris'i ziyareti sırasında, Hariciye Nazırı olan Fuat Paşa'nın desteğiyle padişahın iltifatına sahip oldu. Rütbesi de mirivalığa yükseltildi. Sultan Abdülaziz ile birlikte Paris'den İstanbul'a geri döndü².

1867 yılında, Darü's-şura-yı askeri azalığına tayin edildi. 1868'de ferik rütbesine yükseldi. Ayrıca, önce Bosna ve Hersek fırka-yı askeriye kumandanlığına, daha sonra ise İskodra Vilayeti Mutasarrıflığına atandı. 11 ay sonra İstanbul'a geri döndü. 1869 yılında Daru's şura-yı askeri riyasetine ve 1870 yılında ise, vezirlik rütbesiyle Hassa Ordusu Müşirliğine tayin olundu³.

1871'de Yemen Valiliğiyle birlikte yedinci ordu müşirliğine tayin edildi ise de, bu sırada Mahmud Nedim Paşa Sadrazam olunca, 1871'de Ahmet Esad Paşa'yı da Seraskerliğine tayin ettirdi. Ayrıca, Tophane Müşiri de oldu.

1871'de, Dördüncü Ordu Müşirliği ile Erzurum Valiliğine tayin edildi ise de bir süre sonra Ankara ve daha sonra ise 1872'de Sivas Valisi oldu⁴. 1872 yılında, A.Esad Paşa, önce Bahriye Nazırı, daha sonra ise, ikinci defa Serasker oldu. 1873 yılında

¹ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.415-416.

² M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.342.

³ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.416; M. Süreyya, a.g.e, C.I, s.342-343.

⁴ M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.343; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I. s.417.

Sadrazamlık mevkiine yükseldi. 16 Nisan 1873'de Sadrazamlık'dan azledildi. Kısa süre sonra da, Konya Valiliğine tayin edildi.

14 Eylül 1874'de, 5.Ordu Müşirliği görevi ile birlikte Suriye Valiliğine atandı. 28 Ocak 1875'de, Hüseyin Avni Paşa'nın sadrazamlığı sırasında ikinci defa Bahriye Nazırı olarak tayin edildi. Bu sırada, devletin mali durumunu bozulmasından dolayı, Padişah, Hüseyin Avni Paşa'yı sadrazamlık görevinden alarak, Ahmet Esad Paşa'yı ikinci defa sadrazamlığa tayin etti. Ancak, bu seferki sadrazamlığı da kısa sürdü. Yine aynı yıl, Nafia Nazırlığına tayin edildi⁵.

18 Eylül 1875'de, A. Esat Paşa Aydın Vilayeti'ne vali olarak atandı. Paris Sefaretine tayin olunup, İzmir'e gelen Sadık Paşa'ya verdiği ziyafet sırasında rahatsızlandı. 28 Teşrin-i sani 1875 günü de vefat etti. İzmir'de Şeyh Seyyid Mükremüddin Dergahı haziresine defnolundu⁶.

---

⁵ M.Celaleddin Paşa, a.g.e, s.48, 51, 53, 59, 60; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.418-428; M. Süreyya ay.yer.; Cevdet Paşa, a.g.e, s.139-145.

⁶ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 49776; İ.M.K.İnal, a.g.e, C.I, s.430; M.Süreyya, a.g.e, C.I, s.343.

13-Mehmet Hurşit Paşa (-1879) :

Musullu Abdü'l-celilzade Yahya Paşa'nın kölesidir. Hariciye Mektupçuluğuna girerek, Keçecizade Fuad Paşa ile birlikte Şam'a gitti. 1862 yılında Rumeli payesiyle Kudüs Mutasarrıfı olarak tayin edildi. 1863 yılında ise, vezirlik rütbesi ile Sayda Valiliği'ne atandı. Aynı senenin sonlarında Erzurum Valisi olarak tayin edildi. Bu görevden İstanbul'a dönünce, 1864 yılında Maliye Nazırlığına getirildi. 1865 yılında ise, Edirne Valisi olarak atandı. 1869 yılında Evkaf Nazırı 1870 yılında Hicaz'a Vali oldu ise de bir süre sonra azledildi. 1872 yılında, önce Mamuretü'l-aziz Valiliğine sonra da Evkaf Nazırlığına atandı. Ancak, bu görevi çok kısa sürdü. Bir ay sonra Sadaret Müsteşarı oldu. Yine 1873 yılının Eylül ayında, Adliye Nazırı olarak tayin edildi. Bu görevden 1874 yılında azledildi. Aynı yıl, Edirne Valisi olarak atandı ise de Ekim 1875'de bu görevden de azledildi¹.

4 Aralık 1875 yılında tayin edildiği İzmir Valiliği'nden 8 Ağustos 1876'da azledildi. 1876 yılının Eylül ayında Kavaim-i Nakdiye Komisyonu başkanlığına seçildi. 1877 yılının Ocak ayında önce Halep Valisi sonra da Sadaret Müsteşarı oldu. Yine aynı yıl, intihab-ı memurin komisyonu reisi olarak seçildi. 1878 yılında atandığı Adliye Nazırlığından kısa süre sonra azledildi. Daha sonra, yine aynı yıl, önce Adliye Nazırı, sonra ise Ankara Valisi olarak tayin edildi. Mehmet Sabri Paşa 1879 yılında vefat etti².

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.II, s.312-313; Serap Tabak, 1298 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi, E.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir, 1988, s.91.

² M.Süreyya, a.g.e, C.III, s.313.

14-Mithat Paşa (1822 - 1884) :

1822'de İstanbul'da doğdu. Mithat Paşa, Rusçuk'tan İstanbul'a göçen Hacı Hafız Mehmet Eşref Efendi'nin oğludur. Asıl adı Ahmet Şefik'tir. Çocukluğu Vidin'de geçti. İstanbul'a dönünce, genç yaşta Divan-ı Hümayun Kalemine girdi. Fatih Camii'nde verilen derslere devam ederek, dini ve arapça bilgisini geliştirdi¹.

1840 yılında Sadaret Mektubi kalemi'ne atanan Mithat Efendi, 1844-1848 yılları arasında Divan Katipliği göreviyle Şam'da, Konya ve Kastamonu'da bulundu.

İstanbul'a döndükten sonra, Sadaret Mektubi Kalemi'nde çalışmaya başladı. Buradan, Meclis-i Vala'ya bağlı Mazbata Odası Serhalifeliliği'ne atandı. Bir süre sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Dairesi Anadolu Bölümü ikinci katipliğine getirildi². Bu görevde bulunduğu sırada, Şam ve Halep gümrüklerinde ortaya çıkan anlaşmazlık ile Arabistan ordusu Müşiri Kıbrıslı Mehmet Paşa hakkında soruşturma yapmakla görevlendirildi. Bu görevi başarıyla sonuçlandırdı.

1854 yılında Balkanlarda hüküm süren karışıklık ve asayişsizlik konularını inceleyip, gerekli önlemleri almak üzere görevlendirildi. 6 ay kadar Şumnu ve İslimiye bölgelerinde başarılı çalışmalarda bulunduktan sonra, İstanbul'a döndü. 1857 yılında, uygunsuz davranışları yüzünden şikayet edilen Silistire ve Vidin Valilerin durumlarını inceleyip, Tırnova'da Bulgarlar tarafından çıkarılan bir olayı çözümlenmek üzere görevlendirildi. Mithat Efendi, tedavi olmak üzere Avrupa'ya gitti.

Avrupa dönüşünde 1859'da Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Başkatipliği'ne atandı. Hükümete karşı girişilen ve bir irtica hareketi olan "Kuleli Vak'ası" sanıklarının sorgulanmasına Ali Rıza Paşa ile birlikte memur edildi. 29 Nisan 1861'de Vezirlik rütbesi ve "Paşalık" ünvanıyla Mithat Efendi Niş Valiliği'ne tayin olundu³.

1864 yılında, "Tuna Vilayeti Nizamnamesi" kabul edilerek, Niş, Silistire ve Vidin Eyaletleri birleştirilerek "Tuna Vilayeti" kuruldu. Bu vilayetin başına da Vali olarak Mithat Paşa atandı. Mithat Paşa'nın Balkanlardaki başarılarından rahatsız olan Rusya'nın

¹ Mehmet Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.I, 3. Baskı, İstanbul, 1982. s.315.

² İbrahim Alaettin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi - Hayatları - Eserleri*, İstanbul, 1933-1935, C.III, s1066-1068.

³ Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara, 1990, s.11-13.

İstanbul elçisinin iddiaları ve baskılar üzerine, Mithat Paşa, Vilayete ait sorunları görüşmek için İstanbul'a çağrıldı. Tekrar eski görevine döndürülmedi; 5 Mart 1868'de Şura-yı Devlet Başkanlığına tayin edildi. Daha sonra Sadrazam Ali Paşa ile arası açılınca Bağdat'a Vali olarak atandı. 1871 yılında, Yeni Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile iyi anlaşamadığı için görevinden istifa etti. 1872'de Mithat Paşa, Edirne Valiliğine tayin edildi. 31 Temmuz 1872'de Sultan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı azlederek, yerine Mithat Paşa'yı sadrazam olarak ilan etti⁴. Bu görevde ancak 2 ay 21 gün kalabildi. Bir kaç ay açıkta kaldıktan sonra, önce Esat Paşa sonra ise Şirvanizade Rüştü Paşa Hükümeti zamanında da Adliye Nazırlığına atandı. Birkaç ay sonra Padişah Abdülaziz, Mithat Paşa'yı azletti. Daha sonra da Selanik Valiliğine atandı. Bu görevi de üç ay kadar sürdü. 1874 yılında İstanbul'a geldi. 1,5 yıl hiç bir devlet görevi yapmadı. İkinci Mahmut Nedim Paşa hükümetinde, Mithat Paşa Adliye Nazırlığına atandı. Kısa süre sonra Adliye Nazırlığından çekildi. Bir süre açıkta kaldıktan sonra, Mayıs 1876'da yeniden Şura-yı Devlet Başkanlığına getirildi. Mahmut Nedim Paşa hükümetini yerine kurulan Mütercim Rüştü Paşa hükümetinde, Mithat Paşa, Meclis-i Ali üyeliğine getirildi. 1876 Anayasasının oluşmasında ve planında Mithat Paşa'nın payı büyüktür. Mithat Paşa 19 Aralık 1876'da sadramazlık mevkiine getirildi ve yeni bir hükümet kurdu⁵.

II. Abdülhamit, anayasanın uygulanmasını geciktirdi. Mithat Paşa, padişahı uyaran bir mektup yazınca da sadrazamlıktan azledilerek İtalya'nın Brindizi şehrine sürüldü. 1878 yılında yurda döndü. Bir süre Girid'de oturmasına izin verildi. Suriye valiliğine atandı. 4 Ağustos 1880 yılında Aydın Valiliğine atandı⁶. İstanbul'da oluşturulan bir sorgu heyeti, Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa'yı Abdülaziz'in öldürülmesinden suçlu buldu. Hükümet, Mithat Paşa'nın azline ve tevkif edilmesine karar verdi. Bu amaçla İzmir'e Hilmi Paşa gönderildi. O da gidip, Vali Konağı'nı bastı ise de, Mithat Paşa, konaktan kaçarak, Fransız konsolosluğuna sığındı. Ancak, İstanbul'da açık ve adil bir muhakeme yapılacağına güvencesi verildikten sonra teslim oldu. 1881 yılının Haziran

⁴ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s. 325-326; İ.A. Gövsa, a.g.e, C.III, s. 1066-1067.

⁵ M. Aldan, a.g.e, s.20-23; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.I, s.326-327.

⁶ Zeki Arıkan "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", "Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984., Ankara, 1986, s.129-164; Sıtkı Şükrü Pamirtan, "Mithat Paşa", Fikirler Dergisi, S:311-312, 1 Mayıs 1946, İzmir, 1946, s.7-8; Garra Sarmat, "Mithat Paşa ve İzmir", Fikirler Dergisi, S229-261, 15 Nisan 1943, İzmir, s.3-5.

ayında Yıldız Sarayı'nda yapılan muhakeme sonunda ölüme mahkum edildi. Padişah II. Abdülhamit idam cezasını sürekli hapse çevirdi. 28 Temmuz 1881'de Taif'e sürüldü. 3 yıl burada mahkum olarak kaldı. 9 Mayıs 1884 tarihinde öldürüldü⁷.

---

⁷ **Yakın Tarihimiz (Hatıraları Vesikalar, Resimlerle)** C.I. İstanbul, 1962, s.321-327, Sıtkı Şükrü Pamırtan, "Tarihimizin Büyük Adamlarından Mithat Paşa", **Temel Dergisi**, Yıl: 2, S:19, İzmir, Mayıs 1946, s.10-12; Bkz. Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Ankara, 1967.

15-Ali Paşa (1829-1889)

1889 yılında İstanbul'da doğdu. Mirliiva Ömer Paşa'nın oğludur. Paris'te iktisat tahsili gördü¹. Sadr-ı ali Mektubi Kalemine girdi. Kapdan Mehmet Ali Paşa'ya divan katibi oldu. 1868 yılında 6. Daire Reis vekili görevine getirildi. Aynı zamanda Şura-yı devlet azası oldu. 1869 yılında, Nafia Müsteşarı ve 1871 yılının Ağustos ayında Zabtiye Müsteşarı görevine atandı. Yine aynı sene, önce Rumeli payesiyle Erzurum ve sonra Trabzon Valisi oldu. Bu görevinen 1872 yılında azledildi².

1872 yılına önce Kudüs Mutasarrıfı oldu. Daha sonra, aynı yılın son günlerinde İstanbul Şehri eminliği görevine atandı. 1873 yılında, Paris Sefirliğine getirildi. Bu görevinden de 1875 yılının Ekim ayında azledildi. Aynı yıl Şura-yı devlet azası oldu. 1877 yılının Aralık ayında ise, vezir rütbesiyle Hersek Valiliğine tayin edildi. 1878 yılının başlarında Dersaadet'e döndü ve Şura-yı devlet reisliğine atandı. Bu görevinde de 1880 yılının Haziran ayında azledildi. 19 Mayıs 1881'de İzmir Valiliğine tayin oldu. Bu görevinde 2 sene 2 ay kadar kaldı. 1883 yılında valilikten ayrıldı³.

1888 yılında ise Beyrut Valiliğine atandı. Bu görevde bulunduğu sırada, Mart 1889'da Beyrut'ta vefat etti. Cenazesi, İstanbul'a getirilerek Erenköy'de gömüldü⁴.

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.III, s.580; M. Okurer, a.g.e, s.123.

² M.Süreyya, ay.yer.

³ H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi., Def'a 25, s.86; H.1326 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, Mali 7 Mayıs 1297 (H.19 Cemazie'l-ahir 1298)'de İzmir Valiliği'ne atandığı belirtiliyor. Ancak Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmani adlı eserinde, Ali Paşa'nın H.1299-1301 (M.1881-1883) tarihleri arasında İzmir Valiliği görevinde bulunduğunu belirtmektedir. Biz çalışmamızda, resmi yayın olduğu için, H.1326 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesini esas aldık. M. Süreyye, ay.yer., C.III. H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.86.

⁴ M.Süreyya, ay.yer.C.III.

16-Hacı Naşid Raşid Paşa (- 1888) :

Maliye kaleminde yetişti. Taşrada muhasebecilik ve defterdarlıklarda bulunduktan sonra, mir-i miran rütbesi ile Maraş Mutasarrıfı oldu. 1868'de Adana mutasarrıfı oldu. 2 Mayıs 1868'de vezir rütbesiyle Halep Valiliği'ne tayin edildi. Bu görevinden, 1870 yılının Ocak ayında azledildi. 1871 yılında tekrar Adana Valiliğine atandı. Bu görevinden de 1873 yılının Eylül ayında azledili. 1875 yılında Ankara ve 1876 yılının Haziran ayında Suriye Valisi olarak tayin edildi ise de, aynı yılın Aralık ayında bu görevden azledildi. 1878 yılının Ocak ayda Muhacirin Komisyonu reisi oldu. Daha sonra, Hicaz Valiliğine tayin edildi. Bu görevinden 1880 yılında azledildi. 1881'de Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) valisi olarak atandı¹.

28 Temmuz 1883'de İzmir Valisi olarak tayin edildi². İzmir'de 2 sene 1 ay kadar görev yaptı³. Eski Sadrazamlardan olan Hamid Paşa'nın ölümü üzerine, onun yerine Suriye Valisi oldu. 23 Mart 1888 Cuma günü, Şam'da öldü⁴.

¹ M.Süreyya, a.g.e, C.IV, s. 533, İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV, s.1155.

² H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, Defa: 25, s.86; Halid Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s.176.

³ H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.86.

⁴ M.Süreyya, a.g.e, C.IV, s.533; İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV, s.1155.

17-Hakkı Paşa :

Aydın Vilayeti'ne vali olarak, 24 Ağustos 1885 tarihinde tayin edilmiş ise de, daha valilik görevine başlamadan 24 Eylül 1885 tarihinde Ticaret Nazırlığı'na tayin edilmiştir. Bu sebepten dolayı İzmir'e hiç gelememiştir¹ .

---

¹ H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, Def'a, 25 s.89.

18-Halil Rifat Paşa (1827-1901)

1827 yılında Selanik Vilayeti'nin Siroz Sancağı'nın Lika köyünde doğdu. Nevrekoblu İbrahim Ağa'nın oğludur. Siroz Sıbyan Mektebini bitirdi. On yaşlarında iken babası Sirozlu Molla Bayraktaroğlu Mehmet Ağa'nın himayesine verdi. Halil Rifat Paşa'yı evlat edinen Mehmet Ağa, onun özel surette eğitimini sağladı. Onu 1844 yılında Serez Tahrirat Kalemine yerleştirdi. 1847 yılında, Halil Rifat Selanik'e giderek Divan Kalemünde görev yaptı. Daha sonra Vidin ve Yanya Vilayetleri Divan Katipliklerinde bulundu¹.

1852 yılında Muhasebe-i Maliye Meclisi Mazbata Odası'nda kısa bir süre çalıştıktan sonra 1860 yılına kadar Edirne, Harput (Elazığ) ve Erzurum Vilayetlerinde Divan Katıblığı yaptı. Aynı yıl Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Hulefası'nda yer aldı. 1861 yılında Silistre Divan katipliğine atandı. 1864 yılında, önce Tuna Vilayeti Meclis-i İdare başkatipliğine, üç ay sonra da Tuna Vilayeti Mektupçuluğu'na tayin edildi. 1868 yılında Varna Mutasarrıflığına terfi etti. 1869 yılında Tırhala, 1873'de Vidin Mutasarrıflıklarına nakledildi. 1877'de Rumeli Beylerbeyi payesini kazandı. 1876'a vezaret rütbesiyle Tuna valiliğine tayin edildi². Tuna'da beş ay valilik yapan Halil Rifat Paşa, buradan Haleb'e 1877'de Kosova ve 1878'de ise Selanik Valiliklerine atandı. İki yıl sonra, bu görevden azledildi. Umur-u Nafia Komisyonu üyeliğine, 1882 yılında da Sivas Valiliğine tayin oldu. Burada idari yeteneklerini ve becerilerini göstererek bir çok hizmet ve eserleri gerçekletirdi. İki buçuk yıl sonra, Girit Valiliği'ne tayin oldu ise de, tayin kararı uygulanmadı³.

Sivas Valiliğinden sonra ilk kez 24 Ağustos 1885'de Aydın, 1887'de Manastır ve ikinci kez 28 Mayıs 1889'da Aydın Valiliklerine atandı. 1891 yılında Dahiliye Nazırı oldu. Bu göreve ek olarak, 1895'de Şura-yı Devlet Reisliği'ne vekalet eti. Aynı yıl, Sadrazamlığa getirildi. 1901 yılının Ekim ayında, Halil Rifat Paşa öldü⁴.

¹ B.O.A. Sicil-i Ahval Defteri, No: 1; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3.baskı, İstanbul, 1982. C.III, s.1535.

² İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1535-1537; B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, No: 1, Mehmed Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara, 1990, s.85-103.

³ İ.M.K.İnal, a.g.e, C.III s, 1535-1538; İbrahim Alaaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, C.III, S:26-50, s.659-660; Ali Birinci - A Turan Alkan, "Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", Cumhuriyet Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S:7, Kasım 1986, Sivas s.97-103.

⁴ B.O.A. Şura-yı Devlet, Dos.No: 962, Ev.No: 393, Ahenk,2 Cemaziye'l-evvel 1315,B.O.A, YA. Hus. No: 262-41.

19-Nazif Mehmet Paşa (1825-1889) :

1825 yılında Manastır'da doğdu. Babası Ali Efendidir. 1841 yılında mülazemetle Ruscuk tahrirat kalemine girip, burada 5 sene çalıştı. 1846 yılında Mirza Said Paşa'nın Mektupçuluğunu yaptı. Bu sırada, hocalık rütbesine yükseltilmiştir¹. 1850 yılının başlarında, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın divan katipliği görevine getirildi. Rütbesi salise oldu ve bu rütbeden nişanda aldı. 1851 yılında Ömer Paşa ile birlikte Bosna'ya gitti. Aynı yıl saniye rütbesine yükseldiği gibi, Bosna madalyası da hediye edildi. 1853 yılında Rumeli kolordu-yu hümayunu tahrirat-ı mühimme memuru oldu. 1854 yılının Şubat ayında, mütemayiz rütbesine terfi ederek, 5.rütbe mecredi nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1855 yılında, orduyla birlikte Kırım'a gitti. 1856 yılının sonlarında geri döndü. 1856 yılının ilk aylarında Meclis-i Muhasebe-yi Maliye Müsteşarlığı muvanlığına getirildi. Daha sonra, Sırp ve Karadağ'da meydana gelen olaylar yüzünden fevkalade memurlukla Niş tarafına gitti. Üç buçuk ay sonra tekrar eski görevine geri döndü².

1863 yılında, Rumeli Beylerbeği rütbesiyle Üsküp Mutasarrıflığına tayin edildi. 1865 yılında ise, üçüncü rütbe Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. 1866 yılının Ekim ayında, bu görevinden istifa ederek, İstanbul'a döndü. 1867 yılında ise, Kudüs-ü şerif mutasarrıflığına tayin edildi. Merkez Mutasarrıflıklarını kaldırılması sebebiyle 2 ay açıkta kalmıştır. 1870 yılı başlarında Saruhan Sancağı mutasarrıflığına tayin edildi³. Bu görevinden de 1871 yılının Aralık ayına alındı.

Bir seneye yakın açıkta kaldıktan sonra, 1872 yılının sonlarına doğru ikinci defa Kudüs-ü şerif Mutasarrıflığına tayin edildi. Ayrıca kendisine ikinci rütbe Mecidi nişanı da verildi. 1873 yılında, Cezayir-i bahr-ı sefid valiliğine tayin edildi Bu görevde 6,5 ay kaldıktan sonra 1875 yılında azledildi. Aynı yıl, Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin edildi. Bu görevde de 9 ay kadar kaldı. Bir buçuk sene işsiz kaldıktan sonra, 1876 yılında vezaret rütbesiyle Bosna Valiliği'ne tayin edildi. 1877'de ise bu görevden ayrıldı. Aynı yılın

¹ B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, Defter No: 2, S.N.: 164. İ.A. Gövsa, a.g.e, C.IV,s. 1157.

² B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, Defter No: 2, S.N.: 164. M.Süreyya a.g.e, C.IV,s. 567.

³ B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, Defter No: 2, S.N.: 164. İ.A. Gövsa, a.g.e, s. 1157.

Ağustos ayında Yanya Valisi oldu 1878 yılında ise, Kosova Valiliği'ne tayin edildi . 1879 yılının sonlarında, görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü⁴ .

12 Eylül 1880'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin edildi. Bu görevden 7 Aralık 1880'de ayrıldı. 28 Nisan 1881'de ise, Trablusgarp vilayeti valiliğine tayin edildi. Aynı yılın Mayıs ayında ise, birinci rütbeden Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. 8 Kasım 1881'de bu görevden azledildi. 4 Temmuz 1883'de ikinci defa Cezayir-i bahr-ı sefid valiliğine tayin edildi. Ağustos 1883'de 1.rütbe Osmanı nişanı ile ödüllendirildi. 23 Şubat 1884'de ise, Hüdavendigâr Vilayeti valiliğine tayin edildi⁵ .

Nazif Paşa, 26 Aralık 1886'da Aydın Vilayeti Valiliği'ne tayin edildi⁶ . Bu görevde 17 Mart 1888'de Suriye Valiliği'ne atanıncaya kadar kaldı. Bu görevde bulunduğu sırada 16 Aralık 1889'da Şam'da vefat etti .

---

⁴ B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, DN.:2, S.N.164.

⁵ H.1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.87, B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, D.N. 2, S.N: 164, M. Süreyya a.g.e, C.V, s.567.

⁶ M.Süreyya, a.g.e, C.V.; B.O.A., Sicil-i Ahval Defteri, DN.: 2, S.N.: 164

20-Hüseyin Rıza Paşa (1838 - 1904)

1838 yılında Yakova'da doğdu. Ramazanoğlu Vezir İsmet Paşa'nın oğludur. İstanbul'da Mekteb-i İrfan'da okudu.

Hariciye Mktebi kalemünde bulundu. Sonra, adliye memurlukları yaparak temyiz azalığına tayin edildi. Temyiz Müdde-i umumisi, 1887 yılında ise Bulgaristan Komiseri oldu. 2 Mayıs 1888'de vezir rütbesi ile İzmir Valiliği'ne tayin edildi. 1889 yılında, İzmir valiliğinden Bursa Valiliğine atandı¹. Yine aynı yıl önce Evkaf Nazırlığına, birkaç ay sonra da Adliye Nazırlığına getirildi. A. Cevat Paşa, Sadrazamlıkla Girit'ten gelirken Hüseyin Rıza Paşa, üç gün kadar da Sadaret Kaymakamlığı görevinde bulundu.

1894 yılında Selanik Valisi oldu. İki sene sonra muhacirin komisyonu azası oldu. 1904 yılında öldü. Üsküdar'da Ramazanoğullarından Ahmet Paşa'nın türbesinde gömülüdür. Darüşşafaka'nın kuruluşunda yardımı oldu. Rumelihisarı'nın yukarısındaki Ahmet Vefik Paşa kütüphanesini satın almıştır. Birçok kitaplar alarak bu kütüphaneyi zenginleştirmiştir. Kitap dostu ve meraklısı olarak bilinir².

¹ İ.A.Gövsa, a.g.e, C.III, 1364; Aydın Vilayeti Salnamesi H. 1326, s.87; B.O.A., Şura-yı Devlet, D.N: 962, Ev. No: 393; Ahenk, 2 Cemazic'1-evvel 1315.

² İ.A.Gövsa, a.g.e, C.III, 1364-1365, M.Okurer, a.g.e, s.126; Mehmet Ali Keskin, İzmir Valileri (Kurtuluşu kadar Aydın Valileri), İzmir, 1992, s.55.

21-Abdurrahman Nureddin Paşa (1836 - 1908)

1836 yılında Kütahya'da doğdu. Vüzeradan Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın oğludur. Germiyanogulları ailesindedir. Babası Ali Paşa'nın, Şehrizar, Şam ve Cidde valilikleri sırasında 1850-1852 yılları arasında kethüdalık ve divan katipliğinde bulunarak mülki işlerde deneyim kazandı. 1854'de emirü'l-ümeralık rütbesini aldı.

1860 yılında Mekke-yi Mükerrreme emiri ile birlikte babası tarafından Hicaz'a para ve zahire sevkine memur edildi. 1861'de ise Tulça ve Köstence'ye aşar memuru olarak gönderildi. Bu görevde üç ay kaldı. 1861'de ise, İzmir aşar ihalesi memurluğuna tayin edildi. 1862 yılında birkaç ay rüsumat meclisine devam etti. 1863 yılında ise, Şumnu kaimmakamlığına tayin edildi. Tuna Vilayeti teşkil edilip, Şumnu kaza olunca, 1864 yılında, Varna Mutasarrıfı oldu. 2 sene 3 ay da görevde kaldı. 1865'de mirimiranlık rütbesi ve 4 ay sonra ise üçüncü rütbe Mecidi nişanı ile ödüllendirildi¹.

1867 yılında, Niş Mutasarrıfı oldu. Bu görevini beşbuçuk sene yürüttü. 1868 yılında Rumeli Beylerbeyi payesi ile, 1871'de ise ikinci rütbeden Mecidi nişanıyla taltif edildi.

1872'da vezirlik rütbesiyle Prizen 1873'de Tuna, 1874 yılında ise, Ankara Valiliklerine tayin edildi. 1875 yılında, kendisine birinci rütbe Mecidi nişanı verildi. Aynı yıl, önce Bağdad Valiliğine, sonra da 6.Ordu Nezaretine tayin edildi².

1877 yılında ise, Diyarbakır, 1879'da ikinci defa Bağdad Valiliğine tayin edildi. Bu görevinden 1880 yılında azledildi. İstanbul'a geri döndü. Meclis-i Vukelaca Trablusgarb Valiliğine tayin edildi ise de bu göreve gitmedi.

1881 yılında, Umur-u Nafia Komisyonu azalığına atandı. 1882'de ise, Sadrazamlık mevkiine getirildi. Bu sırada meydana gelen Mısır meselesi dolayısıyla, Mısır'a asker sevkiyle ilgili konuda, padişahla arasında fikir ayrılığı ortaya çıkınca istifa etti. 1882'de ikinci defa Diyarbakır Valiliğine tayin edilmişse de buraya gitmemiş ve Padişaha bir ariza göndermiştir. Bunun üzerine, Padişah onu Kastamonu Valiliğine tayin

¹ İ.M.K. İnal, *Son Sadramazları*, C.III. İstanbul, 1982, s.1320.

² İ.M.K.İnal, *a.g.e*, C.III, s.1321.

etti. Abdurrahman Nuredin Paşa, 30 Ekim 1891 tarihinde ise, Aydın Vilayeti Valiliğnet ayin edildi. Bu görevde 1.5 yıldan fazla bir süre kaldı³.

1893 yılında Edirne Valiliği'ne atandı. 1895'de Adliye Nazırlığı'na tayin edildi. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın hastalığı sırasında, Meclis-i Vükelaya sadrazam vekilliği yaptı. 1901'de Halil Rifat Paşa ölünceye kadar bu görevde kaldı. 9 Kasım 1901'de ise, resmen Sadaret vekilliğine tayin edildi. Daha sonra, bu görevden istifa etti⁴.

II.Meşrutiyet'in ilanı sırasında Meclis-i vükelaya memur olarak atandı. Bu sırada Adliye Nazırlığı'na da Hasan Fehmi Paşa tayin edildi. 2 Ağustos 1908'de tekaüdlüğünü istedi. 2 ay sora emekliye ayrıldı. 7 Ağustos 1912'de vefat etti. İstanbul'da Fatih'in türbesinin avlusuna defnedildi⁵.

---

³ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1326-1327; H. 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi,s.87; **Anadolu**, 24 Mayıs 1944; M. Kamil Dursun, İzmir Hatıraları, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, İzmir 1994 s.5-6; Halid Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s.267, 303-308.

⁴ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1327-1333.

⁵ İ.A. Gövsa, a.g.e, C.II, İstanbul, 1933-1935, s.18; İ.M.K., İnal, a.g.e, C.III, s.1338-1346.

22-Hasan Fehmi Paşa (1836 - 1910) :

Hasan Fehmi Paşa, Hacı Şerif Molla'nın oğlu olup, Batum'un Muradiye kasabasında 1836 yılında doğdu. Memleketinde ilk tahsilini gördükten sonra, İstanbul'a geldi. Burada, hususi muallimlerden Arapça, Farsça ve hukuk da öğrendi

1858 yılında Babı-ı ali Tercüme odasına girdi. Sonra muhtelif mahkemelerde memur ve aza olarak çalıştığı gibi, 1868 'de Ticaret Mahkemesi, Birinci Meclisi Reisi olmuştur¹ . Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında azlolunarak bir müddet avukatlık yapmıştır. 1877 yılında açılan ilk Osmanlı Meclisi'ne İstanbul mebusu seçildi. İlk içtima senesinde Meclis katipliğine, ertesi yıl da meclis reisiğine intihap olundu.

1878 yılında Nafia Nazırı, daha sonra Hazine-i Hassa Nazırı ve 1881 yılında vezir oldu. Nafia Nazırı iken dersleri okutmuş ve orada okuttuğu dersleri içeren "Tehlis-i Hukuk-u Düvel" isimli bir eser yazmıştır² .

Hasan Fehmi Paşa 1889'da Rüşumat Eminliğine, 22 Haziran 1893'de ise, İzmir Valiliğine tayin edildi. İzmir'de 1895 yılına kadar görev yaptı. Daha sonra, Selanik Valiliğine, tekrar Rusumat eminliğine, bu görevden de Divan-ı Muhasebat Reisliğine atandı.

Çeşitli tarihlerde ayrı ayrı işler için Avrupa'ya da muvakkat memuriyetlerle gönderildi. Yunan Sulh Muahedesi'nde ikinci murahhas olarak görev yaptı. Ayrıca, başka harici ve siyasi hizmetlerde bulunmuştur³ .

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İhtiyar JönTürk diye anıldı. Hasan Fehmi Paşa, 1908'deki Sait Paşa kabinesinde Adliye Nazırı, sonra Şura-yı devlet reisi ve daha sonra da Ayan azası olarak görev yaptı. 1910 yılında İstanbul'da öldü. Fatih'te Ağa Yokuşu'nda aile mezarlığına gömüldü.

¹ İ.A. Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1933-1935, s479-480.

² İ.A.Gövs, ay.yer., C.I; *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1326 s.87; Mehmet Okurer, *İzmir Kuruluşta Kurtuluşta*, İzmir, B.t.y., s.129-130.

³ *Ahenk*, 27 Şevval, 27 Zi'l-kade 1311; *B.O.A.*; Y.A. Hus, D.N.; 316; M.K. Dursun, a.g.e, s.6-7; E.H. Tepeyran, a.g.e, s.113.

23-Mehmet Kamil Paşa (1832-1913)

Mehmet Kamil Paşa, 1832 yılında, Kıbrıs adasının Lefkoşe şehrinde doğdu. Babası topçu yüzbaşısı Salih Ağa'dır¹.

Kıbrıs'daki okullarda, arapça, farça, fransızca ve rumca öğrendi. 1845 yılında Mısır'a gitti. Mısır'da bir süre El sine Medresesi'nde eğitim gördü. Bu medrese, Kamil Paşa'nın öğrenimi sırasında Harbiye Mektebi'ne dönüştüğünden, askeri bir eğitimden de geçti. Harbiye'yi bitirince süvari subayı olarak kıtaya geçti ise de bu hizmette fazla kalmadı.

Mısır Hidivi I.Abbas Paşa, oğlu İbrahimi Paşa'ya hocalık yapmak üzere, Harbiye Mektebini o sene bitiren öğrenciler arasında çalışan ve iyi huylu bir öğretmen aradığı zaman, Harbiye'deki öğretmenleri onu tavsiye ettiler. Bu sayede 1848'de Abbas Paşa'nın sarayına subay ve tercüman olarak atandı. Asıl vazifesi Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa'ya hocalık yapmak idi. Fakat, bu görevi yapabilmek için İngilizceyi öğrenmesi gerekiyordu. Bundan sonradır ki, rütbesi Binbaşılığa terfi ettirildi ve İlhami Paşa'nın hocalığına da başladı².

İlhami Paşa, Sultan Abdülmecid'in kızı Münire Sultan'la nişanlanmak için İstanbul'a geldiğinde Mehmet Kamil Paşa da kendisine eşlik etti. O sırada Sadrazam bulunan hemşehrisi Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, 1860 yılında onun Osmanlı Devleti'nin hizmetine alınmasını sağladı. 1860 yılında, Kıbrıs adası Evkaf Müdürlüğü'ne tayin edildi. Daha sonra adanın Tuzla kaymakamlığına ve muhasebeciliğine terfi etti.

Yine 1863'de Cidde (Sayda) Eyaleti muhasebeciliğine tayin edildi. 1864 yılında Suriye Vilayeti merkez mutasarrıflığına atandı. Rütbesi Mir'i miranlığa yükseldi. Yine aynı yıl, Beyrut Mutasarrıflığı ile Suriye Vilayeti politika memurluğuna tayin oldu. Bu sırada, kendisine Rumeli beylerbeyi payesi verildi. 1867 yılında Trablusşam Mutasarrıflığı'na tayin edildi. 1868 yılında ise, Halep Vilayeti merkez Mutasarrıflığı ile 1871'de ise, Kudüs Mutasarrıflığına, 1872 Hersek ardından önce Beyrut, daha sonra

¹ B.O.A., Scill-i Ahval Defteri, D.N: 4, S.N: 38; Hilmi Kamil Bayur, Sadrazam Kamil Paşa Siyasi Hayatı, Ankara, 1954, s.47.

² B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N. 4, S.N.38, H.K.Bayur, a.g.e, s.49.

ikinci defa Kudüs Mutasarrıflığına, 1875'de üçüncü defa Beyrut Mutasarrıflığına atandı. Bu görevde 5 ay kaldıktan sonra, vezirlik rütbesiyle Kosova Valiliğine ve mütakibinde Halep Vilayeti Valiliğine tayin edildi. 1878 yılında görevinden azledildi³. 1879'da Dahiliye Nezareti müsteşarlığı ile birlikte, intihab-ı memuriyet-i mülkiye komisyonu başkanlığına, 1880'de ise Evkaf-ı hümayun Nezaretine tayin edildi.

1880 yılında Maarif Nezareti'ne, 1882 tarihinde Umur-u Nafia Komisyonu azalığına, 1883'de tekrar, Evkaf Nazırlığı'na tayin edildi. Nazırlık görevinin yanı sıra, Manisa civarında zuhur eden eşkiyanın yakalanması için 1884 yılında Aydın Vilayeti Vali vekilliğine de getirildi. 2 ay sonra, bu görevini tamamlayarak, İstanbul'a geri döndü⁴.

1885 yılında, Said Paşa'nın yerine Sadrazam oldu. Bu görevi 1891 yılına kadar sürdürdü ve azledildi⁵.

Kamil Paşa, ilk sadrazamlıktan azledildikten sonra da boş durmamıştır. 1895 yılında ikinci defa sadrazamlığına getirilinceye kadar, 3 ciltlik "Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye" adlı eser yazdı. ⁶ 2 Ekim 1895'de Kamil Paşa, ikinci defa sadrazamlığa getirildi. 1895'deki Ermeni isyanının kısa süre de, Anadolu'daki diğer kasabalara yayılmasına, ordunun bunu önlemeye çalışmasına İngiltere ve Almanya büyük tepki gösterdi. II. Abdülhamit, bunu üzerine, sorunun çözümlenmesi için Kamil Paşa'dan görüşlerini belirtmesini istedi. Kamil Paşa'nın durumu düzeltmek için öne sürdüğü görüşler II. Abdülhamit'i rahatsız edince, onu görevden aldı. Kamil Paşa'nın İstanbul'da kalması da tehlikeli görüldüğünden 7 Kasım 1895'de Halep Valiliği'ne atandı⁷. Saraydan Halep'e gitmesi için baskı yapıldığı sırada Kamil Paşa, bronşit oldu. Bu halde yolculuğa çıkamayacağına dair bir rapor aldı. Bunun üzerine Halep, Konya ve Aydın vilayetleri Valiliklerinden birini seçmesi istendi. Kamil Paşa, İstanbul'a yakınlığı sebebiyle Aydın Valiliğini tercih etmiştir⁸.

³ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, D.N. 4, S.N.: 36; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1348-1349.

⁴ İ.M.K.İnal, a.g.e,C.III., s.1350-1351; B.O.A. Sicill-i Ahval Defteri, D.N.4, S.N.36.

⁵ İ.M.K.İnal, a.g.e,C.III., s.1351-1352; B.O.A. Sicill-i Ahval Defteri, D.N.4, S.N.37.

⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982, s.427-429.

⁷ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.V., İstanbul, 1972, s.335; H.K.Bayur, a.g.e, s.164, 173-182.

⁸ B.O.A., İrade ve Dahiliye H.N.43; Ahmet Rasim, *İki Hatıra Üç Siyaset*, Hazırlayan: İ.Olgun, İstanbul, 1971,s.57 ve 63.

Kamil Paşa 11 Kasım 1895'de Aydın Vilayeti Valiliği'ne tayin edildi. Bu görevi 11 yıl sürdürdü. Aydın Valiliği'nde ilkönce, vilayetin asayiş işini ele aldı. Şehir ve kasabalarda düzeni sağlamak için çalıştı. Ayrıca, vilayetin imar ve iskan meselelerini de çözmeye çalıştı. Onun valiliği sırasında Ödemiş'de meydana gelen Çakırcalı Mehmet olayı, İzmir ve dolaylarını hayli tedirgin etti. Çakırcalı'nın yakalanıp, kaçması bir çok söylentilere yol açtı. Vilayette eşkiyalık olaylarının önlenememesi üzerine Kamil Paşa'yı padişah 1907 yılında Aydın Valiliği görevinden alarak Rodos'da oturmasını istedi⁹. Bunun üzerine Kamil Paşa İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu'na sığındı. Olay İstanbul'da duyulunca büyük tesir yaptı. II. Abdülhamid, olayın derhal çözümlenmesini istedi. Bunun üzerine Kamil Paşa'ya İstanbul'a döndüğü takdirde hiç bir şey yapılmayacağı güvencesi verildi. Kamil Paşa'da, bu güvence üzerine 1907'de İzmir'den ayrılarak İstanbul'a geri döndü.

Kamil Paşa, 1908 yılında Said Paşa'nın yerine üçüncü defa Sadrazamlığa getirildi. 13 Şubat 1909'da sadrazamlıktan istifade etti.

Kamil Paşa, 1910 yılının kış aylarında zatüreye yakalanınca hava değişikliği için İzmir'e oradan da Mısır'a seyahate çıktı. 1912 yılında, dördüncü kez sadrazamlığa getirildi. Bu sırada, 80 yaşında idi. Balkan Savaşı patlak verdi. İttihat ve Terakki Partisi, Bab-ı Ali baskını yaparak, yönetimi tamamen ele geçirdi. Kamil Paşa'da istifa ettirilerek, sınır dışı edildi. Mısır'a giderek, orada bir süre kaldı. Bir süre sonra, İstanbul'a geldiyse de ittihat ve Terakkicilerin baskısı üzerine, İstanbul'da oturamadı. Memleketi olan Kıbrıs'a ailesi ile birlikte yerleşti. 14 Kasım 1913'de 81 yaşında iken vefat etti. Lefkoşe'de Arap Camii haziresine defn edildi¹⁰.

M.Kamil Paşa'nın 3 ciltten oluşan, "Tarih-i Siyasi-yi Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" ile "Kamil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya cevapları" adını taşıyan eserleri ve bir de bir ciltten meydana gelen bir hatıratı vardır¹¹.

⁹ B.O.A., İrade Dahiliye, H.N.40, M. Okurer, a.g.e, s.111; A. Rasim, a.g.e, s.63; H.K. Bayur, a.g.e, s.225, 302, 340-344; İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1409-1410; Feroz Ahmet İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, 1986, s.49-50.

¹⁰ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1409-1410;

¹¹ İ.M.K. İnal, a.g.e, C.III, s.1411-1412; H.K. Bayur, a.g.e, s.61-116.

24-Faik Bey (1870 -) :

Edirne'de 1870 yılında doğdu. Babası Kaltakkıranlıoğlu Ahmet Badi Efendi'dir. Rüşdiye okumuş ve ayrıca iki sene kadar fransızca, riyaziye ve tabiiye dersleri almıştır¹.

Trabzon'da mektubî ve muhasebe kalemlerinde ve Edirne'de pasaport memurluğunda bulunduktan sonra Abdülhamit devrinde siyasi bir suç ile Edirne'de iki buçuk sene kadar hapsedilmiş ve sonra da Konya'ya sürülerek orada altı sene kalmıştır. 14 Ocak 1907'de İzmir Valisi olarak tayin edildi². Vilayetteki eşkiya ile mücadele etti. 1908 yılının Ağustos ayında da Aydın'dan ayrıldı. Edirne Mebusluğu'na seçildi. Trakya Müdafaa-i Hukuk teşkilatında çalıştığından Edirne Rum Mekteplerinin şikayetleri ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşebbüsü üzerine, İngilizler tarafından İstanbul Meclisinden alınarak Malta'ya gönderildi.

1921 yılında oradan kurtularak, Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresinde tekrar Edirne Mebusluğu'na seçildi.

Asıl mesleği bağcılık olan Faik Bey'in meyva ağaçları, açıcılık, fenni, takvim isimli basılmış eserleri ve zirai hatıraları ile mikroskop ve zirai nebati tatbikat isimli henüz basılmamış risaleleri vardır³.

¹ İ.A.Gövsâ, a.g.e, C.II., s.455-456; M.Okurer, a.g.e, s.130.

² B.O.A., Aydın Gelen - Giden Defteri, No: 109, s.315,323 ve No: 106 s.19; B.O.A., Rüşumat İradeleri No: 1282/1505 ve 1301/2021, Ahenk, 15 21 Mart, 27 Ağustos, 1323.

³ İ.A. Gövsâ, a.g.e, C.II., s.456.

25-Şerif Mehmet Rauf Paşa (1838 - 1923) :

1838 yılında İstanbul'da doğdu. Babası, Bosna Valisi Osman Şerif Paşa'dır. Özel hocalardan ders aldıktan sonra, iki sene Paris'te tahsil gördü. Yurda dönüşünde Bab-ı ali tercüme odasında çalışmaya başlayarak devlet hizmetine girmiştir. Bir çok kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuştur. Bulunduğu yerlerdeki karışıklıkları bastırmakta ve eşkiyayı yakalamakta pek muktedir bir memur olarak tanınmıştır¹. Hatta, Midhat Paşa Tuna Valisi iken, Rauf Paşa'nın bu şöhretini duyarak onu Tırnova Mutasarrıflığına tayin etmiştir. Rauf Paşa, on iki sene kadar Kudüs Mutasarrıflığında kaldıktan sonra Beyrut, Bitlis, Elaziz, Suriye, Erzurum ve Selanik Valiliklerinde bulunmuştur. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra beş altı gün, İstanbul Şehreminliğine getirildi. Daha sonra Halep, Selanik ve 10 Ağustos 1908'de İzmir Valisi olarak tayin edildi. 1909 yılının başlarında görevden alındı².

Yine 1909 yılında, Mısır Fevkalade Komiserliğine tayin edildi. Ancak, Mısır'a gitmeden önce onbeş gün kadarda Tefvik Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak görev yaptı. Mısır'dan döndükten sonra, önce Şura-yı Devlet Reisi, sonra ise ayan azası oldu. 1923 yılında vefat etmiştir. Erenköyündeki Sahra-yı Cedid mezarlığında gömülüdür³.

¹ İ.A.Gövsâ, a.g.e, C.III., s.1317; M.Okurer, a.g.e, s.130-131; M.A. Keskin, a.g.e, s.6.

² B.O.A., İrade Dahiliyi, No: 9395, İttihat, 78, Teşrin-i sani, Ahenk, 26 Teşrin-i sani; Hizmet,, 10-11 Şubat 1324.

³ M.Okurer, a.g.e, s.131; İ.A.Gövsâ, a.g.e, C.III. s.1317.

26-Galip Bey (1853-1914) :

1853'de Niğde'de , Şerifefendizade Mehmet Said Efendi'nin oğlu olarak doğdu¹.

Çeşitli adliye memurluklarında bulundu. Berlin Sefirliği ve Posta-Telgraf Nazırlığı yaptı. Selanik Adliye Müfettişi iken, 7 Mart 1909'da Aydın Vilayeti Valiliğine tayin edildi² . Çok kısa süren Aydın Valiliği görevinden sonra, Aynen Meclisi azası iken 1914 tarihinde İstanbul'da öldü. Sultan Mahmut türbesi bahçesinde gömülüdür³ .

---

¹ İ.A.Gövas a.g.e,C.II, s.570.

² Ahenk, 23 Şubat 1327; Hizmet, 10, 11 Şubat 1324; M.K. Dursun, a.g.e, s.53; B.O.A., İrade Dahiliye, No: 9845-394.

³ Ahenk, 18 Mart 1325; İttihat, 17 Mart 1325; M.K. Dursun, a.g.e, s.53-54.

27-Mehmet Ferit Paşa (1852- 1914):

1852 yılında, Yanya'da doğdu. Babası, Avlonyalı Vlara ailesinden Mustafa Paşadır. Ferit Paşa, Yanyadaki ailesinden Mustafa Paşadır. Ferit Paşa, Yanyadaki mekteplerde okudu ve özel öğretmenlerden dersler aldı¹. Fransızca ve Rumca'yı da iyice öğrendi. Hanya Mutasarrıfı olan babasının maiyyetinde ufak memuriyetlerde bulundu. Daha sonra, Rumelide görev yaptı. Özellikle de Gazi Osman Paşanın maiyyet katipliği görevini yaptı. Bundan sonra, üç sene kadar Diyarbakır'da Adliye Müfettişliğinde bulundu. İstanbul'da İstinaf Mahkemesi azalığı yaptı. Bu görevi sırasında, Bursa Valisi olan meşhur Ahmet Vefik Paşa'nın durumunu incelemek için oraya gönderildi. Daha sonra, 16 sene Şurayı Devlet azalığında bulundu. 1898-1902 yılları arasında Konya Valiliğinde bulundu. Makedonya'da ortalık karışınca, Ferit Paşa bu işlerle uğraşmak üzere toplanan encüme reis yapıldı.²

Sait Paşa'nın görevden alınmasından sonra, sadrazamlığa getirildi. 1902-1908 yılları arasında Sadrazamlık görevinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından bir kaç gün önce, sadrazamlık görevinden ayrıldı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra II. Abdülhamit devrinin birçok erkanı gibi hapis cezasını çarptırılmadığı gibi önemli görevlere de getirildi. Teşekkül eden Ayan Meclisi'ne aza olarak seçildi. Bir süre sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında, Vali Vekili olarak 20 Mart 1909'da İzmir'e tayin edildi. Vilayetteki eşkiyalara yakalayabilmek için önlemler aldı. 1909 yılının Nisan ayında ise bu görevinden alındı³. Dersadet'e dönünce Dahiliye Nazırı oldu. Nazırlık görevi ancak, bir kaç ay sürdü. Ferit Paşa, bir devrede Ayan Meclisi reisi de yaptı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce tedavi edilmek üzere İtalya'ya gitti. San Remo'da, kalp hastalığından öldü. Cenazesi ailesinin memleketi olan Avlonya'ya nakl edildi⁴.

¹ İ.A.Gövas a.g.e,C.I, s.492.

² İ.M.K. İnal, a.g.e,C.III, s.1587-1618; B.O.A. İrade Dahiliye, No: 9845-394.

³ İ.M.K. İnal, a.g.e,C.III, s.1618-1619;İ.A.Gövs, a.g.e, s.492; M.K.Dursun, a.g.e, s.53-54; Takvim-i Vekayi 13,30.

⁴ İ.M.K. İnal, a.g.e,C.III, s.1620-1653;İ.A.Gövs, ay.yer.

25- Müşir Kazım Paşa (1839-1936) :

1839 yılında Sakız'da doğdu. 1870 yılında Harbiye'yi bitiren Müşir Kazım Paşa, binbaşılığında Plevne savunmasında bulunmuş ve Gazi Osman Paşa ile birlikte esir düşmüştür¹.

1894'te Müşir oldu. Önce Üçüncü, sonra Beşinci Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Yunan harbinde Genel Müfettişlikle Yanya'ya gönderilen Müşir Kazım Paşa, daha sonra yedi sene süre ile İşkodra Vali ve Komutanlığını yaptı. Hicaz Demiryolu İnşaat Nazırlığında Hicaz Vali ve komutanlığında ile Garbi Rumeli Müfettişliği'nde bulunmuştur². 16 Mayıs 1909 tarihinde, Müşir Kazım Paşa Aydın Vilayeti valiliği görevine başladı. 3 ay gibi kısa bir süre görev yaptı. Ağustos 1909'da Aydın Vilayeti valiliğinden alındı³.

Kazım Paşa, 1910 yılında emekliye ayrıldı. 1936 yılında, Şişli'deki apartmanında öldü. Müşir Kazım Paşa, İstanbul'daki Feriköy Mezarlığında gömülüdür⁴.

¹ M.A.Keskin, a.g.e, s.67-68.

² M.Okurer, a.g.e, s.133; M.A.Keskin, a.g.e,s.67.

³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 9992/33; İttihad, 4 Mayıs, 9 Temmuz, 15 Ağustos 1325, Ahenk, 26 Nisan, 5, 19, 20, 27 Mayıs, 10 Haziran 1325.

⁴ M.A.Keskin, ay.yer.

29-Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) :

1867 yılında İstanbul'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu olarak doğdu. Galatasaray lisesinde orta tahsilini gördükten sonra, 1885'de Harbiye Mektebi'ne kaydedildi. Mektep'de öğrenim görürken, Almanya'ya gönderilerek Metz Harbiye Mektebi'nden 1888'de mülâzım olarak mezun oldu¹.

Prusya hassa piyade alayında bir süre hizmet ettikten sonra, Erkan-ı Harb Mektebi'ne kabul edildi. Sonra da Erkan-ı Harbiye'ye hizmet ederek Türkiye'ye döndü. Önce, Umum Erkan-ı Harbiye ikinci şubesinde çalıştı. Daha sonra, Harbiye Mektebi'nde "Erkan-ı Harbiyenin Vazifeleri" dersini okuttu. 1897 Yunan Muharebesinde Teselya ordusu harekât-ı harbiye şubesinde, Miralay olarak Velsetin, Çatalca ve Dömeke muharebelerinde bulundu. Bu sırada, askerin başında bizzat bulunduğu bir süvari hücumunda büyük cesaretini isbat etmiştir.

1900 yılındaki Fransa büyük manevralarında Türk ordusunu temsil etti. Aynı yıl da piyade dairesi ikinci reisi olarak tayin edildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra birinci ferik olarak, Birinci Hassa Kumandanlığı'na getirildi. 31 Mart Olayı sırasında, asi askerlere karşı Beyazıt Meydanı'nda bizzat askerlerinin başında bulunarak büyük bir cesaret gösterdi. Bu sırada çıkan, askeri rütbelere ait kanun mucibince rütbesi Miralaylığa indirildi. 25 Ağustos 1909'da Aydın Valiliği'ne atandı. Mahmut Muhtar Paşa, 6 Eylül 1909'da İzmir'e gelerek göreve başladı². Aydın'da, eşkiya ile özellikle de Çakırcalı Mehmet Efe ile mücadele ederek vilayetin güvenliğini sağlamaya çalıştı. 1910 yılının Kasım ayında, Aydın Valiliği görevinden alındı³.

1910 yılında Bahriye Nazırı oldu. Bir sene sonra, Hakkı Paşa kabinesiyle birlikte istifa etti. 1912'de babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kabinesinde tekrar Bahriye Nazırı oldu. Fakat, Balkan Harbi çıkınca, orduda vazife aldı. Önce Trakya Şark ordusunun sağ cenah ve Üçüncü ordu kumandanı, sonra İkinci Şark ordusu kumandanı oldu. Vize ile Pınarhisar arasında Bulgar Üçüncü ordusuyla şiddetli muharebeler yaparak düşman

¹ İ.A.Gövas a.g.e,C.III, s.992.; M.Okurer, a.g.e, s.134.

² B.O.A., İrade Dahiliye, No: 10133/1216; **Ahenk** 7 Eylül 1909.

³ Takvim-i Vekayı, 1 Teşrin-i Evvel 1325; Köylü, 49, Teşrin-i sani 1325.Hilmi Uran, Hatıralar, Ankara 1959, s.31; İttihad, 16 Mart 1327.

taaruzunu durdurdu. Çatalca müdafaası sırasında, Sağ Cenah Terkos cephesi kumandanı oldu. 17 Teşrin-i sani muharebesinde düşman hücumlarını kırdı. Ancak karşı taarruza geçmek üzere iken ağır yaralanarak kumandanlıktan çekildi. 1913'de Berlin'e Büyükelçi olarak tayin edildi. 1914 yılında, bu vazifeden de istifa etti. 1919 yılında İstanbul hükümeti tarafından, Harbiye Nazırlığına getirilmek istenmişse de, bu görevi kabul etmemiştir.

1935 yılının Mart ayında İskenderiye'den Napoliye giderken vapurda öldü⁴.

Başlıca eserleri : Ruzname-yi Harb, Maziye Bir Nazar, Acı Bir Hatıra'dır. Ayrıca, Fransızca olarak da La Turguie, Allemagne, l' Evenements d'Orient adlarını taşıyan eserleri vardır.

---

⁴ İ.A. Gövsa, a.g.e, s.992.

30-Hüseyin Nazım Paşa (1854 -)

1854 yılında İstanbul'da doğdu. 1873 yılında mülazımetle tahrirat-ı ecnebiye kalemine girdi. Bir sene kadar çalıştıktan sonra, hukuk tahsil etmek üzere 15 lira maaşla Paris'e gitti. Avrupa'da bulunan talebelerin yurda dönmeleriyle ilgili iradeye dayanarak, yurda geri döndü. 1876 yılında, Nafia Nezareti tercüme odasına memur olarak girdi ise de, istifa ederek görevinden ayrıldı¹.

1876 yılında hem Takvim-i Vekayi gazetesi yazarlığı, hemde Galata Mektebi Rüştüyesi inşa muallimliğinde bulundu. Daha sonra, her iki görevden de ayrılarak, önce Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, daha sonra ise mabeyinde Münakid Komisyonu Mahsus kitabetlerinde ve belediye dairelerinin ıslahını yapmak amacıyla teşkil olunan komisyon baş kitabetinde bulundu. Şehremaneti (Belediye) Tercüme Odası Müdürlüğü'nde ve Şehremaneti Mektupçuluğu'nda bulundu².

2 Ekim 1891'de Beyoğlu Mutasarrıflığı'na tayin edildi. Daha sonra Zabtiye Nazırlığı'na tayin olunmuş ise de, sağlık durumunun bozulması üzerine 4 Kasım 1896'da bu görevinden azledilmiştir. 5 Mart 1897'de Beyrut Valiliğine tayin olunmuştur. Daha sonra sırasıyla, Suriye ve Cezair-i Bahr-ı Sefid, Beyrut, Suriye, tekrar Beyrut Valiliklerinde bulundu. Beyrut Valisi iken, 1910 yılının Haziran ayında emekliye ayrılmıştır. Yetenekli ve deneyimli olduğundan dolayı, 29 Kasım 1910'da Suriye Valiliği'ne atandı³.

Hüseyin Nazım Paşa, Zabtiye Nazırı iken gösterdiği başarıdan dolayı, özellikle Çakırcalı Mehmet Efe'yi takip ile görevlendirilerek, Aydın Valisi olarak atandı. Hüseyin Nazım Paşa'nın İzmir'deki ilk valiliği 16 Ekim 1910 ve 21 Ocak 1911 tarihleri arasında geçmiştir. Nazım Paşa, bu dönemde, Çakırcalı'yı amansız bir takibe koyulmuş ve yapılan bir müsademe sonunda onun kendi adamlarından biri tarafından vurulmasını sağlamıştır.

¹ İ.A.Gövsa, a.g.e, C.II, s.

² M.Okurer, a.g.e,s.134; M.A.Keskin, a.g.e,s.70.

³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 39, Köylü, 15 Mart 1327; Ahenk, 4, 13 Nisan 1327; B.O.A. D.H. İ.D., No: 1153/19-1.

Hüseyin Nazım Paşa'nın ikinci İzmir Valiliği ise, 23 Ocak 1913 tarihinde başlamış ve 9 ay kadar sürmüştür⁴.

İstanbul'da öldü. H. Nazım Paşa'nın "Engizisyon Esrarı". "Endülüs" isimli tarihi, "Aleksaniç" "Sohum" ve "Hicret" isimli tiyatro eserleri vardır.

⁴ M.A.Keskin, a.g.e, s.70.

31-Celal Bey (1862-)

1862 yılında İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Mülkiye mezunudur¹. 13 Ocak 1886'da Darü'l-muallimin Rüştîye Mektebi Coğrafya öğretmeni olarak devlet hizmetine girdi. Daha sonra, Kastamonu Vilayeti Mektebi İdadisi Müdüriyeti'nde bulundu. Bu görevinden, 20 Ekim 1888'de istifa etti. Bundan sonra, Beyoğlu Telgraf Merkezi Memurluğu'nda, Trabzon, Selanik ve Ankara Maarif Müdürlükleri'nde bulundu. Ayrıca, Meclis-i Maarif azalığı ile Mekteb-i Mülkiye Müdüriyeti'nde de bulundu².

30 Haziran 1909'da Erzurum Valiliği'ne tayin edildi Müteakiben de Edirne Valiliği'nde bulundu. 5 Ekim 1911'de Dahiliye Nazırlığı'na seçildi. Kabine değişince, 20 Ocak 1912'de görevden ayrıldı. 28 Ocak 1912'de Aydın Valiliği'ne tayin edildi ise de, ancak 10 Şubat 1912'de göreve başlamıştır. Bu görevden 1912 yılının Ağustos ayında ayrılmıştır. Daha sonra, Halep, Ankara, Konya ve Adana Valiliklerinde bulundu. Adana Valiliği'nden 8 Ağustos 1920'de ayrıldı³.

¹ İ.A.Gövsa, a.g.e, C, I.,s.401.

² İ.A.Gövsa, a.g.e, C, I.,s.402.

³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 11104; B.O.A D.H.İD. No: 1611/27, 3324/50/1 ve 2987/46; Ahenk, 4 Mart, 12, 14 Haziran, 20, 30 Ağustos 1328.

32-Ahmed Reşid Rey (1870 -1955)

Ahmet Reşid Bey 1870 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğretimini Çankırı'da yaparken babası Abdullah Şefik Bey'in ölümü üzerine İstanbul'a geldi. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin idadi kısmında ise lise öğrenimi tamamladı. Bilhassa, Mülkiye'nin yüksek kısmında zekası ve çalışkanlığı ile arkadaşları arasında seçkin bir yer aldı. 9 Kasım 1888'de iyi derece ile Mülkiyenin Yüksek Kısmı'nı bitirdi¹. 1891 yılının Ocak ayında ise, Mülkiye Mektebinin Müdürü Abdurrahman Şeref'in isteği üzerine Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Hikmet-i Tabiiyye Muallim Muavinliğine tayin edilip, devlet hizmetine girdi. Bu görevde bir yıl kalarak bir yıl kadar da özel Nümûne-i Terakki Mektebinde Muallimlik yaptıktan sonra, 1892 Şubat'ında, Mabeyn-i Hümayun Üçüncü Katipliğine naklen tayin edildi. Bu görevde 14 yıl kaldı. Kendisini kültür ve bilgi bakımından geniş ölçüde yetiştirdikten ve 2.ve 1. katipliğe kadar terfi ettikten sonra Ağustos 1904'de idare mesleğine geçti. Terfien de Kudüs Mutasarrıflığı'na atandı. Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın tavsiyesi ile Aralık 1906'da Manastır Valiliği'ne tayin edildi². 1 Eylül 1908 'de ise Halep Valiliği'ne getirildi. Eylül 1909'da ise, Halep Valiliği'nden azledilerek İstanbul'a geldi. Bir süre Galatasaray Sultanisi Edebiyyat Muallimliği görevini yaptı. 1912 yılının Ağustos ayında Ahmed Muhtar Paşa Kabinesince İzmir Valiliği'ne tayin edildi³. Buradan 3 ay gibi kısa bir süre görev yaptıktan sonra, 29 Ekim 1912'de kurulan 4. Kamil Paşa Kabinesi'ne Dahiliye Nazırı olarak girdi. 3 ay kadar bir süre bu görevde bulundu. Bu sırada, İttihatçıların "Bab-ı Ali Baskını" ile Hükümet darbesi yapıp Kamil Paşa Kabinesi'ni 23 Ocak 1913 'de günü düşürmeleri üzerine Nazırlığı son buldu. Herhangi bir iftiraya uğramamak için önce Mısır'a gitti. Sonradan da Paris'e geçti. Sadr-ı azam Mahmud Şevket Paşa'nın katli olayında gıyaben idama mahkum edildi. Bu sebeple, bütün I. Dünya Savaşı yıllarını Cenevre'de geçirdi. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, İttihadçı liderlerin yurd dışına kaçması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine 1919 yılının Ocak ayında

¹ Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1954, C.II, s.157-158.

² Cumhuriyet, 29 Aralık 1968; Canlı Tarihler Ahmed Reşit Rey (H.Nazım), Gördümlelim-Yaptıklarım, İstanbul, 1942, s.136-145.

³ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1940, s.1463-1467.

İstanbul'a döndü. 13 Ocak 1919 'da kurulan Üçüncü Tefvik Paşa Kabinesi 'ne ve 4 Mart 1919 'da kurulan I. Damad Ferid Paşa Kabinesine Dahiliye Nazırı olarak girdi. San Remo Konferansında alınan karar gereğince, Osmanlı Hükümeti delegelerinin Paris'de bulunmaları tebliğ edildiğinde 1 Mayıs 1919'da diğer delegelerle birlikte Paris'e gitti. Teklif edilen Sevr Antlaşmasını Bab-ı Ali'ye bildirerek hem Nazırlıktan hem delegelikten istifa derek İstanbul'a döndü. 13 Ocak 1919 'da kurulan üçüncü Tefvik Paşa Kabinesine ve 4 Mart 1919'de memuriyetten tamamen çekildi. Vefatına kadar fikri ve edebi çalışmalar ile meşgul oldu. 1955 yılının Nisan ayında İstanbul'da vefat etti⁴.

---

⁴ Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1947, s.341-347; *Mülkiye Tarihi...*, s.158.

33-Rahmi (Arslan) Bey (1873-1947)

Mustafa Rahmi Bey, 25 Haziran 1873'de Selanik'de doğdu. Babası, Selanik'te çiftlik sahibi Rıza Bey'dir. İlk mektebi, Rüştüye'yi ve İdadiyi Selanik'te bitirdi. Daha sonra, İstanbul'a gelen Rahmi Bey, 1893'de Mekteb-i Hukuk-u Şahane'ye girdi. Son imtihanından, bir iki gün evvel, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu olduğu ihbar edilince, tutuklanıp Taşkışla'ya hapsedildi. İttihat ve Terakki'ye mensup olmasından dolayı Rahmi Bey'in hukuk tahsili yarıda kaldı ve tamamlanamadı¹.

Daha sonra Rahmi Bey, Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde Abdullah Cevdet ile birlikte "Reşadiye Komitesi" adı altında Abdülhamit'i devirip yerine Reşat Efendi'yi geçirmeyi amaçlayan gizli bir komite kurdu. 1899 yılında Ahmet Celaleddin Paşa ile Jön Türkler arasında yapılan anlaşma sonunda ülkeye döndü².

1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasında büyük katkıları oldu. II. Meşrutiyet döneminde Selanik Milletvekilliği (1908-1912 yılları arasında) yaptı. II. Meşrutiyet döneminde kurulan kabinelerde adının sıkça geçmesine rağmen hiçbir kabinede görev almadı. Nazım Bey'den boşalan İzmir Valiliğine 19 Eylül 1913'te atandı ve 29 Eylül 1913'de göreve başladı. İzmir Valiliği görevini 24 Ekim 1918'e kadar yürüttü. Valilik görevinden alındıktan kısa bir süre sonra Malta'ya sürüldü. Malta dönüşünde İttihatçıların yeniden toparlanma gayretlerine katıldı ise de, Anadolu'da ki harekete, katılmamıştır. 1926 yılında ülkeye döndü. Rahmi Bey, Rumeli'nin önde gelen ailelerinden Evranosoğullarına mensuptur. Soyadı Kanun'u çıkıncaya kadar "Evranos " diye anıldı. 21 Haziran 1934 'da çıkan Soyadı Kanun'un dan sonra "Arslan" soyadını aldı. Rahmi Bey, 7 Temmuz 1947'de öldü³.

¹ Şükrü Bleda, *İmparatorluğu Çöküşü*, Haz. Oğlu Turgut Bleda, İstanbul, 1979, s.20; Akşam, 8 Temmuz 1948; Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s.5.

² Ahmet Mehmet Efendioğlu, *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*, D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.14.

³ Ahenk, 17, 18, 22 Eylül 1329; Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, *Kurtuluşunun 70.Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu*, C.I, S:3, Y:1993, İzmir, 1993, s.346-370, K.Erdeha, a.g.e, s.371-373; Nundoğan Taçalan, Ege'de Krtuluş Savaşı Başlarken, 2.Baskı, İstanbul, 1971, s.42-44.

34-Tahsin Uzer (1877-1939)

Hasan Tahsin (Uzer), Kethüda Hacı İbrahim Ağa'nın oğludur. 29 Ağustos 1877'de Prizren ilçesi'ne bağlı Rodomir Bucağı'nın Serin Köyünde doğdu.

Selanik Hamidiye İptidai Mektebi'ni 1888'de bitirdi. Selanik Rüşdiyesi'nde 2 yıl okuduktan sonra, İstanbul'a giderek Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne devam etti. 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'den mezun oldu¹.

1897 yılının Eylül ayında devlet hizmetine girdi. İlk önce, Selanik Vilayeti Drama Livası'na bağlı Pürsican Bucak Müdürü oldu. Mutasarrıfla arası açılınca 5 ay sonra Çiç Bucağı'na nakledildi. Buraya 6 ay görev yaptıktan sonra tekrar Pürsican Bucak Müdürü oldu. En son olarak Ağnus (Ağustos) Bucak Müdürlüğü yaptı. Bu sırada Yeniceardar Kaymakam Vekilliğinde de bulundu².

1902 yılının Mart ayında, kaymakamlık imtihanını kazanarak bucak müdürlüğü görevinden ayrıldı. Mart 1902'de Razlık, Ekim 1903'de Gevgili, Şubat 1905'de Filorina, Mart 1908'de Kesendire kaymakamlıklarında ve Eylül 1908'de Selanik merkez Kaymakamlığı'nda işe başladı. Aynı zamanda Selanik Polis Müdürlüğü görevini de vekaleten yürütüldü. Ağustos 1909'da Drama, Kasım 1912'de Beyoğlu Mutasarrıflıklarında göreve başladı. Buradan sonra valilik görevine atandı³.

Nisan 1913'de Van, Ekim 1914'de Erzurum, Ağustos 1916'da Suriye Valiliklerinde göreve başladı. Haziran 1918'de istifa ederek, İstanbul'a geri döndü. Suriye'de durumun kötüye gitmesi üzerine, ikinci kez Suriye Valiliğine tayin edildi. 9 Kasım 1918'de merkezi İzmir'de bulunan Aydın Valiliğine tayin edildi. Ancak burada, 3 hafta kadar görev yaptıktan sonra, ittihatçı olduğu gerekçesiyle azledildi.

1920 yılının Aralık ayında İzmir Milletvekili olarak seçildi ve İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a katıldı. İngilizler Meclis-i Mebusan-ı basıp, bir takım mebusları Malta'ya sürdü. Bu sürgünler arasında Tahsin (Uzer) Bey de yer aldı. Malta

¹ İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 1222.

² Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.374-376; Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 2.Baskı, Ankara, 1987, s.24-80.

³ T.Uzer, a.g.e,s.119-139 ve 1161-331, Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.374.

sürgünlüğünden kurtulduktan sonra, TBMM'ne İzmir Milletvekili olarak katıldı. Kasım 1925'de Ardahan, Aralık 1927'de Erzurum ve Mayıs 1933'de ise Konay Milletvekili olarak meclise girdi.

6 Eylül 1935-3 Kasım 1939 tarihleri arasında Üçüncü Genel Müfettişlik görevinde bulundu. 3 Aralık 1939'da vefat etti⁴.

---

⁴ T.Uzer, a.g.e, s.335-347; K.Erdeha, a.g.e, s.375-376; *Islahat*, 27 Kanun-i sani 1335; *Ahenk*, 1 Teşrin-i sani, 1334.

35-Ethem Bey (1864-1959)

Ethem Bey, 1864 yılında İstanbul'da doğdu. 1885 yılında Mülkiye'yi bitirdikten sonra Padişah tarafından Paris'e gönderildi. Orada Sorbdn Üniversitesi'nin Siyasal Bilimler Fakültesini bitirdi. Okulunu bitirdikten sonra çeşitli iç ve dış görevlerde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Beyrut Valiliğini yaptı. 1915 yılında emekliye sevk edildi. Ethem Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı idi. İttihat ve Terakki Hükümeti işbaşından çekilince tekrar devlet görevine girdi¹.

1 Aralık 1918'de Edhem Bey Aydın valiliği'ne atandı². 25 Ocak 1919'da yani iki aya yakın bir süre İzmir Valiliği yaptıktan sonra görevinden istifa ederek İstanbul'a geldi. İkinci Tevfik Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nazırı oldu. 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na getirildi. III. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kuruluşuna kadar (21 Temmuz 1919) bu görevde kaldı. Bir ara Dahiliye Nazırlığına da vekalet etti. 1926 yılında emekliye ayrıldı. 1959 yılında vefat etti³.

Descartes'in "Usul Hakkında Nutuk " adlı eserini çevirmiştir.

¹ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s.376.

² **Anadolu**, 22 Teşri-i sani 1334, 2 Kanun-ı evvel 1334; **Hukuk-ı Beşer**, 2 Kanun-ı evvel 1334.

³ M.A. Keskin, **a.g.e**, 78; M.Okurer, **a.g.e**, s.139.

36-Nureddin Paşa (1873-1932)

1873 yılında Bursa'da doğdu. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1 Haziran 1890'da girdiği Harp Okulu'nu 1893'de bitirdi¹.

1893'de 5'inci Ordu 40'inci Piyade Alayı, 3'üncü Tabur, 3'üncü Bölük Takım Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl, Hassa Ordusu (1. Ordu) Karargahında görev aldı. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'nda Baş komutan Ethem Paşa'nın yaverliğini yaptı. Savaş sonunda, İstanbul'a dönünce, yine 1. Ordu Karargahı'nda görev aldı. 10 Mayıs 1897'de Padişah yaverliğine nakledildi. 1901'de Bulgaristan hududu Komutanlığı Kurmay heyetinde yer aldı. 1902'de Makedonya'daki Bulgar eşkiyasını takip hareketinde bulundu. 1907'de 3.Ordu Karargahına atandı. 1909'da 1. Ordu emrine verildi. Aynı yıl, Küçükçekmece Kaymakamlığı'na atandı².

1910 yılında, önce 2'inci Ordu 20'inci Tümen 77'inci Alay Komutan Vekili ve sonra da 83'üncü Alay 1'inci Tabur Komutanı oldu. 1911 yılının Ocak ayında Yemen'e gönderildi. Aynı yıl, Balkan Savaşı'nın son safhasında 9'uncu Piyade Alay Komutanlığı yaptı. Daha sonra ise, Alman Askeri ıslah heyeti ile birlikte İstanbul'daki numune kıtasında görev yaptı³.

1914 yılında 4'üncü Tümen Komutanlığı ve 1915'de ise, Irak ve havalisi Komutanlığı görevine atandı. Aynı zamanda, önce Basra, sonra ise Bağdat Valiliği görevlerini de yerine getirdi. 1916'da 9'uncu Kolordu Komutanı ile 3'üncü Ordu Komutan vekilliğine nakledildi. Aynı yılın Temmuz ayında, Muğla ve Antalya Havalisi Komutanlığı görevini kolordu komutanlığı yetkisiyle yerine getirdi. 1918 yılında, Aydın'da 21'inci Kolordu'nun kurulmasına memur edildi. Aynı yıl önce 11. Kolordu, sonra da 25'inci Kolordu Komutanlığı yaptı. Nureddin Paşa, 25 Ekim 1918'de İzmir Vali Vekilliği görevine atandı. Bu görevi 8 Kasım 1918'de Tahsin Bey'in İzmir Valiliğine atanmasıyla son buldu⁴.

¹ T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2.Baskı, Ankara, 1989, s.29.

² T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e**, s.30.

³ T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e**, s.31.

⁴ K.Erdeha, **a.g.e**, s.373; **Anadolu**, 8, 10 Teşrin-i sani 1334.

Nureddin Paşa, 26 Ocak 1919 tarihinde yeniden Aydın Vilayeti Vali vekilliğine atandı. 29 Ocak 1919'da ise Urla ayaklanması üzerine İzmir Valiliği ile Bölge komutanlığı'na atandı. 14 Mart 1919'da Nureddin Paşa bu görevlerinden alındı.

1920 yılının Temmuz ayında, Anadolu'ya geçerek İstiklal Savaşı'na katıldı. 1920'de Merkez Ordusu ve 1922'de ise 1'inci Ordu Komutanlıkları görevlerinde bulundu. 1923 yılının Ağustos ayında, 1'inci Ordu Karargahı'nın lağvı üzerine izinli sayıldı. 1924 yılının Mart ayında Yüksek Askeri Şura Üyeliğine atandı ise de , 1925 yılında Bursa Milletvekilliğine seçilince, Yüksek Askeri Şura üyeliğinden çekildi. 29 Ocak 1925'te emekli oldu. 18 Şubat 1932'de İstanbul'da öldü⁵.

---

⁵ Müsavat, 27 Kanun-ı sani 1335; K.Erdeha, a.g.e, s.377-385.

37-Ahmet İzzet Bey (1871-1920)

1871 yılında İstanbul'da doğan İzzet Bey'in babası Hüseyin Paşa'dır. Üsküdar Rüştüyesi ile iki yıl devam ettiği yabancı dil okulundan sonra, 2 Eylül 1885'te Bab-ı ali Tercüme Odasında göreve başladı. Bu görevde 24 yıl aralıksız hizmet etmiştir¹.

1909 yılında Hariciye Nezareti Kalem Müdürlüğü'ne atandı. Üç yıl da burada görev yaptıktan sonra, 26 Ağustos 1912'de Van Valiliğine atandı ise de "caiz-i istihdam görülmediğinden" 11 Mart 1913 'de görevine son verildi.

11 Kasım 1918 tarihinde kurulan Birinci Tevfik Paşa Kabinesinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. 14 Ocak 1919 tarihinde kurulan İkinci Tevfik Paşa kabinesinde de görevini koruduğu gibi ayrıca Dahiliye Nazırlığı'nda vekaleten üzerine aldı. 13 Mart 1919'da Aydın Valiliğine atandı². 23 Mart 1919'da göreve başlayan İzzet Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı idi. Bu görevi esnasında, yaklaşmakta olan tehlikeye dikkat çeken her gelişmeyi İttihatçı oyunu diyerek engellemiştir. İzzet Bey'in 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan Ordusunca işgal edilmişinden sonra da yürütmekte olduğu valilik görevi 5 Ocak 1920'de kalp krizinden ölümüyle son bulmuştur³.

İzzet Bey, Şeyh Mahallesi'ndeki Emir Sultan Dergahında gömülüdür.

¹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.388.

² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, s.252.

³ Ahenk, 8 Ocak 1920; Engin Berber, "Aydın Valisi İzzettin Bey'in Hastalığı ve Ölümü", *Toplumsal Tarih Dergisi*, C.II, S:12, Aralık 1994, İstanbul, s.11-12. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, s.152 ve 160; B.O.A., DH-İ UM, D.N: E-51, S.N: 4.

38-Aristeidis Stergiadis (1861-1950)

Selanikli bir ailenin çocuğu olarak Girit'in Hanya kentinde 1861 yılında doğdu. Paris'te hukuk öğrenimi gördü¹ . Girit adasının Yunanistan'a bağlanması için çok çalıştı. 1913 yılında, özellikle islam hukuku konusunda Venizelos hükümetinin danışmanlığını yaptı. 1917-1920 yılları arasında Epir Valiliği yaptı. 20 Mayıs 1919-8 Eylül 1922 tarihleri arasında İzmir'de Yüksek Komiser olarak çalıştı. Anadolu'dan sonra Fransa'nın güneyine çekildi.

---

¹ Michael Llewellyn Smith, Anadolu Üzerindeki Göz, Çev: Halim İnal, 1.Baskı, İstanbul, 1978, s. 372.

39-General İzzettin (Çalışlar) Paşa (1882-1951)

1882 yılında Yanya'da doğdu. 1901 yılında girdiği Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan 1903 yılında mezun oldu. 1906 yılında ise, Harap Akademisi'nden mezun oldu. İstanbul'da meydana gelen 31 Mart olayı üzerine, Balkanlarda meydana gelen Harekat ordusunda görev yaptı. Osmanlı Devleti'nin çeşitli kolordu ve tümenlerinde görev yaparak Balkan ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1 Temmuz 1920 'de ise Mudanya'ya çıkararak Milli Ordu'ya katıldı¹ . Milli Mücadele'de 20. kolordu, 23'üncü ile 61'inci Tümen komutanı ve 1921 yılında ise, 1'inci Kolordu Komutanı iken, 9 Eylül 1922 tarihinde ek görev ile düşman işgalinden kurtarılan İzmir'de askeri vali olarak atandı. Bu görevi, 11 Eylül 1922 'de Mustafa Abdülhaluk (Renda) Bey'in İzmir valiliğine tayin edilmesiyle son buldu² .

1923 yılında önce İzmir Askeri Mahkemesi üyesi olarak seçildi. Daha sonra ise, aynı yıl Aydın milletvekili olarak seçildi ise de 1924 yılının Kasım ayında görevinden istifa etti. 1925 yılında tekrar askerliğe dönerek, 3'üncü Ortu Müfettişliği görevine getirildi. 20 Aralık 1939'da ise, kendi isteğiyle askerlikten emekliye ayrıldı³ .

Sivil hayatında 1939 yılında Aydın Milletvekili 1940 yılında Muğla Milletvekili (VI. ve VII. dönem) ve 1947 yılında ise VIII. dönem Balıkesir Milletvekili olarak görev yaptı. 20 Ağustos 1951 yılında öldü⁴ .

¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbinde Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989, s.220-221.

² **Türk İstiklal Harbi - Batı Cephesi**, C.II, 6 Kasım, III.Kitap, Ankara, 1967 s.122-157; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, 1912-1922, İstanbul, 1970, s.359.

³ **Türk İstiklal Harbinde...** s.221.

⁴ **Türk İstiklal Harbinde, ...** s.221.

40-Mustafa Abdülhalûk (Renda) Bey (1881-1957)

Yanya ileri gelenlerinden Rendazade Arslan Efendi'nin oğlu olup, 13 Aralık 1881'de Yanya'da doğdu. Yanya İdadisinin Rüşdiye kısmında orta, İstanbul İdadisinde lise öğrenimini tamamladı. 12 Temmuz 1903'de Mülkiye'nin Yüksek Kısmından, pekiyi derece ve üçüncülük ile mezun oldu. 14 Temmuz 1903'de Ziraat Bankası Muhasebe Kalemi Mukayyid refikliğine tayin edilerek, devlet hizmetine girdi¹. Bu görevde bir buçuk ay kaldıktan sonra, 31 Ağustos 1903'de ayrıldı. 14 Ekim 1903'de ise Rodos İdadisi Hendese-Cebir-Hesabı, Malûmat-ı Ziraiyye, Sıhhiyye ve Fransızca Muallimliklerine getirildi. 11 Ağustos 1904'de ise, Rodos İdadisi muallimliği görevine ek olarak, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maiyyet Memurluğuna tayin edildi. 13 Temmuz 1905'de Yanya Vilayeti maliyet memurluğuna nakledildi. Bu görevlerde stajını bitirerek, kaymakamlığa terfi etti². 10 Mart 1907'de Tepedelen, 14 Kasım 1907'de Meçova, 12 Aralık 1908'de Pogon, 30 Ocak 1910'da ise Delvine kazaları kaymakamlıklarına tayin edildi. Daha sonra, 28 Nisan 1910'dan, 29 Ekim 1911'e kadar Berati, 6 Mart 1912'den, 18 Haziran 1912'ye kadar, Ergiri Sancakları Mutasarrıf Vekilliklerinde de görevlendirildi. Başarılı görülerek Ergiri sancağı Mutasarrıflığına terfi edildi. 18 Temmuz 1913'de ise, Siirt Mutasarrıflığına tayin edildi. Bu görevden Siirt Valiliğine tayin edildi. 29 Mart 1914'de ise Bitlis Valiliğine atandı³. Bitlis'den 9 Eylül 1915'de Kastamonu Valiliğine nakledildi ise de burada göreve başlamadı. 4 Ekim 1915'de Halep Vilayeti Valiliğine getirildi. 18 Mayıs 1917'de Dahiliye Nezareti Müsteşarlığı'na terfi etti. 15 Ekim 1918'de ikinci defa ve terfien Halep valiliğine getirildi. Halep'in Fransızlar tarafından işgali üzerine 12 Kasım 1918'de bu görevden Bursa Valiliğine nakledildi ise de göreve başlama imkanı bulamadı. Çünkü bu sırada 1. Damat Ferit Hükümeti'nce azledilmiştir. Abdülhalûk Bey, İstanbul'a gelir gelmez tevkif edilip, "Bekirağa Bölüğü"ne sevk edildi⁴. Burada altı ay kadar tutuklu kaldıktan sonra diğer İttihad ve Tarakki Erkân ile birlikte İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 1921 yılının Kasım ayında, Malta'dan kurtulduktan sonra,

¹ İçişleri Bak. Özlük İş. Gn.Md. Sicil Dosyası, No: 369.

² B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 140, s. 67.

³ Ulus Gazetesi, 4 Ekim 1915.

⁴ B.C.A., Ks.N. 18, K.K. 71, S.N. 83/1922, Şark, 4 Teşrin-i evvel 1923, Ahenk, 4 Teşrin-i evvel 1922.

Ankara'ya gelip Milli Hükümet emrine girdi. 4 Ocak 1922'den -20 Ocak 1922'ye kadar, onaltı gün, T.B.M.M. Hükümeti Umur-ı İktisadiye Vekaleti Müsteşarlığı'nda bulunduktan sonra, 24 Ocak 1922'de Dahiliye Vekalet Müsteşarlığı'na nakledildi. Bu görevde iken, 18 Mart 1922'de Konya vali vekilliğine gönderildi. 2 Mayıs 1922'de Konya Valiliğinde asaleti tasdik edildi.

9 Eylül 1922 tarihinde, İzmir'in kurtuluşundan sonra, Abdülhalük Bey, 24 Eylül 1922'de İzmir valiliğine nakledildi⁵. T.B. M.M. in ikinci dönem seçimlerinde, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın uygun görmesiyle Çankırı Mebusu olarak 24 Ağustos 1923'de T.B.M.M. 'e girdi. 2 Ocak 1924'de Birinci İsmet Paşa Kabinesinde Maliye Vekilliğine getirildi. Bu görevi ile birlikte, 7 Eylül 1924'ten 1 Ekim, 1924'e kadar Ticaret, 5 Ekim 1924'den 14 Ekim 1924'e kadar. Nafia Bakanlığı vekillikleri görevini de yaptı⁶. 2 Kasım 1927'de Milli Müdafaa Vekilliğine nakledildi. Bu vekilliği sırasında da 27 Kasım 1927'den 18 Ocak 1928'e kadar Bahriye, 22 Ağustos 1928'den 10 Ekim 1928'e kadar Nafia, 25 Ağustos 1929'an 21 Eylül 1929'a kadar iktisad Bakanlığı Vekilliklerinde de bulundu. 25 Aralık 1930'da, 2. defa Maliye vekilliğine ; 1 Mart 1935'de T.B.M.M. Reisliğine ; 30 Ağustos 1946'da ise, Devlet Bakanlığına getirildi. Son görevinden, 1 Ekim 1948'de Şemseddin Günaltay Kabinesinin kurulması üzerine ayrıldı. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerden sonra da Çankırı Milletvekili görevi sona erdi. Emekliye ayrıldı. 1 Ekim 1957'de İstanbul'da öldü⁷.

⁵ Anadolu 21 Eylül, 10 Teşrin-i evvel 1340; İç. Bak. Öz.İş.Gn.Md. Sicil Dosyası. No:369.

⁶ Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1954. C.I, s.973-974.

⁷ Ulus Gazetesi, 4 Ekim 1957.

41-Hüseyin Aziz Akyürek (1882-1951)

12 Mayıs 1882 yılında vilayet defterdarlarından Erzurumlu Midhat Efendinin oğlu olarak Trabzon'da doğdu. Adana İdadisi ile Mülkiye'nin idadi son sınıfında bir yıl okuyarak orta ve lise öğrenimini tamamladı.

1902 yılının Temmuz ayında Mülkiye Mektebinin Yüksek kısmından mezun oldu. 11 Ocak 1903 Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Mülazımlığına tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Bu görevde 6 Ekim 1904'e kadar çalıştıktan sonra idare mesleğine geçti. 10 Ekim 1904'de nakledildiği Edirne Vilayeti Maiyyet Memurluğunda stajını bitirip kaymakamlığa terfi etti¹. 13 Kasım 1908'de Eceâbâd ise Eceâbâd 6 Aralık 1909'da Lüleburgaz kaymakamlıklarına atandı. Bu görevinden, 26 Aralık 1910'da istifa ederek ayrıldı. İttihat ve Terakki Fırkası Umumi Merkezi Başkatipliği (genel sekreterliği) ne atandı. Bu görevde üç yıl kaldıktan sonra, tekrara idare mesleğine döndü. 25 Ekim 1913'de Edirne Merkez Kazası Kaymakamlığına tayin edildi. Başarısı görülerek, Edirne Mutasarrıflığına terfi ettirildi. Önce vekaleten ve 14 Ocak 1914'de ise asaleten Gelibolu Sancağı Mutasarrıflığına ; 23 Ağustan 1914'te ise Emniyet Umum Müdürlüğü'ne yükseltildi². Bu arada Matbuat Umum solosluğuna tayin edilmesi üzerine, Mabuat umum Müdür Vekilliği görevi de yaptı. Bu görev, 27 Ekim 1918'de Stockholm Sefareti Ticaret Ateşeliği'ne tayin edilinceye kadar sürdürdü. Tahsissatsızlık sebebiyle esas görevine başlamayıp Berlin'de kaldı. Mütareke ve Milli Mücadele yıllarını Berlinde geçirdi. Sakarya Zaferi'nden sonra Mersin yolu ile yurda döndü. Bir süre Adana ve Konya'da oturdu. Yunanlılardan geri alınmış olan Manisa Sancağı Mutasarrıflığı'na 24 Ekim 1922'de tayin edildi.

8 Ağustos 1923 tarihinde ise, İzmir Valiliğine, tayin edildi. 7 Ocak 1924'de İzmir Belediye Reislğine nakledildi. Bu görevden, 1 Kasım 1927'de üçüncü dönem T.B.M.M.'ne Erzurum Mebusu olarak atandı. Mebusluğu 5 Ağustos 1946'ya kadar devam etti. Emekli oldu. 15 Ağustos 1951 'de Ankara'da öldü³.

¹ B.O.A. Sicill-i Ahval Defteri, No: 113, s.385.

² İçişleri Bak. Özlük İş. Gn.Md. Sicil Dosya No: 1157 .

³ Server İskit, *Türkiye Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, 1943, s.177; Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1954, C.I., s.390 ve C. II, s.468.

42-İhsan Paşa (1873-1926)

1873 yılında İstanbul'da doğdu. Abdullatif Efendi'nin oğlu olarak Harb Mektebi'nden mezun oldu. 28 Ocak 1896'da Erkan-ı Harbiye yüzbaşılığına atanarak devlet hizmetine girdi. Daha sonra 4 Mart 1898'de Erkan-ı Harbiye Kolağası, 25 Ekim 1900'da Erkan-ı Harbiye Kaimmakamlığı, 20 Şubat 1909'da 7.Ordu Erkan-ı Harbiye Miralayı, 1 Aralık 1912'de Erkan-ı Harbiye Mirivalığı görevine atandı. Edremit rediffrkası kumandünlüğüne ve Erkan-ı Harbiye-yi İumumeye ikinci şuba müdürlüğü ve dördüncü fırka kumandanlığında bulundu ve Sarıkamış muharebesinde 9.Kolordu kumandanı olarak Ruslara esir düştü¹. Firar ederek esirlikten kurtuldu. 14 Ekim 1917'de askerlikten emekliye ayırdı. 14 Ekim 1915 tarihinde tayin edildiği Yenikköy dairesi belediye müdürlüğünden 3 Aralık 1917'de istifa etti. Bir ara Divan-ı harp azalığı, Üsera müfettişliği ve ümera divan-ı harbi reisliğinde, Erkan-ı milliyeye heyeti merkeziyesi başkanlığında bulundu. 15 Mart 1923'de askerlikten terhis oldu².

18 Kasım 1923'de İzmir İmar ve İskan Mıntıkası İskan Müdürü oldu. Bu vazifeden İskan Müfettişliğine, 25 Şubat 1924'de tayin edilince ayrıldı. 8 Temmuz 1924'de İzmir Valiliğine tayin edildi. 22 Temmuz 1924'de ise vazifesine başladı³. İstanbul mebusluğuna seçilince, 27 Mart 1926'da İzmir Valiliğinden ayrıldı. 1928 yılında İstanbul'da ölmüştür.

¹ B.C.A., Sicil No: 1629; Necdet Öklem, **1.Cihan Savaşı ve Sarıkamış**, İzmir, 1985, s.I-VI.

² B.C.A., KN. 030, K.K., 18, 1.1., Belge Yer No:10, 33, 18, Dos.No: 74 211; B.C.A., Sicil No: 1629.

³ B.C.A., Dos, No: 74, 211, Belge Yer. No : 030 - 18 - 1.1 10, 33 - 18.

43-Kazım Dirik Paşa (1879-1941)

1879 yılında Manastır'da doğdu. Babası Plevne Müdafilerinden Süvari Yüzbaşı Hasan Tahsin'dir. 14 Mart 1897'de girdiği Harp Okulu'ndan 17 Ocak 1900'de ayrıldı¹. 17 Ocak 1900'de Üçüncü Ordu 5 inci Nişancı Taburunda Takım Komutanı ve 20 ince Piyade Alayı 1 inci Taburunun 1. Bölüm Takım Komutanlığı görevini yaptı. 29 Ocak 1904'te 3 ncü Ordu 117 inci Redif Alayı 4 üncü Prestine Taburu 1 inci Bölüm Komutanı; 21 Ağustos 1904'de İşkodra Tümeni Mülhaka (5 inci Tümen); 1905'de Selarik Bölge Komutanlığı Karargahı'nda 5 Haziran 1906'da ise Tuz (ilçesi) Kaymakamlığı görevinde bulundu. 26 Şubat 1909'da Harp Akademisi'ne girdi. 29 Eylül 1912'de Harp Akademisinden mezun olarak Genelkurmay Karargahı'nda; 1912'de İzmir'deki Batı Ordusu Harekat Şubesi'nde, Başkomutanlık Karargahı İstihbarat Şubesi'nde ve Şark ordusu Menzil Müfettişliği'nde, haber subayı olarak Mahmut Muhtar Paşa Kolordusu'nda hizmet etti². Balkan Harbi sırasında Çatalca Muharebesi'nde Kanlıtabya'da yaralanması üzerine tekrar Başkomutanlık Karargahı'na atandı. 19 Kasım 1912'de İstanbul Muhafızlığı kurmaylığına nakledildi. 9 Kasım 1913'de ise 1.Dünya Harbi Seferberliğine kadar bu görevde kaldı. 18 Mayıs 1917 ile 5 Mart 1918 tarihleri arasında 43 üncü, 7., 56 ve 49. tümen komutanlıkları görevlerinde bulundu. 8 Haziran 1918'de Batum (Şark orduları grubu)Başmenzil Müfettişliğine atandı. Aynı yıl Ekim ayında bu müfettişlik lağvedilince İstanbul'a geldi. Gelibolu ve Çanakkale'deki topların ve mühimmatın mütareke gereğince Anadolu'ya nakline memur edildi. 3 Mayıs 1919'da 9 uncu Ordu Kıtaatı (3 üncü ordu) müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay başkanı olarak görevlendirildi. Onunla birlikte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 8-9 Temmuz 1919'da askerlikten istifasına kadar bu görevde kaldı³. 15 Eylül 1919'da Erzurum Müstahkem Mevki Komutanı ve 15 inci Kolordu komutan Vekilliği görevinde bulundu. 4 Mayıs 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilecek, Batı

¹ İçişleri Bak. Özlük İş.Gen.Md.Sicil Dosyası, No: 1643.

² Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 1989, s.127-128.

³ Genel Kurmay Başkanlığı, a.g.e, s.128-129; İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik - Asker - İdareci - Halk Eğitimi**, İzmir, 1971, s.3-34.

Anadolu Menzil Mufettişliği'ne atandı. 15 Haziran 1921'de ise, kendisine kolordu komutanı yetkisi verildi. 12 Haziran 1922'de Menzil Mufettişliğinin lağvı üzerine Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildi. 27 Kasım 1922'de ise, Milli Savunma Bakanlığı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Mıduru oldu. 26 Eylul 1923'de İkinci Tumen Komutanı ve aynı zamanda (2 Ağustos 1924 tarihinden itibaren) Bitlis Vali vekili olarak görev yaptı. 20 Eylul 1925'de ise asaleten Bitlis Valiliği'ne tayin oldu. 16 Ekim 1925'de ise askeri hizmetten mezun sayılarak mülkî hizmetlerde istihdam edilmesi onaylandı⁴.

27 Mart 1926'da İzmir Valisi oldu. Bu görevde bulunduğu sırada mülkî hizmeti tercih ettiğinden, 1928'de askerlikten emekliye ayrıldı. 7 Ağustos 1935 tarihine kadar olağanüstü bir gayret ve çalışma azmi ile çeşitli imkansızlıklara rağmen, İzmir'e çok şey kazandırdı. 1935 yılından ölüm tarihi olan, 3 Temmuz 1941 yılına kadar Trakya Genel Mufettişliği görevini yaptı. Edirne'de öldü, İzmir'de gömüldü⁵.

⁴ İ.Gün - M. Ankara, a.g.e, s.34-46.

⁵ İ.Gün - M. Ankara, a.g.e, s.46-58; B.C.A., Dos.No: 3332, 71-282.

44-Fazlı Güleç (1891-1950)

1891 yılında Musa Efendi'nin oğlu olarak Molva'da doğdu. İstanbul Beyazıt'daki Rüştiye mektebini, Mercan idadisini bitirdi. Daha sonra, Mülkiye Mektebine girerek pekiyi derece ile mezun oldu¹.

20 Aralık 1913'de Aydın Vilayeti maiyyet memurluğuna atandı. 9 Nisan 1914'de Ayazmend, 7 Ağustos 1915'de Kınık ve 8 Mart 1917'de Bağarası nahiyeleri müdürlükleri görevlerini yaptı. 15 Ağustos 1917'de Çal kazası kaymakamlığına atandı. 18 Mart 1922'de Dinar kazası kaymakamı, 18 Aralık 1922'de Adalar kaymakamı, 7 Ekim 1923'de Bayındır kazası, 9 Ekim 1924'de Bergama kazası kaymakamı oldu. 18 Ekim 1927'de İzmir Vali muavinliğine² ve buradan 19 Kasım 1928'de İstanbul vali muavinliğine atandı. 21 Haziran 1932'de Birinci Umumi Müfettişlik Başmüsaviri oldu. 20 Haziran 1934'de Bursa valisi oldu. 21 Ağustos 1935 ile 31 Mart 1939 tarihleri arasında İzmir Valiliği görevini yaptı. 3 Nisan 1939'da Bursa mebusu oldu. 3 Şubat 1942'de tekrar valilik görevine döndü ve Bursa valisi oldu. 29 Ağustos 1945'de Balıkesir, 23 Şubat 1948'de Kocaeli ve 29 Temmuz 1949'da ise Edirne Valilikleri görevlerine tayin edildi. 31 Mayıs 1950'de Edirne Valiliği görevinden emekliye ayrılmıştır³.

¹ B.C.A., Sicil No: 130.

² B.C.A., Sicil No: 130.

³ B.C.A., Sicil No: 130.

45-İbrahim Edhem Aykut (1888-1942)

Esnaftan Eyüb Efendi'nin oğlu olarak 30 Ağustos 1888'de İstanbul'da doğdu¹. Soğukçeşme askeri Rüşdiyesi'nde orta, Vefa İdadisi'nde lise öğrenimini tamamladı. 1910 yılının Temmuz ayında Mülkiye Mektebi'nden "iyi" derece ile mezun oldu. 29 Kasım 1910'da İstanbul Vilayeti ve 1913 yılının Nisan ayında ise; Kırklareli Sancağı Maiyyet Memurluğu görevinde stajını tamamladı. Bir süre de, 1 Ekim 1913'de tayin edildiği Yenice Nahiye Müdürlüğü görevinden sonra kaymakamlığa terfi etti. 1 Mart 1914'de Enez, 1916 yılının Nisan ayında Kavaklı (=Meriç), 1917 yılının Eylül ayında ise Cısr-i Mustafa Paşa, 1819 yılının Mart ayında Beyşehir, 1919 yılının Kasım ayında Akseki ve 1920 yılının Haziran ayında Saiteli (=Kadınhanı) kazaları kaymakamlığı görevinde bulundu². Bu görevde bulunduğu sırada, 1.Bozkır isyanında yaralanıp,asiler eline esir düştü. Milli kuvvetlerin isyanı bastırması üzerine mucize kabilinden kurtuldu. 1921 yılının Mart ayında Çine kaymakamlığına tayin edildi. Bu görevde bulunduğu sırada, Şaki Kılı Hüseyin Çetesi'nin ortadan kaldırılması ile uğraşırken, 22 Ağustos 1921'de bu çete üyelerinden Kuruköylü Ahmet adındaki eşkiya tarafından bacağından ve birkaç yerinden ağırca yaralandı³. Çine'de tedavisinin mümkün olmaması üzerine de 24 Kasım 1921'de Söke'ye getirildi. Orada tedavi edildiği sırada, Yunan kuvvetlerinin Söke'yi de işgali üzerine esir düştü. 20 Nisan 1922'de bir yolunu bularak esaretten kurtulup İstanbul'a geldi. İstanbul Hamidiye Etfal Hastahanesinde uzun müddet tedavi görmesine rağmen, bacağından sakat kalması önlenemedi. 1922 yılının Kasım ayında Mürefte, 1923 yılının Eylül ayında Lapseki ve 1924 yılının Ocak ayında Mudanya Kaymakamlıklarına atandı. Mudanya kaymakamı iken, başarısından dolayı 13 Mayıs 1924'de Dersim (=Tunceli) Vali vekilliğine getirilmişse de göreve başlamadan, görülen lüzum üzerine Kars vali vekilliğine getirildi. 25 Temmuz 1924'de vekaleten ve 11 Ekim 1924'de ise asaleten Kars valiliğine yükseltildi⁴.

¹ B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 197, s.163.

² B.C.A., Sicil No: 91, B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 197, s.163.

³ Mücellidoğlu Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C.IV (1909-1923), Ankara, 1968-1969, s.1292.

⁴ B.C.A., Sicil No: 91, B.O.A., Sicill-i Ahval Defteri, No: 197.

Bu arada, 2 aya yakın Ankara Belediye Reisliği de yaptı. 1926 yılının Mayıs ayında Sinop, 1928 yılının Ekim ayında Urfa, 1931 yılının Haziran ayında Gümüşhane, 20 Mart 1935'de Erzurum, 18 Temmuz 1936'da Balıkesir, 13 Mayıs 1939'da ise İzmir Valiliklerine, 30 Haziran 1940'da Dahiliye Vekaleti Müsteşarlığına ve 21 Nisan 1941 tarihinde Samsun Valiliğine yükseltildi. Bu görevde bulunduğu sırada, 1942 yılının Ocak ayında böbrek iltihabı (nefrit) hastalığına yakalandı. 3 ay kadar Samsun'da tedavi gördükten sonra, biraz iyileşince daha esaslı tedavi görmek üzere Ankara yolu ile İstanbul'a hareket etti⁵. Ankara yakınlarında iken girdiği komadan kurtarılamayarak 1 Mart 1942 Pazar günü Ankara Nümune Hastahanesinde vefat etti.

---

⁵ M.Ali Çankaya, a.g.e, C.V, s.1282-1283.

46-Fuad Tuksal (1883-1945)

İstanbul'da 1883 yılında Mustafa Bey'in oğlu olarak doğdu. Fatih Rüştiye Mektebi ile Mercan İdadi ve daha sonra da Mülkiye Mektebi'nde eğitimini tamamladı¹.

Mülkiye Mektebi'nde mezun olduktan sonra, Konya Vilayet maiyet memurluğuna, Ağustos 1907'de tayin edildi. Bu görevi sırasında, vilayet gazetesinde ikinci muharrir olarak görev yaptı. Konya Hukuk Mektebi'nde öğretmen olarak vazife yaptı. Kısa sürede Yalvaç Kaymakam velaketinde bulundu. Buradan Şacaüddin kazası kaymakamlığına Şubat 1910'da tayin edildi. 1910 yılının Haziran ayında Yalvaç, 1911 yılının Nisan ayında Burhaniye, 1912 yılın Mart ayında Edremit kazası kaymakamı olarak atandı ise de, bu görevde kısa süre kaldı. 1914 yılının Kasım ayında Balye kazası kaymakamı oldu. Aynı yılın Şubat ayında Akhisar kazası kaymakamı, Haziran 1917'de Ba'albek kazası kaymakamı, 1919 yılında Yukarı Acare kazası kaymakamlığına atandı ise, de kısa süre sonra Uzun köprü kaymakamlığına atandı². 1920 yılının Ocak ayında Karesi Mebusu oldu.

12 Ocak 1923'de Üçüncü Sınıf Mülkiye Müfettişliği görevinden, 12 Şubat 1927 ikinci sınıf mülkiye müfettişliğine tayin oldu. Bu görevi sırasında 16 Ağustos 1927'de Kayseri Valiliği'ne tayin edildi. 27 Ağustos 1932'de Denizli valiliğine atandı. Buradan, 21 Temmuz 1935'de Samsun Valiliğine tayin edildi. Valilik görevinde 1940 yılına kadar kaldı. 5 Ağustos 1940 tarihinde İzmir Valiliğine tayin edildi. İkinci Dünya savaşının en şiddetli yıllarında İzmir'de görev yaptı. 5 Haziran 1942'de Dahiliye Müsteşarlığına tayin edildi. 22 Ocak 1944'de Konya valiliğine atandı. Konya'da görev yaparken 22 Haziran 1945 günü gece geçirdiği kalp krizinden dolayı öldü³.

¹ B.C.A., Sicil No: 1202.

² B.C.A., Sicil No: 1202.

³ B.C.A., Sicil No: 1202.

47-Mustafa Sabri Öney (1880 - 1947)

1880 yılında İstanbul'da Hafız İbrahim Ethem Efendi'nin oğlu olarak doğdu. Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nde orta, Mercan idadisinde lise öğrenimini tamamladı. 1907 yılının Eylül ayında Mülkiye Mektebinden mezun oldu¹.

1908 yılının Ocak ayında, Tophane-i Amire Harbiye Dairesi Katipliği'ne tayin edilerek, devlet hizmetine girdi. Burada bir yıl çalıştıktan sonra İdare mesleğine geçti. 1909 yılının Eylül ayında Isparta, 1913 yılının Nisan ayında Antalya Müstakil Sancakları tahrirat Müürlüklerine, 1914 yılının Ekim'inde Gerede ve 1918 yılının Temmuz ayında ise Ereğli kazaları kaymakamlıklarına atandı. Ereğli kaymakamı iken, milli hükümetin emrine girdi. Eylül 1920'de Dahiliye Velaketi Me'murin alemi 1. Mümeyyizliğine; Kasım 1922'de 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliğine; Ocak 1923'de Antalya Müstakil Sancağı Mutasarrıflığına; Mutasarrıflıkların kaldırılması üzerine de Antalya Valiliğine yükseltildi².

1925 yılının Nisan ayında Dahiliye Vekaleti Hapishaneler; 1928 yılının Mart ayında Nüfus İşleri Umum müdürlüklerine, 1935 yılının Mayıs ayında Trakya Umumi Müfettişliği Başmüsavirliğine ve 23 Haziran 1942'de İzmir Valiliği'ne atandı. 1944 yılının Ocak ayında Balıkesir Valiliğine tayin edildi. 1945 yılında İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığına getirildi. Temmuz 1946'da Müsteşarlıktan yaş haddi sebebiyle emekliye ayrıldı. 1 Ekim 1947 günü Ankara'da vefat etti. Cebeci Asri Mezarlığında gömülüdür³.

¹ B.C.A., Sicil No: 701; A.Ç. Mücellioğlu, a.g.e, C.III, s.1114.

² B.C.A., Sicil No: 701; A.Ç. Mücellioğlu, a.g.e, C.III, s.1115.

³ Anadolu, 23. Haziran 1942, 15, 16 Kanun-u sani 1944; Yeni Asır, 23 Haziran 1942, 15, 15, 16 Kanun-u sani 1944; B.C.A., Sicil No: 701.

48-Şefik Refik Soyer (1889 -)

1889 yılında Niğde'de Refik Bey'in oğlu olarak doğdu. Niğde ve Konya'daki mülkiye liselerini bitirdikten sonra, Harbiye Mektebi'ne girdi. 1909 yılında mülazimi sani rütbesiyle okuldan mezun oldu. 1912'de Erkan-ı Harbiye Mektebi tahsiline devam etti.

Daha sonra İstanbul'daki Hukuk Fakültesine devam ederek 30 Ağustos 1933'da mezun oldu¹.

13 Ağustos 1909 tarihinde Harbiye'de mülazim-i sani olarak mezun olup, Osmanlı ordusuna katıldı. 22 Mayıs 1912'de Harbiye Mektebi takım zabiti oldu. 24 Ekim 1912'de Harbiye bölüğü mülazım-ı evveli oldu. Buradan naklen Nişancı alayının 5. Bölüğü memurluğuna atandı. Balkan Harbine alayı ile katıldı. Bu sırada yaralandığı için İstanbul'a geldi. Oradan da tedavisi için Almanya'daki Visbaden kaplıcalarına gönderildi. Tekrar yurda döndü. İstanbul'da Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne devam etti. 1. Dünya Savaşı'nın çıkması ve seferberliğin ilanı üzerine 13 Temmuz 1914'de Marmara Ereğli'si Sevk Komisyonu memuru olarak tayin edildi. Buradan Müdafaa-yı Milliye Muamalat-ı zatiye istihbarat Kalemî muvakkat memurluğuna, 29 Kasım 1915'de tayin edildi. 14 Ocak 1917'de yüzbaşılığına yükseldi².

19 Ocak 1918'de Üsera-yı Harbiye Muamerat şube memurluğuna atandı. 9 Şubat 1921'de Balkan ve Harp-i aher müsebbip ve hareket-ı harbiye mesulleri heyet-i tahkikiye dosya memurluğuna tayin edildi ise de, aynı ayda açığa alındı. 24 Ekim 1921'de muamlelat-ı zatiye dairesi 4 cü şube reisi oldu. Bu görevde iken, 15 Kasım 1921 Ceyhan şubesi ve reisliğine 16 Kasım 1922'de ise, Adana şube başkanlığına atandı. Bu görevi yaparken, Osmaniye şubesinin Dört yol muamelat memurluğuna atandı (14 Kasım 1923). 14 Ağustos 1924'de kıdemli yüzbaşı oldu. Dört yol'daki görevi 22 Şubat 1925'de tamamlandı. Balkan Savaşları sırasında yaralandığı için ordudan malûlen emekli oldu³.

Buradan Yalova kazası kaymakamlığına, 29 Aralık 1929'da atandı. Daha sonra 29 Ağustos 1935'de Bursa Valisi oldu. Bu görevi 1941 yılının Şubat ayında son buldu. 1

¹ B.C.A., Sicil No: 2659; Muhterem Vefa Veznedaroğlu, Cumhuriyet İdarecileri, İstanbul, 1946, s.179.

² B.C.A., Sicil No: 2659.

³ B.C.A., Sicil No: 2659; Anadolu, 28 Kanun-ı sani, 1944.

Mart 1941 - 4 Şubat 1942 tarihleri arasında Ticaret Vekaleti İaşe Müsteşarı olarak vazife yaptı. 13 Şubat 1942'de Hatay Valisi, 26 Ocak 1944 - 18 Şubat 1948 tarihleri arasında ise, İzmir Valisi olarak görev yaptı. 24 Şubat 1948'de Konya Valiliğine tayin edildi. 14 Haziran 1950'de valilikten ayrıldı ve emekliye sevk edildi⁴ .

---

⁴ B.C.A., Sicil No: 2659; Anadolu , 28 Kanun-1 sani, 1944

49-Osman Sabri Adal (1903 - 1966)

1903 yılında Limni'de doğdu. Babası Mehmet Bey'dir. İlk öğrenimini Limni İptidai Mektebinde, Orta tahsilini İzmir Şark İdadisi ile Balıkesir'in Hacı İl Yeni Nümune Mekteblerinde tamamladı. Lise tahsilinin son yıllarını Balıkesir Sultanisi Kastamonu, Trabzon Sultanileri ile Edirne Lisesi'nin Fen şubesinde tamamladı. Daha sonra Mülkiye Mektebi'ne giderek buradan pek iyi derece ile mezun oldu¹.

22 Ocak 1920'de Sinop Encümeni Livası 2. Katipi oldu. Daha sonra, Kars-Ardahan kazası Numune Mektebi Başmuallimi olarak 11 Şubat 1922'de atandı ise, de aynı yılın Mayıs ayında görevinden ayrıldı. 30 Mayıs 1922'de Trabzon Defterdarlığı varidat memurluğu görevinde bulundu. Aynı yılın (1922) Kasım ayında Tekirdağ İskan memurluğuna atandı². 1923 yılını Nisan ayında Tekirdağ varidat katibi oldu. 20 Temmuz 1927'de Balıkesir Vilayeti Maiyyet memuru oldu. Bu görevi aynı yılın Aralık ayına kadar sürdürdü 30 Aralık 1927'de Şark Müfettişi Umumiliği Umur-u Tahrireyi katibi oldu. 14 Ağustos 1928'de Nusaybin, 14 Şubat 1929 da ise Savur Kaymakamlığı görevlerine getirildi. 17 Kasım 1930'da Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, 4 cü Şube müdürü oldu. 2 Ağustos 1935'de ise Trakya Umum Müfettişiği, İskan Müşavirliğine atandı. 31 Ocak 1936'da Dahiliye Vekaleti Hukuk müşavirliği muavini oldu. 23 Haziran 1939'da Trabzon Valisi ve 25 Aralık 1940'da ise Afyon Valiliği görevini yaptı. 11 Temmuz 1941'de Emniyet Umum Müdürlüğüne atandı. 3 Ağustos 1946'da Ankara Valisi oldu. Bu görevi çok kısa sürdü. 27 Aralık 1948'de ise İzmir valisi oldu. 1 Aralık 1951'de İçişleri Bakanlığı müsteşarlığına atandı. 16 Haziran 1952'de ikinci defa İzmir Valisi oldu. 12 Eylül 1953'de İller Bankası İdare Meclis reisi oldu³. 13 Kasım 1953'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

Emekliye ayrıldıktan sonra uzun yıllar politika ile uğraşdı. C.H.P.'nin Genel İdare Kurulu ile Parti Meclisi Üyeliğini ve Balıkesir, Manisa, İzmir ve Aydın İlleri genel merkez temsilciliğini yaptı. 1961 yılının Ekim ayındaki seçimlerde C.H.P.'den İzmir

¹ B.C.A., Sicil No: 2388.

² B.C.A., Sicil No: 2388; Haz.: M.V. Veznedaroğlu, a.g.e, s.150.

³ B.C.A., Sicil No: 2388; Gayret Dergisi, s.16, Nisan 1953, s, 14.

milletvekilliğine seçildi. İçişleri Komisyonu Başkanlığını ifa etti. Milletvekilliği Ekim 1965'de sona erdi. Emekli olarak oturmakta olduğu Ankara'da 17 Mart 1966 Perşembe günü evinde geçirdiği bir kalp krizi sonunda vefat etti. Cenazesi, İstanbul'a götürülerek, 19 Mart 1966 Cumartesi günü, Erenköy Sahra-yı Cedid Mezarlığındaki aile kabristanına defnedildi⁴.

O.Sabri Adal'ın "Mer'i ve Mülga Kanunlar Kılavuzu" adını taşıyan İzzet Örs ile birlikte yazdığı basılmış bir eseri de vardır.

---

⁴ Ali Çankaya, Mücellidoğlu, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C.III., Ankara, 1968 - 1969, s.1869.

قانونہ

میونسپلٹی مجلس

انور شاہ کالونی

Abd-ul-Halim Begg

عدد
۱۸۴۵

۱۔ اذیر والینڈ اور دیگر غرضیہ قومیہ والی مطبوعہ علامہ بھارتیہ نئی دہلی۔
۲۔ ایجوکیشنل سوسائٹی ڈیفنڈنٹس ممبرس۔

توریک پورک سوسائٹی
حیدرآباد

محمد رفیق
حیدرآباد
ذوالفقار
عبدالمجید
سید محمد رفیق
سید محمد رفیق

محمد رفیق
سید محمد رفیق
ناقص رفیق
انصار رفیق
ذوالفقار
حیدرآباد
انور شاہ کالونی

توریک پورک سوسائٹی
حیدرآباد

دفعہ قید ایسے

EK II**OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMLERİNDE
VALİLERİN TAYİNİNİ GÖSTEREN BELGE ÖRNEKLERİ**

Belge 1:

Cumhuriyet Arşivi 18/71/83/1922

Kararname

Umur-u Dahiliye Vekaleti Büyük Millet Meclisi

Adet : 1 Karar : 1825

İzmir Valiliği'ne on bin guruş maaşla Konya Valisi Mustafa Abdülhalük Bey'in tayini tensib edilmiştir.

İşbu kararnamenin icrasına Dahiliye Vekaleti memurdur.

Türkiye Büyük Millet

Meclisi İcra Vekilleri	Hariciye	Dahiliye	Dahiliye	Müdafa-yı Milliye	Şeriye
Heyeti Reisi	Vekili	Vekili	Vekili	Vekili	Vekili
(İzma)	(İmza)	(İmza)	(İmza)	(İmza)	(İmza)

Erkan-ı Harbiyeyi

Sihhiye ve Muvenet-i

Umumiye Vekaleti

İctimaiye Vekaleti

Vekili

Vekili

(İmza)

(İmza)

İktisad Vekili

Nafia Vekil

Maarif Vekili

Maliye Vekili

(İmza)

(İmza)

(İmza)

(İmza)

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Reisi Namına Reis-i sani

Deftere kayd edilmiştir.

Trade Mark No
1111-12-13
(1909)

مصور سائیں صاحب صدیقی

ذاتی کاروبار
مکتبہ
۱۱۱۱

مردودہ جاکر کتبہ

آجیہ اولاد بہ بہ ولد نجات الحقینہ یاد ایلند اہانت و کفایتی مجرب بولسانہ فوضوہ و لبس سیر و دلائل کاظم یا کا حضور نیک نسیب ولد یغندر طری کا
ساعہ علیہ صدیقنا ہادی سزا۔ بولس با بیہ ام و فرما نہ حضور ولی الامر کہ۔

دعا ناطری
محمد

امیر کاروبار
۱۱۱۱

Belge 2:

İarede Dahiiye 1327, Sıra No: 9932, Hususi No: 33, Genel No: 33, tarih: 17.R.1327.

Huzur-u Sami-yi Cenab-ı Sadaretpenahiye

Maruz-u çakarkemineleridir ki

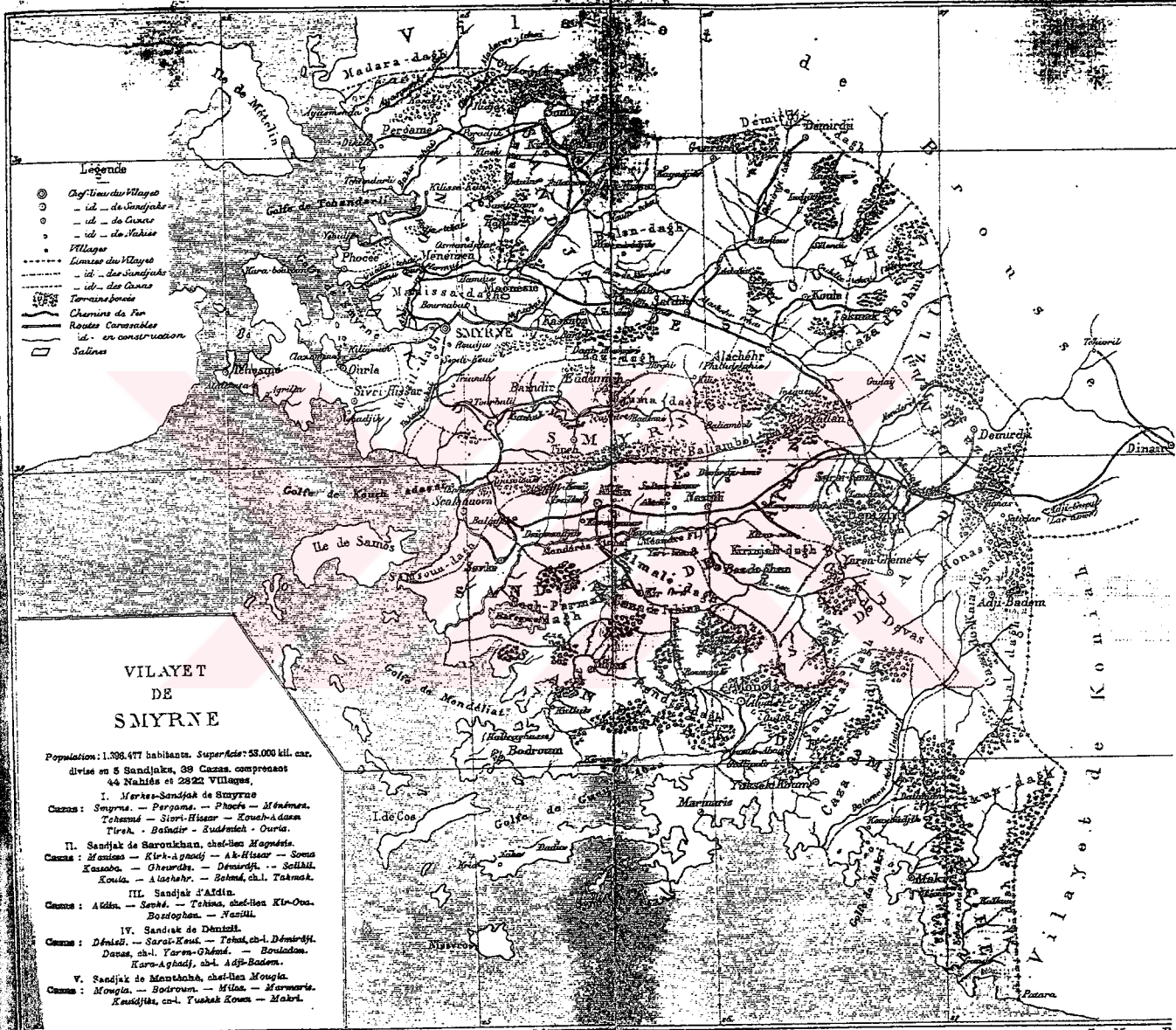
Açık olan Aydın Vilayetinin ehemiyetine binaen valiliğine ehliyet ve kifayeti mücerreb bulunan Kosova Valisi Müşir devletlü Kazım Paşa Hazretleriin tayini tensib olundığından icra-yı icabına müsaade-yi aliye-yi Sadaretpenahileri sezavar buyurılmak bâbında emr-ü fermane hazret-i veleiyü'l-emrindir.

Dahiliye Nazırı

(İmza)

Fi 14 Rebiülahir sene 327 ve Fi 22 Nisan sene 325.

Légende

- ⊙ Agglomération de Villages
- id. de Sandjaks
- id. de Caïms
- id. de Nakhies
- Villages
- Limites des Vilayets
- id. des Sandjaks
- id. des Caïms
- ▨ Terrains boisés
- Chemins de Fer
- Routes Carrossables
- id. en construction
- Salines

VILAYET DE SMYRNE

Population: 1.396.477 habitants. Superficie: 53.000 kil. car.
 divisé en 5 Sandjaks, 99 Caïms, comprenant
 44 Nakhies et 2822 Villages.

I. Nakhies-Sandjak de Smyrne
 Caïms: Smyrne. — Pergame. — Phocée. — Météon.
 Tireh. — Baidir. — Zindzitch. — Ouria.

II. Sandjak de Saroukhan, chef-lieu Magnésie.
 Caïms: Magnésie. — Kirk-a-pachy. — Ak-Hisar. — Sozas.
 Kasaba. — Othourda. — Dousché. — Seïkhi.
 Koula. — Alachéhr. — Behmé, ch. l. Takmak.

III. Sandjak d'Aidin.
 Caïms: Aidin. — Serék. — Takhia, chef-lieu Kir-Oua.
 Boudouhan. — Nasilli.

IV. Sandjak de Déméché.
 Caïms: Déméché. — Sarai-Kousk. — Takhia, ch. l. Déméché.
 Davak, ch. l. Yaren-Ghémé. — Bourdian.
 Karou-Ghémé, ch. l. Agh-Badem.

V. Sandjak de Mantschak, chef-lieu Mougla.
 Caïms: Mougla. — Bodroun. — Mita. — Mermaria.
 Kasdjik, ch. l. Yekak Kouen. — Makri.

آبدۇرراھمان رىفات پاشا

Halil Rifat Paşa

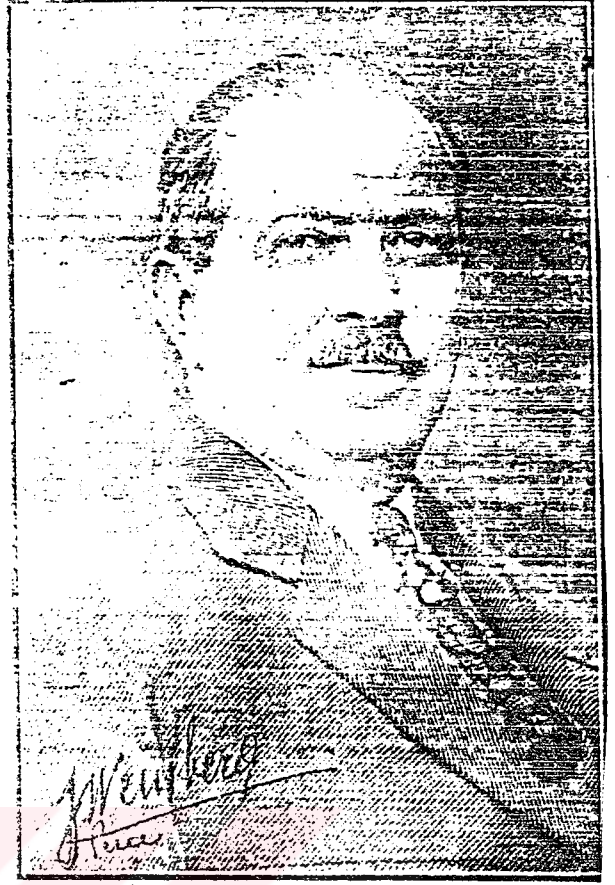
Midhat Paşa (İtalyada iken)

MEHMET KÂMİL PAŞA
(1832 - 1919)

Izmir Valisi Şefik Soyer

Valimiz Kâzım paşa Hazretleri

Büyük Millet Meclisi Reisi
ABULHALİK RENDA

Valimiz
FAZLI GÜLEÇ

ÖZGEÇMİŞİM

1967 yılında İzmir’de doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Uzun Hasan İlkokulu, Mersinli Kız Meslek Lisesi ve Sıdıka Rodop Lisesi’nde tamamladım.

1984 yılında girdiğim E.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 1988 yılında mezun oldum. Yine aynı yıl, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında” Yüksek Lisans yapmaya başladım. 1989 yılında ise, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün açmış olduğu sınavı kazanarak, Araştırma Görevlisi kadrosuna atandım. 1991 yılında, “Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilayeti” adlı Yüksek Lisans Tezimi tamamladım. 1991 yılında E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında” Doktora yapmaya başladım. Mayıs 1996’da tahsisli Araştırma Görevlisi kadrom sona erdi. 1996-1997 öğretim yılında Özel Hedef Dershanesi’nde Tarih Öğretmeni olarak görev yaptım.